

**«Ғылым және инновациялар:
Қазақстан Республикасы және
халықаралық тенденциялар»**

халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдары

**«Наука и инновации:
Республика Казахстан и
международные тенденции»**

материалы международной
научно-практической конференции

**« Science and Innovations:
The Republic of Kazakhstan
and international trends »**

materials of Overseas scientific and
practical conference

АСТАНА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ: ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

**Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдарының жинағы**

Нұр-Сұлтан қ, 2020 ж.

**НАУКА И ИННОВАЦИИ: РЕСПУБЛИКА
КАЗАХСТАН И МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ**

**Сборник материалов международной научно-
практической конференции**

г.Нур-Султан, 2020 г.

Нұр-Сұлтан
2020

УДК 001 (063)
ББК 72
Ғ 96

Бас редактор:

Ирсалиев С.А., Астана халықаралық университетінің президенті, а.-ш.ғ.к.

Редакция алқасы:

Мырзағалиева А.Б., бірінші вице-президент, б.ғ.д., профессор;
Сомжүрек Б.Ж., стратегиялық даму жөніндегі вице-президент, т.ғ.к., қауым.профессор;
Амандықова С.К., құқықтану жоғары мектебінің деканы, қ.ғ.д., профессор;
Сейтқан А.С., жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің деканы, PhD;
Ахмадиева Ж.К., білім беру жоғары мектебінің деканы, п.ғ.к., қауым.профессор;
Қажыкен М.З., экономика жоғары мектебінің деканы, э.ғ.д., профессор;
Абдилдаева А.А., ақпараттық технологиялар және инженерия жоғары мектебінің деканы, PhD;
Есиркепова М.М., жас ғалымдар кеңесінің төрайымы, PhD
Ибраева А.Е. жас ғалымдар кеңесі төрайымының орынбасары, PhD.

Ғ96 «Ғылым және инновация: Қазақстан Республикасы және халықаралық тенденциялар» атты Халықар. ғыл.-тәж. конф. материалдарының жинағы. Сборник международной научно-практической конференции **«Наука и инновации: Республика Казахстан и международные тенденции»**. Нұр-Сұлтан: Астана халықаралық университеті, 2020. – 567 б.

ISBN 978-601-332-726-6

В сборник включены материалы Международной научно-практической конференции «Наука и инновации: Республика Казахстан и международные тенденции».

В сборнике освещены вопросы совершенствования правовой системы Республики Казахстан и дан анализ международного опыта в этом направлении, проблемы и перспективы развития естественных наук и информационных технологий, современные проблемы образования, роль экономических институтов в развитии предпринимательства, глобальные и региональные тенденции в современном мире.

Материалы сборника могут быть использованы специалистами, докторантами, магистрантами и студентами в научно-исследовательской работе.

Жинаққа «Ғылым және инновация: Қазақстан Республикасы және халықаралық тенденциялар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары енген.

Жинақта Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін жетілдіру мәселелері және осы бағыттағы халықаралық тәжірибе, жаратылыстану ғылымдары мен ақпараттық технологияларды дамытудың мәселелері мен болашағы, білім берудің заманауи мәселелері, экономикалық институттардың кәсіпкерлікті дамытудағы рөлі, қазіргі замандағы жаһандық және аймақтық тенденциялар мәселелері қарастырылған.

Жинақ материалдарын мамандар, докторанттар, магистранттар және студенттер ғылыми-зерттеу жұмыстарында қолдана алады.

The collection includes materials of the International scientific and practical conference "Science and innovation: the Republic of Kazakhstan and international trends".

The collection addresses the issues of improving the legal system of the Republic of Kazakhstan and analyzes international experience in this regard, the problems and prospects for the development of natural Sciences and information technologies, current issues in education, the role of economic institutions in the development of entrepreneurship, global and regional trends in the modern world. The materials of the collection can be used in research work by specialists, doctoral candidates, graduates and undergraduate students.

УДК 001 (063)
ББК 72

ISBN 978-601-332-726-6

© Астана халықаралық университеті, 2020

СОДЕРЖАНИЕ

Секция 1: Совершенствование правовой системы: Республика Казахстан и международный опыт	8
Абугалиева Ф.М. ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ	8
Алиаскарова А.Ж. PROBLEMS OF SOLVING VIOLATED HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN KAZAKHSTAN	12
Аменова А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	18
Ахметов Д. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ СМЕШАННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	24
Aliaskar O. LEGAL REGULATION OF CORPORATE AGREEMENT IN FOREIGN AND KAZAKHSTAN LEGISLATION	33
Varanov K.V. ANTIMONOPOLY REGULATION IN KAZAKHSTAN AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND STABILIZATION	38
Джакенов Х.Ж. ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР СМАРТ КОНТРАКТОВ	43
Ержан А. САЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНДЫҒЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗИ	50
Жаксыбекова Ф.С. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР КӨРІНІСТЕРІ	55
Зулпухар З.Н. КАЗАХСТАН В ХХІ ВЕКЕ	61
Касенова А.Ж. ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	64
Kenzhebayeva Gulzada. LEGAL STATUS OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	70
Қуаналиева Г.А., Сәулен Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘНЕ РЕСЕЙДЕГІ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ	75
Кулмагамбет А. ДЕНЬ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	83
Kurmanov A.A. LEGAL ASPECTS OF STATE REGULATION IN THE FIELD OF STATE-PRIVATE PARTNERSHIP	86
Машанло И.А. ПОНЯТИЕ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА: ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ	90
Маргузиев А.М. ИНТЕРЭКОПРАВО – ВОЗМОЖНОСТИ И НАСЛЕДИЕ	94
Мұқаш Н.Н. ВАХХАБИЗМ, САЛАФИЗМ, ТАКФИРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ	100
Нургалиев Д.Н., Нургалиева Д.Н. О СОБЛЮДЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА РАЗВИТИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	106
Оралбаев Е. Ш. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И ВЕЛИКОБРИТАНИИ (СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)	110
Орынбек А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС ӨТЕЛМЕЛІ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫ	116
Сағымбек Инжу-Маржан Т. РЕГУЛИРОВАНИЕ СИСТЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: РИСКИ, ВЫЗОВЫ, КОМПЕТЕНЦИИ И СТРАТЕГИИ	121
Сейпи Ұ.С. МЕРДІГЕРЛІК ШАРТЫ – ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ	127
Сулеймен М.М. ПРОБЛЕМЫ ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	134
Syzdykova S. M., Omarova A. T. THE INTERSUBJECT CONTEXT OF COMMUNICATIVE DISCOURSE IN MEDIATION	138
Tastanova M. JUVENILE JUSTICE	142

Айтбек Т.Б. К ВОПРОСУ КОРРУПЦИИ В ЧАСТНОМ СЕКТОРЕ	145
Yassinova A.P. THE ROLE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	148

153

Секция 2: Глобальные и региональные тенденции в современном мире

Аймагамбетова Д.Е. ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ	153
Акишева Ж. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	157
Болот Кызы А. ВЫГОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ЕАЭС	159
Ержанова А.Е. ГЛОБАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	162
Жангужекова Д.Ж. ОБ ОПРЕДЕЛЕННЫХ РЕАКЦИЯХ И ПОСЛЕДСТВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ	169
Конырбаев К.А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРИВЛЕЧЕНИЯ МОЛОДЁЖИ К ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	173
Касен Н. РОЛЬ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ	179
Ким Ын У ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕССА В ЮЖНОЙ КОРЕЕ	183
Кузяков Н.О. РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ ТЕРРОРИЗМА И НАРКОТРАФИКА	187
Мауткан С.Б. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ИНДИИ	192
Мезенцева А.О. ДЕЛОВОЙ ЭТИКЕТ И ПЕРЕГОВОРНЫЙ ПРОЦЕСС В ТУРЦИИ	196
Mukanova A.V. THE ROLE OF LANGUAGES IN THE POLICY IN THE FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA	201
Омирсерик Б.А. КУЛЬТУРА И ДИПЛОМАТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	207
Sakenova M.V. IMPACT OF TRADE WAR BETWEEN UNITED STATES OF AMERICA AND PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA TO KAZAKHSTAN	213
Тезекбаева З. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	218
Туребекова Д.Б. ЕВРОПЕЙСКАЯ ПОЛИТИКА В ГУМАНИТРАНОЙ СФЕРЕ	223

228

Секция 3: Естественные науки и информационные технологии

Алпысбай М.А СОСТАВЛЕНИЕ ВЕГЕТАЦИОННЫХ КАРТ С ВЫЧИСЛЕНИЕМ ИНДЕКСА NDVI НА ОСНОВЕ РАЗНЫХ СПУТНИКОВЫХ ДАННЫХ	228
Алпысбай М.А., Қалдыбаев А.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІ МОНИТОРИНГЛЕУДЕ ҚАШЫҚТЫҚТАН БАҚЫЛАУ ЖҮЙЕСІН ҚОЛДАНУ	234
Алпысбай Е. Б.Б. Барахов, А.Б.Толымбекова, Г.А. Апдраим., К.Ж. Умбетжанов СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГАЗОВОГО СОСТАВА ВОЗДУХА ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ПОМЕЩЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПРИБОРОВ	242
Алтаева У.А. КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ	245
Аппасова О.С., Исабаев А.Ж.,Шарапова У.А ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА МОЛОКА	248
Байдаулетова Г.К. ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРДЫ ІЗДЕСТІРУ КЕЗІНДЕ СЕЙСМОБАРЛАУ ЖҰМЫСТАРЫН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ	254

Байдилдаева И.К., Толепова Г. К., Турабеков М.Р., Асқар А. А. Алматы обылысы бойынша ірі қараның лейкозына мониторингтік зерттеу жүргізу	260
Байспай Г.Б. АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ	264
Балгимбаева У., Алиханов К.Д., Ph.D, Манкибаев А.Т., Кулатаев Б.Т., Таипова А.А. ҚҰСТАРҒА АРНАЛҒАН ҚҰРАМА ЖЕМ ҚҰРАМЫНДАҒЫ УЫТТЫ ЗАТТАРДЫ АНЫҚТАУ НӘТИЖЕЛЕРІ	268
Гаппаров А.З. ҮЛКЕН ЖӘНЕ КІШІ АЛМАТЫ ӨЗЕНДЕРІНІҢ БАССЕЙНІНДЕГІ МИНИМАЛДЫ АҒЫН СИПАТТАМАЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУІН БАҒАЛАУ	273
Даулеткалиева А.Н. ЭТИКА ВЗЛОМА: СТОИТ ЛИ ЕЕ УЧИТЬ?	278
Ергумарова М.О., Шалхарова Д.Ж., Турабеков М.Р., Байдилдаева И.К. САРКОЦИСТОЗ КЕЗІНДЕГІ ІРІ ҚАРА МАЛЫ ЕТІНІҢ САНИТАРИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ	282
Жумагазеева Д.Ж., Минжанова Г.М. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ДОЗЫ ОБЛУЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ, НА ПРИМЕРЕ БОСТАНДЫКСКОГО РАЙОНА ГОРОДА АЛМАТЫ	287
Zholdasbek A.E. HYDROLOGICAL ANALYSIS OF THE TOVOL-TURGAY WATER BASIN	294
Испулова Д.И., Кулатаев Б.Т., Манкибаев А.Т., Турабеков М.Р. Умбетжанов К.Ж. АЗЫҚ ҚОСПАЛАРЫН УЫТТЫЛЫҒЫ БОЙЫНША ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ-САНИТАРИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ	300
Канапиянова Д.Г., Сазанбаева А. МЕТОДЫ СОЗДАНИЯ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ	303
Канжанова А.С. ЖЕРДІ ҚАШЫҚТЫҚТАН ЗЕРДЕЛЕУ ӘДІСІН НАҚТЫ ЕГІНШІЛІКТЕ ҚОЛДАНУ	307
Карабаева А.С., Исабаев А.Ж., Шарапова У.А. ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ОЦЕНКА МОЛОКА ПРИ МАСТИТАХ	314
Керимова Ж., Ахапов Е. Шимизу К. КИОТО ЭКО-МОДЕЛЬ ҚАЛАСЫНЫҢ ЭКО-САЯСАТЫ: ҚАЛДЫҚТАРДЫ АЗАЙТУ СЕКТОРЫ	319
Кулакова Ю.В., А.Ж. Исабаев, Г.А. Апдраим, ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА МЕДА, РЕАЛИЗУЕМОГО НА РЫНКЕ Г.КОСТАНАЙ	326
Қопабаева Г.А. СУДЫ ХЛОРЛАУДЫҢ ЭНТЕРОБАКТЕРИЯЛАРҒА ӘСЕРІ	330
Макарова В.А., Л.М. Павличенко, М.А. Севериненко, О.С. Мильц ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ОБЪЕКТОВ ЛИРА НА РАДИОЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ	336
Матқасым М.М БАЛҚАШ КӨЛІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ	342
Мильц О.С., Макарова В.А., Севериненко М.А, Войцеховский И.В. СОВРЕМЕННАЯ РАДИОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА НА ТЕРРИТОРИЯХ, ПРИЛЕГАЮЩИХ К ОБЪЕКТАМ ЛИРА	346
Moldabekov Zh.M., Zhukeshov A.M., Nikulin V.Ya. DETERMINATION OF RADIAL NEUTRON EMISSION IN PLASMA FOCUS DEVICE BY ACTIVATION METHOD	354
Мусагалиева А.Н., Маратулы Д. ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ КОМПОНЕНТОВ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ	359
Нургалиева Д.А. ИЗУЧЕНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ЧАСТИ СОДЕРЖАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «АНАЛИЗ РЕАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ» В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	364
Нургалиева Д.А, М.К. Досмагамбетова, СИНТЕЗ ПОВЕРХНОСТНО МОДИФИЦИРОВАННОГО НАНО-ЦЕОЛИТНОГО УДОБРЕНИЯ НА ОСНОВЕ СЕРЫ	371
Нурлан А.Н., Жолдасбек А.Е. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕЖИМНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК СНЕЖНОГО ПОКРОВА В СЕВЕРНОЙ И ЮЖНОЙ ЧАСТИ КАЗАХСТАНА	376

Омарғазиева А.А. ҚАЛАЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕЛЕРДЕГІ АҒАШ ӨСІМДІКТЕРДІҢ БИОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЫСАЛЫНДА)	384
Ромашев К.М., Досанов К.Ш., Манкибаев А.Т., Толымбекова А.Б. ІРІ ҚАРА МАЛ ЕТІНДЕГІ УЫТТЫ ЗАТТАРДЫ АНЫҚТАУ	388
Садықова Б.Б. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ	391
Самарханов Т.Н. СІБЕ КӨЛДЕРІНІҢ ТУРИСТІК-РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	395
Сеидхамилидинұлы Н., Оразбаев А.Е. ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ МҮМКІНШІЛІКТЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП «ПРОТОН» ЗЫМЫРАН ТАСЫМАЛДАУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЛАУ АУДАНДАРЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУ	401
Смагулов Ж.Ж. О СТАТУСЕ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ В СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА	408
Сулкеева А.Ж. АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ	415
Taipova A., K.Alikhanov, A.Mankibayev, B.Kulatayev, K.Umbetzhanov, REAL-TIME STUDIES OF ANIMAL AND PLANT PRODUCTS FOR THE PRESENCE OF GENETICALLY MODIFIED OBJECTS BY POLYMERASE CHAIN REACTION	419
Тоқтасын Г., Жумагелдиев А.А., Рожаев Б.Г., Манкибаев А.Т. АНАЗАКИДОЗБЕН ЗАҚЫМДАНҒАН БАЛЫҚТАРДЫ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ САНИТАРИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ	424
Турабеков М.Р., Ромашев К.М., Казтаева Б.К., Толымбекова А.Б., Шамгунов Н.А. ЭХИНОКОККОЗБЕН АУЫРҒАН ҚОЙ ЕТІН ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ-САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ	428
Турганалиев С.Р., Абдешев К.Б. Ауесбеков Н.Р., Докторант, Ахметова Ш., ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫ БОЛЖАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	433
Файзуллаева М. ЖАЙЫҚ-КАСПИЙ АЛАБЫНЫҢ ОҢТҮСТІК ӨЗЕНДЕРІНІҢ КӨКТЕМГІ АҒЫНДЫСЫН БОЛЖАУ	437
Шалатаева А. Қ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАУ- КЕН ӨНДІРУШІ ӨҢІРЛЕРІНІҢ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАЙ- КҮЙІН ТАЛДАУ	441
Шамгунов Н.А., Ромашев К.М., Турабеков М.Р., Асқар А., Қалан Қ. ІРІ ҚАРА МАЛ СУБӨНІМДЕРІНІҢ БАЛАУСАЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ УЛЫ ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ ДЕНГЕЙІН АНЫҚТАУ	445
	451

Секция 4: Современные проблемы образования

Акреров Н.К. THE ACTUALITY OF INTRODUCING STANDARDS OF UPDATED CONTENT OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN'S HIGH SCHOOL	451
Алпысбай М.А. ПОЧЕМУ БОГ ДОПУСКАЕТ ЗЛО?	453
Искакова Н.К. НЕОБХОДИМОСТЬ И РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	456
Керимов А.Н. ПРИМЕНИНИЕ ТЕХНОЛОГИИ CLIL В РАМКАХ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ЦИКЛА В ИННОВАЦИОННОЙ ШКОЛЕ	458
Kurbanova G.S., Sarsenova I.B. ASSESSMENT OF EDUCATION INDICATORS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN USING GIS TECHNOLOGY	463
Қабыл А.Н., Аязбаева А.Т. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ	470
Мадияров К.Г. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ НЕОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ В ШКОЛЕ	477
Мадияров К.Г. ТЕРМОХИМИЧЕСКАЯ ПЕРЕРАБОТКА ГУДРОНА В ПРИСУТСТВИИ НАНОКАТАЛИТИЧЕСКОЙ ДОБАВКИ ЖЕЛЕЗА	485

Мирзакулова Г.А. ҚАЗАҚТАНДАҒЫ ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАРТ АДАМДАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	492
Рымханова А. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ МНОГОДЕТНОЙ СЕМЬИ	499
Сыздықова С.М. ҚАЗІРГІ ОТБАСЫЛЫҚ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ: ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТ	503
Ташенова А. К. ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	507
	512

Секция 5: Роль экономических институтов в развитии предпринимательства

Абдикаримова Қ., Асанов Ә.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСПКЕРЛІКТІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	517
Бектурсунова А.Б. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ АРГОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА	517
Имаганбетова Ж.О. ИНСТРУМЕНТЫ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТА	524
Касенова А.Ж., Абдыкаимова Д.К. СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ МОТИВАЦИИ: СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ И ПРОЦЕССНЫЙ ПОДХОД	528
Макаев К.А. ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ТРЕБУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ	535
Мусагалиева А.Н., Серікканов Р.М. ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	542
Тлеужапова М.А., Балтабаева А.Б. УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ, ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ	545
Утарбаева Г. К. Диясова А.А. РАЦИОНАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫМИ КОНФЛИКТАМИ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ	552
Шамгунов Б.Т. КРЕДИТОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ АГРОБИЗНЕСА, И ПУТИ РЕШЕНИЯ	557

**ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ**

Абугалиева Ф.М.

abugalieva.f@bk.ru

Астана халықаралық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасының даму жолында тиімді мемлекеттілікті қалыптастыру ерекше мәнге ие болып табылады. Себебі тиімді мемлекеттілікке жету жолында қажетті нәтижеге әкелетін мемлекетті қалыптастыру үрдісі кезең-кезеңмен жүзеге асырылады. Біздің еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап осы уақытқа дейін осы жолда көптеген іс-шаралар атқарып келді, соның ішінде ел дамуына әсер ететін саяси-құқықтық, әлеуметтік, экономикалық реформалардың рөлі ерекше болып танылады. Осы аталған реформалардың тиімді әрі нәтижелі іске асырылуы үшін мемлекеттік органдармен қатар азаматтардың да саяси-құқықтық белсенділігі өте маңызды болып табылады. Азаматтардың мемлекет және қоғам істеріне араласу белсенділігі ретінде халықтың сауаттылығы және саяси пікірталастар жүргізу үшін құқықтық мәдениеті үлкен рөл атқарады. Сайып келгенде, бұл Қазақстандағы құқықтық мәдениеттің қалыптасуына алып келеді.

Қазақстанда тиімді мемлекеттілікті қалыптастырудың негізгі нысаны ретінде құқықтық мәдениетті атауға болады.

Құқықтық мәдениет дегеніміз – тұлғаның құқық туралы ой-пікірлері, сезімдері мен пайымдаулары және де саналы түрдегі қажеттіліктері. Осы қажеттіліктер тұлғаның құқыққа сай мінездерінен, жүріс-тұрыстарынан көрініс табады [1].

Құқықтық мәдениет рухани мәдениеттің маңызды бір бөлігі болып табылады. Құқықтық мәдениет адамгершілікпен тығыз байланысты. Адамгершілік жоғары болған сайын құқықтық мәдениет те жоғары бола беретіні сөзсіз. Сондықтан елімізде құқықтық мәдениетті арттыру үшін азаматтар арасында құқықтық білімді дамытып, жалпы құқықтық сананың дұрыс қалыптасуына, оның жоғарғы құқықтық мәдениетпен ұштасуына үлкен ықпал ету керектігі алға қойылады.

Осы тұрғыда еліміздегі құқықтық мәдениетті қалыптастыру және азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 29 қарашадағы № 1116 Қаулысымен бекітілген «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009 - 2011 жылдарға арналған бағдарламасы» (бұдан әрі – Бағдарлама) қабылданды [2].

Осы аталған бағдарламаның басты мақсаты болып құқықтық мәдениет деңгейін одан әрі арттыру, құқықтық түсіндіру жұмысының нысандары мен әдістерін жетілдіру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігін арттыру, азаматтардың құқыққа сай мінез-құлқына қол жеткізу танылады.

Бағдарламаның мақсатына сәйкес келесі міндеттерді орындау алға қойылған болатын:

- Қазақстан заңнамасын түсіндіру жұмыстарын жүргізу;
- мемлекеттік қызметшілердің және жалпы халықтың құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру;
- бұқаралық ақпарат құрамдарымен қарым-қатынас, құқықтық түсіндіру жұмыстарында жаңа ақпараттық технологияларды, оның ішінде әлемдік «Интернет» жүйесін қолдану;
- құқықтық түсіндіру жұмыстары және құқықтық оқыту жұмыстарының өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жандандыру [2].

Біздің пікірімізше, осы аталған Бағдарламаның іске асырылғандығын көрсететін халықтың құқықтық мәдениетін арттыру нәтижелеріне толық қол жеткізілді деп айту қиынға соғады. Себебі осы Бағдарламадағы күтілетін кейбір нәтижелерге жету, оның ішінде қолданыстағы заңнаманы жетілдіру және қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің сапасын, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың құқықтық түсіндіру жұмыстарының сапасын, азаматтардың құқықтық сауаттылық деңгейін елеулі түрде арттыру, әлі күнге дейін мемлекет алдындағы басты мақсаттардың бірі болып табылады. Сондай-ақ жоғарыда қарастырылған Бағдарламаның толық жүзеге асырылмауының тағы бір себебі ретінде Бағдарламаның орындалуына қысқа уақыт мерзімінің берілуі болып отыр. Бұл жерде мемлекеттік билік органдары тарапынан қысқа мерзім ішінде Бағдарламада көрсетілген міндеттерді орындауы жүйесіз әрі толық емес нәтижелерге алып келгендігін байқауға болады. Себебі азаматтар арасында құқықтық сауаттылықты қалыптастыру, сондай-ақ елімізде құқықтық мәдениетті нығайту шаралары кезең-кезеңмен іске асырылатын, ұзақ мерзімді дамуды талап ететін үрдіс болып табылады.

Құқықтық мәдениетті дамытудың жоғарыда аталған Бағдарламасын одан әрі жетілдіру мәселесі Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында (бұдан әрі – Тұжырымдама) жалғасын тапты [3].

Осы Тұжырымдаманың «Құқықтық білім беру, құқықтық насихат» деп аталатын 5-бөлімі құқықтық мәдениетті дамытудың негізгі бағыттарына арналған.

Тұжырымдамадағы құқықтық саясаттың құрамдас бөлігі, елдің индустриялық-инновациялық дамуын қамтамасыз етудің, оның зияткерлік әлеуетін арттырудың маңызды шарты болып ғылыми білім қызметін құқықтық реттеу танылады.

Сондай-ақ Тұжырымдамада ғылыми білім қызметінің құрамдас бөлігі, өз кезегінде, құқықтық білім беру, құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері болып табылады. Осыған орай, азаматтардың құқықтық санасын, оның ішінде мемлекеттік қызметшілер арасында құқықтық сауаттылықты арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажеттілігі, халық арасында интернет-ресурстарды қоса отырып, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық

насихаттың сапасын арттыру мен көлемін кеңейту, заңнаманы және құқық қолданудың өзекті мәселелері бойынша, атап айтқанда, азаматтардың күнделікті өмірінде жиі қолданылатын құқық салаларында ғылыми зерттеулерді жандандыру қажеттілігі көрсетілген [3].

Осы аталған Тұжырымдама негізінде елімізде көптеген іс-шаралар атқарылды. Құқықтық мәдениетті қалыптастыруда осы Тұжырымдама елеулі септігін тигізді. Сондай-ақ мемлекеттік билік органдарымен қабылданатын реформалардың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін азаматтардың да құқықтық мәдениетті қалыптастырудағы құқықтық белсенділігі талап етілетіндігін айта кеткен жөн.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңызды көрсеткішін ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаев та былай деп көрсеткен болатын: «мемлекеттік биліктің іс-қимылдарының реттілігі қоғамдық тәртіп пен заңдылықты қолдау мәселелерінде азаматтар тарапынан да, мемлекеттік институттар тарапынан да ерекше сипатқа ие болуы тиіс. Мемлекет құқық пен заңдылықтың іс-әрекетке қабілетті кепілі ретінде азаматтардың құқықтық санасымен қабылдануы тиіс» [4]. Демек, бұл тұрғыда, мемлекет, қоғам және азамат болып өзара әрекеттесіп, елімізде құқықтық мәдениетті қалыптастыру үшін күш біріктіру керектігі анық айтылған.

Тиімді мемлекеттілікті қалыптастырудың маңызды нысаны ретінде қоғамның құқықтық жағдайының негізінде жатқан құқықтық мәдениет болып табылатыны баршамызға белгілі. Құқықтық мәдениет қоғамға құқық беретін барлық игіліктерді шоғырландыру бойынша ерекше әлеуметтік құндылыққа ие. Өйткені, құқықтың арқасында қоғамдық қатынастарды реттеу азаматтардың жалпы мәнді, тең және салыстырмалы түрде әділ, тұрақты құқықтары мен бостандықтарының пайда болуымен байланысты болады. Осылайша, азаматтардың талап етілетін еркіндігіне кепілдік бере отырып, өзі ерекше әлеуметтік құндылық ретінде қоғамда жеке еркіндіктің дамуына ықпал етеді. Жеке тұлғаның дербестігін, бастамашылығы мен белсенділігін, қалыптасқан жағдайларға сай таңдау мен іс-қимыл жасау бостандығын мойындай отырып, құқық сол арқылы жеке тұлғаның дамуын, оның қадір-қасиетін сақтауды, қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. Сондықтан құқық саласындағы санаттарға назар аудармай, демократиялық қоғамдардың өмірін түсіндіру мүмкін емес [5].

Демек, тиімді құқықтық мемлекеттілікті дамытумен, азаматтардың құқықтық мәдениет деңгейін арттырумен қатар құқықтың әлеуметтік құндылығы да артады, ал жеке тұлғаның мемлекеттің жоғары құндылығы ретінде жан-жақты дамуы, сайып келгенде шынайы тиімді мемлекет құрудың алғышарты болады.

Қазіргі уақытта еліміздегі құқықтық мәдениет әлі де болса даму үстінде деп айтуға болады. Мемлекетіміз өзінің даму жолында өзге дамыған демократиялық елдердің мысалдарын үлгі ретінде ала отырып, өз құқықтық мәдениетін қалыптастыруда. Тәуелсіздік алған жылдардан бері елімізде құқықтық мәдениетті қалыптастыруда көптеген іс-шаралар іске асырылған болатын. Алайда жүзеге асырылған реформаларға қарамастан, халқымыздың

құқықтық санасы мен құқықтық мәдениеті дамыған елдермен салыстырғанда төмендеу деңгейде қалып отыр. Оған әр түрлі себептер, соның ішінде халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы әсерін тигізбей қоймайды. Тіпті еліміздегі соңғы жағдайды, яғни дүние жүзіне таралған қауіпті індетке байланысты енгізілген төтенше жағдайды алып қарайтын болсақ, мемлекет енгізген тыйым салуларға қарамастан және жалпы тәртіпке бағынбастан, ел азаматтарының немқұрайлы қарым-қатынастары салдарынан өзгелердің өмірі мен денсаулығына қауіп төндірулерімен байланысты құқық бұзушылық жасаулары құқықтық сана мен мәдениеттің төмендігінің көрінісі деп айтсақ та болады. Еліміз ілгері дамып, алдыңғы қатарлы мемлекеттердің құрамына кірсін десек, құқықтық мәдениетті, ең алдымен әрбір азаматтан бастау керек. Ол үшін құқықтық мәдениетке алып келетін құқықтық білімді жетілдіре отырып, құқықтық сананы дұрыс қалыптастыру, азаматтардың жауапкершілік сезімін дамыту қажет. Себебі бұл аталған мәселеге мемлекет, қоғам және азамат болып бірге жұмылмасақ, ел дамуында тиімді нәтижеге жету қиынға соғады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет: теориялық мәселері, тарихи тағылымы: Заң ғылымы докт. дис. Автореферат. – Алматы, 1997. – 42 б.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 29 қарашадағы «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009 - 2011 жылдарға арналған бағдарлама» туралы № 1116 Қаулысы - <https://online.zakon.kz>.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы - <https://online.zakon.kz>.
4. Н. Ә. Назарбаев. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. - Алматы: "Дәуір" РГЖИ, 1992. - 56 б.
5. А.В.Оболонский. Драма российской политической истории: система против личности. - М., 1994. - 352 с.

PROBLEMS OF SOLVING VIOLATED HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN KAZAKHSTAN

Алиаскарова А. Ж.

aliyalnw@gmail.com

ЕНУ им. Л.Н.Гумилёва, магистрант, г.Нур-Султан, Казахстан

Научный руководитель: Абдилов К.С., доцент кафедры Теории и истории государства и права, конституционного права, заместитель декана Юридического факультета, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

In the Basic Law, the status of the person is updated, changing the idea that the state gives rights and freedoms to a person. The Constitution of the Republic of Kazakhstan is based on the recognition of the social nature of the rights and freedoms of a person belonging to him from birth. The list of rights and freedoms has been expanded, their qualitative content has changed.

Of particular importance is the provision that human rights and freedoms are part of the legal system of the Republic of Kazakhstan.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan recognized universally recognized norms of international law relating to human rights as a source of law, which, according to this document, directly give rise to the rights and obligations of citizens.

For many years, industry legislation in Kazakhstan has formally recognized international law as a source of domestic law and its priority over domestic laws, although Kazakhstani courts very rarely apply it in practice.

The protection of human rights is a pressing global problem. Academician and human rights activist Sakharov A.D. spoke vividly and convincingly of the threats and the extent of the dangers for humanity back in 1975 in his famous Nobel lecture “Peace, progress, human rights. Analysis of the global situation - problems and solutions”.

For a sovereign Kazakhstan, in the conditions of building a legal democratic state, the protection of individual rights is of particular importance. The task of our society is to ensure that all normative acts are oriented towards the individual, to create a system of organizational, legal, moral and political measures aimed at respecting human rights. And for this it is important to have a well-thought-out mechanism for their protection.

Social tension, unemployment, political instability, political passivity of the population, corruption, difficult criminal situation, legal nihilism in the legal consciousness of people hinder the implementation of the proclaimed human rights. The difficulty of the republic entering market relations, which is accompanied by a change in priorities, the negative phenomena of unfair privatization and the emergence of pronounced social inequality, require enormous lengthy work to improve the mechanism for protecting human rights. The problem of human rights currently needs to be transferred from a theoretical plane to the practical sphere.

On February 12, 1994, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, the Republican Human Rights Commission was established - the first official human rights organization as an advisory body, accountable and responsible in its activities to the Head of State. The formation of this institution of democracy in

Kazakhstan fits into the general scheme of the progressive procession of ideas of democracy in the post-Soviet space. Kazakhstani society has come to understand that the level of the modern state is wholly connected with democracy, the improvement of its institutions - one of the main trends in world development. No higher and more important is such a good and value as human rights and freedoms, since they are the dominant principles and indicators of democracy.

At the same time, the solution of the problems of human rights and freedoms in the republic occurs in certain, specific conditions, reflecting the transitional state of a typical Eurasian country, in which the special mentality, culture, lifestyle and economic structure have not yet acquired their certainty, fixed state and self-identification. Awareness by Kazakhstani society of its Eurasian essence causes an urgent need for the formation of a worldview and ideology corresponding to this essence, reflecting the greater certainty and purposefulness of activities in the field of human rights and freedoms.

But the problem remains topical regarding the interaction of bodies whose function is to restore violated human and civil rights and freedoms, as well as the limits of delimitation of their powers.

The constitutions of Kazakhstan guarantee their citizens state protection of rights and freedoms, however, the created protection systems of each of the two states do not always give the citizen a feeling of complete legal protection due to imperfect administrative procedures, disrespect for the law by the bureaucracy, substitution of laws with by-laws, and legal nihilism on the part of citizens themselves.

It is not possible to state with full confidence that Kazakhstan has created a set of mechanisms for protecting human rights that meet today's realities.

For example, from the provisions of the Address of the President of the Republic of Kazakhstan in 2008 "Growing the welfare of citizens of Kazakhstan is the main goal of state policy", we see that Kazakhstan is on the way to a large-scale reform of the law enforcement system.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes and guarantees human rights and freedoms that are absolute and inalienable, determine the content and application of laws and other regulatory legal acts. Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan provides citizens with the right to protect their rights and freedoms by all means not contradicting the law.

The Russian Constitution in Article 45 guarantees citizens the state protection of the rights and freedoms of man and citizen in the Russian Federation. Everyone has the right to protect their rights and freedoms by all means not prohibited by laws. The above constitutional norms show the fact of full recognition of the foundations and principles of natural law in Kazakhstan and Russia. Based on the potential of the constitutions of the two countries, the main domestic guarantees of protection are established:

- non-judicial methods of protection.
- judicial protection - the main guarantee of the rights and freedoms of man and citizen;

In Kazakhstan, the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan should be included among the non-judicial bodies of personal

protection. To implement constitutional powers as a guarantor of the observance of citizens' rights, the President of Kazakhstan establishes a body that promotes the implementation of this area. Such bodies are the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan.

The activities of the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan are regulated by the Regulation approved by Decree of the President of March 19, 2003 No. 1042 "On the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan". As an organ, for the first time, the Human Rights Commission in Kazakhstan was established by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 12, 1994 No. 1567 "On the Formation of the Republican Commission on Human Rights".

In Kazakhstan, in the process of forming the institution of the Commissioner for Human Rights and the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan, the head of state takes a leading role, characterized by the presence of consultations with the committees of the chambers of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the list of which is approved by the President himself. It should be noted that in the theory of constitutional law the Ombudsman institution is presented as an independent and independent body, whose decisions (recommendations) are of a special nature. But, despite the fact that the institution of the Commissioner in Kazakhstan does not fully comply with recognized standards (the Paris Principles), it nevertheless retains the characteristics of a separate, different from other government bodies engaged in human rights activities. In support of the thesis put forward, from the essence of the institution of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan, as an independent state human rights body, the following powers flow: unhindered access to bodies, organizations of all forms of ownership, military institutions, closed institutions, the right to unhindered access of persons in places imprisonment etc. Therefore, with the professional use of all protective rights of authority, it is possible to help restore the violated rights and freedoms of citizens of the Republic of Kazakhstan.

The advisory functions of a human rights commission usually consist of a systematic analysis of government policy in the field of human rights in order to identify shortcomings, and to develop proposals and ways to address them. The Commission also exercises control over the actions of the state in order to prevent possible contradictions in the plane of its own legislation and international human rights agreements.

A characteristic point in determining the nature of commissions is the fact that the provision of activity is carried out by units of the Administration and Office of Affairs of the Heads of State.

The lack of a clear mechanism for citizens to submit applications reduces the effectiveness of the Commission.

The development of an extensive system of protection and restoration of violated rights and freedoms of citizens allows us to hope for positive dynamics in this matter. But, despite the measures taken by the states, the issue of ensuring the interaction of bodies whose function is to restore the violated rights and freedoms of man and citizen and the problems of delimiting their powers remains an urgent issue. The lack of a

sufficient regulatory framework gave rise to such a phenomenon as self-regulation of relations between authorities in the sphere of common interests.

A special place in the system of ensuring the rule of law, protection of rights and legitimate interests from any violations belongs to the judicial method of protection. The court throughout the world, including Kazakhstan and the CIS countries, is an exceptional body whose activities are based on the principles of publicity, adversarial process, the study of all circumstances of the case, clear procedural regulation.

The legal system of modern Kazakhstan consists of a single judicial system, built on the principles of unitarism. The judicial system of Kazakhstan is represented by:

1. The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan;
2. local courts and other courts established in accordance with the Constitution and the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On the Judicial System and the Status of Judges”.

In Kazakhstan, justice is administered through civil, criminal and administrative proceedings, and more recently, jury trials. The decision to establish a jury institute is one of the key stages of legal reform in Kazakhstan. From January 1, 2007, the laws of the Republic of Kazakhstan “On jurors” of January 16, 2006 and “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the introduction of criminal proceedings with the participation of jurors” of January 16 were introduced 2006. It should be especially noted that this issue caused a wide resonance, both among theoreticians and practitioners in the field of law. Also noteworthy is the system of specialized courts established in the Republic of Kazakhstan. Back in 2000, some leading constitutionalists of Kazakhstan expressed the idea of the need to create a system of specialized courts. An analysis of the data of the legal reform being carried out by Kazakhstan proved the validity of the stated scientific assumptions. Thus, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2002. specialized inter-district economic and administrative courts were formed, the sequential action (act) in the direction of legal reforms was the adoption of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the formation of a specialized financial court in the city of Almaty” dated August 17, 2006.

By the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 17, 2007 in Astana and Almaty, specialized inter-district juvenile courts were created, authorized to consider criminal cases, cases of administrative offenses against minors and civil cases affecting their interests in accordance with legislative acts of the Republic of Kazakhstan. It is noteworthy that the next stage of state policy in the field of creating a system of specialized courts in the Republic of Kazakhstan was the adoption of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the Formation and Abolition of Some Specialized Courts of the Republic of Kazakhstan” dated December 29, 2009.

G.K. Iskakova in the study "Politics in the field of human rights and freedoms in the conditions of post-communist transformation (for example, Kazakhstan)" emphasizes that in modern conditions there is an objective need to expand the possibility of judicial protection, turning it into the main way of protecting violated rights. The justice and timeliness of the expressed position of the author is confirmed by the reforms undertaken in this area.

Among the domestic defense mechanisms in the legal space of Kazakhstan, a quasi-judicial body - the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan - occupies a special place. This body cannot be attributed to the judiciary, since in accordance with applicable law the institution of an individual constitutional complaint is not provided.

The analysis of the competence of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, provided for by the chapter of the third Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 1995 "On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan", showed that the role of this body is somewhat mediated in the issue of protecting the rights and freedoms of citizens.

The main functions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on the protection of human and civil rights and freedoms are implemented in the following areas:

- The Constitutional Council considers before signing by the President the laws adopted by Parliament on their compliance with the Constitution and before ratification of the international treaties of the Republic on their compliance with the Constitution. As an example, the author cites the results of the activities of the Constitutional Council for 2006-2007;

- The Constitutional Council gives an official interpretation of the norms of the Constitution; The Constitutional Council shall consider the appeals of the courts to declare the act unconstitutional if the court finds that the law or other regulatory legal act to be applied infringes on the constitutional rights and freedoms of man and citizen.

It has been established from practice that the courts are loaded with a large number of complaints and, as a result, are not flexible in obtaining information and making decisions. Courts are bound by rigorous procedures and how witness testimonies can be presented and weighed. Citizens get tired of numerous lawsuits.

In many cases, the absence of a real mechanism for the enforcement of judicial acts entails a relatively low degree of effectiveness in protecting the rights and freedoms of man and citizen. .

Currently, the main outcome of the ongoing judicial reform in Kazakhstan should be issues of moving away from the punitive mission of the courts towards protecting and restoring the violated rights of the affected party.

LITERATURE

1. A.D. Sakharov, Nobel lecture "Peace, progress, human rights. Analysis of the global situation - problems and solutions. "
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On jurors" dated January 16, 2006 No. 122-III SAM // Vedomosti of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. - 2006. - No. 2. - S. 18.
3. Shnarbaev B. Creation of the legal mechanism of action of the court with the participation of jurors in the Republic of Kazakhstan // Themis. - 2006. - No. 6. - S.17-19.
4. Buleuliev B. Some aspects of the formation and development of national legislation on judicial jury // Themis. - 2006. - No. 10. - C.2-4.

5. Utibaev G. Some aspects of the introduction of jury trials in the Republic of Kazakhstan // Legal reform in Kazakhstan. - 2005. - No. 2. - S.25-28.
6. Legal problems of unitarism in the Republic of Kazakhstan / Sapargaliev G., Mukhamedzhanov B., Zhanuzakova L., Sakieva R. - Almaty: Zheti-zhary, 2000 - 312 p.
7. Constitution of the Republic of Kazakhstan: official text as amended and extra for 2019
8. Yatsenko V.N. On the correlation of law and by-law // Journal of Russian Law. - 2003. - No. 2. - S.89-96.
9. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan" dated December 25, 2000 No. 132-II // Vedomosti of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. - 2000. - No. 23. - S. 410.
10. Federal Constitutional Law "On the Judicial System of the Russian Federation" dated December 31, 1996 No. 1-FKZ // www.constitution.garant.ru
11. Baimakhanova D.M. The Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan and its activities to protect the rights and freedoms of man and citizen // Legal reform in Kazakhstan. - 2008. - No. 2 (42). - S.7-14. Bashimov M. Man Above All // World of Law. - 2006. - No. 1. - S.6-7.
12. Iskakova G. National institutions for the protection of human rights in Kazakhstan: problems of formation and functioning // Search: Series gum. sciences. - 2003.-№3. - S.121-128.
13. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the formation of specialized inter-district economic and administrative courts" of February 9, 2002 No. 803 // SAPP RK. - 2002. - No. 6. - Art.
14. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the formation of a specialized financial court in the city of Almaty" dated August 17, 2006 No. 158 // SAPP RK. - 2006. - No. 28. - Art. 299.
15. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the establishment of specialized inter-district courts for juvenile affairs" dated August 23, 2007 No. 385 // SAPP RK. - 2007. - No. 29. - Art. 327.
16. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the formation and abolition of certain specialized courts of the Republic of Kazakhstan" dated December 29, 2009 No. 910 // SAPP RK. - 2010. - No. 1. - Article 1.
17. Iskakova G.K. Politics in the field of human rights and freedoms in the conditions of post-communist transformation (on the example of the Republic of Kazakhstan): dis ... doct. watered Sciences: 23.00.02. - Almaty, 2005. -- 346 p.
18. The Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Constitutional Council" dated December 29, 1995 No. 2737 // Vedomosti of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan. - 1995. No. 24. - Art. 173.
19. Regulation on the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan. Approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2003 No. 1042 // SAPP RK. - 2003. - No. 11. - Art. 125.
20. Report on the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan for 2003 // www.ombudsman.kz

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ.

Аменова А.

amenova-phd@mail.ru

АО «Университет КазГЮУ им.М.С.Нарикбаева», г.Нур-Султан,
Республика Казахстан

Информационные технологии охватили все сферы жизнедеятельности государства, исключением не является финансовый контроль как правовой институт.

Информационно-технологический тренд обуславливает актуальность исследования правовых проблем финансового контроля.

Согласно Плану нации – 100 конкретных шагов, 93 шагом является: внедрение «Новой системы аудита и оценки работы государственного аппарата» [1].

В рамках реализации Плана нации принят Закон РК «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12.11.2015г., который кардинально отличается от предыдущих. В основе нового закона была заложена идея цифровизации финансового контроля.

Финансовое законодательство позволяют сегодня вывести финансовый контроль на новую ступень.

Исследуя совершенствование правовой системы необходимо обратиться к системе действующего законодательства. Считаем необходимым раскрыть актуальные вопросы законодательного регулирования электронного финансового контроля.

Понятие электронного финансового контроля исходит из общего понятия финансового контроля в системе права.

Раскрывая понятие финансового контроля, считаем необходимым обратиться к классике финансового права Казахстана - к известным трудам А.И. Худякова.

А.Худяков совершенно точно отмечал: Финансовый контроль нельзя отождествлять, как это нередко делается, с контролем, производимым посредством денежных категорий. Если мы, например, даем оценку хозяйственной деятельности организации, используя такие категории, как рентабельность, прибыльность, себестоимость, цена и т. п., это вовсе не значит, что в данном случае имеет место именно финансовый контроль. Финансы - это, конечно, деньги, но не все деньги являются финансами. Финансы (по крайней мере, государственные) - это порождение финансовой деятельности государства, а финансовый контроль является элементом этой деятельности. И предметом государственного финансового контроля выступают не деньги как таковые и тем более не хозяйственная деятельность объектов контроля, оцениваемая в стоимостных категориях, а выполнение ими своих финансовых обязанностей перед государством. Налогового инспектора, скажем, совершенно не интересует, как работает проверяемая организация, его должно интересовать единственное - как эта организация платит налоги и другие обязательные платежи в бюджет.

Совокупность правовых норм, регулирующих государственный финансовый контроль, формирует собой институт финансового права [2].

Систематизирую понятия о финансовом контроле закрепленных в нормах закона, можно отметить: финансовый контроль – это деятельность, направленная на устранение выявленных в ходе государственного аудита нарушений, осуществляемая органами государственного аудита и финансового контроля в пределах компетенции [3].

Резюмируем: финансовый контроль определенно является государственным поскольку речь идет о государственных финансах, следовательно, это всегда действия государственных органов по проверке соблюдения финансовой дисциплины всеми участниками финансовой деятельности государства.

Финансовый контроль является неотъемлемой частью финансовой деятельности государства.

Н.И.Химичева в своих трудах отмечала: Значение финансового контроля выражается в том, что при его проведении проверяются, во-первых, соблюдение установленного правопорядка, в процессе финансовой деятельности органами государственной власти и местного самоуправления, предприятиями, учреждениями, организациями, гражданами и, во-вторых, экономическая обоснованность и эффективность осуществляемых действий, соответствие их задачам государства и муниципальных образований [4].

В современных условиях финансовый контроль не может ограничиваться только проверкой организации, распределения и использования денежных средств. Он должен преследовать эффективность процесса финансового контроля.

Сегодня как раз можно наблюдать совершенствование правовой системы внедрением цифровых технологий в этот процесс.

В Казахстане успешно внедрена электронная система внутреннего государственного аудита и финансового контроля, являющаяся неотъемлемой частью системы государственного управления и направлена на повышение прозрачности, эффективности, ответственности за использование бюджетных средств, активов государства и квазигосударственного сектора.

В соответствии с законом утвержден механизм цифровизации финансового контроля в современных условиях.

Счетный комитет в рамках своей компетенции по обеспечению развития, функционирования единой базы данных по государственному аудиту и финансовому контролю в целях обмена информацией с гос.органами, объектами гос.аудита, а также проведения электронного государственного аудита утвердил «Правила формирования и ведения Единой базы данных по государственному аудиту и финансовому контролю и пользования ее данными» от 28.11.2015г. (далее по тексту - единая база).

Принятие указанных правил является неопределимым шагом в совершенствовании финансового контроля и финансово-правовых норм в целом.

Согласно п.1 ст.35 Закона о государственном аудите и финансовом контроле - Единая база действует для оптимизации управленческих процессов при проведении государственного аудита, исключения дублирования и обеспечения признания результатов государственного аудита.

Единая база администрируется Счетным комитетом, который несет ответственность за ее эффективное функционирование, сохранность и безопасность размещенной в ней информации. Единая база интегрируется с системой «электронного правительства» и информационными системами государственных органов.

Необходимо отметить, что при успешном функционировании Единой базы будут достигнуты следующие цели:

- оптимизация управленческих процессов при проведении государственного аудита и финансового контроля, а также экспертно-аналитической деятельности органов внешнего государственного аудита и финансового контроля;
- исключение дублирования в деятельности органов государственного аудита и финансового контроля;
- обеспечение признания результатов государственного аудита;
- обмен информацией с органами государственного контроля и надзора, иными государственными органами, объектами государственного аудита;
- формирование и функционирование системы управления рисками;
- проведение уполномоченным органом камерального контроля;
- проведение электронного государственного аудита [5].

Представление сведений в Единую базу данных осуществляется органами государственного аудита и финансового контроля, а также объектами государственного аудита и финансового контроля, аудиторскими организациями, осуществляющими аудит специального назначения субъектов квазигосударственного сектора и иными поставщиками информации, формирующими ведомственную или государственную статистику.

Не стоит забывать, что финансовый контроль это не просто сбор информации, поэтому наличие одной Единой базы не может удовлетворить весь процесс и тем сделать вызов современной эпохе.

Приказом Министра финансов РК Утверждены Правила электронного внутреннего государственного аудита от 28.03.2018г.

Основной целью электронного внутреннего государственного аудита является снижение нагрузки на объекты государственного аудита путем исключения контакта, сокращение сроков проведения внутреннего государственного аудита и обеспечение оперативного принятия решений по обращениям физических и юридических лиц в соответствии с компетенцией уполномоченного органа по внутреннему государственному аудиту.

Электронный внутренний государственный аудит проводится только в случаях использования электронных документов, удостоверенных посредством электронных цифровых подписей, предусматривающих установление, изменение или прекращение правоотношений, а также прав и обязанностей

участников этих правоотношений, включая совершение гражданско-правовых сделок, с применением информационных технологий [6].

Электронный внутренний государственный аудит проводится на основании:

1) поручений Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан;

2) перечня объектов государственного аудита на соответствующий год, утвержденного руководителем или заместителем руководителя уполномоченного органа и его территориальных подразделений;

3) результатов мониторинга данных информационных систем центрального уполномоченного органа по исполнению бюджета с применением системы управления рисками;

4) обращений физических и юридических лиц, за исключением жалоб, рассматриваемых уполномоченным органом в рамках камерального контроля. (глава 1 Правил).

Финансовый контроль представляет собой довольно сложную организационную систему и состоит из следующих элементов: а) субъект контроля; б) объект контроля; в) предмет контроля; г) цели контроля; д) методы осуществления контроля [7].

Важную роль играет субъект финансового контроля. Субъект финансового контроля образует систему, которая включает: Счетный комитет, ревизионные комиссии, уполномоченный орган по внутреннему государственному аудиту, службы внутреннего аудита.

При этом компетенции указанных субъектов разделены на внешний и внутренний государственный аудит и финансовый контроль.

Так, уполномоченными органами внешнего являются Счетный комитет и ревизионные комиссии, а уполномоченными органами внутреннего являются уполномоченный орган по внутреннему государственному аудиту и службы внутреннего аудита.

Учитывая систему, основным органом в системе электронного государственного аудита и финансового контроля выступает Комитет внутреннего государственного аудита МФРК.

Комитет внутреннего государственного аудита Министерства финансов РК является ведомством Министерства финансов Республики Казахстан, осуществляющим в пределах компетенции центрального исполнительного органа реализационные и контрольные функции в сфере внутреннего государственного аудита и финансового контроля, государственных закупок, государственного имущества, аудиторской деятельности, бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Учредительным документом комитета является положение о Комитете, утвержденное Приказом Министра Финансов РК. Комитет имеет территориальные ведомства по областям, находящиеся в его ведение. Задачей Комитета является анализ, оценка и проверка достижения объектом государственного аудита прямых и конечных результатов, предусмотренных в документах Системы государственного планирования Республики Казахстан, надежности и достоверности финансовой и

управленческой информации, эффективности внутренних процессов организации деятельности государственных органов, качества оказываемых государственных услуг, сохранности активов государства [8].

На практике, для автоматизации функции уполномоченного органа по внутреннему государственному аудиту разработана специальная *подсистема* «Финансовый контроль. Система управления рисками» интегрированной автоматизированной информационной системы «е-Минфин».

Данная подсистема предоставляет много возможностей для проведения финансового контроля и государственного аудита электронно (онлайн).

Документы электронного внутреннего государственного аудита формируются в модуле «Дело электронного внутреннего государственного аудита» в указанной подсистеме, которое содержит программу аудита, аудиторское задание, поручение на проведение аудиторского мероприятия, аудиторский отчет, аудиторское заключение, предписание и другие документы по реализации результатов аудиторского мероприятия, предусмотренные подсистемой.

Электронный внутренний государственный аудит включает *подготовительный, основной и заключительный этапы*.

На подготовительном этапе до начала проведения аудиторского мероприятия определяется объект государственного аудита, масштаб электронного внутреннего государственного аудита, составляются программа аудита, аудиторское задание, поручение на проведение аудиторского мероприятия.

На основном этапе государственный аудитор, ассистент государственного аудитора, при необходимости привлеченные эксперты по соответствующему профилю, используя сведения, содержащиеся в информационных системах центрального уполномоченного органа по исполнению бюджета, осуществляют внутренний государственный аудит соблюдения объектом государственного аудита норм законодательства Республики Казахстан, а также актов субъектов квазигосударственного сектора, принятых для их реализации, путем выполнения аудиторских процедур.

На заключительном этапе принимается решение и документы (аудиторский отчет, аудиторское заключение, предписание и другие документы по реализации результатов аудиторского мероприятия) и формируются в модуле «Дело электронного внутреннего государственного аудита».

Во все периоды развития правовой системы финансовый контроль выражался в соблюдении законности в области организации, распределения и использования денежных средств государства.

Рассмотрев выше систему органов и процесс осуществления контроля в условиях цифровизации отметим, что финансовый контроль остаётся неотъемлемой частью финансовой деятельности государства.

На текущую дату электронный финансовый контроль мало рассматривается как предмет научного исследования, в этой связи в настоящей

работе мы раскрыли правовые основы, проблемы внедрения и законодательное регулирование финансового контроля в условиях цифровизации.

Исследовав действующую в Казахстане систему электронного государственного аудита и финансового контроля на основе Единой базы и «е-Минфин» можно отметить эффективность реформирования системы.

На сегодня автоматизация системы государственного аудита и финансового контроля позволила реализовать финансовый контроль в рамках 93 шага Плана нации. Уполномоченным органом проводится работа по пресечению нарушений в онлайн режиме.

Совершенствование правовой системы в условиях цифровизации не только позволит автоматизировать процесс, но и повысить эффективность осуществления государственного аудита и финансового контроля.

Казахстан делает уверенные шаги на пути к совершенствованию правовой системы во всех областях, и как мы видим исключением не явился финансовый контроль.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Программа первого Президента РК от 20.05.2015г. «План нации – 100 конкретных шагов».
2. А.И. Худяков. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. – Алматы, ТОО «Баспа», 2001, С229.
3. Закон РК от 12.11.2015г. «О государственном аудите и финансовом контроле».
4. Финансовое право: Учебник / отв.ред. Н.И. Химичева, 2-е изд., перераб. И доп. – М.:Юристъ, 1999. – С.109.
5. Нормативное постановление Счетного комитета от 28.11.2015 года № 7-НК. «Об утверждении Правил формирования и ведения Единой базы данных по государственному аудиту и финансовому контролю и пользования ее данными».
6. Приказ Министра финансов РК от 28.03.2018 года № 413 «Об утверждении Правил электронного внутреннего государственного аудита».
7. А.И. Худяков. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. – Алматы, ТОО «Баспа», 2001, С.217.
8. Приказ Министра финансов РК от 11.05.2016 года № 224 «Об утверждении Положения о Комитете внутреннего государственного аудита Министерства финансов Республики Казахстан».

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ СМЕШАННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Ахметов Д.

АО «Университет КазГЮУ им.М.С.Нарикбаева», г.Нур-Султан,
Республика Казахстан

Ответственность является одной из основных категорий, которая используется в практике правоприменения. При этом сам термин «ответственность» является многозначным, употребляется в разных аспектах. Юридическая ответственность является одной из существующих форм ответственности в целом [1, С. 37; 2, С. 585]. При осуществлении попытки разобраться в самой сущности понятий юридической и гражданско-правовой ответственности мы непременно окажемся в самом эпицентре научной полемики.

Цель – рассмотреть понятие и сущность смешанной ответственности по законодательству Республики Казахстан и зарубежных стран.

Для достижения цели следует сформулировать задачи: определить понятие юридической ответственности в целом, рассмотреть виды и формы юридической ответственности, отразить, что из себя представляет смешанная ответственность, привести примеры относительно правового регулирования в Республике Казахстан и в зарубежье.

Методы исследования, которые здесь применимы: сравнительно-правовой и системно-правовой.

Так, при процедуре определения понятия юридической ответственности нами проанализированы различные научные подходы, наиболее важные из которых приведены ниже:

1) юридические обязанности по соблюдению соответствующих требований и их исполнению, которые предусмотрены в нормах права [3, стр. 14];

2) определенная реакция на правонарушение [4, стр. 130];

3) правовые отношения, взятые в динамике между государственными органами и правонарушителем (либо обвиняемым) [5, стр. 170];

4) определенные меры государственного принуждения [6, стр. 225];

5) атрибуты, свойства обязанности на стадии её воплощения и реализации, когда она добровольно не исполняется. С.Н. Братусь считает, что добровольное исполнение обязанности не является ответственностью из-за того, что не применяются к должнику государственно-принудительные меры [7, стр. 97-98];

6) особая реализующаяся обязанность ответить, которая возникает на основе правонарушения - особого юридического факта [8, стр. 62];

7) обязанность претерпевать лишения различного порядка - организационного, личного или имущественного [9, стр. 182].

Является бесспорным тот факт, что категориально-понятийный аппарат юриспруденции сложный и довольно разнообразный, так как многозначен предмет ее отражения - право и явления, связанные с ним. Правовые категории

в данном случае – это обширные и наиболее общие юридические понятия, которые собой представляют итоги обобщения имеющейся государственно-правовой действительности, а также результат синтеза правовых понятий. Таким образом, если обобщить понятие уголовной, конституционной, административной, дисциплинарной и гражданской ответственности, то формулируется обширное понятие юридической ответственности. В данном случае мы имеем дело с собирательной категорией, основанной на синтезе множества отдельных, близких по смыслу понятий.

При нарушении интересов субъектов гражданских правоотношений они претерпевают последствия данного правонарушения, являющиеся для него неблагоприятными. Использование мер государственного принуждения, которые предусмотрены санкциями юридических норм за совершенное правонарушение, связано с возмещением ущерба виновным лицом в адрес потерпевшего лица.

Юридическая ответственность способна реализоваться в соответствующей процедурной (процессуальной) форме. Современные учебники по теории государства и права говорят о том, что наряду с уголовной, конституционной, административной, дисциплинарной и гражданской ответственностью закрепилось также определение «материальной ответственности», которая с теоретической точки зрения является самостоятельным видом юридической ответственности.

Полагаем, что выделение «материальной ответственности» в роли самостоятельного вида юридической ответственности не является логичным по следующим основаниям.

1. Когда рассматривается дисциплинарная ответственность в форме самостоятельного вида правовой ответственности, то включают в определение её понятия совершение дисциплинарного проступка (нарушения воинской, трудовой, служебной дисциплин). У нее есть отличительная особенность - лицо, к которому применена дисциплинарная ответственность, подчинено по работе, службе органу, применившему меру взыскания (в административном наказании иначе, там отсутствуют отношения подчиненности).

Стоит выделить три разных вида дисциплинарной ответственности:

- согласно правилам трудового внутреннего распорядка, соблюдение которого является обязанностью штатных работников организации);
- в соответствии с дисциплинарными уставами государственных органов (министерства, ведомства);
- в порядке подчиненности.

Таким образом, поглощено понятие материальной ответственности понятием дисциплинарной ответственности. Любое из лишений материальных благ должно быть обоснованным, потому что в ином случае возникает закономерный вопрос «за что?». Таким основанием в трудовых отношениях является дисциплинарный проступок, выраженный в виде нарушения трудовой дисциплины, который повлек за собой материальный ущерб, причиненный при исполнении работниками своих трудовых обязанностей в период работы. Обязательное условие – наличие доказанной вины работника.

Предусмотрена и гражданско-правовая ответственность за нанесение материального ущерба, который был причинён при выполнении трудовых обязанностей работником, так как у «гражданско-правовой ответственности содержание имущественное, а её меры, в свою очередь, (гражданско-правовые санкции) имущественного характера» [10, стр. 587].

Таким образом, на основании вышеизложенного, полагаем, что «материальная ответственность» не может быть представлена в роли самостоятельного вида юридической ответственности.

Имущественная ответственность без наличия вины может быть только в тех случаях, когда они прямо предусмотрены законом. К примеру, в случае причинения вреда со стороны источника повышенной опасности - ответственность гражданско-правовая, ответственность физического или юридического лица за вред, причиненный его штатным работником, либо ответственность в предпринимательской деятельности по обязательствам. Это исключено в трудовых отношениях в условиях рынка и соответствующих отношений.

2. «Материальная ответственность» это санкция, а она в свою очередь предусматривается во всех видах юридической ответственности (дисциплинарной, административной, уголовной, гражданской) несмотря на то, что авторы-правоведы не рекомендуют смешивать данные понятия. В перечень данных санкций входят: штрафы, лишения премий, иные какие-либо удержания (вычет) финансово-вещевого характера. Иногда санкции бывают кумулятивные, то есть вместе с основным наказанием применяют еще и дополнительное взыскание, выраженное в материальной форме. Примером тому служит конфискация. За дисциплинарный проступок в трудовом законодательстве объявляют выговор (нарушение трудовой дисциплины, например) и, как следствие всего вышеизложенного, лишение премиальных выплат, надбавок, например, (на выбор и усмотрение первого руководителя).

Есть вероятность, что возможный разрыв в данном случае во времени между видами наказаний является основным или дополнительным, либо ущерб материального характера и адекватная для него материальная санкция могут вводить в заблуждение при анализе возникшего правонарушения. Поэтому очевиден тот факт, что определяют «материальную ответственность» и выделяют в роли самостоятельного вида юридической ответственности. Смешанная (кумулятивная) санкция - это одно наказание. За одно деяние не наказывают повторно и несколько раз, что является принципом юридической ответственности.

«Материальная ответственность» - это отраслевой принцип трудового права - принцип материальной ответственности работника, закрепленный в трудовом законодательстве, но никак не вид юридической ответственности. Этот принцип оговаривается в отдельном контракте (договоре о полной материальной ответственности) с штатным работником и включается в его трудовые (функциональные) обязанности. Неоднократные попытки определить формулировку юридической ответственности - сведены в результате к спорам касательно признаков данного понятия, так как определение понятия

ответственности с научной точки зрения зависит во многом от того, на основе какого именно признака оно было сформулировано [11, стр.310].

Известный факт, что классификация правовых явлений не является самоцелью; она служит для построения надлежащего правового регулирования общественных отношений путем дифференциации и должного единства такого регулирования. Именно поэтому квалифицирующим признаком любого правового явления является такой признак, который обуславливает причинно правовое регулирование отношений, находящихся во взаимосвязи с данным явлением.

Признаки юридической ответственности указаны ниже:

1) государственное принуждение или возможность применения такого воздействия;

2) негативная оценка действий лица, на которое возложена ответственность;

3) наличие для правонарушителя каких-либо дополнительных обременений или новых обязанностей.

Большинство научных исследователей полагают, что признаки родовые, соответственно, распространяются на все отдельные виды ответственности, в том числе и на гражданско-правовую ответственность [11, стр.310].

Таким образом, на основании вышеизложенного, полагаем, что «материальная ответственность» не может быть представлена в роли самостоятельного вида юридической ответственности.

Чтобы понять, что из себя может представлять смешанная ответственность, необходимо наглядно показать классификацию юридической ответственности в целом. Целесообразнее делить ответственность по основаниям возникновения на ответственность, которая возникает из-за нарушения правоотношения, которое уже существует, и ответственность, которая является сама вновь возникшим правоотношением, а не на договорную ответственность и внедоговорную.

В действующем законодательстве установлены следующие виды ответственности:

1. Ответственность, которая возникает из уже существующего правоотношения, то есть, по обязательствам, возникающим непосредственно из сделки:

а) договорная ответственность;

б) ответственность по обязательствам, возникающим из односторонней сделки;

2) ответственность (субсидиарная в основном), возникающая в основном из статутных или корпоративных отношений:

а) ответственность основной организации при банкротстве по ее вине дочерней организации (пункт 2 статьи 94 ГК РК) [12];

б) ответственность (ст. 70 ГК РК) по долгам товарищества, относящаяся к участникам полного товарищества [12];

в) ответственность (ст. 84 ГК РК) по обязательствам товарищества его участников (с дополнительной ответственностью) [12];

г) ответственность по обязательствам кооператива, относящаяся к его членам (п. 3 ст. 96 ГК РК) [12];

д) ответственность местного исполнительного органа или Правительства РК в отношении обязательств казенного предприятия (п. 1 ст. 207 ГК РК), государственных учреждений (п. 1 ст. 44 ГК РК) [12];

е) ответственность по обязательствам учреждения, относящаяся к учредителю (п. 1 ст. 44 ГК РК) [12].

2. Ответственность, возникающая непосредственно на основании правового акта, не находящаяся во взаимосвязи с существующим правоотношением:

1) возникающая по факту причиненного вреда (деликтная) (ст.917 ГК РК) [13];

2) возникающая из-за имеющегося факта неосновательного обогащения (ст. 953 ГК) [13];

3) возникающая из-за действий, направленных в чужом интересе без поручения (ст. ст.859, 863 ГК РК) [13].

Вышеуказанная юридическая ответственность имеет место быть как в материальном, так и в процессуальном праве, на практике отражается на любом примере судебного разбирательства.

Однако главное в этой классификации занимает все-таки деление на деликтную и договорную ответственность. Именно такое классификация обладает большим значением в судебной практике, а все, потому что в рамках национального законодательства недопустима «конкуренция исков», которая широко применяется, например, в англо-американском системе общего права. Так называемой «конкуренцией исков» является возможность предъявления нескольких разных требований в отношении защиты одного и того же интереса, при этом удовлетворение одного из подобных исков погашает (исключает) возможность предъявления других исковых заявлений [14, стр.593].

В законодательстве Республики Казахстан конкуренция исков допустима только в порядке исключения в случаях, которые прямо установлены законодательными актами (к примеру, при процедуре защиты прав граждан, являющихся потребителями, если причинен имущественный вред, вызванный недостатками проданного им товара). В прочих случаях конкуренция исков не является допустимой. Это означает, что если возникает спор из договорных отношений, то исковое заявление можно предъявить только именно в отношении договорной ответственности. При этом нельзя предъявить иск о возмещении вреда внедоговорного характера, нельзя пользоваться нормами обязательств из возмещения вреда.

Приведем примеры. Уплату или потерю какой-либо дополнительной суммы задатка сверх уже возвращенной суммы задатка конечно можно назвать самостоятельной формой ответственности, но если тщательно приглядеться к задатку, то сразу выяснится тот факт, что это ранее оговоренная сумма, которую теряет виновная сторона в случае неисполнения обязательства. То есть, это штрафная неустойка, взыскиваемая вне зависимости от наличия или отсутствия убытков [15, стр.635].

Между тем в Республике Казахстан этой проблемы просто не возникает, потому что она законодательно решена. В ГК РК закреплено два разных понятия: вознаграждение – это то, что ранее называлось процентами, и неустойка - плата за нарушение денежных обязательств (ст.282, ст.353 ГК РК) [12]. Поэтому не возникает проблем при разрешении вопроса о том, к какой именно форме ответственности следует относить выплаты по факту нарушения обязательств, ведь данные выплаты являются неустойкой.

Подытоживая, следует отметить, что все вышеперечисленные санкции, которые относятся в литературе к формам ответственности, можно свести на самом деле к двум формам: взыскание неустойки и возмещение убытков, что и есть формы ответственности.

Что же собой представляет тогда смешанная ответственность? Степень вины и ее форма по общему правилу не имеют никакого значения для того чтобы иметь возможность определить размер гражданско-правовой ответственности, но и тут бывают исключения. Один из таких случаев - смешанная ответственность, когда вина потерпевшего поспособствовала возникновению убытков или их увеличению.

С целью обоснования данного утверждения обратимся к примеру: на пешехода совершили наезд в то время, когда он спокойно осуществлял переход дороги на запрещенный знак светофора, или перевозимый груз испортили по причине просрочки, не указания особых свойств груза грузоотправителем.

Характерны следующие особенности для смешанной ответственности. Допускается противоправное поведение с обеих сторон: и со стороны должника, и со стороны кредитора. Возникшие убытки в результате этого обычно сосредотачиваются в имущественной области одной стороны, но при этом могут быть у обеих сторон рассредоточены. Возникшие убытки могут характеризоваться нераздельностью, то есть нет возможности точно определить, какая из частей возникла по причине виновных и противоправных действий должника, а какая именно была вызвана неправомерным поведением самого кредитора.

Единственные критерии, которыми можно пользоваться при процедуре распределения убытков между сторонами в данном случае – это форма вины и ее степень. Суд в таких случаях вправе уменьшить размер ответственности должника, суд вправе уменьшать размеры ответственности должника, если кредитором умышленно или по неосторожности было оказано содействие увеличению размера убытков, которые были причинены ненадлежащим исполнением, либо вовсе неисполнением, если не были приняты разумные меры к их уменьшению своевременно. Законодательно установленные правила, касающиеся уменьшения размера ответственности должника, применяются так же и в случаях, когда в силу закона или договора должник несет ответственность за то, что ненадлежащим образом исполнит какие-либо обязательства, либо вовсе не исполнит их вне зависимости от наличия или отсутствия вины.

Достаточно подробно вопросы смешанной ответственности регламентированы в обязательствах, возникающих обычно вследствие причинения вреда. Вред, который возникает вследствие умысла потерпевшего,

не подлежит возмещению. К тому же законом разграничены последствия в зависимости от того, на принципе вины или вне зависимости от вины построена ответственность причинителя вреда. В том случае, если его ответственность основывается на принципе вины, то грубая неосторожность потерпевшего повлечет потом за собой снижение размера возмещения вреда. В ином случае, если ответственность причинителя вреда наступила вне зависимо от вины, то при ее отсутствии и наличии грубой неосторожности потерпевшего, возможно либо освободить его от ответственности, либо снизить размер возмещения. При этом действует императивное правило при причинении вреда здоровью и жизни гражданина в интересах потерпевшего, которое запрещает отказ в возмещении вреда. То есть, простейшая неосторожность потерпевшего лица не будет влиять на итоговый размер возмещения вреда.

Имеется важный аспект - от смешанной ответственности нужно отграничивать ответственность, которая способна наступить при совместном причинении вреда. В данном случае вред является неразделимым по факту результатом действий нескольких лиц, а потерпевший при этом не виновен в их наступлении, именно поэтому и объем возмещения вреда уменьшаться не должен. При смешанной же ответственности причинитель и потерпевший виновны оба в наступивших убытках, что на размере возмещения не сказывается, который подлежит уменьшению при обязательном учете степени вины потерпевшего лица.

Ответственные лица при совместном причинении вреда несут перед потерпевшим солидарную ответственность, так как нет возможности установить, какая именно часть убытков возникла из-за действий каждого сопричинителя. Часто совместное причинение встречается в деликтных обязательствах, при нарушении договорных обязательств.

Существует также понятие ответственности должника за действия каких-либо третьих лиц, которая обладает определенной спецификой. Статья 403 ГК РК устанавливает, что должник в ответе за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства со стороны третьих лиц, на которых было исполнение возложено [12]. Широко применимо возложение исполнения обязательства на третье лицо в гражданском обороте, особенно в предпринимательской деятельности. Пример: транзитная поставка, при которой отгрузка товара покупателю производится не его контрагентом-поставщиком, а непосредственно изготовителем; подрядный договор (строительство), когда генеральный подрядчик поручает выполнение части работ субподрядчику.

Ввиду того, что кредитор не обременен договорными отношениями с третьим лицом, на которого исполнение обязательства возложено, он не имеет права предъявлять требование к последнему, но при этом способен предъявить требование к своему контрагенту-должнику по договору. Тот должник, который уплатил санкции своему кредитору, вправе в дальнейшем привлечь в порядке регресса к ответственности и взыскать оплаченные суммы с третьего лица, которое ненадлежащим образом исполнило или вовсе не исполнило обязательство, возложенное на него.

Законодательно может быть установлена так же и непосредственная ответственность третьего лица, являющегося исполнителем обязательств перед кредитором. Данный порядок, например, установлен нормами ГК РК (параграф 2 главы 29 ГК РК) о договоре лизинга, суть которого заключается в том, что лизингополучатель вправе предъявлять требования непосредственно в адрес продавца имущества, являющегося предметом договора лизинга, которые вытекают из договора купли-продажи, где сторонами являются продавец и лизингодатель, в частности, в отношении комплектности, качества имущества, сроков поставки и в остальных случаях ненадлежащего исполнения договора со стороны продавца.

Система прямой ответственности третьих лиц обладает своими преимуществами, но установление такого порядка как общего правила приведет к ряду последствий неблагоприятного характера, к числу которых относится снижение значения заключаемого контракта и роли основного должника в роли организатора и координатора по исполнению договора. Помимо этого, кредитор оказывается в трудном положении, а он не всегда знает, кто является третьими лицами, непосредственно исполняющими различные обязательства, и не располагает материалом о допущенных ими нарушениях.

Таким образом, в настоящем исследовании мы отразили понятие смешанной ответственности. В данном исследовании нами были озвучены цели, которые были достигнуты по факту его завершения и могут быть выражены в следующих выводах:

В неравной степени материальная и дисциплинарная ответственности проигрывают гражданско-правовой ответственности в плане того, что данные виды ответственности не являются самостоятельными, а поглощаются в правовом регулировании как трудовым правом, так и гражданским.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бернштейн А. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути её обеспечения. – Т., 1989. – 190 с.
2. Гражданское право: в 4 т. - Т. I: Общая часть / отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ВолтерсКлувер, 2007. – 362 с.
3. Липинский А. Л. Проблемы юридической ответственности. - СПб., 2004. – 240 с.
4. Малеин Н. С. Правонарушение: понятие, ответственность, причины. - М., 1985. – 190 с.
5. Лейст О. Э. Санкции и ответственность: теоретические проблемы.- М., 1981. – 280 с.
6. Галаган И. Л. К вопросу о понятии ответственности // Ученые записки Новгородского государственного педагогического института. - Т. 4. - Новгород, 1958. – 80 с.
7. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории).- М., 1976. (Переиздание: М., 2001). – 340 с.
8. Попондуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность. - Владивосток, 1985. - 190 с.

9. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права. - Выпуск 2. - Свердловск, 1964. – 300 с.
10. Суханов Е.А. Гражданское право: в 4 томах. - Т. I: Общая часть, 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ВолтерсКлувер, 2007. – 261 с.
11. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей // Осуществление и защита гражданских прав. Серия «Классика российской цивилистики». - М., 2000. - С. 310-312.
12. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
13. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>
14. Суханова Е.А. Гражданское право. – М. – 2000. – 705 с.
15. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е. М.: Статут. 2003. С. 635-636).

LEGAL REGULATION OF CORPORATE AGREEMENT IN FOREIGN AND KAZAKHSTAN LEGISLATION

Aliaskar Omirali,

aliaskaromirali@gmail.com

L.N. Gumilev Eurasian National University, master student of specialty

"Jurisprudence", Nur-Sultan, Kazakhstan

Supervisor - Dr. PhD Galiakbarova G.G.

This article explores some features of corporate law and corporations, as well as a corporate contract in the Republic of Kazakhstan and foreign countries as one of the not deeply studied categories in the theoretical and legal aspect.

Corporate law is a fairly young science and is in the process of becoming. It studies the features of the legal regulation of corporate relations. In addition, the subject of science includes the doctrine of corporate law, namely: various legal structures, definitions, concepts and theories, as well as the practice, especially of arbitration courts, related to the consideration of corporate disputes.

Due to the youth of corporate law as a science, there are still few deep, fundamental works devoted to problems of corporate law. Perhaps that is why there is also no legal definition of the concept of "corporate contract". However, the existence of certain corporate contracts is regulated at the legislative level. First of all, they include the memorandum of association and the charter of the legal entity (approved by the founders upon conclusion of the memorandum of association and amended by members of the corporation on the basis of an appropriate corporate decision).

The mandatory conclusion of a memorandum of association is envisaged, on the basis of which each legal entity is created with the participation of more than one founder. When the memorandum of association remains valid for the entire life of the legal entity (as, for example, in the case of an LLP), the relations of its participants regarding the exercise of their rights in relation to the legal entity and in connection with participation in it are governed by its provisions. The conclusion of other corporate agreements on these issues, including with the aim of subordinating them to foreign law, is not allowed.

In particular, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Partnerships with Limited and Additional Liability" allows the participants of the LLP to stipulate in the memorandum of association any conditions relating to its creation and activities that do not contradict the law. Other agreements governing the internal relations of the LLP participants are not provided by law. A different approach can be regarded as an attempt to circumvent the law, and another agreement between the participants of the LLP may be invalidated, or at least the possibility of its enforcement will become a big question [1].

With respect to the joint-stock company, the regulated form of corporate contracts is the memorandum of association, which defines relations on the creation and management of the joint-stock company, including from the moment of state registration until the issue and distribution of shares among its founders. The memorandum of association of a joint-stock company from the moment of state registration of the issue of its declared shares is terminated.

Separately regulated are such forms of corporate agreements arising on the basis of decisions of the founders of the joint-stock company and corporate decisions, such as the charter of the joint-stock company, the code of corporate governance, and the methodology for the buyback of shares issued by the company [2].

Despite the widespread recognition of corporate agreements in world practice, the identical, and even more universal mechanisms for their legal regulation have not yet been developed. This situation is explained by two circumstances. Firstly, in most countries this concept is not legislatively fixed, but is present only at the doctrinal level. Secondly, the term "corporation" has a different interpretation in the Anglo-Saxon and continental systems of law. However, in the CIS countries, certain types of legal entities are also called corporations.

In Russia, the possibility of the existence of state corporations in the form of non-profit organizations is legislatively fixed. Other legal entities having the word "corporation" in their name, created in the form of joint-stock companies, state enterprises, institutions, etc., use the word "corporation" not in the legal sense, but to give greater solidity and significance to their company name before by third parties, that is, not in the legal meaning of the word.

The emergence of a corporate contract as a regulator of corporate relations is associated with corporate law in the United States and England. For the first time you can find references to corporate agreements in the decisions of English courts of the 40s. XIX century This period includes the emergence of corporate agreements such as voting agreement, pooling agreement (shareholders agreement on restricting the right to dispose of shares), shareholders agreement (stock agreement on corporate governance) and voting trust agreement (agreement on the establishment of a voting trust) [3]. It can be noted that the agreements of shareholders of that time, in fact, were constituent agreements of joint-stock companies, since they established the size of the authorized capital and dividends distributed annually.

With the adoption of the Law on Limited Liability in 1855 (Limited Liability Act 1855) and the Law on Joint-Stock Companies in 1856 (Joint Stock Companies Act 1856) in the English doctrine, corporate relations began to differentiate as follows:

- 1) the relationship between the corporation and shareholders;
- 2) relations between shareholders.

This circumstance entailed the duality of the corporate agreement, which until then was a simple constituent transaction. Corporate contracts in their modern sense appear in the second half of the XIX century. [4].

English-American corporate law, which historically does not recognize the fundamental differences between joint-stock companies and limited liability companies, has traditionally been liberal in regulating relations within a corporation, largely allowing its participants to be regulated (European law does the same for partnerships) [5].

At the same time, there are few restrictions in English law regarding what may be the subject of an agreement of the participants. The Companies Act 2006 of the United Kingdom (Companies Act, 2006) provides for the possibility, by a corporate agreement, which includes all shareholders of the company, to amend the provisions of the company's charter, including those relating to the management structure, as well

as restrictions on the activities of the board of directors [6]. But at the same time, a change in the management structure entails additional obligations for the disclosure of information on the content of such an agreement.

German law distinguishes two levels of legal relations. At one level, there are relations that are associated with participation in society, or else corporate legal relations that are regulated by law and the charter. The second level consists of the relations of participants, the legal basis of which are the general provisions of contract law. The differences between these levels are that the former determine the status of the participant, and the latter concern only the parties to the agreement and encourage the participant to perform a certain action (to abstain from performing it).

It is worth noting that the provisions of German law governing joint-stock companies are more imperative, and the rules on limited liability companies are dispositive, since they supplement the charter, the terms of corporate contracts, which go beyond the charter in permitted cases [7]. A similar situation exists in France, where shareholder agreements are much more strictly regulated.

In Germany, the admissibility of concluding corporate contracts is explained by the general legal principle of freedom of contract, which is determined doctrinally on the basis of § 311 of the German Civil Code (GGU), as well as from Art. 2 (I) of the Basic Law of the Federal Republic of Germany, which proclaims "general freedom of action." However, freedom to enter into corporate contracts is limited by certain rules. Firstly, there is a ban on the conclusion of shareholder agreements that oblige participants to vote in a certain way at the direction of the board (supervisory board), as well as for their proposals at the general meeting. It is forbidden to sell or alienate in another way the right to vote on shares separately from the right to own them, as well as a promise or offer of reciprocal satisfaction to a shareholder in exchange for the latter's consent to vote accordingly. Such corporate agreements are void by virtue of § 134 of the GGU. It is stipulated that corporate agreements cannot contradict the interests of the company, as well as good morals.

As for the correlation of the corporate agreement and constituent documents, the agreement cannot contradict the peremptory rules and regulate issues that should be enshrined in the charter. So, a corporate agreement cannot determine the status of a company, its attitude towards participants, and also the legal status of its bodies, provide for provisions on non-cash payment of shares, and protect the interests of minority shareholders cannot be prohibited. A corporate agreement in Germany often contains restrictions on the disposal of shares or shares, actions to increase the authorized capital, the right to purchase shares [8].

On the territory of the states of the Romano-German legal system, corporate agreements began to be used by the business community relatively recently in the 80-90s of the XX century, as a result of the increased influence of American investors on the European economy. Along with the influx of investments, the reception of Anglo-American treaty institutions took place.

So, in Italy, the institution of corporate contracts was received during the reform of corporate law in the 1990s, although back in the mid-1980s they became widespread in business practice, but were recognized invalid by the courts. In 1998, requirements were established regarding the mandatory disclosure by public companies and their

shareholders of information on the conclusion of corporate contracts. Already in 2003, the Civil Code of Italy was amended to establish the possibility of concluding corporate agreements by shareholders of not only public but also private companies.

In Italy, corporate contracts are regarded as civil law transactions that do not give rise to a corporate (external) effect. They oblige only parties, but not third parties. Corporate contracts are fully covered by the obligations of the Italian Civil Code.

In France, corporate contracts appear in business practice in the 1990s. According to the French Civil Code, corporate contracts are ordinary civil transactions that oblige only their participants.

The French Commercial Code establishes the mandatory disclosure of information on the conclusion of corporate contracts by shareholders of public companies [9].

Thus, the delineation of corporate agreements in the legislation of the countries of the continental legal system is practically absent.

An analysis of foreign corporate law shows that if there are features and traditions of legal regulation in all legal systems, a corporation is considered as an artificial legal structure that has features that distinguish it from other types of organizations.

Kazakhstani legislation does not provide for such a type or organizational form of a legal entity as a corporation, but operates with the concept of a joint-stock company, defining it as one of the legal organizational forms of a legal entity stipulated by law. As Professor M.K. Suleimenov, the main characteristics of the corporation are the independent legal personality of the joint-stock company, its property and legal independence, which allows attracting capital to finance its business from an unlimited number of people through the issuance and placement of shares. [10]

An analysis of the above sources indicates that corporations are established and operate in the sphere of property turnover, with the main goal of their activity as profit as a result of using capital raised by it through the issue and placement of shares.

The issue remains the independence of corporate law and its place in the legal system. So, for example, G.E. Avilov and E.A. Sukhanov allow the recognition of corporate law as a legal institution, or rather, a sub-branch of civil law, although they believe that the term "corporate law" is sufficiently conditional, reflecting only the fact that the vast majority of legal entities are corporations [11].

Thus, the comparative analysis allows us to conclude that there are two historically established models of corporate contracts:

- 1) wide, i.e. characteristic of the Anglo-American legal system, including agreements on the voting procedure, agreements on the establishment of a voting trust, agreements on limiting the right to dispose of shares concluded by participants in both public and private business companies, as well as agreements on corporate governance concluded by participants in private business societies;

- 2) limited, i.e. characteristic of the continental legal system, which includes only an agreement on the voting procedure and an agreement on the restriction of the rights to control shares.

LITERATURE

1. The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 22, 1998 No. 220-I "On Partnerships with Limited and Additional Liability" // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000220_
2. Abstracts of the report by F. Karagusov, presented on October 10, 2018 at the next meeting of the Discussion Club on corporate law and securities market regulation, organized by the international law firm Integrites and the International Finance Corporation (IFC) // [https:// www. integrites.com/](https://www.integrites.com/)
3. Varyushin, MS 2015, Civil-law regulation of corporate contracts: Comparative analysis, PhD thesis, Moscow, p. 17.
4. Varyushin, MS 2013, 'Genesis and evolution of enterprise agreements in the company law of England and the United States', Legislation and economy, no. 9, p. 63.
5. Sukhanov, EA 2014, Comparative corporate law, Moscow, p. 109
6. The law of the UK companies in 2006 '2006, National Archives of the UK, art. 17, 40, retrieved 16 December 2015 // <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/section/17>
7. Stepanov, D, Fogel, VA & Schramm, H-I 2012, 'Corporate contract: the approaches of the Russian and German law to separate the regulation of the Russian Federation', Bulletin VAS RF, no. 10, p. 25.
8. Rybina, A 2014, Corporate contract, Access from legal system "Consultant".
9. Varyushin M. S. Civil regulation of corporate contracts: a comparative analysis. Dis. Cand. legal Sciences, M., 2015.
10. Subjects of civil law. Repl. ed. M.K. Suleimenov. - Almaty: Scientific Research Institute of Private Law, Kazakh State Law University, - S. 279-280.
11. Kashanina T.V. Corporate Law: Textbook. - M., 2002. --815 p., P. 1

ANTIMONOPOLY REGULATION IN KAZAKHSTAN AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND STABILIZATION

Bapanov K.B.

kuat.bapanov@gmail.com

L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Scientific adviser Yessirkepova M.M. PhD

The emergence of antimonopoly legislation in our republic is due to the need to create a solid legal framework for the implementation of a range of measures to prevent and limit monopolistic activities, promote competition and consolidate mechanisms to regulate the activities of natural monopolies. Antimonopoly regulation includes the whole range of economic, administrative and legislative measures implemented by the state. Such legislation is intended to regulate relations between business entities of all spheres of the economy and between entities and state bodies. Of practical importance is the problem of the effectiveness of the implementation of antimonopoly laws, that is, the ratio between the result of their action and the goals for which these legal norms were adopted.

Antimonopoly legislation in the Republic of Kazakhstan has a short history and is in the stage of continuous improvement.

The implementation of the antimonopoly legislation is entrusted to a specially created state body - the Agency of the Republic of Kazakhstan for regulating natural monopolies, protecting competition and supporting small businesses and its territorial bodies - Departments whose activities are functional.

The state policy of transition to market relations predetermined a change in the forms and methods of managerial activity. Instead of direct power influence, methods of coordination and control over the implementation of regulatory acts of national importance began to be applied. In the forms of antimonopoly management, an important role is given to state sectoral and intersectoral programs and development plans. For 1994-1999, several national economic development programs were adopted in the republic. Among such programs, one can single out the "Program of Government Actions to Deepen Reforms and Overcome the Economic Crisis" approved by the President of the Republic of Kazakhstan; Resolution of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 1994 No. 1802 "On the Government's Program of Actions to Deepen Reforms and Overcome the Economic Crisis" // SANI . 1994. No. 31. - S. 347.. Within the framework of this Program, in the field of antimonopoly activity and competition policy, it was proposed to implement a number of measures aimed at the demonopolization of trade, freight transportation, foreign trade, etc. For this purpose, it is planned, first of all, to liberalize prices and commodity markets.

These measures were a kind of first step in that set of measures to develop a competitive environment and limit monopolistic activities that the Government planned to implement in the future.

In the program of strategic development 2030, President of Kazakhstan N.A. Nazarbayev identified one of the priority areas - the creation of competitive markets

and reliable antimonopoly regulation as one of the important factors in stabilizing prices and improving the quality of goods and services On measures to implement the Development Strategy of Kazakhstan until 2030: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 28, 1998 // Electronic database "Legislation" of the VC Regional Center for Legal Information.

The goals and objectives of the study. The main objective of the study is to study the legal basis of state antimonopoly regulation, the practice of the Antimonopoly authorities that exercise oversight functions to ensure compliance with legislation in all areas of the economy, and disclose the mechanism for the implementation of antimonopoly laws.

The implementation of the goal is carried out by solving the following tasks:

1. A study of the foundations of antimonopoly laws of the Republic of Kazakhstan and foreign countries;
2. Disclosure of the essence and content of the antimonopoly policy of the Republic of Kazakhstan;
3. A study of the activities of the antimonopoly authorities of the Republic of Kazakhstan;
4. Disclosure of the mechanism for the implementation of antimonopoly laws.

The theoretical understanding of this problem as a social and legal phenomenon was preceded by the practice of the author of the thesis in the Committee of the Republic of Kazakhstan on the regulation of natural monopolies and protection of competition in the East Kazakhstan region (Antimonopoly Committee) for more than 13 years.

Subject and research method. The subject of this study is the analysis of the legal foundations of state antimonopoly regulation in terms of theory and practice. Due to the fact that the thesis examines the issues of antimonopoly law, which included the norms of several branches of law: administrative, criminal, civil, the author used methods such as formal legal, comparative legal, system analysis, the unity of theory and practice.

Antimonopoly legal regulation in one form or another takes place in almost all countries where there is a private form of ownership and freedom of pricing. It has more than a century of history .. In industries where monopolistic power can arise as a result of the creation of business associations, the state can, if desired, prevent its formation or, if a monopolistic power has formed, liquidate it.

So, the beginning of the development of monopoly legislation of the United States was laid by the Institute of Alabama (1883). In 1889, the state of Kansas and five other states passed laws that made alliances unlawful and punishable in order to limit trade. By the time the first Federal Law was passed, antimonopoly laws were already in place in 18 states. The first US antimonopoly law, known as the Sherman Act (the "Charter of Economic Freedom"), was passed by Congress in 1890 and is openly proclaimed as a means of "detering trade and interstate exchange." However, in earlier decisions of the US Supreme Court it was interpreted as an act prohibiting all associations that are so large that they may have substantial monopolistic power. More than 90% of cases of violation of antimonopoly laws are civil claims by private individuals, most of which start in federal district courts. Paragraph 4 of the Clayton

Act refers to triple damages to someone who can prove that his business or property suffered a loss due to a violation of antimonopoly laws.

The United States has administrative bans on a high degree of monopoly. When one firm monopolizes 90% of the market, a compulsory division of this firm is envisaged; at 60% and above, the monopolist is placed under state control.

It can be concluded that the courts play a special role in the antimonopoly regulation of the United States. If a company is found guilty of violating antimonopoly law, then either criminal or civil sanctions will be applied to it. Fines are also used, however, this is a less effective means, since the amount of the fine is only a small part of the profit obtained as a result of fixing prices.

The most commonly used civil law sanctions aimed at regulating contractual relations. Among them:

- cancellation or modification of existing agreements with competitors, suppliers or customers;
- forced liquidation of company branches or even dissolution of the companies themselves, etc.

Often applied and “agreed decisions”, which are a compromise of the parties in order to bring the activities of companies in accordance with antimonopoly law. The adoption of “agreed decisions” is associated with the complexity of litigation and the significant associated costs. Judicial investigations last an average of 17 months. In some cases, much more time is required. For example, IBM has been investigating for 13 years.

The implementation of antimonopoly laws has helped protect US consumers and manufacturers from monopolistic abuse and contributed to the successful development of the US economy.

For the state regulation of natural monopolies in the United States, central bodies have been established that operate on a national or large scale. The means of state regulation of prices of natural monopolies is: application of taxation schemes, regulation of profit or acceptable rate of return on assets, “price limiters”, i.e. establishing annually the upper limit of price increases over a five-year period. The main federal regulatory commissions are the Interstate Commerce Commission (1887), whose terms of reference are railways, freight and bus transport, waterways, the navy, transport offices, etc. For example, tariffs for services provided by the railway are formed close to the cost or even taking into account budget subsidies. The Energy Management Commission (1930) regulates electric energy, gas, gas pipelines, oil pipelines, and hydropower facilities. The powers of the Federal Communications Commission include: telephone, television, cable television, radio, telegraph, radiotelephone, registered hams. So, in the prices for electric energy or communication services, a rather high tax part is laid, which, on the one hand, stimulates energy saving, and on the other, provides the opportunity to direct budget investments to the development of production and social infrastructure.

Traditionally distinguish between the American and European models of antimonopoly law. The first proceeds from the principle of the unlawfulness of all monopolies with the inclusion of rules on unfair competition. The American model operates, in addition to the United States, in Canada, Japan, Argentina.

The European model of antimonopoly legislation is aimed at combating abuses of a monopolistic nature, ensuring control over monopolies. The rules on unfair competition are highlighted in the European model as an independent industry. This model is used by the United Kingdom, France, Australia, New Zealand and several other countries of Western Europe.

In Germany, the Federal Cartel Office, established in 1958, is the main body that monitors the activities of enterprises in a monopoly position. The Federal Office operates under the law against restriction of competition and the law on unfair competition and, in addition to the function of controlling enterprises with a monopoly position, also controls prices. Organizational Management is associated with the Federal Ministry of Economics. District courts resolve cases in the area of antimonopoly law. Their competence includes consideration of consumer complaints, competitors.

The work on antimonopoly regulation in France is led by the Minister of Economic Affairs with the assistance of the Competition Council (16 people, term of office - 6 years). The Council is a government body that reports to the minister and works closely with the judiciary. The Council has standing commissions (on specific issues). Ministers of the relevant industries are involved in resolving issues of concentration of production and marketing of products. The country also has a National Consumer Council that protects consumer rights.

Claims may be brought before the civil or commercial courts by any person of legitimate interest, the Prosecutor's Office, the Minister of Economic Affairs, and the chairman of the Competition Council. Protests by decisions of the Council are examined by the Court of Appeal of Paris. Thus, antimonopoly policy in France is carried out by special bodies and organizations that do not directly deal with these issues, but cooperate with special antimonopoly bodies on a number of issues.

The National Consumer Council advises on price controls. The Competition Council makes conclusions on issues of government, parliamentary commissions, etc. The government should seek advice from the Council on any new bills regarding possible restrictions on access to certain professions or the market, the establishment of exclusive rights, the subordination of prices or contractual relations to uniform rules. The Council has the right to take protective measures against certain business entities under pressure from monopolized structures.

You can devote many more pages to listing the features of the law and how to comply with it in selected developed countries. One conclusion is that antimonopoly laws in the USA, Germany, and France imply clear procedures to prevent competition and are characterized by a high degree of responsibility of those responsible for committing unlawful acts.

The collapse of the "**socialist camp**" posed one of the necessary tasks for the new countries: to create their own antimonopoly laws, to enforce them in order to give scope for the development of competition and the restriction of monopoly.

The Law "On Countering Monopoly Practices" was adopted in Poland on February 24, 1990 and entered into force 30 days after publication. In the same year, the Hungarian Law on the Prohibition of Unfair Market Practices was passed. Since March 1991, the Law of the Russian Federation "On Competition and the Limitation

of Monopolistic Activities in Commodity Markets" came into force. These laws are characterized by significant structural similarities: their main provisions are focused on intercompany agreements, the activities of dominant companies, mergers and organizational structural changes.

The laws of Hungary and the Russian Federation also include provisions against "unfair" or "unfair" competition practices. Polish law does not contain such a provision. The laws of Poland and the Russian Federation contain articles allowing government agencies in charge of competition issues to issue decrees on the forced disaggregation of monopolistic companies; Hungarian law does not contain such provisions.

These laws, in spirit and content, are closer to the laws of the European Community than to relevant US laws, especially with regard to the definition of certain types of prohibited business practices: US laws are formulated more abstractly, and specific schemes and situations are established in a case-by-case manner.

The development of antimonopoly laws follows the path of rapprochement and unification both in individual countries that have adopted a particular model, and by blurring the differences between the models. There are practically no states in the world that have made any serious progress in economic development, which would not have special antimonopoly laws, independent and independent bodies ensuring its compliance.

It is no accident that one of the first recommendations of the World Bank and the Monetary Fund to the Supreme Council and the President of the Republic of Kazakhstan was the adoption of the antimonopoly law and the organization of a state body to ensure its implementation.

LITERATURE

1. "Problems of the implementation of the Law of the Republic of Kazakhstan" On Competition "in 2013. Antimonopoly investigation. Economic concentration. Anti-competitive actions, agreements", Almaty, April 5, 2013.

2. On natural monopolies: Law of the Republic of Kazakhstan dated June 9, 1998 No. 272-1 ZRK. // Electronic database "Legislation" of the VC Regional Center for Legal Information.

3. On measures to implement the Development Strategy of Kazakhstan until 2030: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 28, 1998 // Electronic Database "Legislation" of the VC Regional Center for Legal Information.

4. Anokhin V. State regulation of entrepreneurship // Commercial law.

5. Kazakhstan: competition and the State Committee for Antimonopoly Policy. / Prepared by USAID - United States Agency for International Development.

6. Pittman R. Some of the most significant provisions of the antimonopoly laws of the countries of central and eastern Europe. " M.: Interlik, -1992. Portfolio of competition and financial management / Authors of the Association of Economic Universities.

ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР СМАРТ КОНТРАКТОВ

Джакенов Х. Ж.

jakenov@abo.kz

Международный университет Астана, Высшая школа права, магистрант 1-курса, специальности «Юриспруденция»

Отрицание отрицания – это уроборос, который ведет нас по пути переосмысления, очевидно принятого многими явлениями и концепциями. Мир, где информация стала частью большого числа процессов в жизни человека, а также требующей гибкой и безопасной формы работы с ней. В то же время, кроме объекта права, о котором мы ранее получали информацию, он взял на себя роль инструмента управления многими формами взаимодействия между субъектами права. В настоящее время одним нажатием кнопки вы можете выразить свое желание заключить договор купли-продажи или, например, написать программу, которая будет делать это автоматически в указанное пользователем время. Все эти меры давно имеют юридически значимую категорию, которая является элементом, независимым от договорных отношений оферты или акцепта, подразумевающий заключение контракта.

Наиболее важным техническим инструментом для использования информации в виде решения для подписания онлайн-сделок является программный код. Но, будет ли он рассматриваться как независимый объект и имеет ли адекватную правовую базу? В дополнение к широкому использованию программных кодов в качестве объекта заключения онлайн-сделки, развитие технологии децентрализованного реестра привело к тому, что некоторые типы программ получили новый правовой статус для объекта, на который законодательство не дает однозначного ответа. Программный код стал основой для автоматизации выполнения договорных обязательств. Об этом писал известный всем доктор юридических наук, профессор М.К.Сулейменов: «Если в настоящее время технология цепочки блоков, например, Bitcoin, регистрирует финансовые сделки с цифровыми валютами, то в будущем эта технология будет выполнять функции регистратора самых различных документов, включая свидетельства о рождении и смерти, права собственности, свидетельства о браке, дипломы об образовании, страховые требования, медицинские процедуры и участие в голосовании – в сущности, любой вид сделки, которая может быть закодирована» [1].

Основной раздел. Законодательство Республики Казахстан рассматривает автоматизацию как «процесс использования средств информационно-коммуникационных технологий для оптимизации создания, поиска, сбора, накопления, хранения, обработки, получения, использования, преобразования, отображения, распространения и предоставления информации» [2]. Данное значение не совсем подходит для консолидации концепции автоматизации договорных обязательств, поскольку оно описывает только процесс автоматической работы с информацией, но, как правило, уже существующие социальные отношения в связи с автоматическим выполнением обязательств не всегда связаны с ним. Тот же вывод относится и к юридически определенному

термину «автоматизация», поскольку автор приходит к выводу, что это, по сути, вопрос выполнения каждого действия (бездействия) без вмешательства человека, но в соответствии с заранее определенной последовательностью действий, включая не только действия с информацией.

Чтобы получить более подробное объяснение, отметим, что процесс выполнения таких действий осуществляется с использованием автоматизированной системы, состоящей из набора связанных элементов, как механических, и информационных программы, на этом и завершается «последовательность действий», описанная выше.

Таким образом, разделение этих систем на механические, цифровые и гибридные системы является правильным в соответствии с элементами используемой системы автоматизации. Например, открытие шлагбаума после считывания автомобильного номера и проверки его действия в этой области является автоматизированной гибридной системой. Программа, существующая только в цифровой среде и управляющая активами, в зависимости от полученной информации является полностью цифровой системой автоматизации. Сегодня у нас очень небольшое количество полностью механических автоматизированных систем, потому что их существование появилось еще намного раньше, чем появление компьютеров, но их использование преобладает в гибридных системах.

Некоторые автоматизированные системы вместе с использованием комбинации механизмов требуют персонала, что приводит к другому критерию классификации – полуавтоматическому и автоматическому. Эта разделение уже нашло свое место в ст.19 и 25 Закона Республики Казахстан «Об информатизации» (далее – Закон РК) от 24 ноября 2015 года, однако они указывают, что «частично автоматизированной услугой является электронная услуга, содержащая в процессе ее оказания последовательность бумажного и электронного документооборота» и «полностью автоматизированной является функция государственного органа, в которой все операции процессов, составляющие ее, выполняются в объектах информатизации «электронного правительства»» [2], что позволяет нам судить о неполноте такой классификации, поскольку дает нам основание полагать, что автоматизация предполагает только исключение бумажного документа, а не человеческого участия.

Теперь необходимо рассмотреть определение автоматизации договорных обязательств (далее – АДО). В связи с вышеизложенным, основными характеристиками АДО являются отсутствие затрат на персонал при выполнении договорного обязательства (исполнение иска или воздержание), но наличие затрат на эти ресурсы до/вовремя/после заключения договора и согласие сторон на выполнение договорных обязательств по данной системе. Это «делегирование» обязательства не считается уступкой прав требовать или переводить долги в систему, но в то же время система «самостоятельно» (без вмешательства человека) выполняет определенные действия. Развитие системы АДО означает действия, которые направлены на достижение взаимосвязей элементов, в которых будет получен тот или иной результат его работы исходя

из влияния кого-либо на другие элементы автоматизированной системы. Один из необходимых факторов в этой автоматизации является построение взаимосвязей элементов, в которых субъекты по заключению той или иной сделки или другие третьи стороны никоим образом не могут влиять на последовательность действий по выполнению обязательств, а также каким-либо неблагоприятным для сторон образом на саму систему. В то же время большое преимущество этой формы выполнения обязательства заключается в профилактическом характере плохого исполнения: эти два объекта заранее знают результаты системы во всех случаях их поведения и пытаются максимизировать ее легитимность. По мнению А.И.Савельева, это свойство как «устойчивость к внешним воздействиям» при описании системы блокчейнов, которая позволяет использовать АДО [3].

Создание систем, которые работают с элементами облигаций, отличными от денежных средств или других активов, которые могут быть легко переданы и исполнены для поддержания связи с ними, является утомительным процессом и не всегда может оправдать экономическую жизнеспособность по заключению сделки. Такие системы обычно стремятся повторить рутинные операции по контракту или часто заключать аналогичные контракты на основе публичного предложения.

Так, программные коды рассматриваются как самыми практичными и оправдывающими системами цифровой автоматизации или гибридными системами, предназначенные для многократного использования. Но программные коды могут ограничиваться для того, у кого возникает обязательство и с которым система может свободно взаимодействовать. В такой ситуации объектом обязательства является сама информация в ее различных формах и проявлениях, как описано в п.1, ст.1 Закона РК.

В целом, под автоматизацией выполнения договорных обязательств стоит понимать процесс использования механических инструментов или информации и средств связи, предназначенных для выполнения обязательств по договору без или с частичным участием должника или кредитора (или другой третьей стороны) в момент его выполнения. В то же время, стоит оценить риски несоблюдения обязательства, если система требует дополнительного человеческого участия на этапе реализации.

Как уже упоминалось выше, наиболее целесообразно использовать программные коды для автоматизации договорных обязательств. Такое использование называется смарт контрактом или умным контрактом.

Умный контракт, как идея, появился более 20 лет назад. Это был «набор обещаний, включая протоколы, с помощью которых стороны выполняют эти обещания. Протоколы обычно исполняются с помощью использования программ в компьютерной сети или других видах цифровой электроники, поэтому эти контракты «умнее», чем написанные на бумаге. Использование искусственного интеллекта в данном случае не подразумевается» [4]. Но можно ли рассматривать как «контракт» или «договор», или это определенный способ обеспечить выполнение обязательств, возникшие до «умного контракта» по контракту? Безусловно это стоит учесть, как спорный вопрос.

В юридической литературе есть несколько вариантов определения «умного договора». А.И. Савельев пишет, что: «Умный договор – это договор, который существует в форме программного кода, реализованного на платформе Блокчейн, гарантирующий автономность и самореализацию условий такого договора при возникновении в нем обстоятельств» [5]. Это определение идеализирует систему блокчейна и не полностью охватывает концепцию умного контракта. Если этот программный код реализован в совершенно другой децентрализованной системе, это определение не будет актуальным. Другие авторы, например, М. Скудутис, определяют его как «электронный алгоритм, который описывает набор условий, выполнение которых влечет за собой определенные события» [6].

Во всех определениях существуют аналогичные функции, которые определяют смарт контракт и признают его как программный код, который описывает некоторые условия контракта, которые могут быть выполнены без вмешательства человека. Это главная цель автоматизации.

Понятия «договор», «обязательство», «способ обеспечения выполнения обязательства» содержатся в Гражданском кодексе Республики Казахстан (далее – ГК РК), но для того, чтобы понять, что именно значит «набор обязательств в протоколе», также стоит использовать другие методы исследования, такие как кибернетика и лингвистика.

В настоящее время умный контракт не сильно отличается от первоначальной идеи: это набор команд для системы, в которую он внедрен для выполнения их в определенное время и при определенных условиях.

Обязательства по договорам прописано в статье 268 ГК РК: «В силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие, как-то: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и так далее либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. Кредитор обязан принять от должника исполнение» [7]. Таким образом, исполнительная часть по обязательствам, записанная в смарт договоре, является действием, которое должен выполнить должник или кредитор. Он будет выполнен автоматически при возникновении любого условия, который будет описан в программном коде. В результате ненадлежащее исполнение обязательства одной из сторон «выпадает» из схемы исполнения обязательства: как только первая сторона выполнит все необходимые условия, смарт-контракт будет беспристрастно и точно следовать описанному алгоритму или «примет соблюдение обязательства» или будет проверять и устанавливать, что не все условия соответствуют ранее установленным и не будут приняты. В результате мы получаем следующее: выполнение определенных «действий» по смарт контракту возможно только в случае полного и правильного выполнения всех указанных условий.

Исходя из вышеизложенного, мы используем смарт контракт или умный контракт для реализации метода выполнения договорных обязательств, при котором нарушения данного условия практически невозможны. В случае ненадлежащего исполнения участники обязательств просто не получают

результата, который они пожелали в начале заключения. Так, выходит понятие того, как обеспечить соблюдение обязательств, причем последнее является «гарантией исполнения или влиянием на одну из сторон, которая стимулирует или обеспечивает надлежащее выполнение обязательства» [8].

Для подтверждения данного утверждения стоит обратиться к ГК РК, в частности к п.1, ст.292 ГК РК, где указано: «Исполнение обязательства может обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием имущества должника, поручительством, гарантией, задатком, гарантийным взносом и другими способами, предусмотренными законодательством или договором». От этого видно, что контракт заключен с использованием смарт-контракта, последний выбирается только для автоматического выполнения этих определенных обязательств-«обещаний» и указывается в заключенном контракте. Термин «контракт» означает желание предприятия принять определенные условия договора, как говорится изъявить волю сторон.

Выражение воли может быть описано как соглашение об использовании смарт-контракта, который может быть записан на листе бумаги, выражен соответствующими действиями или нажатием на кнопку «подписать смарт-контракт с моим личным ключом» и выбором соответствия обязательства по этому кодексу. Однако, стоит понимать, что согласие между людьми, в конечном счете, не является языком программирования. В том же духе стоит понимать, как изложены условия договора: в умном договоре отражены не все условия, а лишь некоторые. В юридической литературе до сих пор нет общепринятого решения по этому вопросу, но есть мнение, что «допустимость использования языка программирования в качестве договорного языка в индивидуально согласованных договорах не вызывает сомнений и следует принципу свободы договора. Если кто-то согласился использовать код в качестве языка договора, не понимая его смысла, его следует сравнивать не с чтением договора, а с его подписанием» [9].

С другой стороны, применение смарт-контракта заключается в том, что для того, чтобы кредитор выполнил или принял выполнение обязательства, необходимо иметь первого «инициатора», который будет «создавать» те самые условия, по которым смарт-контракт будет выполнять определенные действия.

Предположим, человеку нужно купить цифровой актив в форме стандартного документа Microsoft Word, содержащего ценную информацию. Мы предполагаем, что смарт-контракт способен проверить, что файл содержит именно ту информацию, которую покупатель желает получить. Мы описываем следующий алгоритм действий для умного контракта:

- 1) смарт-контракт проверяет поступила ли оплата от покупателя;
- 2) если поступила, то в каком объеме и в какие сроки;
- 3) при соблюдении сроков и объема проверяется файл продавца;
- 4) если файл соответствует всем требованиям, он отправляется покупателю;
- 5) если файл не является продуктом, о котором ранее договаривались, деньги возвращаются покупателю.

Следовательно, до тех пор, пока покупатель не отправит деньги, смарт-контракт будет находиться в «спящем» состоянии и не будет предпринимать никаких действий. Как защитить и где описано обязательство покупателя отправить деньги? Как убедить покупателя выполнить эти действия? Смарт-контракт не предназначен для этого, а только проверяет, выполнены ли определенные условия контракта.

Стандарт законопроекта о внесении изменений и дополнений в Закон РК, в котором говорится: «Смарт договор – это компьютерный алгоритм в распределенной информационной децентрализованной системе, который автоматизирует процессы подтверждения и осуществления прав и соблюдения обязательств по договору», достаточно подробно описывает концепцию умного договора, которые выполняются автоматически порядок цифровых сделок в строго определенной последовательности алгоритма и в случае обстоятельств, определенных алгоритмом». Это определение также дало нам основания полагать, что умный договор, по сути, является не договором в какой-либо форме, а только компьютерной программой, имеющей признаки средства обеспечения выполнения обязательств по договору.

Заключение

Поэтому следует отметить, что заключение четкого определения смарт контракта, полностью отражающего его сложность, является очень трудоемким процессом, требующим глубоких научных исследований. В данном случае стоит разграничить возможную классификацию смарт контрактов и цель его применения. Однако основные особенности смарт контракта могут быть в таком порядке.

1. Он требуется для автоматизации.

2. Он может выражать волю и частично условия соглашения его пользователей.

3. Внешним выражением смарт-контракта может быть любой форме, в виде электронного документа или компьютерного кода, но при условии его реализации в децентрализованной среде (например, блокчейн), где он может быть выполнен.

4. Он только косвенно обеспечивает выполнение обязательств по договору, и, соответственно, это может быть «другим» способом обеспечения выполнения обязательств, как описано выше: должник может достичь своих целей из договора, только если он должным образом выполняет свои обязательства перед кредитором.

Исходя из этих характеристик, смарт контракт или умный контракт не является классическим договором, хотя он может отражать некоторые условия договора и подтверждать согласие сторон. Его основным назначением является возможность автоматизации выполнения описанных в нем условий. Умный контракт более неотделим от признаков того, как обеспечить выполнение договорных обязательств посредством автоматизации, с возможностью установки некоторых обязательств в содержании умного договора. В то же время такой программный код не может стать самостоятельным средством обеспечения соблюдения обязательства, поскольку ни должник, ни кредитор не

могут получить удовлетворение их требований непосредственно из умного договора, а только путем использовать его для получения действующих гарантий по исполнению.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сулейменов М.К. Гражданское право Казахстана в современном мире: влияние на развитие национального права // *Zakon.kz* - комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36714219.

2. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № № 418-V // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан.

3. Савельев А.И. Договорное право 2.0: «Умные» контракты как начало конца классического договорного права // *Вестник гражданского права*. 2016. № 3. С. 32-60.

4. Smart Contracts Glossary // URL: http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_glossary.html.

5. Савельев А.И. Договорное право 2.0: «Умные» контракты как начало конца классического договорного права // *Вестник гражданского права*. 2016. № 3. С. 32-60.

6. Скудутис М. Автограф в облаках // *Расчет*. 2016. N 2. С. 20-22.

7. Гражданский кодекс Республики Казахстан, принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.).

8. Способы обеспечения исполнения обязательств // *LawBook.online* URL: <https://lawbook.online/korporativnoe-pravo-knigi/141-sposobyi-obespecheniya-ispolneniya-20734.html>

9. Федоров Д.В. Токены, криптовалюта и смарт-контракты в отечественных законопроектах с позиции иностранного опыта // *Вестник гражданского права*. 2018. № 2. С. 30-74.

САЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫН БҮЗГАНДЫҒЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗИ

Ержан А.

arayyerzhan@gmail.com

Астана халықаралық университеті, Құқық жоғары мектебі,
«Құқықтану» мамандығының 1-курс магистранты,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Салықтық және бюджетке төленетін өзге де төлемдер – мемлекет өмірінің қажетті аспектілерінің бірі. Мемлекеттің өндіру, ал жеке және заңды тұлғалардың төлеу мүмкіндіктері өзара тығыз байланыса отырып, мемлекет қызметінен бастау алады.

Салықтық төлемдерді жинау мемлекетке бюджетті қалыптастыру, алға қойылған жоспарларға сәйкес даму тәрізді жалғаспалы қаржылық жоспарларды құруға, соның арқасында өз функцияларын толығымен жүзеге асыруға кепілдік береді.

Субъектінің бюджетке төленетін төлемдерді төлеуден бастартуы – мемлекетке шығын мен зиян қаупін төндіретін ауыр құқық бұзушылық әрекеті. Бұл – өзінің қауіптілігі мен ақталмайтын тәуекеліне қарамастан, жиі кездесетін құбылыс. Кәсіпкерлер мен ұйымдар салық жеңілдіктерімен спекулятивті операциялар жүргізіп, салық қызметінің органдарына фиктивті есептер тапсырып, өздерінің шынайы табыстарын жасырады.

Іс жүзінде, шынайы табысты жасырып, есеп дұрыс тапсырмау мемлекетке қарсы жасалған құқық бұзушылық, себебі құқыққа қарсы бұл әрекеттер мемлекеттік бюджетке түсуі тиіс қаржы ағынының төмендеуіне алып келіп, өз кезегінде халықтың әлеуметтік әлсіз топтарына төленетін төлемдер мен экономиканы және халықтың тұрмыс деңгейін көтеруге бағытталған субсидиялардың азаюына, қоғам үшін маңызды өзге де салалардың дамуына қажетті қаржының кемуіне тікелей әсерін тигізеді.

Мемлекеттік кірістер комитетінің ресми сайтында берілген салықтық тексерістер жүргізу бойынша есептердің соңғы статистикалық мәліметтеріне сәйкес (1-кестеде берілген), 2017 жылы 42018 салық тексерісі жүргізіліп, оның 6963-і бойынша әкімшілік жауапкершілікке тартылған. Тексерістер санынны 2016 жылдың 12 айы бойынша көрсеткішке қарағанда аз болғанымен, әкімшілік жауапкершілікке тартылу коэффициенті 4,6%-ға жоғары. 2017 жылы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің салық саласына қатысты 30-бабы бойынша 5806 іс айыппұлға тартумен аяқталса, салынған айыппұл сомасы 6 342 946 теңгені құрады.

	2016 жыл	Салыстырмалы анализ ↔	2017 жыл
Тексеріс саны	76794	-46%	42018
Құқық бұзушылық анықталған тексерістер саны	9216	-24,45%	6963
Жалпы тексерістің ішіндегі құқық бұзушылық анықталған тексерістің пайыздық коэффициенті	12%	+4,6%	16,6%
Әкімшілік ескерту	3016	-62,43%	1133
Әкімшілік құқық бұзушылық нысанасын тәркілеу	39	-38,5%	24
Рұқсат беру құжатынан, оның ішінде лицензиядан айыру немесе әрекетін тоқтата тұру	3	-100%	0
Әкімшілік айыппұл айыппұл қолданылды	6158	-5,7%	5806
Әкімшілік айыппұл сомасы	14 786 774	-57,1%	6 342 946

1-кесте. 2016-2017 жылдар бойынша Мемлекеттік кірістер комитетінде тексерістер нәтижесінде жасалған есептің статистикалық мәліметтері[4].

Аталған жылдардың статистикасына сәйкес, келесі баптар бойынша құқық бұзушылықтар саны басым болды:

278-бап. Салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің сомаларын кемітіп көрсету

284-бап. Бақылау-кассалық машиналарды қолдану тәртібін бұзу

282-бап. Қазақстан Республикасының этил спирті мен алкоголь өнімін өндіруді және оның айналымын мемлекеттік реттеу туралы заңнамасын бұзу

463-бап. Тиісті тіркеусіз, рұқсатсыз немесе хабарлама жібермей кәсіпкерлік немесе өзге де қызметпен айналысу, сондай-ақ әрекеттерді (операцияларды) жүзеге асыру

276-бап. Есепке алу құжаттамаларының болмауы және салықтық есепке алуды жүргізуді бұзу

Жоғарыда аталғандарға сәйкес, салық саласында заңнаманы бұзу тек Салық және бюджетке төленетін өзге де төлемдер туралы кодекстің негізінде қаржылық жауапкершілікке ғана емес, сонымен қатар Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте немесе Қылмыстық кодексте көзделген құқық бұзушылық белгілері болған жағдайда, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке де тартылады. Сонымен қатар құқық бұзушы субъектінің жұмыс орнының ішкі Ережелеріне сәйкес материалдық және дисциплинарлық жауапкершілікке де тартылуы мүмкін. Аталған кодекстердің өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес, Салық кодексі және Әкімшілік кодекстің жауапкершілік

туралы нормалары жеке және заңды тұлғаларға да қолданылуға жатса, қылмыстық кодекстің 15-бабына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға ғана қылмыстық жауаптылыққа жатады[3].

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде салық саласыдағы заңнаманы бұзғандығы үшін ескерту, әкімшілік айыппұл, әкімшілік құқық бұзушылық нысанасын тәркілеу, арнайы құқығынан айыру, рұқсат беру құжатының, оның ішінде лицензиялардан айыру немесе әрекетін тоқтата тұру, жеке кәсіпкер қызметін тоқтата тұру немесе тыйым салу, мәжбүрлі бұзу, әкімшілік қамауға алу, әкімшілік шығарып жіберу тәрізді жауапкершілік шаралары қолданылады[1]. Әкімшілік жауапкершілік қолданылатын салық салсындағы құқық бұзушылықтардың басым бөлігі Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекстің 16-тарауында жинақталған.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 28-бабына сәйкес, заңды тұлғалар мен әкімшілік құқық бұзушылық аяқталған немесе оның жолын кескен кезде он алты жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға құқыққа қайшы әрекеттерінде Кодекстің ерекше бөлімінің нормаларында көрсетілген құрам толық болған жағдайда жауаптылыққа тартуға жатады[1].

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми сайтында жарияланған жыл сайынғы әкімшілік құқық бұзушылықтардың құқықтық статистикасына сәйкес, 2019 жылы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 16-тарауына қатысты 264 297 іс қаралған. Оның 0,99 %, яғни 2 624 іс сотпен, 99,01 %, яғни 264 297 іс уәкілетті органмен, яғни Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетімен қаралған. 264 297 құқық бұзушылық бойынша 168 677 жеке тұлға, 93 996 заңды тұлға жауапкершілікке тартылған. Жауапкершілік шаралары ретінде 205 950 ескерту, 54 484 әкімшілік айыппұл тағайындалып, 15 субъектінің қызметі, не оның жеке түрлері тоқтатылды немесе тыйым салынды, 1926 субъектінің ісі бойынша тәркілеу жүзеге асырылды[2].

Қаржылық жауапкершілік шараларына Салық және бюджетке төленетін өзге де төлемдер туралы кодекстің 13-тарауында көрсетілген, мерзімінде орындалмаған салықтық міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдері жатқызылады. Жауапкершілікке тартудың бұл шараларында әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тарту белгілері жоқ және қаржылық сипатқа ие. Салық кодексінің 116-бабының 1-тарауына сәйкес, қаржылық жауапкершіліктің 4 түрі көрсетілген:

1) салықтардың және бюджетке төленетін төлемдердің, оның ішінде олар бойынша аванстық және (немесе) ағымдағы төлемдердің төленбеген сомасына өсімпұлды есепке жазу;

2) салық төлеуші (салық агенті) – заңды тұлғаның, заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесінің, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезиденттің, дара кәсіпкердің, жеке практикамен айналысатын адамның банктік шоттары (корреспонденттікті қоспағанда) бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұру;

3) салық төлеуші (салық агенті) – заңды тұлғаның, заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесінің, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезиденттің, дара кәсіпкердің, жеке практикамен айналысатын адамның кассасы бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұру;

4) салық төлеуші (салық агенті) – заңды тұлғаның, заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесінің, Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезиденттің, дара кәсіпкердің, жеке практикамен айналысатын адамның мүлікке билік етуін шектеу[5].

Алайда, құқық бұзушы субъектіге қаржылық жауапкершілік шараларының қолданылуы, оны әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершіліктен босатпайды. Мысалы, белгілі бір компания өз қызметкерлерінің медициналық сақтандыруын төлеуді салық кодексінде белгіленген мерзімнен кеш төлесе, онда аталған субъектіге Салық кодексінің 117-бабында көрсетілген тәртіппен кешеуілдеткен әр күн үшін өсімпұл тағайындалып, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 92-1-бабымен жауапкершілікке тартылады. Тағайындалған өсімпұлды төлеуі, әкімшілік айыппұлды төлеумен қатар, төлеуді кешеуілдеткен сақтандыру сомасын да толығымен төлеуі міндетті. Егер аталған төлем сомасы ҚР Қылмыстық кодексінің 244-бабында көзделген ірі мөлшерге жететін болса, онда субъекті қылмыстық жауапкершілікке де тартылады. 3-баптың 38-тармағында көрсетілгендей, ірі мөлшер деп жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын, бюджетке түспеген төлемдер сомасы аталады. 2020 жылы бір айлық есептік көрсеткіш 2651 теңгені құрайтындығын басшылыққа алып, 53 020 000 теңге болатындығын анықтауға болады. 2019 жылы 3 субъект қылмыстық кодекстің 244-бабы бойынша жауапкершілікке тартылған. Жалпы 2019 жылы салық заңнамасын сақтамауға қатысты қылмыстық жауапкершілікке тартатын 6-бап (223, 233, 236, 244, 245, 246-баптар) бойынша 429 іс қозғалған. Бұл 747 іс қозғалған 2018 жылғы статистикалық көрсеткішке қарағанда 42,57%-ға төмен[2].

Бұл жұмыста 2017-2019 жылдар аралығындағы салық саласын бұзу жағдайларына қатысты қолданылған жауапкершілік шараларына талдау жасалып, Қазақстан Республикасындағы Салық заңнамасын сақтамау жағдайларына көз жүгіртілді. 2020 жылдан бастап күшіне енгізілген салық саласындағы тексерістерге қатысты, салық төлеуден босату шараларына байланысты 2020-2023 жылдар аралығында бірқатар оң өзгерістер күтілуде. Бұл кәсіпкерлікпен айналысатын халықтың жағдайын көтеру мен ел экономикасын оңалтуға бағыт болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, <<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235#z28>> (29/02/2020)

2. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми сайты "https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPAGEGroup/Services/Pravstat?_piref36_

258157_36_223082_223082.__ora_navigState=page%3Dmode_report%26currPage%3D2%26eventSubmit_doNext%3D%25D0%2594%25D0%25B0%25D0%25BB%25D1%258C%25D1%2588%25D0%25B5%2B%253E%253E&_piref36_258157_36_223082_223082.__ora_navigValues=»

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі N226-V Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, <<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> > (29/02/2020)

4. ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің ресми сайты «<http://kgd.gov.kz/ru/content/obyazatelnaya-vedomstvennaya-otchetnost-1>»

5. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, <<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120#z2613>> (29/02/2020)

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР КӨРІНІСТЕРІ

Жақсыбекова Ф.С., з.ғ.к., доцент

«М.С. Нарықбаев атындағы Қаз ГЮУ» АҚ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Сыбайлас жемқорлық мемлекет пен қоғамның тұрақтылығына қауіп төндіретін құбылыс болып табылады және Қазақстан Республикасының халықаралық аренада теріс жағынан көрсете отырып, жүргізіліп жатқан экономикалық және әлеуметтік реформаларға кедергі жасайды. Экономика мен қоғамның әртүрлі салаларына ене отырып, сыбайлас жемқорлық елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына деструктивті ықпал етуді жалғастыруда, сондықтан еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне елеулі қатер болып қала береді.

Қазіргі таңда Қазақстанда мемлекеттік сатып алу, жер қойнауын пайдалану, жер қатынастары және құрылыс, кеден және салық саласы сыбайлас жемқорлық салалары болып табылады, онда соңғы жылдары келтірілген залалдың айтарлықтай өсуі байқалады. Сондықтан да, сыбайлас жемқорлықпен күресу – барлық азаматтардың міндеті. Сыбайлас жемқорлықпен күресу Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Қазақстанның мемлекеттік саясатының маңызды стратегиялық бағыты болып табылады. Мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат елдегі әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақтылықты нығайтуға, азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін қылмыстық көріністерден қорғау деңгейін арттыруға бағытталған.

Сыбайлас жемқорлықтың күрделі сипаты, яғни осы құбылыстың қоғамымыздағы барлық салаларындағы қызметтерде орын алып жатқанынан байқауға болады, және де онымен күрес жүргізгенде кешенділік пен нақты бірізділікті талап еткен жөн. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құқықтық негізін құру міндетін шешуге қазақстандық заң шығарушылар барлық нормативтік актілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетіктерін қарастыра отырып, жүйелі түрде келді. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың үйлесімді жүйесі құрылғанын толық сеніммен айтуға болады. Мемлекеттік қызмет, сот жүйесі, құқық қорғау органдары туралы заңнамалар, ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, ҚР Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлыққа қарсы айқын сипатқа ие болап отыр [1].

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасының дамуына сыбайлас жемқорлықтың тиімді және пәрменді алдын алудың негізгі бағыттарын айқындайтын халықаралық құжаттар елеулі ықпал етеді. 2008 жылғы 5 мамырда Қазақстан БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялады.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу барысында негізгі нормативтік акт 2015 жылғы 18 қарашада қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы. Аталған Заң сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруға бағытталған.

Заңда сыбайлас жемқорлықты, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу деп анықтайды .

Жекелеген ғалымдар сыбайлас жемқорлықтың нормативті анықтамасын қалыптастыру мүмкіндігін жоққа шығарса да, заңда берілген түсіндіруден осы әлеуметтік теріс құбылыстың мәндік белгілері анық көруге болады: біріншіден, сыбайлас жемқорлық деп мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу; екіншіден лауазымдық өкілеттіктерді заңсыз пайдалану.

Сыбайлас жемқорлықтың нормативтік анықтамасы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың «лауазымдық өкілеттіктерді пайдалану» сияқты міндетті белгісін кеңінен түсіндіруге негіз береді. Лауазымдық өкілеттіктерді пайдалану деп адамның лауазымдық міндеттері шеңберіне тікелей кіретін іс-әрекеттерді жасау ғана емес, сондай-ақ өзінің қызметтік жағдайына, атқаратын қызметіне және беделіне байланысты жүзеге асыра алатын іс-әрекетті жасау да түсініледі.

Қазақстандық заңнамадағы сыбайлас жемқорлықтың анықтамасы тұтастай алғанда халықаралық-құқықтық қайнар көздердегі түсініктерге ұқсас келеді. Бірақ, халықаралық тәжірибеде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық субъектілері ретінде тек жария лауазымды тұлғалар ғана емес, сонымен қатар жеке қызметкердің мәртебесі бойынша өздеріне жүктелген міндеттерді бұзатын жеке лауазымды тұлғалар да танылады [2].

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсу күрес туралы» ескі заңмен салыстырғанда, жаңа заңда «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» ұғымының да түсінігі берілген, яғни ол «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі» деп белгіленген. Сонымен қатар, аталған заңның 5-бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мақсаты мен міндеттері көрсетілген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың

мақсаты қоғамда сыбайлас жемқорлықты жою болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл міндеттері төмендегідей:

- 1) қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбестік ахуалын қалыптастыру;
- 2) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін жағдайлар мен себептерді анықтау және олардың салдарларын жою;
- 3) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өзара іс-қимылын нығайту;
- 4) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастықты дамыту;
- 5) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру міндеттерін шешу арқылы іске асырылады[3].

Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізудің тағы бір көрінісі ретінде Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы» Жарлығы айта аламыз. Аталған Стратегияның негізге мақсаты ретінде «мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне "мүлдем төзбеушілік" ахуалын жасау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа бүкіл қоғамды тарту және Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету» анықталған. Стратегияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі міндеттері қалыптастырылған: мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; қоғамдық бақылау институтын енгізу; квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; соттар мен құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу; сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін қалыптастыру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты дамыту[4].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шеңберінде халықаралық ынтымақтастықты дамыту мәселелері құжатта маңызды орын алады. Бұл бүкіл халықаралық қоғамдастық шарттарымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау қажеттілігінен туындаған өте дұрыс қадам.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық шаралары жүйесінде қылмыстық заңнамаға ерекше орын беріледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сыбайлас жемқорлық қылмыстың құқық бұзушылықтар қатарына жататын жиырма қылмыстық құқық бұзушылық құрамы қарастырылған. 1997 жылы қабылданған, қазіргі таңда күші жойылған Қылмыстық кодексте сыбайлас жемқорлық қылмыстардың он сегіз құрамы қарастырылған еді. Бұл қылмыстардың барлығы Қылмыстық кодекстің бір тарауына шоғырланбаған. Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар тізбегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3-бабының 29 тармағында көрсетілген.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының субъектілері арнаулы болып табылады, олардың анықтамасы тұңғыш рет Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде белгіленген. Олар:

жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам – мемлекет функцияларын және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей атқару үшін Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында белгіленген лауазымды атқаратын адам, оның ішінде Парламент депутаты, судья, сол сияқты Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды не «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адам;

лауазымды адам – тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша билік өкілі функцияларын жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам;м

мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам – Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік қызметші, мәслихат депутаты;

мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адам – жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланған адам; Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттардың депутаттығына, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде тіркелген азамат; жергілікті өзін-өзі басқару органында тұрақты немесе уақытша жұмыс істейтін, еңбекақысы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің қаражатынан төленетін қызметші; мемлекеттік ұйымда немесе жарғылық капиталындағы мемлекеттің үлесі елу пайыздан асатын ұйымда, оның ішінде акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингте, ұлттық холдингте, ұлттық компанияда, ұлттық даму институтында, дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайызынан астамы өздеріне тиесілі олардың еншілес ұйымында, сондай-ақ дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайызынан астамы көрсетілген еншілес ұйымға тиесілі заңды тұлғада басқару функцияларын орындайтын адам; Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және оның ведомстволарының қызметшілері [5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тағы бір көрінісі ретінде азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын ынталандыру бойынша мемлекет тарапынан қолданатын шараларды атуға болады. Мәселен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1077 қаулысымен Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидалары бекітілді [6]. Ережеге сәйкес республикалық бюджет қаражаты есебінен біржолғы ақшалай сыйақы нысанындағы көтермелеу мөлшері хабарланған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың түрі мен санатына байланысты болады. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы әкімшілік істер бойынша сыйақының ең төменгі мөлшері 30 айлық

есептік көрсеткішті құрайды, ең жоғарғы мөлшері аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы хабарлама үшін – 100 айлық есептік көрсеткішті құрайды.

Біздің мемлекетіміздің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің кешенді құқықтық базасын құру жөніндегі саясаты халықаралық ұйымдар мен басқа мемлекеттермен оң бағаланды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған шаралардың табысты болуы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің бұлтартпастығы қағидасын жан-жақты жүзеге асыру жолымен қабылданған заңдардың нақты орындалуына байланысты болып тұр. Сонымен қатар, қабылданған заңнамалар негізінде сыбайлас жемқорларды қудалаудың пәрменді құралдарын әзірлеу арқылы да сыбайлас жемқорлықпен күресу жолдарын күшейту қажет.

Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасын одан әрі жетілдіру сыбайлас жемқорлықтың жаңа нысандарының, сыбайлас жемқорлықтың жасырын жүзеге асыру технологияларының алдында пәрменді құқықтық тосқауыл жасау, сыбайлас жемқорлық үшін қолайлы жағдай жасайтын заңнамада бар олқылықтар мен қайшылықтарды жою, сондай-ақ мемлекеттік лауазымды тұлғалардың дискрециялық өкілеттіктерін тарылту жолымен жүруі тиіс деп пайымдаймыз.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатта сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау саласында құқықтық мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлықты жеке деңгейде қабылдамау жағдайын жасау мәселелеріне ерекше назар аударылуы тиіс. Сыбайлас жемқорлықты ұлттық мәдениетке жат құбылыс ретінде сезіну және қабылдамау – қоғамымыздың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Биебаева А.А., Жаксыбекова Ф.С. Антикоррупционное законодательство Республики Казахстан: состояние и тенденции развития. Материалы V международной научно-практической конференций «Россия и Европа: связь культуры и экономики». Прага, Чешская Республика. 15 марта 2013 г. -366-371стр.

2. См.: Уголовное законодательство зарубежных государств в борьбе с коррупцией /Под ред. И.С.Власова. – М.: Эксмо, 2009.

3. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>

4. «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000986>

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

6. «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін

адамдарды көтермелеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы
Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы № 1131 қаулысы
[//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001131](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001131)

КАЗАХСТАН В XXI ВЕКЕ

Зулпухар З. Н.,

Международный Университет Астана,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Республика Казахстан является унитарным государством с президентской формой правления. Согласно Конституции, страна утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Как говорил наш Елбасы: «Государственные символы - это одна из незыблемых основ нашего государства, нашего суверенитета. Они выражают священный объединяющий образ Независимости». В Республике Казахстан государственными символами являются – Государственный Флаг (Шакен Ниязбеков), Государственный Герб (Жандарбек Малибеков и Шот-Аман Валиханов), Государственный Гимн (Жумекен Нажимеденов и Нурсултан Назарбаев).

С обретением Независимости, Казахстан вышел на международную арену в качестве суверенного государства. Практически 30 лет назад мы провозгласили свою Независимость. Поскольку, за годы правления нашего Елбасы - Нурсултана Абишевича Назарбаева наша страна превратилась в стабильное и авторитетное государство. Благодаря прочному единству и упорству нашего народа мы укрепили свою Независимость. Ведь, Независимость далась нам непросто и потребовалось больше двухсот лет чтобы её получить. Многие люди сражались в борьбе за Родину и её будущее процветание. Разные периоды переживали эти земли, наши предки: защищались от джунгар, терпели притеснения при царях, а во время Великой Отечественной сражались с немцами и проявили героизм. Мы должны помнить и чтить память наших предков и гордиться ими, ведь именно благодаря им мы живём теперь в сильной, свободной и централизованной стране.

Свыше ста стран признали наше государство, со многими из которых у нас заключены дипломатические отношения. Внешнеполитический курс нашего государства складывается в поддержании взаимовыгодных отношениях, а Также, ядерное оружие, расположенное в Семипалатинском полигоне, было ликвидировано, в следствии этого наша страна обратила статус безъядерного государства.

Республика Казахстан является молодым независимым государством. Однако за этот период в стране произошли значительные крупномасштабные государственные преобразования:

Мы все помним "Первую модернизацию Казахстана". Не так ли? Помним, как начали свой путь четверть века назад на руинах СССР. Тогда наше поколение с фундамента создало новое государство, которого не было на карте мира. Также был осуществлен переход от плановой экономики к рыночной. Благодаря сплоченности народа, мы тогда смогли удержать страну от потрясений, гражданской войны и экономического кризиса.

Следующий прорыв в истории дала "Вторая модернизация". Она началась с принятия "Стратегии-2030" и создания новой столицы Астана. Страна преодолела экономический кризис и достигла того, чтобы уверенно находиться в списке 50 самых конкурентоспособных экономик мира.

В Послании Елбасы народу Казахстана от 10 января 2018 г. было сказано, что мы поставили цель войти в тридцатку самых развитых стран мира. Также приняли комплексную программу "Цифровой Казахстан". Основными целями Программы стали ускорение темпов развития экономики Республики Казахстан и улучшение качества жизни населения, а также создание условий для перехода экономики на принципиально новую траекторию - цифровую экономику будущего. Реализация этой Программы будет проводиться в период 2018-2022 г. Благодаря состоявшейся в Астане выставке "Экспо-2017" было показано, как стремительно движется прогресс в сфере альтернативной, "чистой" энергии.

В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 г. было сказано, что в ближайшее время нам всем предстоит осуществить продолжение партийного строительства. Партия "Nur Otan", благодаря нашему Лидеру Нурсултану Абишевичу Назарбаеву выполняет ответственную миссию ведущей политической силы страны.

Мы должны сотрудничать и с другими политическими партиями и движениями. Самой главной особенностью является то, что безопасность народа стоит на первом месте, то есть Президент ужесточил наказание за сексуальное насилие, педофилию, распространение наркотиков, торговлю людьми, бытовое насилие против женщин и другие тяжкие преступления против личности, особенно против несовершеннолетних.

Также введена новая реформа в Образовании, целью которой является повышение функциональной грамотности выпускников. Согласно этой реформе важна не количество репродуктивной информации, освоенной ребёнком, а развитие критического мышления - умение сопоставлять и анализировать факты. Также снизится учебная нагрузка и время на домашнее задание - пятидневная система обучения. Кроме этого, запрещено выдавать учебные задания детям на каникулярный период. Министерство Образования постепенно внедряет изучение предметов математического цикла и естествознания (химия, физика, биология) на английском языке. Станет намного проще с учебниками, следовательно, разработаны электронные версии, которыми можно воспользоваться с любого гаджета. Это уменьшит вес школьного рюкзака и оптимизирует рабочее пространство школьника.

Наша страна многонациональна, и в этом заключается ещё одно преимущество, потому что мы все - единое целое, и нас всех объединяет наша Родина, дружба, уважение. В Казахстане единой семьёй живёт более восемнадцати миллионов человек, представителей более ста тридцати национальностей и народностей. Как сказал Н.А.Назарбаев: "Дружба народов, взаимопонимание и солидарность — вот основа, за которой мы строим новый Казахстан".

Літєратура:

1. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g
2. http://www.akorda.kz/ru/special/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g
3. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g
4. <https://kapital.kz/tehnology/77003/что-ждет-цифровой-казахстан.html>
5. <https://www.nur.kz/1773601-novaa-sistema-obrazovaniya-v-kazahstane-2018-2019.html>

ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Касенова А.Ж., к.э.н., Беристемов Д.М. магистр

kasenova_a@bk.ru

АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Республика Казахстан

Отношения в области охраны, восстановления и сохранения окружающей среды, использования и воспроизводства природных ресурсов при осуществлении хозяйственной и иной деятельности, связанной с использованием природных ресурсов и воздействием на окружающую среду, в пределах территории Республики Казахстан регулируются экологическим и санитарно-эпидемиологическим законодательством Республики Казахстан.

Охране от уничтожения, деградации, повреждения, загрязнения и иного вредного воздействия подлежат земля, недра, поверхностные и подземные воды; атмосферный воздух; леса и иная растительность; животный мир, генофонд живых организмов; естественные экологические системы, климат и озоновый слой Земли. Особой охране подлежат особо охраняемые природные территории и объекты государственного природно-заповедного фонда.

Необходимо различать государственное регулирование в области охраны окружающей среды и управление в области использования природных ресурсов (таблица 1).

Таблица 1 – Государственное регулирование в области охраны окружающей среды и управление в области использования природных ресурсов

Государственное регулирование в области охраны окружающей среды включает в себя:	Государственное управление в области использования природных ресурсов включает в себя:
<ul style="list-style-type: none">• лицензирование деятельности в области охраны окружающей среды;• экологическое нормирование;• техническое регулирование в области охраны окружающей среды;• государственную экологическую экспертизу;• выдачу экологических разрешений;• государственный экологический контроль;• систему экономического регулирования охраны окружающей среды, стимулирование внедрения наилучших экологически чистых технологий, систему финансирования природоохранных мероприятий;• квотирование выбросов парниковых газов;	<ul style="list-style-type: none">• государственное планирование в области использования природных ресурсов;• государственный контроль за охраной, использованием и воспроизводством природных ресурсов;• выдачу лицензий, разрешений и заключение договоров (контрактов) на право пользования природными ресурсами;• организацию восстановления и воспроизводства природных ресурсов, внедрения ресурсосберегающих технологий;• ведение мониторинга и кадастров природных ресурсов;

<ul style="list-style-type: none"> • инвентаризацию парниковых газов; • установление рыночных механизмов сокращения выбросов и поглощения парниковых газов; • систему мониторинга фактических объемов выбросов и поглощения парниковых газов; • государственный экологический мониторинг; • государственный учет природопользователей, источников и участков загрязнения окружающей среды; • экологическое образование и просвещение. 	<ul style="list-style-type: none"> • установление лимитов и распределение квот на использование природных ресурсов; • управление государственными юридическими лицами, осуществляющими использование, восстановление и воспроизводство природных ресурсов; • организацию охраны природных ресурсов.
---	--

Природопользованием являются использование природных ресурсов и воздействие на окружающую среду в повседневной жизни человека, в хозяйственной и иной деятельности физических и юридических лиц. Природопользование подразделяется на общее и специальное [1].

Общее природопользование является постоянным и осуществляется бесплатно для удовлетворения жизненно необходимых потребностей населения и без предоставления природных ресурсов в пользование.

Специальное природопользование - деятельность физического и юридического лица, осуществляющего на платной основе пользование природными ресурсами и эмиссии в окружающую среду в порядке, установленном законами Республики Казахстан. Физические и юридические лица, осуществляющие специальное природопользование, обязаны осуществлять производственный экологический контроль.

Рисунок 1 – Виды природопользования

Экологическим Кодексом от 9 января 2007 года N 212 четко разграничена компетенция государственных органов в области охраны окружающей среды и природопользования. Уполномоченным органом в области охраны окружающей среды в настоящий момент является Министерство энергетики Республики Казахстан, в состав которого входит Комитет экологического регулирования, контроля и государственной инспекции в нефтегазовом комплексе. Также существуют специально уполномоченные государственные органы в области охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов.

Хозяйственная и иная деятельность, для которой осуществляется оценка воздействия на окружающую среду, по значимости и полноте оценки разделяется на 4 категории - I, II, III, IV.

К I категории относятся виды деятельности, относящиеся к 1 и 2 классам опасности согласно санитарной классификации производственных объектов, а также разведка и добыча полезных ископаемых, кроме общераспространенных.

К II категории относятся виды деятельности, относящиеся к 3 классу опасности согласно санитарной классификации производственных объектов, а также добыча общераспространенных полезных ископаемых, все виды лесопользования и специального водопользования.

К III категории относятся виды деятельности, относящиеся к 4 классу опасности согласно санитарной классификации производственных объектов.

К IV категории относятся виды деятельности, относящиеся к 5 классу опасности согласно санитарной классификации производственных объектов, а также все виды использования объектов животного мира, за исключением любительского (спортивного) рыболовства и охоты.

Виды деятельности, не относящиеся к классам опасности согласно санитарной классификации производственных объектов, классифицируются как объекты IV категории [2].

Деятельность физических и юридических лиц по природоохранному проектированию, нормированию и экологическому аудиту для I категории хозяйственной и иной деятельности осуществляется на основе лицензии на выполнение работ и оказание услуг в области охраны окружающей среды.

Лицензирование деятельности на выполнение работ и оказание услуг в области охраны окружающей среды осуществляет уполномоченный орган в области охраны окружающей среды в соответствии с законодательством Республики Казахстан о разрешениях и уведомлениях.

В целях установления нормативов предельно допустимых концентраций уполномоченным государственным органом в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения ведется государственная регистрация потенциально опасных химических веществ, включающая классификацию вредных веществ в зависимости от степени их опасности. На территории Республики Казахстан допускается применение химических веществ, прошедших государственную регистрацию.

Нормативы предельно допустимых выбросов, за исключением выбросов парниковых газов, и сбросов загрязняющих веществ, размещения отходов производства и потребления являются величинами эмиссий, которые устанавливаются на основе расчетов для каждого стационарного источника эмиссий и предприятия в целом с таким условием, чтобы обеспечить достижение нормативов качества окружающей среды.

Нормативы предельно допустимых выбросов и сбросов загрязняющих веществ, нормативы размещения отходов производства и потребления используются при выдаче разрешений на эмиссии в окружающую среду в составе проектов, содержащих расчетные значения нормативов, установленные значения технических удельных нормативов эмиссий для стационарных и передвижных источников выбросов, технологических процессов и оборудования. Срок действия установленных нормативов предельно допустимых выбросов и сбросов загрязняющих веществ, нормативного размещения отходов производства и потребления для объектов I, II и III категорий составляет десять календарных лет, для объектов IV категории - бессрочно.

Нормативы эмиссий от передвижных источников выбросов загрязняющих веществ в атмосферу не устанавливаются. Предельные концентрации основных загрязняющих атмосферный воздух веществ в выхлопных газах определяются законодательством Республики Казахстан в области технического регулирования.

Ввоз в Республику Казахстан радиоактивных материалов, полуфабрикатов, сырья, комплектующих изделий, содержащих радиоактивные вещества выше уровней изъятия, установленных нормами радиационной безопасности, осуществляется в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области экспортного контроля и подлежит государственному учету ядерных материалов и источников ионизирующего излучения в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области использования атомной энергии.

Оценка воздействия на окружающую среду - процедура, в рамках которой оцениваются возможные последствия хозяйственной и иной деятельности для окружающей среды и здоровья человека, разрабатываются меры по предотвращению неблагоприятных последствий (уничтожения, деградации, повреждения и истощения естественных экологических систем и природных ресурсов), оздоровлению окружающей среды с учетом требований экологического законодательства Республики Казахстан.

Оценка воздействия на окружающую среду является обязательной для любых видов хозяйственной и иной деятельности, которые могут оказать прямое или косвенное воздействие на окружающую среду и здоровье населения. Запрещаются разработка и реализация проектов хозяйственной и иной деятельности, влияющей на окружающую среду без оценки воздействия на нее. Результаты оценки воздействия являются неотъемлемой частью предплановой, плановой, предпроектной и проектной документации. Заказчик (инициатор) и разработчик проектов обязаны учитывать результаты проведенной оценки

воздействия на окружающую среду и обеспечивать принятие такого варианта, который наносит наименьший вред окружающей среде и здоровью человека.

В Казахстане осуществляются государственная экологическая экспертиза и общественная экологическая экспертиза. Обязательной государственной экологической экспертизе подлежат:

- предпроектная и проектная документация намечаемой деятельности, оказывающей воздействие на окружающую среду, с сопровождающими ее материалами оценки воздействия на окружающую среду;

- проекты нормативов эмиссий в окружающую среду;

- проекты нормативных правовых актов Республики Казахстан, нормативно-технических и инструктивно-методических документов, реализация которых может привести к негативным воздействиям на окружающую среду;

- проекты естественно-научных и технико-экономических обоснований по созданию и расширению особо охраняемых природных территорий, упразднению государственных природных заказников и государственных заповедных зон республиканского значения и уменьшению их территории;

- биологические обоснования на добычу и использование ресурсов растительного и животного мира;

- проекты генеральных планов застройки (развития) городов и территорий, в том числе территорий специальных экономических зон и территорий с особым режимом ведения хозяйственной деятельности;

- материалы обследования территорий, обосновывающие отнесение этих территорий к зонам экологического бедствия или чрезвычайной экологической ситуации

- проекты хозяйственной деятельности, которая может оказывать воздействие на окружающую среду сопредельных государств или для осуществления которой необходимо использование общих с сопредельными государствами природных объектов либо которая затрагивает интересы сопредельных государств, в том числе по комплексу "Байконур", определенные международными договорами Республики Казахстан [3].

Общественная экологическая экспертиза осуществляется на добровольных началах экспертными комиссиями, создаваемыми общественными объединениями и рассматривает любую хозяйственную и иную деятельность на предмет соблюдения общественных интересов по сохранению благоприятной для жизни и здоровья граждан окружающей среды. Инициатором общественной экологической экспертизы могут выступать физические лица или общественные объединения, интересы которых затрагиваются в случае реализации объекта общественной экологической экспертизы.

Объекты и процедура подтверждения соответствия в области охраны окружающей среды определяются законодательством Республики Казахстан в области технического регулирования.

В Республике Казахстан природопользователям выдаются следующие экологические разрешения:

- разрешения на эмиссии в окружающую среду;
- комплексные экологические разрешения.

Осуществление эмиссий в окружающую среду от всех стационарных источников эмиссий без экологического разрешения запрещается. Выбросы парниковых газов не являются предметом экологических разрешений, за исключением выбросов веществ, предусмотренных Налоговым кодексом Республики Казахстан, в качестве загрязняющих.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Битабарова Ж.А. Возмещение экологического вреда: внутригосударственные и международно-правовые аспекты: Автореферат диссертации на соискание академической степени «доктор философии» (PhD) по специальности международное право. Алматы. 2018 - 32с.

2. Республика Казахстан. Экологический кодекс от 9 января 2007 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2011 г.)// Ведомости Парламента Республики Казахстан, январь, 2007 г., № 1 (2482)

3. Досье на проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по экологическим вопросам» (30 ноября 2010 года) // Информационная система Параграф. 2011

LEGAL STATUS OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kenzhebayeva G.

gulzada1@list.ru

L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Scientific adviser Yessirkepova M.M. PhD

We must significantly increase the share of small and medium-sized businesses in the structure of the economy, bringing it to a level in medium-developed European countries. And then it will be easier for us to resist the next crisis cycles. For every Kazakhstani citizen there should be opportunities to master a new business, open a new business or expand his sphere of activity.

N.A.Nazarbayev

The evolutionary history of developed countries shows that small and medium-sized businesses (hereinafter referred to as SMEs) are the fundamental link, the state and level of development of which depends on ensuring sustainable economic growth of the state.

It is this sector of the economy that has enormous potential for solving many problems that inhibit the economic growth of the state, such as undeveloped competition, inefficient use of intangible and material resources, the dependence of domestic demand on imports, unemployment, poverty, etc.

Issues of SME development in the Republic of Kazakhstan are the most important and are considered at the highest state level.

Small business in the Republic of Kazakhstan has become a massive and relatively dynamic phenomenon. Over the past four years, the number of SMEs has increased by more than 35%.

The share of legal entities in SMEs does not exceed one percent. To date, the country does not have a state body implementing high-quality implementation of SME support programs. There is no holistic system of state regulation of the development of SMEs, and the existing support infrastructure is inefficient and does not provide uniform coverage of business entities.

There are a number of government bodies supporting SMEs, but in general there is no holistic system. The activities of SMEs are regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan "On Private Entrepreneurship," which, unfortunately, in some cases conflicts with other legal acts (for example, the Tax Code).[1]

Often, SME legislation contains outdated or outdated standards. The current tax legislation provides for special tax regimes for SMEs: on the basis of a patent and on the basis of a simplified declaration. In such regimes, it is not profit that is taxed, but the turnover of a small business.

State support for small and medium-sized enterprises: basic approaches

World experience shows that without state support, small businesses are doomed to bankruptcy, because on average, out of every 10 only 2-3 remain operational, so small business is one of the most risky businesses. Small businesses are very vulnerable to all market changes and shocks, as they have much less opportunities and resources

compared with medium and especially large enterprises. But it is small business that has a stabilizing function in the economic sphere, allows you to create and maintain a competitive environment, and provides equal access to entrepreneurial activity for all its participants.

Therefore, the economic policy of developed countries is aimed at compensating for these abilities of small enterprises and helping them to act in the market as full-fledged subjects of competition. According to the UN, in the global economic system, small and medium-sized enterprises are employers for almost 50% of the working population of the whole world, and the volume of production in this area in various countries ranges from 33 to 67% of GNP.[2]

For example, in Germany at the present time there are more than 3.3 million small and medium-sized enterprises in the handicraft industry, industry and non-productive industries, trade, services and free professions, which makes up more than 99% of taxpayer enterprises, while they account for almost 70% of jobs, they provide training for about 80% of all young specialists in the country, pay about 45% of sales taxes, and carry out 30% of German exports. [3]

In the Republic of Kazakhstan, these figures are still not so significant. According to official data in the Republic of Kazakhstan, the annual increase in the number of registered small businesses since 2002 has reached an average of 15-18%.[4] and as of September 2008, there were 666,098 active small enterprises in the republic; as of September 2008, the number of people employed in small and medium-sized businesses exceeded 1.9 million people. [5]

All this indicates that the Republic of Kazakhstan has not yet created all the necessary conditions for the development of small business, in particular, and for the formation of a civilized business environment, in general. In this regard, the provision of state support to small businesses could serve as an incentive for a general economic recovery and to overcome the decline in production.

Currently, state support of small business in the Republic of Kazakhstan is implemented in such areas as: 1) creating conditions for small businesses to use state financial, statistical, material and technical and information resources, as well as scientific and technological developments and technologies; 2) the development of state, sectoral (sectoral) and regional programs for the development of small business; 3) the establishment of a simplified procedure for state registration and liquidation of small businesses; 4) the establishment of an optimal tax regime; 5) adoption of small business lending programs; 6) the creation of a system for attracting and using investments, including foreign ones, to support and develop small business; 7) ensuring the guaranteed volume of procurement of goods (works, services) for state needs; 8) the organization of training, retraining and advanced training of personnel by developing existing and creating new training and research centers, consulting organizations and information systems for supporting and developing small business; 9) the creation of national development institutions (paragraph 3 of article 18 of the Law on Private Entrepreneurship).

State support and development of small business is carried out by: 1) providing financial support; 2) organization of a network of support centers for small business; 3) the organization of activities of business incubators; 4) transferring to small

businesses in trust or leasing state-owned objects not used for more than one year; 5) gratuitous transfer to small businesses in the ownership of objects leased or in trust for the organization of industrial production and the development of services to the population after a year from the date of conclusion of the contract if the conditions stipulated by it are fulfilled in the manner established by the Government of the Republic of Kazakhstan.

Speaking of the numerous initiatives positioned by the Government, ministries and departments of the Republic of Kazakhstan as providing support to small and medium enterprises, it should be noted that most of them are again aimed at protecting large enterprises. Here, I would immediately like to say about the new Tax Code, which, in our opinion, very significantly limits the rights of small and medium-sized businesses. One of such restrictions is the legislator's refusal from the special tax regime on the basis of a one-time coupon (which was previously provided for in Article 371 of the Code of the Republic of Kazakhstan "On taxes and other obligatory payments to the budget" (Tax Code) dated June 12, 2001 No. 209-II ZRK) Small businesses could independently choose any of the procedures for calculating and paying taxes, as well as submitting tax reports on them, including the regime based on a one-time coupon. No one here undertakes to dispute the fact that it is high time to switch to a civilized market, in the conditions of which each business entity should be registered as such in the manner prescribed by law, i.e. entrepreneurial activity should be legalized. But does such work need to start in the face of a general financial crisis?

Due to such premature and ill-conceived, in our opinion, actions, those entrepreneurs who previously could quite legitimately deal with it on the basis of a one-time coupon, now find themselves "overboard". In accordance with the provisions of the current tax legislation, they no longer have the status of an entrepreneur; they essentially turned out to be "outlawed" and forced to hide from numerous inspection and control bodies. It is difficult to imagine that the developers pursued such a goal, but in fact it turned out that way.

In a crisis situation among SMEs, the most sustainable will be companies that are able to flexibly restructure their business. "In a crisis situation, new initiatives may arise that will serve as a basis for economic development," says Andre Kuusvek. - In the end, this will lead to diversification of the economy.

Now small and medium-sized businesses are engaged in trade and subcontracts for construction, but it is necessary to develop industry, real production. "But new businesses are likely to be explored by new companies. Existing SME representatives will have to improve within their previous profile and look for ways to survive.

The state policy on the development of SMEs should ensure the formation of the optimal structure of SMEs in the system of the national economy. For example: Currently, there is a bias in favor of trade. At the same time, the state of SMEs in trade is more in need of stimulating aggregate demand. It is logical to assume the need to stimulate the consumer credit system. The five-year industrial development plan should "coordinate work with large enterprises in the region, it is necessary to build a network of small and medium enterprises around them", provide effective government assistance to the market, and determine the participation of SMEs.

The priority areas of lending to SMEs should be focused on the implementation of state development programs. An increase in the share of SMEs should occur in the most promising areas: industry, agriculture, science and high-tech industries, transport, communications and telecommunications.

With regard to tax matters, substantial progress has been made. The Kazakhstan SME tax system is in line with international best practice. The current challenges of improving tax administration remain.

Under the Industrialization Program and other development programs, where possible, the state should create and provide entrepreneurs with a ready-made infrastructure for the development of their business, give them the opportunity to purchase high-tech equipment.

With regard to measures of state support in the field of public procurement, it is enough to limit ourselves to reducing the percentage of guarantee coverage from three to one. The measures taken to ensure the Kazakhstan component reflect the interests of SMEs. The introduction of additional special preferences is impractical.

The new direction of public policy should be the work of the media. It is necessary to launch television projects on information support of SMEs. It can be telecasts about the successful experience of SMEs in a particular area, with the content of interesting information for beginners. [6]

Improving financial support and support for modern entrepreneurship.

Such a system requires a qualitative improvement of the taxation, credit, insurance, financing, depreciation, etc. policies.

Improving the system of infrastructure support for entrepreneurship as a whole, which implies the creation of funds and entrepreneurship support centers, a training network, marketing centers, business centers and business incubators, information support for entrepreneurs.

Entrepreneurship enjoys government support in all industrialized countries. Most often, its essence boils down to the development of specific measures in three areas: consultations (especially at the initial stage). In the United States, for example, there are regional branches of the government Small Business Agency. Also, improving financial support and providing scientific, technical or technological assistance to financially weak entrepreneurial structures.

In conclusion, the formation of a system of state regulation of entrepreneurship goes in many directions.

It is necessary to improve the system of legal support for the functioning and development of entrepreneurship. At this stage, it is important to ensure the high quality of legislative acts: to eliminate contradictions between them, to turn them into direct acts if possible, to provide a mechanism for their implementation, guarantees of the rights of entrepreneurs, economic and other aspects of liability in case of violation. Improving financial support and support for modern entrepreneurship. Such a system requires a qualitative improvement of the taxation, credit, insurance, financing, depreciation, etc. policies. Improvement of the infrastructure support system for entrepreneurship as a whole, which includes the creation of funds and entrepreneurship support centers, a training network, marketing centers, business centers and business incubators, information support for entrepreneurs.

I think, to implement the tasks set next year, an Entrepreneurship Development Concept will be developed and adopted.

In addition, measures will be taken to improve the regulatory framework for entrepreneurship, remove administrative barriers, improve tax systems, and financial and credit support for small and medium businesses.

LITERATURE

1. Strategic aspects of the activities of DAMU ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT FUND JSC. Almaty, December 2009.

2. Sat materials of the III international congress "Small and medium enterprises of Russia" - M.: International Fund for the Support of Economic Reforms of Russia, 1994.

3. For more details see about this: Brumer K. Experience in the development and support of SMEs in Germany // <http://rusref.nm.ru/indexpub144.htm>.

4. See more about this: Toward an Economics of Private Initiative. Interview with the Chairman of the Senate Committee of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on Finance and Budget M. Utebaev // Information portal www.zakon.kz // <http://www.zakon.kz/102766-k-jekonomike-chastnojj-iniciativy.-o.html>.

5. International business magazine "KAZAKHSTAN". 2008. No. 5/6.

6. The annual report of the Damu Fund, 2009.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘНЕ РЕСЕЙДЕГІ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

¹Қуаналиева Г.А., заң ғылымдарының докторы, профессор

²Сәулен Н. PhD докторы, жетекші ғылыми қызметкер

kuanalieva.guldanakz@mail.ru; nuri_saulen@mail.ru

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,

²Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институты, Нұр-сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Қоғам мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасы, адам құқықтары, мемлекеттің құрылымы, жоғары мемлекеттік органдардың қалыптасу тәртібі мен құзыреті, жария билік органдарының өзара іс-қимыл қағидаттары, жергілікті өзін-өзі басқару мүмкіндіктері және өзге де бірқатар мәселелер бүкіл қоғамның, әртүрлі саяси күштердің жіті назарында болады. Осыған байланысты тәуелсіз мемлекеттерде посткеңестік кеңістікте түрлі конституциялық реформалар жүріп жатыр.

2020 жылдың 15 қаңтарында Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путин өз Жолдауында РФ Конституциясын реформалауға бастама жасады [1]. Шын мәнінде, Ресей Федерациясының Конституциясы 1993 жылы қоғамдық-саяси жағдайда қабылданды. Ресей саяси және экономикалық дағдарыстан өткеннен кейін, конституциялық реформалар жасауға қолайлы уақыт келді. Конституциялық өзгертуге қатысты барлық ұсыныстардың ішінде Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путиннің болашақта биліктегі рөліне қатысты кейбір мәселелер бар. Бұл екі мерзімде президенттік мерзімдерді шектеуді алып тастау, сондай-ақ билік құрылымындағы Мемлекеттік кеңестің рөлін арттыруды Конституциялық бекіту. Кейбір зерттеушілер Ресейдің мемлекеттік Кеңесінің болашақ рөлінің Қазақстан Республикасындағы қауіпсіздік Кеңесімен ұқсастығын бірден атап өтті. Бұл қазіргі Ресей билігінің даму жолдарын елеулі іздестіру, оның басқа елдердегі, әсіресе Қазақстанда конституциялық реформалардың оң тәжірибесін зерттеу туралы ойға итермелейді.

Ресей Федерациясының Президенті Ресей Федерациясының қолданыстағы Негізгі заңына бірқатар түзетулерді талқылауға шығарды:

1. Ресей Конституциясының құқықтық кеңістіктегі басымдығы туралы. Енді халықаралық құқықтық актілердің нормалары мен халықаралық органдардың шешімдері, егер Негізгі заңға қайшы келмесе және жеке адамның құқықтарына нұқсан келтірмесе, ел аумағында қолданылатын болады. Бұл ұсыныс жеткілікті анық емес, бұл Ресейдің биліктері мен сот органдарына өзінше көп нәрсені түсіндіруге мүмкіндік береді, Ресейді халықаралық құқықтық алаңнан айтарлықтай алыстадады. Кез-келген елдің, әсіресе Ресей сияқты державаның халықаралық құқықтық алаңнан бөлінуі, халықаралық актілер мен халықаралық ұйымдардың шешімдерін іріктеу арқылы қолдану және мойындауы оған халықаралық беделді бермейді. Халықаралық құқықтың конституциядағы басымдығын тану, оны халықаралық маңызы бар бірқатар жағдайлармен, орган деңгейінде конституциялық бақылауды қолданудың және қолданыстағы заңнама

деңгейіндегі реттеудің кешенді процесі арқылы байланыстыру әлдеқайда жеңіл болар еді.

2. Ресейде елдің қауіпсіздігі мен егемендігін қамтамасыз ету үшін маңызды лауазымды атқаратын адамдарға, сондай-ақ судьяларға қойылатын міндетті талаптарды бекіту ұсынылады. Олар басқа елдің азаматтығы немесе басқа елде тұруға рұқсаты болмауы тиіс. Бұл жаңалық мемлекеттілікті сақтау, ұлттық қауіпсіздік пен елдің қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету тұрғысынан қызықты болып табылады. Қазақстан осы түзетуге назар аударуы керек, біздің Негізгі заңға ұқсас түзетулер енгізу мүмкіндігін зерттеуі керек. 2014 жылы Украинада бұрынғы әкімшіліктің көптеген жоғары шенеуніктерінің қосымша шетелдік азаматтығы немесе тұруға ықтиярхаты бар екені анықталды. Сонымен қатар, соңғы жылдары Ресейде әрекет етуші биліктің қоршауына қатаң шетел санкциялары жағдайында бірқатар жоғары лауазымды тұлғалар мен ірі бизнесмендердің шетелде меншігі бар екені анықталды. Бұл Батыс санкциялары үшін оларды өте осал қылды. Ал бұл елдегі маңызды саяси шешімдерді қабылдауға әсер ететін адамдар еді. Мұндай жағдайда бұл шешімдер елдің ұлттық мүдделеріне қаншалықты сәйкес келетін болады.

3. Мемлекет басшысы лауазымына үміткер тұлғаларға қойылатын жаңа талаптар енгізіледі: Ресей Федерациясында кемінде 25 жыл тұрақты тұру, шетел азаматтығының болмауы немесе басқа мемлекетте тұру ықтиярхатының болмауы, соның ішінде бұрында да болмауы керек. Мұндай түзетудің ерекше маңызы жоқ сияқты. Мүмкін бұл болашақ президенттік сайлаудан белгілі бір үміткерлерді алып тастау әрекеті шығар. 1999 -2007 жылдары Латвия Республикасының Президенті болған Вайра Вике-Фрейберга 1997 жылға дейін Канадада өмір сүрген. Оның президенттік кезеңінде Латвия халықаралық ұстанымдарды едәуір нығайтты, ЕО мен НАТО-ға кірді. Оның кандидатурасын БҰҰ Бас хатшысы қызметіне бірнеше ел ұсынды. Аятолла Хомейни өз уақытында 15 жылға жуық Ираннан кетуге мәжбүр болды, алайда кейіннен ол өз елін табысты басқарды. М.С. Горбачев КСРО-да тұрақты тұрған, алайда КСРО-ның президенттік кезінде бірқатар объективті себептерге байланысты ыдыраған. Елде тұрақты тұрудың қандай да бір мерзімдері мемлекетке адалдық дәрежесіне және жоғары лауазымды адамның аса маңызды саяси шешімдер қабылдауының дұрыстығына әсер ете алмайды. Барлық мемлекеттік қызметшілердің ең бастысы – олардың патриотизмі, кәсібилігі және өз елі мен халқына қызмет етуі деп ойлаймыз.

4. Мемлекет басшысы лауазымында екі мерзімде болуын шектеуге қатысты Ресей Федерациясының Президенті бұл мәселені түбегейлі деп санамайтынын, бірақ онымен келісетінін білдірді. Алайда, саяси және қоғам қайраткерлері, авторлар өз баяндамалары мен жарияланымдарында нақ осы мәселе бүкіл конституциялық реформада ең бастысы болып табылатындығын атап өтті. Ресей Федерациясының қазіргі президенті өз өкілеттігін аяқтағаннан кейін билік шыңында қандай орын алатыны бәріне қызық. Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путин Ресей үшін көп нәрсе жасаған адам екені сөзсіз. Әрине, ол көптеген күрделі мәселелермен айналысатын кез-келген көшбасшы сияқты, оның да қателіктері болуы мүмкін. Кейде кейбір

мәселелердің мүлдем дұрыс шешімдері жоқ. Барлығының мүддесі үшін: халықтың да, биліктің де, оппозицияның да – бұрынғы президенттердің қылмыстық қудалауна бас тарту керек деп ойлайды. Мұны конституциялық тұрғыда бекіту және ешқашан өзгертпеу қажет. Болашақта ықтимал қудалау қаупі көптеген президенттерді өмір бойы қызметінде қалуға мәжбүр етеді. Әр халықтың ар-намысы өзінің бұрынғы басшыларына лайықты қарауға тиіс.

5. Ресейде жария биліктің бірыңғай жүйесінің қағидаттарын бекіту, мемлекеттік және муниципалдық органдар арасында тиімді өзара іс-қимыл жасау, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілеттіктері мен нақты мүмкіндіктерін кеңейту және нығайту ұсынылады.

Жария биліктің бірыңғай жүйесін құру демократияның дамуына қатер төндірмеуі тиіс. Ол билік тетігін орталыққа бағынатын біртұтас жүйеге айналдырмауы тиіс. Биліктің әрбір бөлігі мен әрбір деңгейі өз міндеттерін жақсы білетін және орындайтын кезде тиісті түрде орталықсыздандырылған кезде билік тиімді. Ресей сияқты үлкен елде орталық билік барлық мәселелерді шеше алмайды. Жергілікті сипаттағы барлық мәселелерді шешу жергілікті деңгейге берілуі тиіс. Бір нәрсені түсіну керек: жергілікті өзін-өзі басқару бар немесе жоқ. Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мен жетілдіру бойынша шексіз реформалар бір нәрсе туралы айтады. Жалпы алғанда, жергілікті өзін-өзі басқару болуы тиіс және ол жұмыс істеуі тиіс. Орталық билік жергілікті мәселелерді шешудегі өзіне тиесілі емес жүкті алмауы тиіс. Орталық билік халықаралық қатынастармен, экономикамен, әлеуметтік саламен, қорғаныспен, қауіпсіздікпен және құқықтық тәртіптермен айналысуы тиіс. Өзге мәселелер жергілікті деңгейге берілуі тиіс. Олардың шешімі үшін жергілікті қоғамдастық пен ол сайлайтын жергілікті билік жауапты болуға тиіс. Жауапкершілік салаларының осындай бөлімі көбінесе орталық билікке көмектеседі, алайда кез-келген орталық билік мұны түсінбейді және барлық мәселелерді өз алдына қояды, бұл сәтсіздікке ұшыраған жағдайда оның беделін жоғалтуға әкеп соғады.

6. Ресейде Федералды деңгейде шешімдер әзірлеу мен қабылдауда губернаторлардың рөлін түбегейлі арттыру үшін ұсыну Ресей Федерациясының Президенті Конституцияда мемлекеттік Кеңестің тиісті мәртебесі мен рөлін бекітудің орындылығы туралы айтты.

Әрбір ел өз мемлекеттік органдарын құру мен реформалауға еркін. Алайда ешкім мемлекеттік басқару саласындағы реформалар мен әрекеттердің ғылыми негізділігін жоймады. Біздің ойымызша, губернаторлар Ресейде жеткілікті аймақтық және жергілікті мәселелерді шешуге көбірек назар аударуы тиіс.

7. Ресейде Мемлекеттік Думаға Үкімет төрағасының кандидатурасын бекітуді, содан кейін Үкімет төрағасының ұсынысы бойынша барлық вице-премьерлер мен федералдық министрлерді бекіту ұсынылады. Бұл ретте Президент оларды лауазымға тағайындауға міндетті болады. Ресей Федерациясы Президентінің пікірінше, бұл ел парламентінің рөлі мен маңызын, мемлекеттік Думаның, парламенттік партиялардың рөлі мен маңызын, Үкімет төрағасы мен кабинеттің барлық мүшелерінің дербестігі мен жауапкершілігін арттырады, биліктің өкілді және атқарушы тармақтары арасындағы өзара іс-қимылды неғұрлым тиімді, мазмұнды етеді.

Қазақстанда Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабы 3-тармақшасына сәйкес республика Президенті Парламент Мәжілісінде өкілдігі бар саяси партиялар фракцияларымен консультациялардан кейін келісім беру үшін Мәжілістің қарауына Республика Премьер-Министрінің кандидатурасын енгізеді; Парламент Мәжілісінің келісімімен Республиканың Премьер-Министрін қызметке тағайындайды; Парламент Мәжілісімен консультациялардан кейін Премьер-Министр енгізген ұсынумен Үкімет мүшелерін қызметке тағайындайды [2]. Біз көріп отырғанымыздай, Қазақстан Конституциясында бірқатар жылдар бойы Үкімет басшысын тағайындау кезінде емлекет Басшысының Парламент Мәжілісінің партиялық фракцияларымен консультациялары туралы, Премьер-Министрдің Мәжіліспен Үкімет мүшелері лауазымына кандидатуралар бойынша консультациялары туралы ережелер бекітілген.

Ресей Федерациясының Президенті елде мықты президенттік республиканың болуын қолдайды. Президент Үкіметтің міндеттері мен басымдықтарын айқындау құқығын, сондай-ақ Үкімет Төрағасын, Үкімет мүшелерін өз міндеттерін тиісінше орындамағаны немесе сенім жоғалуы салдарынан қызметінен босату құқығын сақтап қалуы керек. Сондай-ақ президент Қарулы күштер мен бүкіл құқық қорғау жүйесін тікелей бақылауда ұстауы керек [1]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабына сәйкес Президент Республика Премьер-Министрін қызметтен босатады; Үкімет мүшелерін қызметтен босатады; Сыртқы істер, қорғаныс, ішкі істер министрлерін қызметке дербес тағайындайды. Парламент Сенатының келісімімен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасын, Бас Прокурорын және Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Төрағасын қызметке тағайындайды; оларды қызметтен босатады. Қазақстан Республикасының Президенті Республика Қарулы Күштерінің Жоғарғы Бас Қолбасшысы болып табылады [2]. Ресей билігінің белгілі бір бөлігінде посткеңестік кеңістіктің белгілі бір елдерінің конституцияларынан кейбір ережелерді алады. Оның үстіне, қалыптасқан, өзін жақсы жағынан көрсеткен ережелер талданады және алынады. Біз Ресей Федерациясы Конституциясының осы ережелерінен көріп отырғанымыздай, қалыптасқан құрылым қазақстандық сияқты. Әрине, Президент барлық елдерде Жоғарғы Бас қолбасшы болып табылады. Алайда, басқа сәттерді егжей-тегжейлі талдау Ресей Федерациясы Қазақстан Конституциясынан бірқатар сәттерді алмастыра алатынын көрсетеді. Ресей Федерациясының Конституциясына өзгерістер дайындау жөніндегі жұмыс тобының тең төрағасы П. Крашенинников БАҚ-на ұсынылған түзетулерге сәйкес сенаторлар ретінде Федерация кеңесіне өмір бойы Ресей Федерациясының бұрынғы Президенттері кіре алады деп хабарлады. Бұл бастаманы жұмыс тобының мүшелері басқа елдердің парламенттерінің жоғарғы палаталарының тәжірибесімен салыстыра отырып ұсынды [3].

Ресей Федерациясы Президентінің конституцияға өзгерістер енгізу туралы ұсыныстарына келетін болсақ, олар белгілі бір дәрежеде 2017 жылғы Қазақстанның Негізгі Заңына енгізілген өзгертулерді қайталайды және Ресей билігінің құрылысын Қазақстандағы билік құрылысына ұқсас етеді деп атап

өтуге болады. 2017 жылғы 10 наурызда Қазақстанда «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды. Осы түзетулерге сәйкес:

1. Республика бекіткен халықаралық шарттар, оның заңдары алдында басымдығы болса да, ел аумағындағы халықаралық шарттардың қолданылу тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының заңнамасымен айқындалады.

2. Қазақстан Республикасының Президенті болып тұмысынан Республика азаматы болып табылатын, қырық жасқа толған, мемлекеттік тілді еркін меңгерген, Қазақстанда соңғы он бес жыл бойы тұратын және жоғары білімі бар Республика азаматы сайлана алады. Конституциялық заңда Республика Президенттігіне кандидаттарға қосымша талаптар белгіленуі мүмкін. Түзетулердің ресейлік нұсқасында әңгіме 15 жыл туралы емес, 25 жыл елде тұру туралы болып отыр.

3) Қазақстан Республикасының Президенті Парламент Мәжілісінде өкілдігі бар саяси партиялар фракцияларымен консультациялардан кейін келісім беру үшін Мәжілістің қарауына Республика Премьер-Министрінің кандидатурасын енгізеді; Парламент Мәжілісінің келісімімен Республиканың Премьер-Министрін қызметке тағайындайды; Республиканың Премьер-Министрін қызметтен босатады; Премьер-Министрдің ұсынуымен Үкіметтің құрылымын айқындайды; Парламент Мәжілісімен консультациялардан кейін Премьер-Министр енгізген ұсынумен Үкімет мүшелерін қызметке тағайындайды; сыртқы істер, қорғаныс, ішкі істер министрлерін қызметке дербес тағайындайды; Үкімет мүшелерін қызметтен босатады [4].

Ресей Федерациясындағы мемлекеттік Кеңес пен Қазақстандағы Қауіпсіздік Кеңесі арасындағы кейбір ықтимал ұқсастыққа келетін болсақ, мынаны атап өткіміз келеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне - Елбасына оның тарихи миссиясына байланысты Қауіпсіздік Кеңесін Төраға ретінде басқару құқығы өмір бойы тиесілі [5]. Болашақта Ресей Федерациясының Президенті Президент өкілеттігінің мерзімі аяқталған жағдайда Ресей Федерациясының мемлекеттік Кеңесін басқаруы мүмкін.

Құзыретке келетін болсақ, бұл жерде осы екі орган арасында белгілі бір айырмашылық бар. Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі ішкі саяси тұрақтылықты сақтау, конституциялық құрылысты, мемлекеттік тәуелсіздікті, аумақтық тұтастықты және халықаралық аренада Қазақстанның ұлттық мүдделерін қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті құратын және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету саласында бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізуді үйлестіретін конституциялық орган болып табылады [5].

Мемлекет Басшылары әрдайым мемлекеттік органдар жүйесінде басты орынға ие, олар конституциялық реформалардың бастамашылары болып, Конституцияға түзетулер енгізуге бастама береді. Қазақстан мен Орталық Азия елдеріндегі президент институтын талдай отырып, М. Х. Матаева «Республикалар президенттері кең өкілеттіктерге ие. Мәселен, Қазақстан Президенті Республика Конституциясы бойынша мемлекеттің мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайды (40-бап). Президент

ішкі саяси мәселелерді жыл сайынғы халыққа Жолдауларда, Парламентпен, Үкіметпен, мемлекеттік биліктің орталық жергілікті органдарымен қарым-қатынастарда белгілейді (53, 61, 63-баптар)» [6, 686.].

Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанды заманауи тиімді мемлекет ретінде дамыту бойынша маңызды міндеттер қойылады. Қазақстан Республикасының Президенті қойған бұл міндеттерді жана реформалардың басы ретінде түсінуге болады. Қазақстан Республикасы Президентінің пікірінше, саяси трансформация біздің мемлекетіміз бен халқымыздың мүдделерін ескере отырып, бірте-бірте және ұдайы жүзеге асырылатын болады. Біз саяси реформаларды дәйекті, табанды және ойластырылған жүзеге асыратын боламыз. Біздің іргелі ұстанымымыз: табысты экономикалық реформалар еліміздің қоғамдық-саяси өмірін жаңғыртусыз мүмкін емес. «Күшті Президент - ықпалды Парламент - есеп беретін Үкімет». Бұл біз жедел қарқынмен қозғалуға тиіс мақсат. Саяси жүйенің бұл формуласы мемлекет тұрақтылығының негізі болып табылады [7].

Қазақстан Республикасының Президенті 2019 жылғы өзінің Жолдауында азаматтық қоғамды қолдау және нығайту, оны шешу мақсатында ең өзекті жалпы мемлекеттік міндеттерді талқылауға тарту қажеттігін айтады. Бұл үшін өзінің құрамы бойынша қоғамдық сенімнің Ұлттық Кеңесі құрылды. ҚСҰК идеясы өте маңызды және уақтылы. Реформаларға қатысты кез келген ұсыныстар алдын ала мамандар, қоғам және саяси қайраткерлер арасында талқылануы тиіс.

Қазақстан Республикасының Президенті партиялық құрылыс процесін жалғастыруды, қоғам игілігі үшін сындарлы саясат жүргізетін басқа да саяси партиялармен және қозғалыстармен ынтымақтасуды ұсынады. Біздің қоғамды толғандыратын негізгі мәселелер парламентте және азаматтық диалог аясында талқылануы және шешім табылуы керек, бірақ көшелерде емес. Елдегі көппартиялықты, саяси бәсекелестікті және пікір плюрализмін дамытуға жәрдемдесу қажет. Бұл ұзақ мерзімді перспективада саяси жүйенің тұрақтылығы үшін маңызды. Мемлекет елдегі көппартиялықты, соның ішінде оппозицияны саналы түрде қолдап, дамытуы тиіс. Елде сындарлы және парламенттік оппозиция болмаған жағдайда оның орны кез келген радикалды оппозициямен айналысуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Президентінің пікірінше, алдағы Парламент Мәжілісі мен мәслихаттарға сайлау елдегі көппартиялық жүйенің одан әрі дамуына ықпал етуі тиіс [7]. Осыған байланысты бір маңызды жағдайды атап өткіміз келеді. Елдегі оппозицияның әлсіздігі жағдайында, оны қолдау үшін, сондай-ақ жеңген партияны (коалицияны) көбірек легитимизациялау үшін жеңген партияға арналған орындардың белгілі бір пайызымен шектеу керек. Бұл Парламент палатасында шамамен үштен екіге дейін орын алуы мүмкін. Мысалы, Қырғызстанда мұндай шектеу конституциялық түрде бекітілген.

Қырғыз Республикасының Конституциясының 70-бабында Жогорку Кенеш – Қырғыз Республикасының Парламенті тепе-тең жүйе бойынша 5 жыл мерзімге сайланатын 120 депутаттан тұрады деп айтылған. Саяси партияны

сайлау нәтижелері бойынша Парламентте 65-тен артық емес депутаттық мандаттар берілуі мүмкін [8].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы Жолдауында митингілер туралы заңнаманы жетілдіру туралы да айтылған. Конституцияға сәйкес біздің азаматтарымыз сөз бостандығын еркін білдіру құқығына ие. Егер бейбіт акциялар заңды бұзу мен азаматтардың тыныштығын бұзу мақсатын көздеме, онда оларды өткізуге заңмен белгіленген тәртіппен рұқсат беріліп, ол үшін арнайы орындар бөлу қажет.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында қоғамдық келісімді нығайту туралы айтылды. Әр түрлі әлеуметтік және этникалық топтар арасындағы келісім - бұл бүкіл қоғамның күш-жігерінің нәтижесі. Осыған байланысты саяси үдерістерді талдау және біздің бірлігімізді нығайту үшін нақты шаралар қабылдау қажет [7]. Кордайдағы қайғылы оқиғалардан кейін (07.02.2020 ж.) елдегі жағдайдың нашарлауына жол бермеу өте маңызды. Қазақстан жерінде бейбітшілік пен келісімді қамтамасыз ету маңызды. Қазіргі заманғы кез-келген мемлекетті бірқатар мәселелер қозғайды: ұлтаралық, дінаралық және нәсіларалық қақтығыстар, халықтың әлеуметтік немесе мүліктік стратификациясы мәселелері, сондай-ақ саяси мәселелер. Осыны негізге ала отырып, Қазақстан алыс жерлердегі заңдылық пен құқық тәртібінің нақты (есептік емес) жай-күйіне, өңірлердегі халық өмірінің әлеуметтік-экономикалық аспектілеріне, жергілікті халық проблемаларының шешілмегеніне, жергілікті жерлердегі сыбайлас жемқорлық мәселелеріне, халық арасындағы жергілікті биліктің беделі мәселелеріне елеулі назар аударуы қажет.

Мемлекет заңдары кез келген негіздерге қарамастан, барлығы үшін бірдей әрекет етуі қажет. Әйтпесе ешқандай конституциялық реформалар көмектеспейді. Қарапайым адамдардың өмірін жақсарту, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу қажет. Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару реформаларды талап ететін салалардың бірі болып қала береді. Жергілікті мәселелерді шешуге жергілікті халықтың нақты және кең қатысуы ғана қоғамдық келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы Жолдауында «Қуатты өңірлер – қуатты ел» деген бөлім бар. Президент жергілікті билік органдары жұмысының тиімділігін арттыру, адамдардың жергілікті билікке тұрақты қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша міндеттер қояды. Халықтың жергілікті билік жұмысының тиімділігін бағалау жүйесін енгізу ұсынылады. Осыған келісе отырып, дамыған елдердің конституциялық құқығында жергілікті билікті бақылаудың ең тиімді құралы халықтың тікелей сайлауы мен мерзімінен бұрын сайлау болып табылатынын атап өткім келеді. Конституциялық реформалар адамдардың өмірін жақсартуға, демократияны және азаматтық қоғамды дамытуға тиіс. Партиялық құрылысты дамыту жөніндегі жарияланған саясат аудандардың және одан төмен деңгейдегі жергілікті биліктің сайлауына партиялардың белсенді қатысуы арқылы өз жалғасын таба алар еді. Тек жергілікті билікті жергілікті халықтың еркіне тікелей тәуелді етіп қойып, жергілікті басқарудың тиімділігіне қол жеткізуге болады. Әрине, сепаратизм қаупі бар. Алайда сепаратизм қаупі жергілікті деңгейде тікелей сайлаусыз да

болуы мүмкін. Сепаратизм қауіп демократия мен орталық мемлекеттік бақылаудың көптеген тетіктерін қарсы қоюға болады.

Осының бәрінен көріп отырғанымыздай, Ресей Конституциясына ұсынылған кейбір түзетулердің Қазақстан Конституциясының нормаларымен белгілі бір ұқсастығы бар. Біздің пікірімізше Конституцияның кез келген реформасы қоғам мен мемлекеттің дамуы үшін маңызды мәнге ие болуы тиіс. Конституцияға енгізілетін түзетулер қоғамның алдында тұрған маңызды саяси, әлеуметтік және экономикалық проблемаларды шешуге бағытталуы тиіс. Конституция реформасы мемлекеттілік пен демократияны одан әрі дамыту үшін негіз болуға тиіс, өйткені оның әсері көптеген жылдар бойы байқалатын болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. 15 января 2020 года // <http://kremlin.ru/events/president/news/62582> (Дата обращения: 14.02.2020).

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

3. Экс-президентам России предлагают дать пожизненный статус сенаторов.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 наурыздағы №51-VI.

5. Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі №178-V

6. Матаева М.Х. Конституционно-правовая регламентация института Президента в действующих Конституциях Казахстана и стран Центральной Азии: сравнительный анализ // Наука и жизнь Казахстана. - 2019. № 3. - С. 68-78.

7. 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі».

8. Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом (всенародным голосованием) 27 июня 2010 года.

ДЕНЬ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.К. Кулмагамбет

amir1.kz@mail.ru

Международный университет Астана, Нур-Султан, Республика Казахстан

16 декабря 1991 г. был принят Конституционный закон о «Государственной независимости Республики Казахстан». Это историческое событие ознаменовало начало новой эпохи процветания независимого Казахстана, уже миновавшего годы масштабной перестройки, но все еще пребывавшего в состоянии сильного потрясения, обусловленным тяжелым социально-экономическим положением и внутригосударственной напряженностью. Проведение политических, экономических и социальных реформ осложнялись ввиду сильных общественных волнений, сопровождавшихся товарным дефицитом, нехваткой рабочих мест, социальной разобщенностью и либерализацией внешней торговли. Массовые волнения усугублялись в тисках неопределенности. Провозглашенная Республика Казахстан нуждалась в крупномасштабном преобразовании общественно-политического строя.

Ныне действующая Конституция Республики Казахстан, принятая на всенародном референдуме 30 августа 1995 года, закрепляет основные права, свободы и интересы граждан и государства, суверенитет, основные положения и принципы государственного строя [1].

На этапе строительства конституционного законодательства были поставлены многообещающие задачи, соответствовавшие амбициям вновь созданной государственности. Для становления государства и его нормального функционирования требовалось укрепление системы государственной власти и управления. Страна решала проблемы по обеспечению внутривнутриполитической стабильности, находясь в глубоком кризисе, параллельно налаживая отношения во внешней политике. Масштаб вопросов, требовавших незамедлительного решения, был безграничен. Обремененный трудностями народ нуждался в защите. Десятки тысяч людей разных национальностей погибали по разным причинам в суровые времена насильственного характера. Желание мирного и состоятельного будущего в сердцах казахстанцев разгоралось с большей силой. Страна стояла на пороге нового открытия мировой значимости. Конституция как основной закон формирует качественное правовое пространство, создающее все условия для демократизации общества. Таким образом, Конституция представляет собой не только юридическую, но и духовно-нравственную ценность, являющаяся сердцевинной казахстанского патриотизма.

Для поддержания мира и порядка в стране, Конституцией не допускается злоупотребление правовыми институтами, а также действия, направленные на нарушение конституционного строя, территориальной целостности и безопасности государства, разжигание конфликтов на почве религии, социальной и расовой принадлежности [1]. Обязанность за исполнение положений Конституции всеми гражданами возложена на Правоохранительные органы Республики Казахстан [2].

Экономическая сфера является основой обеспечения жизнедеятельности, развития государства и его субъектов. После провозглашения независимости, Казахстан состоял в полной экономической зависимости от России, все еще оставаясь в рублевой зоне [3]. Фактически, установление цен на продукты, топливно-энергетические ресурсы и ряд тарифов на предоставление услуг регулировались Правительством РФ, действовавшего исходя из своих интересов. Политические или экономического изменения в России вели к аналогичной ситуации на территории Казахстана. Поэтому, с обретением независимости в правовом аспекте, остро встал вопрос об экономических составляющих страны.

15 ноября 1993 года была выпущена национальная валюта «тенге», закрепившая за Казахстаном свободу в сфере регулирования экономических и финансовых отношений на территории государства. На сегодняшний день Казахстан является страной с бурно развивающейся рыночной экономикой, входящей в мировую экономическую систему. Согласно рейтингу, составленному швейцарским Международным институтом развития менеджмента, Казахстан входит в число самых конкурентоспособных экономик мира и занимает тридцать четвертое место [4].

Стабильность и межнациональное согласие народа отражает миролюбивую политику государства. Советское наследие определило мощный ядерный потенциал Казахстана, добровольно отказавшегося от его применения на своей территории, подав большой пример другим государствам и обозначив приоритетные направления во внешней политике. Казахстан входит в ряд мировых организаций и является образцом многостороннего взаимодействия.

Казахстан играет особую роль в вопросах межэтнического согласия. Ассамблея народа Казахстана является уникальным институтом, направленным на укрепление межнациональных отношений. Процесс развития языка, культуры и национального самосознания этносов становится главной чертой современного этапа развития казахстанского общества. В деятельность Ассамблеи народа заключен неоценимый опыт, в который сообща внесли все народы Казахстана. Казахский народ дорожит каждым, и это отношение друг к другу необходимо сохранять.

Каждому казахстанцу отведена определённая роль в развитии государства, в особенности это касается молодого поколения. Высокие технологии требуют современных знаний и профессионалов высочайшего уровня. Огромные инвестиции в человеческий капитал создаёт задел для развития страны на многие годы вперед.

Интеграционные цели и историческая миссия Казахстана быть «мостом» между Европой и Азией давно вышли за рамки географических границ страны. Процветающим можно назвать то государство, которое заботится о своих гражданах, а то государство, которое решает глобальные проблемы – Великим. Страна огромными темпами идет в будущее, и можно смело утверждать о том, что Республика Казахстан займёт достойное место в мировой истории.

Испытывая гордость за свою страну, мы живём в духе свободы и единства – во времени, которого наши предки добивались на протяжении многих веков.

День Независимости – день гордости, памяти, уважения и единой идеи воссоздания благополучного государства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029

2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594#pos=3;106&sdoc_params=text%3D%25D1%2581%25D0%25BE%25D0%25B1%25D0%25BB%25D1%258

3. Мейрамбек Байгарин. Независимость. Хроника событий: Тенге - важный атрибут государственности. inform.kz. URL: https://www.inform.kz/ru/nezavisimost-hronika-sobytyy-tenge-vazhnyy-atribut-gosudarstvennosti_a2944166

4. Дамир Серикпаев. Казахстан занял 34 место в рейтинге самых конкурентоспособных экономик мира. Forbes. URL: https://forbes.kz//stats/kazahstan_zanyal_34_mesto_v_reytinge_samyih_konkurentno_sposobnyih_ekonomik/

LEGAL ASPECTS OF STATE REGULATION IN THE FIELD OF STATE-PRIVATE PARTNERSHIP

Kurmanov A.A.

team 3d@inbox.ru

master's degree of right Kazakhstan, Academy "Bolashak",
Karaganda, Republic of Kazakhstan

e-mail:

One of the main tasks of each state is to ensure social obligations to the population. Social obligations of the state to the population are ensured both through the implementation of social payments and benefits (benefits, pensions, preferential services, etc.), and through the creation and maintenance of social infrastructure (schools, kindergartens, hospitals, orphanages, nursing homes, etc.).

In the Republic of Kazakhstan, guarantees of the state to ensure social obligations to the population are fixed in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, laws (the Code of the Republic of Kazakhstan "On People's Health and Healthcare System", the Code of the Republic of Kazakhstan "On marriage (matrimony) and family", the Law of the Republic of Kazakhstan "On pension provision in the Republic of Kazakhstan", the Law of the Republic of Kazakhstan "On minimum social standards and their guarantees", etc.), as well as in other regulatory legal acts.

However, with the deterioration of economic indicators of the country's budget, it is difficult to ensure social obligations to the population. World practice shows that one of the alternative tools to provide the necessary financial base for the creation, modernization, maintenance and operation of social facilities, in conditions of limited public resources, is the mechanism of public-private partnership. [1, p. 12]

However, the implementation of the mechanism of public-private partnership is impossible without effective public administration, implemented through the establishment of a legal framework.

Analyzing the positive aspects of the use of public-private partnership in foreign countries, Kazakhstan initiated a phased integration of the mechanism of public-private partnership through public administration.

The integration of public-private partnership into the economy of Kazakhstan was carried out by means of step-by-step legal regulation. Thus, one of the first stages of legal regulation of public-private partnership was the adoption in 2006 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On concessions", fixing the legal conditions of the concession, types of state support of the concessionaire and regulation of public relations arising in the process of conclusion, execution and termination of concession contracts.

However, this law regulated only one of the ways to implement public-private partnership. For the full application of the mechanism of public-private partnership, it was necessary to adopt a special regulatory legal act covering all the ways and mechanisms for the implementation of public-private partnership.

Thus, on October 31, 2015, the first specialized law "On public-private partnership" was adopted, regulating the procedure for the implementation of public-

private partnership, relations between all participants in these relations, as well as the mechanism of public administration in this area. To implement the provisions of the law, the state additionally adopted a number of by-laws (Government resolutions, orders of authorized state bodies).

The result of the adoption of this law was an increase in the number of joint projects for the creation and maintenance of social facilities. Thus, as of July 2017, 433 public-private partnership projects totaling 1.67 trillion tenge are at various stages of readiness. [2, p. 9]

Effective public administration, due to the establishment of legal regulation of relations between the state and private businesses and due to the implementation of these legal norms, allowed the use of public-private partnership as a tool of socio-economic development in Kazakhstan.

The role of the state in the implementation of public-private partnership in Kazakhstan is fundamental and is as follows: the adoption of relevant regulations, discussions and consultations with business entities, promotion of public-private partnership, the use of benefits and preferences for private partners, project financing, etc.

The **purpose** of public-private partnership is to ensure the socio-economic development of the state.

The **objectives** of public-private partnership are:

I. creation of conditions for effective interaction between the public partner and the private partner in order to ensure sustainable socio-economic development of the state;

II. attracting investments in the state economy by combining the resources of the public partner and the private partner for the development of infrastructure and life support systems of the population;

III. improving the availability and quality of goods, works and services, taking into account the interests and needs of the population, as well as other stakeholders;

IV. increasing the overall innovation activity in the Republic of Kazakhstan, including the promotion of high-tech and high-tech industries.

The principles of public-private partnership are: **consistency, competitiveness, balance and effectiveness.**

The principle of consistency implies a phased construction of relations between the subjects of public-private partnership, the principle of **competitiveness** means the definition of a private partner on a competitive basis, except in cases established in the law, **the principle of balance** establishes a mutually beneficial distribution of duties, guarantees, risks and revenues between the public partner and the private partner in the implementation of the public-private partnership project, **the principle of effectiveness** determines the establishment of criteria and indicators, allowing to evaluate the results of public-private partnership. [3, p. 15]

Forms of interaction between the state and private partners are divided into **institutional and contractual.**

Under **the institutional form** of interaction, the state together with a private partner creates a corresponding company, which in turn implements a public-private partnership project.

The contract form of interaction is implemented directly by the state and the private partner, through the conclusion of a civil transaction, for example, a concession, trust management of state property, property hiring (rent) of state property, leasing, an agreement concluded for the development of technology, production of a prototype, pilot testing and small-scale production, a life cycle contract, a service contract, as well as other agreements corresponding to the signs of public-private partnership.

Thus, despite the relatively small experience of public administration in Kazakhstan in the field of public-private partnership, its results show the need to continue the implementation of this mechanism. It should be noted that the implementation of public-private partnership in practice faces a number of problems that subsequently affect the results and progress of public-private partnership projects. It is the study of these problems and the development of proposals to address them, as well as the search for legal mechanisms to improve the system of public-private partnership is one of the tasks for scientific research in this area.

LITERATURE

1. The program for the development of public-private partnership in the Republic of Kazakhstan for 2011 – 2015, approved by the government of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2011 № 731 – p. 50

2. <http://economy.gov.kz/ru/>

3. The law of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 "On public-private partnership".- Astana, 2015. – p. 35

2. Programma po razvitiyu gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Respublike Kazakhstan na 2011 – 2015 gody, utverzhennaya postanovleniyem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 29 iyunya 2011 goda № 731 – 50 s.

2.. <http://economy.gov.kz/ru/>

3.Zakon Respubliki Kazakhstan ot 31 oktyabrya 2015 goda «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve».- Astana, 2015. – 35 s.

4. Ashibaev, M.C. (2005). Safety and regional collaboration. Алматы: КИСИ at President PK. Astana, 2015. – 55 s.

5. Bajanov. E.П. (2001). Issues of the day of international relations. T. 1. Moscow: the Scientific book

6.. Bajanov. E.П. (2005). America: yesterday and today. T. 1. Moscow: News. 2014. – 135 s.

7. Bajanov. E.П.. (2008). East express with stops in the west. Moscow: East/the West. 2014. – 135 s.

8 Bajanov. E.П... (2007). China: from the Middle empire to the supercountry of the XXI century. Moscow: News. 2014. – 135 s.

9.. Bajanov. E.П. (2004). Modern world. Moscow: News. 2014. – 135 s.

10. Kazakhstan for years independence. (2016). Research and information collection. Almata: "Agency of PK on statistics".2016. – 285 s.

11. Multivector of export politics of Kazakhstan from // www.caspenenergy.com/21/kommungas.

12. Economic review,(2009). Almata: КИСИ ,2019. – 145 s.

13. Beck U. (2000) What is globalization? Cambridge, UK: Policy press , New York : IMF News, 2020. – 10 s
14. (20.04.2009). New York : IMF News New York : IMF News, 2019. – 14 s

ПОНЯТИЕ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА: ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Машанло И. А.

israfil.mashanlo@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа права,
г.Нур-Султан, Республики Казахстан

Одним из главных направлений развития экономики нашего государства является развитие жилищного строительства, выполняющее социальную политику государства по обеспечению доступного жилья. Жилищное строительство – одно из приоритетных направлений Стратегии развития «Казахстана-2030», которое является одной из наиболее важных задач общенационального характера.

Реализация Государственной программы развития жилищного строительства в Республике Казахстан по обеспечению доступным жильем отдельных слоев населения в настоящее время является одной из первоочередных направлений социального развития. Первый Президент Казахстана Н. Назарбаев в ежегодных Посланиях народу страны постоянно поднимает вопросы обеспечения населения жильем. В них определены такие направления, как развитие строительной индустрии, строительство комплексов доступного арендного жилья, обеспечение прозрачности процедур выделения земельных участков, стимулирование развития индивидуального жилищного строительства [1].

Конституцией Республики Казахстан обеспечивается целый комплекс прав человека и гражданина, среди которых отдельное место занимает право на жилище. В пункте 2 статьи 25 Конституции Республики Казахстан регламентировано, что в Республике Казахстан создаются условия для обеспечения граждан жильем [2]. Регламентации данного права посвящены нормы жилищного законодательства, в частности, Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» [3].

Проанализировав литературу, касающуюся вопросов жилищного строительства, мы пришли к выводу, что, к сожалению, в отечественной доктрине уделяется крайне мало внимания разработке понятия «жилищное строительство». Не вызывает сомнения то, что на законодательном уровне необходимо более детально регламентировать нормы о жилищном строительстве, дать понятие, определить цели.

На наш взгляд, жилищное строительство следует рассматривать в широком и узком смыслах. В широком смысле жилищное строительство — это создание объектов жилищных прав, и в узком смысле – это процесс возведения жилых зданий (жилых домов) и строений, пригодных для проживания граждан [4].

В рамках 49 шага Плана нации «100 конкретных шагов по пяти институциональным реформам», предусмотрено внедрение системы Еврокодов взамен устаревших строительных норм и правил (СНиП), применяемых с советского периода. Принятие новых нормативов позволит применять инновационные технологии и материалы, повысить конкурентоспособность

казахстанских специалистов на рынке строительных услуг, а также создаст возможность для выхода казахстанских компаний на зарубежные рынки услуг в сфере строительства.

В условиях интеграции, существующие на сегодняшний день на территории Казахстана нормативы в области проектирования, заметно устарели. В силу этого, в конце 2019 года 189 единиц СНиПов по общим строительным вопросам были отменены [5].

На наш взгляд, все национальные строительные нормы в Казахстане должны действовать наряду с новыми Еврокодами. Предметная область Еврокодов ограничена только методами расчета, они отвечают за обеспечение механической прочности, устойчивости и огнестойкости несущих конструкций зданий и сооружений. В качестве общего представления необходимо отметить, что методика проектирования по Еврокодам позволяет инженеру-проектировщику обоснованно и правильно рассчитать ту или иную строительную конструкцию здания или, к примеру, жилого дома, обеспечив ее механическую и пожарную безопасность.

Таким образом, из-за нестабильной нормативной базы наблюдается сложность в осуществлении своей деятельности строительными организациями. В связи с тем, что местные специалисты, большая часть которых являются представителями советской школы проектирования и строительства, существует ряд проблем в понимании Еврокодов, а значит, существуют также проблемы при строительстве сооружений, в частности, жилых домов [6].

За 10 месяцев этого года в Казахстане введено в эксплуатацию 537 квадратных метров на тысячу жителей против 487 квадратов за тот же период годом ранее. Если темпы сохранятся, то по итогам года строителям удастся достичь исторического максимума: 700 квадратов на тысячу жителей. При этом спрос на жилье также вырос примерно на 10%: 219 тысяч объектов против 200 тысячи годом ранее. И застройщики, и простые казахстанцы стали чаще вкладывать в стройку: первые – на 39%, последние – на 46%.

Рисунок 1. Количество введенных в эксплуатацию кв. м. полезной площади жилья на 1 миллиард тенге фактической стоимости жилых зданий

Как отмечает портал, рост стал возможен в первую очередь благодаря участию государства: «Только в рамках жилищной программы «Нұрлы Жер» за период 2017–2021 годов запланировано финансирование в размере 813,5

миллиардов тенге и увеличение ежегодного ввода жилья с 10,1 млн кв. м в 2017-м до 15,2 млн кв. м в 2021-м» [7]. Это чревато некоторыми рисками: застройщики не могут понять, насколько их деятельность действительно востребована на рынке, а население, из-за дешевизны, предпочитает вкладываться в долевое строительство. Все это могло бы привести к краху рынка. Но опять выручило государство:

«Один из самых популярных и надёжных каналов долевого строительства — Фонд гарантирования жилищного строительства (далее ФГЖС) — намерен увеличить объём выданных гарантийных обязательств с 40,1 миллиарда в 2018-м до 140,1 миллиарда в 2023 году. Только за 11 месяцев текущего года фонд увеличил свою долю на рынке долевого строительства с 5% до 13%. В следующем году ФГЖС планирует контролировать 20% рынка. К 2023-му — уже 50%. Причиной роста может стать то, что это единственный инструмент, являющийся подушкой безопасности для обеих сторон — и застройщиков, и дольщиков» - отмечают аналитики агентства [8].

Дольщики стали понимать, что вероятность рисков долгостроя при работе с ФГЖС сведена к нулю. Понимают свою выгоду и застройщики, которые, используя средства дольщиков, получают беспроцентный кредит на продолжение строительства [9].

Таким образом, по нашему мнению, жилищное строительство как направление бизнеса является перспективным. В результате реализации целого комплекса законодательных инициатив процесс жилищного строительства может в скором времени перейти на механизм проектного финансирования.

В связи с этим крайне актуальна разработка методики оптимизации жилищного и всех других видов строительства. Данная методика позволяет субъектам бизнеса творчески подходить к решению задач комплексного развития, застройки и реконструкции городского жилого фонда, рассчитать ряд вариантов и найти такой, который удовлетворял бы их как в градостроительном плане, так и с рыночной точки зрения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Программно-целевой подход к решению проблемы обновления жилищного фонда в Казахстане // Матер. респ. Научн.-практ. конф. «Актуальные проблемы обеспечения качества и конкурентоспособности товаров и услуг в условиях глобализации». Караганды, 2012. С. 273-277.
2. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995.
3. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.)
4. Онишина Е. А., Рыбалка М. В. К вопросу о понятии жилищного строительства // Молодой ученый. — 2015. — №14. — С. 367-370. — URL <https://moluch.ru/archive/94/21271/> (дата обращения: 03.04.2020).

5. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года).

6. https://forbes.kz/process/expertise/evrokod_zamenit_snip

7. <http://ranking.kz/ru/a/rankings/vvod-zhilya-v-ekspluatsiyu-yanvaroktyabr-2018>

8. https://polpred.com/?ns=1&ns_id=2830313

<https://www.caravan.kz/news/zhilishhnoe-stroitelstvo-vpered-k-novym-rekordam-504396/>

ИНТЕРЭКОПРАВО – ВОЗМОЖНОСТИ И НАСЛЕДИЕ

Маргузиев А.М.

arhat.toibekov@gmail.com

Каспийский Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

В эти года, когда окружающая среда в Казахстане претерпевает изменения мы стараемся смотреть в будущее, пытаюсь прогнозировать то, что произойдет, но для этого необходимо обращаться к прошлому, проведя самые разные сравнения между правом и теми отраслями, которые она затрагивает.

Прогнозы и представления о будущем вернее всего рассматривать с точки зрения наследия, которые могут быть использованы в развитии интерэкоправа. В доктринальном плане наиболее важным для интерэкоправа положением наследия Н.Б. Мухитдинова представляется четко выраженное мнение о наличии в интерэкоправе двух видов норм и принципов по предмету. Это положение свидетельствует в пользу и о возможности рассмотрения правовой реальности интерэкоправа по двум основным подотраслям (природоохранная и природоресурсная: международное экологическое право и международное право окружающей среды).

Каждая отрасль права многосистемна. Система отрасли права; система науки отрасли права; система дисциплины отрасли права имеют особенные источники. Источники делимы и для целей нормотворчества, судопроизводства, правоприменения.

Развитие идет по спирали. Отдельные отрезки развития не линейны. Комплексные отрасли могут переходить в основные.

Так же схематично представить эволюцию предмета права – от регулирования каких отношений оно возникает, какие регулирует и к регулированию каких отношений будет стремиться, сложнее. В порядке предположения, эволюцию предмета права могут отражать понятия: власть, собственность, ограничение и то понятие, о котором мы говорим ниже.

Очевидна связь предмета, метода и источников права. Из этих категорий «источники» наиболее объективированная и формализованная часть – категория, которая хоть отчасти может быть выражена в нормативных формах. Каждый источник права – имеет предмет и метод. Но не каждый предмет и метод отражены в источнике. Поэтому, на примере источников права осуществляется его изучение, если считать, что источники подтверждают практику и требовать доказывания положений упоминанием нормативных иллюстраций практики.

Словами профессора скажем о значении совместных действий государств и роли зарубежного опыта: «Природа не признает национальных границ. Оздоровление окружающей среды, повышение плодородия земель, уменьшение потерь полезных ископаемых при их добыче и переработке – задача, в одинаковой мере стоящая перед всеми государствами мира. Немало идей и положений, которые могут быть успешно реализованы (хотя и разными способами и средствами) лишь общими усилиями. Неслучайно, отдавая приоритет общечеловеческим ценностям в обеспечении экологической безопасности и охране природы Земли, Закон Казахстана устанавливает, что,

если в международном договоре, заключенном республикой, закреплены иные правила, тем те, которые содержатся в настоящем Законе, то применяются правила международного договора (ст. 83). Поэтому в процессе подготовки проекта был учтен опыт создания аналогичного акта зарубежными странами и государствами СНГ». Норма о приоритете содержится в последующих комплексных природоохранных нормативных актах Казахстана, в том числе 1997 года, и идея приоритета неоднократно подчеркивается Н.Б. Мухитдиновым.

Интерэкоправо – «объединительное» понятие, включающее, подобно экологическому праву, МЭП и МПОС – как бы подобия – природоохранного и природоресурсного права; – совокупность норм и принципов, регулирующих отношения между его субъектами в области охраны окружающей среды, ее ресурсов – эколого-правовые международные отношения; МЭП – международное экологическое право; МПОС – международное право окружающей среды. Нажмитдин Баукеевич в своих работах использует следующие наименования фрагментов интерэкоправа «международное природоохранительное право», «международное экологическое право», «международное космическое право».

К целенаправленной общепонятности рефреном призывает Ю.Е. Винокуров – Заслуженный юрист Российской Федерации, основатель первой кафедры международного экологического права в Международном эколого-политологическом университете (Москва):

В значительной мере на развитие и имплементацию интерэкоправа во внутригосударственные правовые системы (что можно проследить по текстам идеи и размышлений Н.Б. Мухитдинова, связанные с интерэкоправом и сравнительным экологическим правом, делимы на четыре группы: об общем и специальном международном публичном праве, взаимодействии правовых систем; о правовых режимах отдельных видов ресурсов; о сотрудничестве в рамках СНГ; о природопользовании с международным элементом и зарубежном опыте правового регулирования экологических отношений.)

Очевидно, идеи – идеальные источники интерэкоправа отличаются между собой по степени воплощения их в реальность, юридической силе и способности к упорядочиванию отношений.

Профессор Т.И. Макарова в рамках Первой Школы интерэкоправа 2012 года обратила внимание на роль доктрины в интерэкоправе:

«Исследования ученых направлены на толкование существующих норм права, а также на разработку проектов международных договоров и резолюций международных организаций и их совершенствование. <...> Для международного экологического права, как самой молодой и быстро развивающейся отрасли международного публичного права, научные исследования в области охраны окружающей среды, включая те, которые трактуют содержание правовых норм об охране окружающей среды, имеют особенное значение, поскольку позволяют выявить новые, формирующиеся угрозы окружающей среды и определить, исходя из их содержания, дальнейшие направления природоохранной деятельности».

Правовая идея, выраженная в нормативной форме международно-правового акта, имеет несколько больше шансов на воплощение, чем изложенная в описательной форме. Однако прямой зависимости между нормативностью, формой правового высказывания нет. Также не наблюдается связь между тем насколько, «формульным» и приближенным к юридико-техническому совершенству является рассуждение и тем, как скоро оно может быть воспринято практикой. Противоречие между общепонятным стилем и юридической формой неразрешимо. Поэтому осмысленная идея нуждается одновременно и в доходчивом обосновании (в правовом высказывании, рассуждении) и в представлении в виде юридических «формул» (в форме норм права).

Какое отношение к жизни имеет вышесказанное?

Дело в том, что в нашем обществе многое определяют интересы транснационального капитала, финансовый сектор, отвлекающая информация, производство мотиваций, создание искусственного дефицита, эксплуатация различных способов разделения народов, вмешательство извне в суверенные дела государств и в их взаимоотношения. Судьбу реального сектора (промышленности, сельского хозяйства) ради получения сверхприбылей начинают разделять социально важные сферы (здравоохранение, образование). «Оторванное от земли» общество стало иррациональным. Человеческие качества, уровень образования утратили прежнюю ценность и привлекательность. Расцвела теневая экономика. Образование не гарантирует конкурентоспособность. «Быстрые секунды» не решают, кому представлять страну на Олимпиаде. Поддержку получают не более перспективные и научно обоснованные исследования и разработки, а проекты, предложенные коллективами, потворствующими частным интересам тех, от кого зависит победа в конкурсе.

Что в такой ситуации можно оставить после себя детям? Кроме доброго имени, важно оставить чистый воздух, чистую воду, плодородные почвы. Возродив природоохранные идеи, можно обрести надежду на будущее. Создав правовые условия, поощряющие реальные блага, можно высвободить энергию энтузиастов, готовых служить обществу.

Наибольшим потенциалом по упорядочиванию «отношений природы и общества» в планетарном масштабе обладает интерэкоправо. Но согласование воли государств, совершение международного договора более возможно в области отношений и по вопросам, отработанным и проверенным во внутригосударственной практике. Поэтому, на первом этапе, творчество должно быть направлено на систему внутригосударственного права. Это, однако, не исключает, что в будущем, пройдя «государственный» этап норма будет признана на международном уровне как норма интерэкоправа.

Отношения, цели которых плодородие, безопасность, индустриализация, признание соответствия – привычны, и, несомненно, необходимы. Их нормативно-правовое регулирование имеет продолжительную историю. Примечательно, что с индустриализацией и химизацией связаны известные периоды нашей истории, поскольку они относятся к двухсекторной экономике – пройденной нами стадии (сельское хозяйство, добывающая и перерабатывающая

промышленность). Аккредитация и сертификация, напротив, раскрываются в полной мере на наших глазах, поскольку связаны со сферой услуг и сферой образования – соответственно, третичным сектором экономики – сектором производства услуг.

Наше общество, еще сохраняя черты индустриального (экспорт нефти), уже в большей мере является постиндустриальным (технологии, программы, финансы, логистика). Одновременно наше общество развивает четвертичный сектор экономики, связанный с производством фундаментальных результатов, формированием уровня квалификации работников – оно постепенно становится информационным. «Информационные технологии стали мощной, интенсивно развивающейся отраслью мирового хозяйства. Затраты развитых стран на новые технологии в последние 10 лет превышали затраты на приобретение основных производственных фондов». Пятеричный сектор экономики, связанный с формированием мотиваций, выйдет на первый план в самое ближайшее время.

Право не соответствует современному этапу развития экономики и осознанной обществом необходимости.

Отчасти положение объяснимо тем как понятие предстает в целевых образах. Например, химизация – это продовольствие, продовольственная безопасность. В свою очередь аккредитация – установленный порядок, качество услуг. А в чем заключается экологизация, какова ее цель скажет не каждый. Однако, цель ее даже ощутимее, чем, например, цель безопасности. Здесь мы стремимся показать образы и цели.

Всеобщая безопасность связана с предотвращением угроз. В процессе ее обеспечения не производятся новые продукты, имеющие более привлекательные потребительские свойства. Просто не происходит того нежелательного, что могло бы произойти. Такого уровня понимания более чем достаточно для объяснения необходимости и исполнения функций управления и права.

Прежде чем назвать цель экологизации дополнительно убедимся, что законодатель применяет термины, обозначающие понятия с сопоставимыми объемами и с целевыми образами.

Независимо от своего естественнонаучного или государственно-правового происхождения, попадая в нормы, слова избавляются от оценочного обыденно-бытового смысла и становятся формально-юридическими терминами, наполненными правовым содержанием.

Цель экологизации – экологичность. Ею антинома – противоестественность. Принцип экологичности отражает сформулированная древними образная максима о том, что не следует изменять естественное течение реки – *fluminis naturalem cursum non avertere*.

В доктринальном плане наиболее важными для интерэкоправа положениями наследия Н.Б. Мухитдинова представляются понимание экологизации как целевого расходования средств на «экологическую чистоту» производств, воспроизводство ресурсов, восстановление и сохранение природы, а также четко выраженное мнение о наличии в интерэкоправе двух видов норм и принципов по предмету. Первое положение стимулирует исследования правоприменения в динамике. Второе положение свидетельствует в пользу и о

системности рассмотрения правовой реальности интерэкоправа через две основные подотрасли (природоохранную и природоресурсную: международное экологическое право и международное право окружающей среды). Ориентиром всем юристам служат общетеоретические постулаты о действенности и эффективности формальных норм в зависимости от их соответствия негативным, естественным взаимосвязям и от соответствия формы общественному устройству, как излагает профессор от «отражения в праве причинно-следственных связей в сфере природопользования», от «соответствия правовой формы характеру общественных отношений»

Назовем малую часть очевидно необходимых институтов защиты публичных интересов в ходе социально-экономического развития: фильтры сбросов и выбросов; разведка полезных ископаемых; диспансеризация; доступность спортивных залов и снарядов; библиотечная книга почтой; бесплатная пересылка фенологической корреспонденции; бесплатная пересылка корреспонденции военнослужащих сверхсрочной службы; бесплатное опубликование произведений, передаваемых в публичное достояние; бесплатный проезд легкового автомобиля с тремя и более пассажирами по платным дорогам; периодический бесплатный проезд к месту отдыха; бесплатное предоставление материалов для благоустройства, строительства; общедоступность средств и квоты бесплатной связи.

Проект формулировок отдельных положений для законопроекта содержится в опубликованной статье, которая общедоступна в Сети. Ознакомление с ней – самый краткий способ получения представления о правовой идее.

Цель экологизации (экологичность) отличается от целей видов деятельности, осуществляемых в настоящий момент. Экологичность в формально-юридическом понимании связана с поддержкой не только и не сколько биотоохранных инициатив, а инициатив социальных, связанных с созданием типовых созидательных схем и широким внедрением их в практику. Пусть поначалу объекты и процессы экологизации будут предоставлять собой ограниченные возможности. Экологизация может происходить поэтапно, начиная с малого. Нельзя объять все и сразу. Реализм в подходе позволит обеспечить скорейшее внедрение экологизации в общественные отношения на текущем этапе развития общества. Развитие рассматриваемой идеи потребует участия представителей многих областей знания и деятельности, соблюдения установленного порядка, разработки ряда проектов подзаконных актов. Опыт правового выявления и поддержки экологичности – необходимый шаг в будущее, который, перед лицом потомков, нам суждено сделать совместно.

Важно знать то лучшее, что было создано нашими предшественниками. В монографии о правовой охране атмосферного воздуха профессор отмечает, что «исторический метод исследования в экологическом праве столь же необходим, как и в любой другой отрасли права, для выяснения его основных принципов, общих закономерностей развития». Образ ученого и целеустремленного творца, который меняет жизнь к лучшему, будет привлекать новых исследователей, к его

наследию все мы будем обращаться снова и снова, в том числе, как к важному источнику идей о том, каким должно быть интерэкоправо.

Важно знать то лучшее, что было создано нашими предшественниками. В монографии о правовой охране атмосферного воздуха профессор отмечает, что «исторический метод исследования в экологическом праве столь же необходим, как и в любой другой отрасли права, для выяснения его основных принципов, общих закономерностей развития». Образ ученого и целеустремленного творца, который меняет жизнь к лучшему, будет привлекать новых исследователей, к его наследию все мы будем обращаться снова и снова, в том числе, как к важному источнику идей о том, каким должно быть интерэкоправо.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Решение Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 05.12.12 (г. Ашхабад)
2. Марченко М.Н. Источники права: уч. пос. – М.: Проспект, 2005. – 760 с.
3. Высторобец Е.А. Теория источников интерэкоправа // Право и политика. 2012. № 1. С. 115-119 [юридический журнал ВАК Киргизии ISSN 1694-6308].
4. Колбасов О.С. Завещание экологам // Журнал права. – 2000. – № 5/6. – С. 90. – [Цит. по: 6, с. 14-19].
5. Васильева М.И. К экологическому правопониманию: аксиологические аспекты // Экологическое право. – 2002. – № 3. – С. 14-19.
6. Высторобец Е.А. (ред.) Экологические положения конституций: сборник / [предисл. Ю.С. Шемшученко, вступ. слово В.И. Данилова-Данильяна, интервью с С.А. Боголюбовым]. – М.-Уфа: МИРмпОС, Центр интерэкоправа ЕврАзНИИПП, 2012. – 385 с.
7. Быстров Г.Е. Вступительное слово // Мухитдинов Нажмитдин. Избранные труды в 9-ти томах. 2.: Основы горного права: некоторые важные положения теории и практики / Сост. и отв. ред.: д.ю.н., профессор, член Союза писателей Казахстана Е.О.Алуханов; к.ю.н., доцент А.А. Сейтжанов; к.ю.н., Juris Doctor А.Н. Мухитдинов; Master of Law Н.Н. Мухитдинов; PhD, Master of Law Е.Н.Мухитдинов. Изд. 2-е, доп. Алматы, 2010. С. 6.
8. Мухитдинов Нажмитдин. Избранные труды в 9-ти томах. Т. 2.: Основы горного права: некоторые важные положения теории и практики / Сост. и отв. ред.: д.ю.н., профессор, член Союза писателей Казахстана Е.О.Алуханов; к.ю.н., доцент А.А. Сейтжанов; к.ю.н., Juris Doctor А.Н. Мухитдинов; Master of Law Н.Н. Мухитдинов; PhD, Master of Law Е.Н.Мухитдинов. Изд. 2-е, доп. Алматы, 2010. 420 с. (далее – Т. 2).
9. Перчик А.И. Горное право. М.: Издательский Дом «Филология три», 2002. С. 12 «Вплоть до начала 90-х годов в России крупных теоретических работ по горному праву не было, за исключением книги Н.Б. Мухитдинова “Основы горного права”». 5 Мухитдинов Н.Б. Закон Республики Казахстан «Об охране окружающей природной среды: проблемы и особенности их решения» // Государство и право. 1992. № 8. С. 89-97. – Цит. по: Т. 2. С. 345.

ВАХХАБИЗМ, САЛАФИЗМ, ТАКФИРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ

Мұқаш Н.Н., Курманова С.Б.

nurgul.mukash@bk.ru; saule_kurmanova@inbox.ru

Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан, Республика Казахстан

В 2016 году, спустя несколько дней после теракта в западно-казахстанском городе Актобе, президент Казахстана Нурсултан Назарбаев официально заявил на заседании Совбеза, что за событиями в Актобе стоят салафиты, а следы заказа ведут в Сирию. Сразу после этого все СМИ стали открыто называть задержанных подозреваемых салафитами или по-старинке ваххабитами, не делая между ними никаких различий.

После теракта в Алма-Ате в июле того же года, террорист был назван приверженцем салафизма, хотя до этого официальные власти предпочитали причислять террористов к неопределённым «радикальным течениям». После этих инцидентов вновь была поднята тема законодательного запрета салафизма на территории Казахстана. Комитет по делам религий Министерства культуры и спорта РК не исключил, что салафизм может постичь судьба таких запрещённых в стране организаций, как «Хизб ут-Тахрир», «Джамаат Таблиг» и «ат-Такфир валь-Хиджра».

Некоторые независимые политологи, социологи и общественные деятели не согласились с позицией Акорды. Они высказали мнение, что не стоит вешать всех собак на последователей нетрадиционного религиозного течения, не имея на руках соответствующего заключения экспертов. Не следует употреблять понятия «салафизм» и «ваххабизм» как синонимы, поскольку между ними есть отличия.

Интересно, что сами казахстанские салафиты заявили, что не причастны к терактам в Актобе и осуждают их. Об этом в своей речи 9 июня 2016 г. заявил проповедник салафизма, называющий себя Назратулла Абу Марьям. «В Казахстане, в городе Актобе, 5 июня вечером, когда люди *youtube.com* собрались идти в мечеть, хавариджи (отступники), которые придерживаются идеей заблудившихся, убили много ни в чём неповинных людей. Они напугали мирных людей, подняли против них оружие. Мы видим, что всё это противоречит Корану и Сунне пророка Мухаммеда. Поэтому Ахлю асСунна валь джама(официальное самоназвание салафитского направления— прим. EADaily) заявляет о своей полной непричастности к этому»

15 июня 2016 г. на своей странице в Facebook известный политический деятель Ерлан Карин. «Моё личное мнение: за группировкой, осуществившей теракт в Актобе, напрямую не стоит какая-либо международная террористическая организация, и члены группы в Актобе не являлись членами какой-либо международной террористической организации». По словам г-на Карина, такие группы, как в Актобе, эксперты называют спящими ячейкам. «Это группы, которые не проводят какую-либо активную деятельность, не объединены в какую-либо конкретную организацию, не представляют собой какую-либо конкретную группировку с названием, со структурой. Это

автономная разрозненная ячейка, группа лиц, придерживающихся радикальной идеологии, вынашивающих определенные планы и действующая часто спонтанно. При этом подобного рода радикальные ячейки периодически подпитываются различными пропагандистскими материалами, которые в частности издаёт ДАИШ», — пишет политолог.

Возникает логично вопрос: как же правильно называть актюбинских террористов: салафитами, ваххабитами или исламскими радикалами (такфиритами)? Для чего потребуется характеристика упомянутых направлений.

Салафиты. Салафия (в переводе с арабского - «предки, предшественники») — это направление в суннитском исламе. Его последователи – салафиты - выступают за очищение ислама от различных чуждых, с их точки зрения, примесей, основанных на культурных, этнических или каких-то других особенностях тех или иных мусульманских народов. Они отвергают различные, с их точки зрения, нововведения, отрицают возможность «посредничества» между Аллахом и человеком, и критикуют суфизм (учение о способах очищения сердца человека и искреннего соблюдения им религиозных заповедей с помощью учителя – духовного наставника).

Салафиты запрещают совершать паломничество к могилам святых, поскольку рассматривают такой ритуал, как поклонение мёртвым. Порицают отмечать (мавлюд) день рождения пророка Мухаммеда, а взывание к праведникам ислама считают одним из проявлений многобожия.

Салафиты условно делятся на умеренных мадхалистов и ихванов, и радикальных такфиристов и джихадистов. Первые выступают за создание богоугодного общества с некоторыми элементами светской власти, и признают христиан и иудеев «людьми писания». Вторые - джихадисты и такфиристы готовы к насилию во имя строительства исламского халифата. Они считают всех других людей вероотступниками, заслуживающих наказания.

В Казахстане салафитов распознают как «бородачей в коротких, по щиколотку, штанишках». Это своего рода опознавательный знак. В других странах они носят дишдашу - длинную плотную рубаху, скроенную из одного куска, длиной, в отличие от одежды других мусульман, выше лодыжки. Арабский головной платок (хатта) мужчины носят без обычных чёрных обручей.

Есть также различия между обычными мусульманами и салафитами в отправлении религиозных обрядов. Так, например, салафиты во время общей молитвы передвигаются любое число раз (тогда как в ортодоксальном исламе позволено выполнять только три небольших передвижения); делают вращательные движения указательным пальцем правой руки, когда все сидят во время официальной молитвы; запрещают традиционное обращение с мольбой к пророку о благословении после призыва к молитве.

Сегодня во всём мире насчитывается свыше 50 миллионов салафитов. Проживают они, в основном, в Египте, Ливане, Тунисе, Иордании, Йемене и Сирии.

Ваххабиты. Ваххабизм как радикальное течение возникло в 18-м веке. Своё начало оно берёт от проповедника Наджада Мухаммада Абдель Ваххаба, который боролся за «очищение» ислама от нововведений. Он полагал, что

настоящий ислам практиковался только первыми тремя поколениями последователей пророка Мухаммеда и протестовал против всех последующих инноваций, считая их привнесёнными извне. Современные последователи Ваххаба также призывают всех вернуться к "чистым, древним истокам ислама", и запрещают по-новому толковать суры Корана.

По сути, ваххабизм является самым воинствующим крылом ислама, которое принуждает других к вере. В этом и заключается его главное отличие от относительно либерального салафизма. Ваххабиты не разрешают мусульманкам работать (кроме как в женской среде), управлять автомобилем, выходить из дома без сопровождения члена семьи мужского пола. В период правления талибов в Афганистане жителям запрещалось пользоваться сотовой связью, смотреть зарубежное кино, телепрограммы и СМИ, одеваться на западный манер. В стране были отменены театр, цирк и зоопарки. В Саудовской Аравии, где ваххабизм является господствующей исламской доктриной, даже существует мутава - шариатская «полиция нравов». Её сотрудники наказывают всех, кто не молится, не соблюдает предписания богословов, «неправильно» одевается и т.д. Для ваххабитов характерно неуважение по отношению к святыням, презрение к истории, культуре, наследию. Всем хорошо известно, что в начале 2001 года талибы взорвали в Афганистане уникальные памятники Будды, возведённые 1700 лет назад. А в Саудовской Аравии в начале 2002 года в Мекке был разрушен прекрасный архитектурный памятник – оттоманский форт Аджиад с внешней стороны Каабы для того, чтобы освободить место для новостроек. По-своему ярые фундаменталисты трактуют и джихад. Если в классическом исламе «священная война» может быть объявлена только в случае, когда земли мусульман и их жизнь подвергались опасности или нападению, то ваххабиты развязывают её для захвата новых территорий. Если шахидом принято называть мученика, погибшего за веру, то ваххабиты называют так всех своих смертников-камикадзе.

В 2013 году Комитет национальной безопасности объявил, что в Казахстане насчитывается 24 «радикальных салафистских» джамаатов с 495 членами. В 2016 году председатель Комитета по делам религий Министерства культуры и спорта Галым Шойкин рассказал, что в стране насчитывается около 15 тыс. приверженцев салафизма. По мнению политолога Талгата Мамыраимова, салафиты составляют примерно 5—10 % от числа практикующих мусульман Казахстана. **Известный политолог Досым Сатпаев считает, что, во-первых, точных цифр по организациям радикального толка в Казахстане сегодня нет ни у кого. Все называют приблизительную цифру. На самом деле никто этим делом не занимался, прежде всего с позиций глубокой аналитики. Мы не знаем, что толкает людей на те или иные поступки, кто их поддерживает, каковы их связи за границей, имеют ли они отношения к региональным элитам в нашей стране. Что касается второй части вопроса — «взять и запретить!», то, так конечно, не годится. Тут должна быть комплексная работа. Если же поступать только по «рецепту» Путина — «мочить в сортирах», то мы можем получить прямо противоположный результат. Каждый «замоченный» может тут же обрести ореол мученика, а на его месте появятся десять новых радикалов. Государство и**

религиозные деятели должны работать как раз с этими «десятью», которые, возможно, еще не стали шахидами. «Но что может сегодня противопоставить государство экстремистской идеологии?» — спрашивает Досым Сатпаев. И приводит тезис почти столетней давности про Льва Троцкого. Троцкий был величайшим оратором и за считанные минуты мог увлечь за собой кого угодно — от безграмотного матроса до преподавателя университета. Так вот, тезис гласит: «Если вы хотите победить Троцкого, противопоставьте ему другого Троцкого». Так и здесь. Хотите победить радикалов — противопоставьте им других лидеров. Из Духовного управления мусульман, из авторитетов региональных элит, найдите «противовесную» идеологию! «Кроме того, как в стране, где наблюдается такое сумасшедшее расслоение по доходам, не появиться радикализму? Вся наша социальная пирамида построена так, что в ней постоянно будут зреть протестные настроения. Только одни её выражают, сидя в Facebook, а другие — выходя на площади. Вот о чём нужно задуматься», утверждает политолог.

Такфиризм. Появление в XX веке радикальных политических групп, действующих от имени ислама, связано в основном, с движением «Ихван-уль-муслимун» («Братья-мусульмане»), основанном в Египте. Именно это движение стало идейным истоком формирования основных радикальных и экстремистских группировок, действующих сегодня, таких как «ат-Такфир уаль-хидра» («Обвинение в неверии и исход») — это те, которых мы называем такфиристами, «аль-Джихад», которое позже трансформировалось в «аль-Каеду» и, наконец, «Хизб-ут-тахрир» («Партия освобождения»). Известный исламовед Жиль Кепель ассоциацию «Братья-мусульмане» назвал матрицей современного исламизма.

Сначала экстремисты, прикрываясь исламом, начинают разделять мир на черное и белое, где черное — это зло, которого нужно избегать, изначально пресекая любую информацию, способную заставить задуматься. К примеру, такфиристы традиционных исламских богословов называют «муруджийа» (мурджииты), то есть «слабые мусульмане, не готовые к решительным действиям». Это клеймо они навешивают на всех, кто не во всем согласен с ними.

Главная установка дается на отчуждение практикующих верующих от окружающего общества. Им усиленно внушается, что они в этом мире чуждые и непонятые, и только они — истинные мусульмане. Такому отчуждению иногда способствуют и необдуманные действия представителей государства, руководителей учреждений и учебных заведений. Одни руководствуются искаженной доктриной ислама, другие — превратно понятым принципом светскости, но результат один и тот же — социальное отчуждение верующих и их дальнейшая радикализация.

Получив в свои руки уже подготовленный, пластичный человеческий материал, идеологи такфиризма внушают этим людям обобщенные идеи, прежде всего, такфир государству (обвинение его в неверии), провозглашение его кафирским государством, страной тагута (идолопоклонничество). С этой целью они однобоко используют известный аят «А те, которые не судят согласно тому,

что ниспослал Аллах, являются кафирами» (аль-Маида). В действительности, этот вопрос в исламском праве намного сложнее, как и само определение неверия.

Следующий этап - это этап хиджрата (переселение с целью сохранения веры). Но в данном случае напрашивается аналогия с хиджратом экстремистов Центральной Азии, для которых любая подготовка или прямое участие в военном джихаде за пределами своей страны называется хиджратом. Например, одним из пунктов совершения хиджрата в Таджикистане в свое время был военный лагерь ИДУ, находившийся в горах Тавильдаринского района. Переехавшие туда люди проходили военное обучение под командованием опытных зарубежных инструкторов. В Казахстане еще в 2005 году такфирские группы-аюбовцы в количестве 72 семей совершили хиджрат в Чехию, что само по себе нонсенс с шариатской точки зрения - делать хиджрат из традиционно мусульманской страны в немусульманскую.

Помимо отъезда из страны, у такфирских групп есть так называемый скрытый хиджрат - чувственная изоляция ('узла шу'урийа), что означает, по их утверждению, жизнь в атмосфере истинного ислама. То есть они как бы находятся физически здесь, в Казахстане, но при этом полностью отделяют себя от окружающего мира, сводя к минимуму все контакты с обществом. Своего рода внутренняя эмиграция. На этом этапе такфиристы отказываются от «немусульманских» традиций и обычаев, одежды и украшений, оставляют работу в государственных учреждениях и предприятиях - дескать, все это от шайтана. Так, они все больше и больше изолируются, развивая на свой радикальный лад концепцию «аль-уаля аль-баро», что в буквальном смысле означает «дружба и непричастность». Имеется в виду дружба с верующими - при этом верующими они признают только самих себя - и непричастность к «кафирскому» образу жизни. Это понятие у них также весьма расширено.

Сектантский принцип — это типичная черта любой закрытой секты, не обязательно мусульманской. Сектантский принцип закрытых групп, подчиняющихся только своему руководителю, четко реализуется и у такфиристов. В свое время, это отмечал покойный ныне президент Египта Анвар Садат: «Каждый вступивший должен принести присягу амиру организации «Ихван-уль-муслимун» и поклясться, что он будет слушаться и повиноваться амиру при любых обстоятельствах. Это значит - клянусь Аллахом! - что они отдали своему амиру полномочия Всевышнего Аллаха! Они подчиняются не установлениям Корана, а своему амиру». В этот период такфиристы только собирают силы для джихада, но не воюют. Хиджрат, будь то физический отъезд из страны или же внутренняя эмиграция - полное отгораживание от общества, — это как бы завершение инкубационного периода.

Наконец, самый последний этап — это объявление военного «джихада» против государства. Попросту говоря, переход к террору. У военного джихада в исламе есть четко установленные условия и правила, которые такфиристами грубо нарушаются. В действительности весь этот хорошо отработанный сценарий имеет лишь одну реальную задачу - создание смуты в стране, политической дестабилизации. А конечная цель — это создание рычагов

управления хаосом для геополитических сил, заинтересованных в богатствах нашей земли. Заказчики всей этой «музыки» сами, скорее всего, даже не мусульмане по вере. И это далеко не фанатики, а наоборот, очень практичные люди с холодной головой, но, увы, с грязными руками и совсем без сердца.

В этой связи, Духовное управление мусульман, объединяя в своих рядах более семидесяти процентов граждан Казахстана, имея в своем ведении три тысячи имамов, является достаточно серьезной структурой. Перед руководством ДУМК стояли и стоят три основные задачи. **1.** Это систематизация своей организационной структуры, повышение статуса и имиджа ДУМК как консолидирующего органа в конфессиональном пространстве Казахстана. **2.** Это формирование и развитие институтов и основ традиционного ислама с учетом казахстанской специфики, традиций, которое должно содействовать государству в укреплении духовных и нравственных основ общества. **3.** Это организация активной контрпропагандистской работы против деятельности радикальных религиозных структур. На сегодня все эти вопросы так и не решены в полном объеме. Сотрудники ДУМК обязательно должны знать о трех основных особенностях исламского поля Казахстана. Первая - профилактика экстремизма наиболее эффективна с позиции активного использования этнокультурного пласта, разъяснения народу исламских корней казахской культуры и традиций. Вторая - осознание того факта, что такфиризм — это главное зло, которое исходит от религиозных радикалов в Казахстане. Третья - не следует чрезмерно будировать вопросы акиды, выносить их на обсуждение широких масс простых верующих. Напротив, необходимо сотрудничество всех мало-мальски конструктивных сил для противодействия злу.

В распространении ислама в Западном регионе возможны два варианта развития ситуации - естественное природное распространение ислама, в целом протекающее безболезненно для общества, либо целенаправленное системное навязывание определенных установок, идущих вразрез с традиционными ценностями и устоями нашего общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ближний Восток и современность. - Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2020. – С.66
2. Али-заде А.А. Такфир;(арх 1.10.2011) //Исламский энциклопедический словарь – М.:Ансар, 2007
3. Жиль Кемель. Джихад: Экспансия и закат исламизма, - Ладомир. 2004
4. Энциклопедический Исламский справочник. Редакция «Аруна». – Алматы 2010. 591-с.
5. Википедия [Электронный ресурс] / www.wikipedia.org.(2020).
6. <http://www.arsasiatica.com/> - Культура Востока
7. www.islamica.ru – сайт центра исламских исследований 2020

О СОБЛЮДЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА, РАЗВИТИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

¹Д.Н.Нурғалиев, ²Д.Н. Нурғалиева
290680d@mail.ru

¹ Комитет по регулированию естественных монополий Министерства национальной экономики РК, Нур-Султан, Казахстан.

² ТОО Knowledge & Business, Алматы, Казахстан.

Приоритет прав человека следует гармонично сочетать с интересами общества и государства. Необходимость развития правовой системы в этом направлении, последовательного приведения ее в соответствие с общепринятыми принципами и нормами международного права, международными стандартами закреплена в Декларации тысячелетия ООН, принятой на Саммите тысячелетия (2000 г.).

Одной из целей правового развития является совершенствование политической системы. Необходимо реально обеспечить многообразие юридических форм и культуру политической активности населения. В целях построения эффективной системы государственного управления целесообразно совершенствование законодательства, обеспечивающего четкое разграничение сферы деятельности, функций и ответственности между различными уровнями государственной власти, в том числе создание условий для эффективного функционирования местного государственного управления. Укреплению институтов гражданского общества призвано способствовать поэтапное формирование институтов местного самоуправления [1].

Существует потребность в учреждении в Республике Казахстан института уполномоченного по правам человека (омбудсмена). Необходимо дальнейшее совершенствование законодательства в области развития рынка средств массовой информации, обеспечения его экономической самостоятельности, а также механизма их общественного и государственного контроля. Требуется своего совершенствования законодательство, регулирующее гражданско-правовые отношения.

В этой связи особую актуальность приобретают принципы гражданского законодательства, с соблюдением которых происходит дальнейшее развитие гражданского законодательства, основные принципы которых:

- равенство субъектов гражданско-правовых отношений, которое означает, что государство или его административно-территориальные единицы, вступая в гражданские правоотношения, не имеют каких-либо преимуществ либо привилегий перед своими гражданско-правовыми партнерами и что юридические лица в любой их организационной форме приравниваются в качестве субъектов гражданских правоотношений к физическим лицам;

- неприкосновенность собственности, которая означает, прежде всего признание за собственником возможности использовать свое имущество по свободному личному усмотрению при этом, осуществление собственником

своих правомочий не должно нарушать прав и охраняемых законом интересов других лиц и государства;

- свобода гражданско-правового договора, которая заключается в том, что любое лицо по своему усмотрению и без принуждения вправе решать вступать или не вступать ему в тот или иной договор, избирать партнера, с которым оно желает заключить договор, и определять условия договора;

- невмешательство государства и третьих лиц в частные дела и личную жизнь, которое означает недопустимость для государственных органов и других лиц влиять на то, как дееспособные граждане или юридические лица распоряжаются своим имуществом, делят свою прибыль, используют доходы;

- защита предпринимателей и потребителей как основных субъектов гражданско-правовых отношений [2].

В целом гражданское законодательство должно защищать неприкосновенность собственности. Одним из приоритетных направлений развития гражданского права должно стать дальнейшее совершенствование законодательства, регулирующего право на объекты интеллектуальной собственности. Оно должно основываться на соблюдении интересов авторов, а также интересов экономической, технологической и информационной безопасности Казахстана. Необходимо принять ряд законодательных и подзаконных актов, касающихся создания и использования научно-технических достижений, которые, в свою очередь, позволят реализовать комплекс мероприятий, направленных на защиту прав, свобод и интересов граждан - обладателей исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности и владельцев указанных объектов.

Необходимо создать правовую базу для дальнейшего совершенствования системы обязательного социального страхования в целях обеспечения дополнительной социальной защиты населения в случаях потери трудоспособности, потери кормильца или потери работы. Разнообразие и сложность существующих в рыночной экономике форм трудовых отношений требуют дальнейшего совершенствования трудового законодательства. При этом регулирование трудовых правоотношений должно происходить под знаком приоритета интересов казахстанцев. Наряду с этим существует потребность в создании законодательных основ для становления и развития в Казахстане института гражданской службы [1].

Существует потребность во внесении изменений и в законодательство о государственной службе, направленных на повышение профессионализма и стабильности государственной службы, стимулирование карьерного роста, формирование действенного кадрового резерва, создание общегосударственной системы обучения кадров, усиление мер социальной и правовой защиты государственных служащих. При этом одним из главных направлений в процессе совершенствования законодательства о государственной службе должен стать переход к карьерной системе продвижения по служебной лестнице.

Требует постоянного внимания проблема повышения эффективности правовых механизмов борьбы с коррупционными правонарушениями. Вместе с тем в целях исключения необоснованного привлечения лиц к уголовной

ответственности за коррупционные преступления следует законодательно очертить круг коррупционных преступлений. Также в целях недопущения уклонения от ответственности за совершение коррупционных административных правонарушений представляется важным внести соответствующие изменения в действующее законодательство в части увеличения сроков рассмотрения таких правонарушений. Есть необходимость в законодательном урегулировании вопросов защиты прав несовершеннолетних, усыновляемых иностранными гражданами, а также в принятии закона о защите прав инвалидов.

Изучение мирового опыта показывает, что многие развитые страны пришли к стадии устойчивого развития благодаря активной роли государства в определенных сферах экономики, которая реализовывалась через систему экономического государственного регулирования. Поэтому дальнейшее развитие экономики должно осуществляться при государственном регулировании деятельности участников рынка, при соблюдении их конституционного права на свободу предпринимательской деятельности и недопущении недобросовестной конкуренции. И направлено, прежде всего на государственную поддержку отечественного товаропроизводителя, занятого в сфере малого и среднего бизнеса, а также в аграрном секторе.

В сфере бюджетного законодательства должно получить свое правовое воплощение бюджетное программирование на всех уровнях и этапах бюджетного процесса, формирование качественно новой системы межбюджетных отношений. Налоговое законодательство, как один из рычагов государственного регулирования в сфере экономики, должно учитывать перспективы экономического развития, содействовать развитию предпринимательской деятельности и обеспечивать сбор достаточных бюджетных средств для выполнения государственных функций и задач.

В целях совершенствования законодательства об охране окружающей среды предстоит разработка законов и подзаконных актов, необходимых для внедрения:

- системы экологического страхования;
- более совершенной системы государственного контроля, борьбы с браконьерством и лесонарушениями, гарантирующей наказания виновных и обеспечивающей возмещение ущерба, нанесенного окружающей среде;
- единой системы государственного экологического мониторинга; обязательного экологического аудита на предприятиях, загрязняющих окружающую среду сверх установленных нормативов; системы управления коммунальными и промышленными отходами;
- более совершенных экономических инструментов регулирования и предотвращения загрязнения окружающей среды.

Развитие административного законодательства предполагает совершенствование управленческой и контрольно-надзорной деятельности государственных органов с обеспечением механизма защиты прав граждан и организаций, устранение лишних звеньев контроля и надзора, укрепление тех звеньев, существование которых необходимо, усиление ведомственного

контроля за соблюдением законности при применении мер административного воздействия, создание системы централизованного учета и взыскания штрафов, обеспечивающей соблюдение принципа неотвратимости ответственности.

В школах и учебных заведениях ввести обязательные или факультативные занятия по актуальным проблемам правовой культуры [3].

Так, юрист М.В. Баженов в статье «Совершенствование законодательства Республики Казахстан в области частного права», указывает важные задачи, в числе которых детерминирующие суть и содержание настоящей работы выполняют следующие:

- освещение актуальных проблем, возникающих при неединообразной реализации субъектами гражданских правоотношений норм гражданского права РК.

- возможные пути развития и совершенствования гражданского законодательства РК.

В виду невозможности охватить и «загнать» в предмет исследования абсолютно все проблемы норм позитивного права, регламентирующих частные правоотношения, в настоящей статье будут рассмотрены только лишь некоторые проблемы гражданского законодательства.

Приступая к освещению вышеуказанных вопросов, еще раз украдкой взглянув на наименование темы настоящей работы, и, исходя из такого наименования, невозможно не задуматься над уже ставшими «вечными» вопросами права, а именно, над соотношением права частного и права публичного, а также над соотношением системы права и системы законодательства.

Основываясь на суждениях Иоффе О.С., можно прийти к выводу о том, что система права и система законодательства являются относительно самостоятельными, одноуровневыми явлениями, при этом, как система права, так и система законодательства являются достаточно объективными с точки зрения общественного развития, но, однозначно, на обе эти системы оказывает влияние субъективный фактор (воля законодателя)[4].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Рузанова В. // «Юрист», март № 3, 2012 г, Алматы
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2х кн. под ред.: М. К. Сулейменова, Ю. Г. Басина, 2003, Алматы
- 3 Ю.Г. Басин. // «Коммерческие корпоративные отношения и юридическая ответственность». «Гражданское право. Статьи. Комментарии. Практика. Том 2». Под редакцией доктора юридических наук, профессора А.Г. Диденко, 2008, Алматы
- 4 Баженов М.В. // «Совершенствование законодательства Республики Казахстан в области частного права», 2020, Алматы.

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В
КАЗАХСТАНЕ И ВЕЛИКОБРИТАНИИ (СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ
АНАЛИЗ)**

**Оралбаев Е. Ш.
eryom@list.ru**

**Международный университет Астана, Высшая школа права,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан**

Аннотация: В статье рассматривается вопрос государственного регулирования системы высшего образования, которая имеет объективную потребность в жизни населения и государства в целом, определяет его универсальный характер во всех социально-экономических формациях. Поэтому государство не может быть в стороне от развития высшего образования, и рассматривает систему высшего образования в качестве приоритетного объекта государственного управления, объединяя интересы населения и экономики государства в целом, принимая законы и другие нормативные акты в сфере образовательной деятельности и различных ее направлений.

Abstract: The article considers the issue of state regulation of the higher education system, which has an objective need for the life of the population and the state as a whole, determines its universal character in all socio-economic formations. Therefore, the state cannot be far from the development of higher education and it considers the system of higher education as a priority object of public administration, combining the interests of the population and the economy of the state as a whole, adopting laws and other regulations in the field of educational activity and its various directions.

Ключевые слова: высшее образование, государство, государственное управление, программа в сфере образования, правовое регулирование.

Keywords: higher education, state, public administration, educational program, legal regulation.

Введение. После завершения среднего образования при выборе высшего учебного заведения абитуриентам и их родителям часто бывает трудно понять какая система образования – западная или национальная – предоставляет более широкие возможности для получения высококачественного образования и перспективной работы. Переступив порог высшего учебного заведения, и приступив к обучению, студент попадает в особый мир, где функционируют определенные правила и законы – в область системы высшего профессионального образования.

В настоящее время высшее профессиональное образование необходимо для создания новейших производственных, информационных и социальных технологий, определяющих уровень социально-экономического развития того или иного государства и потенциал его обороноспособности. Поэтому правовое регулирование сферы образования со стороны государства является основой для доступного и качественного получения профессионального образования.

Основная часть. Высшее или высшее профессиональное образование – это уровень профессионального образования, который включает в себя набор систематических знаний и практических навыков, которые позволяют решать теоретические и практические задачи по профессиональному профилю [1].

Состояние образования в зарубежных странах целесообразно рассмотреть на примере одной из наиболее развитых государств, так как ей в большей степени присущи ведущие тенденции, характеризующие положительные стороны образовательной системы.

Для понимания развития высшего образования в Великобритании, необходимо понять его основу. Первые университеты были основаны в средние века как учебные заведения и быстро развили ряд особенностей, которые все еще наблюдаются в современных высших учебных заведениях. Это включало некий всеобъемлющий руководящий орган и ассоциацию ученых, которые преподают смежные предметы на факультетах. Также была создана идея в университетах в виде создания автономных учреждений, подверженные существенно ограниченному внешнему воздействию и лидерству, и их старшие ученые могут свободно выполнять свои интеллектуальные задачи. Однако автономия никогда не была на практике неоспоримой или неограниченной, и борьба в высшем образовании, очевидная сегодня между институциональной автономией и внешним влиянием, была характерной чертой университетов с момента их создания.

Учитывая значительное сокращение общего высшего образования в Англии в течение более чем шестисот лет Кембрижем и Оксфордом, их коллегияльная структура и механизмы самоуправления выработали четкие взгляды на природу высшего образования, которая все еще затрагивает многие высшие учебные заведения. Однако, когда первые университеты были окончательно основаны в Англии в девятнадцатом веке, начали развиваться новые подходы к высшему образованию, которые обеспечивали доступ к новым типам студентов, набранных из более широкого спектра общества.

Другие новые образовательные учреждения в крупных английских провинциальных городах характеризовались сильным акцентом на удовлетворение местных потребностей, в основном промышленники и другие предприниматели, которые сыграли важную роль в их создании, сосредоточились на практических вопросах, которые касались технических, профессиональных и специализированных вопросов.

Эти различия лежат в основе разногласий между либеральными и профессиональными взглядами на высшее образование, что по-прежнему является важной проблемой. Несмотря на это, оно дало толчок на полное изучение формы обучения высшего образования и его развития, что по сей день обучение в Великобритании ценится на высшем уровне.

Средневековая концепция университета как учебного заведения сохранилась в 19 веке, о чем свидетельствует работа Ньюмана, чьи взгляды на преподавание «доминировали в Англии до 1970-х годов» и продолжают иметь значительное влияние. Несмотря на это, конец конца 19 и начала 20 веков ознаменовался значительным развитием исследовательской деятельности. Это

посеяло семя дискуссии о правильной взаимосвязи между преподаванием и исследованиями, которая, как и дебаты по гуманитарному и профессиональному образованию, продолжается и в настоящее время. Содействие росту исследовательской активности в начале 20-го века стало началом регулярного государственного финансирования, а общее государственное финансирование университетов также значительно увеличилось в первой четверти 20-го века, так что ко Второй мировой войне государство стало основным источником финансирования для университетов и колледжей.

Идея государственного вмешательства в высшее образование, а также в другие сферы общественной жизни была прочно обоснована до конца Второй мировой войны. После войны спрос на высшее образование увеличился, и правительство сосредоточилось на высшем образовании в области науки и техники. Все больше университетов стали университетами и техническими колледжами для передовых технологий с сильной профессиональной и технологической направленностью. В послевоенный период наблюдалось также значительное расширение исследовательской деятельности в области предоставления аспирантуры в университетах, опять-таки в значительной степени финансируемой правительством. В общем, развитие высшего образования зависело от государственного управления.

Многие проблемы эффективности, результативности, актуальности и соответствия национальным потребностям, связанные с сектором высшего образования, в Великобритании были подняты в связи с другими частями государственного сектора. Это привело к развитию так называемого «нового государственного управления» в ответ на широко распространенное мнение 1970-х и 1980-х годов о том, что государственный сектор неэффективен и нерезультативен. Рост и развитие нового государственного управления обсуждались большим количеством авторов. Некоторые авторы отметили, что принципы нового государственного управления были широко приняты руководителями высших учебных заведений и поэтому были одобрены (хотя часто неявно, нежели явно) руководящими органами.

В общем, можно утверждать, что с годами перемены оказывали все большее давление на все британские высшие учебные заведения и неизбежно на их механизмы управления. Эти изменения, а также установленные аспекты исторического развития высшего образования в Великобритании определили контекстуальные особенности системы высшего образования, которые все еще влияют на систему высшего образования.

В последние годы государственное управление сообщило о значительном увеличении числа студентов, за которым последовало небольшое увеличение реальных доходов, получаемых высшими учебными заведениями, впервые за почти два десятилетия.

В настоящее время, полезной отправной точкой для обзора управления высшим образованием является Shattock. Определяет три основные модели управления высшим образованием в Англии, которые она называет моделью Оксбриджа, моделью гражданского университета и моделью Корпорации высшего образования. Три модели Shattock полезны и актуальны.

Оксфорд и Кембридж были основаны в европейской традиции как самоуправляющиеся сообщества ученых, и к шестнадцатому веку стали корпорациями с юридическими полномочиями, аналогичными полномочиям отдельных лиц. Они могут вести бизнес, владеть собственностью, нанимать персонал и подавать в суд. Эти полномочия и тот факт, что они принадлежат самому учреждению остаются основными для управления Оксфорда и Кембриджа, несмотря на относительно недавнее введение небольшого числа внешних членов в каждом учреждении.

При этом, специфическое влияние нового государственного управления на правление часто ассоциируется напрямую с принятием подходов к управлению привнесенных из частного сектора, что является подтверждением того, что участие частного сектора оказывает большее влияние на сферу образования.

Что же касается нашего государства, то в Казахстане сфера образовательных услуг сформировалась в относительно короткие сроки, а рыночные отношения в сфере образования имеют длительные и достаточно активные цивилизованные формы. В борьбе за студента конкурентные отношения начинают все больше охватывать всю сферу образовательных услуг, следовательно, университеты пытаются закрепить прочное место в образовательном секторе, используя для этого маркетинговые инструменты.

Когда страна обрела независимость, система образования Республики Казахстан развивалась на устаревшей методологической основе, и в целях усиления прогресса, правительство начало реформу.

Сегодня в Казахстане система высшего образования имеет следующую структуру:

- Бакалавриат. Базовое высшее обучение, после которого студент получает степень бакалавра.

- Магистратура. Обучение производится на основе бакалавриата. Продолжительность курса – 2 года. Студент получает диплом магистра.

- Докторантура – послевузовое образование. После окончания курса присваивается докторская степень [2].

Конкуренция в настоящее время рассматривается в контексте глобализации, в том числе в сфере образования. Как отмечает Первый президент Республики Казахстан Назарбаев Н. А., мы движемся к цели 2050 года в сложной глобальной конкуренции, которая затронет все сферы деятельности. Предстоящие десятилетия будут обременены многими проблемами, которые страна уже знает, а также множеством непредвиденных ситуаций, новыми кризисами на мировых рынках и глобальной политикой, которые могут повлиять, как и на образовательные услуги, так и рынок труда [3].

Характер рыночных инструментов и влияние государства на образование проявляются в реализации определенной устойчивой функции процесса регулирования образовательной деятельности. Рыночные инструменты можно рассмотреть в виде множества функциональных форм, которые соответствуют реальным потребностям репродуктивного процесса и обеспечивают определенные аспекты конкурентоспособности образовательных услуг.

Главным приоритетом современного экономического развития страны является сфера высшего образования, так как именно качество высшего образования определяет долгосрочную конкурентоспособность страны в условиях глобализации. Основная роль высшего образования в модернизации экономики государства заключается в углублении реформ системы высшего образования и улучшении ее качества в будущем, включая создание экономики, которая основана на знаниях.

Правовые нормы функционирования сектора образования в Республике Казахстан закреплены в Конституции Республики Казахстан, в Законе Республики Казахстан «Об образовании» и Законе Республики Казахстан «О лицензировании», который создал механизмы либерализации образования в Республике Казахстан.

В настоящее время имеются несколько государственных программ, которые направлены на усовершенствование образовательной деятельности в Республике Казахстан. Так, Государственная программа развития образования и науки 2020-2025 гг. предусмотрела цели, такие как: повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей, увеличение вклада науки в социально-экономическое развитие страны. Если рассмотреть данную Программу, то можно заметить, что государство направило его больше по части обеспечение высокого статуса педагога, модернизация, предобразования, сокращение разрыва в качестве образования город-село, модернизация научной инфраструктуры, повышение результативности научных разработок и т.д. То есть, такие внедрения и нацеленность на определенный спектр услуг дает толчок на развитие в европейском формате обучения [4].

Согласно государственной программе будет предусматриваться поэтапное усиление требований к поступающим на педагогические специальности и усиливаться направление на переподготовку и переквалификацию педагогов. Также предусматривается 100% обновление программ вузов и колледжей, а также их профилизация.

В целом, в Казахстане государство устанавливает приоритеты в сфере образования через государственную базу грантов на образование. Цели экономического развития Казахстана на ближайшее будущее диктуют необходимость увеличения числа студентов по наиболее популярным техническим специальностям в наиболее важных социальных областях, таких как педагогика, образование и наука.

Заключение. Правовое регулирование – деятельность государства (уполномоченных им органов) по публикации правовых норм (правил) об обязательном поведении людей, которое обеспечивается возможностями государственного аппарата и общественного мнения, оно играет важную роль в развитии государства.

Для любого современного общества проблема образования является одной из самых актуальных проблем. Сейчас она становится все более серьезной и острой. Сегодня наше государство уделяет особое внимание системе образования и ежегодно выделяет огромные суммы денег на ее развитие.

Образование, которое получает каждый гражданин, является своего рода следствием социальной структуры государства и общества и служит укреплению национальной интеллектуальной мощи страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Высшее образование // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969—1978.
2. Статья «Высшее образование в Казахстане 2020», 2020-01-17 <https://www.nur.kz/1836616-vyssee-obrazovanie-v-kazahstane-2020.html>
3. Официальный сайт Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Нурсултана Назарбаева – Послание Первого Президента РК – Елбасы Н.А. Назарбаева от 17 января 2014 года – <https://elbasy.kz/kk>.
4. Министерство образования и науки Республики Казахстан – О реализации (2016-2019 гг.) и проекте (2020-2025 гг.) государственной программы развития образования и науки – http://www.kaznpu.kz/docs/novosti/1_20.pdf.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС ӨТЕЛМЕЛІ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫ

Орынбек А.

oakzhan18@gmail.com

Астана Халықаралық университеті, Құқық жоғары мектебі, Нұр-Сұлтан қ.,
Қазақстан Республикасы

Күн сайын, біз, азаматтық қатынастардың қатысушылары саналы түрде және саналы түрде келісімшарттық қатынастарға түсуге мәжбүрміз, олардың негізгі бөлігі қызметтерді көрсетуге арналған келісімшарттар болып табылады. Шарттық қатынастардың бұл түрі қоғамдық-саяси қатынастардың эволюциясымен бірге дамиды, ежелгі дәуірден бастап әр түрлі қызмет түрлерін реттеуге қажетті жаңа ережелер үнемі өзгеріп отырады.

Қызмет көрсету саласының қарқынды өсуі қазіргі уақытта дамып келе жатқан экономиканың негізгі заңдылықтарының бірі болып табылады және халықтың жеке қажеттіліктері мен өндіріс қажеттіліктерін, сондай-ақ тұтастай қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған: сауда, көлік және қаржыландырудан сақтандыру, делдалдық, кеңес беру және т.б. тұтынушылардың мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру. Сондықтан қызметтерді көрсетуге арналған шартты реттеу мәселесі отандық азаматтық заң үшін бірінші кезектегі маңызға ие.

Өтелмелі қызмет көрсету жөніндегі Тараптардың құқықтық қатынастары Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің /бұдан әрі - АҚ/ 33 - тарауының ережелерімен, атап айтқанда АҚ 683-687-баптарымен, сондай-ақ қызметтер нарығының қандай да бір саласындағы арнайы нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Құқықтық қатынастардың осы түріне мердігерлік туралы жалпы нормалар /АҚ/ 616-639 баптары, сондай-ақ АҚ /640-650 баптары/, егер олар АҚ нормаларына, ақылы қызмет көрсету туралы арнайы нормаларға, сондай-ақ ақылы қызмет көрсету ерекшеліктеріне қайшы келмесе, қолданылады. Жеке кәсіпкерлікті дамыту жағдайында шарттық құқықтық қатынастардың көрсетілген түрі кәсіпкерлік субъектілерімен жасалатын шарттар арасында елеулі орын алады[2].

Сонымен, жоғарыда аталған жағдайлардың барлығын мен осы жұмыстың өзектілігін негіздеймін. Бұл зерттеу нысаны нормативтік құқықтық актілер, монографиялық дереккөздер, сот практикасы материалдары және мерзімді басылымдар болып табылады. Зерттеу объектісі - қызмет көрсетуге арналған шарттың заңды мекемесі. Бұл жұмыстың мақсаты қызмет көрсету туралы шарт институтын, оның ерекшеліктерін, азаматтық айналымдағы орны мен маңыздылығын жан-жақты зерттеу болып табылады. Тиісінше, осы зерттеудің міндеттері:

- ҚР-ның азаматтық құқығындағы қызметтер тұжырымдамасын талдау;
- ақылы қызметтерді құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу;
- қызмет көрсетуге арналған шарттың мазмұнын зерттеу;
- шарттың орындалу сипаттамаларын зерттеу қызметтері.

Қолданыстағы АҚ 683-өтемелі қызмет көрсету шарты бойынша орындаушы тапсырысшының тапсырмасы бойынша қызмет көрсетуге (белгілі бір әрекеттер жасауға немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыруға), ал тапсырыс беруші осы қызметтерге ақы төлеуге міндеттенеді. Мәселен, АҚ-нің 683-бабының бөлігінде АҚ-нің 33-тарауының ережелерімен реттелетін ақылы қызмет көрсету шарттарының түрлері көзделген. Оларға байланыс қызметтерін көрсету, медициналық, ветеринариялық, аудиторлық, консультациялық, ақпараттық қызметтер көрсету, оқыту, туристік қызмет көрсету жөніндегі қызметтер көрсету шарттары және Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген шарттар бойынша көрсетілетін қызметтерді қоспағанда, өзге де қызметтер көрсету шарттары жатады. 32, 34, 35, 39, 41, 43, 44 ҚР АҚ[2].

Заң шығарушы, егер қызметтерді көрсетуге келісімшартта өзгеше көзделмесе, мердігер қызметтерді жеке ұсынуға міндетті екенін анықтады. Өз кезегінде, Тапсырыс беруші өзіне көрсетілген қызмет үшін ақы төлеуге міндетті, қызметтерді көрсетуге арналған шартта көрсетілген мерзімде және тәртіпте. Осы Шарттың Тараптары Орындаушы мен Тапсырыс беруші болып табылады, бұл ретте жеке және заңды тұлғалар орындаушы ретінде әрекет ете алады. Сонымен бірге, жекелеген жағдайларда Орындаушыға арнайы рұқсаттың, сатып алынатын қызметтерді көрсетуге арналған лицензияның болуы, мысалы, білім беру, медициналық қызметтер, не адвокаттың, нотариустың және т. б. сияқты қосымша талаптар қойылуы мүмкін. Бұдан басқа, жекелеген заңнамалық актілермен Орындаушыға қосымша талаптар қойылуы мүмкін. Мысалы, Мемлекеттік сатып алу туралы заңнамада әлеуетті өнім беруші кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлға болуы мүмкін екендігі айқындалған. Кәсіпкерлік қызмет субъектісі болып табылмайтын жеке тұлға тапсырыс берушілер осындай жеке тұлғаға жеке меншік құқығымен тиесілі тұрғын үйді сатып алған жағдайда ғана әлеуетті өнім беруші бола алады.

Осылайша, арнайы нормативтік актілерде белгіленген талаптарға сәйкес келмейтін субъектінің қатысуымен жасалған ақылы қызмет көрсету туралы мәміле заңнама талаптарына сәйкес келмейтін немесе қажетті лицензия алмай жасалған деп танылуы мүмкін.

Орындаушы Шарт бойынша жасалатын қандай да бір іс - әрекеттер өтелмелі қызмет көрсету шартының мәні болып табылады, бұл ретте өтелмелі қызмет көрсету шартының мәні мазмұндалған көрініс болмайды, бұл оны орындалған жұмыстардың мазмұндалған нәтижесі-салынған ғимарат, тігілген костюм, қағаз немесе сандық тасымалдағыштағы талдамалық есеп және т. б. ретінде айқындалатын мердігерлік шарт нысанасынан ажыратады. Осыған байланысты, шартты орындау бойынша бір мәнді емес даулы жағдайларды болдырмау үшін жасалатын ақылы қызмет көрсету шартының талаптарында көрсетілетін қызметтің сипатын, мазмұнын, көрсетілетін қызмет сапасының өлшемдерін, көрсетілген қызметтерді қабылдау және тиісті актілерге қол қою тәртібін, Тапсырыс берушінің Қызметтерді қабылдаудан негізсіз бас тарту салдарын, Тапсырыс берушінің осындай актіге қол қоюдан негізсіз бас тартқан кезде қабылдаудың біржақты актісін жарамды деп тануды және т. б. егжей-тегжейлі сипаттау қажет[1].

Сонымен, өтелмелі қызмет көрсету шарттарын орындауға байланысты неғұрлым жиі кездесетін сот даулары көрсетілген қызметтер үшін ақы өндіріп алу туралы талап-арыздар болып табылады. Орындаушы мен Тапсырыс берушінің арасында көрсетілген қызметтерді қабылдау актісіне қол қойылған, бірақ тапсырыс беруші қандай да бір себептерге байланысты шарт бойынша қабылданған міндеттемелерді бұза отырып, төлемді жүргізбеген жағдайларда, соттар әдетте, орындаушылардың тапсырыс берушіден көрсетілген қызметтер үшін берешекті, мерзімін өткізіп алғаны үшін өсімпұлды өндіріп алу туралы талаптарын қанағаттандырады. Алайда, жосықсыз тапсырыс берушілер көрсетілген қызметтерді қабылдау актісіне қол қоюдан жалтарған жағдайлар бар, мұндай қызметтердің нақты көрсетілуіне қарамастан, қызмет сапасыз көрсетілгенін, не мүлдем көрсетілмегенін, не көрсетілгенін, бірақ қызмет көрсету мерзімдерін бұза отырып көрсетілгенін, соның салдарынан Тапсырыс беруші қызметті алу қызығушылығын жоғалтты не оны басқа орындаушыдан сатып алғанын дәлелдейді. Мұндай жағдайларда қызмет көрсетуді тиісті сапада және толық көлемде дәлелдеу ауыртпалығы жүктелген талап қоюшы - Орындаушыға, егер Шарттың талаптары бойынша мұндай растау екі тарап қол қойған қызметтерді қабылдау актісі ғана бола алатын болса, мұндай қызмет көрсету фактісін сотқа дәлелдеу жеткілікті проблемалы[1].

Кейбір орындаушылар көрсетілген қызметтер үшін берешекті өндіріп алу туралы талапты сотқа мәлімдей отырып, тапсырыс беруші қол қоймаған қызметтерді қабылдау актісі кезінде заң ұқсастығын қолдана отырып, егер актіге қол қоюдан бас тарту себептерін сот негізсіз деп танса, сот жұмыстарды тапсыру-қабылдаудың біржақты актісін жарамсыз деп тануды көздейтін АҚ-нің 663-бабының 4-тармағына сілтеме жасады.

Республика соттары АҚ-нің 663-бабы құрылыс мердігерлігі шарты бойынша құқықтық қатынастарды реттейтінін және ақылы қызмет көрсету шарттарына қолданылмайтынын негізге ала отырып, мұндай талаптарды қанағаттандырудан бас тартады. Соттардың мұндай ұстанымы негізді болып табылады, өйткені жоғарыда көрсетілгеніндей, өтелмелі қызмет көрсету шартының мәні түпкілікті түрде құрылыс мердігерлігі шартының нысанасынан ерекшеленеді, өйткені біріншісі соттың қызмет көрсету фактісін анықтауға мүмкіндік бермейтін, ал құрылыс мердігерлігі шарты бойынша осындай дау болған кезде сот атқарушылық құжаттамамен, орындалған жұмыстар журналдарымен, ал қажет болған жағдайларда - сот-құрылыс сараптамасының қорытындысымен расталған орындалған жұмыс нәтижелерін негізге ала алады[2].

Бұл ретте аталған мәселені заңнамалық тұрғыдан реттеуді қажет етеді, өйткені айырмашылығы мердігерлік шартқа сәйкес тапсырыс беруші орындаушының шарт бойынша өтеулі қызмет көрсетудің нәтижесін тапсырыс берушіге тапсыруға, сондай-ақ жоқ тапсырыс берушінің міндеті оны қабылдауға және нақты орындаушылар бойынша өтеулі қызмет көрсету шарттары қорғалмаған бұл мағынада қолданылады тек өзінің кәсіпкерлік тәуекел.

Сондай-ақ, сот дау бойынша оң шешім қабылдаған және Тапсырыс беруші тарапының ұтысынан экономикалық әсер болған кезде сот процесінде

Орындаушы сыйақыға қосымша Сот өндіріп алған соманың белгілі бір пайызын алады деген шартпен заң қызметін көрсетуге шарттар жасасу жағдайлары практикада орын алатынын көрсету қажет. Алайда, қызмет көрсету туралы шартта қызмет көрсету немесе қызметті жүзеге асыру процесі анықталады. Сонымен қатар, белгілі бір іс-әрекеттерді жасау немесе белгілі бір іс-әрекеттерді жүзеге асыру қызметтен белгілі нәтиже немесе нәтиже алу міндетті емес.

Мердігер қызметтің пайдалы әсеріне қол жеткізуге кепілдік бере алмайды, өйткені бұл оның қызмет аясынан тыс. Алайда, маңызды нәтиженің (нәтиженің) болмауы міндеттеменің орындалуына әсер етпейді[3].

Кез келген жағдайда, мердігер сот ісінің нәтижесіне қарамастан, көрсетілген заңгерлік қызмет үшін сыйақы алуға құқылы. Бұл ретте мердігер қызмет көрсетуге дайындық кезінде шеккен шығындарының орнын толтыруды талап етуге, сондай-ақ өзі іс жүзінде көрсеткен қызметтер құнын өтеуге құқылы. Мердігердің қосымша сыйақы төлеу туралы талабы, төлемнің өзі және мөлшері болашақта қабылданатын сот шешіміне байланысты, негізсіз және қарастырылып отырған шарттың құқықтық сипатына қайшы келеді.

Азаматтық кодекстің 685-бабында, егер заңнамалық актілерде немесе өтемақыны төлеу жөніндегі қызмет көрсету туралы шартта өзгеше көзделмесе, тапсырыс берушінің кінәсінен орындай алмайтын жағдайда, қызметтер толықтай төленуі тиіс. Егер орындаудың мүмкін еместігі тараптардың ешқайсысы жауап бермейтін мән-жайларға байланысты туындаса, тапсырыс беруші мердігерге, егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, оның нақты шеккен шығындарын өтейді. Іс жүзінде, ұсынылмаған қызметтерге ақы төлеуге қатысты заңның осы ережесі қызметтерді мемлекеттік сатып алу туралы шарттардан туындайтын дауларға қатысты жұмыс істемейді, өйткені ол мемлекеттік сатып алу үшін пайдаланылатын ақшаны оңтайлы және тиімді жұмсау принципіне сәйкес келмейді[2].

Азаматтық кодекстің 686-бабында, заң шығарушы екі жақтың мүдделерін қорғауды ұсынды, қызметтерді көрсетуге арналған келісім-шарт бойынша екі тараптың келісімшартты орындаудан біржақты бас тарту құқығын шектейді, тапсырыс берушіге шартты орындаудан бас тартқан кезде келтірілген шығындардың орнын толтыруды, сондай-ақ тапсырыс берушіге шығынның орнын толтыруды көздейді. мердігер келісімшартты орындаудан бас тартқан кезде келісімшарт.

Осылайша, ақылы қызмет көрсету шарты бойынша тараптардың құқықтық қатынастарының заңнамалық реттелуі жеткіліксіз болған жағдайда, ықтимал тәуекелдерді азайтудың кілті шарттың мәнін, оның ішінде мердігердің нақты әрекеттерін көрсете отырып, жазбаша нысанда жасалады; тараптар алуға ұмтылатын нәтиже; қызметтерді ұсынудың нәтижесінде тапсырыс берушіге қандай нысанда және нәтижеде беріледі; қызмет көрсету деңгейіне (сапасына) қойылатын талаптар.

Қызметтерді көрсетуге арналған шарттың маңызды шарты тек қызметтерді көрсету шарттары ғана емес, сонымен бірге егер тапсырыс беруші келісімшарт бойынша қызмет көрсетуге қажетті бастапқы деректерді, ақпаратты, құжаттарды ұсынбаса, оларды ұзарту мүмкіндігі болып табылады. Бұдан басқа, шартта

қызмет көрсету фактісі бойынша Орындаушы Тапсырыс берушіге көрсетілген қызмет нәтижелерін тапсыру-қабылдау актісін қолма-қол немесе тапсырыс хатпен жіберетінін көздеу қажет, ол берілген күні (қолма-қол) не пошта жөнелтілімін тапсырған күні жеткізілген деп есептеледі. Егер акт тапсырылған сәттен бастап күнтізбелік он күн ішінде Тапсырыс беруші Орындаушыға акт бойынша қарсылық жібермесе не көрсетілген қызметтерге қатысты жазбаша шағым жібермесе, қызметтер көрсетілген деп есептеледі, ал олардың құны толық көлемде төленуге тиіс.

Жоғарыда келтірілген ұсыныстарды сақтау келісімшарттың тараптарына қызметтерді ұсынуға, тітіркендіргіш кемшіліктерден және шартты жасасудағы қателіктерден аулақ болуға көмектеседі, ал сот даулары болған жағдайда - оны сәтті шешудің кілті болады деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://www.zakon.kz/4924577-dogovor-vozmezdno-go-okazaniya-uslug.html>
2. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім)

РЕГУЛИРОВАНИЕ СИСТЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: РИСКИ, ВЫЗОВЫ, КОМПЕТЕНЦИИ И СТРАТЕГИИ

Сағымбек I-М. Т.

inzhumarzhan98@gmail.com

Международный Университет Астана, Высшая школа права,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Это не всегда очевидно, но мы живем в эпоху интеллектуальных машин. Искусственный интеллект («ИИ») пронизывает нашу жизнь многочисленными тонкими и не очень тонкими способами, выполняя задачи, которые, до недавнего времени ее мог выполнять только человек со специальными знаниями, дорогостоящим обучением или государственной лицензией. Рынок может революционизировать автомобильные перевозки. Автономные машины могут выполнять сложные финансовые операции, помечать потенциальных террористов используя программное обеспечение для распознавания лиц, и (наиболее тревожно для этого автора и его законные современники) проводят рецензирование документов. Более того, компьютерные шахматные движки могут победить сильнейших игроков в мире, а Google Translate может генерировать сносный английский переводы статей Le Monde. Растущая повсеместность и быстро растущий коммерческий потенциал ИИ стимулировали массивные инвестиции частного сектора в проекты ИИ. «Такие фирмы, как Google, Facebook, Amazon и Baidu получили в гонку вооружений ИИ, браконьеров, создание лабораторий и покупка стартапов». [1] С каждым месяцем ИИ укрепляется в новые отрасли и становятся все более запутанными в нашей повседневной жизни, и эта тенденция, вероятно, сохранится в обозримом будущем. Потенциал для дальнейшего быстрого прогресса в технологии искусственного интеллекта имеет выражение тревоги во многих кругах, включая некоторые призывает к государственному регулированию развития ИИ и ограничениям на операция ИИ. Это само по себе вряд ли удивительно, потому что страх перед технологическими изменениями и призывы к правительству регулировать новые технологии не являются новыми явлениями. Что поразительно в искусственном интеллекте, однако, это что лидеры технической индустрии высказывают многие опасения. Некоторые из проблем проистекают из знакомых страхов безработица и потенциал для использования новых технологий людьми. Но многие страхи проникают гораздо глубже. В интервью, посвященном столетнему симпозиуму AeroAstro 2014 MIT, Элон Маск отказался от скептицизма регулирования, который характеризует большинство бизнес-титанов Силиконовой долины и предположили, что в случае искусственного интеллекта может быть целесообразно вмешательство правительства:

“Я думаю, что мы должны быть очень осторожны с искусственным интеллектом. Если бы мне пришлось угадывать, какова наша самая большая экзистенциальная угроза, возможно, это так. Я все более склонен думать, что должны быть некоторые регулятивный надзор, может быть, на национальном и международном уровне, просто чтобы убедиться, что мы не делаем что-то очень глупое.”[2]

I. ПРОБЛЕМА С ИИ

Возрастающая роль ИИ в экономике и обществе представляет

как практические, так и концептуальные проблемы для правовой системы.

Многие из практические проблемы связаны с тем, как ИИ исследуется и разрабатывается, и с основной проблемой контроля действия автономных машин. Возникают концептуальные проблемы от трудностей в назначении моральной и юридической ответственности за вред, причиняемый автономными машинами, а также из-за сложностей с определением того, что именно означает искусственный интеллект. Некоторые из этих проблем уникальны для ИИ; другие делятся со многими другими постиндустриальными технологиями. Взятые вместе, они предполагают, что правовая система будет бороться с ростом ИИ и гарантировать, что пострадавшие стороны получают компенсацию, когда система ИИ причинит вред.

Питер Хубер ввел термин «общественный риск» для описания угроз для человека здоровье или безопасность, которые «производятся централизованно или массово, широко распространены и в значительной степени выходят за рамки непосредственного понимания и контроля со стороны каждого носителя риска».[3] Эпоха, когда Хубер впервые использовал этот термин, и первые комментаторы общественных рисков сосредоточились в основном на ядерных технологиях, экологических угрозах и произведенные физически продукты. Растущая повсеместность ИИ делает все, но уверенность в том, что системы ИИ будут генерировать много общественных рисков. Эти риски могут оказаться сложными для правовой системы, потому что ИИ представляет проблемы, не связанные с общественными рисками двадцатый век.

Некоторые характеристики искусственного интеллекта сделают исключительно сложным регулирование ИИ по сравнению с другими источниками общественный риск. Эти проблемы требуют ставить под сомнение достаточность любого режима регулирования ИИ на основе ex post правовые механизмы, то есть те, которые вмешиваются только после причинения вреда.[4] Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в области искусственного интеллекта, которые затрудняют эффективное регулирование искусственного интеллекта. Эти характеристики - сдержанность, дискретность, диффузность и непрозрачность - также разделяются НИОКР многих технологий информационного века.[5] Автономность, предсказуемость и причинность наиболее очевидная особенность ИИ, которая отделяет его от более ранних технологий, - это способность ИИ действовать автономно. Системы искусственного интеллекта уже могут выполнять сложные задачи, такие как управление автомобилем и создание инвестиционного портфеля, без активного контроля со стороны человека или даже надзора. Сложность и объем заданий, которые останутся в руках ИИ несомненно будет продолжать расти в ближайшие годы. Экстенсивный уже существует комментарий к экономическим вызовам и сбоям на рынке труда, которые эти тенденции уже вызывают, и как эти тенденции могут ускориться в будущем. Промышленная революция вызвала социально-экономические потрясения, поскольку механизация сократила потребность в человеческом ручном труде в производстве и сельское хозяйство,

искусственный интеллект и связанные с ним технологические достижения спрос на человеческий труд в сфере услуг, как системы искусственного интеллекта выполняют задачи, которые когда-то были исключительной провинцией хорошо образованных людей. ИИ вызовет сравнительно разрушительные изменения в законе как правовая система пытается справиться с растущей распространенностью автономных машин. Одна важная характеристика ИИ, которая бросает вызов правовой системе относится к понятию предсказуемости. Мы уже видели многочисленные случаи ИИ, которые призваны действовать таким образом, это кажется творческим, по крайней мере в том смысле, что действия будут считаться «творческим» или как проявление нестандартного мышления если выполняется человеком. Некоторые широко признанные примеры этого явление происходит от компьютерных шахматных программ, в которые можно играть ходы, противоречащие основным принципам человеческой шахматной стратегии. Особенно интригующим примером является C-Path, программа патологического машинного обучения.[6] Патологи подозревали, что изучают компоненты поддерживающей ткани (стромы), окружающие раковые клетки могут, в сочетании с изучением фактической опухоли клетки, помощь в прогнозировании рака. Но в большом исследовании C-Path обнаружил, что характеристики стромы были на самом деле лучшим прогностическим показателем рака молочной железы, чем характеристики раковых клеток сами по себе - вывод, который противоречил обоим общим смысл и господствующая медицинская мысль.

Несмотря на проблемные особенности ИИ, есть все основания полагать, что правовые механизмы могут быть использованы для снижения общественных рисков что ИИ представляет без удушающих инноваций. Многие из проблем выявленные в предыдущих разделах просто пробелы в действующем законе, и эти пробелы могут быть заполнены любым количеством способов. Создание конечно, рабочее определение ИИ будет сложным, но в ближайшее время с точными юридическими определениями для неточных терминов вряд ли является проблемой уникально для ИИ. Любое юридическое определение для целей ответственности или регулирование, вероятно, будет чрезмерным или недостаточным, но это тоже едва ли незнакомая проблема для правовой системы. По аналогии, проблемы, связанные с предсказуемостью и причинно-следственной связью, должны решаться, но суды всегда должны были корректировать правила для непосредственной причинно-следственной связи, поскольку технология изменялась и развивалась. проблема контроля представляет значительные проблемы с точки зрения ограничения вреда, наносимого системами искусственного интеллекта после их разработки, но это не делает более трудным регулировать или направлять развитие ИИ заранее. Закон уже предусматривает механизмы решения проблем дискретности и непрозрачности.[7]

Дискретность ИИ также разделяется много других современных и не очень современных технологий. Автомобили уже давно изготовлены с использованием компонентов от нескольких компаний, а суды давно разработали правила

распределения ответственности когда вред вызван дефектами в нескольких таких компонентах.

Непрозрачность может быть уменьшена либо напрямую, с помощью законодательства, требующего публикации кода и спецификаций систем искусственного интеллекта, предлагаемых для коммерческой продажи, или косвенно через налоговые льготы или деликтные стандарты которые ограничивают ответственность компаний, которые делают свои системы искусственного интеллекта более прозрачный. Проблемы, связанные с потенциально рассеянным и сдержанным характером исследований и разработок ИИ, на первый взгляд кажутся несколько сложнее. Но тот факт, что ИИ может развиваться диффузно и незаметно, это не значит, что развитие ИИ будет происходить совершенно иначе, чем более ранние источники общественного риска. Уже промышленность тенденции предполагают, что развитие ИИ, как и большинства технологий двадцатого века, будет в основном осуществляться коммерческими и правительственными организациями, а не мелкими частными субъектами.

Рекламный ролик потенциал ИИ уже привел к настоящей гонке вооружений ИИ столь же большой компании начали вкладывать значительные средства в проекты ИИ. В январе В 2014 году Google потратила 500 миллионов долларов на покупку DeepMind, британского AI

девелоперская компания, которая определяет свою миссию как «решение проблем» путем объединения «лучших методов машинного обучения и

системная нейробиология для создания мощных универсальных алгоритмов обучения ». [8] Покупка DeepMind была лишь одним из дюжина приобретений ИИ и робототехники, которые Google сделал в 2013 году и 2014. Google далеко не одинок; практически все другие крупные компании есть важные проекты по искусственному интеллекту, в том числе IBM Watson, исследовательская лаборатория искусственного интеллекта Facebook и проект Microsoft. Центр тяжести ИИ, таким образом, может приземлиться в том же место как общественные риски двадцатого века - крупные, очень заметные корпорации. Если эта тенденция сохранится, наиболее значительный прогресс в искусственном интеллекте скорее всего, это представители очень заметных организаций, которые могут легко идентифицировать. Хотя разработка ИИ может быть выполнена один человек, использующий персональный компьютер, экономия от масштаба и доступ к большему финансовому и человеческому капиталу по-прежнему дают значительную преимущество и будет продолжать делать это в будущем. Это докажет особенно важно, если вычислительная мощность оказывается решающим компонентом в разработке более совершенного ИИ. Человек считается, что мозг обладает невероятной вычислительной мощностью, на два порядка больше, чем самый мощный суперкомпьютер в мире в 2015 году, и на восемь порядков больше, чем типичный ноутбук доступен сегодня. В 2014 году он занял четвертое место в мире Самый мощный суперкомпьютер за сорок минут имитирует одну секунду активности человеческого мозга. В настоящее время список операторов самые мощные в мире суперкомпьютеры доминируют правительственные юридические лица,

государственные предприятия, крупные научно-исследовательские институты и крупные корпорации.

Если такое положение вещей сохраняется, то национальные правительства и крупные корпорации - те же организации, которые создают другие Источники общественного риска могут быть единственными сильными системами ИИ на протяжении многих лет. По крайней мере, проекты, поддерживаемые такими организациями, будут иметь значительное преимущество перед другими создавать сложные системы ИИ. Однако, с одной стороны, рост инвестиций частного сектора в ИИ сужает спектр эффективных инструментов, находящихся в распоряжении правительства. Большие расходы частного сектора на развитие ИИ делают это маловероятным что субсидируемое правительством исследование безопасности ИИ, само по себе, оказать существенное влияние.[9] Отсутствие действительно непомерных государственных расходов, государственные инвестиции в исследования ИИ будут уменьшаться частными инвестициями в сектор - и если не произойдет катастрофического события на В масштабах Второй мировой войны маловероятно, что общественный аппетит к массовым государственным расходам на проекты ИИ материализуется. Более того, если целью инвестиций AI в государственном секторе будет просто исследовать безопасность ИИ и публиковать информацию о том, как разработать безопасный ИИ, все еще должен быть какой-то механизм для поощрения или требовать, чтобы разработчики ИИ включили соответствующие функции безопасности в их системы. Следовательно, хотя субсидируемые государством исследования могут дополнять более широкую правовую базу для ИИ, они будут не будет достаточным юридическим ответом на общественные риски, которые будет создавать ИИ.

К счастью, правовые и регулирующие институты промышленно развитых стран предоставляют широкий и глубокий инструментарий, предлагающий множество потенциальных возможностей. методы воздействия на развитие и работу AI. Даже если аспект ИИ не легко восприимчив к прямому предварительному регулированию административным агентством, он может ответить на косвенный пост стимулы, предусмотренные деликтным законодательством. Законодательные органы, агентства и суды каждый предлагает механизмы, которые могут помочь направить развитие ИИ в социально и экономически выгодные способы. Часть III будет посвящена сравнительные компетенции каждого из этих типов государственного управления учреждения по управлению общественными рисками, связанными с ИИ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. John Markoff, Armies of Expensive Lawyers, Replaced by Cheaper Software, N.Y. TIMES (Mar. 4, 2011), <http://www.nytimes.com/2011/03/05/science/05legal.html> (May 4, 2016); Timothy Williams, Facial Recognition Software Moves from Overseas Wars to Local Police, N.Y. TIMES (Aug. 12, 2015), <http://www.nytimes.com/2015/08/13/us/facialrecognition-software-moves-from-overseas-wars-to-local-police.html> (May 4, 2016).

2. Aileen Graef, *Elon Musk: We Are “Summoning a Demon” with Artificial Intelligence*, UPI (Oct. 27, 2014, 7:50 AM), http://www.upi.com/Business_News/2014/10/27/ElonMusk-We-are-summoning-a-demon-with-artificial-intelligence/4191414407652/ [<https://perma.cc/M98J-VYNH>].

3. Peter Huber, *Safety and the Second Best: The Hazards of Public Risk Management in the Courts*, 85 COLUM. L. REV. 277, 277 (1985).

4. John McCarthy, *What is Artificial Intelligence?*, JOHN MCCARTHY’S HOME PAGE 2–3 (Nov. 12, 2007), <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf> [<https://perma.cc/U3RT-Q7JK>].

5. Herbert A. Simon, *Rational Choice and the Structure of the Environment*, 63 PSYCHOL. REV. 129, 136 (1956).

6. SILVER, *supra* note 36, at 287–88; Calo, *supra* note 11, at 532, 539 (using the term “emergence” to refer to the “unpredictably useful behavior” of robots, and noting that such behavior “can lead to solutions no human would have come to on her own”).

7. SILVER, *supra* note 36, at 287–88; Calo, *supra* note 11, at 532, 539 (using the term “emergence” to refer to the “unpredictably useful behavior” of robots, and noting that such behavior “can lead to solutions no human would have come to on her own”).

8. Google DeepMind, *GOOGLE DEEPMIND*, <http://deepmind.com/index-alt.html#ourmission> [<https://perma.cc/HAW3-TJ23>]

9. Kaushal & Nolan, *supra* note 5 (proposing a “new Manhattan Project” for AI); see also McGinnis, *supra* note 61, at 1265 (proposing a “research project, like those funded by the National Institutes of Health”)

МЕРДІГЕРЛІК ШАРТЫ – ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Сейпи Ұ.С.

seipiulan@gmail.com; seipi_u@bi.group

Астана Халықаралық Университеті, Құқық жоғары мектебі,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Жұмыс орындау бойынша міндеттемелердің бірі болып табылатын мердігерлік шарты - жұмыс нәтижесін ақшалай құндылыққа айырбастауға мүмкіндік беретін құқықтық қатынас. Адамды жалдаудан басталған шарттың бұл түрі, алғашында жеке еңбек шарты ретінде куәгерлер қатысқан жағдайларда ауызша, ал аукцион барысында немесе салық жинаушы қатысқан жағдайларда жазбаша нысанда жасалды. Ал қазіргі кезде қалыптасқан азаматтық құқықтық-қатынас ретінде мердігерлік шарты XVIII ғасырдан бастап қолданысқа енді. Қазіргі құрылыстың инфраструктуралық дамуымен, мердігерлік қатынастар саны динамикалық тұрғыда өсуде. Заман талаптарының өзгеруі мердігерлік шартын әрдайым жетілдіруде.

Мердігерлік шарт тек белгілі бір жұмыс жасаумен шектелмей, өз құрамына тауарды жеткізу, кішігірім қызмет көрсету мәселелерін де енгізеді. Осыған байланысты мердігерлік шартты күрделі құқықтық институттар жүйесінің үлгісі деп қабылдаған жөн.

Осы жұмыста мердігерлік шартының қазіргі таңдағы тәжірибедегі қолданысы, заң жүйесіндегі сипаты мен реттелуі зерттеледі. Аталған зерттеу жұмысын жүргізу барысында мердігерліктің Қазақстан жүйесіне келу тарихы, оның құқықтық табиғатына сипаттама беріледі. Жоғарыда аталғандардың негізінде мердігерлік шартының сұраныста екендігіне көз жеткізуге болады.

Мердігерлік шарты шаруашылық саласында көп қолданыста кездесетін ежелден келе жатқан шарттың бір түрі ретінде есептеледі[1]. Тарихи деректерге сүйенсек, ең алғаш мердігерлік құқықтық қатынастар Рим жеке құқығында көрініс тапқан. Рим құқығында мердігерлік шарты (*locatio-conductio operis*) жалдау шартының бір түрі ретінде орын алды. Рим заманындағы құқықтық қатынас қазіргі кездегі мердігерлік тәрізді бір жақтың өз пайдасына жұмыс орындатуымен және ол үшін ақы төлеумен сипатталған[2].

Мердігерлік институты Қазақстан Республикасының аумағына орыс отарлауы кезінде келді. Оған дейін мердігерлік қатынас қазақ халқының жалпы дәстүрлі қалыптасқан нормаларының негізінде реттелді. Нақты жұмыс жасау, еңбек күшін жалдау жайында құқықтық-қатынастарды қағаз бетіне бекіту туралы деректер, Ресей патшасының отарлау барысында қазақ жұмысшыларын жалдауы кезінде көрініс тапты. Бұл қатынастар еңбек күшін жалдау шарттары сипатында бекітілген[3].

Мердігерлік шартының қазіргі құқықтық этикадағы қолданыс моделі XX ғасырдың ортасында, яғни Кеңес уақытында айналымға енді. Аталған құқықтық қатынас қағаз бетіне "мердігерлік шарты" ретінде бекітіліп, құрылыс айналымына үлкен қолданысқа кірді[4]. Бұл өзгерістердің орын алуына 1964 жылғы Кеңес Азаматтық Кодексі үлкен әсерін тигізді, себебі жаңа заңнама

мердігерлікті жаңа құқықтық категория ретінде жеке шығарып, осы институттың субъектілеріне, пәніне, мердігерлік түрлері ұғымдарына анықтама берді.

Мердігерлік шарты қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінде 32-тарауында қарастырылады. Мердігерлік шарты бойынша бір тарап (мердігер) екінші тараптың (тапсырысшының) тапсырмасы бойынша белгілі бір жұмысты атқаруға және белгіленген мерзімде оның нәтижесін тапсырысшыға өткізуге міндеттенеді, ал тапсырысшы жұмыс нәтижесін қабылдап алуға және оған ақы төлеуге (жұмыстың бағасын төлеуге) міндеттенеді. Егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс мердігердің тәуекелімен орындалады[5].

Берілген анықтамаға сүйенсек, мердігерлік шарты консенсуалды және өзара қайтарымысыз келісім болып табылады. Шарт бойынша келіссөз жүргізу уақыты мен жұмысты орындау уақыты бір-біріне сәйкес келмейді, себебі жұмысты орындау немесе қызмет көрсету әрқашан белгілі бір уақытты талап етеді. Өз кезегінде, бұл мердігердің жұмысты орындау уақытына тікелей әсер етеді.

Мердігерлік қатынастың ерекше түрлері азаматтық заңнамада көрсетілген. Онда мердігерлік келісімнің келесі түрлері сипатталады: 1) тұрмыстық мердігерлік, 2) құрылыс мердігерлігі, 3) жобалау немесе іздестіру жұмыстарына мердігерлік, 4) тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстарға мердігерлік. Олар Азаматтық кодексте, шарттық қатынастарды реттеу тарауында жеке тармақтар болып қарастырылған. Егер келісімшарттың белгілі бір түріне қатысты Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің ережелерінде өзгеше көзделмесе, жалпы ережелер шарттың осы жеке түрлеріне де қолданылады.

Аталған шарттың өзге шарт түрлерінен ерекшелігі оның пәнінде орын табады. Себебі басқа азаматтық құқықтық қатынастарға қарағанда бұл шарттың пәні тек жұмысты қамтиды. Аталған жұмыстарды орындауға кез-келген мердігерлер тартыла алмайды, себебі жұмыстардың кейбір түрлері мемлекеттік рұқсатты (лицензияны) қажет етеді [6].

Мердігерлік қатынастың тараптары мердігер және тапсырысшы болып табылады (616- бап ҚР АҚ). Бұл жерде тапсырысшы ретінде өзге тарапқа сыйақылы негізде жұмыс жасатқызатын тұлғаны қабылдаймыз. Азаматтық құқықта тапсырысшы болуға тұлғаларға шектеулер қойылмаған. Сол себепті, тапсырысшы ретінде кез келген тұлға бола алады. Ал мемлекеттік органдардың мердігерлікке қатысу жоғарыда аталған Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі. Жалпы тәжірибеде мемлекеттік сектор мердігер іздеу барысында оларды конкурстық негізде іріктейді [7].

Мердігер - осы жұмыстарды орындауға міндеттенетін және тапсырған жұмыстар үшін тапсырысшыдан сыйақы талап етуге құқылы тарап.

Кейбір жұмыстарды атқару арнайы қабілеттерді қажет етуіне байланысты, мердігер мердігерлік шартты жасай отырып, жұмысты орындауға, өз профессионалдық компетенциясына жатпайтын өзге де тұлғаларды жұмысқа тарта алады. Бұл мердігер жеке тұлға ретінде көрсетелген мердігерлік шартта да, заңды тұлға мердігер ретінде көрсетілген шартта да мүмкін болып табылады.

Мердігер шартының субъективтік тұрғысы екі тараптан да көп бола алады. Азаматтық кодекстің 619-бабында мердігердің шартты орындауға басқа тұлғаларды (қосалқы мердігерлерді) тартуға құқылы екендігі жазылған. Мұндай жағдайда мердігер тапсырысшының алдында бас мердігер, ал қосалқы мердігердің алдында тапсырысшы болады. Қосалқы мердігерлер мен бас мердігерлер араларында жеке мердігер шарты бекітіледі. Осы жағдайларда жұмыс нәтижесі бастапқы тапсырысшының талаптарына сәйкес болуы тиіс. Сондықтан бас мердігер жауаптылықты қосалқы мердігерлер үшін өзі көтереді. Тапсырыс беруші шарт жасасудың бастапқы кезінде бірнеше тұлғамен келісімге келуі мүмкін, бұл жағдайда мердігерлердің араларында бір құқықтық міндеттеме туындайды.

Жоғарыда аталғандардың негізінде, шарт күрделі құқықтық институттардың құрылымдық бірегей жүйесінен тұратынын атау қажет.

Мердігер шартының идеалды моделінде тараптардың құқықтары мен міндеттері, жұмыстың жасалу мерзімі, жасалынған жұмыс үшін төленетін ақша сомасы, оның төлену тәртібі, аталған міндеттерді орындамау үшін айыппұл санкциялары, келіспеу жағдайларында сотқа жүгіну тәртібі (соттылық), төтенше жағдайлар (форсмажорлық жағдай), жасалынуға жататын жұмыс тізімі бағасымен бірге сметада, тараптардың реквизиттері міндетті түрде көрсетілуі қажет. Әдетте смета мен жұмыс жасау мерзімінің графигі шарттан тыс қосымшаларда бекітіледі.

Тараптардың құқықтары мен жауаптылығы Қазақстан Республикасы заңнамаларының талаптарына сәйкес, өзара келісім негізінде бекітіледі. Қазақстан тәжірибесінде ірі құрылыс компанияларының кіші мердігерлерімен жасаған мердігер шартында өз құқықтарын жоғары талаптармен белгілеген кездер болды. Антимонополиялық органдар осындай ірі компанияларға қатысты құқықтық талаптарды бәсеңдетуге бағытталған ескертулер берді. Осы кіші кейстен мердігер шартының тараптарының нарықтық белсенділігіне қарамастан өзара тең дәрежеде қатынаста болуы керектігі туралы тұжырым жасауға болады. Яғни құқық пен жауаптылық өзара тең баланста болуы қажет.

Мердігерлік шарты бойынша ақы төлеу мәселесіне келгенде, шарттың құны орындалған жұмыс құнына сәйкес келеді. Алайда мердігердің салық органдарында тіркелуіне байланысты қосымша құн салығын (ҚҚС) мемлекеттің қазынасына аударуы мүмкін. Қазіргі уақытта ҚҚС мөлшері 12%-ға тең [8]. Төлем нысанында өзгешелік болуына қарамастан, еңбек құны ақша сомасымен анықталады. Шарт бойынша орындалатын жұмыстың құрамы күрделі болса, еңбек құнын анықтауда смета қолданылуы қажет. Смета - мердігерлік бойынша жұмыс, шығындалатын материалдың жалпылама құнын анықтайтын құжат болып табылады. Сметаны жұмыс пен материал құны мәселесіне анағұрлым анық болуына байланысты мердігер жасайды, алайда тапсырыс берушінің өзі жасауына ешқандай кедергі жоқ. Мердігер әзірлеген сметаны тапсырыс беруші бекіте отырып, бұл шарттың ажырамас бөлігі ретінде оған қосыла қол қойыла отырып, заңды күшіне енеді [9].

Мердігерлік шарттың мерзімі мердігер мен тапсырысшының өз қызметтерін жүзеге асыруға қажетті уақытын есептей отырып бекітіледі. Жұмыс

нақты әрі толық орындалатын уақыт аралығы мердігерлік шарттың жалпы мерзімі болып табылады. Аяқталу мерзімі шартта көрсетіледі. Егер жұмысты атқару барысында мердігердің баяу болуына не өзге де себептерге байланысты уақытылы аяқталуына күмән туындаған жағдайда, тапсырысшы келтірілген шығынды өтей отырып, мердігерлік шартты мерзімінен бұрын тоқтата алады.

Мердігерге тапсырысшы мердігерлік шартты жасау барысында сеніп тапсырған, қайта өңдеуге қажетті, мүліктің, құрылғының не өзге мүліктің сақталуын қамтамасыз етуге міндетті және ол үшін жауапкершілік көтереді. Осылайша мүлік ұғымына тек жұмысқа қажетті материалдар ғана емес, сеніп тапсырылған өзге де заттай мүліктер (мысалы, үй-жай) енеді.

Тапсырысшы мердігердің орындаған жұмысын қабылдауға және ол үшін ақы төлеуге міндетті. Қабылдау тәртібі ҚР АҚ 630-бабында қарастырылған, сонымен қатар шарттың өзінде де көрсетілуі мүмкін. Егер тапсырысшының орындалған жұмыс нәтижелерін қабылдаудан жалтаруы жұмысты тапсыруды кешіктіруге әкеліп соқса, дайындалған (өңделген) затқа меншік құқығы өткізілген кезден тапсырысшыға көшті деп танылады (ҚР АҚ 630-бабы, 8-тармағы). Егер несие беруші мерзімді өткізіп алу, не өзі, не заңдар бойынша немесе несие берушінің тапсыруымен міндеттеменің орындалуын қабылдап алу жүктелген адамдар жауап бермейтін жағдайларға байланысты болғанын дәлелдеп бермесе, несие берушінің мерзімді өткізіп алуы борышқорға мерзімді өткізіп алудан келтірілген залалдың орнын толтыртуға құқық береді. Мерзімді өткізіп алған несие берушіге мерзімді өткізіп алған кезде міндеттемені орындаудың кездейсоқ мүмкін болмай қалуының барлық қолайсыз салдары жүктеледі (ҚР АҚ 366-бабы 2-тармағы).

Егер тапсырысшы жұмысты нашарлататын немесе толыққандылығын жоқа шығаратын, шарттың орындалмаған бөлігін анықтаса, бұл туралы тез арада мердігерге хабарлауы қажет.

Әрі қарай тапсырысшы тек кемшіліктер қабылдауды растайтын актіде не өзге құжатта ескерілген жағдайда ғана сілтей алады. Ал тексеріссіз жұмысты қабылдап алып, кейіннен ертеректе көзбен көру арқылы ғана анықтауға мүмкін кемшіліктер байқалған жағдайда, кешіліктерге сілтеу құқығынан айрылады. Ал қабылдаудың әдеттегі жағдайында байқау мүмкін болмаған кемшіліктер анықталған жағдайда, сонымен қатар, мердігер әдейі жасырған болса, оны анықтаудың ақылға сыйымды мерзімі ішінде мердігерге хабарлауы қажет. Хабарлаудың шекті мерзімі, қабылдағаннан кейін 1 жылды құрайды. Ал құрылыс пен ғимараттағы, сонымен қатар мердігер өзі жасыруға тырысқан кешіліктерді хабарлау мерзімі 3 жылға дейін. Аталған мерзімге қарағанда ұзағырақ кепілдік мерзім қарастырылуы да мүмкін. Кепіл мерзімі аралығында жұмыс нәтижесі сапа талаптарына сай болып қалуы қажет. Заң актілерінде немесе шартта мердігердің тапсырысшыға жұмыс сапасына кепілдік беруі көзделген жағдайда, мердігер тапсырысшыға бүкіл кепілдік мерзімінің ішінде ҚР АҚ 632-бабының талаптарына сай болуға тиіс жұмыс нәтижесін беруге міндетті. Жұмыс нәтижесінің сапасына кепілдік, егер шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс нәтижесін құрайтын барлық элементтерге қолданылады (ҚР АҚ 633-бабы).

Егер мердігер мен тапсырысшы арасында атқарылған жұмыстың толыққандылығына не оның себебіне байланысты дау туындағанда, кез-келген тараптың басшылығымен сараптама тағайындалуы мүмкін. Сараптама нәтижесі бойынша кемшіліктер анықталмаған немесе кемшіліктердің туындауына мердігердің қатыстылығы болмаған жағдайларды қоспағанда, сараптама жүргізудің құнын мердігер төлейді. Егер талаптар келісім жасасса, өзара бөліп төлеуі мүмкін.

Тапсырысшының негізгі міндеті болып табылатын ақы төлеу, жалпы ереже бойынша мердігер барлық жұмысты тапсырғанда жүзеге асырылады. Сонымен қатар шарттың талаптарында көрсетілсе, алғашқы төлем немесе жұмыс кезеңдеріне байланысты төлемдер жүргізілуі мүмкін. Оның көлемін тараптар өзара келісе отырып бекітеді.

Мердігерге тапсырысшыға ҚР АҚ 624-бабында көрсетілген ұстап қалу құқығы ретінде сипатталатын, ҚР АҚ 9-бабы 3-тармағында көрсетілген өзін-өзі қорғау құқығын қолдануға құқық берілген [10]. Мердігерге тиесілі, шартпен бекітілген ақша сомасы толықанды өтелмеген жағдайда, мердігер жұмыс нәтижесін, тапсырысшыға тиесілі құрал, құрылғы немесе өзге де мүлікті тиесілі сома төлегенге дейін өзінде ұстауға құқылы. Егер тапсырысшы нәтижені қабылдаудан қашып, төлемесе, мердігер өзі жүзеге асыруға құқылы. Бұл жағдай шарт бойынша мердігер тапсыруға тиісті мерзімнен бір ай өтіп, тапсырысшыға екі рет ескертілгеннен кейін ғана орын алуына болады. Шартта өзгеше көзделмесе, мердігер жұмыс нәтижесін сатқаннан кейін, өзіне тиесілі соманы қалдырып, қалғанын тапсырысшының атындағы шотқа аударады.

Мердігерлік шарт бойынша екі тарапқа тәуекел тиісінше бөлінеді. Заңда не шартта өзгеше көзделмесе, материалдардың тапсыру уақытына дейін абайсызда бүліну немесе зақымдану тәуекелін материалды қармағына берген тарап көтереді. Мердігер екі тараптың да кінәсі болмаған жағдайда жұмыстың аяқталмаған жағдайында өз жұмысы үшін сыйақы талап ете алмайды. Тапсыру немесе қабылдаудың уақытын өткізіп алу жағдайында, кінәлі тарап тәуекелді көтереді [11].

Тараптардың бірінің кінәсіне байланысты жұмыстың аяқталмау жағдайына келер болсақ, мысалы материал жеткіліксіздігі не тапсырысшының жұмысты орындау туралы нұсқауына байланысты жағдайларда, мердігер алдын-ала ескерткен болса, ол өзіне тиесілі сыйақыны алуға құқылы.

Тараптардың бірінің кінәсі болған жағдайда, міндеттілік туындайды. Бұл әдетте азаматтық құқықпен реттеліп, компенсациялық сипатқа ие болады. Көп жағдайда кінәлі тарап ретінде мердігер қалады. Бұл жағдайлар Азаматтық кодекстің мердігердің жұмыс сапасының тиісті дәрежеде болмауы үшін жауапкершілік деп аталатын 635-бабымен қарастырылған. Егер жұмысты мердігер шарттан жұмысты нашарлататын ауытқулармен немесе оны шартта көзделген не шартта тиісті ережелер болмаған кезде - әдеттегі пайдалану үшін оларды жарамсыз ететін өзге де кемшіліктермен орындаса, заң актілерінде немесе шартта өзгеше белгіленбегендіктен, тапсырысшы өз таңдауы бойынша мердігерден:

- 1) қисынды мерзімде жұмыстың кемшіліктерін өтемсіз жоюды;

2) жұмыс үшін белгіленген бағаны мөлшерлес азайтуды;

3) тапсырысшының кемшіліктерді жою құқығы шартта көзделсе, өзінің оларды жоюға шыққан шығыстарын өтеуді талап етуге құқылы.

Талапкер өз қаражатымен өзге мердігерді жалдау арқылы жетіспеушіліктердің орнын толықтыра алады. Бұл шартта қарастырылуы қажет. Мердігер жұмыстың кемшіл тұстарын жоюдың орнына, ақысыз жұмыс істеуіне болады. Мердігер келтірілген шығынның орнын толтыруға міндеттеледі.

Тәжірибеге келгенде мердігерден жоғарыда аталған залалдың орнын толтыруын талап ету уақыты азаматтық құқықтың принциптеріне сәйкес талап қоюдың ескіру мерзімімен ұштасады, яғни үш жыл. Алайда шартта өзге де мерзімдер көзделуі мүмкін[12].

Осы аталғандардың негізінде Қазақстан Республикасының қолданысындағы мердігерлік шартының бейнесін салуға болады. Бұл шарттың жеке тәуелсіз категория ретінде орныққандығы оның күрделі құрылымдық жүйесінен көрінеді.

Қорытындылай келгенде, мердігерлік шарты ертеден келе жатқан институттардың бірі болып саналады. Оның Қазақстан Республикасының аумағында кең қолданысқа енуі XVIII-XX ғасырлар арасында орын алған. Қазіргі таңда ол жұмыс жасаумен тығыз байланысқан азаматтық-құқықтық қарым-қатынастарды реттейді. Бұл шарт бойынша тараптар болып табылатын тапсырысшы мен мердігерлер, құқықтық қарым-қатынастарын қағаз бетіне бекіте отырып, өздеріне құқықтар мен міндеттер жүктейді. Жалпы алғанда мердігерлік шарты құрылысты жүзеге асыруда нақты осы субъектілер арасында келісім болғандығын дәлелдеуші құрал ретінде рөл атқарады. Аталған шарт негізінде қазіргі таңда триллиондаған қаражат мөлшері айналымнан өтеді. Соған байланысты осы құқықтық механикалық бірлігінің заман талабына байланысты әрдайым дамып отыруы үлкен маңыздылыққа ие.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Барон Ю. Система римского гражданского права. Книга IV. Обязательственное право. - СПб. - 1997. - С.210.

2. Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры. - М.- 1999. - С.10.

3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. - СПб. - 1910. -С.565.

4. Иоффе О.С. Обязательственное право. - М. - 1975.- С.422.

5. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі.

6. «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V Заңы)

7. Завидов Б.Д. Договор: подготовка, заключение, изменение. - М. - 1997- С.89.

8. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV Салық кодексі.

9. Нусупова Ш.М. Особенности рассмотрения гражданских дел по договору строительного подряда.
10. Скрябин С.В. Учебное пособие «Вещное право». Алматы, 2009
11. Особенности работы с давальческим материалом (Н. Салиева, главный бухгалтер) (17 сентября 2010 г.)
12. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2020.10.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

ПРОБЛЕМЫ ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Сулеймен М. М.

Meiram_skz@mail.ru

Международный университет «Астана»,
Нур-Султан, Республика Казахстан

За 5 лет все казахстанские венчурные фонды организовали... всего лишь 12-15 сделок, в то время как для эффективного освоения капитала фонда каждым из них должно было быть совершено по 10 сделок. При этом средний размер инвестиционных вложений на 1 проект равен 2,5 млн. долларов, в то же время в первом квартале 2018 года европейские компании получили международный инвестиционный капитал в размере 4,9 млрд. евро.

По данным The Financial Times Limited в 2018 году по соглашению Европейской комиссии и Европейского инвестиционного фонда было решено вложить 410 млн. евро на финансирование новой программы, известной как VentureEU. Инвестиционные вложения в Швеции, Великобритании, Норвегии составляют более 0,5% от ВВП, среднеевропейский показатель равен 0,3%.

Таким образом, анализируя текущее состояние венчурного финансирования в Казахстане, приходится признать, что он – на начальном этапе становления. Один из факторов, сдерживающих развитие венчурного финансирования, – неглубокая емкость фондового рынка в отличие от стран Запада, где динамика роста венчурных фондов также связана с развитием фондового рынка. Зачастую венчурные инвестиции в рамках определенного проекта на более зрелых этапах проекта реализуются через IPO (первичное размещение акций на бирже). Простота процедуры вывода капиталовложений – важное преимущество, определяющее заинтересованность со стороны венчурных фондов/инвесторов.

Поговорим о том, что мешает венчурным капиталистам активно финансировать:

1) Недостаточность мер и механизмов государственного стимулирования, таких как: налоговые преференции и субсидии, отсутствие программ государственных гарантий и софинансирования в венчурные проекты непосредственно и/или через государственные институты развития, инвестиционные агентства или страховые организации.

2) Несовершенство законодательной базы, не позволяющей выстроить различные способы и формы инвестирования, управления проектами, отсутствие надежных инструментов защиты для сокращения предпринимательских рисков инвесторов. Кроме этого, «коэффициент нерасположенности к риску» инвесторов мог бы быть снижен в случае увеличения количества «положительных» историй успеха реализации определенных проектов. К сожалению, действующее законодательство по некоторым параметрам не отвечает международным правовым тенденциям регулирования рынков венчурного капитала. Сегодня, учитывая требования к проектной оценке в текущем бюджетном законодательстве, вероятность участия государственного капитала в высокорисковых инновационных проектах низкая. А иностранные

инвесторы, как правило, готовы вложить деньги только в проекты, гарантируемые государством. При отсутствии государственных гарантий проект с участием иностранных инвестиций реализовать сложно, соответственно, снижается уровень инновационной активности предприятий, и интеллектуальные ресурсы утекают за рубеж. Так, инновационная активность предпринимательского сектора РК составляет 9,3%, что в среднем в 5-7 раз ниже аналогичных показателей в странах ОЭСР (например, в Швеции данный показатель – 57%, в Германии – 70%, Финляндии – 46%, Австрии – 70%, Великобритании – 62%). В рейтинге глобального индекса конкурентоспособности Казахстан по индикатору «Инновационный потенциал» занимает 84 место, а по «Доступности венчурного капитала» - 102 место.

3) **Отсутствие спроса на инновации** из-за низкой конкуренции между промышленными предприятиями.

4) **Недостаточное понимание роли инноваций**, отсутствие профессиональной консолидации отраслевого опыта и внедрения лучших практик. И здесь, конечно же, важна информационная поддержка деятельности венчурных фондов.

5) **Недостаточное предложение качественных технологий**, которые могли бы заинтересовать крупных отечественных и зарубежных инвесторов. В отсутствие активного предпринимательского сектора, выдвигающего инновационные проекты, которые могли бы «выстрелить», нет смысла создавать многочисленные венчурные фонды, поэтому при небольшом количестве венчурных капиталистов сложно говорить о том, что у нас работает венчурный рынок, инвестиционная среда. Отсутствует конкуренция, динамично развивающиеся технологические, маркетинговые и финансовые инструменты [1].

В данной связи стоит отметить целесообразность инициатив государства по созданию платформ инкубирования стартап-проектов – таких, как: **Centras Venture Day, МОСТ, TechGarden, венчурный фонд «100 пудов»**. Но, вероятно, требуется провести более активную маркетинговую кампанию в целях продвижения имеющихся современных мобильных и онлайн-технологий, позволяющих создавать стартап-бизнес с малой капитализацией. Более системный подход в развитии сектора предполагает воспитание венчурной культуры, выделение целевых грантов, предоставление налоговых льгот, а также разработку регулятивных и контрольных мер процесса.

Венчурный фонд — это инвестиционный фонд, который ориентирован на работу с инновационными предприятиями и проектами, зачастую стартапами[2].

Слабые коэффициенты деятельности венчурных фондов могут быть объяснены низким уровнем контроля и мониторинга использования финансовых ресурсов, к примеру, АО «НИФ» контролирует деятельность венчурных фондов на основании отчетов управляющих компаний венчурных фондов, то есть без осуществления финансового контроля.

Для развития малого бизнеса в инновационной сфере необходимы инвестиции. Крайне важно и выгодно для МПВД (малые предприятия, занимающиеся инновационной деятельностью) привлечь венчурный капитал,

так как других способов получения адекватного финансирования для них практически не существует [3].

Предотвратить потери от капиталовложений в деятельности венчурных фондов возможно путем проведения более тщательной оценки проектов. Важно проводить мониторинг на всех стадиях реализации проекта, эффективно контролировать освоение инвестиционных средств. Безусловно, рискованный характер венчурных инвестиций не позволяет полностью исключить убытки, но таким образом их возможно существенно сократить.

Разработчиками закона от 9 июля 2018 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам венчурного финансирования» стали дочерняя организация холдинга «Байтерек» – АО «Национальное агентство по технологическому развитию» и Министерство по инвестициям и развитию РК.

Пресс-служба АО «Национальный управляющий холдинг «Байтерек» представила ключевые нововведения и ожидаемые результаты подписанного документа:

- закон стимулирует рост инновационных предприятий, инвестиционное оживление участников рынка, создание новых рабочих мест и повышение предпринимательской активности;

- определяет правовой статус венчурных фондов;

- дает возможность частным инвесторам более уверенно инвестировать в рискованные проекты на раннем этапе развития;

- позволяет участникам рынка объединять вклады и осуществлять совместную деятельность по венчурному финансированию без образования юридического лица для извлечения прибыли;

- наделяет функциями венчурного финансирования институты в сфере информационно-коммуникационных технологий, к примеру национальный холдинг «Зерде»;

- в долгосрочной перспективе нововведения позволят обеспечить научно-технический прогресс, а также увеличение количества предпринимателей в сфере разработок новых технологий;

- законом предусмотрено введение новых договорных инструментов корпоративного права, в частности, элементов английского права в систему венчурного финансирования;

- предусматривает договор об осуществлении прав участников товарищества для закрепления согласованных «правил игры» между партнерами, в том числе условия «входа» и «выхода» из бизнеса, а также снижения рисков возникновения корпоративных конфликтов;

- предоставляет участникам возможность максимально защитить свои права и урегулировать те аспекты, которые не урегулированы в уставе и учредительном договоре товарищества;

- вводит инструмент «опционный договор», согласно которому одна из сторон обязуется исполнять свои обязательства при условии предъявления другой стороной требования;

– дает возможность участникам венчурного фонда, помимо иного имущества, предусмотренного казахстанским законодательством, использовать право требования участников к товариществу по финансовым займам в качестве вклада в уставный капитал товарищества;

– предоставляет возможность участникам рынка включать в договоры положения о заверениях и гарантиях;

– предусматривает механизм возмещения потерь в случае наступления определенных в договоре обстоятельств [4].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-07/chego-ozhidat-ot-zakona-o-venchurnom-finansirovanii-v-kazakhstane>

2. Азрилиян А. Большой экономический словарь. — М: Институт новой экономики, 2010.

3. Муканов Д. Индустриально-инновационное развитие Казахстана: потенциал и механизмы реализации. — Алматы: Дайк-Пресс, 2004. — 274 с.

4. <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-07/suschestvuet-li-venchurnoe-finansirovanie-v-kazakhstane-chast-2>

THE INTERSUBJECT CONTEXT OF COMMUNICATIVE DISCOURSE IN MEDIATION

Syzdykova S. M. PhD student, **Omarova A. T.** PhD, associate Professor
sauleshka-sm@mail.ru; omarova.asem@mail.ru
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

Generally, it is clear that, despite of development of communicative information in society, a connection establishment of people with each other in the cognitive-labor process, exchanging of ideas, sharing with opinions, even, their several aims and values are at variance, and it can be base to the emergence of not only small, but also massive conflicts.

The mediation have been solving and regulating disputes from ancient times. For example, in Ancient Rome, since Justian it was created a legislative conclusion of the position of mediators. In justice of Rome the mediation called differently as «internuncius», «medium», «intercessor», «interpres», «mediator» [1].

The methods of mediation (reconciliation) used in Ancient Greece, Japan, China, in the Middle Ages in Russia, Kazakhstan. Proof of that, we know that there were Kazakh biys and judges, who acted in accordance with truth and wanted only justice, sheshens and wise aksakals with oracular mouths, who were known in people as “mediators”, “conciliators”, “intercessors”, “intermediator”. So, if we call the mediation the ancient process of “reconciliation” has continue from our older generation. In other word, in the implied sense of reconciliation there are traditions of the people, but separated in various country variously.

Consequently, appeal to scientific information source, we can show two hypothesis of creation of mediation: archaistic and modern.

The theory of creation of archaistic theory of mediation based on the theory that it was created on the formation of human society. For the first time, the process of mediation used when to resolve disputes of two parties, invited third, i.e. neutral party [2, 6-8 б.]. In the role of mediator (conciliator) were figures who had especial competency. They are wisemen, sacrificers, doctors, hammer-men, etc.

In the frame of modern theory, the mediation (Alternative Dispute Resolution (ADR) created in the 1970s of XX century in the USA legislatively and immediately gained currency to the world. In Australia and New Zealand created Community Conferences, Family Group Conferences, Peacemaking Circles/Sentencing Circles.

In the contingent of Europe the mediation models adapted with the modern life. In the Republic of Kazakhstan the mediation confessed legislatively and passed a Law No.401-Iv from January 28 of 2011 [3].

Mediation also provides multidisciplinary, multilateral services. For example, if lawyers are hired in criminal and civil cases, psychologists, psychotherapists, sociologists, and social workers contribute to resolving family conflicts, teacher disputes, and debates among adolescents. It is also used in resolving disputes between entrepreneurs, between citizens and representatives of various sectors of government.

The mediation formed as a interdisciplinary field had a methodical and theoretic base from several disciplines. Nowadays, the mediation is a study object of various of

subjects, to be specific, philosophy, jurisprudence, sociology and social work, psychology, political studies, conflict management, management, diplomatics and language studies. Every science forms a complex of theoretic and practical knowledge about mediation. At this point, we try to dwell on the interdisciplinary communication of mediation above mentioned.

Mediation and philosophy. In philosophy, the ideas of people or individuals reconciliation demonstrated in proceedings of J.J.Russo, I.Kant, G.V. Hegel, G. Spencer, V.S. Solovieva, and etc. The reconciliation (mediation) - in addition to the presence of special characteristics as a philosophical and moral category in the legal space, there is an alternative practice of out-of-court dispute resolution.

Mediation and jurisprudence. One of the main disciplines has interaction from the legal point in mediation is jurisprudence. At this time there many works realized within the limits of legislation dedicated to the research of mediation concept [4, 44 p].

The profile of mediation in the settlement of disputes in jurisprudence is quite large, it touches on the following contentious issues:

1. Family disputes;
2. Intercorporate and incorporate, business-to-business and economical disputes;
3. Disputes in the field of bank and coinsurance fields;
4. Disputes at workplace, namely, labor disputes;
5. Disputes connected to the literary property and intellectual property rights;
6. The mediation in the sphere of education;
7. Support for the projects which's realization can cover the interests of many parties;
8. Intercultural disputes and etc.

Mediation and social works. Differences between mediation and social works can be demonstrated clearly than differences between mediation and competitive juridical system processes, but they are not important. The authority of mediation arises from mutual understanding between mediator and parties. Parties admit with mediator to participate in the process of mediation. If they want, Тараптар медиатормен бірге медиация процесіне қатысуға келіседі. Медиация тараптардың рұқсатымен ғана болады. If they so wish, the parties retain final control to the extent that they understand their right to participate. The knowledge and experience of mediator in the sphere of development of communication and help to make a decision is the second point of authority [5, 15 p].

Mediation and reflective psychology. Mediator often has to work with disputes, they must pay more attention to the emotional sphere than official legislative sphere. It gives possibility to determine new objects in human relations in circumstances of disputable problems of conducting of negotiations and to search mutually comfortable right decisions in several fields of relationships [6, 122 p].

It is right to study the close affinity between *mediation and psycho-linguistic*. It studies the psychological and linguistic aspects of speaking action, and studies psychological and social aspects of using language in speaking action and speaking communication. In mediation process mediator understands socio-psychological

feeling of parties of linguistic components and language, and can control the emotional position of person carefully to not let the complication of dispute. All of this demands of definite socio-psychological and linguistic knowledge and working efficiency of mediator.

Mediation in political studies and diplomatics. We can understand the process of mediation in political and diplomatic fields of relationship firstly as the peculiar conciliator in resolving and precluding of political conflicts. Modern methods of regulating conflicts, one party score second party's expense, or both parties should find tactics and strategies directed to get consensus for the avoidance of continued conflicts. The process of mediation has such technologies [7, 120-121p].

Mediation in daily life (domestic mediation). It is suggested to research effectively phenomenon of mediation not only in institutional sphere, but also in domestic sphere. The usage of mediation in daily life from the first sight is the rampant phenomenon. But the meaning of this phenomenon in the impossibility and unwillingness of making head-on relationships with each other [8, p.56].

In the connection or work of mediation discourse, can be demonstrated two discourse of daily mediation not only in institutional relationships: institutional and non-institutional (domestic). All subjects of given discursive community can be equitable, active or passive in several levels of mediative process. The main intuition is elimination of discursive confrontation and bring to participants to mutual effective agreement (consensus). The basic values of discourse of mediation determined as "winnings-winnings" solution. Overall, the research of discourse of mediation through another spheres social sciences have an influence to understand its technology deeply. The research of such kind of discourse. Undoubtedly, the study of this type of discourse requires deep analysis and, from the point of view of the theory of discourse, cognitive-pragmatic and typological aspects. Therefore, the mediation is a new stage in the discursive experience as a technology or dispute regulation. Then, the mediation is discursive phenomenon based on a disputable potential as a communicative mutual reaction.

LITERATURE

1. Kulikova L.V., Prohorova O.A. Research approaches to mediation discourse in the focus of interdisciplinarity //Philological sciences. Theory and practice questions. Tambov: Gramota, 2016. No 2(56): in 2-p. P. 2. P.100-104.
2. Melnichenko R.G. Mediation: training tool for bachelors. M.: Publishing house.-trade corporation "Dashkov and K", 2018.- 192 p.
3. The Law of Republic of Kazakhstan on Mediation. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>
4. Minkina N.I. Mediation: review of research approaches and legal framework
// Euroasian advocacy. 2014. № 4 (11). P. 43-46.
5. Marian Roberts, 2008. Mediation in Family Disputes Principles of Practice. Third Edition, p.277.

6. Pokhmelkina G.F., Semenov I.N. Refletechnology of mediation in modern foreign practical psychology and conflictology. //Psychology. The magazine of high Economy school. 2008. T. 5. № 1. P. 121-138.
7. Besemer H. Mediation. Reconciliation in conflicts /translation from german N.V. Malovoy. Kaluga: Spiritual knowledge, 2004. 176 p.
8. Fischer R., Yuri U. The path to agreement, or negotiation without defeat / Translation from english. M.: Nauka, 1992. -158 p.

JUVENILE JUSTICE

M. Tastanova

budur_t@mail.ru

*Master of Law, senior teacher of department of International law
KAZGYUU University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

The Convention contains quite elaborated provisions regarding juvenile justice, that is: the rules for the treatment of children in conflict with the penal law (art. 40 and 37). More elaborated rules can be found in UN Standard minimum rules for the administration of juvenile justice (Beijing Rules, 1985), the UN Rules for the protection of juvenile deprived of their liberty (Havana Rules, 1990) and the UN Guidelines for the prevention of juvenile delinquency (Riyadh Guidelines, 1990). Furthermore in 2007 the CRC Committee has issued a General Comment on Children's rights in juvenile justice (CRC/C/GC/10, 25 April 2007) containing many recommendations to States parties for legislative and other measures with a view to bringing their rules and practices in full conformity with the international standards. These documents are the key sources of information for any training of professionals working within the system of juvenile justice; the texts can be found in the Addendum to this manual. There are many more international documents (for example UN Resolutions) and regional declarations and resolutions, in particular produced by the Council of Europe and there is an impressive body of research on juvenile delinquency (causes, nature, prevalence, results of various interventions often disaggregated for age, gender, minorities etc). In short: juvenile justice receives a lot of attention not only from governments, but also from NGO's and the world of research[1]. Many countries have undertaken or are in the process of undertaking legislative measures to bring their national laws in compliance with the international standards, while often at the same time developing and implementing national policies for the prevention and intervention in juvenile delinquency. From a global perspective it is impossible to identify one prevailing trend in the activities addressing juvenile delinquency. On the one hand one can find policies emphasizing the need for a tougher approach of juvenile delinquents (increasing the penalties) but at the same time (and often in the same country) one can find measures to reduce the use of deprivation of liberty through the introduction of alternative measures and restorative justice projects [2].

In its General Comment No.10 the CRC Committee states that the treatment of children in conflict with the penal law must comply with the following fundamental principles:

- the treatment has to be consistent with the child's sense of dignity and worth;
- the treatment should reinforce the child's respect for the human rights and freedoms of others;
- the treatment must take into account the child's age and promotes the child's reintegration and the child's assuming a constructive role society;

Respect for the dignity of the child requires that all forms of violence in the treatment of the child must be prohibited and prevented.[3].

"Juvenile justice" is a well-established term in the arena of children's rights. However, there is no internationally adopted definition of this term. In addition the term "juvenile justice system" is frequently used, again without a clear definition, of what this term encompasses [4].

A possible "definition" of juvenile justice: the rules, regulations and decrees applicable for dealing with juveniles who allegedly committed an act (including omissions) that is punishable under the law and who are criminally responsible, that is: who are at or above the minimum age of criminal responsibility (MACR). Juvenile justice is the practice of applying a set of rules for a specific group of children/juveniles: persons who have reached the minimum age of criminal responsibility (as defined in the national law) and are below the age of 18 at the time they allegedly committed an offence. Juvenile justice is a special form of criminal justice meaning that the principles of criminal justice are applicable unless the law makes specific exceptions [5].

According to art. 40, par. 3 CRC States Parties shall seek to promote the establishment of laws, procedures, authorities and institutions specifically applicable to children who (allegedly) committed an offence (have infringed the penal law). This provision is the justification and/or the foundation for a separate juvenile justice system. But the question could be discussed why we have such systems in almost all countries; see in this regard par. 10 of General Comment no. 10 of the CRC Committee.

The leading principles of the CRC, and therefore also for juvenile justice, are the articles 2 (non-discrimination), 3 (best interests of the child), 6 (the right to life, survival and development) and 12 (the right to be heard).

These principles have been discussed in the general part of the training manual. But it may be useful to discuss the meaning of these principles in the context of juvenile justice [6].

Non-discrimination (art. 2)

equal treatment of all children in conflict with the law requires special attention, particularly when dealing with children belonging to ethnic minorities and otherwise disadvantaged children (e.g. street children).

Data in many countries show that these children are often over-represented in the juvenile justice system. There are many reasons for this over-representation such as racial discrimination, selective arrest and intake in the system and a higher exposure of e.g. minority youth to risk factors associated with delinquency.

Awareness of these factors is important in order to avoid discrimination when responding/reacting to juvenile delinquency.

In the light of the right to non-discrimination it is also important to ensure that an act or activity not considered an offence or not penalized if committed by an adult is not considered an offence and not penalized if committed by a juvenile. Behavioural problems of children such as vagrancy, truancy and runaway, often the result of psychological or socioeconomic problems, should not be criminalized.

Best interest of the child (art. 3)

This principle means for instance that the traditional objectives of criminal justice such as repression and retribution, must give way to rehabilitation and restorative justice in dealing with juvenile offenders. But at the same time the best interest of the child cannot be used as a justification for disproportionate lengthy interventions e.g. a treatment order for many years. The criminal law principle of proportionality must also be observed when dealing with juvenile offenders.

Juvenile justice has to ensure that children are dealt with in a manner proportionate both to their circumstances and the offence (art. 40, par. 4). The CRC Committee emphasizes that the reaction to an offence should always be in proportion not only to the circumstances and the gravity of the offence, but also to the age, lesser culpability, circumstances and needs of the child, as well as to the various and particularly long term needs of the society [7].

LITERATURE

1. Thompson (1990): The Cambridge Social History of Britain ed. by FML Thompson (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)
2. Thorpe (2000): No Fault or Flaw: The Future of the Family Law Act 1996, by M Thorpe and others (Bristol: Jordan Publishing Ltd, 2000)
3. W Macpherson, Law Relating to Infants , Shelford //The Law of Marriage and Divorce – 1841. - p. 282
4. Admiralty Courts (1833): Report of the Select Committee on Admiralty Courts, BPP 1833, vol 7, p. 379
5. Beveridge (1942): Social Insurance and Allied Services: Report... November 1942, 1942, Cmd. 6404
6. Domicile: Private International Law Committee's First Report on Domicile (1954, Cmd.9068)
7. Finlay Report (1926): First Report of the Committee on Legal Aid for the Poor, (Chairman, The Hon Mr Justice Finlay, Cmd. 2638, BPP 1926 xiii, 195).

К ВОПРОСУ КОРРУПЦИИ В ЧАСТНОМ СЕКТОРЕ

Айтбек Т.Б.

t326321@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа права,
Нур-Султан, Республика Казахстан

В частном секторе, то есть в сфере общественных отношений между физическими и юридическими лицами, совершаются правонарушения, имеющие коррупционный характер.

Коррупция в частном секторе распространена не меньше, чем коррупция в системе государственной службы. Ибо в корне своей природа явления одна и та же – конфликт интересов лиц, которые должны действовать в силу разных оснований для осуществления, представления и/или защиты чужих интересов [1, С. 486].

«Частный сектор также призван сыграть важную роль. Надлежащее поведение служит одной из гарантий успеха в бизнесе. Принимаемые деловыми кругами меры по борьбе с коррупцией могут вылиться в неуклонную поддержку устойчивого развития» - из послания Генерального секретаря ООН Пан Ги Муна по случаю Международного дня борьбы с коррупцией, 9 декабря 2014 г.

На сегодняшний день противодействие коррупции все еще является актуальной задачей перед Республикой Казахстан. В послании Президента РК от 2 сентября 2019 года также озвучена необходимость усиления борьбы с коррупцией.

Противодействие коррупции на данном этапе развития Казахстана должно выступать первоочередным направлением государственной политики.

Исходя из положений п. 6 ст. 1 Закона РК «О противодействии коррупции» коррупция – незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами (далее – должностные лица) своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ.

Субъектный состав правонарушений, связанных с коррупцией включает должностных лиц или других лиц, совершивших подкуп первых. Таким образом, законодательством определен четкий перечень субъектов коррупции.

Согласно вышеизложенному, субъектами коррупционных правонарушений не признаются коммерческие или иные организации (далее – юридические лица, частный сектор), только если они не совершили подкуп должностных лиц.

¹ Хабриева Т.Я. Коррупция: природа, проявление, противодействие. - Москва 2012. - С. 667

То есть, исходя из действующего законодательства, правонарушения коррупционного характера в частном секторе не признаются коррупцией и не влекут ее последствий.

Коррупцией в частном секторе признаются коррупционные правонарушения в сфере общественных отношений между физическими и юридическими лицами.

Коррупция в частном секторе, влияющий на узкий круг лиц, является такой же угрозой для экономического и социального роста общества, как коррупция в государственном секторе, которая подрывает фундаментальные принципы справедливости и законности.

Уголовная ответственность частного сектора за коррупцию установлена в рядах стран, таких как США, Франция и Сингапур. Внедрение данного института вывели эти страны на нынешние рейтинги по восприятию коррупции и противодействия с ней.

Международный опыт показывает необходимость внедрения уголовной ответственности за совершение коррупционных правонарушений коммерческими и иными организациями.

Так, Законом РК от 4 мая 2008 года ратифицирована Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции от 31 октября 2003 года (далее – Конвенция). Исходя из положений п.12 Конвенции каждое государство-участник принимает меры, в соответствии с основополагающими принципами своего внутреннего законодательства, по предупреждению коррупции в частном секторе, усилению стандартов бухгалтерского учета и аудита в частном секторе и, в надлежащих случаях, установлению эффективных, соразмерных и оказывающих сдерживающее воздействие гражданско-правовых, административных или уголовных санкций за несоблюдение таких мер.

На основании ратифицированной Конвенции Республикой Казахстан принимаются меры по усовершенствованию борьбы с коррупцией.

После присоединения к конвенции, Указом Президента от 24 августа 2009 года была утверждена Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года (далее – Концепция). Пункт 28 Концепции изложен следующим образом «Важным так же является приведение уголовного закона в соответствие с международными договорами, ратифицированными Казахстаном. Речь, в частности, идет не только о декриминализации, но и об обратном процессе криминализации определенных видов правонарушений, а также о введении уголовной ответственности юридических лиц за некоторые категории уголовных деяний, в том числе за экологические, экономические и коррупционные правонарушения».

Согласно Концепции, одной из задач перед государством выступает внедрение уголовной ответственности юридических лиц за коррупционные правонарушения.

На основании вышеуказанных правовых актов, Указом Президента от 26 декабря 2014 года утверждена Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы (далее – Стратегия), в которой пунктом 4.3. еще

раз отмечена важность привлечения к ответственности за коррупцию в частном секторе.

К тому же, на Съезде Национальной палаты 16 июня 2016 года принята Хартия предпринимателей Казахстана (далее – Хартия) по противодействию коррупции. Данный документ является первым шагом к внедрению ответственности за коррупционные правонарушения в частном секторе.

Согласно положениям Хартии, присоединившиеся субъекты всецело подтверждают принцип нулевой терпимости к коррупции и принимают на себя социальную ответственность за его реализацию. Также, Хартия включает термин корпоративной коррупции, которое отождествлено с понятием коррупции в частном секторе.

Таким образом, проведенный анализ в сфере противодействия коррупции показывает, что на сегодняшний день понятие «коррупции в частном секторе» не закреплена на законодательном уровне.

Все указанные принятые меры Казахстана в сфере противодействия коррупции изучены в рамках 4-го раунда мониторинга Стамбульского плана действий по противодействию коррупции (далее – План).

Мониторингом оценены принимаемые меры в сфере противодействия коррупции и даны последующие рекомендации в утвержденном отчете. Одним из этих рекомендаций является внедрение уголовной ответственности за коррупционные правонарушения в частном секторе.

«Признать на уровне документов государственной антикоррупционной политики ответственность государства за разработку и осуществление целостной антикоррупционной политики, среди прочего, в частном секторе, распространить определение термина «коррупция» на частный сектор, наделить специализированный государственный орган полномочиями по формированию и координации антикоррупционной политики в частном секторе во взаимодействии с субъектами предпринимательства», так звучит новая рекомендация №3 согласно отчету 4-го раунда мониторинга Плана [2, С. 28].

Подводя итоги, внедрение уголовной ответственности за коррупционные правонарушения среди субъектов частного сектора должно стать следующим шагом в сфере противодействия коррупции.

Учитывая рекомендации Конвенции ООН по противодействию коррупции, Стамбульского плана действий, положения Концепции правовой политики и Антикоррупционной стратегии, на данный момент развития Казахстана целесообразно разработать проект внесения изменений и дополнений в Уголовный кодекс и Закон РК «О противодействии коррупции» в части внедрения ответственность юридических лиц за коррупцию.

² Отчет 4-го раунда мониторинга Стамбульской плана действий по противодействию коррупции в Казахстане <<https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kazakhstan-4thRound-Monitoring-Report-RUS.pdf>> (дата обращения: 28.02.2020 г.).

THE ROLE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.P. Yassinova

itsalekah@gmail.com

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, RK
Scientific adviser Yessirkepova M.M. PhD

N. A. Nazarbayev in the Message to the people of Kazakhstan dated January 31, 2017 "The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness" noted that to ensure macroeconomic stability (the third priority), first of all, "it is necessary to radically improve the efficiency of budget expenditures" [1].

The Message also emphasizes that public-private partnership "should become the main mechanism for the development of infrastructure, including social infrastructure". In this regard, the issues of evaluating the effectiveness of PPP projects, which are a type of public investment projects and, accordingly, involve the use of budget funds to some extent, are doubly important and relevant.

The value of public-private partnership in economic development is that it reduces the burden on the state budget; uses more innovative and efficient technologies than in the case of providing services directly to the public sector; creates new and modernizes existing infrastructure that is owned by the state and is of strategic importance for the economy; unity of interests of private business and public authorities can become a factor in reducing risks for private investors; professional management of business objects of state ownership is provided, since PPP projects involve the knowledge and experience of entrepreneurs; consideration of national interests and control over the implementation of socially significant projects.

Studying the world experience of the results of using PPP mechanisms, it can be noted that at the present stage, a special growth in infrastructure investment occurs in the developing economies of South-East Asia, since China accounts for up to 90% of such transactions. In European countries and the United States, there is an uneven use of PPPs: due to intensive processes of restructuring infrastructure industries and relevant legislation, the leaders in the use of PPP mechanisms in Europe are the United Kingdom, France and Spain [2].

For example, in the UK, the average share of PPP projects in government spending is about 15%. According to the calculations of International Financial Services London, about 930 PPPs were created for a total amount of more than 66 billion rubles. Contracts in the form of PFI were most often awarded in areas such as transport, defense, education, health, and law and order.

According to the Ministry of Finance, more than 800 schools, 70 hospitals, and 45 transport projects were built using PPP contracts.

The uniqueness of the PPP system in the UK, in particular, consists in the actual absence of relevant legislation that in any way restricts the Agency or public authority in matters of concluding such contracts [3].

PPP by its economic nature is the result of the development of traditional mechanisms of interaction of economic relations between the state authorities and the private sector for the development, planning, financing, construction and operation of

infrastructure facilities. Thus, there is a need to determine the most priority sectors for the application of PPP for each country and region. It is almost impossible to attract investment in all sectors of the country's economy in full, and there are always those sectors that need to be invested first. In addition, there are industries in countries with different levels of economic development that the government believes should be invested in by attracting the private sector.

The analysis of foreign projects in countries with different economic development, implemented using the concession form of PPP, showed that such partnerships are successfully used in transport (roads, railways, airports, ports, pipeline transport) and social infrastructure (health, education, entertainment, tourism), housing and utilities (water, electricity, water treatment, gas, etc.), in other areas (prisons, defense, military facilities). Transport infrastructure is leading, followed by social infrastructure by a small margin [4].

Thus, in developed countries, the priority of the health and education sectors is determined by the policies of these States and their socio-economic development. In countries with economies in transition, these industries are already far from the 1st place in the use of PPP-leading roads, construction of bridges and tunnels, light ground metro, airports. In developing countries, as in the previous group of countries, roads are in 1st place in terms of the number of PPPs, while airports, prisons and water treatment plants are in 2nd place. This distribution primarily reflects the interest of countries in the development of these industries, since PPP allows attracting private sector investment, reducing public sector costs, and distributing risks among partners [5].

The objective necessity of public-private partnership is evidenced by the trends of global development:

- political and economic processes are becoming more diverse;
- the business environment is changing rapidly;
- new financial and economic groups are being formed;
- there is an active search for new forms of foreign economic relations;
- trends towards social inequality and economic deregulation are increasing;
- processes of disintegration and transfer of management functions to local and regional bodies are developing;
- the role of knowledge and intellectual capital is increasing.

It follows that there is a need for new models of relations – decentralized, mobile, which combine state and market principles, individual freedom and new forms of responsibility.

According to the information of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan, there are currently three existing concession projects, for which certain positive and negative experience has been gained. These are the railway line "Shar - Ust - Kamenogorsk Station", the power transmission line North Kazakhstan - Aktobe region and the passenger terminal of the airport in the city of Aktau.

We have identified 6 priority sectors where we have traditional advantages - metallurgy, chemistry, petrochemistry, mechanical engineering, construction materials, and food processing. They, in turn, are divided into 14 sectors - from ferrous metallurgy to the production of motor vehicles.

The rapid development of various forms of PPP in all regions, their wide spread in various sectors of the economy allow us to interpret this form of interaction between the state and business as a characteristic feature of the modern mixed economy. This is a public-private partnership, usually referred to as a Public-Private Partnership (PPP). The essence of the accepted term "public-private partnership" (PPP) is as follows: the redistribution of responsibility and risks for the development of sectors that are usually the responsibility of the state. PPP is an institutional and organizational Alliance of state power and private business to implement socially important projects in a wide range of fields – from development of strategically important sectors of the economy to provide public services in the entire country or individual territories.

The introduction of a PPP mechanism in Kazakhstan can lead to the creation of the following advantages:

- more efficient and efficient management of public infrastructure projects;
- integration of modern technologies into public infrastructure;
- optimal risk allocation;
- attracting new sources of funding to infrastructure projects.

In contrast to the European Union, in Kazakhstan, the PPP project implementation sector is at the first stage of development: authorities at the regional and local levels have stepped up activities to form the organizational basis for PPP development by developing appropriate programs, creating bases for partnership investment projects ("PPP Roadmap", development of pilot projects, model projects, etc.); regional and state bodies are being created to support and develop infrastructure projects; regulatory documents in the field of PPP are being developed and approved, etc.

According to article 74 of the Business code of the Republic of Kazakhstan, public-private partnership is divided into institutional (when a legal entity is created jointly by a public and private partner for the implementation of a project) and contractual (carried out through the conclusion of a PPP agreement). Contract PPP can be implemented on the basis of concession agreements, trust management of state property, leasing, life cycle contracts, and others [6].

Along with the norms of the Budget and Business codes, issues of PPP projects implementation are regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan dated 07.07.2006 No. 167 "on concessions", as well as the Law of the Republic of Kazakhstan dated 31.10.2015 No. 379-V "on public-private partnership".

The use of the concession mechanism has a number of advantages: retaining ownership of the concession object; the ability to attract long-term private investment in low-profitable sectors of the economy; the ability to apply effective management; the ability to use the latest engineering developments; improving the quality and range of services; creating a competitive environment; effective use of capital and additional income, creating new jobs; the ability to obtain economic benefits from managing the concession object; obtaining financial benefits from the state; availability of a guaranteed range of consumers of the service; if the project is successfully implemented, the business reputation of the concessionaire enterprise will increase and, as a result, its competitiveness.

The concession mechanism has some disadvantages that must be considered in its implementation in practice: the possibility of loss or weakening of control by state

authorities over the growth of tariffs and quality of services; the bankruptcy of concessionaire may have negative social consequences and result in loss of public confidence in public authorities; concession in the conditions of non-transparency of licensing procedures and imperfection of Russian legal field creates conditions for corruption actions; high risk investment; risks of non-fulfillment of budget obligations; problems of setting market tariffs, politicization of this issue; the possibility of losing the concession object in case of a dispute with the authorities and the concessionaire, and so on.

The Law "on public-private partnership" has increased the number of participants in the process of PPP: the public partner, private partner, financial, and other organizations, operators, industry (KTZ, KEGOC, Kazakhtelecom, etc.), "Atameken" and quairesonance. According to article 6 of this law, public-private partnership is implemented in all sectors (spheres) of the economy, except for objects, the list of which is determined by the President of the Republic of Kazakhstan. All mechanisms and principles that work in the investment sphere are applicable to public-private partnerships. In this regard, the introduction of project management in public-private partnership becomes relevant. One of the characteristic features of public-private partnership projects is their long-term implementation. The state and business, having entered into equal partnership relations, do not expect a momentary effect. Each of the parties carefully and comprehensively assesses their risks of entering a particular project. Therefore, in such projects, it is necessary to ensure the interaction of a competent team of managers with different qualifications. Another feature of public-private partnership project management is the involvement of new participants in the project implementation, depending on the group of processes [7].

The Kazakhstan PPP center is an analytical and expert center for the development of public-private partnership. To strengthen the institutional system and economic expertise of concession projects, JSC "Kazakhstan center for public-private partnership" was established in accordance with the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2008 No. 693 "on the establishment of a specialized organization for concession issues". The sole shareholder of Kazakhstan center for public-private partnership JSC is the Government of the Republic of Kazakhstan. The main reason for creating this specialized body in Kazakhstan is to ensure transparency, competence and due diligence in the selection process of PPP projects; to develop a framework for supporting the PPP process in Kazakhstan, as well as to accumulate knowledge and experience in this field. The role of the PPP center is as follows: conducting research, expertise and evaluation of the implementation of investment projects in the field of PPP; preparing recommendations for public authorities on the development of legislation and methodological framework for PPP projects; monitoring PPP projects in the development and construction process; organization of seminars, trainings, conferences and other events related to public-private partnership [8].

19 Mar 2014 in accordance with the decision of the coordinating Council on PPP under the Government of the Republic of Kazakhstan was established LLP "Center for support of public-private partnership", which aims to promote the development of infrastructure of the Republic of Kazakhstan through strengthening of PPP. The main

tasks of LLP "Center for support of public-private partnership" are to ensure the growth of the number of projects being implemented, to ensure high quality of project Advisory support and project risk management, and to participate in improving the regulatory environment of PPP.

Studying the world experience in the field of use of PPPs and the institutional environment for infrastructure projects, we can say that Kazakhstan has formed its own culture of interaction between government and business, has developed experience in implementing similar projects, there is a single state policy in the field of PPP formed necessary legislative base.

LITERATURE

1. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan "the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness" - January 31, 2017
2. Public-private partnership in the Republic of Kazakhstan: Textbook ed. Abdymanapov S. A., Abasova J. A. - Astana, 2013
3. About the public-private partnership system in the UK.- [http:// www.pppinrussia.ru](http://www.pppinrussia.ru).
4. Rozhkova S. Analysis of the world experience in the use of public-private partnership in various sectors of the economy.- [http:// www.rcb.ru](http://www.rcb.ru).
5. Public-private partnership: Mechanisms of implementation. - A. A. Alpatov, A.V. Pushkin, R. M. Dzhaparidze. - M.: Alpina publishers, 2010.
6. Business code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 375-V ZRK.
7. Law of the Republic of Kazakhstan on public-private partnership No. 379-V of October 31, 2015.
8. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan on the establishment of a specialized organization for concession issues dated July 17, 2008 N 693.

**ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ**

Аймагамбетова Д. Е.

di.erzhan@mail.ru

Астана Халықаралық Университеті, Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар
жоғары мектебі, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – доктор PhD Ибраева А.Е

Қазіргі кезде Қазақстанның көп ғасырлар бойы туысқандық, мәдени, саяси және экономикалық, қарым-қатынаста болып келген көршілес Орталық Азия мемлекеттерімен ынтымақтастығы ерекше серпін алып отыр. Аймақтың ең ірі мемлекеті ретінде ғана емес, экономикасы едәуір алға басқан Қазақстан аймақ бойынша көршілес елдермен тығыз қарым-қатынас орнатуға қызығушылық білдіруде. Біздің мемлекетіміздің ендігі жердегі қарқынды дамуы аталмыш республикалармен қалыптасатын қарым-қатынаспен де тығыз байланысты. Сол себепті Қазақстан Орта Азиялық Одақ құру идеясын алға тартып отыр. Бұл бірлестікке Қазақстаннан басқа аймақтың Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстан сияқты мемлекеттері де кіруі мүмкін. Қазақстан Орталық Азияның басқа мемлекеттері секілді түрлі саяси, әскери-саяси және сауда-экономикалық ынтымақтастық мәселелерін қамтитын түрлі көпжақты құрылымдарға қатысады. Қазақстанның сыртқы саясатының міндеттері баланстық және көп жақты қағидаттармен байланысты. Осы тұрғыда көптеген жетістіктерге жету барысында өзге мемлекеттер де өз саясаттағы принциптерін Қазақстанға ұқсас бағытта жасауға әрекет етеді. Осы орайда елдер арасындағы екі және көпжақты міндеттерін айқындайды. Аталған міндеттер қатарында аймақтық деңгейдегі бейресми қарым-қатынастар, аймақтық емес елдердің бәсекелестігі, Орта Азиядағы баламалы міндеттері бар жобалардың болуы. Мұндағы маңызды мәселе - Орталық Азия елдерінің көпжақты құрылымдарға қатысу процесінде ішкі және сыртқы факторларының өзара байланысы. Орта Азия елдері қатысатын түрлі ұйымдардан ҰҚШҰ, ЕурАзЭҚ және ШЫҰ белгілі себептерге байланысты ерекшеленеді. Белгілі болғандай, көп жақты құрылымдардағы халықаралық міндеттемелер бойынша жоғарыда аталған ұйымдар басымдыққа ие. Ведущими центрами в них являются нерегинальные страны: в ОДКБ и ЕврАзЭС - Россия, в ШОС Россия делит эту роль с Китаем. В продекларированных целях данных структур имеется ряд совпадающих задач, соответственно, объективно возникает вопрос их взаимодействия [1, б. 29].

Олардың ішіндегі жетекші орталықтары аймақтық емес елдер: ҰҚШҰ мен ЕурАзЭҚ-да - Ресей, ШЫҰ-да Ресей бұл рөлді Қытай мен өзара бөліседі. Бұл құрылымдардың мәлімделген мақсаттарын да бірқатар сәйкес келмейтін проблемалар бар, тиісінше олардың өзара әрекеттесуі туралы мәселе объективті түрде туындайды.

Орталық Азия мемлекеттері ішіндегі өзінің ұлттық мүдделерін, конституциялық құрылысын, аумақтық тұтастығын, сондай-ақ мемлекеттің ішкі істеріне араласпауды қамтамасыз ету құқығын мойындай отырып, Қазақстан Республикасын егеменді мемлекет деп жариялады. Бұл конституциялық қағида мемлекет қауіпсіздігі мен қамтамасыз етуін қоса алғанда, мемлекеттік шаралар мен кепілдіктер жүйесі арқылы қамтамасыз етіледі. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету - мемлекеттің негізгі функцияларының бірі және мемлекеттік саясаттың басым міндеті болып саналады. «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ұлттық қауіпсіздіктің тұжырымдамасына экономикалық, экологиялық, қоғамдық, ақпараттық және басқа да құрамдас бөліктерін қамтиды. Қауіпсіздіктің бұл түрлерінің барлығы бір-бірімен өзара байланысты болып табылады, олардың әрқайсысы мемлекеттің де, қоғамның да, жеке адамның да рөлін қамтамасыз етеді. [3, б. 11].

Бүгінде Қазақстан Орталық Азия өңіріндегі елдер үшін «қауіпсіздік пен тұрақтылық инвесторына» айналды. Осы тұрғыда көптеген эксперттердің пікіріне тоқтала кетсек. Өз кезегінде, Қазақстан-Неміс университетінің Халықаралық және аймақтық ынтымақтастық институтының директоры Болат Сұлтанов Орталық Азия елдерінің мүдделеріне тең құқықты қолдау және аймақтағы бөлінудің алдын алу мәселелеріне назар аударды.

– Еліміздің аймақтағы көшбасшылығы халықаралық және аймақтық конференцияларда және қазіргі уақытта БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінде осы бастамалар барлық елдердің мүдделерін жетекші және жетілдірілген және жетілдірілмеген немесе өзгеше түрде бөлместен қорғайтын осындай тетіктерді құруға бағытталған үлгі ұсынып отырғанын атап өтті.

– Орталық Азияның барлық бес елі тең, тәуелсіз мемлекеттер. Бұл елдердің ішкі істеріне араласуға болмайды, сонымен бірге қиын экономикалық жағдайға тап болған немесе қауіпсіздік проблемаларына тап болған мемлекеттерге қолдау көрсету үшін, аймақтың барлық мемлекеттерінің тікелей жауапкершілігі туралы айтуға болады.

Қауіпсіздік және ынтымақтастық мәселелеріне қоса, кездесуге қатысушылар Орталық Азия аймағында интеграциялық бірлестіктер мен одақтар - ҰҚШҰ, ШЫҰ, БЭК, НАТО әрекеттері мен өзара іс-қимылын, сондай-ақ Орталық Азия, Ресей, Қытай, Америка Құрама Штаттары мен елдерінің рөлін талқылады, сонымен қатар, Еуропалық одақ әлемдік энергетикалық теңгерімдегі реттеуші ретінде қарастырылды.

Халықаралық істер, қорғаныс және қауіпсіздік жөніндегі Палата комитетінің төрағасы Мәулен Әшімбаев, Орталық Азиядағы қауіпсіздікті нығайту және аймақтағы ынтымақтастықты дамыту Қазақстанның сыртқы саясатындағы басымдықтардың бірі болып табылатындығын айтты.

– Орталық Азия елдерімен - Қырғызстанмен, Өзбекстанмен, Түркменстанмен, Тәжікстанмен екіжақты қарым-қатынастарды дамыту үшін көптеген жылдар бойы жұмыс жасалды - деді ол. Бүгінгі күні аймақ елдерімен екіжақты ғана емес, сонымен бірге көп жақты ынтымақтастықты дамыту үшін жаңа «мүмкіндіктер терезесі» ашылады. Бұл «терезені» мүмкіндігінше қолдану маңызды. Көпжақты ынтымақтастық арқылы ғана шешілетін мәселелер бар. Бұл трансшекаралық

өзендердің ресурстарын пайдалану, экологиялық проблемаларды шешу, біздің аймақ үшін қауіпсіздікке қарсы қатерлерге қарсы күрес, көлік және коммуникациялық әлеуетті іске асыру және тағы басқалар.

Мәулен Әшімбаевтың айтуынша, сарапшылар пікірталас парадигмасын өзгертуге, талқыланған мәселелердің ауқымын кеңейтуге және шешімдерді әзірлеу тәсілдерін өзгертуге уақыт келді, өйткені Орталық Азия дамуының жаңа кезеңі басталды, жаңа қиындықтар мен міндеттер пайда болды. Спикер көңіл аударған маңызды өзгерістердің бірі - Қазақстанның аймақтағы жаңа рөлі. Оның айтуынша, біздің еліміз Орталық Азиядағы «тұрақтылық пен қауіпсіздіктің инвесторы» болып отыр [4].

Барлығымызға белгілі Қазақстан 2017-2018 жылдарға арналған БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі болды. Қазақстан Ұйымдағы Орталық Азия аймағының жалғыз өкілі болып табылады. Қазақстан Республикасының басшылығы әлемдік қоғамдастықтың көмегімен өңірдегі көрші елдердің: Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан, Түркіменстанның ортақ проблемаларын көтеруді жоспарлап отыр. Бүгінгі таңда Қазақстан халықаралық аренада танылды. Бұл туралы Қазақстанның 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төрағалық етуі туралы айтуға болады. Ақырында республика БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне мүше болды. Енді Қазақстан жаңа деңгейге жетті. 2017 жылы Президент Нұрсұлтан Назарбаев жаңғырту туралы жариялады. Қазақстан жаңа технологияларды қолдану арқылы әлемде бәсекеге қабілетті болуы керек, осы реформалармен бірлесе отырып, конституциялық реформа жүргізілді және 2050 жылға дейін нақты айқындалған экономикалық саясат пайда болды. Бұдан Қазақстанға қоғамды идеологиялау және жаңа қоғамдық сана қалыптастыру қажет. Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне мүшелігіне келетін болсақ, 2017 жылғы 10 қаңтарда Сыртқы істер министрі Қайрат Әбдірахманов Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың Қауіпсіздік Кеңесіне саяси миссиясын ұсынып, әлемнің тұрақты болашағын қамтамасыз ету үшін мемлекеттің серіктестік туралы көзқарасын көрсетті.

Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне мүшелігі Қырғызстан үшін ғана емес, барлық Орталық Азия елдері үшін пайдалы болады деп есептеймін. Біз Қазақстан осы елдердің мүдделерін қорғауда оң рөл атқара алады деп үміттенеміз. Біздің республикамызда әр түрлі проблемалары бар үш комитетке ие болды, бірақ тек бір комитет БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінде алғаш рет пайда болған елдерге сеніп тапсырылған. Олардың біріншісі Ауғанстан мәселесіне жауап береді, екіншісі - «Талибан», «Дайш» және «Аль-Каида» (Ресей Федерациясының аумағында және әлемнің бірнеше елдерінде, соның ішінде Қазақстанда авторлық нотаға тыйым салынған) қызметін тоқтату. Сөйтіп, қазіргі таңда Қазақстан дүниежүзілік саяси үдерістің толық құқылы авторы, аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде аймақтық көшбасшы және біріктіру үдерістері мен бірлестіктердің бастамашысы болып табылады. Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінде сайлануы Орталық Азияның көптеген мәселелерін шешеді және аймақ үшін халықаралық деңгейде өзекті мәселелерді ұсынады. Бұрын біз жаһандық ойыншылардың күн тәртібін ұстануымыз керек болды, ал қазір Қырғызстан, Тәжікстан мен Қазақстан арқылы аймақтың қажеттіліктеріне жауап беретін күн тәртібін белгілеуге мүмкіндік туындап отыр. Біз әрдайым біреудің

жобасындамыз - егер Бжезинский мен басқа да мамандардың еңбектерін оқыған болсақ, олар Орталық Азиядағы болашақ су соғысын және тұрақсыздық туралы жазады. Біз сол болып жатқан тұрақсыздықтың күн тәртібіне ілінеміз, мұндағы Ресей мен Қытай кезінде жаһандық ойыншылардың жобасы ретінде болуы.

Аймақты «тігу», «біріктіру» мүмкіндігі пайда болды - Қазақстан мен Өзбекстан келісімдерге қол жеткізді, ал аймақта бәсекелестік болмайды. Қырғыз Республикасы, Тәжікстан және Түрікменстан одаққа өз үлестерін қосып, біртұтас тұтастық құра алатын дәрежеде. Сондықтан, егер Қазақстан бұл тақырып бойынша жобаны ұсына алатын болса, онда біздің елдер үшін ортақ консенсус табуға болады және біз бірыңғай өңір екенімізді көрсете аламыз. Орталық Азия мемлекеттерімен достастық және тату көршілік ынтымақтастықта өзара тиімді қарым-қатынастарды жүйелі және жоспарлы түрде дамыта отырып, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев аймақтағы тұрақты және қауіпсіз бейбітшілікті құрудың сәулетшісі мен жақтаушысы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Блищенко И.П. Обычное оружие и международное право. - М.: Международные отношения. -2009 . -216 с .
2. Абенов Е.М. Внешнеполитические интересы Республики Казахстан: уроки и перспективы.// Саясат. - № 8 . - 2010. – 163 с.
3. Газет «Казахстанская Правда»// автор-АдинаНурберген// Архитектура сотрудничества и безопасности//
4. Шекара аймағындағы әскери саладағы сенімділіктің күшеюі туралы Қазақстан Республикасы, Қырғызстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы және КНР арасындағы Шарт.// Халықаралыққұқығыбойыншақұжаттаржинағы. Алматы. 1998.-Т.1. –С.269-276.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Акишева Ж.

zhanna_akisheva@mail.ru

Казахский Агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

В условиях усиливающегося мирового финансового кризиса вопрос о продовольственной безопасности страны является весьма актуальным. Елбасы Н. Назарбаев в своем выступлении неоднократно говорил, что в последние годы реализованы дополнительные меры по развитию агропромышленного комплекса для обеспечения продовольственной безопасности Казахстана.

В Законе «О национальной безопасности РК» от 26 июня 1988 года № 233-1 отмечено, что обеспечение национальной безопасности является главным условием развития РК, как независимого суверенного государства. Настоящий Закон регулирует правовые отношения государственных органов, организаций независимо от форм собственности, и граждан в области обеспечения национальной безопасности, определяет цели, систему и направление обеспечения национальной безопасности РК.

Проблема продовольственной безопасности страны является важнейшим приоритетом государства, от эффективности решения которой зависит не только социальная, но и политическая, межнациональная стабильность в обществе.

При этом продовольственная безопасность имеет два аспекта: социально-экономический (способность государства обеспечивать потребность населения в продуктах питания) и политико-экономический (способность мобилизовать внутренние ресурсы и агропромышленный потенциал страны для обеспечения этих потребностей).

Продовольственная безопасность – важнейшая составляющая экономической безопасности, социальной стабильности общества и сохранение страной своего суверенитета.

Целью и задачей диссертации является комплексный анализ политики РК в области продовольственной безопасности, основных ее направлений, и выявление возможностей в сельском производстве.

Наш аграрный сектор переживает один из самых трудных периодов в своей истории. Так, Казахстан не остался в стороне, от тех событий, которые сейчас охватили практически весь мир. Пандемия под названием «коронавируса» полыхает более чем в 159 странах мира. Кроме того, цена на нефть, скачки доллара, режим ЧС – все это отражается на экономике страны в целом.

И в этой палитре событий необходимо акцентировать внимание на продовольственной безопасности страны. Насколько страна готова к тем вызовам, которые нас ожидают?

Обеспечение продовольственной безопасности является важным условием создания атмосферы стабильности и благополучия в стране, гарантией эффективности ее экономики. Вместе с тем, для регулирования ситуации мы

привыкли, что у государства имеются такие рычаги, как меры государственной поддержки, тарифообразование, фискальная и ценовая политика.

Но буквально на днях вступил приказ Министра сельского хозяйства (22 марта 2020 года), который запрещает вывозить такие виды товаров, как гречиха, мука пшеничная или пшенично-ржаная, сахар белый, картофель морковь, репа, свекла, лук репчатый, капуста белокочанная, семена подсолнечника и масло подсолнечное с территории Республики Казахстан в третьи страны. Последний такой запрет был в 2010 году на продукцию, как крупа, крупа из злаков гречихи, соевые бобы, семена подсолнечника и хлопчатника, масло соевое, подсолнечное, рапсовое, льняное, сафлоровое или хлопковое, жиры и масла животные или растительные).

Последние события говорят о том, что государство очень быстро реагирует на ситуацию в целом, что и является одним из рычагов государственного регулирования в обеспечении продовольственной безопасности страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон РК от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан»;
2. Сатыбалдин А.А., Жунибекова А.А. «Современное состояние экономической безопасности Республики Казахстан» Научное издание: «Экономика: стратегия и практика», № 1(41) 2017, с.6
2. Иркимбаева А.Б. «Современное состояние продовольственной безопасности Республики Казахстан в условиях глобализации: факторы, влияющие на физическую и экономическую доступность», журнал Вестник, № 3 (67) 2015, с. 217
3. Кожаметова Г.А., Лашкарев О.В. «Проблемы обеспечения продовольственной безопасности Казахстана», журнал Вестник, 5 (117), 2016, с.101
4. Закон РК ОТ 8 июля 2005 года «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий»
5. Есекеева А.А. «Тенденция развития законодательства в области обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан», журнал Вестник, № 4 (68), 2013, с. 152
6. Акылбаев Р.С. «Обеспечение продовольственной безопасности – основное направление аграрной политики Казахстана», журнал Известия, № 1, 2014, с.63
7. Айгаринова Г.Т. «Государственно-правовое регулирование сельского хозяйства как основного фактора обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан, журнал Известия, № 5, 2012, с.107
8. Повышение устойчивости продовольственной безопасности России в условиях глобализации мировой экономики: монография Закон и право, 2005, с. 135
9. Кудинов А., Сорокин М., Голышева Е. CRM. Практика эффективного бизнеса – М.: ООО «1С-Публишинг», 2012.

ВЫГОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ЕАЭС

Болот кызы Айкерим
gera100100m@gmail.com

Евразийский Национальный Университет имени Л.Н.Гумилев,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Создание Таможенного союза, Единого экономического пространства и, в его продолжение, Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС) несет в себе огромный потенциал для развития стран-участниц объединения путем отмены ограничений на свободное движение товаров, услуг, капитала и силы. Свободные движения товаров и услуг будут выражаться в росте взаимной торговли, что является следствием ликвидации ограничений и барьеров в торговле, а также реализацией конкурентных преимуществ государств – членов ЕАЭС как фактора взаимодополняемости и специализации.

Для Казахстана ЕАЭС представляет потенциально обширный рынок сбыта. Так, объем государственных закупок стран-партнеров составляет 198 млрд долл., что в 26 раз больше объема государственных закупок Казахстана. За счет благоприятных условий доступа к транспортной инфраструктуре России казахстанские экспортеры также смогут сократить транспортные издержки и повысить конкурентоспособность своей продукции на рынках третьих стран. При обеспечении благоприятного доступа к газотранспортной инфраструктуре возможно получение дополнительной прибыли при экспорте газа в Европу. Так, экспортная цена казахстанского газа составляет 223,8 долл./тыс. куб. м, в то время как в Европе цена достигает 470 долл./тыс. куб. м.

Таким образом, выгода в случае льготного доступа к транспортной инфраструктуре составит порядка 145,2 долл./тыс. куб. м. Кроме того, предприниматели получают такие преимущества, как выдача единого сертификата качества и происхождения товара, отмена таможенных, фитосанитарных, ветеринарных и иных видов контроля на внутренних границах, что позволит бизнесу экономить время и снизить издержки.

Кроме того, ожидается повышение инвестиционной привлекательности нашей страны за счет более благоприятного, чем у стран — партнеров по Таможенному союзу (ТС), существующего в Казахстане налогового и инвестиционного климата.

Цель интеграционных усилий Казахстана — обеспечение успешного развития экономики страны путем участия в формировании эффективной системы региональных и глобальных кооперационных взаимосвязей, создающих наиболее благоприятные условия для прогресса и роста благосостояния населения страны.

В соответствии с указанными целями казахстанской стороной определены следующие задачи интеграции.

1. Создание ЕАЭС как конкурентоспособного глобального экономического объединения. Задача состоит в том, чтобы Единое экономическое пространство (ЕЭП) было территорией инноваций и мощного

технологического прорыва. В связи с этим предложено разработать и принять совместную Программу евразийской инновационно-технологической кооперации, рассчитанную на перспективу (10-15 лет) с созданием мощных международных инновационных центров.

2. Формирование ЕАЭС как прочного звена, объединяющего евроатлантический и азиатский ареалы развития. В экономическом плане ЕАЭС должен стать мостом, соединяющим динамичные экономики Евросоюза, Восточной, Юго-Восточной и Южной Азии. Сегодня реализуется проект международного транспортного автомобильного коридора Западная Европа — Западный Китай. Со временем вдоль этого маршрута выстроится современная транспортно-логистическая система, которая обеспечит сокращение сроков поставок товаров на европейский и китайский рынки более чем в 3,5 раза.

3. Формирование ЕАЭС как самодостаточного регионального финансового объединения, которое будет частью новой глобальной валютно-финансовой системы. Учитывая уроки мирового финансового кризиса, Президентом Казахстана выдвинута идея начать проработку вопроса об учреждении евразийской наднациональной расчетной единицы — ЕНРЕ как первоосновы для сильной региональной резервной валюты.

4. Нарращивание потенциала разных по форме, целям и задачам межгосударственных объединений — СНГ, ОДКБ, ТС и ЕЭП Республики Казахстана, Беларуси, России, ЕАЭС и др., постепенно способствуя сближению их форматов и содержания.

формирования граждан о преимуществах и ходе интеграции.

5. Повышение роли всех участников глобального и регионального процессов в решении общих проблем. Деление стран на великие и второстепенные, ведущие и ведомые устарело. Инерция доминирования одних стран над другими не ведет к прогрессу. Альтернативой таким тенденциям должно стать утверждение справедливых основ развития глобальной экономики, валютной системы и мировой политики, при которых все страны будут обладать равенством возможностей.

Аналогичные возможности имеются и в мясном производстве. При подготовке Договора о ЕАЭС Казахстан добился договоренностей о разработке к 2018 г. новой методики расчета государственной поддержки в сельском хозяйстве, основанной на международных принципах. Это позволит усилить поддержку отечественных сельскохозяйственных производителей и уравнивать ее с той, которая оказывается в Беларуси и России. Прогноз развития экономики страны как члена ЕАЭС основан на следующих предпосылках:

- сохранение на низком уровне цен по основным позициям товарного экспорта;
- продолжение рецессии в России;
- переноса сроков введения в эксплуатацию Кашаганского нефтяного месторождения.

Выгоды из членства в ЕАЭС извлекла и Астана. С января 2015 года было введено соглашение, согласно которому жители республики могут 30 дней находиться в России без обязательной регистрации. Кроме того, по данным

российского совета по международным делам (РСМД), был зафиксирован рост экспортных поставок Казахстана на рынок ЕАЭС в отдельных отраслях. Помимо традиционных для Казахстана экспортных позиций, например, металлов и изделий из них (рост на 15,4%) и продукции машиностроения (6,2%), есть и достаточно непривычные для Казахстана отрасли — текстиль, одежда и обувь (28%) и древесина и целлюлозно-бумажные изделия (44,%).

В торговле внутри союза ЕАЭС есть и другие позитивные моменты. Например, был зафиксирован рост доли обработанных товаров с 55% в 2015 г. до 61,8% в 2016 г. Президент РК поручил правительству к 2020-му обеспечить увеличение годового объема транзитных перевозок: в 7 раз для грузов, перевозимых контейнерами — до 2 млн контейнеров, в 4 раза для пассажирских перевозок воздушным транспортом — до 1,6 млн транзитных пассажиров. Доходы от транзитных перевозок должны увеличиться в 5,5 раза — до 4 млрд долларов в год.

Выгоды Казахстана от участия в ЕАЭС: рост экспорта в отдельных отраслях, товарооборот с Киргизией, возобновление роста автопромышленности, транзитные перспективы.

В заключение следует отметить, что упразднение таможенных границ, создание единого рынка товаров, услуг, инвестиций и трудовых ресурсов, общая торговая политика и регулирование стандартов — все это позволит дать мощнейший импульс развитию бизнеса в республике, увеличить потребительский спрос, повысить качество товаров и услуг. За счет благоприятных условий доступа к транспортной инфраструктуре России, казахстанские экспортеры смогут сокращать транспортные издержки и повышать конкурентоспособность своей продукции на рынках третьих стран. Казахстан станет гораздо активным и сильным игроком в международной торговой системе и его участие в рамках ЕАЭС обеспечит условия для экономического роста, повышения благосостояния граждан и доступа казахстанской продукции на внешние рынки и открывает возможности для экспортного потенциала.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие: послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Астана, 30 ноября 2015 // URL: [<http://edu.resurs.kz/elegal/kazakhstan-30stran>].
2. Абрамов В.Л., Абрамова О.Д., Арупов А.А. Интеграционные эффекты сотрудничества в Евразийском экономическом союзе. Алматы, 2016.
3. «От идеи Евразийского союза — к новым перспективам евразийской интеграции»: лекция Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в МГУ. URL: [<http://www.evrazes.com>].

ГЛОБАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Ержанова А. Е.

amina.amina20800@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г.Нур-Султан, Республика Казахстан.

Аннотация: На глобальные и региональные тенденции в современном мире, сегодня влияет ситуация с распространением в мире COVID – 19. И без того сложный вопрос глобализации современного мира, со всеми ее минусами и плюсами, обретает новый окрас. И сложно сказать, к какому итогу придет человечество. Ясно одно, мир уже прежнем не станет.

Ключевые слова: глобализация, современность, COVID – 19, внутренняя интеграция.

На протяжении уже многих лет, в мировом сообществе обсуждаются варианты будущего развития мира. Развития в условиях глобализации. Все больше ученых и экспертов сходятся во мнении, что современность строится по сценарию глобальной неопределенности. И так или иначе этот сценарий влияет на развитие регионов.

Ведь глобализация вновь и вновь преподносит свои сюрпризы. Новости с горячих точек мира, глобальных рынков, природных катаклизмах ежедневно мелькают на мониторах наших компьютеров и телевизорах. К счастью, все это проходило мимо казахстанцев, исключая тряску экономики из-за мировых процессов. Но события последних дней серьезно внесли коррективы в повседневный быт.

«За всю историю суверенного Казахстана не происходило такого рода прецедентов. Да, были тяжелые времена еще с начала 90-х прошлого века. Сегодня им стала распространяющаяся пандемия. Угроза нового типа и по своим последствиям до конца неизвестная. В этих условиях государство и общество должно сплотиться, чтобы преодолеть столь неожиданный, масштабный, но все же преодолимый форс-мажор. К этому нас призывает в своем обращении Нурсултан Назарбаев — к народу Казахстана. Как верно отметил Елбасы, общество и государство должно быть готово «к жесткой экономии и комплексному выходу на траекторию устойчивого развития». При этом выразил уверенность, что «Казахстан преодолет все трудности, и мы с честью выйдем на новый этап нашего развития», — говорит главный эксперт КИСИ при Президенте РК Булат Ауелбаев. [1].

И опять глобализация бросает человечеству серьезные вызовы, осмыслить и принять которые – новая его задача.

В 2017 году, на Евразийском медиа форуме, Дарига Назарбаева, председатель сената парламента РК, говорила: «Еще совсем недавно глобализацию называли вершиной прогресса, теперь же ею пугают, ей противопоставляют идею радикализма, национализма, отказа от интеграционных процессов. Террористические атаки, гражданская война на

Ближнем Востоке, резко увеличившиеся потоки беженцев стали тяжелым бременем для многих стран Европейского союза». [2].

Тогда о резко изменившемся мировом политическом климате говорили не один час. Одной из самых актуальных тем стал выход Великобритании из состава Евросоюза. Не обошли, конечно же, спикеры и ситуацию на ближнем востоке. Гилад Шер, экс-глава администрации премьер-министра Израиля: «Любой конфликт, включая Палестину и Израиль, должен быть решен. В целом все конфликтные ситуации в мире имеют шанс на мирное урегулирование, ведь их можно перевести в конструктивное русло и найти общий знаменатель. У нас есть примеры исторических фактов, когда конфликты разрешались даже спустя сотни лет после их начала, поэтому, возможно, при разрешении этого противостояния мы обернемся назад и поймем, что решение было проговорено и оно давно было на поверхности».[2]

Теперь же все эти проблемы и разговоры из-за пандемии ушли на второй план, но слова Д. Назарбаевой приобрели большую актуальность. Пандемия противостоит мировой глобализации. И пока сложно сказать, как эта тенденция отразится на развитии как мировых сообществ, так и нашей страны в частности.

С одной стороны, для противостояния вирусу мир объединяется, связи между странами становятся все более крепкими и тесными. С другой – страны закрываются, определенные экономические процессы приостанавливаются и каждое государство все свои силы направляет на интеграцию внутренних процессов. И при таком раскладе, одна из самых больших опасностей глобализации – господство общества потребления – теряет свою актуальность.

Это хорошо. Человечеству нужна передышка. Но не стоит забывать, что глобализация — мощная, трансформирующая мир сила, ответственная за массовую эволюцию обществ и экономик, за изменение форм правления и всего мирового подряда. Она постепенно разрушает различия между отечественным и иностранным, между внутренними и внешними проблемами. Глобализация — длительный процесс, подверженный всевозможным конъюнктурным изменениям. И сейчас он замедлился.

По мнению немецкого профессора Дельбрука, «глобализация понимается как процесс денационализации рынков, права и политики в смысле взаимодействия народов и отдельных людей ради общего блага». «Глобализация — это также культурный процесс», - считает Генеральный Секретарь ЮНЕСКО [3]. В основе развития данной тенденции лежат объективные факторы. И процесс глобализации вполне закономерно отражает тенденции современного общественного развития.

Еще не так давно сотрудники отдела геоглобалистики и экономической безопасности казахского института стратегических исследований Г. Куанова и А. Кажмуратова отмечали, что некоторые аспекты влияния глобализации на национальную экономику заслуживают особого внимания. Прежде всего, это чрезвычайно высокие темпы роста прямых иностранных инвестиций, намного превосходящие темпы роста мировой торговли. Эти капиталовложения играют ключевую роль в трансферте технологий, промышленной реструктуризации, образования глобальных предприятий, что оказывает непосредственное

воздействие на национальную экономику. Второй аспект касается влияния на технологические инновации. Новые технологии, являясь одной из движущих сил глобализации, усиливают конкуренцию между странами. Наконец, в результате глобализации происходит рост торговли услугами, включая финансовые, юридические, управленческие, информационные и все виды «невидимых» услуг, которые превращаются в основной фактор международных торговых отношений. Исследователи считают, что глобализация имеет различную степень влияния для развитых и развивающихся стран. Так, для экономически развитых стран глобализация несет в себе преимущественно положительный эффект, благоприятный для дальнейшего развития (расширение рынков сбыта, сети глобальных корпораций, возможность модернизации технологий и др.) [4]. Для развивающихся стран экономическая выгода от глобализации заключается в возможности достижения более высоких темпов роста благодаря технологическому прогрессу и дальнейшей либерализации торговли. Проводя либеральную экономическую политику, развивающиеся страны могут за небольшой период времени добиться экономического прогресса, на достижение которого развитым странам требовалась намного больше. К примеру, Китай готовился к вступлению в ВТО более 15 лет и только в 2001 г. стал членом организации. Не случайно и то, что те, кто не придал процессу подготовки серьезного значения и поспешил с членством, не только не получил каких-либо выгод, но и встретился с серьезными трудностями. Это касается, в том числе и некоторых стран СНГ [5].

Процессы глобализации несут, по мнению казахстанских исследователей К.Сагадиева, Г.А.Куановой, А.К.Кажмуратовой, ряд существенных преимуществ [6; 7]. Первое преимущество глобализации вызвано обострением международной конкуренции. Конкуренция и расширение рынка ведут к углублению специализации и международного разделения труда, стимулируют рост производства не только на национальном, но и на мировом уровнях. В целом преимущества глобализации позволяют улучшить свое положение всем партнерам, получающим возможность, увеличив производство, повысить уровень заработной платы и жизненные стандарты. Конечным результатом глобализации должно стать общее повышение благосостояния в мире. И это теперь ушло на второй план. COVID – 19 остановил процессы.

Противники глобализации говорят теперь о закономерностях нынешних реалий. К тому же, глобализация несет с собой не только преимущества, она чревата негативными последствиями или потенциальными проблемами, в которых некоторые ее критики усматривают большую опасность. Одна из основных проблем связана с вопросом: кто оказывается в выигрыше от глобализации? Фактически основную часть преимуществ получают богатые страны и индивиды. Несправедливое распределение благ от глобализации порождает угрозу конфликтов на региональном, национальном и интернациональном уровнях. М.С.Ашимбаев и А.А.Идрисов считают, что основной причиной неравномерного развития мировой экономики является складывающаяся система международного разделения труда и специализации. Развитые страны сегодня выступают поставщиками безграничных

нематериальных ресурсов — информации, технологий, наукоёмкой продукции, капитала. Развивающиеся страны являются поставщиками ограниченных материальных ресурсов — природного сырья, ресурсоёмкой и энергоёмкой продукции. В этой ситуации развитые страны обладают совершенным механизмом приумножения богатства: увеличение потребления их ресурсов на мировых рынках порождает в этих странах рост человеческого капитала, производительности труда, развитие науки и новых технологий. Для развивающихся стран все попытки догнать развитые страны через производство полуфабрикатов и экспорт сырьевых ресурсов оказываются заранее обреченными на неудачу. Продукция этой группы стран постоянно обесценивается в сравнении с продукцией развитых стран [8].

Вторая проблема связана с потенциальной региональной или глобальной нестабильностью из-за взаимозависимости национальных экономик на мировом уровне. Локальные экономические колебания или кризисы в одной стране могут иметь региональные или даже глобальные последствия. Такая возможность носит не только теоретический характер, а является вполне реальной. Третий круг порождаемых глобализацией проблем вызван опасением, что контроль над экономикой отдельных стран может перейти от суверенных правительств в другие руки, в том числе к наиболее сильным государствам, многонациональным или глобальным корпорациям и международным организациям. В силу этого некоторые усматривают в глобализации попытку подрыва национального суверенитета [8].

Кроме того, одной из областей, которая подвергается особой опасности в результате глобализации является окружающая среда.

На пути общественного развития взаимодействие с окружающей природой неизбежно должно было приобрести форму конфликта: сильные познавательные моменты и одновременно слишком потребительское отношение к природе не корреспондировались с ответственностью человечества перед ней, а значит, и перед самим собой, и перед будущими поколениями. Чрезвычайно активное воздействие на окружающую среду и получение экономических выгод привели к тому, что человек не сумел вовремя осознать необходимость осуществления параллельной охраны окружающей среды, принятия защитных мер, чтобы смягчить последствия завоевания природы. Став объектом международного внимания, проблема охраны окружающей среды вызвала далеко неоднозначную реакцию, что, в конечном итоге, еще раз подтвердило многоаспектность данной проблемы. С одной стороны, начались поиски ее решения через самые различные, порой кажущиеся фантастическими, научно-технические проекты. Так, еще в 1990 году рабочая группа по управлению водными ресурсами при Комитете ООН по планированию и развитию сделала вывод о необходимости выработки глобальной стратегии использования водных ресурсов. «Кардинальным и долгосрочным решением этой проблемы могла бы стать утилизация покровных льдов Антарктиды и Гренландии, которые содержат до 80% мировых запасов пресной воды. Стала реальностью транспортировка льда айсбергов» [9]. С другой стороны, потребовались усилия, которые бы позволили взаимодействию общества и природы быть рациональным на данном этапе

мирового развития. Таким образом, значительные возможности международно-правового регулирования сотрудничества государств в области охраны окружающей среды становились все более очевидными.

Вместе с этим, затяжной характер решения проблемы охраны окружающей среды, неохотное желание государств принимать юридически обязательные нормы в данной сфере, разногласия, которые между ними возникают на практике, большое значение природных ресурсов для материальной жизни и благосостояния государства - свидетельства того, что существуют не только трудности реализации норм международного экологического права, но и достижения самого международного консенсуса относительно пределов правового регулирования отношений в области охраны окружающей среды.

Вспомним, например, попытку еще в 60-х годах разработать конвенцию по охране воздуха. Комитету экспертов Европейского Совета по предотвращению загрязнения атмосферы так и не удалось преодолеть значительные расхождения относительно содержания единых норм защиты чистоты воздуха и подготовить проект договора, закрепляющего конкретные юридически обязательные правила по преодолению загрязнения атмосферы.

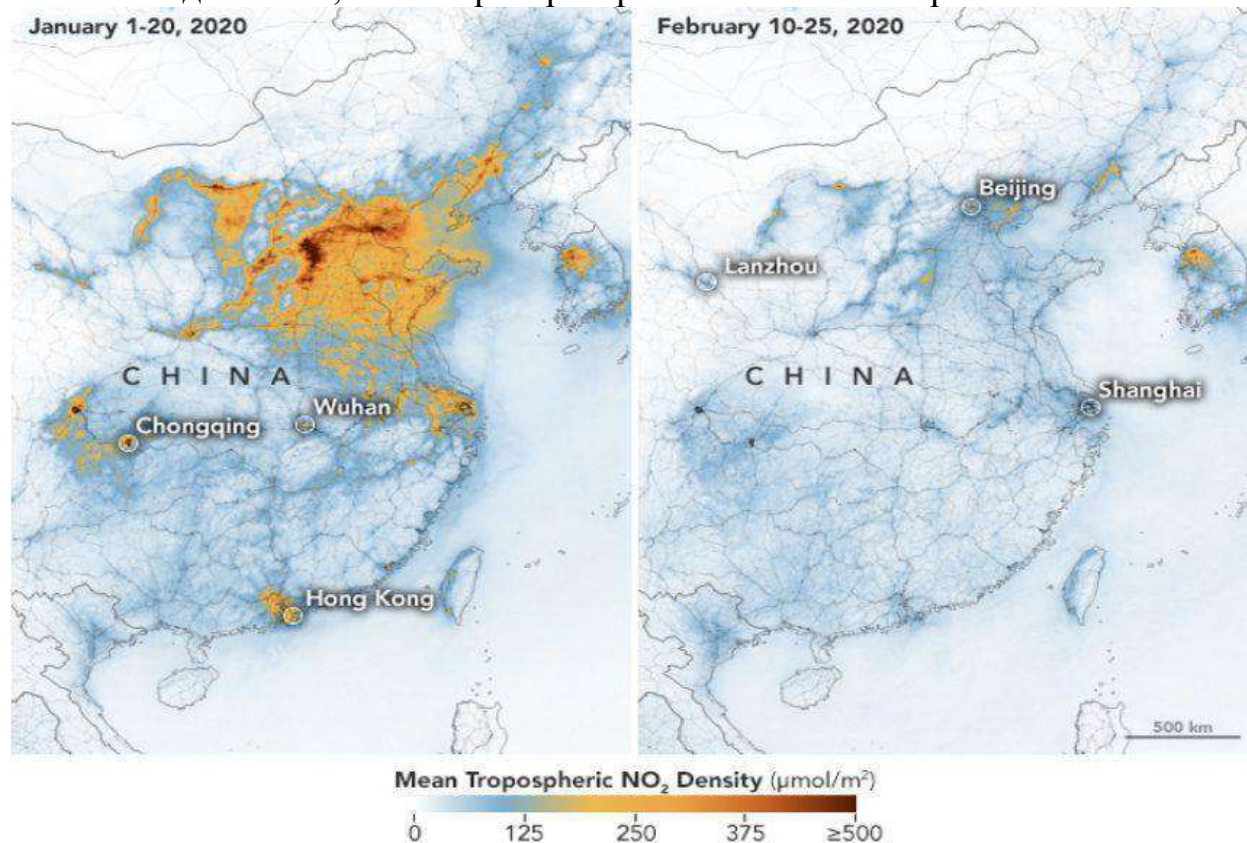
Концепция двойного стандарта в отношении мер против загрязнения морской среды ... выдвигалась в процессе переговоров, проходивших во время III Конференции ООН по морскому праву. Она выразилась, во-первых, в идее приоритета экономического развития перед защитой морской среды и, во-вторых, в отстаивании права прибрежных государств принимать и применять в своих морских зонах на основе национального законодательства более строгие, чем установленные международным правом, правила и стандарты [10].

В период напряженной международной обстановки в 60-70-е годы и в то же время необходимости продолжения взаимодействия между государствами с различными социальными системами, охрана окружающей среды стала тем функциональным предметом, вокруг которого возможно было объединение, хотя бы в смысле заинтересованности в разрешении проблемы. Кроме того, угроза относительно экологическому благополучию становилась все более реальной. Следовательно, и проблема охраны окружающей среды была не лишена практического значения. И вызвав серьезный интерес со стороны международного сообщества однажды, она до сих пор не потеряла своей актуальности. В настоящее время в различной мере состояние окружающей среды волнует и общество, и государственную власть, и международное сообщество в целом.

Грета Тунберг, шведская девочка с весьма радикальными взглядами, призывавшая мировое сообщество обратить внимание на вопросы экологии, должно быть сейчас "довольна". Некоторые журналисты, придерживаются мнения, что всей этой глобальной паники, дорогу проложила именно Грета. [11]. Это мнение всего лишь пища для размышления, но теперь, как и хотела шведская экологическая активистка, самолеты не летают, многие заводы приостановили свою работу, люди сидят по домам, смог уменьшается, природа обновляется. Удивительно, но в коронавирусе тоже есть свои плюсы. Замедлилось глобальное потепление, дельфины вернулись в Венецию, воздух над Китаем стал чище. По

данным центра исследование энергии и чистого воздуха, с 3 февраля до 1 марта выбросы CO₂ сократились как минимум на 25% из-за мер по сдерживанию коронавируса.

На спутниковых снимках, которые были обнародованы, видно падение уровня диоксида азота (NO₂) - ядовитого газа, который выделяется транспортными средствами, электростанциями и промышленными объектами. Снижение вредных выбросов в атмосферу сначала стало заметно над Уханем, а затем распространилось во всей стране.

Но все познается в сравнении. И сможет ли человечество извлечь уроки из сегодняшних реалий, покажет время. Как и то, насколько кризис повлияет на семимильные шаги человечества к утопии глобализма.

Вывод: Некоторые эксперты считают, что пандемия вскрыла опасность глобализации. Возможно это и так. Но разве, когда отступит коронавирус, мы снова возведём берлинские стены? Мы откажемся от отпуска за границей, замкнёмся в пределах нашей несомненно прекрасной страны? Конечно, нет, но в каком русле будет протекать дальнейшая глобализация зависит от длительности карантина и его последствий. Ученые всего мира, еще не раз, вернуться к этому вопросу. Ясно то, что в ходе развития глобализма, границы цивилизаций стираются, но сейчас либерализм уходит на второй план, так как карантин и либеральная политика два несовместимых понятия. И после пандемии, цивилизации вновь обретут прежнюю актуальность, но как явно, покажет только время.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Liter.kz // (20.03.20 “Что думают политологи о Казахстане сегодня”)
2. Телеканал КТК, эфир от 23 июня 2017 года
3. <https://articlekz.com>. Научные статьи Казахстана. Международно-правовое регулирование экологических проблем.
4. Сагадиев К. В орбите глобализаций // Казахстанская правда. — 2001. — 8 ноября.
5. Куанова Г.А., Кажмуратова А.К. Регионы Казахстана как субъекты глобализации // ANALITIK — Аналитическое образование. — 2002. — № 4.
6. Сагадиев К. В орбите глобализаций // Казахстанская правда. — 2001. — 8 ноябр.
7. Куанова Г.А., Кажмуратова А.К. Регионы Казахстана как субъекты глобализации // ANALITIK — Аналитическое образование. — 2002. — № 4.
8. Ашимбаев М.С., Идрисов А.А. Глобализация: сущность и тенденции // ANALITIK — Аналитическое образование. — 2001. — № 4–5.
9. Свистунов С. Льды Антарктиды и Гренландии способны утолить жажду человечества// Финансовые известия. 1997. 30 октября. Хотя технические проекты всегда чреваты. Требуется точный научный расчет.
10. . <https://articlekz.com>. Научные статьи Казахстана. Международно-правовое регулирование экологических проблем.
11. Деловая газета «Взгляд» // Игорь Мальцев, статья «Грета Тунберг, ты довольна?».

ОБ ОПРЕДЕЛЕННЫХ РЕАКЦИЯХ И ПОСЛЕДСТВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ

Жангужекова Д. Ж.

dinara.zhanguzhekova@gmail.com

КазНУ им. аль-Фараби, факультет философии и политологии, докторант 2-го курса, г. Алматы, Республика Казахстан

XIX-XX вв. стал временем качественных перемен, возникновения достаточно сложных и внутренне противоречивых общественных явлений. В данный исторический период (особенно со второй половины XX в.) начались широкомасштабные эпизоды реализации теории модернизации – обновленного варианта стандартной просвещенческой теории прогресса. Без преувеличения можно утверждать, что именно политика модернизации повлияла на создание современного облика мировой системы.

Пионеры теории модернизации выступали за необходимость гомогенного и однонаправленного конструирования мира, на рационализации всех сфер государственно-общественного развития, обосновывая тем, что этот проект станет безусловным способом укрепления экономических, социально-политических и культурно-духовных показателей. Ученые всерьёз утверждали, что переход от традиционного общества к современному в периферийных странах станет точной копией западного образца и приведет к тем же результатам. Политические институты и культура Запада стало эталоном политиков и научного сообщества. По мере эволюции теории модернизации подобное упрощенное понимание реальности несколько видоизменилось.

Не существует однозначного ответа по поводу последствий и результатов проекта «по обновлению». В одних случаях он ускоряет экономическое и социальное развитие, в других – порождает неблагоприятные, и даже уничтожительные, условия для человеческой жизни (в особенности, для периферийных стран). Всё чаще поднимаются вопросы о степени осознанности выбора пути по линии модернизации (не только среди «догоняющих» стран, но и некоторых стран Запада), об успешности и уровне необходимости ускоренного цивилизационного развития – прогресса, подвергать практически все институты тотальной рационализации.

Так или иначе, многие страны мира выбрали в свое время данный путь, и сегодня они с определенной долей результативности и неравной скоростью переживают эти трансформационные сдвиги. В странах «догоняющего развития» традиционные культурные ценности вступили в конфронтацию с реформами модернизации – на фоне ценностных конфликтов созрели гражданские войны. В таких странах, как Алжир, Судан, Пакистан, Египет, Тунис и др. следствием разрушения многовекового традиционного уклада и влияния западных идеалов стал раскол мнений, взглядов общества, появление экстремистской деятельности [1].

Человек, в силу своей природы и вне зависимости от искусственных трансформаций среды, всегда стремится к некой *определенности, ясности*

своих места и роли. Выстраивание новой социокультурной модели конструировалось без недостаточного учёта этого основополагающего понимания. Модернити сформировало культуру свободного выбора и свободного наполнения себя (противоречащие императивам традиционных норм и фатализма), что спровоцировало желания к переменам, прогрессу. Они, в свою очередь, породили двусмысленную реальность с различными рода видоизменениями, высокую скорость информационных потоков, усложнение знаний (ориентир на естественно-технические науки), сложность мироустройства в целом.

В подобных ситуациях общество проявляет разные реакции на нагрузку прогрессирующей рациональности: спрос на гуманитарные знания (в особенности, консервацию и реактуализацию истории индивидуального происхождения), реконструкция традиций, народных верований, появление иррациональных эффектов. В попытке найти прочные основания, заполнить духовную пустоту, обрести (если даже и непродолжительно) спокойствие общество модерна ищет некую альтернативу. И эта альтернатива во многом выражается в потребности поместить своё существование в стабильные рамки идентификации. Самым ярким примером может послужить всплеск интереса к той категории, которую стремительные процессы никоим образом не могут изменить, отобрать – к этническому происхождению и национальному самосознанию: «Наша история говорит, кто мы, и настоятельная потребность дать ей возможность говорить это со всей определенностью возрастает вместе с успешным распространением цивилизационной модернизации, в которую мы все включены» [2].

Иррациональные реакции на модернизацию набирают силу в тех случаях, когда в обществе существует нехватка гуманитарного культурно-исторического знания («наук о духе»), с помощью которых современный человек в силу неизбежного усложнения интеллектуального горизонта не может рационально объяснить процессы, в котором существует. Ценности и поведенческие стандарты, искусственно прививаемые государством обществу, не вызывают удовлетворения, поскольку они по-настоящему не отвечают его духовно-культурному состоянию. Иррациональные реакции – это по большому счёту следствие *секуляризации* (одной из выраженных составляющих проекта модернизации), бессилие гуманитарных наук сдерживать напряжения в силу того, что они оказались «ущербными и избыточными» для модерна.

Известно, что с конца XIX в. в рамках только зачинавшегося проекта модернизации предпринимались попытки освободить политические процессы разных государств от различных форм религии, реставрировать понимание религиозных ценностей более светскими подходами. Казалось, что это будет эффективным способом корректировки человеческого сознания, создания гуманного общества с отсутствием религиозных ценностей под крылом новой цивилизации. Но начиная с 80-х гг. XX в. мы можем наблюдать парадоксальные

явления – одновременно с политикой глобальной секуляризации происходит возрождение религии, её заметная модификация³.

Ряд учёных предлагают решать проблемы, связанные с последствиями модернизации, с помощью воссоздания религиозных ценностей, которые удерживали бы равновесие в обществе и снимали в нём напряжение. Модерн не должен отказываться от религии, во имя реализации ключевых задач они должны дополнять друг друга, следовательно, светское «не следует рассматривать как пространство, в котором настоящая человеческая жизнь постепенно освобождается от управляющей силы “религии” и, таким образом, достигает перемещения последней» [3].

Дж. Дьюи видит в тенденциях секуляризации не симптомы морального и культурного упадка, а изменение формы религиозного содержания, и именно его освобождение от догматичного богословия и жёстких форм институционализации [4]. Если отдельные церкви исчезнут как институты, это необязательно станет потерей для общества. Это может быть признаком универсализации христианских импульсов, а значит, исторического прогресса. Впрочем, эта комбинация из отсутствия интереса к религии и демократического оптимизма оказалась несостоятельной в период исторических волнений XX века.

Таким образом, развивающиеся страны, которые проводят политику секуляризации, стремятся создать общество, способное влиться в стихию современной жизни. С другой стороны, они пытаются сохранить самобытность и идентичность. Для подобных обществ становится острой проблемой создать ту модель, которая могла бы сдерживать крайнее усиление модерна и не препятствовать формированию соответствующего нацстроительства. В случае отсутствия таковой уникальной модели, общество будет сталкиваться с определенными суррогатами. Иррациональная реакция является одним из суррогатов, свидетельством поиска компенсации динамичному глобальному развитию. К примеру, повсеместно распространенные гороскопы совершенно нормально воспринимаются современным человеком, к ним нередко прибегают за помощью, хотя их картина мира изначально не подкреплена какой-либо рациональностью⁴.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кини А.Г. Динамика социально-политического действия в традиционном обществе (ислам) / А. Г. Кини. – М.: Магистр, 1996. – С. 40.
2. Люббе Г. В ногу со временем: о сокращении пребывания в настоящем / Пер. с нем. А.Б. Григорьева и В.А. Куренного под науч. ред. В.А. Куренного. – М.: НИУ ВШЭ, 2016. - 456 с.
3. Talal A. Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity (Stanford: Stanford University Press, 2003. - 280 p.
4. Dewey J. Religion and Our Schools // Hibbert Journal. -Nr.6. – 1908. – Pp. 796

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРИВЛЕЧЕНИЯ МОЛОДЁЖИ К ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Конырбаев К. А.
kaiko_kz@mail.ru

КазНУ им. аль-Фараби, факультет философии и политологии, магистрант,
г. Алматы, Республика Казахстан

В рамках совершенствования мер профилактики и борьбы с экстремистской деятельностью на территории Казахстана, отечественный законодатель с предпочтением относится к ограничительным и запретительным мерам. Подобный вывод можно заключить, изучая «Государственную программу по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018-2022 годы» [1].

В настоящей статье хотелось бы рассмотреть те правовые меры, которые были приняты в рамках профилактики и борьбы с распространением различных материалов экстремистского характера, в частности посредством интернет-каналов.

Усиленное внимание правительства на распространение видео, аудио, литературы экстремистского толка посредством информационных коммуникаций можно проследить уже с декларирования Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в РК на 2013-2017 годы. А по срокам ее завершения был сделан отчет, в котором КНБ РК отмечает, что «В целях ограждения пользователей Интернет и социальных сетей от влияния пропаганды терроризма проводится мониторинг информационного пространства на предмет соблюдения законодательства Республики Казахстан. В Интернете и социальных сетях блокировано более 620 тыс. материалов (2015 – 150 тыс., 2016 – 700 тыс.) с пропагандой терроризма и экстремизма» [1]. В свою очередь, в феврале 2018 г. Министерство информации и коммуникаций РК заявило, что в стране был заблокирован контент 9 тысяч сайтов, запрещенных в Казахстане. Безусловно, продемонстрированные государством количественные показатели – довольно внушительные. Однако появляется множество вопросов, которые прозрачно не освещаются – какие именно это сайты?; по каким критериям были эти сайты заблокированы?; как в целом Комитетом осуществляется механизм блокировки сайтов с экстремистскими материалами.

Как сообщил министр информации и коммуникаций РК (с 2019 г. Министерство было переименовано на Министерство информации и общественного развития РК), процесс блокировки сайтов работает следующим образом. На первом этапе распознается какой-либо контент экстремистского характера, к примеру, в социальной сети «VK». Обнаруживший это сотрудник Комитета ведет наблюдение в ручном режиме, а после сообщает о новом объекте потенциальной «ликвидации». Заблокировать всю социальную сеть невозможно, поскольку это с большей вероятностью обернется небывалым скандалом

(подобный опыт произошел в 2017 г. в Украине по ситуации блокировки социальных сетей «VK» и «Одноклассники»). Вследствие чего, как правило, отправляют уведомление или же обращаются с запросом в руководство социальной сети об удалении материала. Крупные компании социальных сетей чаще всего дают одобрение просьбе и удаляют контент. Но, следует понимать, что интернет включает в себя не только социальные сети. В случаях, когда руководство определенного сайта не реагирует, не отвечает на запрос или же отказывает по удалению контента – ресурс блокируют. Как мы можем заметить, блокировка не является полноценным решением проблемы, так как контент не был ликвидирован.

Возвращаясь к отчету КНБ РК, можно говорить о том, что сайты экстремистского характера не были устранены, а находятся в свободном доступе на некоторых ресурсах, доступ к которым ограничили для граждан, находящихся на территории Казахстана.

Однако сегодня существуют довольно легкие способы обойти эти ограничения и блокировки – это технологии Virtual Private Network (VPN) и The Onion Router (TOR). Для того чтобы выяснить по какой причине не работает механизм блокировок, следует изучить функциональность технологий обхода блокировки. Прежде всего, нужно подчеркнуть, что вход в Интернет через VPN либо TOR преступлением не является. Вдобавок к этому, в 2015 г. Совет по правам человека ООН признал анонимность в интернете личным правом каждого человека [3].

VPN – в переводе с англ. означает «виртуальная закрытая сеть». В случае, когда пользователь вычислительного устройства (смартфон, персональный компьютер и др.) делает попытку подключиться к запрещенному серверу, ресурс не откроется, поскольку на основании профилактики или борьбы с экстремистской угрозой был заблокирован. В свою очередь, провайдер будет владеть информацией о попытке пользователя открыть тот или иной ресурс, и в случае просьбы правоохранительных органов, провайдер может предоставить эту информацию.

Что касается VPN, то главная идея данной технологии заключается в том, что пользователь подключается к определенному провайдеру и открывает желаемый ресурс не напрямую, а через поставщика услуг VPN. Более того, весь поток данных шифруется и начальное местоположение пользователя подменяется (к примеру, с Казахстана на Германию). По причине зашифровки канала, ни провайдер, ни вследствие этого правоохранительные органы не смогут узнать – какие материалы просматривал пользователь, что и откуда он скачивал.

Также вызывает большой интерес существование как платных, так и бесплатных сервисов предоставления данной услуги, что подразумевает о безграничных возможностях казахстанских пользователей интернета пользоваться услугами VPN.

Правительство отдает себе отчет в том, что существование подобного способа обхода блокировки угрожает всей государственной кампании профилактики и борьбы с запрещенными материалами. Несмотря на

прописанный пункт в статье 18 Конституции Республики Казахстан о том, что «каждый имеет право на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных разговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений» [4], государство нарушает данное право граждан страны. Так, согласно новой статье закона «О связи», принятой в 2014 г., «блокировать сайты стало возможно во внесудебном порядке по решению генерального прокурора и его заместителей, а с 2016 года такие же полномочия предоставлены и уполномоченному органу» [5]. Иными словами, в республике сайты могут заблокировать в административном, судебном либо произвольном порядке. Также не были отрегулированы следующие вопросы – как сайт, попавший ранее в список запрещенных, может быть разблокирован?; какие сайты стали недоступными? и др.

Ярким примером служит ситуация, произошедшая в марте 2018 г., где решением суда был заблокирован платный VPN-сервис «IPVanish.com» [6]. Отвечая на вопросы, министр информации и коммуникации сообщил о том, что «требования об ограничении доступа к интернет-ресурсу были включены в исковые заявления МИК, которое было подано в суды Астаны и Алматы, в связи с тем, что VPN-сервис используется для обхода технических возможностей операторов связи, применяемых для нераспространения в стране незаконных материалов» [6].

Безусловно, работа и желание государства оградить казахстанцев от экстремистских материалов понятна. Однако выбранный механизм реализации цели нами считается не совсем эффективным. Браузеров VPN ежегодно становится все больше, а мониторить и блокировать их всех невозможно. Вдобавок к этому, большинство пользователей использует браузеры VPN, которые свободно распространяются через Google Play Market и AppStore.

Ужесточаемые с каждым годом государственные меры по блокировке сайтов и платных/бесплатных браузеров VPN также вызывают негативную реакцию со стороны правозащитников, и противоречат вышеуказанному положению ООН. Таким образом, по ситуации с VPN прорисовывается следующая картина: у Министерства нет возможности ставить запреты на все сервисы, и в связи с этим – существенное снижение эффективности принятых мер профилактики и борьбы с экстремизмом и терроризмом. Приведенные цифры в отчете КНБ уже не кажутся такими впечатляющими, как ранее было.

Теперь следует также детально рассмотреть TOR браузер. TOR (сокр. от англ. The Onion Router – многослойный маршрутизатор) изначально был разработан для вооруженных сил США в целях маскировки IP-адресов засекреченных военных данных от обнаружения в сети. После перехода военных на систему с высокой анонимностью – VPN – о том, что такое TOR уже не стало тайной для других пользователей всемирной паутины. TOR был выпущен в качестве бесплатного легального программного обеспечения. Итак, TOR является сетью, которая позволяет устанавливать сетевое соединение анонимно, и защищена от прослушивания.

TOR, как и VPN, применяется в целях обхода блокировок. Однако, что более примечательно, позволяет создавать собственные страницы внутри сети.

Так, мы сталкиваемся с таким явлением, как «интернет в интернете». Основной проблемой является тот факт, что доступ к подобным веб-страницам возможен только с использованием программы – «обычный» доступ не срабатывает. Данное программное обеспечение не может контролироваться каким-либо национальным правительством, а решения блокировать подобные сайты представляют бессмысленную затею. Как утверждают IT-специалисты, на сегодня приостановить работу TOR технически невозможно [7].

В браузере TOR имеется множество специализированных ресурсов, которые как раз таки представляют серьезную угрозу. Посредством несложных поисковых операций можно обнаружить и найти достаточно деструктивной информации – начиная пропаганды экстремизма и терроризма, до обучающих материалов по изготовлению бомб и успешным методам ведения боевых действий. Безусловно, правоохранительные органы раскрывают пользователей подобных сайтов, как в сервисе TOR, так и VPN, несмотря на зашифровки данных. Однако это требует достаточно длительного времени.

Вдобавок к вышеуказанным способам можно добавить и другие технические средства для обмена информацией – это мессенджеры. Особой популярностью в Казахстане пользуются такие приложения, как WhatsApp и Telegram. WhatsApp и Telegram – те информационные каналы, которые имеют хорошую степень защиты; подходят для пропаганды и быстрого распространения информации с большим охватом людей; координируют деятельность экстремистских и террористических ячеек.

Спустя время главным мессенджером деструктивных группировок стал Telegram, который отличился от всех платформ высоким уровнем защищенности и шифрования. Согласно годовому отчету за 2017-2018 гг. Службы безопасности Бельгии, террористы «Исламского государства» вместо социальных сетей (Facebook, Twitter и YouTube, оперативно реагирующие на размещение экстремистских материалов) для пропаганды своих идей и вербовки сторонников активнее начали использовать более закрытую платформу, как Telegram [8].

Популярность Telegram была в особенности вызвана тем, что его основатель Павел Дуров проводит жесткую политику конфиденциальности. Еще с 2017 г. администрация мессенджера начала реализовывать политику блокировок, и отметим, что изначально она не была довольно успешной. К примеру, во время активизации блокировок, ИГИЛ ответило тем, что увеличило численность каналов в Telegram до 1000 на многих языках и с привлечением всего контента (фото, короткометражные видео, фильмы, песни, сообщения, журналы, плакаты и др.).

22 и 23 ноября 2019 г. около 5 тысяч каналов, которые были связаны с «Исламским государством» были заблокированы администрацией Telegram. Постепенно ИГ начало «мигрировать» из Telegram в новый мессенджер TamTam (принадлежит Mail.ru Group). Так, 29 ноября 2019 г. в мессенджере появилось заявление террористов ИГИЛ о теракте в Лондоне на две минуты раньше, чем в Telegram [9]. После теракта в Лондоне через несколько часов из Telegram исчезло 50 каналов ИГИЛ, но уже 30 ноября они были обнаружены в TamTam.

Массовые перебои в работе Telegram происходили и на территории Казахстана в марте 2018 г. по причине «технических работ по удалению противоправных материалов» [10] движения «Демократический выбор Казахстана» (ДВК), которое было признано государством экстремистским. Данное решение не было поддержано как гражданами республики, так и представителями СМИ и IT.

Важно понимать, что указанные мессенджеры в случае их блокировки государством (за исключением технических неисправностей) полноценно могут работать в связке с браузером VPN.

Таким образом, проведенный анализ деятельности государства по профилактике деструктивных проявлений посредством блокирования интернет-ресурсов, а также больших финансовых затрат на реализацию этих мероприятий являются на сегодняшний момент практически единственной мерой сдерживания властей экстремизма и терроризма в информационной среде. Несмотря на слабую политику выстраивания стратегии в этой области, попытки оградить население от идей и пропаганды экстремизма, терроризма совершаются, что немаловажно.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Об утверждении Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018-2022 годы. – Режим доступа URL: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1800000124> - (дата обращения: 17.03.2020).
2. ООН признала анонимность в интернете правом человека // Газета.ru. – Режим доступа URL: https://m.gazeta.ru/tech/news/2015/08/25/n_7509455.shtml - (дата обращения: 18.03.2020).
3. Конституция Республики Казахстан. – Режим доступа URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution - (дата обращения: 19.03.2020).
4. А что, так можно было? – Режим доступа URL: <https://vlast.kz/obsshestvo/35889-a-cto-tak-mozno-bylo.html> - (дата обращения: 19.03.2020).
5. VPN-сервис заблокировал суд в Казахстане. – Режим доступа URL: <https://www.zakon.kz/4907805-vpn-servis-zablokiroval-sud-v-kazahstane.html> - (дата обращения: 19.03.2020).
6. Çalışkan E., Minárik T., Osula A. Technical and Legal Overview of the Tor Anonymity Networ. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (the Centre), Estonia, Tallinn 2015. – P. 32.
7. Террористы распробовали Telegram для пропаганды. 2 декабря 2018. – Режим доступа URL: https://lenta.ru/news/2018/12/02/isis_propaganda/ - (дата обращения: 27.03.2020).
8. Террористы ушли из Telegram в ТамТам. 3 декабря 2019. – Режим доступа URL: https://www.iguides.ru/main/security/terroristy_ushli_iz_telegram_v_tamtam/ - (дата обращения: 27.03.2020).

9. Сбои в работе Telegram в Казахстане объяснили запретом на движение ДВК. 20 марта 2018. – Режим доступа URL: <https://ru.sputniknews.kz/society/20180320/4992341/telegram-sboy-prichina-dvk-zapret-.html> - (дата обращения: 27.03.2020).

РОЛЬ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Касен Нуралем
Majesty135@mail.ru

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

Евразийская интеграция, идеология и практика евразийской интеграции это важная часть государственной политики для современного Казахстана. Евразийство – один из системообразующих элементов государственной идеологии.

В мировой истории, на евразийском пространстве, контекст экономической интеграции является закономерным и логичным процессом. Интеграционные процессы в мировой финансово-экономической системе, учитывая кризисные явления, приобретают большую значимость и актуальность. В глобальной экономике, объединенные общими задачами и совместными интересами группы государств действуют более успешнее, при этом получая реальные конкурентные преимущества. На пути наращивания многостороннего сотрудничества так же идут и государства-участники Содружества Независимых государств. Сегодня на пространстве СНГ, в соответствии с принципами разноскоростной и разноуровневой интеграции, успешно развиваются такие интеграционные форматы как Евразийский экономический союз, Таможенный союз, Организация Договора о коллективной безопасности и другие. Они создают широкую платформу партнерства и дополняют друг друга, при этом главными приоритетами ставятся интересы граждан, задачи по упрочению и поддержанию традиционных связей между странами. Преимуществом нашей совместной интеграции являются языковая общность, схожесть мировоззрения, жизненные стандарты и дружеские модели взаимодействия.

Интеграцию определяют такие факторы как:

- уровень развития производительных сил,
- территориально-отраслевая структура государства,
- этапы экономических событий и другие объективные факторы [1].

В связи с глобальными политическими и экономическими сдвигами, обозначающие новое тысячелетие, приходит понимание, что в интересах государств и наций следует создавать экономику своей страны, а также целенаправленно строить взаимовыгодные отношения с другими государствами.

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев играет существенную роль в деле продвижения интеграции. Продуманная тактика и инициативные идеи президента РК имели действенный эффект и служат катализатором интеграционных процессов [2]. По его мнению, не каждая страна в отдельности способна преодолеть масштабные вызовы и давать гарантию на дальнейшее их развитие без новой экономической волны. Поэтому Республика Казахстан всегда была сторонником интеграционных процессов в таких форматах как СНГ, ЕврАзЭС, ШОС и другие [3].

На пространстве Содружества все это определяет особое место Казахстана. Со всеми государствами-членами ЕАЭС у Казахстана сложились хорошие и доверительные отношения. И благодаря своей инициативе, Республика Казахстан выдвинулась в качестве регионального лидера среди других республик Центральной Азии.

Республика Казахстан ведет активную работу с момента обретения независимости по внесению интеграционных процессов в направлении Евразийского вектора и в направлении Центрально-Азиатского союза, при этом учитывая интересы и приоритеты тюркского мира. Если ранее со стороны других участников интеграционных процессов мы не имели должного понимания и желания, то сегодня мы можем наблюдать, что проект интеграции находит у наших партнеров живой интерес.

Еще в 1994 году во время выступления в Королевском институте международных проблем «Chatham House» в Великобритании, Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил о необходимости более глубокой интеграции государств СНГ. Позже в том же году на встрече с профессорами в Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова, президент Н.А. Назарбаев четко обозначил свое видение перспективы развития государств постсоветского пространства. Он выдвинул идею создания нового объединения стран — участниц СНГ и предложил назвать его Евразийским Союзом. В своем выступлении Н.А. Назарбаев отметил о необходимости Евразийского Союза, в отличие от стран Европы с существующими конфедеративными объединениями, республики бывшего Союза подготовлены к единому сообществу. Так как мы имеем единую историю и судьбу, общий менталитет, нам присущи одни формы и механизмы связей, управления и многое другое. Президент Казахстана озвучил идею создания ЕАС и предложил проект его создания. Основным принципом проекта была экономическая интеграция с сохранением политического суверенитета и гарантированной коллективной безопасности. И первым шагом для реализации идея Евразийского союза стал Указ Президента РК, от 23 мая 1996 года о создании Евразийского университета, с учетом расширяющиеся международные связи Республики Казахстан, ее активное участие в мировых интеграционных процессах, а также претворения в жизнь идеи Евразийского союза. Таким образом, в основе деятельности нашего Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева была заложена евразийская идея [4].

Казахстан инициировал много проектов по Евразийскому союзу. К примеру, в Алматы в декабре 1991 года был создан СНГ, а на протяжении с 1995 по 2000 года почти все наиболее важные интеграционные проекты в СНГ исходили от Президента Республики Казахстан, позже создали Таможенный союз, в 1996 году в него вошли три государства. Но большой победой в евразийской идеи стало создание на базе Межпарламентского комитета ЕвроАзЭС, в которую вошли Казахстан, Россия, Беларусь, Киргизия и Таджикистан.

10 октября 2000 года в Астане было подписано соглашение о Евразийском экономическом сообществе, а в конце ноября 2001 года в Санкт-Петербурге

состоялось первое заседание Межпарламентской ассамблеи ЕЭС. Значительный успех функционирования Евразийского экономического сообщества в формировании единой правовой базы Сообщества, в первый год функционирования Евразийского экономического сообщества рост товарооборота на 38 процентов [5].

Реальным воплощением евразийской инициативы стало действие целого ряда межгосударственных структур как ЕАЭС, ОДКБ, ШОС и Таможенный союз. Все эти объединения подтверждают, что Казахстан играет особую важную роль в формировании евразийской интеграции. Контекст Евразийства постепенно расширяется. Например евразийская проблематика помимо стран СНГ, также включает взаимоотношения Европы и Азии в целом. Президент Казахстана говорил о необходимости на всем евроазиатском континенте добрососедских и доверительных отношений. В результате чего Казахстан, являясь центром Евразии, будет играть роль связующего звена между тремя быстро растущими регионами – Китаем, Россией и Мусульманским миром в области экономики и культуры [6].

В целом, евразийская интеграционная модель, в перспективе предполагает создание организаций по своим функциям аналогичных Евросоюзу и НАТО на постсоветском пространстве, это открывает возможность выхода на новый уровень взаимоотношений. Подлинная интеграция выдвинутая Н.А. Назарбаевым, в современной евразийской концепции предопределяет соблюдение и уважение суверенитета и независимости государств, их подлинное равноправие.

Евразийская инициатива Казахстана в современных условиях диалога Восток - Запад, представлена в качестве доктрины межгосударственного политического, экономического и культурного взаимодействия, которая основана на принципах толерантности, поддержания стабильности и мира в регионах, и взаимовыгодных партнерских отношениях.

В заключении хотелось бы отметить, что современное Евразийство включает в себя интеграционный, экономические аспекты и цивилизационный подход к решению многих общечеловеческих проблем. Идея евразийской толерантности стала основой в государственной политике, она гармонично пересекается с такой национальной особенностью и духовной природой казахского народа, как терпимость, добрососедство, дружелюбие и открытостью. Как единство в многообразии, идея евразийства синтезировала в себе толерантность тесно переплетаясь с национальным духом. Идея евразийства пропагандирует уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности в качестве идеологии. Важный принципиальный шаг Президента Казахстана отраженный в Послании 1997 года, была направлена на продвижение евразийской инициативы и с определением пути, по которому нашей стране следует идти в XXI веке. Н.А. Назарбаев выделял несколько путей - восточноазиатский, западноевропейский, новотюркский и российский. Он говорил, что Казахстан евразийская страна, которая имеет свою собственную историю и свое собственное будущее, поэтому

эта модель будет другой, она воплотит в себе достижения разных цивилизаций. На основе исторического значение такого программного документа был сделан вывод о евразийском качестве и о евразийской природе Республики Казахстан [7].

В современного мире региональная интеграция становится одним из основных трендов развития, при этом региональные объединения государств будут устойчивыми в том случае, если они будут опираются на закономерностях экономического и социального развития XXI века, и на выдающихся цивилизационных факторах. Для постсоветских государств, таким фактором является принадлежность к евразийскому пространству и евразийской цивилизации. Это объединяет культурные и исторические традиции евразийских стран и народов, определяет общность географического пространства и предопределяет возможность формирования нового влиятельного геополитического центра современного мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н.А. Евразийский экономический союз – теория или реальность // статья: газета Известия, 24.03.2009.
2. Пресс-конференция Высшего органа Таможенного союза и Межгосударственного совета ЕврАзЭС Президента Республики Беларусь Александра Лукашенко, Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева, Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева // заметки по итогам заседаний. Москва. 9.12.2010.
3. Ретивых А. В. Казахстан на стыке веков. Историческая роль Президента РК Н.А. Назарбаева в формировании геополитической стратегии государства. Алматы, 2000.
4. Медведев Р. Становление евразийского проекта Нурсултана Назарбаева.
5. Медведев Р. Евразийский проект Нурсултана Назарбаева.
6. Косов Ю.В., Торопыгин А.В. Содружество независимых государств: Интеграция, парламентская дипломатия и конфликты. М, 2012. - 296 с.
7. Таможенный Союз. Независимое обозрение. Бизнес в ЕврАзЭС в условиях Таможенного союза и Единого экономического пространства. [электр. ресурс]: <http://www.customsunion.ru/infoprint/4756>.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕССА В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

Ким Ын У

Kimeny@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

Если говорить о переговорном процессе в Республике Корея, то в этом вопросе стоит рассматривать такие факторы как: менталитет, религию, культуру, язык и многое другое. Для начала, говоря о корейцах, то следует сказать, что этот народ в общей характеристике можно назвать крайне дружелюбным, гостеприимным, приветливым, ответственным, чутким и учтивым. Но также корейцы в ходе исторического события, такого как «Корейская война», очень сильно сблизилась с США, при этом переняв некоторые особенности их ведения переговоров, такие как напористость, агрессия, прямолинейность и быстрый темп самих переговоров. Здесь прослеживается их сингулярность, ведь в этом народе сплелись две противоположные культуры как Запад и Восток.

Тут следует отметить корейцев, так как именно их стилистика в данной среде, отличается от ближних соседей, таких как Япония и Китай. Но также стоит провести и аналогию между этими странами, так как, несмотря на большие различия в технике переговорного процесса, эти государства не утратили традиционных восточных ценностей. Уже уходя в более углубленное изучение Корейского стиля переговоров, то следует отметить такие важные этапы и критерии как: 1) Знакомство; 2) Отношение к времени; 3) Иерархия; 4) Внешний вид; 5) Обращение; 6) Этикет.

Первый контакт и знакомство. Для начала, всегда нужно начинать организацию для первого формального знакомства, в этом вопросе нужно быть более деликатным, так как если, попробовать выйти с человеком или компанией на прямой контакт, то данный разговор о встрече не увенчается успехом. В таком случае лучшим вариантом является поиск знакомых, через которых вы сможете организовать встреч. Первую встречу лучше назначать в неформальном месте, например в ресторане, кроме того, позвав корейца в дорогой ресторан, вы отметите его статус и важность для вас. Приветствовать корейцев нужно с помощью легкого поклона, при этом младший по возрасту должен здороваться первым, обязательным делом, при этом считается взгляд глаза в глаза. Также неотъемлемой традицией в первую встречу является обмен визитками. Таким образом, вы проявляете взаимное уважение друг к другу, если же вы не предоставите визитку своему партнеру, то это резко ухудшит ваши деловые отношения, а также убьет надежды на долгосрочную перспективу поддержания взаимоотношений. Также при обращении к корейцу, обязательно нужно использовать формальную форму речи, и обращаться к собеседнику используя его ранг, например: -Искренне рад нашему знакомству «Директор Чхвэ». В общем, стоит подметить, что во время первого знакомства очень важны все формальности и традиции, именно в первую встречу нужно производить впечатление. Во многом следуя корейскому этикету, вы сможете

предрасположить человека к себе, в особенности если вы иностранец. Корейцы очень ценят то, что их культуру уважают и соблюдают нужные традиции [1].

Отношение ко времени. Корейцы весьма ответственный народ, поэтому они ценят пунктуальность, но, несмотря на это они могут опаздывать на встречи из за возможных транспортных или климатических условий. Вашу терпимость в данных случаях корейцы отметят. Но тут также стоит отметить, что данные факты присуще фирмам и компаниям. Сами корейцы лояльны к опозданиям, но обязательно предупредить вашего собеседника о вашей задержке. Иерархия. Как и было упомянуто ранее в Южной части Корейского полуострова, есть очень жесткая иерархия в отношениях старших и младших. Именно старшие люди здесь в особом почете, даже если вы младше человека на год, то вы обязаны обращаться к нему со словом «Сонбэ», тут уже складываются абсолютно иного рода взаимоотношения «Сонбэ-Тонсен», словом «Тонсен» здесь будет являться младший. Особенность этих отношений в том, что младший обязательно должен помогать своему сонбэ, выполнять его просьбы и поручения, в то время как старший становится ответственным за своего младшего, они обычно помогают и наставляют своих тонсенов [2].

Такие отношения могут перерасти в более глубокие взаимодействия в которых младшие уже могут называть старших такими словами как «Нуна»- обращение к женщинам, от мужчины, Онни- обращение младших к старшей, от женщин (Оба этих обращения в переводе означают «старшая сестра», различие происходит от пола называющего.), к мужскому полу они обращаются словом «Хён»- обращение от младших к старшему, от мужчин, «Оппа»- обращение женщин к старшему мужчине (Это слово переводиться как «старший брат» так же все зависит от пола называющего.) Данные отношения уже больше похожи на родственные отношения, в них старший является своеобразным авторитетом для младшего, он несет ответственность за младшего, часто платит за него. В отношении бизнеса, вам нужно также неотъемлемо проявлять уважение к вашему собеседнику. Важность вашего партнера вы можете показать с подарков. Даря корейцу подарок, вы проявляете ему свое почтение, подарок в данном случае будет лучше выбрать лично, но также корейцы обязательно оценят специально привезенный вами подарок из вашей страны, таким образом, вы покажете им, что потратили много времени и сил, делая такой подарок [3].

Внешний вид. Внешний вид в Корее, как и в других странах очень важен. Обращать внимание на внешность присуще большинству людей, поэтому обязательно нужно соблюдать формальный «дресс код», особенно для рабочих встреч. Корея одна из самых стильных стран в мире, поэтому корейцы отличительны в плане отношения к внешнему виду. В одежде лучший выбор — это классический стиль, сочетание темных и светлых оттенков, или же уже принятый «белый верх - черный низ». Одежда для мужчин и женщин отличается в основном фасонами и цветами. Выбор мужчин чаще всего падает на строгий костюм с белой рубашкой, также к нему подбирается нейтральный галстук. Но если встреча проводится на мероприятии, то к костюму добавляют бабочку или парадный галстук, кроме того здесь свою роль играют и аксессуары, такие как запонки и заколка для галстука, иногда присутствует в качестве детали платок,

который выглядывает из переднего кармана, его принято подбирать в цвет галстуку или бабочке. Обувь также неотъемлемая часть образа, выбор большинства в этом плане падает на классические туфли с тупым носом, но не стоит переусердствовать в этом вопросе и выбирать слишком вычурную обувь, которая будет привлекать слишком много внимания. Тут важно сочетание обуви и костюма, поэтому лучше брать модели в темных тонах, но если вы все же хотите сделать акцент на обуви, то лучше всего подойдут лакированные и украшенные узором туфли. Уже переходя на общий внешний вид, то тут главное опрятность и аккуратность, одежда должна быть выглажена, обувь не запачкана. ногти подстрижены [4].

Также стоит быть выбритым, если же у вас борода, то нужно прежде всего привести ее в ухоженный вид. По поводу волос, также есть не большие критерии, они должны быть чистыми и не сильно обросшими. Теперь стоит разобрать и женский образ. У женщин выбор в плане фасонов и цветов более обширен, для встреч можно выбрать и строгий костюм, так и юбку со светлой блузкой или рубашкой. Тут также должны превалировать темные тона в нижней части, чаще всего используются такие цвета как синий, коричневый, черный, серый. В верхней части женщины чаще всего выбирают рубашки, блузки, водолазки их одевают в сочетании с пиджаком, кардиганом, жилетом в зависимости от погодных условий. В обуви же женский выбор почти всегда падает на классические лодочки однотонных цветов, которые дополняют любой образ. Дополняют свой внешний вид, женщины с помощью естественного макияжа и аккуратной укладки. Говоря об аксессуарах во время деловых встреч, то тут лучше быть минималистом, лучший выбор в этом случае это – миниатюрные серьги «гвозди» и тонкая подвеска с небольшим акцентом. Во время же парадных встреч, женщины более разнообразны в этом плане, нежели мужчины. Во время вечерних мероприятий выбираются соответствующие платья, но тут главный критерий это «в меру» то есть одежда не должна быть откровенна, длину в таком случае лучше выбирать «французскую» или же в пол [5].

К платью уже можно подобрать более броские аксессуары, но при этом не перебарщивать, тут лучше всего сделать акцент на одной вещи, например на больших серьгах и мелком кольце. Прическа и макияж в этом случае также подбираются под мероприятие, главное правило тут это сделать образ элегантным, а не слишком загроможденным. Подытожив, стоит отметить, что все эти правила не очень обязательны к выполнению, но соблюдая элементарные правила стиля, становится легче произвести хорошее впечатление.

Обращение. Так как корейцы гордый и своенравный народ, то они требуют особенного обращения к себе, согласно статусу и возрасту. У корейцев также весьма сложные имена особенно для европейского населения, например Сон Хын Мин в данном примере первый слог Сон является фамилией, остальные два же это имя. При обращении к президенту компании то стоит обрщаться по фамилии и статуса, когда же вы в более близких отношениях и одного возраста, то нужно добавлять слог «щи», например Хын Мин-щи. Также во время общения с корейцами, важно рассказывать о своих «полезных связях», это сможет произвести огромное впечатление на них, они будут стараться сблизиться с вами.

Этикет. В этом плане корейцы, традиционный и немного консервативный народ. У них есть весьма необычные правила этикета во время встреч такие как:

- Не чего не подавать и не брать с помощью левой руки.

- Если вы преподносите что-то, например визитку, то это нужно делать, используя две руки или же одну правую, но левая должна находиться на запястье или груди.

- Принимая врученный вам напиток или еду, вам обязательно стоит проявлять благодарность.

- Никогда не наливать только себе, так как наливать напитки собеседникам считается особой честью.

- В первую очередь следует наливать сначала старшим, держа в правой руке бутылку, а левой придерживая запястье [6].

- Когда вы выпиваете в обществе более уважаемых людей, то обязательно следует отвернуться, когда вы выпиваете.

- Если старший человек решил вам налить выпить, то это считается очень важным жестом и говорит о заботе со стороны старшего, в этом случае стоит поблагодарить человека с помощью легкого поклона.

Корейцы очень выпивающий народ, именно во время совместного распития алкоголя с ними легче всего сблизиться. Это также является одной из важных традиций этого народа.

Делая вывод из общих особенностей переговорного процесса корейцев, то следует их отнести к типу людей с кем сложно вести переговоры. Именно за счет своей сильной гордости, строгой иерархии в обществе и сложному этапу подготовки переговоров, они стали сложными собеседниками. Корейцы как уже было сказано ранее весьма уникальный народ, который стал квинтэссенцией слияния западного и восточного типа общения и ведения переговоров.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. The Korean Way in Business: Understanding and Dealing with the South Koreans in Business, Boy Lafayette De Mente, p. 93(2014). (in English).

2. Simbirceva, T. M. (2000). Koreja na perekrestke jepoh, Muravej-Gajd, Moscow, p. 126 (in Russian). (2002).

3. How Koreans talk, Sang-Hun Choe, Christopher Torchia, Seoul, p. 127 (in English).

4. Managing Korean Business: Organization, Culture, Human Resources and Change Johnseok Bae, Chris Rowley, Tae-Won Sohn, Routledge, p. 47 (in English).

5. Coyner, Thomas L. (2007). Doing business in Korea, Seoul, p. 101 (in English). (2014).

6. The Korean Way in Business: Understanding and Dealing with the South Koreans in Busines, p. 102.

РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ ТЕРРОРИЗМА И НАРКОТРАФИКА

Кузяков Н. О.

kuzyakov@mail.ru

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

Злоупотребление наркотиками является глобальной проблемой, поэтому для противодействия наркотикам и спроса на них требуется всестороннее международное сотрудничество. По оценкам всемирного доклада о наркотиках в 2014 году почти 250 миллионов человек употребили хоть какой-нибудь наркотик в возрасте от 15 до 64 лет. Употребление наркотиков оказывает негативное воздействие на здоровье человека, в 2014 году от наркотиков погибло 207 тыс. человек, более 29 миллионов человек страдали расстройствами на почве потребления наркотиков, из этого 12 миллионов человек употребляют наркотики путем инъекций, 14 % из которых заражены ВИЧ [1].

Для противодействия наркотиков, нужно для начала определить характерные злоупотребления наркотиков в регионе, в нашем случае это регион Центральная Азия. Для Казахстана представляет интерес распространение опиатов, из-за непосредственной близости к Афганистану, где это страна занимает ведущее место в производстве героина. На долю Афганистана (328 000 га) приходится практически 90% общемировой площади незаконного культивирования опийного мака [2].

Потребление опиатов и рецептурных опиоидов, которые, по оценкам, принимали 33 млн. человек, находится на третьем месте по распространенности наркотиков, однако опиоиды остаются главными наркотиками, причиняющими вред и подрывающими здоровье [3]. Самым главным каналом для незаконной перевозки афганских опиатов является «балканский маршрут», маршрут пролегает через Иран, Турцию, Балканские страны и поставляются в Западную и Центральную Европу. При этом после периода сокращения поставок в 2008–2012 гг. происходит активизация незаконного оборота опиатов по т.н. "северному маршруту" из Афганистана в государства Центральной Азии, Российскую Федерацию и другие страны Содружества Независимых Государств. Но в отличии от «балканского маршрута», большая часть перевозимых опиатов из «северного маршрута» потребляется самой Российской Федерацией, где Россия потребляет 21% героина, производимого в Афганистане, также в стране умирает 30 тыс. человек ежегодно [3]. Ключевую роль в наращивании объема производства героина в Афганистане в XX-XXI вв. сыграл вооруженный конфликт и связанные с ним последствия. Традиционно Афганистан не был опиумным производителем, темпы роста производства опиума росли медленно, но за последние 30 лет уровень производства опиума катастрофически вырос. Помимо вооруженного конфликта, предпосылкой к росту наркопроизводства в Афганистане, стало ограничение и противодействие производству опиатов двумя крупнейшими среди стран производителей героина Турцией и Ираном, и при

сохранении темпов роста мирового спроса на опиаты Афганистан вырвался в лидеры по производству опиатов. В начале 1990х гг. Афганистан перестал играть ключевую роль в региональной политике двух сверхдержав, по причине того, что одна из которых— СССР — распалась, а другая —США — в значительной мере потеряла интерес к событиям в этой стране. Дальнейшая ситуация в Афганистане развивалась динамично: открытие новых границ к центральноазиатским и ближневосточным странам и катастрофическое погружение Афганистана в состояние этнополитической раздробленности дали новый виток к развитию трансграничных региональных маршрутов контрабандной торговли, которое к тому же облегчалось наличием большого числа беженцев из Афганистана в соседних государствах. Афганистан был поделен на различные регионы, контролирующийся вооруженными группировками, занимающиеся поставкой контрабанды. Разрозненность и война между полевыми командирами в Афганистане в начале 1990х гг. наносил ущерб торговле, блокировал доступ Пакистана к странам Центральной Азии и препятствовал созданию даже минимальных условий безопасности. В этих условиях совместными усилиями пакистанских властей, корпораций афганских и пакистанских торговцев, а также ультраконсервативных афганских и пакистанских религиозных лидеров и училищ (медресе), проповедующих исламское течение Деобанди, на пуштунской основе было создано движение Талибан. Главной основой этой региональной теневой экономики была транзитная контрабандная торговля, доходы от которой для афганских группировок превышали доходы от производства и незаконного оборота наркотиков. К 1998 г. Талибан уже контролировал практически всю территорию Афганистана и почти все аспекты экономической жизнедеятельности страны. В эти годы талибы в страну принесли относительную стабильность и порядок, но также увеличился объем теневой экономики. Обеспечение талибами даже относительной безопасности, прежде всего на дорогах, способствовало улучшению условий для сельскохозяйственного производства и торговли, что, в свою очередь, стимулировало дальнейший рост производства опиума по всей территории Афганистана. В конце 1990х гг. на контролируемых талибами территориях наступил настоящий опиумный бум: в рекордном 1999 г. здесь выращивалось уже около 97% всего афганского мака и было произведено 79% всего нелегального опиума в мире. Но к концу XX века Талибан из-за экономических и политических соображений, поставил запрет на выращивание опиумного мака. И территория маковых посевов стремительно сократилась, с 82 172 га в 2000 г. до 7606 га в 2001 г [4]. Но после события 11 сентября в 2001 году и военная интервенция НАТО в октябре того же года, свергла режим талибов к концу 2001 года. И уже даже новое прозападное правительство не смогло ограничить возобновившиеся посевы опиумного мака. Страна вновь погрузилась в кланово-племенную междоусобицу, разгул бандитизма, коррупцию и продолжает оставаться главным производителем опиоидов. Ситуация продолжает оставаться тревожной, ведь наркоиндустрия в Афганистане является самым доходным предприятием для террористических организаций, для них торговля наркотиками является основным источником дохода, позволяющим

финансировать акты терроризма. Посевами опиумного мака в 2017 году было занято рекордные за все время в Афганистане 328 000 га, в результате было получено 9000 тонн опиум-сырца, что на 87% больше чем в предыдущем 2016 году [5]. Для примера, в 2007 году прибыль местных наркобаронов от экспорта опиума составили 4 млрд долл., что равнялось 53% ВВП страны [6].

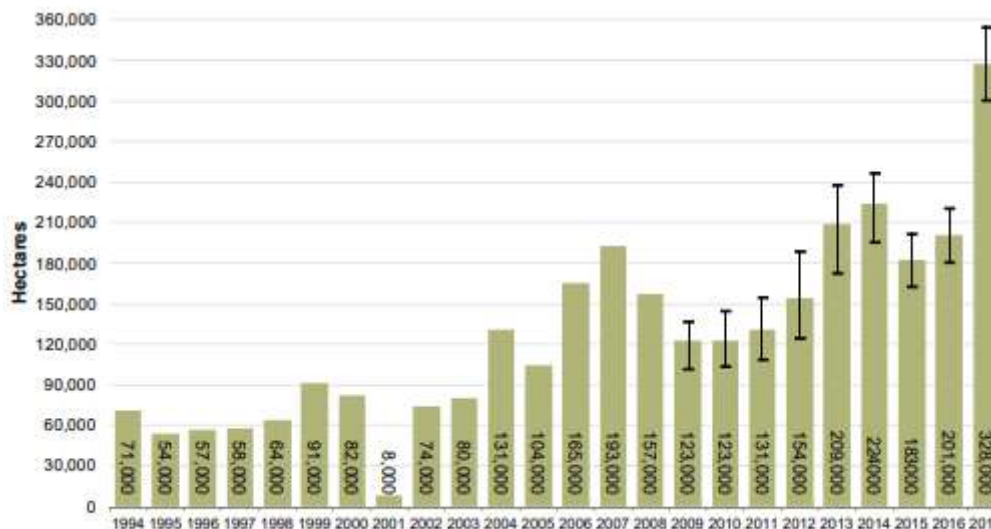

Диаграмма 1. Примечание: Afghanistan Opium Survey 2017. Cultivation and Production.- New-York: United Nations Office on Drugs and Crime, 2017.- 13с.

Все действия происходящие в Афганистане напрямую угрожает региональной безопасности Центральной Азии (далее ЦА). Во-первых, это сохранение и наращивание Афганистаном, как основной базы по производству опиоидов, и основного поставщика героина во всем мире. Главной проблемой для нашего региона является, что афганские наркогруппировки используют Центральную Азию как транзит для «северного маршрута». Проблема стоит остро, так как границы между Афганистаном и Таджикистаном фактически прозрачны. Во-вторых, деньги, полученные от наркобизнеса, идут на финансирование террористических ячеек. Доказательством тому служат то, что районы, где производят больше всех опиум-сырца, входят в зоны влияния «Аль-Каиды» и «Талибана», где совершается наибольшее число террористических актов [7]. Для Центральной Азии больше представляет угрозу национально-оппозиционные террористические группировки, то есть местом их происхождения являются Центральная Азия, которые воспользовавшись дестабилизацией в Афганистане, создают свои базы на неконтролируемых территориях этой страны.

Для противодействия угрозам терроризма и распространения наркомании и региону нужно усиливать межрегиональное сотрудничество, в особенности, в обеспечении контроля границ между Афганистаном и Центральной Азией.

По опыту Талибана, мы можем сделать вывод, что только централизованная власть может ограничить производства опиума, и наоборот, зарубежная военная интервенция лишь усугубляет положение в стране. Поэтому для решения проблемы в самом Афганистане, стоит найти светскую и сильную

сторону из самой страны, заинтересованной в борьбе против наркотрафика и ликвидации террористических ячеек, и поддерживать ее финансово и административно, на борьбу за централизацию страны, что в дальнейшем теоретически способствует безопасности для региона.

Что касается самого Казахстана, самым сильным ударом по наркотрафику и терроризму является экономическое и социальное развитие страны. Потому что, бороться против наркотиков извне, то есть, не со спросом, а с предложением, это борьба априори является проигранной. К вышесказанному можно привести пример США, где объявление войны против наркотиков никак не повлияло, а напротив, усугубило эпидемию наркотиков в США в 1970-1990 гг. Напротив, самым действенным способом борьбы с наркотиками является опыт проделанный Швейцарией, которая, с начала 1990-х годов уже более 25 лет придерживается «стратегии четырех принципов» и добилась значительных успехов в этом направлении. Эта политика основывается на 4 идеях: профилактика, лечение, снижение риска травматизма и наказание. Политика профилактики «информирует общественность, просвещая, консультируя, а также используя помощь национальных программ по профилактике. Таким образом, потребление наркотиков уменьшается и предотвращаются попытки начать его употреблять» [8]. «Неспособность принять или понять тот факт, что наркозависимость представляет собой определенное состояние здоровья, подпитывает процесс маргинализации, который нередко затрагивает людей, страдающих расстройствами на почве потребления наркотиков, еще больше осложняя и без того непростую задачу их выздоровления и социальной интеграции», - говорится во Всемирном Докладе о наркотиках [1]. Именно поэтому Швейцария является последовательницей гуманной и основанной на доказательности политике борьбе с наркоманией. Швейцарская политика борьбы с наркоманией предоставляет различные виды лечения для пациентов, желающих вылечиться от наркомании. Существуют различные программы, такие как: воздержание, лечение оральными препаратами-заменителями, если оба варианта не помогли, то есть возможность получить ограниченную дозу героина в стерильных условиях. Поощряется интеграция наркоманов в общество и социальные институты, а также поиск ими работы. Как итог, в стране наблюдается снижение уровня потребления героина, среди наркозависимых все меньше выявляется случаи заболевания ВИЧ, гепатитом и передозировки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Всемирный доклад о наркотиках – Нью-Йорк: Организации Объединенных Наций, май 2016.
2. Роль наркобизнеса в политэкономии конфликтов и терроризма// Степанова Е.А., Издательство «Весь Мир», 2005 г.
3. Героин разъедает Россию, Мари Жего, 2010 г.// <https://www.inopressa.ru/article/15Oct2010/lemonde/russia.html>
- 4, Afghanistan Annual Opium Poppy Survey 2001. – P. ii.

5. Afghanistan Opium Survey 2017. Cultivation and Production.- New-York: United Nations Office on Drugs and Crime, 2017.

6. Центральная Азия сегодня: вызовы и угрозы / Под общей редакцией доктора политических наук, профессора К.Л. Сыроежкина: Монография. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011.

7.Федеральный журнал "Наркоконтроль" №1, 2011//<https://www.unodc.org/russia/ru/news/terrorism-i-nezakonniy-oborot-narkotikov.html>

8. Швейцария – пример гуманного подхода в наркополитике, ГабиОксенбайн,

2016//https://www.swissinfo.ch/rus/business/%D1%87%D0%B5%D1%82%D1%8B%D1%80%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B0_%D1%88%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D1%80-%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B2-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B5/42101946

9. Швейцария среди лидеров борьбы с наркоманией, Лейла Бабаева, 2011//<http://www.nashgazeta.ch/news/12572>

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ИНДИИ.

Мауткан С. Б.

Saya.04.06@mail.ru

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

Одна из наиболее актуальных проблем, стоящих перед человечеством сегодня это-перенаселение. Процесс роста населения на планете вышел из-под контроля. Подтверждением этому выступает сокращение временных промежутков между основными пунктами роста населения планеты – достижением нового миллиарда человек. Перенаселение было поставлено в ряд глобальных проблем еще в середине прошлого столетия. Первый миллиард человечеством был достигнут еще в 1820, второй - в 1927 году, третий – в 1960, четвертый – в 1974, пятый – 1987, шестой – в 1999 году. Сейчас население превысило отметку в 7 миллиардов человек. Семимиллиардный человек родился на Земле 31 октября 2011 года. По подсчетам, уже к 50-м годам нашего столетия численности населения может достигнуть рекордных 9 миллиардов человек. Временной разрыв между появлением нового миллиарда людей на планете сократился практически впятеро. Рост населения с арифметической прогрессии перешел в геометрическую [1].

Осложняет эту проблему и то, что перенаселение тесно связано с другими глобальными проблемами, как нехватка продовольствия, пресной питьевой воды и экологический кризис. Во многом это обусловлено тем, что перенаселение характерно именно для развивающихся стран.

Уровень жизни во всех странах мира растет. Прорыв в медицине способствовал тому, что высокой рождаемости больше не противостоит высокий уровень смертности, подобная тенденция наметилась еще в середине прошлого века. Это же активное развитие столкнуло развивающиеся страны с проблемой «демографического взрыва».

По демографической ситуации внутри страны можно разделить на две группы: первая группа – первый тип воспроизводства населения, когда мы можем наблюдать высокую рождаемость, достаточно высокую смертность.

Вторая группа – это тип воспроизводства населения, характеризующийся низкими демографическими показателями, как рождаемостью, так и смертностью.

Развивающиеся страны, соответственно, относятся к первой группе. И, как правило, в развивающихся странах высокие темпы роста народонаселения не соответствуют темпам экономического развития стран, что закладывает в основу этих государств проблему бедности и нехватки необходимых ресурсов [2].

Сегодня на нашей планете проживает 7,597 миллионов людей, и каждый пятый житель планеты проживает в Индии [1]. Сегодня Индия уступает первенство в этой «гонке» только Китаю. Однако, по прогнозам ученых, в середине 21 века Индия может получить ветвь первенство в количестве людей и стать самым многонаселенным государством в мире [3].

Выделяют несколько фундаментальных периодов демографического роста в стране, в результате которых произошел индийский «демографический взрыв».

Первый период охватывает время с 1901 по 1931 годы. На данном этапе рост населения в стране достиг почти 17%.

Второй период – 1931-1961 годы – можно охарактеризовать значительно более высокими темпами роста, близкими к 60%.

Третий период – 1961-1991 годы – вписан в историю страны под название «взрывной рост». Именно тогда рост населения превысил отметку 100; и достиг практически 120%.

Четвертая фаза – современный период, когда коэффициент роста немного снизился, но остается все еще достаточно высоким – 95%.

Из указанных выше данных видно, что «демографический взрыв» произошел в Индии во второй половине XX века, что в итоге привело к серьезным последствиям для страны в сферах политики, экономики и социальной политики. В 80-х годах прошлого века количество людей в Индии достигало 690 миллионов, а среднегодовой прирост населения дошел до 16 миллионов в год. То есть, уже в этот период каждый год население Индии возрастало на население целой страны, такой, как Казахстан, например [3].

Среди основных причин сложившейся ситуации можно выделить следующие:

во-первых, в этот период в стране стали доступны средства глобальной вакцинации, различные противомикробные лекарства. Это, в свою очередь, способствовало снижению смертности среди индийцев. Средняя продолжительность жизни увеличилась до 62 лет, хотя еще в 60-70-х годах прошлого века едва достигала 32 лет. При всем этом, показатели рождаемости снизились незначительно. Помимо относительно доступности необходимой медицины сюда можно отнести развитие науки и образования в стране, «экологическую революцию» и т.д [2].

Если первая причина является практически универсальной для всех развивающихся стран, то вторая кроется в особенном укладе жизни самих индийцев. А именно: религиозные верования и убеждения людей. В Индии достаточно определенную часть населения составляют мусульмане, а по мусульманским обычаям в семье должно быть много детей, при этом чем больше, тем лучше. И несмотря на то, что лишь 10% индийцев исповедуют ислам, резкий скачок населения связан непосредственно с мусульманами. На тот момент резкий рост населения наблюдался не во всех штатах, а в большем количестве в пяти: Бихар, Мадхья-Прадеш, Раджахстан, Уттар-Прадеш и Ассам – около 50%. А именно эти штаты характеризуются наибольшей концентрацией мусульманского населения в Индии. Здесь стоит брать во внимание также и входящие миграционные потоки из соседних мусульманских стран [3].

Третья причина – очень низкий уровень образованности населения, а особенно женского. Например, в 80-90-х годах прошлого столетия менее половины населения были грамотны. Неоспоримым фактом является то, что низкий уровень образованности семейной пары определяет высокое стремление к рождению детей.

Еще одним аспектом «демографического взрыва в Индии» является низкая урбанизация, составляющая 18%. Стране была необходима рабочая сила в районах развития сельского хозяйства. Именно в этих районах семьи отличались большим количеством людей, поскольку родители нуждались в помощниках в тяжелом сельскохозяйственном труде. Люди не стремились покинуть сельскую местность, переехать в города и получить образование. Поколение, выросшее в многодетных семьях, занимающееся тяжелым физическим трудом, продолжало традиции своих родителей. Это образовало своего рода замкнутый круг. Это один из мощнейших двигателей роста населения в Индии.

Неуправляемый во многом рост населения в стране привел к критическим последствиям во всех сферах жизни: политика, социальная политика, экономика, культура и т.д. В большей степени это безусловно отразилось на уровне жизни населения, а также на экономическом развитии страны в целом [4].

«Демографический взрыв» стало причиной катастрофического роста бедности в стране. Это послужило одной из основных причин того, что правительству Индии долго не удавалось потребительский спрос внутри страны. А это, в свою очередь, не способствовало развитию экономики Индии, а наоборот являлось мощным тормозящим фактором в этой сфере. С 1980-го года, показатель ВНД (Валового Национального Дохода) постоянно снижался [2].

Стоит отметить также, что большая концентрация населения наблюдается на меньшей территории страны, что помимо уровня бедности, безработицы и необразованности, создает серьезную нагрузку на экологическую систему: отсутствие питьевой воды, высокий уровень загрязненности территории, истощение плодородности почвы и т.д.

Около половины людей в Индии – дети и молодежь. Для обеспечения стабильного развития правительству необходимо каждую неделю строить более 10 тысяч новых домов, обеспечивать еженедельно около 100 тысяч новых рабочих мест. В дополнение к этому есть необходимость постройки 130 тысяч учебных заведений ежегодно, которые необходимо обеспечить 400 тысячами преподавателей. Естественно, что это невозможно даже для экономически развитых стран. Для Индии же и сегодня остается невыполнимой задачей обеспечить такое огромное число людей продовольствием, медициной и товарами первой необходимости.

Результатом «демографического взрыва» стал также особый демографический курс страны – программа по ограничению рождаемости. Контроль численности населения, в том числе программа по ограничению рождаемости – это вмешательство для искусственного изменения скорости, с которой увеличивается численность населения в стране.

Одним из примеров является Китай, также столкнувшийся с перенаселением в свое время. Демографическая политика в стране, направленная на контроль за численностью рождаемости, в Индии, как и в других странах, проводилась в направлении политики «планирования семьи». Еще в середине прошлого века (в 1950-х годах) Индия стала внедрять в пятилетнее планирование экономического развития цели сокращения естественного прироста населения. Лозунги, направленные к народу то время, были

следующие: «Достаточно двух или трех детей!», «Остановись после третьего ребенка!», «Маленькая семья – счастливая!» и т.д.

Семьям, имеющим двух и более детей, запрещалось избираться в местное правительство, занимать руководящие должности. Государство помогало семьям только с одним ребенком, в общем, путь наверх и получение какой-либо стоящей работы были закрыты для многодетных семей, что опять же создавало в обществе порочный круг нищеты. В стране проводились массовые стерилизации женщин и мужчин, поскольку распространение обычной контрацепции катастрофически низко среди бедного населения. Стерилизация проводится и до последнего времени: за период с 2013 по 2017 годы стерилизация была проведена 9 миллионам женщин и 20 тысячам мужчин [5].

В итоге демографический курс Индии местами нарушает права человека и граничит с жестокостью. А эффективность этой политики практически еще не доказана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Грачёва М.С. Современная демографическая ситуация в Индии и история ее демографической политики// Электронный журнал Демоскопweekly, № 425 – 426/ 7 - 20 июня 2015

2. Афанасьев Д.О. Влияние этнорелигиозных факторов на демографические проблемы (на примере Индии и Пакистана) /Дипломатическая служба. 2015. № 3. С. 44-53.

3. Индия 1900 – 2001 // Пирамида численности населения – URL: <https://populationpyramid.net/india/1980/> (дата обращения: 16.10.2017)

4. Дмитриев Р.В. Индия. Планирование семьи: «сверху» или «снизу»?/Азия и Африка сегодня. 2017. № 7. С. 46-51.

ДЕЛОВОЙ ЭТИКЕТ И ПЕРЕГОВОРНЫЙ ПРОЦЕСС В ТУРЦИИ

Мезенцева А. О.

mezentseva-alis@mail.ru

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

В данной научной статье анализируются основные особенности турецкого стиля ведения переговоров. Актуальность данной темы обусловлена тем, что на современном этапе Турция укрепляет свои позиции на мировой арене, приобретая статус региональной державы, что, в свою очередь, подразумевает взаимодействие в самых различных сферах политики, экономики, финансов, торговли, культуры и т.п. с другими государствами. Подобного рода сотрудничество предполагает наличие международного диалога: двустороннего или многостороннего. Как следствие, Турция стала предметом всестороннего анализа и исследований. Цель статьи – выявить характерные национальные черты, свойственные турецкому народу, особенности их поведения в процессе переговоров. Рассмотреть степень влияния западной и восточной цивилизаций на формирование национального стиля турков. Указать на взаимосвязь делового этикета с историческими, культурными и религиозными процессами.

Будучи независимым светским государством, Турция расположена на стыке двух мировых цивилизаций: Запада и Востока. Ее географическое местоположение, несомненно, сыграло важную роль в формировании национального характера страны. Турция представляет собой некий сплав западного рационализма и восточного мистицизма, что, вполне ожидаемо, могло породить немало противоречий. Однако, в действительности же Турецкая Республика – наглядный пример успешного слияния двух абсолютно разных культур в единое модернизированное государство [1].

Созданная в 1923 году, после распада Османской Империи, Турция взяла курс на построение национального государства. Перед Мустафой Кемалем стояла цель создать новую республику на руинах бывшей великой империи. Ататюрк не примкнул к более сильным державам, не ввел политику изоляции. Придерживаясь своих прогрессивных для тех времен взглядов, он намеревался впитать лучшие качества западной модели развития, при этом сохраняя культурную идентичность, самобытность, традиции и обычаи своей страны. Как мы можем наблюдать на сегодняшний день, ему это определенно удалось. Турция – уникальное государство, аналога которому нет ни на Западе, ни на Востоке [2].

Переговоры с турками требуют тщательной подготовки. Необходимо учитывать многие особенности национального характера, который подвергся влиянию религиозному, историческому, культурному, этническому и т.д. Являясь своеобразным мостом между западным и восточным мирами, Турция все же придерживается восточного образа жизни, что, несомненно, наложило отпечаток на турецкий менталитет. Турки – крайне патриотичный народ. И это несколько неудивительно, если проследить многовековую историю этого народа [3].

Турция – правопреемница великой могущественной Османской Империи. После поражения в Первой Мировой Войне, Турция была оккупирована союзническими войсками Антанты. От былого величия и огромной территории осталась лишь горстка земли, за которую так отчаянно и самоотверженно боролся весь турецкий народ. Турки проявили исключительную стойкость и упорство. В конце длительного национально-освободительного движения была получена столь долгожданная независимость. Пусть цена ее была велика, эти страницы истории написаны кровью. Но именно народ, который не сломился под натиском судьбы, его воля к свободе и сформировали нынешний турецкий менталитет. Турки высоко ценят свою независимость, которая была получена столь тяжелым путем. Будьте уверены, что они никогда не пойдут на уступки, если дело касается национальных интересов и суверенитета страны. Какими бы выгодными не казались предложения, выдвинутые им, они останутся верными своему отечеству. Подозрение в измене родине – худшее клеймо позора для турков. Важно помнить об этом факте, нужно быть осторожными в высказываниях. В противном случае, необдуманные действия могут повлечь за собой необратимые последствия [4].

Как уже было сказано ранее, Турция – светская республика. В государственном устройстве религия отделена от аппарата власти. Тем не менее, большинство населения придерживаются ислама, преимущественно суннитского толка, ханафитского мазхаба (около 80%) и шиитского толка (17%). В связи с этим, при подготовке к переговорам необходимо ознакомиться с общими правилами и нормами поведения в мусульманском обществе. На современном этапе каждая страна, проповедующая ислам или так или иначе испытывавшая его влияние, сохранила его общие положения и каноны, несколько интерпретировав их со своими национальными устоями. В Турции нет жестких религиозных запретов, но во время переговоров должны учитываться подобного рода особенности [5].

Как и для всех представителей восточной цивилизации, туркам свойственно беспрекословно уважать старших. Старшие по возрасту и более высокие по статусу пользуются тут особым авторитетом. Необходимо также отметить, что восточный коллективизм преобладает над западным индивидуализмом. Непосредственно во время переговоров нужно запастись терпением и пониманием, ибо решение не будет принято сиюминутно, каким бы заманчивым и выгодным не казалось ваше предложение. Итоговый ответ будет дан, лишь когда генеральный директор или же глава делегации тщательно все взвесит и обговорит с членами своей команды или же семьи, так как в Турции преобладают семейные корпорации и в целом необходимо одобрение старших [6].

Восточным людям характерны неспешность и созерцательность. Турки не являются исключением. Время не являет собой абсолютную ценность. Конечно, переговоры едва ли затянутся на несколько месяцев, как могло быть, к примеру, с китайцами. Однако проявить терпеливость все же придется. Особенно тяжело придется представителем западных стран, которые привыкли четко планировать график и распределять время. Турки весьма пунктуальны. Но вот вопросы

относительно сроков и дедлайнов могут оказаться довольно размытыми. Не стоит ставить жесткие временные рамки турецким дипломатам или деловым партнерам. Они вполне могут расценить это как проявление неуважения по отношению к себе [7].

Турции не присущ западный прагматизм, люди здесь не живут по принципу «время – деньги». Гораздо важнее установить дружественный контакт со своим партнером. Турки придают особое значение человеческим взаимоотношениям. Поэтому необходимо уделить внимание неформальным встречам, которые могут предшествовать или же сопровождать процесс непосредственных переговоров. Общее представление об иностранном делегате будет складываться в момент подобных неофициальных встреч и визитов, на которых следует проявить подчеркнутое уважение и учтивость к туркам. Нельзя относиться халатно к подобного рода мероприятиям, так как ответ турецкой делегации во многом может зависеть от поведения их партнеров вне конференц-зала [8].

Турки очень гостеприимны, но, тем не менее к чужеземцам относятся с долей опаски. В этой связи, для более успешного взаимодействия нужно найти посредника, который будет хорошо знаком с турками и не будет вызывать недоверия. Близкий соратник будет иметь более высокий уровень доверия, нежели всемирно известная компания или предприятие с безупречной репутацией [9].

Турки – патриоты своей страны. Дабы расположить к себе турецких партнеров, необходимо хорошее знание истории данной страны. Умение апеллировать важными и памятными датами, оказывать всяческое уважение достоянию республики сыграет важную роль в создании благоприятной почвы для дальнейшего сотрудничества. Восхищение культурой и природой страны, особое почтение ее традициям и обычаям, ее успехам в экономической и политической сферах, похвала в адрес делегата, даже пара фраз, сказанных на турецком – все это непременно сформирует положительный образ партнера. Нужно быть крайне предусмотрительными в высказываниях в адрес турков. Любое необдуманное замечание будет воспринято как жесткая критика, к которой турки относятся совершенно иррационально. Турки очень горделивая нация, однако их гордость может с легкостью перерасти в небывалую гордыню. Весьма просто задеть турецкое самолюбие, но необычайно тяжело загладить свою вину и вновь вернуть утраченное доверие [10].

Несмотря на то, что Турция позиционирует себя как европейское государство, до недавних пор нацелившись в своей внешней политике на интеграцию в Европейский Союз, нарочитая демонстрация прозападной модели развития являет собой лишь некий фасад, за которым скрывается истинное положение дел, а именно, сохранение восточной культуры, которая прослеживается в образе жизни и нормах поведения турков. Процессы глобализации и требования современных реалий, безусловно, внесли свою лепту в вестернизацию турецкого народа, модернизировав сознания и взгляды правительства и общества, в частности, молодого поколения. Тем не менее, даже

в самых крайних ситуациях, турки едва ли откажутся от своего культурного и исторического наследия, которое имеет ярко выраженный восточный характер.

Деловой этикет Турции в целом схож с общепринятыми нормами мировой дипломатии. Знакомство сопровождается рукопожатиями, причем одинаково, как с мужчинами, так и с женщинами. В первую очередь, нужно здороваться с самым старшим представителем турецкой делегации. Необходимо особо ярко подчеркнуть доброжелательный настрой по отношению к турецким партнерам. Обращаться к туркам следует не по фамилии, как это принято во многих странах, в частности, западных, а по имени, используя перед этим слова «бей» по отношению к мужчинам и «ханым» к женщинам. При встрече можно обменяться подарками. Это не обязательное условие, однако турецкие делегаты однозначно будут польщены подобным жестом внимания. Большинство турков - мусульмане, соответственно, нежелательно презентовать спиртные напитки. Наиболее подходящие варианты: сладости, сувениры и памятные подарки.

После знакомства, зачастую, следует поход в ресторан. Как уже было упомянуто ранее, беседа за чашечкой турецкого кофе и местными сладостями способствует налаживанию дружественных отношений. Беседа с турецкими представителями, как правило, начинается с весьма отдаленных тем, несвязанных с самим предметом переговоров. Турки непременно спросят как обстоят дела его собеседника, членов семьи, отметят погоду, обсудят новости спорта и т.д. Тема разговора будет далека от политики, и на это имеется ряд причин, обусловленных многими факторами. В стране особо остро стоит Курдский вопрос, проблема беженцев из Сирии, интеграция в Европейский Союз, споры относительно Кипра, радикальные исламистские движения, вопросы внешней политики, в частности взаимоотношения с США, Россией и странами Ближнего Востока – все эти темы являются неуместными и недопустимыми при неформальных беседах и во время самих переговоров.

Дресс-код также не имеет специфических особенностей. Мужчины должны быть одеты в классический деловой костюм, обычно темных тонов, рубашку и галстук. Женщины носят платье или деловую юбку ниже колена, рубашку или блузку, обязательно с длинными рукавами. Предпочтительна закрытая обувь, вне зависимости от пола.

Непосредственно при переговорах крайне нежелательно бурно высказывать отрицательные эмоции. Несмотря на то, что турки являются представителями Востока, они могут быть весьма вспыльчивыми, в случае необдуманных слов или действий со стороны партнеров. Ни при каких условиях нельзя демонстрировать открытую агрессию и пытаться психологически давить на турецких делегатов. Поиск компромиссов и особенно умение идти на уступки будут гораздо эффективнее в спорных ситуациях. У турков не так много запретов относительно жестов, но большинство из них связаны с религиозными табу. Не положено здороваться, передавать документы или другие вещи левой рукой, так как в исламе она считается нечистой. Сидеть, показывая подошву обуви также под запретом. Нельзя показывать указательным пальцем на человека, это расценивается как неуважение [11].

Исходя из совокупности всех вышеперечисленных факторов, можно сделать вывод, что изучение турецкого народа в процессе ведения переговоров требует основательного и всестороннего исследования. Будучи страной, которая является своеобразным мостом между Западом и Востоком, Турция, безусловно, подвергла модернизации ее наиболее важные сферы жизнедеятельности, но, тем не менее, сумела сохранить свою историческую самобытность и культуру. В целом, турки крайне благосклонно относятся к иностранным представителям и расположены к ведению диалога, по этой причине, построив успешную модель переговоров, можно добиться положительных результатов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. История Востока. В 6 т. Т. 1. Восток в древности / Гл. редкол.:Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.:[Отв. ред. В.А. Яковсон]. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997.
2. Киреев Н. Г. История Турции. XX век. М., 2007.
3. Коллас. История Турции. М.-Киев, 2003.
4. Миллер А. Ф. Краткая история Турции. М., 1948.
5. Еремеев Д. Е. На стыке Азии и Европы. Очерки о Турции и турках. М., 1980.
6. Старченков, Г. Двести лет вестернизации. Основные этапы процесса вестернизации Турции - освоение западных ценностей и западного образа жизни // Азия и Африка сегодня. 2000. N 6.
7. Старченков Г. И. Турция: исламский фактор в светском государстве // Народы Азии и Африки. 1988. N 2.
8. Турция между Европой и Азией. М., 2001.
9. Шлыков П.В. Гражданское общество в Турции: иллюзии и реальность // Восток. 2009. N 1.
10. Льюис Р. Османская Турция. Быт, религия, культура. М., 2004.
11. Findley C.V. Turkey, Islam, nationalism, and modernity. A history, 1789-2007

THE ROLE OF LANGUAGES IN THE POLICY IN THE FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

Mukanova A.B.

Aitolkyn7@gmail.com

Astana International University, The School of Social Sciences and Humanities, Nur-Sultan, Kazakhsan

Every day the process of globalization is increasingly observed, against the background of this process national barriers are being erased. Daily modernization of the regional community, interethnic integration, including cultural and political; the active growth of international mobility, this all leads to the rapprochement of peoples and at a certain moment makes them similar, that is, identical to each other.

Identity plays a big role in mastering a person's environment around him, since this mechanism forms not only his personality, but also influences and directs behavior, which leads to the formation of different social connections and groups. The very definition of "identity" means in the understanding by the subject of belonging to another subject, as well as the realization that he is some part of one whole. A. Turen believed that conscious self-determination, self-identification of the social subject and forms the concept of identity according to this identity is a certain process of self-identification of an individual with another social group, as well as assimilation of the most important social roles and as a result carries for change of occupied social statuses [1].

Nowadays the national identity has become one of the main problems that worries all of humanity in the context of the intensive development of the globalization process. Undoubtedly, globalization has touched upon the problem of identity, namely national, because an individual cannot exist outside society, E. Bauman emphasized in his article. National identity is the main bridgehead in the formation of a certain society, because for example the state and generally civilization as a whole cannot build a single society, since any society is based on the basic national idea that has remained from the history and moves to the present day. Fyodor Dostoyevsky was absolutely right to say that no matter what the origin of an individual, his belonging to a particular nation, the state, the basic idea, which in consequence is driving him, is important [2]. However, in case of loosening of cultural and spiritual ideas, it can be confidently asserted that the decline of this society is similar to how these rods serve as the fundamental factors that form the whole civilization. National identity will be preserved as long as the individual believes in efficiency, justice and, accordingly, in the legitimacy of it.

It is important to note, it is the national identity that characterizes the behavior of a society in a given situation, worldview, certain norms, moral and ethical values, traditions, mentality, a common history, customs. Historical memory is the most important component of preserving national identity, since the memory of the past will always be present in the consciousness of society. The process of socialization is not only socio-cultural, but also including the political and economic sphere, as well as for understanding its own self-identity with a particular society faces difficulties in

conditions of ignoring the historical past. Transmitted from generation to generation, sometimes called a kind of product of national culture, history to a large extent and ultimately in the aggregate forms an individual's vision and appreciation of the world around him. National myths, stereotypes, the form of behavior, ancient ethnic symbols formed certain traditions of a society, on them the identity of a society, the state or the people is constituted. Respectively, any well-established, great people will not be able to exist within the same community without forming a strong national concept, an idea through which internal and external components will be able to integrate into one [3].

Accordingly, for national identity, globalization is a test in the process of preservation within the society, which in turn globalization tries to dissolve it or even destroy it, to create something completely different in the conditions of global processes. Respectively, national identity is the basis, a bridgehead in the conditions of the formation of national identity, and also the preservation of the integrity of society.

Today, one of the most relevant and often affected topics in politics has been the problem of national identity. Of course, this is primarily due to the processes of globalization, which cover the entire life of society. This search begins to work when society understands the threat of loss of national identity or feels shortcomings in its sustainability.

In addition, globalization has a great impact on the culture of modern society, in the process of inadvertently subjecting to varying degrees of change, which in consequence not only changes the elements of this culture and at the same time replaces some components of the global culture, but there is also a certain process of uniformization of national cultures, which can become a big obstacle in the stability of the self-identification of society. Sometimes the process of searching for and, in general, the preservation of the national identity begins to be activated when, in a society dominated by its own culture, there is a completely different national group, later the society feels a partial loss of national identity, which often leads to certain deformations. Therefore, it can be confidently asserted that the process of national identity is closely related to national culture in the way that an individual identifying himself with elements of his national culture - language, traditions, religion, a common history, identifies himself with a certain group.

At the same time, today the most pressing issue is the relationship between national identity and the national language, in the context of the intensive development of the globalization process. In addition, there are a number of reasons that are leading to greater threats to society [4]. At first, the idea of a state with the concept of a "nation" is increasingly being observed, and confusion arises in the process, which in the future presents a great danger. Therefore, there is a need to distinguish the idea of the nation and the ethnos as a whole in order to preserve the integrity of society.

Secondly, we are witnesses of the extent to which the political situation in the world is changing and the cause is the significant impact of the globalization process. Each nation tries to preserve its identity, identifying itself with that society where there is a common history, language, certain values, but powerful globalization political processes become a significant obstacle to the development and preservation of their language and avoid the loss of national identity.

The third factor is the importance of reviewing and analyzing the relationship between national identity and the national language is the understanding that language is a multidimensional concept. Accordingly, and identity is already considered not homogeneous, but becomes plural in the conditions of multiculturalism, regardless of whether it is ethnic, national or cultural identity. That is, an individual nationally, culturally identifies with one nation, although it is by its ethnic roots representative of a completely different nation [5].

Emphasizing the main feature of the relationship between national identity and the national language, it is necessary to note the strong, indisputable continuity between generations. In particular, the preservation of national identity is impossible in the absence of a common language for them. Several historical facts are known when the nation disappeared together with the national language. Based on researches of constructivists, in their opinion, in conditions of loss of national identity, does not mean the disappearance of the language following it, or vice versa. This is evidenced by many examples from history, when the nation disappeared, but the language, in turn, continued to exist. From the point of view of primordialists, a people who, with the loss of their native language, historically connected with culture and traditions a given society, can undergo a terrible test. At the same time, there is a danger of losing the memory of the past, present and future, as well as the entrenched values that are characteristic of this people [6].

Obviously, the opinions of primordialists and constructivists regarding the idea of historically formed values, traditions, morals, and behavior are quite different. In addition, primordialists are supporters of the preservation of ancient relics, and constructivists, abandoning the old past, on the contrary, are in favor of globalization of the world, multiculturalism, megacities and megacosts.

We cannot deny that now, in the context of the rapid development of the globalization process, we live at a completely different time, characterized by new world order that led to the destruction of old processes and contributed to the creation of new communication links, political, migration and demographic processes.

Language plays a special role in determining the importance of national identity, it acts as the main source of collective reason and thinking of the people. Also, the language carries out the basic coordination of collective social actions, while forming and maintaining relationships between individuals, eventually forms a certain lasting social landscape. It is obvious that the language serves as the main tool in the formation of a lasting social and spiritual experience, where it is especially important to preserve its language feature so that the national identity can not be subjected to ethnic language changes [7]. Language has a significant ability to preserve some spirit of its people, which positively affects the effectiveness of public self-awareness. Otherwise, it can bring to the process of mass uniform culture. As Humboldt emphasized in his work that the whole world speaks one common language, each individual has his own national language, that is, the German philosopher, the linguist maintains that regardless of the form of the language of a particular society, the language has the potential to become a single form in the conditions growing with each passing day the process of globalization and the development of globalization and integration associations.

Language is an important tool for human communication and interaction; a certain system or even a repository that collects, preserves the accumulated knowledge and can pass it on to the future generation. Language plays one of the main factors in determining the concepts of the nation and the people, because any language is like a cultural key to a particular nation. Despite the fact that it is sometimes called the instrument of politics, language shapes society, with its value system, the way of life in general. Having a language means that there is a nation. Of course, the absence of a national language is a serious problem in the formation of national identity. Language is associated with the ethnic, religious, cultural, regional identity of society, subsequently turning it into an instrument of politics.

In the political sphere the role of language is enormous, as N. Luhmann writes, that all politics is "no more and no less than communication, and only through communication it can deceive both others and oneself." Politics requires special use of language, which, of course, must be connected with reality, which can turn into a dangerous weapon.

Language policy is very complex and painstaking work and it can be faced with various problems. After the collapse of the USSR in December 1991, former post-Soviet republics faced this problem in the creation of their national states. Each country was in search of its culture, language and overall sovereignty. Central Asia is a multiethnic region, a crossroads where representatives of various nations and the legacy of the Soviet past clashed, which led to the loss of their native language and culture. It cannot be said that the Soviet Union negatively affected the language situation, there are also positive sides. Thanks to the Soviet program, a large part of the population of the post-Soviet space became literate and certain behavior. Approximately until 1933 much attention was paid to the development of non-Russian languages, given that the Central Asian countries had previously used the Arabic alphabet, the Soviet authorities had their own plans on this score. The transition to the Latin schedule was made, it was very beneficial to the union in solving the national question and the policy of rooting. Undoubtedly, such a transition was further rallying the Soviet states and it was immediately possible to determine what were outside, increasingly alienating the non-Soviet. Even the question was raised about nization of the Russian alphabet during the October Revolution, just as the ruling party was ready for anything to achieve the victory of the world revolution. Another most important reason for the policy of Romanization is religious ideology. The Soviet authorities understood that the use of Arabic script meant even more penetration and spread of Islam on its territory, and this the USSR could not admit. Since the second half of the 1930s, all public spheres, including the economy and administration, culture, of course, and the scientific, educational spaces Russified. The Russian language, strengthening its domination more and more, was widely in demand both outside the USSR, becoming the language of interethnic communication. By the time of the collapse of the USSR, most of the population could read and write only in Russian, only a small part owned their own language. Accelerated conduct of the Cyrillisation of the population was a priority for the Soviet government, which was subsequently successfully implemented [8].

After the collapse of the Soviet Union, it was observed how the Central Asian countries, having gained independence, had an idea to return the title languages on the basis of the Latin alphabet. Each country independently began to conduct a separate language policy, reforms, various language programs, within the nationalization of its state. The main reasons were: first, to get rid of the Soviet past, to weaken the Russian language of the population, secondly to show the world community that the doors to Central Asia are open and it is on the road to modernization and is ready to cooperate with other world powers.

One of the first countries that have carried out the relatinization are Turkmenistan and Uzbekistan. With a hasty change in the alphabet, the opinion of the population was not taken into account, in general, all decisions were applied solely by the heads of state. Later it led not to the expected results: there was a sharp decline in education, culture, science, public health, the loss of qualified personnel who held a high post, which significantly affected the quality of life of the population. The policy pursued affected the migration in Turkmenistan - the Russian-speaking population left their country, found shelter mainly in Russia.

The situation was similar in Uzbekistan, but its process was not as tough as in Turkmenistan, since the elite still remained Russian-speaking, despite the measures taken. Double-held of Latinization did not bring positive results, as the government expected. The older generation does not understand and cannot read in the Latin script, for example young people who are already learning in Latin cannot read other literature. Scientific and cultural communications with the countries of Central Asia have suffered greatly. Uzbekistan understood that this would lead to deterioration of relations with Russia and would further affect the country's economy, but the country hoped for Turkey's promise about financial support for the reform. Although the country managed to implement its policy, but it became the norm for the population to duplicate texts in two alphabets. This example clearly showed that the financial costs are much higher than the state plans to spend and the negative consequences are of a long-term character.

Kyrgyzstan and Tajikistan are still on the sidelines of this process, although Kyrgyzstan raised the issue of a possible change at the official level, but it was only on paper. Also Tajikistan, which limited only to small changes: refused four letters.

In August 2007, at the session of the Assembly of Peoples of Kazakhstan, the head of state, N. Nazarbayev, spoke for the first time about the "gradual transition of the country to the Latin alphabet" and gave instructions for further promotion of this idea. Being the closest neighbor, Kazakhstan is the most Russian-speaking country in the region. Here the Russian language has retained its status. The number of the Russian-speaking population prevailed, but the successful policy pursued by the head of state, their number was significantly reduced. Certainly, the translation of the Kazakh into Latin is very complex and sometimes even contradictory, and along with the proclamation of this program, the introduction of the English language in parallel, as already a large part of the population has mastered, then Latinization will be successfully implemented. According to researchers, the transition should take place in five stages:

- 1) 2007-2012. -studying of foreign experience and approximate calculation of funds;
- 2) 2012-2014 - gradual introduction into the computer system and creation of the alphabet;
- 3) 2015-2017 - publication of textbooks, translation of classical national folklore and literature;
- 4) 2017-2021 - the process of introduction into the school program and the training of schoolchildren according to the already new program;
- 5) 2021 - 2030 - translation of fiction and scientific literature.

The policy pursued doesn't at all mean that the Russian language will be completely superseded, and the concern of the Russian-speaking population is completely wrong, and even more so the program can affect the relationship of Kazakhs and Russians is also exaggerated. Changing the alphabet is a very important step which it will allow the country to become a part of the world community as in the age of Internet access, globalization of the Latin alphabet is applied everywhere, it will allow to integrate with other Turkic countries and it will become a real instrument for pursuing multi-vector policy. Having carefully studied the experience of other countries, Kazakhstan has taken this step-by-step course, which will allow society to adapt much more quickly to the new language policy.

This evolutionary move will help the country not to lose its history in the original, because the whole ancient history, literature was written in Latin, not to lose its roots. A phased transition will give a positive result, an example can serve when the capital was moved to Astana. But this only remains a matter of time.

In this way the role of language in the formation of national identity is enormous as it is an important condition for the existence of a nation. Language plays a major role in ethnic and national differences, as it encompasses not only the spiritual part, but can provide mutual complementarity and not similarity with other nations. Each nation must preserve its language and individuality, because without it, the nation is lost.

LITERATURE

1. Turen A., Languages policy. M., 2011.- p.360
2. Bauman E., Regionalism and Nationalism Modernity in Central Asia, Brussels.-2011.- p. 73
3. Kortunov S., Languages as a tool of the country mechanism. M.- p 22-25
4. Fatkulin B.G. "Language policy in the states of Central Asia at the present stage in the context of civilizational heterogeneity"
5. Dyatlenko P. "Language reforms in Central Asia: trends, goals and outcomes"
6. Shakurov G. "Language Factor of the Political Process of the Countries of Central Asia"
7. Dyatlenko P. "Language policy in Central Asia - a resource for development or a political game?"
8. Samuel Huntington. Clash of civilizations. Trans. with English. T. Velimeeva, p.186.

КУЛЬТУРА И ДИПЛОМАТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Омирсерик Б. А.

omirserikbexultan@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

С развитием глобализации быстро растут масштабы многосторонних связей, увеличивается число их непосредственных участников, обновляются и усложняются формы этих связей. В условиях стихийного фактора с обостряющейся международной конкуренцией все чаще возникают общие проблемы, требующие совместных поисков решения, которые могут быть урегулированы лишь на региональном и многостороннем уровнях.

Ключевые слова: Культурная дипломатия, глобализация, многосторонняя дипломатия.

В деятельности культуры и дипломатии возрос и объем гуманитарных проблем. Новое политическое мышление предполагает привнесение в международные отношения принципов гуманизма, общечеловеческих норм нравственности [1].

Реальности наших дней требуют от культуры и дипломатии по-новому подойти к взаимосвязи в международных рамках таких гуманитарных проблем, как права человека, социальная справедливость, всеобщность культурных и духовных ценностей человечества [2].

Коллективные усилия участников международных университетов, организаций и форумов позволяют с помощью экономической дипломатии находить компромиссы между правительствами в интересах всех или большинства членов мирового сообщества, получать многим странам выгоды от использования международных механизмов и процедур. Современная дипломатия отличается динамизмом, наступательным характером, значительной открытостью [3].

Важнейшей переменной международных отношений является вовлеченность масс, общественности, их организаций в миротворческую деятельность, упрочение всеобщей безопасности, выживание человечества. Общественности принадлежит заслуга в выдвижении ценных миролюбивых инициатив, которые получили поддержку официальной дипломатии ряда стран, были одобрены мировым сообществом.

С возрастанием в международных делах роли морально-этического фактора, духовной и политической активности широких слоев мировой общественности необходимо уяснить действие механизма формирования общественного мнения в области гуманитарных проблем, показать роль человека, людей, общественных организаций в международных отношениях, их воздействие на внешнюю политику тех или иных стран и на мировую политику.

Большое воздействие на миролюбивую общественность и ее дипломатию оказывают мирные инициативы государства Узбекистан. Одним из важнейших инструментов современной дипломатии и создания положительного имиджа за рубежом является культура. Символика, язык, модели поведения, историческое

наследие, искусство – все это представляет неисчерпаемый ресурс культурного потенциала нации, направленный на консолидацию общества внутри государства и создание благоприятного имиджа страны за рубежом. В академической литературе в различных контекстах могут быть использованы также схожие понятия культурной дипломатии, внутренней и внешней культурной политики, культурного влияния и т.д. [4].

В данном случае мы рассматриваем культурный потенциал страны не только как фактор формирования положительного имиджа Узбекистана за рубежом, но и в качестве основания для укрепления дипломатии внутренних общественных отношений.

Культурная дипломатия различных государств мира показывает отличие способов и средств использования культурного ресурса, но также отражает тенденцию применения новых методов достижения целей. Основное различие практики применения культурной дипломатии заключается в распределении функций между различными институтами и в выборе специфики основных направлений культурной политики. В этом контексте можно выделить опыт некоторых государств в сфере расширения культурного влияния.

Многоаспектные процессы взаимного экономического и культурного влияния Востока и Запада предприняла Ф. Сулейманова [5]. Но она сосредоточила приоритетные усилия на исторических корнях взаимодействия западных восточных стран.

Можно выделить три основные модели культурной дипломатии стран: - финансирование культурных программ государством и культурного влияния (Франция, Германия, Турция); - свободная от государственного регулирования культурная дипломатия, основанная на деятельности отдельных личностей или сообщества внутри страны или за рубежом (Италия, Испания); - смешанная модель культурной политики, совмещающая элементы государственного вмешательства (Великобритания, Китай, Иран, Япония).

Несмотря на различную структуру и каналы взаимодействия, институты преследуют схожие цели, где общим началом для дипломатии и культурного влияния является распространение национального языка, как основы. (Институт Гёте (Германия), Институт Конфуция, Шанхайский институт международных исследований (Китай), Университет им. Гумилёва (Казахстан), Университет Карабук и Ходжи Байрим Вели (Турция), Нижегородский государственный университет (Россия), Японский фонд, Британский совет и т.д).

Уязвимость культурной дипломатии проявляется, как минимум, в двух отношениях: 1) продвижение национальных языков, символики, традиций и т.д. могут столкнуться с неприятием или отрицанием носителей другой культуры, поэтому распространение универсальных ценностей и работа культурной дипломатии в этих рамках представляется наиболее эффективным (пример, США); 2) культура с большим трудом может быть монополизирована политической властью, поскольку при наличии многочисленных средств коммуникации, диаспоры за рубежом или сильной политической оппозиции национальная культура, а с ней и зародыш культурной дипломатии, будет подвергнут объяснению как внутри страны, так и за рубежом. Кроме того

различный экономический потенциал и культурный фон той или иной страны дает различные бонусы для продвижения своих политических интересов.

Турция проводит очень активную деятельность для повышения интеллектуального уровня населения, Укрепляются связи в научной сфере. Они включают осуществление совместных научных проектов, взаимное участие в научно-теоретических конференциях, содействие в подготовке молодых учёных.

Культура Азербайджана, представляет собой культурное наследие различных народов и этносов проживающих или проживавших на территории Азербайджана.

Относительными преимуществами азербайджанской культурной дипломатии, являются: 1) большой ресурсный фонд; 2) возможность проведения совместных научных изысканий с Узбекистаном в контексте распространения литературы и информационного сопровождения дипломатической политики за рубежом; 3) существование конкретных институтов, проводящих культурную политику, с определенной спецификой деятельности. Одним из таких институтов является Фонд им. Гейдара Алиева, финансирующий различные мероприятия, направленные на создание культурных и образовательных обменов, а также развитие общественной дипломатии, развитие искусства, литературы, элементов массовой культуры и их представление на мировой арене [6].

Главные задачи, решаемые сегодня культурной дипломатией, - использование преимуществ и новых возможностей, возникающих в связи с глобализацией, для укрепления национальной конкурентоспособности и достижения стратегических целей страны на международной арене.

Процессы глобализации, охватывающие многие стороны общественной жизни, и среди них в первую очередь социальные, имеют двойственный характер. С одной стороны, эти процессы открывают новые перспективы для повышения интеллектуального уровня населения, а с другой - усиливают неопределенность и неустойчивость в мировом масштабе, предоставляют развитым странам, прежде всего странам-лидерам, значительно большие возможности для получения преимуществ, чем менее развитым. То и другое вызывает необходимость не только совершенствования традиционных инструментов международного сотрудничества, но и активизации поисков новых инструментов, адекватных меняющимся условиям социально-гуманитарного взаимодействия государств [7].

Культурная дипломатия сегодня - это важнейший рычаг укрепления международной конкурентоспособности страны, получения выгод и конкурентных преимуществ на мировом рынке. В числе других важных факторов-разработка национальной кадровой стратегии, правильное выстраивание приоритетов культурной дипломатии, ее научный потенциал.

Принимая во внимание, что Узбекистан расположен на перекрёстке древнего Великого шёлкового пути, было бы желательно усилить внимание его восстановлению на современной основе совместно со странами Центрального, Ближнего и Дальнего Востока, что нашло свое выражение совместного сотрудничества в гуманитарной сфере, в налаживании многоаспектных связей

между учебными и научными структурами зарубежных государств; во взаимной подготовке необходимых кадров специалистов и научных работников; организации масштабной работы по духовно - культурному обмену и обоюдному познанию истории, культурных достижений народов Республики Узбекистан со странами ближнего и дальнего зарубежья [8].

Известно, что Узбекистан издревле имел многосторонние связи с зарубежными государствами. Но эта узловая проблема ещё слабо изучена историками. Думается, было бы плодотворным объединить усилия учёных двух стран, что положительно сказалось бы на укреплении дружбы между народами а также интеграции монгосторонних потоков исторической науки [9].

Активное включение научно-педагогической общественности в исследовательские проекты, организацию интересных и важных проектов, привлечение к этой деятельности творческой молодежи служит продвижению нашей отечественной науки на качественно новый уровень. Вопросы дипломатии, международных отношений, изучение слагаемых мастерства, высоких качеств личности дипломатического работника становятся актуальными в современном интегрирующем мировом сообществе.

Республика Узбекистан проводит открытую, взаимовыгодную и конструктивную внешнюю политику, основываясь на национальных интересах страны. Узбекистан заинтересован в укреплении дружественных и добрососедских связей со странами региона, развитии с ними научно-технического и культурно-гуманитарного сотрудничества, усилении контактов между парламентами, приграничными регионами, общественными организациями и простыми гражданами [10].

Казахстан и Узбекистан, как два лидера Центральной Азии имеют значительный потенциал для расширения политических, экономических и культурно-гуманитарных связей, однако, без государственной поддержки, формирования институтов культурного влияния и, самое главное, при отсутствии четкой концепции культурной политики любые начинания, будут иметь фрагментарный характер. 2019 - "Год Узбекистана в Казахстане отражает подлинно братский характер отношений двух наших народов. Они уходят своими корнями далеко вглубь веков и подкреплены славной общей историей и богатым духовным наследием наших предков". (Назарбаев Н.А. Президент Казахстана) [11].

"Центральная Азия – одна из древнейших колыбелей человеческой цивилизации, с богатой историей и самобытным культурным наследием. Мы сохранили единые ценности, общие мировоззренческие приоритеты и систему миропонимания. Пусть этот праздник послужит дальнейшему упрочению нашего единства, духовной общности и многовековой дружбы", – сказал казахстанский Президент. У нас много общего: язык, культура, религия, и поэтому мы не имеем другого пути, кроме тесного сотрудничества. Для эффективного взаимодействия необходимы конкретные дела, реальная взаимная поддержка". (Назарбаев Н.А. Президент Казахстана) [12].

Узбекистан заинтересован в привлечении иностранных студентов в страну - талантливых молодых людей со всего мира и создает для этого много

возможностей. Все, что нужно, чтобы начать учиться в одном из вузов Республики Узбекистан – знание английского и русского языка, а также соответствующая высокая успеваемость.

На данный момент не выработано единой успешной модели, позволяющей адекватно и точно анализировать программы государства в этой области.

Согласно наиболее распространенной точке зрения, культурная дипломатия является основой публичной дипломатии, которая проявляется в поддержании и развитии контактов с другими нациями и народами в сферах культуры, науки и образования. Главной целью публичной дипломатии является создание положительного образа государства за рубежом. В качестве примера государств, активно использующих инструментарий культурной дипломатии, Россию и Китай, так как опыт Москвы и Пекина в данной сфере позволяет достаточно успешно распространять русский и китайский языки, культуру и традиции народов обеих стран по всему миру.

В данный момент идея о культурной ориентированности публичной дипломатии КНР завоевала наибольшее количество сторонников и поддержку на уровне руководства страны. Для узбекских партнеров - построение гармоничного общества внутри страны и гармоничного мира (в международном смысле) неразрывный процесс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абуталипов Ч. Международные связи Узбекистана. Т., 1964. с.289
2. Василенко Е. В. Культурная дипломатия как инструмент «мягкой силы» государства.
URL:http://www.perspektivy.info/rus/ekob/kulturnaja_diplomatija_kak_instrument_magkoj_sily_gosudarstva_2015-11-23.htm
3. Вахабова В.А., Кариева Н.С. Взаимоотношения Средней Азии со странами зарубежного Востока// Общественные науки в Узбекистане. 1989. №3
4. Журавлева Н.Н. Коммуникативные стратегии в сфере культурной дипломатии: современные дискуссии // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2007, № 2, (ч. 2)
5. Инамжанова Г. У: Узбекистан на международной арене. -Т., 1974;
6. Ланьшина Т.А. «Мягкая сила» Германии: культура, образование, наука. // Вестник международных организаций. 2014. Т. 9. № 2. С. 28-58
7. Мирсаидов А.Б. Единый рынок Центральной Азии: сущность и необходимость создания // Вестник ТГУ ПБП, №3.-Худжанд, 2008. - С.101-106.
8. Сулейманова Ф. Шарк ва Гарб. -Т., 1997.
9. Rubin L. A typology of soft powers in Middle East politics. The Dubai Initiative. Working Paper no. 5. Dubai, Dubai School of Government. 2010.
10. Davutoğlu A. Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu [The strategic depth: Turkey's international position].İstanbul, Küre Yayınları. (На тур. яз.)<http://www.gov.am/files/docs/2015.pdf>
11. Восточная Азия между регионализмом и глобализмом / Отв.ред. Чуфрин Г. М.: Наука, 2004.

12. Nakamura Kennon H. US public diplomacy background and current issues p. 31-112 Cull, Nicholas J. Public Diplomacy: Lessons from the Past [Электронный ресурс] / Nicholas J. Cull. – Los Angeles: Figueroa Press. – 2009.

IMPACT OF TRADE WAR BETWEEN UNITED STATES OF AMERICA AND PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA TO KAZAKHSTAN

Sakenova M. B.

sakenova020@gmail.com

L.N.Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

First off “Trade War” happens when one state imposes a tariffs or quotas on import of another state. It is to protect it’s domestic economy and industry.

Current President of the United States Donald Trump since the 1980s frequently advocated his idea on putting tariffs to reduce US trade deficit for about \$621 billion. It has been the largest one since the 1975."We cannot let this continue," he said. And he was actively promoting domestic manufacturing and imposing tariffs was a major plank for his presidential campaign. Initiating steel and aluminum tariff actions in March 2018, Trump said "trade wars are good, and easy to win, "but as the conflict continued to escalate through August 2019, Trump stated, "I never said China was going to be easy. He has initiated three: a global tariff on steel, a tariff on European autos, and tariffs on Chinese imports. The Chinese authorities has blamed the American government for starting the struggle and said that US. Actions had been making negotiations difficult. They say the trade struggle has had a negative effect on the sector and that the US. government's real goal is to stifle China's growth. Ministry of Commerce of China responded by imposing tariffs on 128 products it imports from America, including aluminum, airplanes, cars, pork, and soybeans (which have a 25% tariff), as well as fruit, nuts, and steel piping (15%). The United States is currently engaged in a trade war with China, the EU, Mexico, and Canada. Because of this, the affected countries have signed new trade agreements with other countries and have left America out of the loop.

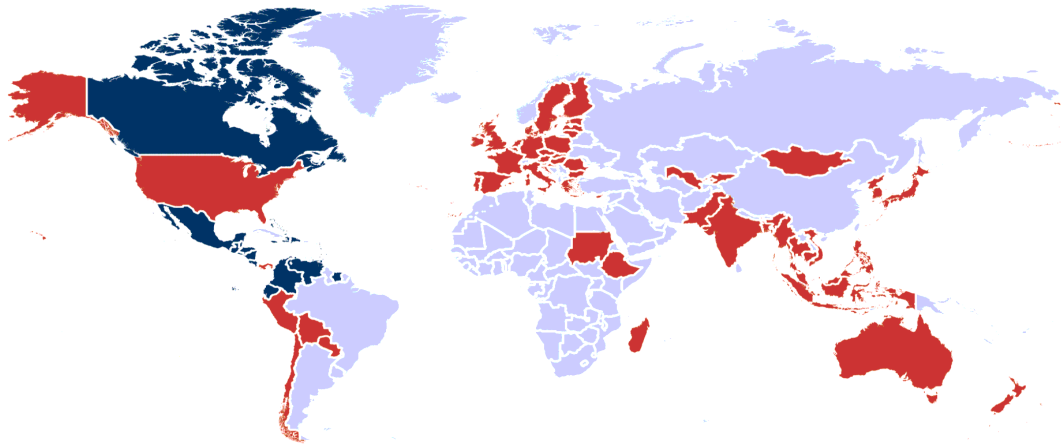
The United States fired the first salvo in the new “trade war” by imposing protective duties on steel and aluminum imports from China, and then from June 1, extended them to the EU, Canada and Mexico in the amount of 25% and 10%, respectively. In addition, Washington imposed duties on a number of goods from China, which together can reach the amount of \$ 50 billion. The EU’s response to the actions of the White House administration was to apply to the WTO and impose a 25th duty on the import of certain American goods into Europe. Following the EU, Russia took similar measures.

China did not stand aside: the Chinese authorities also introduced the 25th tariff for 659 items of American goods imported into the Celestial Empire from the United States.

On July16 2018, Brussels agreed with Beijing on the creation of a joint working group on reform of the World Trade Organization (WTO) and on a joint fight against protectionism. And although it was not publicly spoken against which country the EU and China were ready to be friends with, it was clear that this agreement was clearly directed against the United States.

China–US trade rivalry

Countries that count China or US as largest import market

■ China as largest import market (30 countries*)

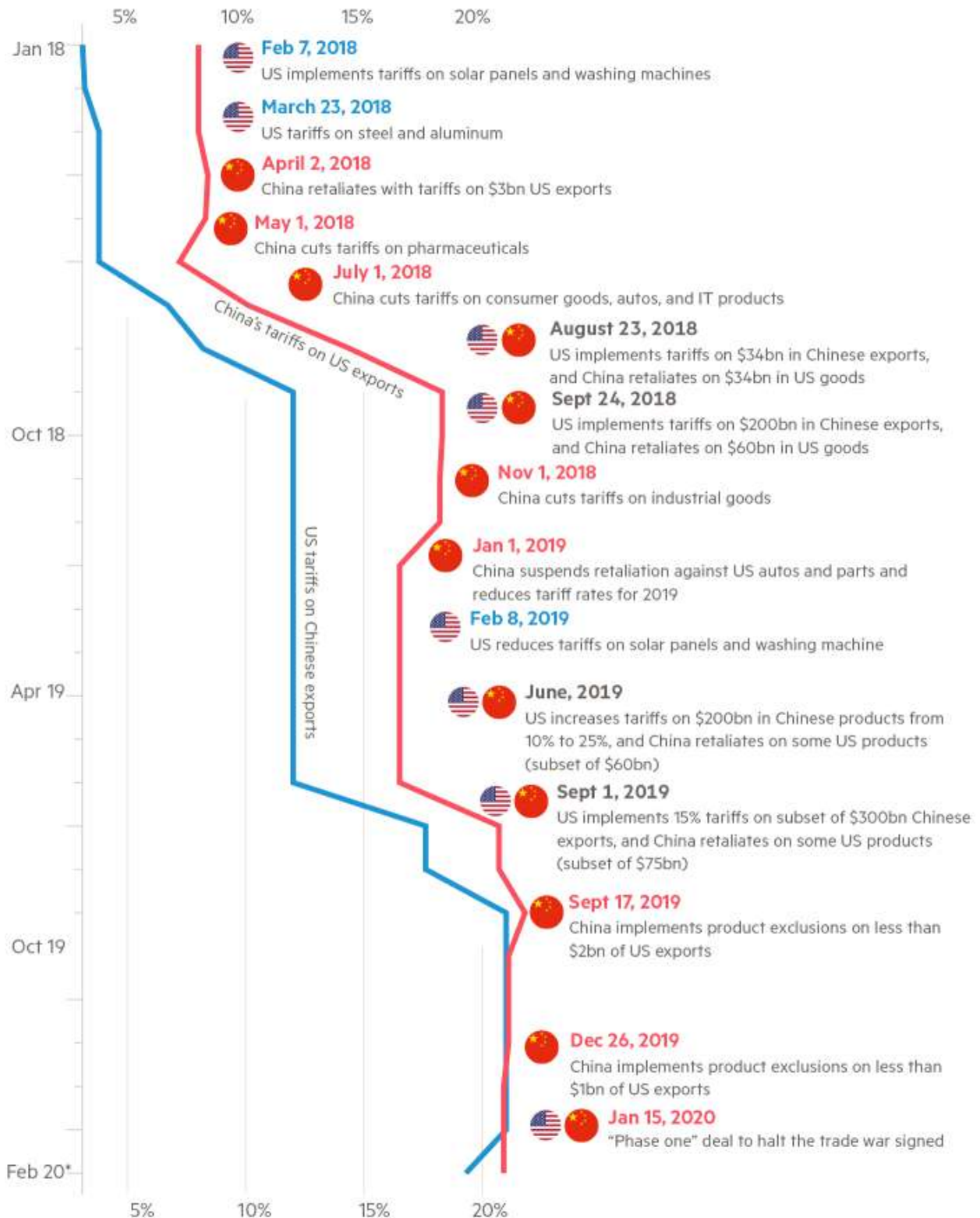
■ USA as largest import market (23 countries)

Source: MIT, OEC (oec.world) | Data: 2017 | * EU counted as one country

How the US-China trade war escalated...and is it coming to an end?

Trade-weighted average tariffs (%)

*expected

Source: Chad Bown of the Peterson Institute for International Economics

© FT

Let's see the impact of the conflict of two largest economies of the world on the Republic of Kazakhstan.

The direct negative impact of this situation on the economy of Kazakhstan comes from China rather than the United States. Indeed, the United States accounts for only 1.2% of the country's foreign trade, while China accounts for 8.3%. And in the event of further escalation of the US-China trade conflict, which will seriously affect the slowdown of the Chinese economy, the demand for Kazakhstani exports to the Celestial Empire, consisting mainly of minerals, will definitely decrease. At the same time, trade disputes between the United States and China increase the already growing risks of a global recession, affecting the demand for hydrocarbon and other raw materials around the world. In this regard, Kazakhstan's direct export of oil, which is sold to a greater extent in the countries of the European Union, may also suffer. Also one of the most important risks for Kazakhstan from the "trade war" is the possible reduction in world oil prices with all the ensuing consequences weakening of the national currency, rising inflation, lowering budget revenues, lower revenues to the National Fund and, finally, slowing economic growth. Moreover, the risk of these consequences for Kazakhstan will be as much higher as the "trade war" will flare up more quickly. In the meantime, it is only in the initial stage and has limited negative consequences for its participants. Thus, according to the People's Bank of China, the duties imposed by the USA can slow down the growth of the economy of the Middle Kingdom by 0.2%, which is clearly not critical for the Chinese economy.

The new "trade battles" launched by the USA may soon have not only an indirect, but also a direct impact on Kazakhstan. On July 17, the Bloomberg news agency announced that the Trump administration wants to investigate the import of uranium into the United States. If, as a result of this investigation, the facts of the harm to these national security supplies are established, the White House may introduce import duties on this metal to protect two American uranium producers, Energy Fuels and Ur-Energy.

It is clear that if Washington introduces barrage tariffs on uranium, then not only companies from Canada, Australia, Russia and Uzbekistan will be hit, but also Kazakhstan's "Kazatomprom", which has been one of the main exporters of this metal to the United States since 2014.

As reported by the US Energy Statistics Administration, Kazakhstan 4 years ago for the first time delivered more uranium to the United States than all other countries. Then the Kazakh side exported 5.4 thousand tons of this metal from 24.1 thousand tons imported by the States in 2014 for 100 US nuclear power plants.

Thus, the share of Kazakhstan in the total supply of uranium to the United States 4 years ago reached 23%, having doubled compared to 2013, and it remains at this level until now.

It is obvious that if Washington imposes duties on the import of this metal, "Kazatomprom" will also suffer, which will lead to a sharp reduction in the company's foreign exchange earnings from uranium exports. But still there are some benefits from the Washington-Beijing conflict.

Since January, US. President Donald Trump has been ramping up import duties on items from China. After US. tariffs on \$34 billion worth of Chinese goods officially

took effect on July 5, China imposed equivalent retaliatory import duties on U.S. products ranging from soybeans to electric vehicles, hurting American exporters.

Kazakhstan's wheat exports to China were up nearly 50 percent in the year to March. Last month, the Ministry of Agriculture announced it would triple its supply of wheat to China by 2020 over the levels of 2016.

"We have just started buying wheat from Kazakhstan this year. Our first order was for several thousand tons. We will see about sales and profits. If they're good, we will increase imports for sure. It is related to the current trade war," Chinese trader told CNBC.

Kazakhstan is also wants to increase exports of soybeans which was America's largest agricultural export to China. Kazakhstan began sending soybeans to China in 2016, and shipped 8,400 tons there last fall. After China essentially stopped importing USA soybeans in May, they had a deal with a supplier in Northern Kazakhstan to buy 100 tons.

China wants to close a large number of steel and aluminum plants. The option of moving them abroad is also being considered. And this should be used by the leadership of the CAR countries. Such a policy is the main practical goal of the "Belts and Ways" initiative strategy. Therefore, for countries such as Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan is a great opportunity.

LITERATURE

1. <https://caspiannews.com/news-detail/kazakhstan-may-benefit-from-trumps-trade-war-with-china-2018-8-12-29/>
<https://caspiannews.com/news-detail/us-china-trade-wars-could-be-a-boon-for-kazakhstan-2019-5-29-34/>
<https://eurasianet.org/central-asia-sees-opportunity-in-us-china-trade-war>
2. <https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/>
3. <https://www.bbc.com/news/business-45899310>
4. <https://www.caravan.kz/news/chto-sluchitsya-s-ehkonomikojj-kazahstana-izza-obostreniya-torgovojj-vojjny-mezhdu-kitaem-i-amerikojj-finansovyjj-analitik-540334/>
5. <https://365info.kz/2018/04/otrazitsya-li-torgovaya-vojna-mezhdu-ssha-i-kitaem-na-ekonomike-kazahstana>

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ ДЛЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Тезекбаева Зулфия
Zulfiya98@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

На протяжении всей истории развитие человечества всегда было многовекторным: направленность, содержание и ритмика экономических, социальных и политических процессов не являлись линейными, их относительно спокойное течение прерывалось качественными скачкообразными переходами, катастрофическими потрясениями. Начало третьего тысячелетия сопровождается нарастанием количества локальных, региональных и международных кризисов и катастроф в разных сферах. Особое беспокойство вызывают существующее состояние глобальной безопасности, причины и возможные последствия центральных мировых конфликтов, позиции сторон глобального противостояния в создавшихся условиях современного миропорядка. Состояние международной безопасности характеризуется глубоким кризисом: в военном отношении его началом стала агрессия НАТО против Югославии в 1999 г., в мировой экономике — последовательно сменяющие друг друга кризисы и обострение конкуренции, а в геополитике — рост соперничества за ресурсы и пути их доставки, усиление борьбы за сферы влияния. Под надуманным предлогом противодействия «российской агрессии» развернуто фронтальное наступление, включающее развертывание психологической войны, финансово-экономические санкции, замораживание или прекращение инвестиционного сотрудничества. В этом контексте важным становится международное регулирование хозяйственной деятельности транснациональных корпораций.

С проблемами безопасности тесно связано рассмотрение так называемых «гибридных войн» в спектре анализа стратегий трансформации евразийского политического пространства. Наибольший масштаб гибридные войны приобрели в Евразии, где геополитическая и геоэкономическая конкуренция великих держав сегодня наиболее остра. Последовательным проводником гибридных войн в Евразии выступают США. Они, будучи не заинтересованы в формировании Евразии как экономического целого, способного составить им конкуренцию, стремятся к расколу и размежеванию этого пространства по экономическим, политическим, религиозным, этническим и иным основаниям. Содействуя распространению хаоса в ключевых регионах континента, США создают условия для дестабилизации ряда геополитически значимых стран (Сирия, Украина), втягивания в региональные конфликты ведущих международных акторов (Евросоюз, Россия, Иран, Турция) и превращения их в участников локальных гибридных войн. Внешний вызов становится важнейшим фактором изменения конфигурации современного мира, формирования различных интеграционных систем.

Важная особенность Евразийского союза состоит в том, что это единственная реинтеграционная система в мире, объединяющая сегменты некогда единого политико-экономического субъекта. Ряд экспертов рассматривают евразийскую интеграцию уже не в региональных, но в континентальных масштабах. Однако интеграционные системы не только способствуют снижению уровня рисков глобализации, но и сами подвержены рискам. Сейчас переживают кризис высокоуровневые интеграционные образования, существенно ограничивающие суверенитет государств членов. Приобретают все большее значение широкие региональные интеграционные образования, не ограничивающие сильный государственный суверенитет и обеспечивающие безопасность перевозок.

Проблема политической воли как составной части «вертикальной» регуляции интеграционных систем выдвигается на передний план. Кризисные процессы на разных уровнях и в разных сферах глобального развития в значительной степени предопределили кризис дискурса глобального управления. В современных условиях идеи глобального многоуровневого управления и сильных наднациональных структур кажутся все менее реализуемыми. Государства, разочарованные в глобализации, начинают замыкаться, вводить протекционистские меры, санкции, переходить от политики международного разделения труда к политике импортозамещения, тщательнее следить за границами, вводить меры контроля над информационным пространством. В условиях глобальной неопределенности дискурс глобального управления переживает закономерный кризис наравне с другими концепциями «глобалистского оптимизма».

В современном мире борьба за конкурентные преимущества значительно возрастает между государствами и интеграционными системами. Существующая международная система, основанная на изменчивом соотношении сил государств наций и их союзов, переживает кризис. Функциональная целостность и взаимозависимость мира, возникающие под воздействием глобальных интеграционных процессов, вступают в противоречие с политической фрагментацией международной системы. На смену однополярной системе приходит новая геоэкономическая модель, определяемая ведущими тенденциями к политической и экономической дифференциации мира.

Новыми полюсами станут интеграционные системы. С точки зрения ранжирования, системы будут выстроены в глобальную иерархию, которая, по-видимому, закрепит социально-экономическую поляризацию планеты. Конкуренция между системами за экономические и политические пространства будет неуклонно расти. В ближайшем будущем наиболее адекватной характеристикой планетарной структуры может стать интеграционно-конфронтационный полицентризм.

Военно-стратегический потенциал и угрозы безопасности Каспийского моря

Значительная часть исследований Каспийского региона сосредоточена на изучении неопределенного политико-правового статуса Каспийского моря, процесса диверсификации маршрутов транспортировки энергосырья, перспектив энергетической и экологической политики Прикаспийских государств.

Между тем проблема милитаризации/демилитаризации моря представляет собой не меньшую значимость, так как является одновременно следствием и фактором влияния на вышеперечисленные вопросы. Природные ресурсы Каспия и его транзитный потенциал, обусловленный особым географическим положением, требуют исследования межгосударственных связей прибрежных республик в контексте включения Каспийского региона в конструкцию интересов глобальных акторов.

Так, интересы США в Каспийском море представлены в 1998 г. в докладе Администрации Билла Клинтона «Стратегия национальной безопасности в новом веке». Каспийский регион был включен в зону ответственности Центрального командования государственных вооруженных сил США. Действующий губернатор штата Канзас, в прошлом сенатор, Сэм Браунбэк привел ряд оснований для особых интересов Соединенных Штатов на Каспии. В первую очередь регион служит «бастионом» от антизападного экстремизма в политике Ирана. В то же время ресурсная база Каспия является альтернативой Ближнему Востоку. Кроме того, регион представляет собой историческую возможность для распространения культурно-идеологических идеалов свободы и демократии в Азии через Азербайджан, Казахстан и, в перспективе, Туркменистан. Практическая реализация именно военного аспекта данных устремлений была выражена в инициативе США по созданию совместных с Азербайджаном и Казахстаном военно-морских сил “Caspian Guard” с целью охраны транспортной инфраструктуры, противодействия терроризму и распространению ядерного вооружения. Интерес к региону со стороны Североатлантического альянса выразился в участии прикаспийских стран в специальных программах, миротворческих операциях и совместных учениях.

Военнополитический блок открыл представительства в Казахстане и Азербайджане. К середине 1990-х гг. интересы НАТО в регионе были представлены в рамках разработанного в Массачусетском технологическом институте плана военной операции США и альянса «Шторм над Каспием». Проект предусматривал военное присутствие сил НАТО в регионе для реагирования в случае дестабилизации поставок нефти и газа. С российской стороны было предложено создание в Каспийском море военной группы «КАСФОР». В 2014 г. в Астрахани на очередном саммите глав Прикаспийских государств был согласован принцип «неприсутствия на Каспийском море вооруженных сил, не принадлежащих Сторонам». Необходимо отметить, что военно-стратегический потенциал Каспийского региона Запад оценивает значительно выше. Политика Азербайджана в отношении Туркменистана (конфликт относительно месторождения «Кяпаз») также не способствует развитию результативного диалога в регионе. Даже вопросы демаркации секторальных границ Каспийского моря наиболее спорный характер носят

именно в южном Каспии. Азербайджан запустил трубопровод Баку — Тбилиси — Джейхан и стремится осуществить проект Транскаспийского газопровода. Тенденции к интеграции на евразийском пространстве обходят стороной Каспийский регион (за исключением разве Казахстана) и воспринимаются в Баку как еще один довод (членство Армении в ЕАЭС) в пользу сотрудничества с Западом. Европейский союз и Соединенные Штаты, в свою очередь, активно действовали в новообразовавшихся республиках: финансирование топливно-энергетических комплексов Туркменистана и Казахстана, подписание «контракта века» с Азербайджаном, внедрение в регион транснациональных корпораций, создание проектов ТАСИС, ТРАСЕКА и пр. Характеристика «мультивекторности», определяемая многими исследователями в отношении политики Казахстана, также присуща российской политике в Каспийском регионе.

Желая нормализовать отношения с враждебным для Соединенных Штатов Ираном, Россия отказалась от режима кондоминиума, которого придерживалась в начале 1990-х гг. Заявляя о крепком региональном партнерстве с Казахстаном, Россия лояльно восприняла распространение влияния Китая. Сотрудничество с Туркменистаном зашло в тупик, когда Россия де-факто признала Азербайджанский сектор Каспийского моря, включая спорные месторождения. Негативно воспринимая прозападный вектор во внешней политике Азербайджана, Россия неэффективно выполняет «посреднические» функции в урегулировании нагорно-карабахского конфликта. Несмотря на это, значение военно-политической стабильности в регионе осознавалось правительствами прибрежных стран, и при всех противоречиях не произошла милитаризация моря. Поводом для некоторого взаимопонимания в данном вопросе между Прикаспийскими государствами послужил третий саммит глав государств в Баку в 2010 г. и последующая встреча в Астрахани. В 2015 г. Каспийская флотилия произвела запуск более 15 ракет по объектам «Исламского государства» в Сирии. Необходимо отметить, что Каспийский регион представляет собой неустойчивое (тем самым — перспективное для иностранного вмешательства) пространство столкновения полярных политических сил.

От региональной стабильности на Каспии отчасти зависит архитектура сложившихся межгосударственных отношений. Для Прикаспийских стран целесообразно сформировать пространство, которое будет восприниматься нерегionalными акторами не как буферная зона или зона влияния, но в качестве единого значимого по своим масштабам сегмента мирового энергетического рынка и обособленной политической единицы. Усилению региональных связей непременно будут способствовать общие исторические, культурно-цивилизационные предпосылки для формирования взаимовыгодных межгосударственных хозяйственно-экономических и военно-политических связей. Необходимо признать, что отсутствие взаимных уступок снижает результативность диалога на Каспии, но именно это является единственным способом обеспечения стабильности в регионе.

LITERATURE

1. Аватков В., Иванова Н. Коммуникативная интеграция в СНГ // Международные процессы. 2012. Т. 10. № 2 (29).
URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-ninth/18.htm>
2. Brownback S. US Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications // Caspian Crossroad. 1997. Vol. 3. No. 2. P. 1–4.
3. Киреев Х.С. Северный Кавказ на перекрестке геополитических интересов мировых держав // Международная жизнь. 2009. № 11. С. 126–132.

ЕВРОПЕЙСКАЯ ПОЛИТИКА В ГУМАНИТРАНОЙ СФЕРЕ.

Туребекова Д, Б,
dinaturebekova6@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа социально-гуманитарных наук, г. Нур-Султан, Республика Казахстан.

Образование является важным аспектом для развития Центральной Азии. Все государства Центральной Азии выразили свою заинтересованность в продвижении сотрудничества с Европейским Союзом и приведении своих систем в соответствие с достижениями в сфере высшего образования Европы, в том числе с положениями Болонского процесса. Страны Центральной Азии положительно оценивают поддержку, оказываемую Европейским Союзом, однако для обеспечения долгосрочной устойчивости требуется взаимодополняющее сотрудничество в области разработки и внедрения политических стратегий. Европейская Образовательная Инициатива для Центральной Азии предусматривает механизм координирования доноров из ЕС с целью дальнейшего содействия процессу модернизации сектора образования и профессионально-технического обучения, в рамках более широкой стратегии по укреплению стабильности и процветания в странах Центральной Азии.

Специальная деятельность будет направлена на диверсификацию образовательных возможностей, предлагаемых странам Центральной Азии. В данной деятельности будут максимально использованы следующие механизмы:

- Программа TEMPUS и программа ERASMUS MUNDUS “Окно внешнего сотрудничества”;
- Программы стран-членов ЕС, по которым будет назначено национальное контактное лицо для целей Образовательной Инициативы;
- Создание научно-образовательных сетей: содействие сотрудничеству между университетами и научно-исследовательскими центрами [1].

ERASMUS MUNDUS – это высоко конкурентная стипендиальная программа, предлагающая более 100 специальностей в рамках магистратуры и докторантуры лучшим студентам со всего мира.

ERASMUS MUNDUS – это аналогичная стипендиальная программа на региональной основе, занимающаяся вопросами индивидуальной мобильности студентов, преподавателей и исследователей. Благодаря этой программе ЕС поддерживает партнерства между вузами и исследовательскими центрами из разных стран Европы и Центральной Азии с целью укрепления навыков преподавания и обучения, а также продвижения индивидуальной мобильности студентов и преподавателей. На страны Центральной Азии ежегодно выделяется около 350 стипендий. В этом году в программе участвуют консорциумы (партнерств) университетов Европы и Центральной Азии.

В период 1994-2013 годов в рамках Tempus было профинансировано более 70 проектов с участием 46 высших учебных заведений и 48 неакадемических партнеров из Казахстана. Программа оказала значительное влияние на процессы управления в высших учебных заведениях РК. За период 1994-2012 годов на

проекты в Казахстане выделено порядка 26% общего бюджета TEMPUS в Центральной Азии. Это составляло в различные годы примерно от 1,4 до 4,5 млн. евро, принимая во внимание, что в течение 2007-2012 годов общий объем финансирования для региона увеличился с 5 до 15 млн. [2].

Характерно, что программы Tempus и «Erasmus Mundus» с самого начала своей деятельности охватили практически все ключевые сегменты и направления социальной политики. Позднее, в 2009 году, Казахстан присоединился к другой европейской программе – «Центральноазиатская научно-образовательная сеть» (Central Asia Research Education Net, CAREN), которая оказалась довольно успешной в РК, хотя и не получила такого признания и известности как тот же TEMPUS или даже «Эрасмус Мундус».

Программа «Центральноазиатская научно-образовательная сеть» в РК реализуется с участием казахстанской Ассоциации KazRENA (Ассоциация пользователей научно-образовательной компьютерной сети Казахстана, головной офис расположен в г.Алматы). Еще в 2003 году Ассоциация тесно сотрудничала с Научным комитетом НАТО, который предоставил KazRENA 15 грантов. Это позволило оснастить современным оборудованием сетевые операционные центры в ряде казахстанских городов (Алматы, Астана, Актау), связать их в единую компьютерную сеть, создать центры общественного доступа в интернет для высших учебных заведений. Инфраструктура национальной сети KazRENA позволила активизировать информационный обмен казахстанских ученых с зарубежными партнерами. Кроме того, при финансировании Научного комитета НАТО в г.Алматы состоялись 10 международных конференций и семинаров по различным направлениям разработки и внедрения информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс и научные исследования. С участием KazRENA в РК успешно прошли такие мероприятия как «Неделя НАТО в Казахстане» (2007 год), «Информационный день НАТО» (2009 год) [3].

ERASMUS + - новая программа Европейского Союза на период с 2014 по 2020 год. Его цель - содействовать модернизации и устойчивому развитию образования и обучения системы, поддерживают развитие молодежной политики и спорта в мире. Erasmus+ объединяет несколько программ, которые действовали в 2007-2013 годах, включая ErasmusMundus и Tempus, энергичную интегрированную программу. Это значительно упрощает процесс подачи заявок на гранты и позволяет повысить эффективность использования финансовых ресурсов

В 2014 году Евросоюз внес некоторые изменения в свою образовательную политику. В результате этого программы Tempus и «Erasmus Mundus» были заменены программой «Erasmus+» (Erasmus+, по учебной мобильности, сотрудничеству для инноваций, обмену передовым опытом и поддержке образовательных реформ). Однако в целом, это пока несущественно отразилось на характере европейского присутствия в социальной сфере РК.

Помимо продвижения образовательных программ (особенно таких крупных как TEMPUS, «Erasmus Mundus», а с 2014 года – «Erasmus+»), ЕС также уделяет значительное внимание разъяснению европейских культурных

ценностей, принципов и идеалов. В частности, Евросоюз и его конкретные страны-члены регулярно организуют и проводят в казахстанских городах различные общественные мероприятия, в том числе «Дни Европы». Дополнительный импульс этой деятельности был придан в 2011 году, когда Сообщество национальных институтов культуры Европейского Союза (European Union National Institutes for Culture, EUNIC) согласилось с созданием в Казахстане организации «EUNIC-Алматы», поставившей перед собой цель способствовать интенсификации культурного диалога между ЕС и РК. Учредителями данной структуры выступили Французский Альянс-Алматы, консульство Великобритании, Комитет «Данте Алигьери», Институт Гете в Казахстане и Генеральное консульство Венгрии. В 2012 году к учредителям «EUNIC-Алматы» присоединилось и посольство Швейцарии (Источник: Казахстанский сайт о культуре, искусстве и творческих индустриях, 2012).

«Болашак» – стипендия, учреждаемая президентом Казахстана для очного обучения в ведущих иностранных высших учебных заведениях, прохождения стажировок научными, педагогическими, инженерно-техническими и медицинскими работниками в зарубежных организациях. Участником программы может стать любой гражданин Казахстана, целью которого является получение научной степени (магистра и/или доктора), либо прохождения стажировки. Согласно данным Министерства образования и науки РК, по состоянию на 2014 год за рубежом обучалось более 45 тыс. казахстанских студентов, среди которых в рамках программы «Болашак» – более 2 тысяч человек, а по международным договорам Министерства образования и науки – 1211. (Около 74% болашаковцев изъявляли желание работать в государственных органах. За всю историю Программы 68 человек были отчислены за неуспеваемость, а 47 стипендиатов решили не возвращаться на родину [4]).

Стремление к организации совместных социально-культурных мер на европейском уровне стало отчетливым уже в 70-е гг. Официально же лишь в 1992 г. в статье 151 Маастрихтского договора культуре было отведено место в деле строительства общеевропейского дома. В этом договоре Европейский Союз призывается к осуществлению вклада в «развитие культур отдельных государств-членов при сохранении их национального и регионального многообразия и одновременном внимании к общему культурному наследию».

В течение десяти лет Комиссия оказывала поддержку культурному сотрудничеству в рамках трех экспериментальных программ в сфере изобразительного и визуального искусства, культурного наследия и литературы (KALEIDOSKOP, ARIANE и RAPHAEL). Кроме того, Европейское сообщество поддерживает предпринятую с 1985 г. инициативу государств-членов под названием «Культурная столица Европы».

В 2000 г. Комиссия приняла новую концепцию своей деятельности в сфере культуры – рамочную программу «Культура 2000». Целью этой концепции являлось создание общего культурного пространства посредством содействия культурному диалогу, креативному творчеству, распространению культуры, мобильности художников и их произведений, поддержки европейского культурного наследия, новых форм культурного самовыражения, а также

социоэкономической роли культуры. В 2007 г. на место программы «Культура 2000» пришла программа «Культура». Эта новая программа предусмотрена на период 2007–2013 гг. Она подхватывает цели программы «Культура 2000» и содействует сбору и распространению информации в культурной сфере.

В 2007 г. европейцам была представлена новая программа деятельности ЕС в сфере культуры, разработанная на период до 2013 года. В рамках программы будут финансироваться, прежде всего, три направления: поддержка культурной деятельности (77% бюджета); поддержка европейских культурных сетей и организаций (около 10% бюджета); поддержка деятельности, связанной с реализацией проектов, финансирование статистической деятельности, исследований, касающихся культурного сотрудничества и развития (около 5% бюджета) [5].

Ассоциация культурных учреждений (Европейский союз национальных институтов культуры (EUNIC)) - ассоциации национальных организаций, которые в какой-то мере осуществляют культурные и образовательные программы за рубежом в рамках своих исследований. В настоящее время в состав Союза входят организации из 26 стран Европейского Союза. Общий бюджет всех программ корпоративного союза составляет 2,2 млрд. Евро в год [6].

С января 2014 года вступила в силу новая программа. «Креативная Европа». Он рассчитан на 7 лет – до 2020 включительно. Бюджет программы - 1,46 млрд. евро. Программа должна помогать художникам и другим представители творческих профессий, поддержка кино и помощь в переводе художественной литературы на языках народов Европейского Союза [7].

В целом, культура рассматривается европейцами как один из основных элементов развития цивилизации, катализатором развития общества и появлением инноваций. Поэтому формирование общеевропейской культурной политики стало необходимым условием дальнейшего развития Европейского Союза. Однако эта политика сложна и противоречива. Определенная часть проблем связана с идеологической платформой культурной политики, закреплённой в документах ЕС. Основой европейской интеграции был принцип «единства в многообразии», а основатели Европейского союза исходили из идеи сохранения национальной идентичности, уважения культурных и религиозных различий, но не учитывали потенциальных возможностей для расширяя Союз. Это привело к существованию диаметрально противоположных взглядов и подходов в рамках одной организации, что неизбежно порождает конфликты как внутри Союза, так и на международной арене. Как приоритет направлена на то, чтобы культура ЕС называет «общеевропейские ценности», но не расшифровывает эту концепцию. Неопределенность тезиса дает возможность очень широкой интерпретации этих значений, что, опять же, конфликт интересов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Доклад Совета Европейского Союза - Европейский Союз и Центральная Азия: новое партнёрство в действии, 2009. https://www.consilium.europa.eu/media/30829/ru-strategyasia_int.pdf
2. Парамонов В.В., Строков А.В., Абдуганива З.А. Влияние Европейского Союза на Центральную Азию: обзор, анализ и прогноз. – Алматы: Фонд им.Фридриха Эберта, 2017 год. – 117 с.
3. П.Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии. – Брюссель: EU – Central Asia Monitoring. – Рабочий доклад № 9. – Март 2010 года. – 16 с.
4. European Union's diplomatic service https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/europe-and-central-asia_en
5. Креативная Европа: на 9 % увеличится бюджет культурного сектора и киноиндустрии ЕС. 21.11.2013. // Евро-пульс. Все о Европе. <http://euro-pulse.ru/news/kreativnaya-evropa-na-9-uvelichitsya-byudzhetskulturnogo-sektora-i-kinoindustrii-es>
6. Нестерова Т. П. Культура как элемент региональной политики ЕС в конце XX — XXI веках: опыт Испании и Португалии / Т. П. Нестерова, Е. О. Зудова // Научный диалог. — 2017. — № 1. — С. 172—182.
7. Колесникова Т.С. Культура повседневности Европы // Аналитика культурологии, 2010, №3, С. 52-57.

Секция: Естественные науки и информационные технологии

СОСТАВЛЕНИЕ ВЕГЕТАЦИОННЫХ КАРТ С ВЫЧИСЛЕНИЕМ ИНДЕКСА NDVI НА ОСНОВЕ РАЗНЫХ СПУТНИКОВЫХ ДАННЫХ

Алпысбай М.А.

marua.alpysbay@gmail.com

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы,
Республика Казахстан

Научный руководитель: Калдыбаева А.А. и.о. доцента, PhD

Введение. Среди различных спектральных индексов растительности, полученных на основе дистанционно воспринимаемых изображений, наиболее широко используется нормализованный разностный индекс растительности [1]. NDVI рассчитывается следующим образом:

$$NDVI = \frac{p_{nir} - p_r}{p_{nir} + p_r},$$

где p_r и p_{nir} являются спектральной отражательной способности в красном и ближнем инфракрасном каналах, соответственно.

Так что такое NDVI (нормализованный разностный вегетационный индекс)? Нормализованный разностный индекс растительности (NDVI) количественно определяет растительность, измеряя разницу между ближним инфракрасным (которую растительность сильно отражает) и красным светом (которую растительность поглощает). NDVI всегда колеблется от -1 до +1. Но для каждого типа почвенного покрова не существует четкой границы растительности. Например, когда у вас отрицательные значения, очень вероятно, что это вода. С другой стороны, если у вас значение NDVI близко к +1, есть большая вероятность, что это плотные зеленые листья. Но когда NDVI близок к нулю, там нет зеленых листьев, и это может быть даже урбанизированная область (1-таблица).

1-таблица. Параметры для идентификации природных объектов не связанных с растительностью

Тип объекта	Отражение в красной области спектра	Отражение в инфракрасной области спектра	Значение NDVI
Густая растительность	0.1	0.5	0.7
Разряженная растительность	0.1	0.3	0.5
Открытая почва	0.25	0.3	0.025
Облака	0.25	0.25	0
Снег и лед	0.375	0.35	-0.05
Вода	0.02	0.01	-0.25

Искусственные материалы (бетон, асфальт)	0.3	0.1	-0.5
--	-----	-----	------

Было обнаружено, что NDVI связан с такими биофизическими переменными, как индекс площади листьев (LAI) [2], доля фотосинтетически активного излучения (fPAR) например, [3-4], проективное покрытие листвы [5], биомассы [6] и продуктивности [7-9]. NDVI также широко и успешно используется для изучения взаимодействия растительности и климата [10-12], для выявления долгосрочных тенденций растительности (например, [13-14], для моделирования глобального углеродного баланса [15-16], а также для оценки функциональных характеристик растительности [17-18].

Для задач связанных с картографированием растительности используют немасштабированную шкалу, начинающуюся с 0 (значения NDVI меньше 0 растительность принимать не может). Для перевода из шкалы -1..1 в 0..200 (масштабирование) используется следующая формула: масштабированный NDVI = 100*(NDVI + 1) (Рисунок 1).

Рисунок 1. Дискретная шкала NDVI

Методология. Цель исследования – произвести оценку состояния растительного покрова с помощью космических снимков с использованием вегетационного индекса NDVI.

Как показано ниже, нормализованный разностный вегетационный индекс (NDVI) использует в своей формуле NIR и красные каналы. Здоровая растительность (хлорофилл) отражает больше ближнего инфракрасного (NIR) и зеленого света по сравнению с другими длинами волн. Но он поглощает больше красного и синего света. Вот почему наши глаза воспринимают растительность как зеленый цвет. Если бы вы могли видеть ближнее инфракрасное излучение, то оно было бы сильным и для растительности (Рисунок 2). Спутниковые датчики, такие как Landsat и Sentinel-2, имеют необходимые полосы с NIR и красным цветом. Результат этой формулы генерирует значение между -1 и +1. Если у вас есть низкое отражение (или низкие значения) в красном канале и высокое отражение в канале NIR, это даст высокое значение NDVI. И наоборот.

В целом, NDVI – это стандартизированный способ измерения здоровой растительности. Когда вы имеете высокие значения NDVI, вы имеете более здоровую растительность. Когда у вас низкий NDVI, у вас меньше или нет растительности. Как правило, если вы хотите увидеть изменение растительности с течением времени, то вам придется выполнить атмосферную коррекцию.

Будучи искусственным безразмерным показателем NDVI предназначен для измерения эколого-климатических характеристик растительности, но в тоже

время может показывать значительную корреляцию с некоторыми параметрами, совсем другой области:

- Продуктивностью (временные изменения);
- Биомассой;
- Влажностью и минеральной (органической) насыщенностью почвы;
- Испаряемостью (эвапотранспирацией);
- Объемом выпадаемых осадков;
- Мощностью и характеристиками снежного покрова.

Рисунок 2. Поглощение волн спутника растительностями с разными степенями хлорофилла

Зависимость между этими параметрами и NDVI, как правило, не прямая и связана с особенностями исследуемой территории, ее климатическими и экологическими характеристиками, кроме этого, часто приходится учитывать временную разнесенность параметра и ответной реакции NDVI.

Результаты. Для моей работы использовались космические снимки спутника дистанционного зондирования Земли Европейского космического агентства Sentinel-2, а также пакет прикладных программ для решения задач технических вычислений. Спутниковые данные взяты на даты 11 мая и 30 июня 2019 года (Рисунок 3). В качестве объекта исследования был взят южная часть нашей страны, юго-восточная часть Алматинской области.

Природа и рельеф местности области разнообразны. На юге и юго-востоке области расположены хребты Илийского, Кунгейского, Терискейского Алатау, хребта Кетпен (Узынкара) и северных Тянь-Шаньских отрогов и др. Между Жетысуским Алатау и Илийским, Кунгей-Алатау и Кетпенскими горами лежит Заилийская впадина (долина). Юго-запад и Запад Алматинской области охватывают Чуйские, Илийские горные плато и степи (Жусандалы, Бозой, Караойские плато).

Реки находятся в бассейне Балхаш — Алаколь и испытывают дефицит поверхностного стока. Они наполняются снегом, ледяными водами. Крупные реки: Или, Каратал, Аксу, Шелек, Чарын, Лепсы, Тентек, Жаманты, Ырғайты,

Чиликты, Тургень, Есик, Бокен. Крупные озера: Балхаш, Алаколь, Жаланашколь, Сасыкколь, Кошкарколь. Вдоль реки Или построено Капшагайское водохранилище и ГЭС. В предгорьях встречается большое количество воды минеральных родников.

Почвенный и растительный покров области образован в зависимости от вертикальной балки. В равнинной части распространены бурые почвы как в пустыне, так и в степи. В нем преобладают полынь, лиственница, жузгун, солончак, саксаул, весной преобладают эфемерные растения. На Болотном побережье озера Балхаш, Алаколь, в долине и дельте реки Или произрастают камыш, курак. У подножия гор образованы серые и серые, красно-коричневые, горные склоны и горные, красно-коричневые и черные почвы горной степи. В таких местах (высота 600-1300 м) с преобладанием злаковых растений переходит в полынную, ковыльно-бледно-белую степь. Выше горной части растут осина, береза, яблоня, а выше Тянь-Шанская ель, иногда все это переходит в высокогорный луг. Этот регион - летнее пастбище скотоводов области.

На первой колонке рисунка 3, было показано снимок на 11 мая в двух каналах для сравнительного анализа. Далее представлен результат обработки. В первых двух снимках четко видна граница снежного покрова горы. И индекс как было сказано выше, у воды равен 0. А ближе к городу Алматы индекс растительности растет, и самое высокое значение равняется 1. На карте данные значения представлены в виде от синего до красного, здоровая растительность выражена темно-красным цветом.

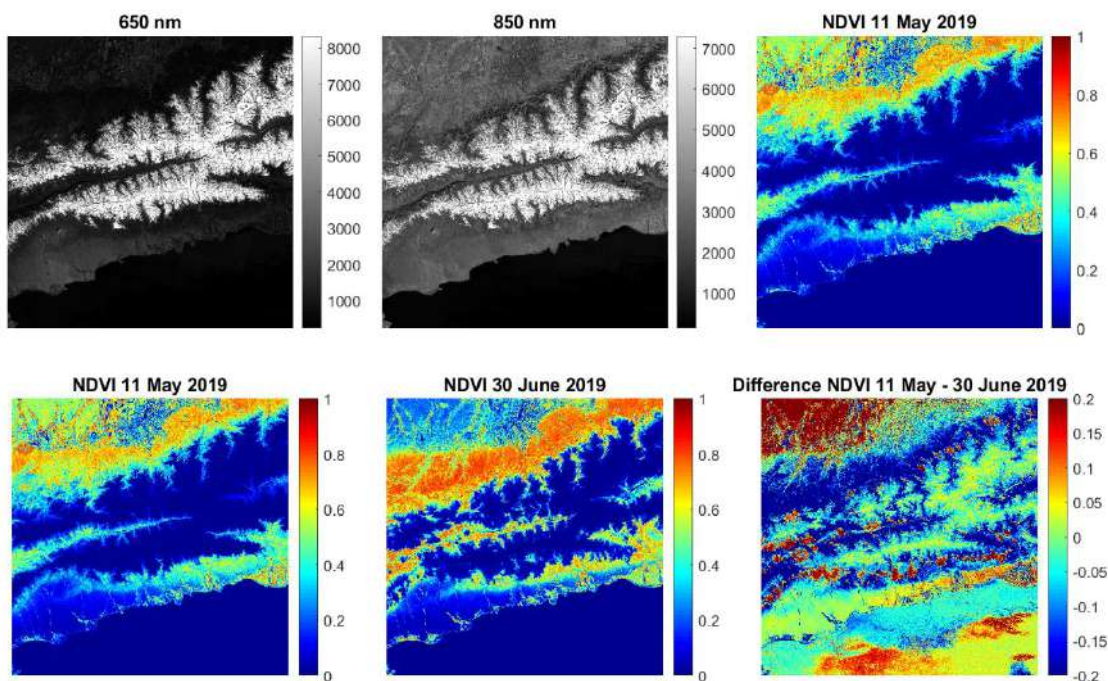

Рисунок 3. Результаты обработки данных со спутника Sentinel-2

На третьей колонке второго рисунка синий цвет означает не измененные, а темно-красный цвет измененные места при сравнений результатов обработки данных на 11 мая и 30 июня 2019 года (рисунок 3). Как видно, темно-красный

цвет представлена близ города Алматы, это соответствует сельскохозяйственным угодьям области. Результат обработки данных на 30 июня показывает, что растительность стала больше по сравнению с данными 11 мая. А на горах снежный покров растаял к 30 июня, и появилась здоровая растительность. Вдоль горы растительность к июню стала более насыщенной, а наоборот вокруг города растительность на сельскохозяйственных угодьях стала меньше. Это означает что сельскохозяйственные растения перешли на новую стадию. Также можно заметить, что вегетационный индекс на территории города Алматы не изменилось.

Следующие данные для сравнения было взято из спутника Landsat-8, на 10 мая 2019 года. На рисунке 4, на второй колонке результаты обработки совпадают с выше указанным результатом обработки данных со спутника Sentinel-2. Это позволяет проводить верификационные операции, а также мониторинг за сельскохозяйственными угодьями. А на первой колонке показана местность северо-западная часть Капчагайского водохранилища. Синий цвет означает как было сказано раньше, область с меньшей растительностью, и это полностью совпадает с границей пустынной местности Сарыесик-Атырау.

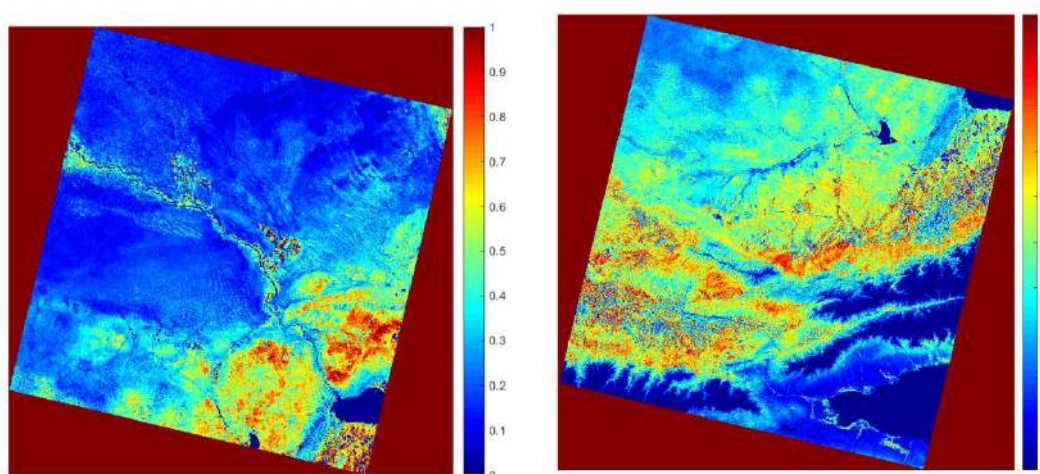

Рисунок 4. Результаты обработки данных со спутника Landsat-8

Выводы и дальнейшие перспективы исследования. Мониторинг состояния посевов сельскохозяйственных культур на основе оценки вегетационного индекса (NDVI) позволяет отметить следующее: наблюдение за изменением вегетационного индекса выявляет неравномерность его распределения по срокам наблюдения и элементарным участкам, что характеризует неравномерность роста и развития растений как по территории полигона, так и во времени наблюдений.

На основании космических снимков можно осуществить своевременный прогноз уборки урожая, что, в свою очередь, позволяет получить урожай высокого качества, то есть вегетационный NDVI-индекс может служить инструментом управления биопродукционным процессом в системе точного земледелия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Tucker, C. J. (1979). Red and photographic infrared linear combinations for monitoring vegetation. *Remote Sensing of Environment*, 8, 127–150.
2. Wang, Q., Adiku, S., Tenhunen, J., & Granier, A. (2005). On the relationship of NDVI with leaf area index in a deciduous forest site. *Remote Sensing of Environment*, 94(2) 244–255.
3. Gallo, K. P., Daughtry, C. S. T., & Bauer, M. E. (1985). Spectral estimation of absorbed photosynthetically active radiation in corn canopies. *Remote Sensing of Environment*, 17(3), 221–232.
4. Goward, S. N., Tucker, C. J., & Dye, D. G. (1985). North American vegetation patterns observed with the NOAA-7 Advanced Very High Resolution Radiometer. *Plant Ecology*, 64(1), 3–14.
5. Lu, H., Raupach, M. R., McVicar, T. R., & Barrett, D. J. (2003). Decomposition of vegetation cover into woody and herbaceous components using AVHRR NDVI time series. *Remote Sensing of Environment*, 86(1), 1–18.
6. Hunt, E. R. (1994). Relationship between woody biomass and PAR conversion efficiency for estimating net primary production from NDVI. *International Journal of Remote Sensing*, 15(8), 1725–1729.
7. Myneni, R. B., & Williams, D. L. (1994). On the relationship between FAPAR and NDVI. *Remote Sensing of Environment*, 49(3), 200–211
8. Myneni, R. B., Ramakrishna, R., Nemani, R. R., & Running, S. W. (1997). Estimation of global leaf area index and absorbed PAR using radiative transfer models. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 35(6), 1380–1393.
9. Schloss, A. L., Kicklighter, D. W., Kaduk, J., & Wittenberg, U. (1999). Comparing global models of terrestrial Net Primary Productivity (NPP): comparison of NPP to climate and the Normalized Difference Vegetation Index (NDVI). *Global Change Biology*, 5 (1), 25–34.
10. Donohue, R. J., McVicar, T. R., & Roderick, M. L. (2009). Climate-related trends in Australian vegetation cover as inferred from satellite observations, 1981–2006. *Global Change Biology*, 15(4), 1025–1039.
11. Ichii, K., Kawabata, A., & Yamaguchi, Y. (2002). Global correlation analysis for NDVI and climatic variables and NDVI trends: 1982–1990. *International Journal of Remote Sensing*, 23(18), 3873–3878.
12. McVicar, T. R., & Jupp, D. L. B. (1998). The current and potential operational uses of remote sensing to aid decisions on drought exceptional circumstances in Australia: A review. *Agricultural Systems*, 57(3), 399–468.
13. Eklundh, L., & Olsson, L. (2003). Vegetation index trends for the African Sahel 1982–1999. *Geophysical Research Letters*, 30(8), 1430–1433.
14. Tucker, C. J., Slayback, D. A., Pinzon, J. E., Los, S. O., Myneni, R. B., & Taylor, M. G. (2001). Higher northern latitude Normalized Difference Vegetation Index and growing season trends from 1982 to 1999. *International Journal of Biometeorology*, 45(4), 184–190.
15. Fang, J., Piao, S., Field, C. B., Pan, Y., Guo, Q., Zhou, L., et al. (2003). Increasing net primary production in China from 1982 to 1999. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 1(6), 293–297.

16. Potter, C. S. (1999). Terrestrial biomass and the effects of deforestation on the global carbon cycle. *BioScience*, 49(10), 769–778.
17. Berry, S. L., & Roderick, M. L. (2002). Estimating mixtures of leaf functional types using continental-scale satellite and climatic data. *Global Ecology and Biogeography*, 11(1), 23–39.
18. DeFries, R. S., Hansen, M. C., Townshend, J. R. G., Janetos, A. C., & Loveland, T. R. (2000). A new global 1-km dataset of percentage tree cover derived from remote sensing. *Global Change Biology*, 6(2), 247–254.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІ МОНИТОРИНГІЛЕУДЕ ҚАШЫҚТЫҚТАН БАҚЫЛАУ ЖҮЙЕСІН ҚОЛДАНУ

Алпысбай М.А. 1 курс докторанты; Қалдыбаев А.А. PhD, доцент м.а.

marua.alpysbay@gmail.com

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
Республикасы

Тұтастай алғанда, халық шаруашылығының кез келген саласын және атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өндірісін әртүрлі деңгейде басқару объективті және тұрақты жаңартылып отыратын ақпараттың болуын талап етеді. Параллель жүргізуді қамтамасыз ететін жүйелер, әдетте тұрады:

- GPS-қабылдағыш;

- Деректерді өңдеу жүргізілетін негізгі модуль, жүйені реттеу және механизатор үшін дисплей курсы көрсету;

- Антеннаны негізгі модульмен қосатын сымдар және аспапты борттық электр желісіне трактордағы жанасудан жиі қосуға мүмкіндік беретін қуат сымдары;

- Ауыл шаруашылығына арналған GPS-навигаторлар келесі схема бойынша жұмыс істейді:

- Қатарлас жүргізу жүйесі кез келген техникаға жедел орнатылады;

- Жүйені теңшеу және механизаторларды оқыту да көп уақытты алмайды (баптау кезінде тракторға орнатылған агрегатты басып алу ені немесе дестелеудің ені енгізіледі);

- Өріске шыққан кезде механизатор қозғалыстың басталуын арнайы түймемен ("А" нүктесі) белгілейді, содан кейін бірінші жол бойымен жүріп, ол қозғалыстың соңғы нүктесін ("В" нүктесі) белгілейді. Бұл ретте аспаптың жадында басып алу енінің баптауларында енгізілген қашықтықта параллель сызықтар бірден автоматты түрде салынады.

- Осыдан кейін аспапты негізгі блогында пайда болатын курс көрсеткіш бойынша параллель жүргізуді тікелей жүзеге асыруға болады (бұл ретте тікелей сызықтар режимінде де, бірінші өтудің барлық тегіс еместігін қайталай отырып да қозғалуға болады) [1].

Бүгінгі таңда заманауи GPS-мониторингісі кез-келген объектілерді бақылау қажеттілігі бар әрбір салаға дерлік еніп отыр. Ауыл шаруашылығы, аграрлық жұмыстарда пайдалану да қазіргі кезде кең етек алып отыр.

Ауыл шаруашылығында GPS-қабылдағыштарды пайдаланатын тракторлар мен комбайндардың қозғалысын басқаруға арналған екі класты аспаптар кеңінен таралып, өзінің тиімділігін дәлелдеді: параллель жүргізу және автопилоттар жүйелері. Параллель жүргізу жүйелері келесі құрылғылармен берілген:

- Outback S-Lite-тартымды бағамен навигациялық жүйе;

- Outback S3-автопилот пен базалық станциямен жұмыс істеуге арналған навигациялық жүйе;

- Outback STS - жаңа навигациялық жүйе;

- Trimble EZ-Guide- Omnistar түзетулерімен жұмыс істеуге арналған навигациялық жүйе;

- Raven Cruizer-e-Dif™ түзетуі бар навигациялық жүйе.

Соңғы жылдары механизаторларға кәсіби шеберлікті анық көрсету қиын, дәл, линияланған парақ сияқты, тығындарды сала отырып: нөлдік технологияны пайдалану алаңның өңделген және өңделмеген учаскелері арасындағы іс жүзінде көрінбейтін шекараны құрайды. Кең қармауыш техниканы жаппай енгізу, түнде жұмыс жүргізудің тиімділігі (мысалы, бүрку кезінде) түпкілікті сендіреді - ауыл шаруашылығы техникасын аспаптар бойынша басқару уақыты келді. Параллель жүргізу және автопилоттар жүйелері!

Негізгі сипаттамалары:

- Агрегаттың ені барынша пайдаланылады, көршілес қатарлардың жабылуын барынша азайтылады;

- Көрші қатарлар арасындағы рұқсатнамалар болмайды;

- Техниканы жүктеу коэффициенті артады (түнде жұмыс істеу мүмкіндігі);

- Нашар көріну жағдайында жұмыс істеу мүмкіндігі қамтамасыз етіледі (шаң, тұман);

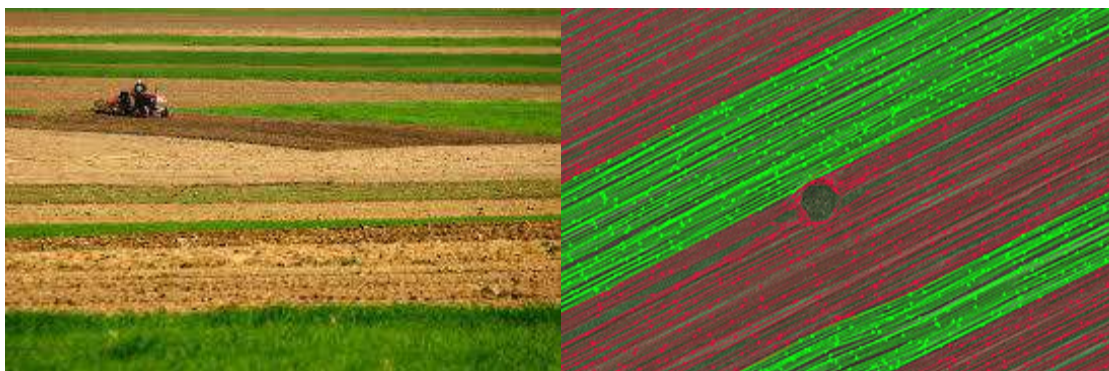
- Жұмыстың жайлылығы артады, жүргізушінің шаршауы төмендейді.

Жұмыс істеу принципі қандай? Параллель жүргізу жүйелері мен автопилоттар ауыл шаруашылығы техникасының ағымдағы жағдайын анықтау үшін спутниктік навигация жүйелерін пайдаланады. Осылайша, нашар көріну жағдайында да берілген траекториялар бойынша жүргізудің өте жоғары дәлдігіне қол жеткізіледі. Мұндай жүйелерді ауыл шаруашылығында пайдалану қаражатты үлкен үнемдеуге мүмкіндік береді және өнімділікті арттырады.

GPS дегеніміз не? GPS (Global Positioning System) - жаһандық позициялау жүйесі. Жерсеріктермен байланысты және координаттарды анықтауды қамтамасыз ететін қабылдағыш құрылғылар GPS-қабылдағыш деп аталады.

Әрбір параллель жүргізу жүйесі үшін автоматты жүргізуді қамтамасыз ететін жеке құрылғы бар. Outback S3 үшін- E-Drive жүйесі, ал Trimble AgGPS үшін- EZ-Steer жүйесі. Параллель жүргізу және автопилоттар жүйелерінің негізгі мақсаты - өрістерді өңдеу кезіндегі қателердің азаюы. Бұл ретте ең жоғары жүргізу дәлдігін қамтамасыз ету өте маңызды.

Outback Systems компаниясының курстық көрсеткіштері 10-15 см максималды дәлдікті қамтамасыз етеді, ал Outback BaseLineHD дифференциалды түзетудің базалық станциясымен жиынтықта дәлдік 1-3 см дейін құрайды. Көлік жүргізу дәлдігі неғұрлым көп болса, соғұрлым үнемдейсіз, сондықтан оның максималды мәнін қамтамасыз ететін жабдық кешендерін ақылға қонымды сатып алу және орнату керек (1-сурет) [2].

1-сурет. Ауыл шаруашылығында GPS технологиясын пайдаланудың көрінісі

Біздің елімізде TerraPoint, СК ТРАНК, Geonet және т.б. компаниялар жоғарыда аталған жұмыстар бойынша өз қызметтерін ұсынуда. Оларда атқарылатын жұмыстарды келесідей топтарға бөліп көрсетуге болады:

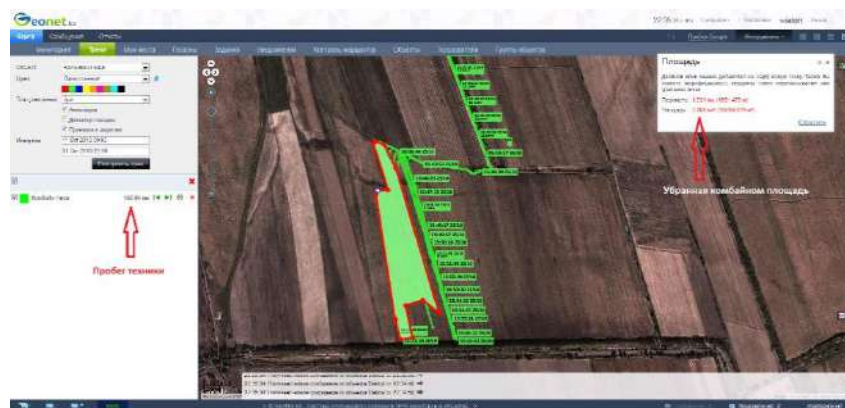
1. Шабылған дақылдардың, жыртылған және егілетін жерлердің алқаптарын анықтау. Тәжірибеге сүйене отырып көз жеткізген нәрсе – бұл ауыл шаруашылығы мамандарының, аграршылардың сұрайтын басты нәрсесі. Осылайша, еңбек күнінің соңында Жерді кім және қанша өндегенін көруге болады (2-сурет).

2. Мотоуақыттарды анықтау. Бұл параметр электромеханизмдердің жұмыс уақытын анықтайды (сепкіш, шалшық және т.б.). Нәтижесінде, жүргізуші алаңда қанша уақыт жұмыс істегенін нақты көруге болады. Мотосағаттар тек электрондық іске қосу бар техникада ғана іске асырылуы мүмкін. Яғни тетіктерді (сепкіш, шалшық) қосу және өшіру кнопканы басудан жүргізіледі.

3. Өткен жол. Сіз өз техникаңыздың жүгірісін көре аласыз. Және жүгірісті бүкіл немесе толық көруге болады, мысалы, күн, апта, ай. Бірақ, мысалы, техника тек механизмдерге (сепкіш, шалшық) қосылған кезде ғана қандай жолмен жүріп өткенін атап өтуге болады. Әрине, бұл жол тек өрісте болады. Айтпақшы, осы өткен жолдар бойынша өңделетін жердің ауданы анықталады (3-сурет).

4. Геозондар. Бұл функция әмбебап, сондықтан да аграршылардың қызметіне ұштастырылуы мүмкін. Оның принципі, мысалы, алаңдарды қоршауға негізделген. Бұл келесі принцип бойынша жұмыс істейді: техника осы өріске кеткен немесе кеткен кезде осы аумаққа кіру немесе шығу туралы хабарлама жасалуы мүмкін. Хабарлама сізді үш нұсқада хабардар ете алады: бағдарламалық кешеннің қалқымалы терезесінде, электрондық поштаға жіберу, ұялы телефонға SMS жіберу. Әрине, мұндай функция жүргізушінің жұмыс кестесін қосымша бақылау үшін жарамды.

5. Есептер. Бұл функция тізімнің соңында болса да, оның маңыздылығы аз емес! Істің мәні бойынша "есептер", бұл уақыт кезеңіндегі ақпарат есебі. Бұл жерде сіздің техникаңызбен болған барлық ақпарат жиналады және ұсынылады. Мұнда барлық оқиғалар хронологиясы. Бұл сапарлар, тоқтаулар, тұрақтар, механизмдердің жұмысы (сепкіш, шалшық), өткен жолдар, бұзушылықтар және т.б. ақпаратты жақсы түсіну үшін есеп кестелік және графикалық түрде ұсынылады.

2-сурет. Алаңды анықтау үлгісі

3-сурет. Өрістегі тректің мысалы

Бұл жүйе GSM қамту жағдайында жұмыс істейді. Біз өрістерде GSM операторымен байланыс болмауы мүмкін екенін түсінеміз. Бірақ, трекер (бұл техника бортында орнатылған құрылғы) ақпаратты есте сақтау қабілеті бар. Егер GSM жабыны жыртылған болса, онда GSM базасы алғаш анықталған кезде барлық ақпарат серверге беріледі және ол жоғалмайды. Айта кету керек, трекердегі жад көлемі шектеулі және ол сіздің техникаңыздың бір тәулік жұмыс істеуі үшін жеткілікті. Содан кейін ақпарат оңай қабылданбайды, себебі жадтың "жәшігі" толтырылған. Сондықтан техника күніне бір рет GSM жабыны бар орындардан өтуі керек [3].

Сонымен қатар GPS технологияларымен бірге арақашықтықтан зерделеу мәліметтерін пайдалану да кең қолданысқа ие болып келе жатыр. Жер беті жүздеген зерттеу серіктерімен зерттеледі. Олардың жұмысы барысында алынған суреттер, түрлі салалардағы ғылыми ізденістер үшін маңызды ресурс. Ауыл шаруашылығында пайдалану үшін ерекше құндылық жер бетінен алынған ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер бар шағылыстардың спектрлік бейнелері болып табылады.

Ауыл шаруашылығы жерлерін зерттеу кезінде олардан шығатын, спутниктерде орнатылған жоғары рұқсат ету қабілеті спектрометрлерімен бекітілетін сәуле шығару ақпарат көзі болып табылады.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының спектрлік шағылысу қабілеті жеке және толқынның әртүрлі ұзындығының шағылысу ерекшелігімен ерекшеленеді. Өсімдіктің шағылысу қабілетін біле отырып, оны спектральды суреттерде анықтауға және оның жай- күйінің стресстігін бағалауға болады.

Түсіру бірнеше спектрлік диапазонда жүргізіледі . Фотосинтетикалық белсенділік спектрдің қызыл аймағында шағылысу коэффициенттерінің неғұрлым төмен мәніне және жақын инфрақызыл мәндерге әкеледі. Суреттерді өңдеу және түсіндіру үшін түсірілім факторларын ескеретін спектралды индекстер қолданылады — бұлттылық, көлеңкелер, учаскенің рельефі, күн сәулесінің әртүрлі құлау бұрыштары, түсіру бұрышының айырмасы, қоршаған ортаның әсері.

Көптеген зерттеу серіктерінің суреттері интернетте еркін қолжетімді (NASA, Еуропалық ғарыш агенттігінің сайттарында) бар , бірақ спектралдық индекстерді қолданбай пайдаланса олардың ақпараттылығы аз болады.

Спутниктік мониторинг қызметтерін ұсынатын компаниялардың өнімі- суретте қолданылатын өңдеу алгоритмі. Бұл ретте өсімдіктердің жай- күйін, пигменттердің, азоттың, көміртектің, судың құрамын бағалау үшін пайдаланылатын спектрлік индекстер ескеріледі.

Вегетациялық индекс. Спутниктік мониторинг жүйесінің жұмыс принципі. Вегетациялық индекстер-өсімдіктердің жай- күйін бағалау үшін қолданылатын спектралды индекстер. 160 түрлі вегетациялық индекстер бар, ең көп таралған- NDVI.

NDVI (Normalized Difference Vegetation Index — нормаланған және сараланған вегетациялық индексі) — фотосинтетикалық биомассаның сандық көрсеткіші, электромагниттік спектрдің қызыл және инфрақызыл аймағын есепке алады. Спектрдің қызыл аймағына (0,62 - 0,75 мкм) Күн радиациясын хлорофилмен ең көп жұтуы, ал жақын инфрақызыл аймаққа (0,75 - 1,3 мкм) жапырақ бетінің жасушалық құрылымымен энергияның ең көп шағылысуы сәйкес келеді.

Дақылдың тежелуі, тығыздығы және біртектілігі, сондай-ақ LAI (Leaf Area Index) индексін, беттің жалпы ауданына мозаика ауданының сандық көрсеткішін бағалауға көмектеседі.

Түсіру жүргізілетін спектрлік диапазондардың санына өңдеу кезінде қолданылатын вегетациялық индекстердің саны байланысты болады. ENVI бағдарламалық кешені гиперспектральды суреттерді өңдеу кезінде 27 индексті және қызыл және инфрақызыл спектралды зоналары бар суреттермен жұмыс істеу кезінде тек екі индексті (NDVI және RVI) есептеуге мүмкіндік береді [4].

Жерді қашықтықтан зондтау деректерін өңдеу нәтижесі – вегетация карталарын және біртекті емес аймақтар бойынша векторлық карталарды құру болып табылады. Карталарды құру кезінде талдаудың дәлдігін арттыру үшін бірнеше Жерсеріктердегі деректерді басшылыққа алған жөн.

Спутниктік мониторингті қолданудың басты артықшылықтарының бірі ұзақ уақыт кезеңінде деректерді салыстырмалы талдау мүмкіндігі болып табылады. Бір аумақты түсіру бірнеше күнде бір рет кезеңділікпен жылдар бойы

жүзеге асырылды . Бұл бірнеше жыл бойы жеке алқаптар мен учаскелердің өнімділік динамикасын қарауға мүмкіндік береді.

Спектрлік карталардың талдауы қандай ақпарат береді? Мыңдаған гектар жер қоры бар ірі шаруашылықтарға спутниктік мониторинг барлық алаңнан жедел ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Спутниктік мониторинг көмегімен алаңның проблемалық учаскелері анықталады. Біртекті емес өскіндері бар учаскелерде дұрыс өспеу себептерін анықтау мақсатында топыраққа агрохимиялық талдау жүргізу қажет. Сондай-ақ өскіндердің әртүрлілігі тыңайтқыштарды саралап енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Мониторинг нәтижелері далалық бақылауларды алмастырады және аумақтарды пайдаланудың жай- күйін бағалауға, дақылдардың түрлерін сәйкестендіруге, биомассаның өсу динамикасын анықтауға және ауытқуларды уақытында анықтауға мүмкіндік береді.

Мультиспектральды бейнелерді өңдеу азот тапшылығы және тыңайтқыштар мен улы химикаттарды егістіктің нақты бөліктерінде енгізу қажеттілігі туралы хабарлайды. Сондай-ақ өнімнің пісіп-жетілу дәрежесі және болжанатын өнімділік, суарудың барысы мен тиімділігі туралы білуге көмектеседі, жекелеген дақылдар бөлінісінде есеп береді.

Табиғи түстердегі ғарыштық суреттер аумақты пайдаланудың тиімділігін, өңделмейтін жерлердің пайызын анықтауға көмектеседі.

ЖҚЗ нәтижелері агроценоз жағдайына толық себептік талдау нәтижесін бере алмайды. Мониторинг далалық зерттеулер, топырақ сынамаларын алу және егістіктің жай- күйіне мониторинг жүргізу жөніндегі басқа да іс-шаралар қажеттілігінің күшін жоймайды. Бірақ ол проблемалық учаскелерді көрсете отырып, оларды жоспарлауды едәуір жеңілдетеді.

Түсіруді жүргізетін зерттеу серіктері. ЖҚЗ спутниктерін шартты түрде тегін (бақылау туралы ақпаратты еркін қол жеткізуде бар зерттеу спутниктеріне) және коммерциялық (суреттерді сатып алу қажет) деп бөлуге болады. Тегін іске қосу, әдетте, Үкімет тарапынан қаржыландырылды және белгілі бір зерттеу миссияларын орындау мақсатында жүргізілді.

Келесі жерсеріктердің түсірілімдері жиі қолданылады:

Landsat 7,8 – 8 күнде 1 рет түсіреді. Landsat 7 пиксельге 15-тен 60 м дейін, пиксельге 8-30 м рұқсаттылығы бар 8 спектрлік диапазондағы суреттерді ұсынады.

Terra және Aqua – 1999 және 2002 жылдары іске қосылған. MODIS орташа рұқсат етілген спектрорадиометрлермен жабдықталған (250 м-ден 1 км-ге дейін рұқсат етілген спектрдің 36 диапазонында түсіруді жүргізеді). Түсіру күніне бір рет жүргізіледі.

Sentinel 2a, 2b – 2015 және 2017 жылдары іске қосылды. Кең бұрышты көпқоналды спектрометрлермен 13 спектралды каналдармен жабдықталған. 5 күнде 1 рет жиілікпен бір аумақты түсіреді.

Пиксель өлшемі, түсірудің кезеңділігі, спектрометрдің рұқсат ету қабілеті маңызды сипаттамалар, бірақ алынған нәтижелердің шынайылығы суреттерді өңдеу тәсіліне байланысты болады. Қолданылатын вегетациялық индекстер эмпирикалық анықталады және жарықтың физикалық қасиеттеріне,

өсімдіктердің шағылысу қабілетіне және басқа да маңызды сипаттамаларға негізделеді.

Спутниктік мониторинг қызметін көрсететін фирманы таңдаған кезде оның тәжірибесіне, өңдеу үшін қандай спутниктік деректер мен индекстерді пайдаланатынын білген дұрыс.

Қорытындылай келгенде, бүгінгі таңда техника мен технологияның дамуына байланысты ауыл шаруашылығын жүргізуде көптеген жана әдістер мен тәсілдер қолданысқа енгізілген. Мұның барлығы аграрлық саланың қарқынды дамуына, көптеген жұмыстарды аз еңбек шығынымен жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Клочков, А. В., Маркевич А. Е. Возможности применения курсоуказателей с системой GPS// Белорусское сельское хозяйство. Ежемесячный научно-практический электронный журнал. <http://agriculture.by>

2. Польшакова Н. В. Навигационные системы для сельскохозяйственной техники // Молодой ученый. – 2014. – №4. – С. 432-434. – URL <https://moluch.ru/archive/63/9831/>.

3. Комплексное решение GPS мониторинга для агрономии и сельского хозяйства https://geonet.kz/gps_monitoring_solution_for_agriculture

4. Волков С. С., Булгаков П. А., Мурлыкин Р. Ю. Применение системы дистанционного мониторинга земель сельскохозяйственного назначения в Российской Федерации // Молодой ученый. – 2016. – №6.3. – С. 13-16. – URL <https://moluch.ru/archive/110/27193/>.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГАЗОВОГО СОСТАВА ВОЗДУХА ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ПОМЕЩЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПРИБОРОВ

Е. Алпысбай Ph.D докторант 2 курса
Б.Б. Барахов к.в.н., асс.профессор
А.Б.Толымбекова м.в.н., ассистент
Г.А. Апдраим м.в.н., ассистент
К.Ж. Умбетжанов м.в.н., ассистент
e-mail:baха.kz.uko@mail.ru

НАО «Казахский национальный аграрный университет», г.Алматы, РК

Благополучие сельскохозяйственных животных, увеличение производства животноводческой продукции и насыщение отечественного рынка мясом, молоком, яйцами, а также сырьем высокого качества возможно при условии укрепления кормовой базы, оптимизации технологических процессов и строгого соблюдения зоогигиенических правил ведения животноводства.

Микроклимат – это совокупность физико-химических параметров воздушной среды и светового режима помещения, в различном сочетании и с различной силой воздействующих на организм животного [1, 2].

Углекислый газ, метан, аммиак, сероводород и закись азота являются наиболее заметными газами, обнаруженными в молочных постройках. Когда газы, произведенные в концентрированном молочном производстве, выходят из зданий, они способствуют расширению экологических проблем, таких как глобальное потепление, кислотные дожди и баланс питательных веществ в окружающей среде [3]. Основным источником углекислого газа в молочных зданиях является дыхание. Незначительные порции (6,1%) образуются в результате разложения навоза и мочевины. Средняя концентрация CO_2 в молочных постройках составляет 1900 промилле. Скорость производства CO_2 на корову составляет 330 г / ч [4, 5].

Материалы и методы исследований. Лабораторные исследования проводились в КазНАУ в 2018-2019 году на факультете «Ветеринария», на базе кафедры «Ветеринарная санитарная экспертиза и гигиена», а научно-практическая часть проводилась в КХ «Айдарбаев Е.С» в Алматинской области. Для исследования были выбраны двух разных объекта: 1. Объект для содержания КРС вместимостью в 155 голов; 2. Объект для содержания КРС вместимостью в 80 голов.

Исследования проводили два раза, до полудня и после полудня.

Результаты исследования. Был определен газовый состав воздуха в животноводческих помещениях КХ «Айдарбаев Е.С.» в Алматинской области. Перед определением газового состава воздуха, измерили микроклиматические параметры помещения с использованием разных приборов. Для определения влажности, освещенности, шума и скорости передвижения воздуха использовали универсальный комплекс Mastech MS6300. А также для сравнения был

использован люксметр ПКА, чашечный анемометр цифровой с указателем направления ветра Мегеон -11030, термогигрометр.

Для определения аммиака и углекислого газа был использован газоанализатор ОКА – Т, для метана ПГА – 300, для взрывоопасных газов таких как бутан, ацетон, пропан и т.д. газоанализатор Мегеон – 08088. Было определено газовый состав воздуха в помещении в трех точках. Далее было взято среднее показание. В таблице приведены измеренные данные с помощью разных газоанализаторов.

Таблица Газовый состав воздуха в животноводческих помещениях

Определяемое вещество	Объект 1		Объект 2		ПДК
	До полудня	После полудня	До полудня	После полудня	
СО ₂	0,90 %	0,5 %	0,45 %	0,15 %	0,25 %
NH ₃	3,5 мг	2,5 мг	4 мг	1,5 мг	20 мг
СН ₄	0,28 %	0,07%	0,21%	0,05%	~1%
Взрывоопасные газы	-	-	-	-	-

Как мы видим в таблице из всех показани содержание СО₂ до полудня в двух объектах превышает ПДК в 2-3 раза. Это зависит от режима сбора навоза и типа подстилки. Кроме того до полудня показания были высокие из за того, что до того момента как мы проводили измерение, навоз все еще был несобран. При недостаточности же санитарно-гигиенических мероприятий, как показывают исследования, в воздухе помещений для животных аммиак может содержаться в весьма высоких концентрациях, достигающих иногда 10,0 мг/м³ и выше, что значительно превышает максимально допустимую концентрацию (20,0 мг/м³). По нашим данным, в закрытой коровнике №1 содержание аммиака достигало 3,5 мг/м³, а коровнике №2 концентрация аммиака колебалась от 1,5 до 4,0 мг/м³.

Общее количество NH₃, выбрасываемого в атмосфера в основном зависит от навоза и его характеристики. Кроме того высокое содержание вредных газов в помещении зависит от типа подстилки. В КХ «Айдарбаев Е.С.» был использован в качестве подстилки смесь соломы с мелом. Как мне показалось, данный вид подстилки визуально казалось недостаточно гигроскопичным.

Заключение. Изучение газового состава воздуха животноводческих помещений имеет большое гигиеническое значение. На ухудшение газового состава воздуха помещений оказывают влияние и сами животные, выделяя при дыхании значительное количество углекислого газа и водяных паров. Выдыхаемый воздух, по сравнению с атмосферным, содержит больше в 100 раз углекислого газа и примерно на 25% меньше кислорода. Травоядные животные выделяют, кроме того, значительное количество метана и водорода.

Для удаления вредных газов и предупреждения вызываемых ими нарушений жизнедеятельности необходимо своевременно удалять навоз, менять

подстилку, правильно организовывать работу вентиляции, соблюдать нормы зоогигиенических требований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Санитарно-гигиеническая оценка микроклимата животноводческих и птицеводческих помещений: учеб. пособие / Новосиб. гос. аграр. ун-т. Биолого-технолог. фак.; сост.: А.А. Пермяков, А.Г. Незавитин, Л.А. Литвина. – 4-е изд
2. Гершун В. И., Ветеринарная гигиена / В. И. Гершун, Р. К. Туякова. - Костанай: Костанайский печатный двор 2005. - С. 58-67.
3. Иванов Ю.Г. Влияние параметров воздушной среды коровника на физиологические показатели животных / Ю.Г. Иванов, Д.А. Понизовкин // Механизация и электрификация сельского хозяйства. 2015.-№-4.-С. 18-21.
4. «A meta-analysis of environmental factor effects on ammonia emissions from dairy cattle houses» Elena Sanchis a, , Salvador Calvet a, Agustín del Prado bFernando Estelles.
5. Иванов Ю.Г. Система принудительной вентиляции коровника для теплого времени года / Ю.Г. Иванов, Д.А. Понизовкин // Сельский механизатор. – 2015.-№-8.-С. 26-27.

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Алтаева У. А.

umka_0392@mail.ru

Астана халықаралық университеті, Ақпараттық технологиялар және инженерия жоғары мектебі, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Тәуелсіз елді өркениетті әлемге танытатын, дамыған елдер қатарында терезесін тең еткен күш – білім және білімді ұрпақ. Сондықтан да Елбасымыз Н.Назарбаев өзінің Жолдауында білім саласына айрықша көңіл бөліп, еліміздің жарқын болашағы білікті де парасатты жастардың қолында екенін назардан тыс қалдырған емес. Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптасу. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезекті нақты талаптар – шығармашылық, белсенділік, жауаптылық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін оқушы білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеу қажеттігі туындайды. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден-бір жолы оқушы білімін критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау.

Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу процесінің өзі, сол арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Бағалауды өткізу үшін, оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын анықтау қажет.

Оқыту – мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл құзіреттіліктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдірісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осы мақсатта мұғалім оқыту ортасын құру керек.

Осы орайда оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымдық қарым-қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздігін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын бірден бір тәсіл критериалды бағалау болып табылады.

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі. Критериалдық бағалау – бұл білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс.

Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсінуге көмектеспейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгенін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өзінің нәтижесін жақсарту үшін кейін не істеу керектігін түсінуге мүмкіндік береді.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

- Мектепте оқыту сапасын жоғарылату;
- Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру.

Критериалды бағалаудың міндеттері:

- Сабақтың әр бөліктеріндегі әр оқушының дайындық деңгейін анықтауға;
- Бағдарламаға сәйкес оқу мақсаттарын орындау қабілеті;
- Жеке оқушының даму жетістігін бақылауға;
- Оқушының білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға;
- Әр түрлі жұмыс барысындағы алған өз бағасының әділдігіне көзін жеткізуге;
- Оқу бағдарламасының тиімділігін саралауға;
- Сабақ үдерісімен білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім және ата-ана арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге .

Критериалды бағалаудың маңызы:

Мұғалімдер үшін:

- Сапалы нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыруға;
- Өз іс-әрекетін саралап және болашаққа жоспарлай алатын мәліметтер алуға;
- Сабақ берудің сапасын арттыруға;
- Оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әр тұлғаға арналған ауқымын жоспарлауға;
- Бағалаудың әртүрлі әдістерін пайдалануға;
- Оқу бағдарламасын қолжетімді ету үшін ұсыныстар енгізуге.

Оқушылар үшін:

- Танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыратын оқытудың әртүрлі әдістерін пайдалануға;
- Табысқа жетелейтін бағалау критерийлерін түсінуге;
- Өзін және өзгелерді бағалау арқылы кері байланысқа түсуге;
- Сыни ойлауына, еркін ойын айтуына , өзінің білімін көрсетуге.

Ата – аналар үшін:

- Баласының білім сапасының дәлелдемелерімен танысуға; Оның оқуындағы табыстылықты бақылауға; Оқуына қолдау көрсету үшін бағыт алуына мүмкіндік туғызады.
- Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі;
- Мұғалімге оқушының оқу жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді;
- Оқушыларға оқу үдерісі барысында туындаған қиындықтарды түсінуге, бағалауға мүмкіндік береді;
- Ата – аналар оқушының оқу жетістіктер бойынша объективті дәлелдемелермен қамтамасыз етіледі;

- Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда бірқатар дағдылар қолданылады. Олар: білу, түсіну, қолдау, сыни ойлану, анализ, синтез, бағалау, зерттеу дағдылары, рефлексия, коммуникативті дағдылар, тілдік дағдылар, жеке жұмыс жасау дағдылары, топта жұмыс жасау дағдылары; мәліметті іздеу дағдылары, тәжірибелік дағдылар, шығармашылық дағдылар , ІТ – технологияларды қолдану дағдылары.

Жалпы қалыптастырушы бағалау сабақ жүйесінде жеке қарастырылмайтын, сабақпен қатар жүретін үдеріс. Қалыптастырушы бағалаудың маңызы – білім беруді, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту, мақсаты – оқытудың қиындықтарын анықтау, оқыту бағдарламасының мазмұнын және білім беру стилін білу, болжу және сұрыптау, жетістікке жеткендігін көрсететін кері байланыс.

Бағалаудың мәні – бақылау, алынған мәліметтердің интерпретациясы, бұдан әрі іс – әрекеттерді анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау. Ол оқушының жаңа сабақты, тарауды қалай меңгеріп жатқандығын жүйелі түрде бақылап, қадағалап отыру. Жиынтық бағалау жұмысына дейінгі оқушының білім деңгейін қалыптастыру, дамыту, жетілдіру. Қалыптастырушы бағалау жұмысы сабақтың толық бөлігін қамтуы міндетті емес. Ол сабақтың басында, сабақтың ортасында сабақтың соңғы бөлігінде жүргізіледі. Уақыт көлемі тапсырма көлеміне сәйкес - минут болуы мүмкін. Сабақ барысында қалыптастырушы бағалаудың формальді , формальді емес әдістерін тиімді әрі жүйелі қолдану қажет.

Жеке тұлға тәрбиелеуде тіл құзіреттілігінің маңызы ерекше екені белгілі. Әлеуметтік топтарда, қоғамдық түрлі әлеуметтік орындарда тұлғалармен қарым-қатынас жасауды және әрекет етуді қамтамасыз ететін ана тілін және басқа тілдерді меңгеру- заман талабы. Олай болса, білім алушының тіл құзіреттілігін жетілдіруге критериалды бағалау жүйесінің ықпалы өте зор.

ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА МОЛОКА

¹О.С.Аппасова, магистрант 2 курса

¹А.Ж.Исабаев, к.в.н., доцент

²У.А.Шарапова, м.в.н., ассистент

mr.kuantar_87@mail.ru

¹Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова, г. Костанай, РК.

²НАО «Казахский национальный аграрный университет», г. Алматы, РК. E-mail:

Для здоровья человека и продолжительности жизни определяющее значение имеют две проблемы: нарушение структуры питания и вредность продуктов. Из-за влияния различных факторов пища может стать источником и носителем большого числа потенциально опасных и токсических веществ химической и биологической природы. С продуктами питания человеку попадает около 70 % веществ, опасных для организма и способных изменять нормальный статус органов и тканей [1].

К посторонним веществам, которые могут содержаться в молоке и оказывать отрицательное влияние на здоровье людей, относятся антибиотики, пестициды, дезинфектанты, радиоактивные вещества, микотоксины, нитраты, нитриты и другие примеси. Многие из этих веществ способствуют нарушению технологических процессов при выработке молочных продуктов, что приводит к снижению их пищевой ценности. Отрицательное влияние остаточных количеств антибиотиков в молоке и молочных продуктах на здоровье людей заключается в том, что они вызывают сенсibiliзирующее действие и опасность возникновения аллергических реакций, способствуют возникновению дисбактериоза и появлению суперинфекций, образованию резистентных штаммов патогенных микроорганизмов и снижению терапевтической эффективности антибиотиков. Остаточные количества антибиотиков, содержащиеся в молоке и молочных продуктах, могут вызвать токсическое, тератогенное и мутагенное действие на организм человека. Остаточные количества пестицидов в молоке могут оказывать токсическое действие на организм человека, особенно детей. Отравление нередко протекает в более тяжелой форме. Длительное потребление пищевых продуктов, загрязненных пестицидами в дозах, даже незначительно превышающих ПДК, вызывает хронические отравления, часто сопровождающиеся заболеваниями органов пищеварения (печени, желудка), сердечно-сосудистой системы. Отрицательно влияют на репродуктивную функцию у мужчин. В связи с этим наличие абсолютного большинства пестицидов в молоке не допускается. К числу наиболее изученных относятся афлатоксины, обладающие сильным канцерогенным действием. Синтезируются они грибами *Asp. flavus* и *Asp. parasiticus*. При пастеризации молока количество их снижается незначительно. К числу посторонних примесей, содержащихся в молоке, относятся также тяжелые металлы (свинец, ртуть, кадмий), мышьяк, загрязнение которыми чаще

происходит эндогенно, 3,4-бензпирен, находящийся в дыме, выхлопных газах автомобилей, а также бактериальные и растительные токсины [2].

Образование молока является результатом деятельности всего организма животного. Любые нарушения нормальных физиологических функции организма дойных коров отрицательно сказываются на молочной продуктивности, органолептических, физико-химических и технологических свойствах молока [3,4].

Целью наших исследований является анализ химического состава и санитарных показателей молока, поступающего в ТОО «Новый день» из различных хозяйств.

Материалы и методы исследований. Исследования проводились на базе учебно-научной лаборатории кафедры Ветеринарной санитарии Костанайского государственного университета имени А. Байтурсынова, производственной лаборатории ТОО «Новый день» расположенного в г. Костанай.

Была проведена предварительная оценка качества сырья, поставляемого на предприятие по переработке молока ТОО «Новый день» из различных хозяйств Костанайской области. Для анализа некоторых показателей молока в летний период, сырьем для исследования послужили образцы молока из 4-х хозяйств: ТОО ОХ «Заречное», Костанайского района, ИП «Туран», п. Бурли Карабалыкского района, ТОО «Надеждинка», Костанайского района, ТОО «Агро-Торо», Карабалыкского района.

Пробы молока отбирали по ГОСТу 26809-86 «Молоко и молочные продукты. Правила приемки, методы отбора проб и подготовка проб к анализу». В анализ молока входили следующие показатели: определение содержания жира, белка, СОМО, титруемой кислотности, плотности и буферной емкости молока.

Содержание жира в молоке определяли серно-кислотным методом согласно ГОСТу 5867-90. Метод основан на растворении белков молока и белковой оболочки жировых шариков концентрированной серной кислотой плотностью 1,81-1,82 г/см³, в результате чего происходит высвобождение жира. Количество жира определяли с помощью жирометров и выражали в процентах.

Плотность молока определяли по ГОСТу 3625-84 при помощи ареометра-лактоденсиметра.

Титруемую кислотность молока определяли титриметрическим методом с 0,1 Н раствором щелочи с добавлением фенолфталеина. Нейтрализацию проводили до слабо-розового окрашивания, соответствующей эталону и выражали в градусах Тернера (°Т) согласно ГОСТу 3624-92.

Содержание белка в молоке определяли методом формольного титрования, основанном на взаимодействии аминокрупп белка с формалином, в процессе чего высвобождаются карбоксильные группы и кислые свойства белка повышаются (ГОСТ 23327-78). Количество титруемых карбоксильных групп эквивалентно количеству связанных аминных групп.

Количество мезофильных аэробных и факультативно анаэробных микроорганизмов (КМАФАнМ) определяли согласно ГОСТу 32901 – 2014. Данный метод основан на подсчете колоний мезофильных аэробных и

факультативно анаэробных микроорганизмов, вырастающих на твердой питательной среде КМАФАнМ при температуре ($30 \pm 1^{\circ}$) С в течение 72 часов.

Ингибирующие вещества в молоке определяли по ГОСТу 23454 – 2016. Метод основан на диагностике развития в молоке чувствительной тест – культуры *Streptococcus thermophiles* В 19 и восстановлении резазурина окислительно – восстановительными ферментами, выделяемыми в молоко микроорганизмами.

Экспериментальный цифровой материал отработан методом вариационной статистики по И.А. Ойвинову.

Результаты проведенных исследований.

Таблица 1. Показатели химического состава молока, поступившие в ТОО «Новый день» в летний период. ($X \pm S_x$; n=5).

№	Хозяйство-поставщик	Жир		Белок		Плотность	
		Результат , %	\pm Откл. от норм ы	Результат , %	\pm Откл от норм ы	Результат , ⁰ А	\pm Откл от норм ы
1	ТОО ОХ «Заречное»	3,80 \pm 0,02	+2,7	3,32 \pm 0,01	+0,6	27,20 \pm 0,02	-
2	ИП «Туран» п. Бурли	3,48 \pm 0,03	-5,9	3,20 \pm 0,02	-3,0	27,50 \pm 0,0 4	-
3	ТОО «Надеждинка »	3,61 \pm 0,01	-2,4	3,36 \pm 0,03	+1,8	27,30 \pm 0,01	-
4	ТОО «Агро-Торо»	3,64 \pm 0,01	-1,6	3,37 \pm 0,03	+2,1	27,10 \pm 0,03	-
Нормативный показатель		3,7	-	3,3	-	27-33	-

В молоке, поступившем из ТОО ОХ «Заречное» содержание жира, превышает нормативный показатель на 2,7 %, базисную жирность (3,5 %) – на 8,6 %. Превышение базисной жирности молока также отмечено в молоке, поступившем из ТОО «Надеждинка» и ТОО «Агро-Торо» на 3,1 и 4,0 % соответственно. В молоке, поступившем из ИП «Туран» наблюдается снижение содержания жира на 5,9 % по нормативному показателю, и на 0,6 % по базисной жирности (табл.1.). В молоке коров содержание жира колеблется от 3,2 до 6,1 %. В основном жирность молока обусловлена генотипом. На содержание жира оказывают влияние половой цикл, стадия лактации, состояние здоровья, условия содержания и кормления. Молочный жир в молоке находится в виде эмульсии, состоящей из жировых капель, или жировых шариков. Содержание молочного жира характеризует, прежде всего, обеспечение необходимой структурой рациона, контроль соотношения объемистых кормов к концентрированным кормам, количество поедаемого корма. Уровень молочного жира снижается с 1

по 4 неделю лактации. После 10 недели лактации содержание жира в молоке плавно повышается до самого запуска.

Пищевая ценность молочного жира обусловлена своеобразным сочетанием различных жирных кислот, играющих большую роль в процессах обмена веществ.

Содержание белка выше нормативного показателя наблюдается в молоке поступивших из ТОО ОХ «Заречное», ТОО «Агро-Торо» и ТОО «Надеждинка» на 0,6, 2,1 и 1,8 % соответственно.

Молочный белок является важным показателем, определяющим качество молока. Содержание белка в молоке зависит от периода лактации животного. При увеличении надоев в первой трети лактационного периода заметно снижается и уровень белка, так как в это время энергия в дефиците. На уровень белка в молоке оказывает определенное влияние также обеспеченность рациона животных мочевиной. Плотность молока, поступившего в ТОО «Новый день» из вышеперечисленных хозяйств находится в пределах нормативных значений и составляет от $27,10 \pm 0,03$ до $27,50 \pm 0,04^0$ А. Плотность молока характеризует соотношение всех находящихся в нем веществ. При разведении молока водой плотность его уменьшается. Из молока с низкой плотностью невозможно получить высококачественные кисломолочные продукты, а выработка сыра и творога сопровождается значительным отделением сыворотки и приводит к низкому выходу готовых продуктов.

Таблица 2. Показатели санитарного качества молока, поступившего в ТОО «Новый день» в летний период, ($X \pm S_x$; n=5).

№	Хозяйство - поставщик	Кислотность, °Т	КМАФАнМ, КОЕ/см ³	Соматически е клетки, тыс/см ³	Ингибирующие вещества
1	ТОО ОХ «Заречное»	$17,3 \pm 0,02$	1×10^5	$420 \pm 10,3$	Отсутствуют
2	ИП «Туран» п. Бурли	$19,3 \pm 0,01$	4×10^4	$750 \pm 14,2$	Отсутствуют
3	ТОО «Надеждинка»	$18,4 \pm 0,02$	2×10^3	$400 \pm 12,3$	Отсутствуют
4	ТОО «Агро-Торо»	$18,3 \pm 0,01$	3×10^4	$640 \pm 15,1$	Отсутствуют

Санитарное качество поступившего в ТОО «Новый день» молока определяли по следующим показателям: титруемая кислотность, КМАФАнМ, содержание соматических клеток и наличие или отсутствие ингибирующих веществ.

По данным таблицы 2 видно, что титруемая кислотность молока поступивших, в ТОО «Новый день» составляет от $17,3 \pm 0,02$ до $19,3 \pm 0,01^0$ Т, что соответствует требованиям ГОСТа 13264-88.

Кислотность является важнейшим показателем, критерием оценки свежести молока, чем ниже кислотность, тем свежее молоко. При хранении сырого молока титруемая кислотность возрастает по мере развития в нем микроорганизмов, которые сбраживают молочный сахар с образованием молочной кислоты. Повышение кислотности вызывает нежелательные изменения свойств молока, например снижение устойчивости к нагреванию.

Количество мезофильных аэробных и факультативно анаэробных микроорганизмов (КМАФАнМ) – является одним из основных показателей санитарного качества молока. Требования к молоку сырому по бактериальной обсемененности установлены техническими регламентами таможенного союза. Микробиологические показатели молока по КМАФАнМ должны соответствовать требованию технического регламента таможенного союза «О безопасности молока и молочной продукции (ТР ТС 033/2013) от 09.10.2013 г, и составлять не более 5×10^5 КОЕ/см³.

В молоке поступившем в ТОО «Новый день» из ТОО ОХ «Заречное» показатель КМАФАнМ составил 1×10^5 КОЕ/см³, из ИП «Туран» п. Бурли Карабалыкского района 4×10^4 КОЕ/см⁴, из ТОО «Надеждинка», Костанайского района 2×10^3 КОЕ/см³, из ТОО «Агро-Торо», Карабалыкского района 3×10^4 КОЕ/см³.

Содержание КМАФАнМ в молоке свидетельствует о санитарно-гигиеническом состоянии молока, степени его обсемененности микрофлорой, позволяет судить о здоровье молочного стада, состоянии вымени, об эффективности мойки и дезинфекции оборудования, о соблюдении санитарно-гигиенических условий производства, а также об условиях хранения молока.

Молоко, поступившее в ТОО «Новый день» из хозяйств поставщиков содержит соматические клетки в количестве от $420 \pm 10,3$ до $750 \pm 14,2$ тыс/см³, что не соответствует требованиям ТР ТС 021/2011. «О безопасности пищевой продукции».

Содержание соматических клеток является важным показателем безопасности молока и показывает его пригодность для переработки. Присутствие в молоке большого количества соматических клеток ведет к снижению его качественных показателей: теряется биологическая ценность, ухудшаются технологические свойства при переработке. Молоко становится менее термоустойчивым, хуже свертывается сычужным ферментом, замедляется развитие полезных молочнокислых бактерий.

Таким образом, в целом молоко из поступивших хозяйств соответствует требованиям ГОСТа 13264-88 на молоко, но по количеству соматических клеток наблюдается превышение их количества, что не соответствует требованиям ТР ТС 021/2011 «О безопасности пищевой продукции».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шевелев, С.А. Актуальные вопросы качества и безопасности молочных продуктов // Переработка молока. Специализированный журнал. 2014. № 7 (178). С. 6 -11.

2. Боровков М.Ф., Фролов В.П., Серко С.А. Ветеринарно-санитарная экспертиза с основами технологии и стандартизации продуктов животноводства. Учебник / Москва.: 2010-С.342-344.
3. Радионов, Г.В. Изменение микрофлоры сырого молока по сезонам года. Научный журнал / Г.В. Радионов // Молочная промышленность. Москва, 2011. - №6. –С. 32 -35.
4. Бутко М.П., Костенко Ю.Г. Руководство по ветеринарно – санитарной экспертизе и гигиене производства мяса и мясных продуктов. –М.: РИФ Антиквар, 1998 г.

ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРДЫ ІЗДЕСТІРУ КЕЗІНДЕ СЕЙСМОБАРЛАУ ЖҰМЫСТАРЫН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Байдаулетова Г.К.
carlugast69@gmail.com

Кен объектілерінің үшөлшемді геологиялық үлгілерін құру оларды зерттеу үдерісін жеңілдетеді. Бұл ретте тартылатын геологиялық-геофизикалық ақпаратты барынша толық іске асыруға қол жеткізіледі және олардың геологиялық құрылымының маңызды ерекшеліктерін анықтау айтарлықтай жеңілдетіледі. Тәжірибелік тұрғыдан, кен орындарының тұрақты жұмыс істейтін құрылымдық-геологиялық және геологиялық-технологиялық көлемдік модельдері неғұрлым тиімді, олар кен орындарын зерттеу мен пайдаланудың барлық сатыларында жаңа деректер алу шамасына қарай, тіпті оларды толық өңдеуге дейін дәйекті түрде дамып келеді. [1]

Терең жатқан кенді объектілерді іздеу проблемасының туындауына, еңбек сыйымдылығы мен бұрғылау жұмыстарының құнының өсуіне байланысты қатты пайдалы қазбаларды іздеу мен барлаудың геофизикалық әдістерін кеңінен қолдануға көп көңіл бөлінуде. Кенді сейсмобарлау жер қыртысын өңірлік зерттеу кезінде де, сондай-ақ мұнай іздеу жұмыстары кезінде дәстүрлі сейсмобарлаумен зерттелетін ортаға қарағанда анағұрлым күрделі геологиялық ортадағы кенді кен орындарын құрылымдық бақылаудың әртүрлі ауқымды міндеттерін шешу кезінде де қолданылатын кең ауқымды әдістердің қатарына жатады [2].

Бүгінде кен перспективалы алаңдарды құрылымдық карталау және терең жатқан кенді кешендерін егжей-тегжейлі зерделеу әдістерінің бірі ретінде жоғары тығыздықты кең ауқымды сейсмикалық 3D барлауды пайдалану мүмкіндігін бағалаудың алғы шарттары бар. Сейсмикалық барлау жұмыстарын жүргізу үшін серпінді тербелістерді тіркеудің, қабылдаудың және қозудың қазіргі заманғы құралдарын, 3D сейсмобарлаудың әртүрлі әдістерін, өңдеу және интерпретациялық кешендердің кең мүмкіндіктерін ескере отырып, жоғары сапалы материалдар алынуы және мынадай геологиялық міндеттерді шешу кезінде кен сейсмобарлаудың жоғары тиімділігі дәлелденуі мүмкін: кенді аудандардың құрылымдық-тектоникалық құрылысын зерттеу, кенді бақылау құрылымдарын бөлу және нақтылау, кенді бақылау сынықтарын табу және терең карталау., интрузияларды көлемді карталау және кенді ішкі интрузивті аймақтардың кеңістіктік орналасуын анықтау, дифференцияланған интрузиялардың морфологиясын оқшаулау және зерттеу [3].

Соңғы жылдары кенді кен орындарын игеру мен пайдалануға аса күрделі геологиялық құрылымы бар және тереңдігі үлкен объектілер кіреді, бұл осы объектілерді игеру мен игерудің арнайы шарттарын талап етеді. Сонымен бірге бұрғыланған "бос" ұңғымалардың пайызы төмендемейді, бұл зерттелетін перспективалы кен объектілерінің құрылысының күрделілігіне байланысты. Екінші жағынан үлкен тереңдікте кен шоғырларының болуы практикалық тәжірибе арқылы дәлелденді. Өсіп келе жатқан құны мен бұрғылау күрделілігін ескере отырып, кен шоғырларын болжаудың шынайылық коэффициентін

арттыруға мүмкіндік беретін технологиялар үлкен мәнге ие болады. Осындай технологиялардың бірі геологиялық орталарды 3D модельдеу болып табылады [4].

Күрделі салынған геологиялық орта мен кен нысандарын құру және құрылымын үлгілеу мәселелерін шешу, оларды игеру тәуекелдерін азайту олардың зерттелу кезеңдері мен сатыларында күрделі және аса күрделі құрылымның кен денелерінің шынайы үлгілерін құрумен байланысты ғылыми әзірлемелер негізінде қатты пайдалы қазбалар кен орындарын ұтымды игеру мәселелерін шешу үшін өзекті міндет болып табылады. Бұл ретте неғұрлым күрделі және проблемалық геологиялық модельдер дизъюнктивтік тектоникамен, блок құрылымының болуымен, жыныстардың литологиялық-фациалды құрамының әртүрлілігімен, кен денесінің және сыйымды ортаның әртүрлілігімен күрделенген объектілерге тән [5].

Бүгінгі күні геологиялық барлау жұмыстарын жоспарлау, қорларды есептеу және кен орындарын игеруді жобалау кезінде тәжірибеленуші геологтар әлі де жеткілікті дәрежеде саналы, зерттелген және пайдаланған, кенді аудандарда тектоникалық және литологиялық-фациальды жыныстардың біртектілігі мен кен орындарының күрделі құрылысының басқа да белгілерін тікелей немесе жанама түрде көрсететін, бүкіл әлемде жинақталған үлкен нақты материал.

Кен объектілерінің көлемді компьютерлік модельдерін құру, ең алдымен, олардың көпшілігіне тән, пайдалы қазба кен шоғырларының айтарлықтай күрделі морфологиясына негізделген бірқатар ерекшеліктерге ие. Атап айтқанда, осындай модельдерді қалыптастыру кезінде интерактивтік құрамдауыштың рөлі өте жоғары, өйткені ақпараттың салыстырмалы жеткіліксіздігі жағдайында құрылымдық-геологиялық құрылымдар айтарлықтай мөлшерде геологиялық жоспарда ұқсас объектілердің құрылысы туралы негізгі білім іргетасына негізделген түпнұсқаның неғұрлым ықтимал құрылысы туралы априорлық ұғымдарға бағдарланумен жүзеге асырылады. Бұл жағдай модельдеу объектісінің геологиялық құрылысының ерекшеліктері туралы түсінік субъективті сипаттағы бірқатар факторларға тәуелді болып отыр, олардың арасында кәсіби дайындық, жобаны іске асыратын зерттеушілердің тәжірибесі мен ой-өрісі соңғы рөл атқармайды. Мұндай контексте осындай априорлық көріністерді объектінің көлемді моделін қалыптастыру жөніндегі жұмыс шамасына қарай міндетті түрде түзетілетін бастапқы бағдар ретінде ғана пайдалану керек. Тәжірибе көрсеткендей, геологиялық-геофизикалық зерттеулердің кеңістіктік құрылымдалған нәтижелерінің қарапайым үш өлшемді визуализациясы жинақталған ақпараттың барлық сомасын принципті қайта пайымдауға жиі әкеледі, бұл модельдеу объектісінің көлемдік құрылымы туралы ұсынысқа айқындаушы әсер етеді.

Қазақстанның жер қойнауында әлемдік барланған мыс қорының көрсеткіштері 6% құрайды, 1 кестеде көрсетілген.

1-кесте. Қазақстанның жер қойнауында әлемдік барланған мыс қорының көрсеткіштері

Қазба қорының атауы	Шоғырлануы %
---------------------	--------------

Мыс құмтас	51
Мыс-порфир	26,5
Колчедан	14,5
Өнеркәсіптік санаттағы қорлар	84
Белсенді қорлар	57,6

Мыс қоры бойынша Қазақстан әлемде 5-орында, ал кендегі металл мөлшері бойынша (0,44%) – 75-орында. Мыс кен орындарының өзінде мыстың құрамы орташа 0,65% құрайды, кен құрамы аз мыс-порфир кендерін есептегенде - 1,25%.

Мыс құмды кен орындары – Жезқазған, Жаман-Айбат, Жыланды тобы қорлары мен өндіру бойынша жетекші түрлердің бірі болып табылады. Кремнийлі-карбонатты формациялардағы кен орындары аз ғана таралған. Осы түрдегі барлық танымал өкілдердің (Успенск, Алтынтөбе, Горнов пирамидасы) көлемі аз, бірақ мыс қазбасы бай кендер – 10 және одан да көп пайызын құрайды.

Қазақстан әлемдік мыс саудасында елеулі орын алады, оның өндірісі бойынша әлемнің алғашқы ондығына кіреді. Қазақстанда мыстың ең үлкен көлемі 1988 жылы (462 мың т) өндірілген. Мыстың расталған қорлары бойынша Қазақстан әлемде бесінші орында, ал кендегі мыстың орташа мөлшері бойынша (0,44 %) 88 елдің 75-ші орында.

Бүгінгі таңда Қазақстанның кен аудандарының көпшілігі жер бетінен жақсы зерттелген және терең емес және жеңіл ашылатын кен орындарының қоры іс жүзінде таусылған. Өңірдің басым бөлігінде 1000-1500м тереңдіктегі кен орындарын іздеу міндеті тұр. Мұндай міндеттерді шешу кезінде іздестірудің тікелей әдістері кенді аудандардың, кен өрістері мен кен орындарының көлемді геологиялық құрылымының ерекшеліктерін зерттеуге және қолдануға негізделген, яғни көлемді геологиялық үлгілеу негізінде жанама түрде ауыстырылады. Кенді аудандардың айтарлықтай күрделі құрылысын және олардың қабаттайтын жыныстарының, кендердің және кен маңындағы қабаттардың едәуір саралануын ескере отырып, көлемді геологиялық моделдеуде қойылған міндеттерді шешу геологиялық және геофизикалық әдістерді кешендеу, жыныстар мен кендерді егжей-тегжейлі геохимиялық және физикалық-химиялық зерттеу негізінде ғана мүмкін болады.

Сейсmobарлау жұмыстарының жалпы кешенінде оларды топографиялық-геодезиялық және навигациялық қамтамасыз ету үлкен рөл атқарады. Геодезиялық деректерсіз геологиялық зерттеулердің сапалы соңғы нәтижесін алу мүмкін емес, оның ішінде әртүрлі геологиялық карталар мен тіліктер. Физикалық өрістердің параметрлерін өлшеу қателіктерін және олардың одан әрі сандық түсіндірілуін координаттар мен биіктіктерді анықтау дәлдігімен тығыз байланыста ғана қарастыру қажет. Сондықтан пайдалы қазбаларды барлау мен іздестірудің түрлі әдістерін геодезиялық қамтамасыз етудің басты міндеттерінің бірі нақты зерттеу объектілерінің параметрлерін өлшеу пункттерінің координаттары мен биіктігін анықтаудың оңтайлы жол берілетін қателіктерін негіздеу болып табылады.

Сейсmobарлау жұмыстарының рұқсат ету қабілеті мен дәлдігін арттыру дәлдікке қойылатын талаптарды арттыру, демек, оларды геодезиялық қамтамасыз ету қажеттілігін тудырады. Сейсmobарлау кезінде орындалатын геодезиялық өлшеулердің дәлдігіне қойылатын талаптардың қатаң негіздемесінің маңызы зор, өйткені дәлдікті арттыру жұмыстардың құнын арттырады, ал дәлдікті төмендету сейсмикалық зерттеулердің ақауына әкелуі мүмкін. Осыған байланысты жұмыста геодезиялық өлшеулердің рұқсат етілген қателіктерінің математикалық негіздемесі орындалды. Орналасқан жерін анықтаудың түрлі геодезиялық жүйелерін пайдалану кезінде геодезиялық өлшеулердің рұқсат етілген қателігі сейсмикалық барлау жұмыстарын геодезиялық қамтамасыз етудің таңдалған әдістері мен құралдарының әлеуетті қол жетімді дәлдігімен анықталады.

Дәстүрлі әдістер мен құралдар арқылы сейсmobарлау жұмыстарын геодезиялық қамтамасыз ету кезінде барлық технологиялық рұқсатнамаларды сақтаудың маңызы зор.

Геодезиялық -топографиялық жұмыстар толықтай геологиялық барлау жұмыстарын қамтамасыз ету үшін келесі жұмыс топтамаларын қамтиды:

- геодезиялық тірек және түсіріс торларын құру;
- топографиялық түсіріс негіздерін жобалау;
- геологиялық барлау қазбаларының геометриялық элементтерін жобадан жергілікті жерге көшіру;
- бұрғылау ұңғымаларының координаталарын анықтап, топографиялық негіз жасау;
- барлық далалық түсірістерді камералды өңдеуде ГАЗ бағдарламаларын қолдану.

Сейсмикалық барлау жұмыстарын геодезиялық қамтамасыз етудің заманауи әдісі жаһандық жерсеріктік жүйелерді пайдалануға негізделген технология болып табылады. Жерсеріктік өлшеулер кезіндегі қателер көздерінің бірі радиосигналдарды таратудың көп жолды (көп сәулелік) болып табылады. Статикалық және кинематикалық әдіспен дәл (сантиметрлік) анықтамаларда сигналдың көп жолды таратылу жиілігі өлшеу қателіктерінің басты көзі болып табылады. Қабылдағыштың кіруіне тек қана тікелей радиосигналдар (тікелей толқын) ғана емес, сонымен қатар жер бетінен, антеннаны қоршаған объектілерден шағылысқан және дифракция салдарынан байытқан сигналдар, ұсақ заттар да келеді. Орманды жерлерде орындалған зерттеулер негізінде көрсетілген сигналдардың болуы жағдайында кодтық қабылдағыштармен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін "антенна динамикасы" технологиясы әзірленді.

Қорытынды жасай отырып, топографиялық түсірілімді өндіру кезінде қазіргі заманғы технология нақты уақытта өлшеудің кинематикалық режимін іске асыратын спутниктік қабылдағыштарды, электрондық тахеометрлерді және басқа да аппаратураларды кешенді пайдаланудан тұрады деп айтуға болады. Координаталар мен биіктіктерді анықтау үшін жерсеріктік қабылдағышты сандық микробарометрмен біріктіру, сондай-ақ жерсеріктік аппаратураны кешендеу жолымен спутниктік геодезия технологиясының кешені әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Прихода, А.Г. Геодезическое обеспечение сейсморазведочных работ: Метод, рекомендации Текст. / А.Г. Прихода, А.К. Мозгов, Г.И. Мальцев и др. - Новосибирск: СНИИГГиМС, 2000. — 160 с.
2. Глаголев, В.А. Спутниковое навигационно-геодезическое обеспечение геолого-геофизических исследований Текст. / Глаголев В.А.— СПб.: ВИРГ-Рудгеофизика, 2000. — 116 с.
3. Глазнев В.В. Система для создания трехмерных моделей геологических объектов // Вестн. Воронеж. ун-та. Сер. геол. -2000. -№8. -С.205-207

АЛМАТЫ ОБЫЛЫСЫ БОЙЫНША ІРІ ҚАРАНЫҢ ЛЕЙКОЗЫНА МОНИТОРИНГТІК ЗЕРТТЕУ ЖҮРГІЗУ

Байдилдаева И.К., в.ғ.м., ассистент
Толепова Г. К., в.ғ.м., аға оқытушы
Турабеков М.Р., в.ғ.м., ассистент
Асқар А. А., в.ғ.м., ассистент
turabekov.m@mail.ru.

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., ҚР.

Аңдатпа. Алматы облысы бойынша жеке аудандарға 2018-2019 жылдар аралығында жүргізілген зерттеу нәтижесінде жалпы саны 2660 бас ірі қара лейкозға оң нәтиже көрсеткендігі анықталды, оның ішінде 6,3% ИДР-да, 8,1% ИФР-да анықталды. Үш жыл ішінде 108 эпизоотологиялық бөлімше зерттелді. Жалпы эпизоотологиялық деректер бойынша орта есеппен 3 жыл ішінде лейкозды жұқтырудың жоғарғы деңгейі Жамбыл ауданында ИДР бойынша 6% , ИФТ 40%, Кербұлақ ауданында 9,8% және 23,5%, Алакөл ауданында 7,4 және 18,4%. Ірі қараның лейкозынан Алматы облысының ішінде аурудан сау аймақ Райымбек және Сарқант аудандары екендігі анықталды.

Түйін сөздер: ИФТ, ИДР, РФ, витаминдер, лейкоз.

Кіріспе. Соңғы жылдары әлемнің кейбір елдерінде, соның ішінде Қазақстанда, ірі қара лейкозының вирусін жұқтырған жануарлардың саны жылдан-жылға өсіп келе жатқаны белгілі. Мысалға Ресейде негізгі жұқпалы аррулардың арасында, лейкоз 40,0%-ды құрайды. Бұл динамика соңғы онжылдықта байқалды. 2010 жылдан бастап субъектілер тұрғысынан анықталған қолайсыз аумақтар санының артуы байқалады. Қазіргі таңда Ресей бойынша 69 субъекті аурудан сау емес аймақ болып табылады. 2017 жылдың соңында РФ-да 2113 лейкоздан сау емес пунктердан 19480 бас ірі қара лейкозбен ауыратындығы анықталды. 2018 жылы қайта зерттеу нәтижесінде 219 аурудан сау емес пунктерден, 19096 бас ірі қара лейкозды жұқтырғаны анықталды [1]. Жапонияда бұл індеттің вирусін жұқтыру төмен көрсеткіште яғни, 28,6% және ірі фермаларында 68,1% -ды құрайды. Канадада 20,8-37,4 және 89% , Түркияда жалпы көрсеткіш 48,3%-ды құрайды. Ірі қараның лейкозын көптеп таралуының себебі, зерттеушілердің мәліметтері бойынша фермаларда жыл сайын тиімді кешенді шаралардың жасалмауымен бірге, ауырған және ауруды жұқтырған жануарлардың болуына қарамастан, бұл жыл сайын жоғары өнімді сиырдың 10-15% төмендеуіне, сүтті өнімділіктің 10-15% -ға төмендеуіне және жасырын инфекцияның болуы 2,0-7,0% -ға төмендеуіне алып келеді [2].

Қазақстан Республикасында 2002-2011 ІҚ лейкозына серологиялық зерттеу нәтижесінде Қостанай облысы аурудан сау емес аймақ бойынша жоғарғы деңгейлі 6,6%-ды, Солтүстік Қазақстан облысы 4,7%-ды, Шығыс Қазақстан облысы 3,7%-ды және Павлодар облысы 3,5%-ды құрады. Маңғыстау облысы аурудан сау аймақ болып табылды.

Кесте 1 - Алматы облысы бойынша ИФТ және ИДР –да ірі қараның қан сарысуынан лейкозды зерттеу нәтижесі.

№	Алматы облысында орналасқан аудандар атауы.	Эпизоотиялық бірлік 2017-2019 жж.			ЖШС «ҚазҒЗВИ» 3 бойынша зерттелді.				
		2017	2018	2019	Зерттеуге алынған сынама	ИДР+	%	ИФТ +	%
1	Ақсу	5	-	-	85	3	5	3	3,5
2	Алакөл	6	-	2	255	19	7,4	47	18,4
3	Ескелді	5	2	-	164	8	4,8	8	4,8
4	Қаратал	4	-	2	115	13	11,3	15	13
5	Кербұлақ	5	2	-	153	15	9,8	3	23,5
6	Көксу	5	3	-	182	23	12,6	12	6,5
7	Панфилов	6	-	2	161	8	4,9	7	4,3
8	Сарқант	5	-	2	117	0	0	0	0
9	Ұйғыр	5	-	2	169	4	2,3	0	0
10	Талдықорған қ.	1	-	2	85	1	1,1	4	4,7
11	Текелі қ.	1	-	-	5	6	10,9	1	1,8
12	Іле	3	-	2	150	15	10	8	5,3
13	Балқаш	5	1	2	330	33	10	26	7,8
14	Райымбек	5	-	2	158	0	0	0	0
15	Енбекші	5	2	-	115	12	10,4	11	9,5

Елде, ауруды жұқтыру динамикасы жылдан-жылға артып келеді 2015 жылы 1,9%, 2016 жылы 3%, 2017 жылы - 4,9%, 2018 жылы - 8,1% және 2019 жылы - 4,6% көрсеткіште болды [3].

Жоғарыда келтірілген мәліметтерден көрініп тұрғандай елде, жануарлардың серологиялық зерттеулерге толық қамтылмағанына қарамастан індеттің кеңінен тарлып жылдан-жылға жоғарлағаны байқалады, бірақ бұл деректер республикадағы осы аурудың нақты эпизоотиялық жағдайын көрсетпейді.

Сондықтан республиканың шаруашылық субъектілерінде лейкоздарға арналған нақты эпизоотиялық жағдайды белгілеу және осы аурумен күресудің тиімді шараларын әзірлеу өте маңызды болып табылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу жұмыстары ЖШС «Қазақ ғылыми-зерттеу институтының» вирусология бөлімінің базасында жүзеге асырылды.

Ірі қараның лейкозы бойынша мәліметтер ҚР ауылшаруашылық министрлігінің 2016-2019 жылдар аралығындағы статистикалық мәліметтерден алынды. Індеттің алдын алу және қазіргі жағдайдын жою «Ірі қара мал лейкозындағы эпизоотологиялық талдау» ұсынымына сәйкес Қазақстан Республикасының субъектілерін эпизоотологиялық зерттеу негізінде жүргізілді [4].

Гемотологиялық зерттеуге 0,02 мл 10%-ды Трилон Б ерітіндісі бар пробиркаларға қан алынып 12 сағат ішінде зерттеуге жеткізілді. Қан сарысуындағы вирусқа қарсы антиденелердің бар болуы жалпы қабылданған әдістемелік нұсқауларға сәйкес орындалды.

ИДР реакцисын Курск биофабрикасынан алынған «Ірі қара лейкозын иммунодиффузды реакциясында анықтау жиынтығы» және Қазақстан Республикасының «ДиаВак-АБН» кәсіпорны дайындаған жиынтықтар өндірушінің нұсқаулықтарына сай серологиялық реакциялар қойылды.

ИФТ реакциясы альтернативті әдісретінде «Нарвак» компаниясы ұсынған «Ірі қара лейкоз вирусының антиденсін анықтауға арналған жиынтық» пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелерін талдау. Кестеде көрсетілген мәлімет бойынша 2018-2019 жылдар аралығында Алматы обылысы бойынша ірі қара лейкозына жалпы саны 2 660 бас зерттелінді, олардың ішінде ИДР-да 169 оң нәтиже және ИФТ 217 бас оң немесе, 6,3% және 8,1%. Үш жыл ішінде 108 эпизоотологиялық бөлімше зерттелді. Жалпы эпизоотологиялық деректер бойынша орта есеппен 3 жыл ішінде лейкозды жұқтырудың жоғарғы деңгейі Жамбыл ауданында ИДР бойынша 6% , ИФТ 40%, Кербұлақ ауданында 9,8% және 23,5%, Алакөл ауданында 7,4 және 18,4%. Ірі қараның лейкозынан Алматы обылысының ішінде аурудан сау аймақ Райымбек және Сарқант аудандары екендігі анықталды.

Лейкоз вирусын жұқтыру деңгейінің көрсеткіші 2-ші кестедегі мәліметте көрсетілген.

Кесте 2 - Алматы обылысының жекелеген аудандарында 2018-2019 жж. лейкоз вирусын жұқтыру деңгейінің көрсеткіші

№	Атауы	Барлығы	P+	%	ИФТ+	%	Барлығы	ИДР	%	ИФТ+	%	Барлығы
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Ақсу	5	3	2,1		2,1	0	5	5	6	5	14
2	Алакөл	95	9	20,2	7	1,6	0	5	0	1.5	40	0
3	Ескелді	0	6	8,5	6	5	2	2	12	2	1	25
4	Қаратал	5	4	25,4	4	5,4	5	11	11	2	20	0
5	Кербұлақ	7	1	19,3	4	4,6	6	5	2	4	5,0	7
6	Көксу	5	9	10,6	2	4,1	7	4	4,4	0	50	25
7	Панфилов	0	0	10	7	7	13	5	5	2.5	25	0
8	Сарқант	7	10	0	20	20	5	5	0	1.2	5	0
9	Ұйғыр	9	4	6,8	4	8	5	0	0	1.3	4	10
10	Талқорғ. қаласы	5	11	1,8	1	8	5	0	8	14	25	0
11	Текелі қаласы	5	18	14,5	8	4,5	5	0	5	13	30	23
12	Іле	6	3	36,1	2	0	0	0	5	12	25	4
13	Балқаш	0	7	45	0	80	30	15	67	1	6,6	40
14	Райымбек	0	10	0	20	10	0	5	6	1.3	5	8
15	Енбекші	0	5	25	10	10	5	10	10	1	4,0	20
16	Карасай	8	1	1,1	11	1	0	15	6,7	1	6,6	25
17	Талғар	5	0	1,3	0	0	0	0	5	4	2,5	0
18	Жамбыл	2	0	23	5	0	52	1	23	4	5,8	30
19	Наурызбай	3	1,2	25		5	0	10	10	4	3,3	25
	Барлығы	223	6	7,8	14	6	54	7	65	6	1,6	83

Ескерту: – * (з/і) – зерттелмеді, анықталмады

2-ші кестеде көрсетілген мәлімет бойынша аудандарда аудандарда толығымен сау аймақтан, ауруды жұқтырудың жоғарғы деңгейіне дейін жылдар бойынша пайызбен нақты есептеліп көрсетілген. Ауруды жұқтырудың пайызы 2017 жылы ИДР-да 7,8 % және ИФТ-да 9,6%, 2016 жылы 5,65% және 11,6%, 2017 жылы 4,5% және 3,4% көрсеткіште болды. Ірі қара лейкозын жұқтырудың көрсеткіші аудандар бойынша 2,1-ден 45,0%-ға дейін болды. Ақсу ауданының Жаналық ауылдық округінде ауруды жұқтырудың жоғарғы деңгейі 7,7%, Алакөл ауданында, Жайпак ауылдық округінде - 27,3% және Қамысқала - 81,8%, Кербұлақ ауданында, Қарашоқы ауылдық округінде - 8,3%, Көксу ауданында Лабасы ауылдық округінде 10%, Панфилов ауданының Айдары ауылдық округінде ғана - 60,0%, Баскүншіде - 18,1% және Үшаралда - 30,0 %, Ұйғыр ауданының Шарын селолық округінде - 4,1%, Іле ауданында ЖШС «МежАгро» 75,0% және Ащыбұлақ 33,3%, Балқаш ауданының Ақкөл селолық округінде 100,0%, Миялы 66,7%, Бірлік 16,7% және Бақанас 41,7%, Енбекшіқазақ ауданының Саймасай ауылдық округінде 50,0%, Жаңашар 66,7% және Ащыбұлақ 8,3%. Алматы обылысының ішінде 14 ауданының ішінде, лейкоз індетінен 4 аудан сау екендігі анықталды атап айтқанда: Ескелді, Қаратал, Сарқант, Райымбек. ИДР мен ИФТ реакцияларының нәтижелері бойынша оң нәтиже ИФТ реакциясында, ИДР-на қарағанда 1,8% -ға жоғары болды.

Қорытынды. Ірі қара лейкозының эпизоотиялық жағыдайын анықтау мақсатында жүргізілген мониторингтік зерттеу нәтижесінде 2018-2019 жылдар

аралығында Алматы обылысы бойынша ірі қара лейкозына жалпы саны 2 660 бас зерттелінді, олардың ішінде ИДР-да 169 оң нәтиже және ИФТ 217 бас оң немесе, 6,3% және 8,1%. Үш жыл ішінде 108 эпизоотологиялық бөлімше зерттелді. Жалпы эпизоотологиялық деректер бойынша орта есеппен 3 жыл ішінде лейкозды жұқтырудың жоғарғы деңгейі Жамбыл ауданында ИДР бойынша 6% , ИФТ 40%, Кербұлақ ауданында 9,8% және 23,5%, Алакөл ауданында 7,4 және 18,4%. Ірі қараның лейкозынан Алматы обылысының ішінде аурудан сау аймақ Райымбек және Сарқант аудандары екендігі анықталды.

Ауруды жұқтырудың жоғарғы пайызы 2018 жылы ИДР-да 7,8 % және ИФТ-да 9,6%, 2019 жылы 5,65% және 11,6%, 2017 жылы 4,5% және 3,4% көрсеткіште болды. Алматы обылысының ішінде 14 ауданының ішінде, лейкоз індетінен 4 аудан сау екендігі анықталды атап айтқанда: Ескелді, Қаратал, Сарқант, Райымбек. ИДР мен ИФТ реакцияларының нәтижелері бойынша оң нәтиже ИФТ реакциясында, ИДР-на қарағанда 1,8% -ға жоғары болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бахтаунов Ю.Х., Маманова С.Б., Бижанов А.Б., Карабасова А.С. Основные методы профилактики и ликвидации лейкоза КРС //Жайык ветер. - Орал, 2016. - №4 (97). - С.4-6.

2. Информационный плакат: Лейкоз: утв. Каз. науч.-исслед. вет. ин-т.- Алматы, 2016.- 1 с.: ил. 4; 26 см.

3. Ескертпе: Ірі қара мал лейкозы: бекіт. Қаз. ғыл.-зерт. вет. ин-ты.-Алматы, 2016.- 3 б.: ил. 2; 19 см.

4. Рекомендации: Мероприятия по профилактике и оздоровлению от лейкоза крупного рогатого скота в хозяйствующих субъектах Республики Казахстан. – КазНИВИ. – Алматы. – 2015. - 16 с.

5. Султанов А.А, Маманова С.Б., БахтауновЮ.Х., Исалдаева Р.К. Свидетельство о государственной регистрации прав на объект авторского права №2043 от 22 августа 2017 года «Способ Эпизоотологического мониторинга лейкоза крупного рогатого скота».

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Байспай Г.Б.

gulshat.bgb1@gmail.com

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Ақпараттық қауіпсіздік жүйелері» мамандығы
докторанты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада киберқауіптерді анықтау үшін қолданылатын әлеуметтік желілерді талдаудың негізгі әдістері қарастырылған. Әлеуметтік желілердегі қауіптердің негізгі түрлері ұсынылған және олардың алдын-алудың кейбір әдістері сипатталған. Интернет-қауымдастықтарды анықтау, қауымдастықтардағы көшбасшыларды анықтау, қауымдастықтың тұрақтылығын талдау, мәтіндік ақпаратты кластерлеу және басқалар сияқты кибер қатерлерді анықтауға бағытталған әлеуметтік желілерді талдаудың типтік міндеттері қарастырылады. Әлеуметтік желілерді талдауда кеңінен қолданылатын графикалық теорияның және деректерді шығару әдістерінің негізгі кластары сипатталған.

Әлеуметтік желілердің қарқынды дамуы және олардан ақпарат жинау мүмкіндігі әлеуметтік желілерді талдауға (ӘЖТ) деген қызығушылықтың едәуір артуына және танымал бола бастаған және әртүрлі салаларда қолданылатын жаңа әдістердің пайда болуына әкелді: сарапшыларды іздеу, мамандар тобын жалдау, әлеуметтік ұсыныстар, маркетинг, байланыс, жарнама және басқалары. Қазіргі уақытта ӘЖТ бірқатар экономикалық және ұйымдастырушылық құбылыстар мен процестерді зерттеуде, қаржы ұрлаумен, жеке тұлғалардың мәліметтерін ұрлаумен, ғаламтордағы алаяқтықпен, кибершабуылдармен, бағалы қағаздармен және инвестициялармен заңсыз операцияларды тергеуде, тәртіпсіздіктерді болдырмауда және т.б. үрдістермен күресуде қолданылады [1,2,3].

Осылайша, ақпаратты жинау, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін әлеуметтік желілерді бақылау және талдау маңызды және өзекті болып табылады. Бұл жұмыстың мақсаты – әлеуметтік желілердегі қауіптерді анықтау, алдын алу және онымен күресу үшін қолданылатын әлеуметтік желілерді талдаудың негізгі міндеттері мен әдістерін қарастыру және талдау.

Бірінші әдіс – желідегі достар. «Достар» тізімінде тұрған адамдарға сенім әрқашан кездейсоқ адамдарға қарағанда жоғары. Бір жағынан, бұл жақсы, өйткені компанияның, брендтің немесе адамның айналасында адал аудитория қалыптасады. Екінші жағынан, бұл шабуылдаушылар үшін мүмкіндік болып табылады.

Келесі кезекте – достар формасы. Әлеуметтік желілердің барлығында дерлік еліктеу әркім үшін нақты мәселе болып табылады. Хабар досыңыздан келгеннен соң, адамдар оған сенуге бейім. Бұл өзіне тән сенімділік пен қарапайым қызығушылық зиянды сілтемелерде шертудің жоғары деңгейіне әкеледі, бұл құпия сөзді алу шабуылдарын сәтті етеді. Аталмыш жаңарту хабарламаларында көбірек есептік жазбаның құпия сөздерін алу үшін басқа зиянды сайттарға сілтемелер бар.

Үшінші мәселе – желідегі қауымдастықтар. Желідегі қауымдастықтар олардың қатысушылары арасында көптеген қосылыстардың болуымен және желінің басқа мүшелерімен қосылыстардың едәуір аз болуымен сипатталады. Қауымдастық ұқсас тақырыптары бар веб-беттер тобына, әлеуметтік желілердегі туысқан адамдар тобына сәйкес келуі мүмкін және т.б.

Қауымдастықтың қарапайым жағдайы – бұл әр мүше әрқайсысымен байланысты, ал басқа желі мүшелері қауымдастық мүшелерімен байланыс орнатпауы мүмкін. Қауымдарды сәйкестендіру (айқын және жасырын) желілік талдаудың маңызды міндеті болып табылады, оған қауымдастық мүшелерінің жіктелуі, нәтижесінде біртекті топтарды, көшбасшылар немесе сарапшылар тобын анықтау кіреді [4,5,6,7]. Қауымдастықтың ашылуы көптеген жағдайларда кластерлік, әртүрлі әлеуметтік желілерге қатысты Data Mining-тің дәстүрлі міндеті болып табылады. Мақсатты топтық қауымдастықтарды анықтау арқылы бөлу тәсілдері математикалық модельдерді құруға, содан кейін ақпараттық ықпал мен бақылау модельдерін қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, желілік талдау әртүрлі саладағы қатысушылар арасындағы қатынастардың құрылымын зерттейді және графикалық теорияны қолдана отырып, олардың арасындағы жасырын қатынастарды ашады [8].

Қауымдастықтың тұрақтылығын талдау. Ашық және жасырын қауымдастықтарды талдау бізге әлеуметтік құрылымдардың тұрақтылығын зерттеуге мүмкіндік береді. Әдетте топтық құрылымның уақытша тұрақтылығын талдау үшін келесі әдіс қолданылады. Алғашқы үш өлшемді матрица жасалады, онда жолдар қатысушылардың өздері ұсынған барлық басқа қатысушылармен өзара әрекеттесу бағаларын білдіреді; бағандар - қатысушының өзара әрекеттесуін жеке бағалайды; уақыт кезеңдері үшінші осьте орналасқан. Осыдан кейін өлшемдерді азайту әдістері қолданылады (мысалы, негізгі компоненттерді талдау), яғни матрицаның жолдары мен бағандары арасындағы қатынасты сипаттайтын евклид кеңістігінде шыңдарды жобалау. Нәтижесінде кіші топтар мәртебесінің өзгеруі аясында желі қолданушысының күйіндегі өзгерістерді көзбен көруге болады.

Қауымдастық көшбасшыларын анықтау. Қоғамдастықтағы көшбасшыларды іздеу ӘЖТ-ның маңызды міндеті болып табылады, өйткені ақпараттық әсерді зерттеу және модельдеу кезінде қауымдастық мүшелерінің өзара әрекеттесу сипаты, олардың арасындағы байланыс және ақпарат ағынын тарату заңдылықтары туралы мәліметтер болуы маңызды. [9] мәліметтері бойынша, белгілі бір әрекетті орындағаннан кейін, белгілі бір әрекет белгілі бір уақыт аралығында қайталанса, белгілі бір қатысушы көшбасшы болады.

Жиілікті талдау негізінде мәтіндік ақпаратты кластерлеу. Әлеуметтік желіден мәтіндік деректерді жинау және топтау арқылы сіз әртүрлі қалалар мен елдердегі әлеуметтік желілерді қолданушылар талқылаған негізгі тақырыптар мен оқиғаларды анықтай аласыз. Қазіргі уақытта мәтіндерді жіктеу және кластерлеу мәселесін шешудің көптеген әдістері бар. Осы негізде көптеген жүйелер мәтіндік мағынаны өңдеуді қолдана отырып жүзеге асырылады. Жиілікті талдаудың негізгі әдістерінің бірі құжаттағы әр сөздің қайталану санын санау болып табылады. Алынған ақпарат негізінде сіз «тегтер бұлты» деп

аталатын құжатты жасай аласыз - құжаттағы сөздердің салмағын визуалды түрде бейнелеуге болады. Сөз салмағын дұрыс есептеу үшін құжатта кездесетін сөз санын ғана емес, сонымен қатар басқа құжаттардағы сөздің кездесетін санын да ескеретін шараларды қолдану қажет.

Графикалық талдау әдістері. Графикалық модельдер және оларды талдау әдістері әлеуметтік желілерді талдауда шешуші рөл атқарады, өйткені кез-келген әлеуметтік желіні $G = (V, E)$ график түрінде математикалық түрде ұсынуға болады, мұндағы V - графиктің шындарының жиынтығы, E - графиктің жиектерінің жиыны, N - бағандағы шындар саны. Әлеуметтік желілердің графикалық модельдері адамдардың экономикалық және коммуникациялық қатынастарын модельдеу, ақпаратты тарату процестерін талдау, бүкіл әлеуметтік желіні бөлуге болатын қауымдастықтар мен байланысты топшаларды табуға көмектемеді. Әлеуметтік желінің графигінде шындар салыстырмалы түрде айтқанда, қатысушылар, ал жиектер олардың арасындағы қатынастардың болуын көрсетеді. Қарым-қатынастар бағытталған және бағытталмаған болуы мүмкін. Әдетте, қатынастардың екі түрі бар: «достық» (адамдар бір-біріне таныс) және «мүдделер» (ортақ мүдделер бар, адамдар бірдей мүдделер тобында).

Автор топтық зерттеу жұмысында [10] ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолданылатын әлеуметтік желілерді талдау әдістерін саралау нәтижесінде, әлеуметтік желілер қолданушылары жазған экстремисттік бағыттағы мәтіндерді анықтау мәселесіне бет алды. Қазіргі таңда мақала авторы желідегі хабарламалардан корпус құрып, семантикалық талдау модельдерін қолданып зерттеу жүргізуде.

Жұмыста автор ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолданылатын әлеуметтік желілерді талдаудың негізгі әдістеріне шолу жасады. Әлеуметтік желілердегі қауіптердің негізгі түрлері және негізгі алдын-алу шаралары қарастырылды. Киберқауіптерді анықтауға бағытталған әлеуметтік желілерді талдаудың типтік міндеттері, мысалы, желідегі қауымдастықтарды анықтау, қауымдастықтардағы көшбасшыларды анықтау, жиілікті талдау негізінде мәтіндік ақпаратты кластерлеу және басқалары ұсынылды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Easley, D., Kleinberg, J. (2010). *Networks, Crowds, and Markets: Reasoning about a Highly Connected World*. Cambridge University Press, 819 p.
2. Jackson, Matthew O. (2010). *An Overview of Social Networks and Economic Applications*. *Handbook of Social Economics*. Retrieved from <https://web.stanford.edu/~jacksonm/socialnetecon-chapter.pdf>. Accessed 07 March 2017.
3. Matthew A. Russell (2011). *Mining the Social Web: Analyzing Data from Facebook, Twitter, LinkedIn, and Other Social Media Sites*. O'Reilly, 332 p.
4. Buzun, N., Korshunov, A. (2012). *Vyivlenie peresekayuschihsoobschestv v socialnyh setyah [Identifying overlapping communities in social networks]*. Moscow, 18 p.

5. Coscia, M., Giannotti, F., Pedreschi, D. (2011). A classification for community discovery methods in complex networks. *Statistical Analysis and Data Mining*, 512-546.

6. Kolomeychenko, M.I., Chepovskiy, A.A., Chepovskiy, A.M. (2014). Algoritm vydeleniya soobshchestv v socialnykh setyah [An algorithm for detecting communities in social networks], *Fundamental and Applied Mathematics*, 19(1), 21-32

7. Mona Jalal, An Hay Doan. A Survey on Community Mining in Social Networks. Retrieved from http://monajalal.github.io/assets/pdf/CS784_report.pdf. Accessed 07 March 2017.

8. Girvan, M., Newman, M.E. (2002). Community structure in social and biological networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 12, 7821-7826.

9. Goyal, A., Bonchi, F., Laks, Lakshmanan, V.S. (2008). Discovering leaders from community actions. *Proceedings of the 17th ACM Conference on Information and Knowledge Management*, Napa Valley, California, USA, 499-508.

10. "Development of models, algorithms for semantic analysis to identify extremist content in web resources and creation the tool for cyber forensics" Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace industry of the Republic of Kazakhstan. IRN AP06851248.

ҚҰСТАРҒА АРНАЛҒАН ҚҰРАМА ЖЕМ ҚҰРАМЫНДАҒЫ УЫТТЫ ЗАТТАРДЫ АНЫҚТАУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Балгимбаева У. 2 курс магистранты
Алиханов К.Д., Ph.D, қауым.профессор
Манкибаев А.Т., в.ғ.к., қауым.профессор
Кулатаев Б.Т., а.ш.ғ.к., профессор
Таипова А.А., в.ғ.м., ассистент
mr.kuantar_87@mail.ru

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., ҚР.

Андатпа. Аталған мақалада, "Алатау құс" ЖШС, "ҚазРосБройлер" ЖШС, "Север Птица" АҚ азық және азықтық қоспалары, құрама жем сынамаларын құрамындағы уытты заттар бойынша ветеринариялық-санитариялық бағалау жұмыстарының нәтижелері көрсетілген. Зертханалық зерттеу жұмыстары ҚазҰАУ Ветеринария факультеті, Ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена кафедрасының оқу-ғылыми зертханасы мен күрделі қондырғылық сараптама жұмыстары ҚР АШМ ВБЖҚК «Республикалық ветеринариялық зертхана» РМК Алматы өңірлік филиалы «Тағам қауіпсіздігі» бөлімі зертханасының жағдайында жүргізілді. МЕМСТ 13496.6-71, МЕСТ 31674-2012 бойынша зерттеу нәтижелері "Север-птица" ЖШС дайындаған құрама жемнің ылғалдылық орташа арифметикалық құрамы 17,5 % құрады, құрама жемді талдау нәтижелері ылғалдың орташа есеппен 0,8% - ға артқанын көрсетеді, бұл көгеру мен зеңденуге ықпал етеді. Уытты-биологиялық талдау нәтижелері бойынша "Север-птица" АҚ-да пайдаланылатын құрама жем уытты болып табылды, себебі қоян терісінде жедел гиперемия, ауырсыну, терінің ісінуі байқалды. Сонымен қатар, осы құс фабрикаларының азықтары мен азықтық қоспалары құрамында микотоксиндер концентрациясы кейбір сынамаларда нормадан асып түскен.

Түйін сөздер: құрама жем, микотоксин, уытты заттар, биотест, ветеринариялық санитариялық сараптау.

Кіріспе. Қазіргі уақытта құс шаруашылығында өзекті мәселелердің бірі азықтандыру және азық, азық қоспалары құрамындағы уытты заттардың қалдық санын анықтау мәселесі болып табылады. Қазақстан Республикасында тағам өнімдерінің қауіпсіздігі жыл сайын артып келеді, өйткені тағам өнімдері мен азық-түлік шикізатының қауіпсіздігін қамтамасыз ету адамдардың денсаулығын айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады [1].

Қазіргі заманғы құс шаруашылығы өнімділіктің жоғары параметрлерімен сипатталады. Бірінші кезекте барлық мал басының денсаулық жағдайына аса өткір әсер ете алатын азықтық фактор азық шикізатында микотоксиндердің болуын атап өткен жөн, оларды жоғары ұстау өнім сапасының төмендеуіне, құстың жаппай қырылуына, соның салдарынан кәсіпорын үшін тікелей шығынға әкеп соқтыруы мүмкін [2].

Құс шаруашылығында бұл мәселе ерекше өзекті, онда құстың тез өсуі және барынша өнімділігі ықтимал қауіпті заттар болмаған жағдайда ғана мүмкін.

Мониторинг жүргізу - ластану деңгейін белгілеуге, нақты жүктеме мен қауіптілік дәрежесін бағалауға, микотоксиндердің микроскопиялық продуценттері – саңырауқұлақтар үшін неғұрлым қолайлы субстрат болып табылатын тағам өнімдерін анықтауға, сондай-ақ микотоксиндермен ластануды төмендету бойынша жүргізілетін іс-шаралардың тиімділігін растауға мүмкіндік береді [3].

Микотоксиндер құстарды азықтандыру саласындағы өзекті мәселе болып табылады, ал олардың азықта кездесуі құстың өнімділігін төмендетеді. Сондықтан, абсолютті мониторинг және микотоксиндермен жемшөп контаминациясының салдарын алдын алу және жұмсарту жолдарын одан әрі зерттеу өте маңызды [4].

Ғылыми-зерттеу жұмысының негізгі мақсаты - Алматы облысының құс шаруашылығы кәсіпорындарында қолданылатын құрама жемдер құрамындағы уытты заттардың қалдық санына мониторингтік зерттеу жүргізу.

Зертханалық зерттеу жұмыстары ҚазҰАУ Ветеринария факультеті, Ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена кафедрасының оқу-ғылыми зертханасы мен күрделі қондырғылық сараптама жұмыстары ҚР АШМ ВБЖҚК «Республикалық ветеринариялық зертхана» РМК Алматы өңірлік филиалы Тағам қауіпсіздігі бөлімі зертханасының жағдайында жүргізілді.

Зерттеу әдістері мен материалдары. Зерттеу объектісі ретінде "Алатау құс" ЖШС, "ҚазРосБройлер" ЖШС, "Север Птица" АҚ азық және азықтық қоспалары, құрама жем сынамалары қолданылды.

Құрама жемнің орташа сынамаларын іріктеп алу МЕМСТ 13496.0-80 сәйкес жүргізілді. Құрама жемдер құрамындағы уытты заттардың қалдық санын анықтау жоғары рұқсаттағы сұйықтық хроматография, спектрометрия, микологиялық талдау және гүпп балықтары мен қоян терісіне уыттылыққа биосынама қою әдістерімен орындалды.

Атап айтқанда, органолептикалық көрсеткіштердің сәйкестігі, зен саңырауқұлақтарының болуы және құрама жемнің ылғалдылығы тексерілді. Микроскопиялық саңырауқұлақтардың бөлінуі ГОСТ 13496.6-71 бойынша жүргізілді. Токсико-биологиялық талдау 31674-2012 МЕСТ-қа сәйкес жүргізілді. Азық, құрама жем, құрама жем шикізаты. Жалпы уыттылықты анықтау бойынша эксперименттер қояндарда биотестілеу жүргізілді. МЕМСТ 13496.7-97 бойынша құрама жемнің уыттылығын анықтау әдістері жүргізілді [5-7].

Зерттеу нәтижелері.

Кесте – 1. Құстарға арналған құрама жем құрамындағы уытты заттарды анықтау барысында зерттеуге алынған сынамалар.

№	Құс фабрикалары	Жеткізілген сынамалар саны
1	"Алатау құс" ЖШС	8
2	"ҚазРосБройлер" АҚ	5
3	"Север Птица" ЖШС	5

Құрама жемнің иісін анықтау МЕМСТ 13496.13-75 бойынша жүргізілді. Иістерді анықтау әдістері - салмағы 100 г кем емес құрама жем ілгішті шынымен

жабылған фарфор тостағанға кіргізіп, қайнағанға дейін алдын ала қыздырылған су моншасына қойды. Азық қоспасының есігі бар тостағанды 5 минут бойы қыздырып, содан кейін зерттелетін өнімнің иісі анықталды. Осылайша, құрама жемнің әрбір түріне 9 сынақ жүргізілді. "Север-птица" ЖШС құрама жемінің иісін анықтау кезінде зең иісі болды. Қалған сынақтарда зеңнің тән иісі жоқ.

Кесте – 2. Құрама жем ылғалының құрамы

№	Атауы	НД бойынша норма	Нақты мәндер, %	Нормадан асуы
1	"Алатау құс" ЖШС	13,0%	11,9	-
2	"ҚазРосБройлер" АҚ		14,2	1,2
3	"Север Птица" ЖШС		15,1	2,1

"Алатау құс" ЖШС дайындаған құрама жем ылғалдың орташа арифметикалық құрамы 11,9% құрады. "ҚазРосБройлер" АҚ дайындаған құрама жем ылғалдың орташа арифметикалық құрамы 14,2 % құрады. "Север-птица" ЖШС дайындаған құрама жем, ылғалдың орташа арифметикалық құрамы 17,5 % құрады. Құрама жемді талдау нәтижелері ылғалдың орташа есеппен 0,8% - ға артқанын көрсетеді, бұл көгеру мен зеңденуге ықпал етеді.

Токсико-биологиялық талдау МЕМС 31674-2012 сәйкес жүргізілді. Қояндарға биотестілеу арқылы құрама жемнің жалпы уыттылығы анықталды.

Әдістер 500 см сыйымдылығы тегістелген тығыны бар колбаға негізделген 50 г ұсақталған құрама жем енгізді, оны 150 см ацетон құйып, 24-ке экстракциялау үшін қалдырды. Экстракция аяқталғаннан кейін сұйықтықты сүзгі арқылы сүзіп, буландыру үшін зертханалық ыдыстарға салынды. Осы үлгінің ацетон сығындысын бір уақытта тестілеуде қояндарда салмағы 150 г аспа алып, оны 1000 см конустық колбаға құйып, 300 см ацетон құйды. Қоянның жамбас аймағында көлемі 6x6 см терідегі бөлігінде, сынақ қойылған күні шаш жамылғысын ұқыпты кескен. Сынауға пигменттелген, зақымдалған және қабыршақтану белгілері бар тері жіберілмеді. Тест-организм терісіне жүні қиылған бөлігіне зертханалық күрек арқылы жағып, қатты сүртіп, сығындының жартысын, сығындының екінші жартысын келесі күні жағу үшін тоңазытқышта сақталынады. Бақылау ретінде 6x6 см өлшемі бар бір жалаңаш тері учаскесі қалдырылды, оған сығынды сүртілмейді. Реакцияны талдау сығынды қайтадан жағудан кейін келесі күні басталып, 3 тәулік бойы жалғасады. Зерттелетін құрама жемнің уыттылығы сығындысы бар тері учаскесінде қабыну процесінің болуына байланысты анықталды.

"Алатау құс" ЖШС сынақтары құрама жемнің жұғындысы терінің қабыну реакциясын тудырмады, яғни улы емес. "ҚазРосБройлер" АҚ құс фабрикасынан алынған құрама жемнің экстракцияланған жұғындысын қоян терісіне жағу кезінде төмен уытты, гиперемия бір тәуліктей сақталды. Уытты-биологиялық

талдау нәтижелері бойынша "Север-птица" АҚ-да пайдаланылатын құрама жем уытты азық санатына жатады. Себебі қоян терісінде жедел гиперемия, ауырсыну, терінің ісінуі байқалды.

Кесте – 3. Құрама жемнің әртүрлі түрлеріндегі микотоксиндердің концентрациясы

Өндіріс атауы	Азық түрі	Афлото ксин , мг-кг	ДОН мкг/кг	Заерален он Мг/кг	Охратоксин Кг/кш	Т-2 токсин Мг/кг
"Алатау құс" ЖШС	ПК-0	0,003	1,39	2,0	X	0,71
	ПК-2	X	2,21	1,04	X	1,53
	ПК 1-1	X	2,5	2,0	X	X
	ПК-4	0,006	X	1,2	0,01	1,47
"ҚазРосБройлер" АҚ	Старт	0,002	0,33	2,3	X	X
	Рост	0,009	X	1,05	X	1,91
	Финиш	0,007	X	5,11	0,006	0,93
«Север Птица» АҚ	ПК 1-1	0,006	0,41	2,21	X	0,61
	ПК-4	0,007	0,27	7,14	0,007	1,11

"X" мәні токсиннің осы түріне зерттеулер жүргізілмегенін көрсетеді.

Әр түрлі құрама жемдегі микотоксиндердің орташа концентрациясын зерттеу, құрама жемнің кейбір түрлері микотоксиндердің жоғары болуымен ерекшеленді. Құрама жемнің әр түрі микотоксиндердің 1-ден 5-ке дейінгі түрі анықталды. "Алатау құс" ЖШС - да қолданылатын "ПК-0", "ПК-4" құрама жемі, "Финиш" құрама жемі, "Север Птица" АҚ-да дайындалатын "ПК1-1" құрама жемі бір уақытта микотоксиндердің 4 түрін қамтыды. "Север Птица" АҚ-да дайындалатын "ПК - 4" құрама жемі бір уақытта микотоксиндердің 5 түрі болды.

Қорытынды. Қорыта келгенде, зерттеу объектісі ретінде "Алатау құс" ЖШС, "ҚазРосБройлер" АҚ, "Север Птица" АҚ алынған азық және азықтық қоспалары, құрама жем сынамаларын зерттеу МЕМСТ 13496.6-71, МЕСТ 31674-2012 бойынша зерттеу нәтижелері "Север-птица" ЖШС дайындаған құрама жемнің ылғалдылық орташа арифметикалық құрамы 17,5 % құрады, құрама жемді талдау нәтижелері ылғалдың орташа есеппен 0,8% - ға артқанын көрсетеді, бұл көгеру мен зеңденуге ықпал етеді. Уытты-биологиялық талдау нәтижелері бойынша "Север-птица" АҚ-да пайдаланылатын құрама жем уытты болып табылды, себебі қоян терісінде жедел гиперемия, ауырсыну, терінің ісінуі байқалды. Сонымен қатар, осы құс фабрикаларының азықтары мен азықтық қоспалары құрамында микотоксиндер концентрациясы кейбір сынамаларда рұқсат етілген шектен тыс көрсеткіштерге ие болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ж. Мырзабеков, П. Ибрагимов. Ветеринариялық гигиена. Алматы, "Білім" 2005 ж. 149-151,160-163,168-178,184-187 б.

2. А.Қ. Смағұлов, Қ.А. Сағындықов т.б. Ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын сараптау және бақылау. Алматы, ЖШС «Сын» баспасы, 2005ж. 39-48,59-70,70-94,262-264,274,316 б

3. Донник, И.М. Микотоксикозы сельскохозяйственных животных. Учебно-методическое пособие для студентов факультета ветеринарной медицины очного и заочного отделения / И.М. Донник, Н.А. Пелевина, Е.Н. Шилова. - Екатеринбург.: ООО «Ира УТК», 2007. - 10 с.

4. CAST/ (Council for Agriculture Science and Technology). 1989. «Mycotoxins: Economics and Health Risks». Task Force Report.- N. 116. Ames. IA.

5. ГОСТ 13496.0-80 Комбикорма, сырье. Методы отбора проб

6. ГОСТ 31674-2012 - Корма, комбикорма, комбикормовое сырье. Методы определения общей токсичности

7. ГОСТ 13496.7-97 Зерно фуражное, продукты его переработки, комбикорма. Методы определения токсичности

ҮЛКЕН ЖӘНЕ КІШІ АЛМАТЫ ӨЗЕНДЕРІНІҢ БАССЕЙІНІНДЕГІ МИНИМАЛДЫ АҒЫН СИПАТТАМАЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУІН БАҒАЛАУ

Гаппаров А.З. 2 курс магистранты,

gapparov.anvar97@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: Дускаев К.К. профессор м.а.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Кіріспе. Қазақстан аумағында 85 мыңнан астам өзен, уақытша суағарлар мен жыралар бар, олар бойынша судың үстіңгі ағыны жүзеге асырылады, оның ішінде ұзындығы 100 км-ден астам 228 өзен және 1000 км-ден астам 6 өзен. Республика аумағындағы шөлейт және жазық аймақтар бассейндерінде өзен желісінің тығыздығы 0-ден 0,05 км/км²-ге дейін, таулы аудандарда 0,4 км/км²-ге дейін және одан да көп болады; республика бойынша орташа көрсеткіш 008 км/км²-ге тең, бұл ТМД бойынша орташа көрсеткіштен аз [1].

П. Ф. Лаврентьевтің зерттеулері көрсеткендей, өткен ғасырдың 60-70 жылдары Қазақстанның жер үсті суларының жиынтық ресурстары жылына 115,33 км³ құрады, олардың тек 60,37 км³ немесе 52,3% - ы ғана республика шегінде қалыптасты, ал 47,7% – ы шекаралас елдерден келді; ҚХР-дан (Ертіс, Іле өзендері) – 34,8%, Өзбекстаннан (Сырдария өзені) – 39,70 %; Ресейден (Жайық өзені) – 19,30 %; Қырғызстаннан (Шу, Талас, Аса өзендері) – 6,20%. Оның шегінде қалыптасатын ағын есебінен аумақтың орташа сумен қамтамасыз етілуі орташа су бойынша жылына 22,2 мың м³/км² құрады. Яғни, Қазақстанның өз ресурстары есебінен сумен қамтамасыз етілуі көрсеткіші бойынша посткеңестік кеңістік республикаларының арасында Түркменстаннан кейін ең төмен көрсеткіш болып табылады, ал көлемі 42,5 мың м³/км² транзиттік ағынды ескере отырып, олардың арасында соңғы орынды алады. Су ресурстарының біркелкі бөлінбеуі әр түрлі аудандардың сумен біркелкі қамтамасыз етілмеуіне себеп болады.

Зерттеу нысаны. Кіші Алматы өзенінің алабы. Өзен бассейніндегі алғашқы гидрологиялық станция 1912 жылы Алматы қаласынан 7 км жоғары жерде – өзеннің таудан шыққан жерде ашылды. Ол тек вегетациялық кезеңде жұмыс істеді, ал 1921 жылы жабылды. Осы өзен бойынша су ағыны туралы деректер 1916 жылдан бері бар.

1934 жылдан бастап өзен бассейнінде гидрометриялық желі дамиды, ол Қазгидрометтің желісіне және басқа ведомстволық ұйымдарға тиесілі 50-ден астам гидрометриялық тұстамадан тұрады. Қазіргі уақытта Кіші Алматы өзенінің бассейнінде (Қазгидромет мәліметтері бойынша) барлығы 7 гидрологиялық бекет (1 су өлшегіш) жұмыс істейді.

Үлкен Алматы өзенінің алабы. Үлкен Алматы өзеніндегі алғашқы гидрологиялық бекет 1907 жылы ұйымдастырылды. Өзеннің гидрологиялық сипаттамаларының өзгеруі өзенде 3 бекет ашылған кезде 1928 жылдан бастап кеңінен зерттеле бастады. Өзен бассейнінде түрлі ведомстволарға тиесілі 40-қа жуық бекет жұмыс істеді. Қазіргі уақытта жұмыс істеп тұрған жармалар саны – 5.

Кіші және Үлкен Алматы, сондай – ақ Қарғалы және Ақсай өзендерін су режиміне, осы өзендердің ресурстарына және олардың экологиялық жағдайына қатты антропогендік әсер ететін Қазақстан Республикасының ірі мегаполисі – Алматы қаласынан өтеді [2].

Алматы қаласы Тянь-Шань тау жүйесі сілемдерінің бірі болып табылатын Іле Алатауы жотасының солтүстік беткейінің етегінде орналасқан. Алматы қаласы - Үлкен және Кіші Алматы, Қарғалы және Ақсай арқылы өтетін негізгі төрт өзеннің су жинау бассейндері Іле Алатауы жотасының солтүстік беткейінің орталық бөлігінде орналасқан. Бассейндердің биіктік белгілері айтарлықтай ауытқуларға ие: ең жоғары белгілер 4500 м (Орджоникидзе шыңы - 4409 м және т. б.), ал төменгі белгілер - 500 м (Қаскелең өзені мен Қапшағай су қоймасының сағасына жақын) жетеді, яғни биіктігі жалпы амплитудасы 4000 м-ге жуық.

Рельеф таулы аудандарда гидрологиялық элементтердің биіктік белдеуін анықтайтын басты фактор болып табылады. Іле Алатауы Тәңіртау (Тянь-Шань) тау жүйесінің шеткі солтүстік доғаларының бірі бола отырып, субшироттық бағытта (43° солтүстік ендік) 75° және 78° өтім бойлық арасында созылып жатыр.

Қала шегінде өзендер ағыны шаруашылық қызметпен айтарлықтай бұрмаланған. Нәтижесінде, мысалы, Кіші Алматы өзенінің ағыны өсіп-өну кезеңінде қаладан төмен, Покровка ауылында жылдық мөлшерден аз.

Алматы қаласының метеорологиялық жағдайы оның тау бөктеріндегі аймақта орналасуымен және мұнда атмосфераның тау-кен далалы айналымының болуымен байланысты. Қаланың орталық бөлігі екі көлбеу жазықтықтың түйіскен жерінде орналасқандықтан, қала аумағы әрдайым айналымның ықпалында болмайды. Адиабатикалық қысу салдарынан қыздырылатын тау ауасының ағыны жер бетіне іргелес және радиациялық тозаңдаумен салқындалатын суық қабаттардың үстінен өтеді. Осылайша, қыс мезгілінде ұзақ уақыт сақталатын қуатты жер үсті инверсиясы пайда болады. Осыдан Алматыға әлсіз желдер тән, жыл сайын штилейдің қайталануы орташа есеппен 28%.

Алматы қаласындағы орташа жылдық ауа температурасы 9°C . Орташа айлық ($29,8^\circ\text{C}$) және абсолютті ($43,0^\circ\text{C}$) ауа температурасының максимумы шілдеде байқалады. Тау бөктерінде бұл көрсеткіштер төмен. Жылдық ауа температурасының минимумы қаңтарда байқалады ($-6,5^\circ\text{C}$), ал абсолютті минимумы (-38°C) ақпан айына келеді. Тау бөктеріндегі ең төменгі температура қалаға қарағанда жоғары.

Іле Алатауының солтүстік баурайларында жауын – шашынның жылдық сомасы 2 мың мм биіктікке дейін өседі: әуежай ауданында орташа жылдық сома 420 мм, Алматы станциясында ОГМС 626 мм, Каменское плато 871 мм құрайды. Жауын-шашынның жылдық таралу сипаты бойынша Алматыда екі минимум (қаңтар және тамыз) және екі максимум (мамыр және қазан) бөлінеді. Жауын-шашынның жылдық сомасының үштен бір бөлігі сәуір-мамыр айларында келеді.

Мамыр айынан қазан айына дейін Алматыда жауын-шашын мөлшері бірнеше еседен асады, жылдық булану мөлшері жылдық жауын-шашын сомасынан екі есе артық. Бұл дегеніміз, Алматыда ауаның орташа температурасы Н.Н. Иванов формуласы бойынша есептелген орташа салыстырмалы ылғалдылықта булануы мүмкін ылғалдың жартысы ғана түседі:

$$E_m = 0,0018 (25 + t)^2 (100 - a),$$

мұндағы, E_m – бір айда булануы, мм; t – орташа айлық ауа температурасы, °С; a – орташа айлық салыстырмалы ылғалдылық, %.

Бастапқы мәліметтер мен зерттеу әдісі. Табиғи су режимін реттейтін су қоймалары ең төменгі ағын сипаттамаларының өзгеруіне алып келді. Қазіргі жағдайда минималды ағынды есептеу шамаларын бағалау үшін гидрологиялық материалдар мен Қазгидрометтің гидрологиялық желісі пункттеріндегі су өтімін бақылау қатарларына талдау жүргізілді [3].

Өзендердің минималды ағыны маңызды гидрологиялық сипаттамалардың бірі болып табылады, ол қоректену көздерін зерттеу, өзендердің ағынын жыл ішінде бөлу және т. б. кезінде үлкен маңызға ие. Лимиттеуші фактор ретінде минималды ағын туралы деректер ауыз су, шаруашылық-тұрмыстық және өнеркәсіптік сумен жабдықтауды, ГЭС, суаруды және т. б. жобалауда практикалық қолданылуы бар. Өзенге антропогендік жүктемені күшейту өзендердің минималды ағыны туралы сенімді деректерді талап етеді.

Минималды ағын деп өзендер топырақты қоректендіруге ауысқанда, меженьдік кезеңде байқалатын өзендердің минималды ағыны түсінеді. Бұл кезеңде болмашы беткейлік ағын болуы мүмкін.

Қарастырылатын аумақтың жекелеген аудандарының аралық ағынын қалыптастыру ерекшеліктері су жинағыштардың климаттық, сондай-ақ гидрогеологиялық жағдайларының едәуір әртүрлілігімен шартталған. Су жинау аумағының ылғалдану дәрежесі меже аралық ағынның шамасын анықтайтын басты фактор болып табылады.

Қаралып отырған аумақта салыстырмалы климаттық жағдайларда минималды ағынның шамасы аумақтың жергілікті физикалық-географиялық ерекшеліктеріне байланысты: жер бедері, бассейндік геологиялық құрылымы, арнаның ойылу тереңдігі және топырақ-топырақтың инфильтрациялық қасиеттері.

Минималды өтім көктемгі немесе көктемгі-жазғы су тасқыны өткеннен кейін топырақты қоректендіру есебінен қалыптастырылады. Қысқы минимум жер асты қоректенудің азаюына байланысты жазғы минимумнан аз. Жазғы-күзгі және қысқы кезеңдер нақты жылдары ағын гидрографтары бойынша бөлінген.

Таулы аудандарда және артық ылғалдану аймағында минималды ағындар әдетте қыста, жеткіліксіз ылғалдану аймағында – жазда, ал өтпелі аймақтарда – жазда, қыста байқалады [4].

Әртүрлі гидрологиялық және су шаруашылығы есептерінде минималды ағынның мынадай сипаттамалары пайдаланылады:

- бір жыл ішіндегі минималды тәуліктік өтім;
- минималды орташа айлық өтім (күнтізбелік ай үшін);
- 30 тәулік ішіндегі орташа су өтімі, минималды ағынмен (күнтізбелік ай емес);
- минималды он күндік су өтімі;

– бақылаудың барлық кезеңінде минималды тәуліктік өтімдер болып табылатын және өзен ағынының барынша ықтимал табиғи тозу деңгейін көрсететін абсолюттік минимум.

Сондай-ақ, минималды ағынды басқа кезеңдерге орташа су өтімін пайдалану ұсыныстары бар (7,23,..., 284 тәулік.).

Ең төменгі 30-тәуліктік (күнтізбелік емес) ағын мынадай түрде анықталады. Әрбір жыл үшін ағынның гидрографы бойынша немесе күнделікті су өтімдерінің кестесі бойынша ұзақтығы 30 тәулік минималды су өтімі бар учаске анықталады және таңдалған кезеңдегі орташа өтім есептеледі. Минималды 30-тәуліктік өтімдері орташа айлық күнтізбелік өтімнен аз немесе тең.

Өзендердің минималды өтімін сипаттау үшін жазғы-күзгі межень суының минималды орташа айлық өтімдері пайдаланылды. Бұл зерттеулер бойынша, егер межень 60 тәуліктен астам уақытқа созылса, ең төменгі орташа айлық ағындар ағынның аралық минимумын анық сипаттайды. Минималды айлық ағындар жазғы-күзгі (IV....X) гидрологиялық жыл кезеңінде есептелді. Бұл деректер ағынды шаруашылық пайдалану үшін, ең алдымен шаруашылық-тұрмыстық сумен жабдықтаудың түрлі мәселелерін шешу үшін маңызды [5].

Өзендердің минималды ағынын бөлудің негізгі параметрлері норма, вариация және асимметрия коэффициенттері және әртүрлі қамтамасыз етілген су өтімдері болып табылады. Бұл ағынның сипаттамалары минималды айлық ағынға қатысты анықталған.

Минималды ағынның нормалары, вариация (C_v) және асимметрия (C_s) коэффициенттері C_v және C_s параметрлерінің ығысуына түзетулер енгізумен жалпы қабылданған формулалар бойынша анықталған. Әр түрлі қамтамасыз етілген су өтімін анықтау үшін қамтамасыз ету қисықтары салынған.

Аналитикалық қисық байқалған мәндерге сәйкес келмеген кезде әртүрлі қамтамасыз етілген су өтімдері эмпирикалық қисық бойынша анықталған. Көп жағдайда минималды жазғы айлық және қысқы ағындарды сипаттау үшін таралу қисығының қолайлы түрі $C_s=2C_v$ кезінде Крицкий-Менкельдің таралу қисығы болды [6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Амусья А.З., Ратнер Н.С., Соколов Б.А. Минимальный сток: состояние и перспективы исследования // Тр. ГГИ. – 1991. – Вып. 355. – С. 3- 28.

2. Гальперин Р.И., Сайров С. Минимальный сток основных рек Казахского Алтая // Вестник КазНУ. Сер. геогр. – 2005. – № 2(21). – С. 207-215.

3. Голубцов В.В., Лаврентьев П.Ф., Соседов И.С., Проблемы гидрологии Казахстана // Тр.КазНИГМИ. – 1983 – Вып. 80.-С. 3-19.

4. Клибашев К.П., Горошков И.Ф. Гидрологические расчеты. – Л.: Гидрометеиздат, 1970. – 460 с.

5. Пособие по определению расчетных гидрологических характеристик. – Л.: Гидрометеиздат, 1984. – 444 с.

6. Тепляков И.Н., Лаврентьев П.Ф., Абдилдин С.А., Водные ресурсы Казахстана и их использование – Алма-Ата: КазНИИНТИ, 1978. – 78 с.

ЭТИКА ВЗЛОМА: СТОИТ ЛИ ЕЕ УЧИТЬ?

Даулеткалиева А. Н.

dauletkalieva.as@mail.ru

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, магистрант, факультет информационных технологий

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Научный руководитель: Туребаева Р. Д., кандидат технических наук

Определение "хакер" эволюционировало с самого начала вычислительной техники. Традиционно этот термин был использован для обозначения радикального программиста, который агрессивно исследовал творческие решения для проблемы. Однако Фальк (2014) и Прасад (2014) объясняют, что в настоящее время хакеры, как правило, делится на две категории: "белые " и "черные". Белые используют свои таланты для подрывной деятельности преступной деятельности, в то время как черные используют свои способности в злонамеренных и незаконных целях. Они введем третью категорию: «серые" хакеры, которые получают несанкционированный доступ к вычислительной технике. Они предназначены специально для оказания помощи организациям в выявлении и решении проблем безопасности. Хотя этот тип хакеров не является специально злонамеренным, они действительно получают несанкционированный доступ к вычислительным ресурсам, которые они якобы эксплуатируют, и поэтому работают в этической серой зоне. Несмотря на их доброжелательные намерения, взлом серых может иметь тревожные социальные последствия.

Весной 2015 года CNN сообщила, что консультант по кибербезопасности Крис Робертс был подробно описан после якобы взлома систем управления более чем 20 коммерческими авиакомпаниями United Airlines. Даже несмотря на то, что он утверждал, что его действия были направлены исключительно на повышение осведомленности о критических проблемах безопасности в программном обеспечении самолета, нетрудно представить себе негативные последствия, которые могут возникнуть, если злонамеренный хакер попытается сделать те же самые вещи. Безопасность уже давно является ключевым аспектом обеспечения качества программного обеспечения. Таксономия тестирования включает тесты на корректность (на основе особенностей и вариантов использования), производительность, надежность и безопасность. Он включает в себя "этический взлом " на том же уровне, что и безопасность, аудит, оценка рисков и тестирование на проникновение.

Совокупность знаний сертифицированного инженера по качеству программного обеспечения включает в себя безопасность в шести различных элементах, но не предписывает подходов, которые могут или должны быть приняты меры для обеспечения безопасного программного обеспечения.

Таким образом, вопрос заключается не в том, является ли важным внимание к безопасности (и просвещение о ней), а в том, что следует ли специально продвигать хакерские навыки как средство развития навыков обеспечения безопасности, разработка приложений и обеспечение качества.

Этические теории применительно к хакерству

Существует ли вообще “этический взлом”, лежит в основе этого вопроса. Фальк (2014) исследовал этические возражения против взлома серых с использованием трех этических теорий: утилитаризм, Максимилиан Кант и категорический императив, добродетельная этика Аристотеля. Утилитаризм рассматривает исходы из действия или поведения и спрашивает, оптимизирует ли оно удовольствие при минимизации боли. Потому что только взлом черных хакеров стремится максимизировать боль, причиняемую другим сторонам (как правило технологический или политический), это единственный вариант взлома, считающийся неэтичным с точки зрения утилитаризма.

Максимилиан Кант устанавливает личные правила поведения, которые так же ценятся другими людьми, а его категорический императив исследует глубинные мотивы поступков (независимо от того, являются ли они таковыми). Используя эту основу для суждения, черные хакеры также являются единственным, кто демонстрировал неэтичное поведение. Однако Кант мог бы рассмотреть действия черных хакеров этичным, если с помощью злого умысла и незаконных каналов хакер стремится ослабить или замедлить наступление врага (или террориста). Этический подход Аристотеля к добродетели ставит вопрос о том, осуществляет ли человек свои добродетели (которые можно также свободно рассматривать навыки или таланты) для выполнения "морально правильного действия". Ясно, что белые и серые хакеры оба считают, что их намерение морально правильно, но в случае с серыми, организация, чьи ресурсы эксплуатируются, может чувствовать себя иначе. Возможно, что черные хакеры думают, что их действия также морально правильны, особенно если они действуют против врага.

Другие аргументы против обучения хакерству

Большинство хакеров не начинают с недоброжелательных намерений или надежд получить информацию для продажи или ради прибыли. После интервью с шестью черными хакерами Сюй, Ху и Чжан (2013) обнаружили, что погоня за хакерством часто начинается с невинных мотивов, таких как просто желание знать подробнее о компьютерах, или о том, как можно модифицировать школьные компьютеры, чтобы даже играть в игры, хотя это было против школьной политики. Хакерские группы, сформированные как клубы в кампусе, начиная со студентов, которые были просто любопытны, которые были заинтересованы в том, чтобы узнать, как украсть экзаменационные файлы из профессорских компьютеров. Хотя эти хакеры начали без злого умысла, так как они были редко пойманные и дисциплинированные, они сформировали моральную ценность, они не причиняют вреда другим людям. Обладая этим знанием, они могут наткнуться на ситуации с черными хакерами и столкнуться с юридическими последствиями. Например, в апреле 2014 года был пойман студент Западного университета после взлома канадского налогового агентства. Несмотря на то, что он был очень способным учеником, его этические рассуждения были подвержены влиянию по заранее установленной моральной ценности, утверждал его адвокат. В 14 лет этот студент взломал компьютерные системы школьного совета, но не был наказан за это.

Другая проблема заключается в том, что некоторые студенты рассматривают хакерство как игру или как простой способ достижения цели.

Исследуя чувство смысла, которые хакеры получают от своих занятий, отметили, что они часто мотивируются чувством соперничества с другими разработчиками, а также высокой адренализуемостью ощущения, которые приходят от переживания острых ощущений. Осенью 2014 года в Джорджии студент был пойман на том, что изменил общественный календарь футбольной команды соперничающей школы. Студент-электротехник из Перу сообщил, что использовал свои навыки взлома, чтобы изменить свои оценки.

Хакерство — это сознательная деятельность, которая зависит от конкретных технических навыков, эксплуатационных знаний компьютеров, сетей, и продвинутого технологического понимания. Учитывая нынешний век, Шарма использует когнитивные и криминологические теории, чтобы доказать, что этика и способность различать этическое и неэтичное поведение должна быть введена в практику образовательных программ как можно раньше. Однако он думает, хакерство должно быть частью учебной программы.

Преимущества учебного взлома

Некоторые исследователи и практики утверждают о преимуществах включения хакерства в образовательный процесс, указывая на то, что по мере расширения Интернета и развития технологий все больше и больше угроза кибератак, внедренных в повседневную жизнь людей.

В то же время рынок труда для специалистов в области безопасности находится на подъеме, и кибербезопасность может стать национальным приоритетом во многих странах. Согласно исследованиям, стоимость кибербезопасности для бизнеса за последние четыре года удвоилась.

Ожидается, что в течение следующего десятилетия потребности в рабочей силе значительно возрастут, естественно для университетов нужно искать целенаправленные способы сделать образование в области кибербезопасности широко эффективным.

Хакерство белых уже поддерживается, по крайней мере неофициально, в некоторых школах. Также начинают появляться программы, ориентированные на этический взлом.

Несмотря на то, что специалисты по кибербезопасности в настоящее время пользуются большим спросом, специализированные программы ограничены, и почти все компьютерные научные программы не требуют курсовой работы по кибербезопасности.

Независимо от того, обучают ли студентов навыкам взлома или нет, хакеры все равно будут существовать. Если практические навыки, связанные с хакерством или кибербезопасностью, не преподаются в школах, это означает, что все хакеры будут самоучками в своих технических навыках и с меньшей вероятностью будут посвящать внимание к этике и этическим рассуждениям в контексте кибербезопасности. Если взлом становится частью образовательных программ, которые включают возможность обучать этическому взлому,

продвигая сознательные этические практики и снижение вероятности того, что студенты будут использовать свои знания злонамеренно.

Растущее давление рабочей силы на специалистов в области кибербезопасности, устойчивое увеличение общего риска и увеличение потенциала подверженности риску, а также этические и социальные аспекты, обсуждаемые в этой статье, все предполагают общее согласие в том, что этическое хакерство должно преподаваться в образовательных программах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Блинов. Информационная безопасность
2. *Щербаков А. Ю.* Современная компьютерная безопасность. Теоретические основы. Практические аспекты
3. Pashel, B. A. Teaching students to hack
4. Ethical Hacking: Student courseware. Ec-Council. (2005, March). Retrieved from www.eccouncil.org.
5. Yurcik, B., & Doss, D. (2001). Ethical hacking: The security justification

САРКОЦИСТОЗ КЕЗІНДЕГІ ІРІ ҚАРА МАЛЫ ЕТІНІҢ САНИТАРИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Ергумарова М.О., аға оқытушы
Шалхарова Д.Ж., аға оқытушы
Турабеков М.Р., в.ғ.м., ассистент
Байдилдаева И.К., в.ғ.м., ассистент
turabekov.m@mail.ru

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., ҚР.

Андатпа. Саркоцистоз – sarcocystosis адам мен мал денесін жайлаған қарапайым паразиттер – саркоцисталар тудыратын, бұлшық ет ұлпасын іші трофозоитқа толы цисталар басатын протозойдық ауру. Зерттеулер Алматы қаласы ішкі сауда объектілеріне сатылуға түскен саркоцистозбен зақымданған ірі-қара ұшаларының зақымдану деңгейі және оның ет категориясына әсері анықталды және ірі қара мал етінің санитариялық көрсеткіштері, еттің сапасы, тағамдық маңызы туралы түсінік береді. Ірі қара мал етінің сапасы ақзат мөлшеріне, аминқышқылдар, олардың ара-қатынасына тығыз байланысты. Осыған байланысты, ірі-қара етінің саркоцисталармен зақымдану деңгейіне байланысты еттің санитариялық көрсеткіштеріне зерттеулер жүргізіледі.

Түйін сөздер: Саркоцистоз, инвазияның экстенсивтілігі, инвазияның интенсивтілігі, гельминтоз, пероксидаза реакциясы.

Кіріспе. Елімізде кеңінен таралған, экономикалық және әлеуметтік маңызы бар инвазияның бірі ірі қара саркоцистозы. Саркоспориялар-паразит қарапайымдыларға жатады. Олар көптеген сүтқоректілердің, құстардың және бауырмен жорғалаушылардың паразиттері. Саркоцистоз дүние жүзі елдерінің бәрінде кездеседі. Бұл инвазия адамға да аса қауіпті. Кейбір деректер бойынша ауыл шаруашылығы малдарының саркоспоридиялармен зақымдану 80% жетеді. Кейбір деректерге қарағанда Қазақстанда саркоспоридийлермен ірі қара-90 %, шошқа-70%, қойдың зақымдануы 95-100 түйе -50% құрайды. Саркоспоридийлердің мал организміне тигізер зияндылығына қарап, олардың адам организмі патологиясын туындататынына еш күмән келтіруге болмайды [1,2].

Саркоспоридийлер циста түзетін, торша ішін мекендейтін кокцидиялар. Олар екі иеде гетероксенді жолмен өсіп, дамитын паразиттер. Бұлардың жыныстық және спорогониялық сатысы әдетте ақтық иелері-етқоректілермен адамда дамиды және спорланған ооцисталары нәжіс арқылы сыртқы ортаға тарайды. Жетілген ооцисталар аралық иелеріне бірден жұғады. Инвазиялық аурулар үй хайуанаттары мен аңдардың барлық түрлерінде кездесетіндіктен, олар халық шаруашылығына қыруар зиян келтіреді [3].

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеуге сынамалар Алматы облысы аудандарынан «Тастақ» ЖШС ішкі сауда объектісіне әкелінген ұшалар алынды.

Пероксидаза реакциясы. Етте пероксидаза ферменті болса, сутегінің асқын тотығын бензидинді тотықтырады. Реакция нәтижесінде пайда болған

паранхиондимид, толық тотықпаған бензидинмен көкшіл-жасыл кейіннен қоңыр түсті қоспа түзейді. Бұл реакция пероксидаза ферментінің белсенділігіне байланысты. Сау малдан алынған етте фермент аса белсенді, ауру немесе жанталасып жатқан малды союдан алынған еттегі ферменттің белсенділігі төмен. Аминді-амияқты азотты анықтау амин қышқылдарын титрлеу арқылы анықталады.

Еттегі саркоцистоз мөлшері Т. Арастаукене, Бейер Т.В. Саркоцистоз // Практик. - 2000.-№5.- 14-21, Смирнов А.М. Контроль качества и безопасность мяса и мясопродуктов. Ветеринария //Ветеринария.2006,-с.3-8. бойынша жүргізілді [4, 5, 6].

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нысаны ретінде саркоцистозға тексеру үшін барлық 20 сиыр ұшаларынан, ішкі ағзаларынан 220 сынама алдық. Оларды Т.Арнастаукене әдісімен бояп саркоцистозға тексердік. Зерттеу нәтижесінде лимфа түйіндерінен, бауырдан, өкпеден, бүйректен саркоцисталр табылмады. Зерттеу көрсеткіштері келесі төмендегі 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте. Сиыр етін саркоцистозға тексеру.

Сынам а №	Микроскоп көз аясындағы саркоцисталардың саны						
	Өңеш жоғар- ғы бөлімі	Өңеш ортаң- ғы бөлімі	Өңеш төмен гі бөлі мі	Мойын, бауыздық жері	Жауыры н еті	Сан еті	Қабырғ а аралық ет
1	-	1	-	-	-	-	1
2	-	1	-	-	-	-	-
3	-	-	-	1	1	1	3
4	-	-	-	-	-	-	-
5	-	-	-	-	-	-	-
6	-	-	-	-	-	-	-
7	-	-	-	-	-	-	-
8	-	-	-	-	-	-	-
9	-	-	-				
10							
Орташ а	-	0,2±0,2	-	0,1±0,1	0,1±0,1	0,1±0, 1	0,4±0,4

1- кестедегі мәліметтерден көргендей 1-8 сынамаларда өңештің ортаңғы жағында-0,2 , мойын бауыздық жері-0,1, жауырын еті-0,1, сан еті-0,1, қабырға аралық еттерінде 0,4 бірлік паразит кұрайды.

2-кесте. Ішкі мүшелерді тексеру нәтижесі

Ағза атауы	Көрінісі

Көк бауыр	Түсі қызыл сұрғылт, шеттері аздап сүйірленген, жалпы пішіні анатомиялық құрылысына май, консистенциясы ылғал, паранхимасы қызыл қоңыр, сұрғылт жолақтар байқалады.
Өкпе	Қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу, консистенциясы нығыз. Қолмен қысып нығыз, түсі сұрғылт. Қанталау, ісіну тәрізді өзгерістер байқалмады. Лимфа түйіндерінде патологиялық өзгеріс байқалмады.
Бауыр	Қоңыр қызыл түсті консистенциясы нығыз. Лимфа түйіндері өзгеріссіз. Өт жолында гельминттер көрінбейді.
Жүрек	Пішіні конус тәріздес, эпикарды жылтыр ылғалды түсі қызыл, консистенциясы тығыз. Эндокард жылтыр, жүрек ішінде аздаған қан ұйындысы байқалады.

Ішкі мүшелерді тексеру нәтижесі (2-кесте) зерттелген сынамалар бойынша көкбауыр түсі қызыл сұрғылт, шеттері аздап сүйірленген, жалпы пішіні анатомиялық құрылысына май, консистенциясы ылғал, паранхимасы қызыл қоңыр, сұрғылт жолақтар байқалды;

Өкпе қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу, консистенциясы нығыз. Қолмен қысып нығыз, түсі сұрғылт. Қанталау, ісіну тәрізді өзгерістер байқалмады. Лимфа түйіндерінде патологиялық өзгеріс байқалмады;

Бауыр қоңыр қызыл түсті консистенциясы нығыз. Лимфа түйіндері өзгеріссіз. Өт жолында гельминттер көрінбейді.

Жүрек Пішіні конус тәріздес, эпикарды жылтыр ылғалды түсі қызыл, консистенциясы тығыз. Эндокард жылтыр, жүрек ішінде аздаған қан ұйындысы байқалады. Бұл көрсеткіштер ішкі мүшелердің сапа көрсеткіштері

3-кесте. Етті микроскоптау нәтижелері

Сынама №	Етті микроскоптау	
	Еттің беткі қабаты	Еттің терең қабаты
1	8	-
2	4	-
3	12	-
4	4	-
5	4	-
6	7	-
7	5	-
8	3	-
9	4	-
10	5	-

Орташа	4-12	-
--------	------	---

Жоғарыда 3-кестеде көрсетілгендей, 10 сынамада микроскоптау нәтижесінде еттің беткі қабатында 4-21 микроб денешіктеріне дейін болып, орташа еттің тереңгі қабатында микроб табылған жоқ.

4-кесте. Сиыр етін зертханалық зерттеу нәтижелері

№	Аминді-аммиакты азотты анықтау	pH	Пероксидаза сынамаcы
1	0,9	5,8	оң
2	1,0	5,8	оң
3	1,1	5,9	оң
4	1,3	5,7	оң
5	1,2	5,8	оң
6	0,9	5,7	оң
7	1,1	5,8	оң
8	1,2	5,9	оң
9	1,3	5,7	оң
10	1,1	5,8	оң
Орташа	$1,11 \pm 0,4$	$5,79 \pm 0,2$	оң

Зертханалық зерттеу нәтижелері 5- кестеде көрсетілгендей, 8 сынамада аминді-аммиакты азот мөлшерінің орташа көрсеткіші $1,11 \pm 0,4$ болса, pH –тың орташа көрсеткіші $5,7 \pm 0,2$ сәйкес болды. Пероксидаза оң, яғни көк жасыл түсті болды.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеулер негізінде Алматы қаласы ішкі сауда объектісіне сатылуға түскен сиыр ұшаларының саркоцистамен зақымдану деңгейі және оның санитарлық көрсеткіштері анықталды.

Саркоцистоздың мекендеу жерін анықтау үшін жүргізілген зерттеу, оның ең көп кездесетін жері қабырға аралық еттері екені көрінеді. Сиырдың ішкі мүшелерін тексеру нәтижесі сапа көрсеткішті көрсетті. Етті микроскоптау нәтижелері де оң болды. Сиыр етін зертханалық зерттеу барысында 8 сынамада аминді-аммиакты азот мөлшерінің орташа көрсеткіші $1,11 \pm 0,4$ болса, pH –тың орташа көрсеткіші $5,7 \pm 0,2$ сәйкес болды. Пероксидаза оң, яғни көк жасыл түсті болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Левченко Н.Т. Саркоспорида овец юго-востока Казахстана. Алма-Ата, 1986., с.22
2. Попов Ю.А., Хван М.В. Саркоцистоз животных юго-востока Казахстана и меры их предупреждения.-Алма-Ата, 1989.С.83-90.
3. Скурихина И.М., Тутелян А.А. Химический состав Российских пищевых продуктов // Справочник.М., 2002.-С.236.

4. Т.Арнастаукене, Бейер Т.В. Саркоцистоз // Практик. - 2000. - №5. - 14-21
5. Смирнов А.М. Контроль качества и безопасность мяса и мясопродуктов. Ветеринария //Ветеринария. 2006, с.3-8.
6. Санитарно-эпидемиологические правила и нормативы «Гигиенические требования безопасности и пищевой ценности пищевых продуктов». - СанПиН 2.3.2.1078-01.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ДОЗЫ ОБЛУЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ, НА ПРИМЕРЕ БОСТАНДЫКСКОГО РАЙОНА ГОРОДА АЛМАТЫ

Жумагазеева Д.Ж., Минжанова Г.М. к.х.н., доцент

dianka.1996@list.ru

Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Введение. Главным показателем, характеризующим радиационную безопасность, является суммарная годовая эффективная доза облучения от всех источников ионизирующего излучения.

Рассчитанная суммарная доза облучения используется для оценки радиационной обстановки, а также для обоснования защитных мероприятий.

Природные источники вносят основной вклад в дозовую нагрузку на население и определяют радиационно-гигиеническую обстановку на территории.

Методика исследований. Расчёт эффективной дозы облучения населения проведён в соответствии с Методическими рекомендациями (далее – МР) [1]. При этом использовались рекомендации Научного комитета ООН по действию атомной радиации (НКДАР) и Международной комиссии по радиологической защите (МКРЗ) [2, 3]. Дозовые коэффициенты использованы из Гигиенических нормативов [4].

Оценка дозовых нагрузок проведена на основании воздействия только природных источников радиации.

Источники данных. Для проведения расчетов были использованы данные радиационного обследования Бостандыкского района города Алматы, проведенного в 2019 году авторами работ. Всего исследовано 135 перекрестков Бостандыкского района. Анализ результатов измерений МЭД на исследуемой части района показал, что в исследуемом районе наблюдается незначительное колебание гамма-фона: максимальное значение составило 0,21 мкЗв/час, минимальное значение составило 0,14 мкЗв/час, среднее значение МЭД – 0,17 мкЗв/час, что соответствует среднему по области радиационному гамма-фону по данным РГП «Казгидромет». Среднее значение ЭРОА радона составило 20 Бк/м³.

Результаты исследований. Общая суммарная эффективная доза определяется как сумма следующих составляющих (факторов воздействия) [1]:

$$E = E_k + E_g + E_b + E_n + SE_{\text{ДПР}} + SE_{i \text{ инт}} + SE_{k \text{ пищ}},$$

где: E_k - доза космического излучения,

E_g - доза внешнего гамма-излучения;

E_b - доза внешнего бета-излучения;

E_n - доза нейтронного излучения;

$E_{i \text{ инт}}$ - ожидаемая доза от поступления в организм радионуклида через органы дыхания (кроме дочерних продуктов распада радона и торона);

$E_{\text{ДПР}}$ - доза от внутреннего поступления дочерних продуктов распада (далее - ДПР) радона и торона;

$E_{k \text{ пищ}}$ - ожидаемая доза от поступления в организм радионуклида через органы пищеварения.

В расчетах не учитывается доза от поступления через органы пищеварения.

Доза космического излучения

Эквивалентная доза космического излучения определена по формуле 5 МР

[1]:

$$D_{\text{косм}}(\varphi, H) = a(\varphi) + 11 \cdot \exp((H/c(\varphi))),$$

$$a(\varphi) = 15 + 118 \cdot 10^{-3} \cdot (\varphi - 25);$$

$$c(\varphi) = 196 \cdot 10^{-2} \cdot \exp((-2,8 \cdot 10^{-3}) \cdot (\varphi - 10)).$$

$D_{\text{косм}}(\varphi, H)$ - эквивалентная доза космического излучения, мрад/год;

φ - геомагнитная широта, град (геомагнитная широта для улицы Абая составляет $43 - 11 = 32$);

H - высота над уровнем моря, км;

Расчет проводился для жителей, проживающих на улице Абая и по проспекту Аль-Фараби.

Средняя высота над уровнем моря улицы Абая (43 гр. с.ш., $H=850$ м)

Средняя высота над уровнем моря проспекта Аль-Фараби (43 гр. с.ш., $H=950$ м)

Эквивалентная годовая доза космического излучения, составит:

Для улицы Абая:

$$a(\varphi) = 15 + 0,118 \cdot (32 - 25) = 15,826$$

$$c(\varphi) = 1,96 \cdot \exp(-0,0028 \cdot (32 - 10)) = 1,8429$$

$$\exp((H/c(\varphi)) = \exp(0,85/1,843) = 1,586$$

$$E_{\text{косм}} = 15,826 + 11 \cdot 1,586 = 28,412 \text{ мрад/год} = 0,028412 \text{ рад/год}$$

$$1 \text{ Рад} = 0,01 \text{ Зв}$$

$$E_{\text{косм}} = 0,00028412 \text{ Зв/год} = 284,12 \text{ мкЗв/год}$$

Для проспекта Аль-Фараби:

$$a(\varphi) = 15 + 0,118 \cdot (32 - 25) = 15,826$$

$$c(\varphi) = 1,96 \cdot \exp(-0,0028 \cdot (32 - 10)) = 1,843$$

$$\exp((H/c(\varphi)) = \exp(0,95/1,843) = 1,674$$

$$E_{\text{косм}} = 15,826 + 11 \cdot 1,674 = 28,5 \text{ мрад/год} = 0,0285 \text{ рад/год}$$

$$1 \text{ Рад} = 0,01 \text{ Зв}$$

$$E_{\text{косм}} = 0,000285 \text{ Зв/год} = 285 \text{ мкЗв/год}$$

Доза внешнего гамма-излучения от естественных радионуклидов

Доза внешнего гамма-излучения на открытой местности в воздухе рассчитана по формуле 6 МР [1]:

$$E_{\gamma} = N_{\gamma} \cdot K_{\text{ин}} = P_{\gamma} \cdot t \cdot K_{\text{ин}},$$

где

N_{γ} - измеренная эквивалентная доза гамма -излучения,

P_{γ} - измеренная мощность эквивалентной дозы гамма-излучения,

t - время облучения,

$K_{\text{ин}}$ - коэффициент ослабления гамма-излучения в теле человека, учитывающий неравномерность облучения различных органов. По рекомендациям НКДАР равен $642 \cdot 10^{-3}$

При расчёте общей дозы принято, что 80 % времени люди проводят в зданиях (рекомендация МКРЗ).

Всего в году 8760 часов. Среднее время нахождения человека на улице 1752 часа.

Эффективная доза от гамма-излучения естественных изотопов за время пребывания на открытом воздухе в течение 1752 часов в год составит:

$$E_{\gamma} = 1752 * 0,17 * 0,642 = 191,213 \text{ мкЗв/год} - \text{улица Абая}$$

$$E_{\gamma} = 1752 * 0,18 * 0,642 = 202,461 \text{ мкЗв/год} - \text{проспект Аль-Фараби}$$

Доза от внешнего бета-излучения

Эффективная доза внешнего бета-излучения определяется следующим образом:

$$E_{\beta} = N_{\beta} * W_t * K_o,$$

где: $N_{\beta} = P_{\beta} * t_{\text{обл}}$ - эквивалентная доза бета излучения,

$W_t = 0,01$ - взвешивающий коэффициент для кожи,

$K_o = 0,5$ - коэффициент ослабления бета- излучения одеждой.

Средняя плотность потока бета излучения рассчитана по результатам анализа мощности дозы проникающего излучения. Содержание радионуклидов тория и калия принято равным среднемировому в основных породах – 30 и 700 Бк/кг соответственно. В этом предположении МЭД 0,17-18 мкЗв/ч соответствует удельной активности урана-238 в равновесии с дочерними продуктами примерно равной 300 Бк/кг. Компонентами бета излучения с максимальной энергией спектра менее 0,5 МэВ пренебрегались, поскольку они поглощаются в одежде и слое воздуха толщиной 1 м.

Средняя плотность потока бета частиц составляет примерно $N_{\beta} = 4,5$ ч/мин*см², что обусловит годовой флюенс:

$$\Phi_{\beta} = 4,5 * 60 * 1752 = 4,73 * 10^5 \text{ ч/см}^2$$

Согласно таблице 14 ГН СЭТОРБ 2012, этому флюенсу соответствует эквивалентная доза не более $4,73 * 10^5 * 0,5 * 5 * 10^{-10} = 0,1183 * 10^{-3} \text{ Зв} = 118,3 \text{ мкЗв/год}$

годовая эффективная доза внешнего бета-излучения составит:

$$E_{\beta} = 118,3 * 0,01 * 0,5 = 0,592 \text{ мкЗв/год}$$

Доза нейтронного излучения

В расчетах использованы средние значения, рекомендованные НКДАР, которые приняты в зависимости от географического расположения местности и нейтронной компоненты космического излучения от высоты.

Для широт города Алматы доза нейтронного излучения рассчитывается по формуле:

$$E_n = (1727 * 10^{-3} * \text{ш}^{\circ} - 21) * E(h)/E(0), \text{ мкЗв/год}$$

где:

E_n - доза нейтронного излучения;

ш° - широта местности, градус;

$E(h)/E(0)$ – коэффициент, учитывающий зависимость географического расположения местности и нейтронной компоненты космического излучения от высоты:

Высота h, км	0,0	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0	1,2	1,4	1,6	1,8	2,0
E (h)/E (0)	1,0	1,19	1,42	1,68	1,98	2,32	2,72	3,2	3,71	4,31	5,0

В расчетах использовались поправочные коэффициенты зависимости нейтронной компоненты космического излучения от высоты для высот 0,85 и 0,95 км.

Доза от нейтронного излучения для широты Бостандыкского района (43 гр. с.ш.) составит:

$$E_n = ((1727 \cdot 10^{-3} \cdot 43) - 21) \cdot 2,06 = 109,718 \text{ мкЗв/год} - \text{улица Абая}$$

$$E_n = ((1727 \cdot 10^{-3} \cdot 43) - 21) \cdot 2,23 = 118,772 \text{ мкЗв/год} - \text{проспект Аль-Фараби}$$

Доза от ингаляции радионуклидов (кроме ДПР радона)

Ожидаемая эффективная доза от поступления радионуклидов ингаляционным путём принята по оценке НКДАР по годовому поступлению некоторых радионуклидов через органы дыхания в районах с нормальным радиационным фоном [1].

Таблица 1 - Эффективная доза от ингаляции радионуклидов (кроме ДПР радона)

Радионуклид	Поступление (годовое), Бк	Дозовый коэффициент, Зв/Бк	Эффективная доза от ингаляции радионуклидов, мкЗв/год
U ²³⁸	1·10 ⁻²	7,9·10 ⁻⁶	7,9·10 ⁻²
Th ²³⁴	1·10 ⁻²	7,3·10 ⁻⁹	7,3·10 ⁻⁵
Ra ²³⁴	1·10 ⁻²	3,8·10 ⁻¹⁰	3,8·10 ⁻⁶
U ²³⁴	1·10 ⁻²	8,7·10 ⁻⁶	8,7·10 ⁻²
Th ²³⁰	1·10 ⁻²	4·10 ⁻⁵	0,4
Ra ²²⁶	1·10 ⁻²	1,6·10 ⁻⁵	0,16
Pb ²¹⁰	4	8,9·10 ⁻⁷	3,56
Pb ²¹⁰ (курение)	17	8,9·10 ⁻⁷	15,1
Po ²¹⁰	0,8	3·10 ⁻⁶	2,4
Po ²¹⁰ (курение)	22	3·10 ⁻⁶	66
Th ²³²	1·10 ⁻²	4,2·10 ⁻⁵	0,42
Ra ²²⁸	1·10 ⁻²	2,6·10 ⁻⁶	2,6·10 ⁻²
Th ²²⁸	1·10 ⁻²	3,1·10 ⁻⁵	0,31
Итого			7,45
Итого (+курение)			88,5

Доза от внутреннего поступления ДПР радона

Доза от внутреннего поступления ДПР радона и торона рассчитана по формуле:

$$E_{\text{ДПР}} = g_{\text{ДПР}} \cdot V_n \cdot (C_{\text{рпомещ}} \cdot (80/100) + C_{\text{ратм}} \cdot (20/100))$$

где:

E_{ДПР} - доза от поступления ДПР радона и торона, мЗв/год;

$g_{\text{ДПР}}$ – дозовый коэффициент по рекомендациям МКРЗ для населения (по $Rn^{222} = 5,1 \cdot 10^{-9}$ Зв/Бк, по $Ra^{220} = 2,3 \cdot 10^{-8}$ Зв/Бк);

V - среднегодовой объем вдыхаемого воздуха. Согласно приложению 11 [4] равен 8100 м^3 (для взрослого человека).

(80/100); (20/100) - время пребывания человека в помещении и на улице соответственно.

$С_{\text{ратм}}$, $С_{\text{рпомещ}}$ - среднегодовая ЭРОА радона /торона в атмосфере и помещениях соответственно;

Измерение объемной активности торона не проводилось, в расчетах приняты среднемировые значения. Среднемировая $С_{\text{эроа}}$ торона в помещениях равна $0,3 \text{ Бк/м}^3$, в атмосферном воздухе $0,1 \text{ Бк/м}^3$.

Годовая доза от внутреннего поступления ДПР радона и торона для населения составляет:

$$E_{\text{ДПРрадона}} = 5,1 \cdot 10^{-9} \cdot 8100 \cdot (19 \cdot 0,8 + 5 \cdot 0,2) = 0,000669 \text{ мЗв/год} = 0,669 \text{ мкЗв/год}$$

$$E_{\text{ДПРторона}} = 2,3 \cdot 10^{-8} \cdot 8100 \cdot (0,3 \cdot 0,8 + 0,1 \cdot 0,2) = 0,000048 \text{ мЗв/год} = 0,048 \text{ мкЗв/год}$$

$$E_{\text{ДПРрнас}} = 0,669 + 0,048 = 0,717 \text{ мкЗв/год}$$

Оценка суммарной эффективной дозы

Фактор воздействия	Улица Абая	проспекта Аль- Фараби
Доза космического излучения, мкЗв/год	284,12	285
Доза внешнего гамма-излучения, мкЗв/год	191,213	202,461
Доза от внешнего бета-излучения, мкЗв/год	0,592	0,592
Доза нейтронного излучения, мкЗв/год	109,718	118,772
Доза от ингаляции радионуклидов, кроме ДПР радона, мкЗв/год	7,45	7,45
Доза от внутреннего поступления ДПР радона, мкЗв/год	0,717	0,717
Суммарная эффективная доза, мкЗв/год	593,81	614,947
Дополнительная доза, обусловленная курением, мкЗв/год	88,5	88,5

На рисунках 1 и 2 представлена оценка вклада факторов воздействия в общую суммарную эффективную дозу.

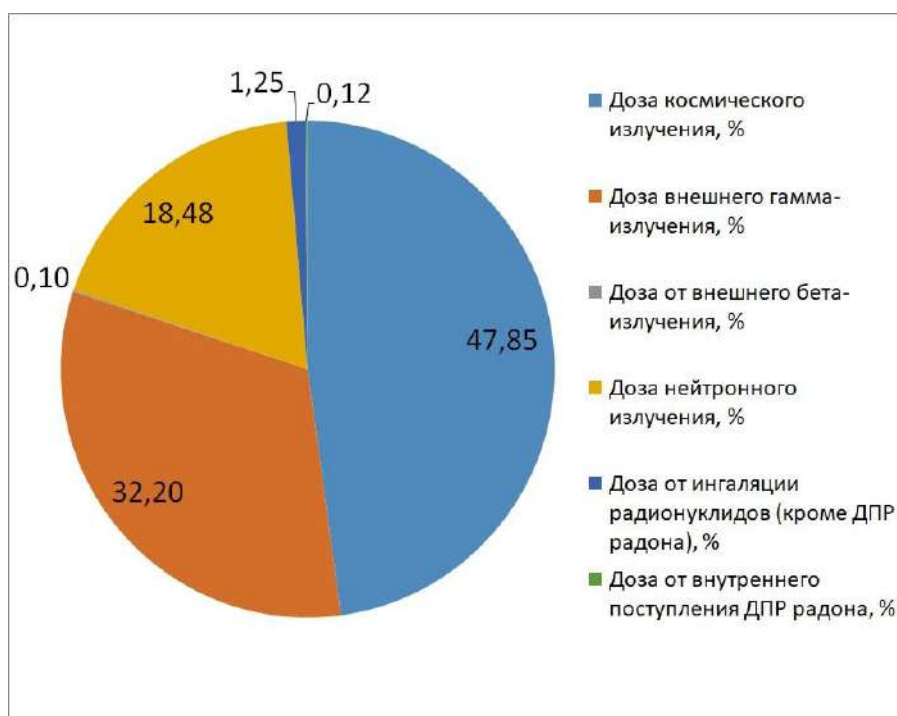

Рисунок 1 – Вклад в дозу облучения от естественных источников (улица Абая)

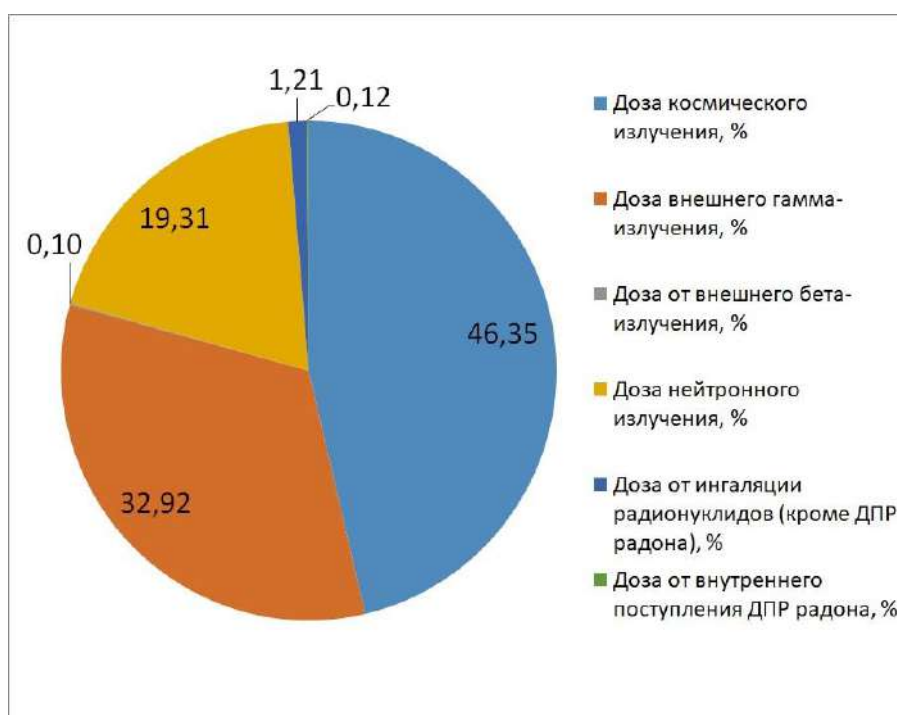

Рисунок 1 – Вклад в дозу облучения от естественных источников (проспект Аль-Фараби)

Выводы. Как видно из диаграммы, основную дозу облучения жители исследуемого района получают от космического облучения (более 45%). Доза от вдыхания ДПР радона минимальна и составляет 0,1%.

Суммарная эффективная доза у жителей, проживающих по проспекту Аль-Фараби выше, чем у жителей, проживающих по улице Абая. Данная значения определяются высотой над уровнем моря.

Следует учитывать, что поле гамма-излучения от естественных радионуклидов в исследуемом районе несколько выше, чем на неурбанизированной местности, за счёт влияния стройматериалов.

Доза от поступления ДПР радона и торона составляет 0,12%, что указывает на низкую радоноопасность территории.

Значение суммарной эффективной дозы от естественных источников облучения на население, проживающего в Бостандыкском районе города Алматы не превышает установленных в Республики Казахстан нормативов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Определение эффективной дозы ионизирующего излучения на персонал и население (приложение № 1 к приказу Председателя Комитета государственного санитарно-эпидемиологического надзора от 8 сентября 2011 года № 194).

2. Источники и эффекты ионизирующего излучения. Отчет НКДАР ООН 2000 года Генеральной Ассамблеи с научными приложениями / под ред. Л.А. Ильна, С.П. Ярмоненко. – М. : РАДЭКОН, 2002. – Т. 2. – 319 с.

3. Рекомендации Международной комиссии по радиологической защите 1990 года. // Публикация 60 МКРЗ, часть 2, Энергоатомиздат, 1994 г.

4. Гигиенические нормативы «Санитарно-эпидемиологические требования к обеспечению радиационной безопасности» (утверждены приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан от 27 февраля 2015 года № 155).

5. Коган Р. М., Назаров И. М., Фридман Ш. Д. Основы гамма-спектрометрии природных сред. // Атомиздат, 1976г.

6. Моисеев А.А., Иванов В.И. Справочник по дозиметрии и радиационной гигиене. // Энергоатомиздат, 1990г.

HYDROLOGICAL ANALYSIS OF THE TOBOL-TURGAY WATER BASIN

Zholdasbek A.E.

aknura.yerlanovna@mail.ru

Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Abstract: based on the collection of hydrological data, the analysis of water resources of the Tobol-Turgay water management basin was performed. In the process of working on the article, the hydrographic characteristics of large rivers in the water management basin, characteristics of reservoirs, water resources of the Kostanay region, and temporary watercourses are determined. The analysis of changes in the average annual flow rate of the Tobol and Turgay rivers for the period from 1964 to 2017 in the conditions of climate change is made.

Keywords: water, water management basin, water consumption, water supply, water resources, climate, precipitation.

Water scarcity has become one of the main problems of the present time and has already resulted in a number of regions of the world to the deterioration of the ecological state of the natural environment, dried out lake and river ecosystems, the increased incidence of the population.

Kazakhstan has limited reserves of renewable water resources in terms of water availability on its territory, which is a serious limiting factor for the development of the richest natural resources and sustainable and economic development [1]

The complexity of the country's water supply problem is determined by the fact that half of Kazakhstan's water resources are formed by its ancestors. Groundwater is also unevenly distributed across the territory, and its quality and reserves vary across the country's regions. Fresh groundwater has a number of significant advantages over surface water: it is generally of higher quality, better protected from contamination and contamination, and its resources are less subject to seasonal fluctuations.

The entire Republic of Kazakhstan is rich enough in underground water, due to which it is possible to provide the population with drinking, technical and other water in combination with the needs of the population, industry and agriculture. Underground water is distributed throughout our country, but its distribution in the province is uneven. The larger, the better and stored underground water. In the sequel socio-economic development, solving environmental problems will depend to a significant extent, the State water policy rule selection strategy for the development and management of water economy of the country. The radical reform of the economy, including the water sector, which is taking place in the country, also imposes certain requirements in water policy. Water supply of economic sectors and natural complexes is carried out in the direction of increasing the share of natural water resources and their irrational use [2]

Modern goals of water management policy covers basic methods and principles of complex use of water resources, their current status and the most complete and cost-effective satisfaction of the needs of water users and water users in view of nature conservation and protection of waters from pollution and exhaustion.

The country's economy depends mainly on the availability of water resources in the Republic. Surface water resources in the middle course of the river are 100 km³, of which the first half is formed on the territory of the Republic, and the second half comes from neighboring countries: China, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Russia. In terms of water availability, Kazakhstan occupies a leading position among the countries of the Commonwealth of independent States. The specific water supply is 37 thousand people, the density of 6,0 thousand people per square kilometer. m² per person per year. [3]

Due to the climatic features of various zones of our Republic, up to 90% of the current from surface sources passes during the spring period. In addition, the surface water resources of the territory are distributed extremely evenly and fluctuate with the weather within the year, thereby leading to uneven provision of various areas and sectors of the economy. The largest water supply is provided by the East Kazakhstan region-290 thousand m³ per square kilometer. At the same time, water consumption is observed in Atyrau, Kyzylorda, and Mangistau regions, where the volume of fresh water is insignificant. A geocological system, the core of which is rivers, and the connecting elements are flowing water, is designated by the term-water management basin. In connection with the existing elements, non-trivial laws of functioning of this geosystem are studied and known, but also the processes occurring in it that ensure sustainable development and dynamic evolution, allow developing and creating reliable and at the same time safe for natural resources methods of managing rational water use. Water management basin of Kazakhstan in the target structure make up the "unified water management basin system of the Republic of Kazakhstan", which is defined by a natural and anthropogenic complex of interconnected natural objects and engineering structures, including those functioning to meet various water socio-ecological and economic needs of people, and its rational management guarantees safe and sustainable ecological and economic development. In essence, the "unified water management system" is a system of social, economic, technical, legal and environmental relationships based on the principle of rational water use. This system is the highest in the hierarchy, below which are the actual water management basins, and then the water management systems of cities and industrial centers of a particular water management basin [4]

Sustainability of socio-ecological and economic systems of the basins and the unified water management system of the state as a whole. This can only be achieved if each water management system at a lower hierarchical level operates within the standards established for each water basin and for the purposes of the unified water management system of Kazakhstan. In this aspect, it is important to characterize the current state of one resource potential (both surface and underground water) of reservoirs in large basins of Kazakhstan, but interrelated elements of the unified water management system of the Republic. Waste water moves with significant speed characteristics and is not applicable to administrative borders. For this reason, from the point of view of water resources themselves, it is much more logical to manage within the basin.

The territory of our country can be divided into 8 water management basins: the Aral-Syrdarya basin, Balkhash-Alakol, Irtysh, Ural-Caspian, Ishim, Nur-Sarysu, Shu-Talas, Tobol-Turgay.

The situation with the availability of surface and underground water resources differs significantly in certain regions of the Republic. The Ertis and Balkhash-Alakol basins are better provided with their own surface and underground water resources. The Nura-Sarysu, Ishim, and Tobol-Torgai water basins are in need of underground water. Large areas of the Ishim, Ural-Caspian, Aralo-Syrdarya, Tobol-Torgai and Nura-Sarysu basins are already in need of water resources, both surface and underground. (table 1)

Table 1 – Water resources of the Republic of Kazakhstan, km³[3]

№	Water management basin	Average annual runoff			Underground water	
		Formed outside the Republic of Kazakhstan	Formed in the Republic of Kazakhstan	Total	Projected resources	Proven and approved reserves
1	Aral-Syrdarya basin	19	3,4	22,4	9,3	1,13
2	Balkhash-Alakol	10	15,4	25,4	20,01	7,3
3	Irtysh	4,5	26	30,5	9,6	2,8
4	Esil	0,00	2,8	2,8	2,3	0,2
5	Zhaiyk-Caspian	8,3	4,1	12,4	7,4	0,9
6	Nur-Sarysu	0,00	1,4	1,4	3,3	0,8
7	Tobol-Turgay	0,3	1,6	1,9	3,6	0,5
8	Shu-Talas	3	1,3	4,3	8,8	1,8
	Total:	45,1	56	101,1	61,31	15,43

This paper focuses on the availability of water of the Tobol-Torgai basin water management. The total area of the river basin, consisting of the basins of the Tobol, Torgay and Irgiz rivers, is 214 thousand km². The territory of the water management basin stretches from North to South for 600 km, and the direction from East to West for 300 km. The population living in the basin is 1.05 million people. It is the poorest water resources in the basin. It covers an area of 2.9 km². The share of underground water is 15%, the rest is represented by surface sources: 33% - in lakes, 17% - in reservoirs and 35% - in reservoirs. The surface runoff of the basin is formed exclusively during the melting of snow cover. The annual flow of the Tobol-peat basin in some years is subject to significant fluctuations, especially in connection with the alternation of periods of high-water and low-water years. The duration of multi-day periods ranges from 8 to 10 years, and low-water periods - from 6 to 20 years. In long-term periods, stock values exceed the average long-term values by 3-5 times, and in low-water periods-they decrease to 0.6-0.15 of the average long-term values.

The Tobol river begins in the Ural Mountains. This is a typical steppe vegetation, low-water in the foothills of Kazakhstan. More than 90% of the runoff occurs in the spring. The left-Bank tributaries of the Tobol river, Ayat, Uy, and Tozha begin on the slopes of the Urals. Only the Ubagan river flows in from the right. The natural regime of the Tobol river is limited to 8 reservoirs, two of which-Verkhnetobolskoe and Karatomarskoe-provide a regime of multi-water flow regulation. [4]

Within the basin there are more than 5 thousand lakes, 80% of which have a surface area of less than 1 km². Most of the lake dries up in the summer. The largest are lake Kushmurun, Sarykopa, Aksuat and Sarymoyin.

The Tobol-Torgai water management basin (according to V. A. Smolyarov, B. V. Burov and others) is located in the foothills of Kostanay, North-Eastern part of Aktobe, insignificant in area of the Eastern part of Karaganda and separate, limited in area areas of Akmola region. The surface water resources of the Tobol-Torgay water management basin are represented by the hydrographic network of the Tobol and Torgay rivers. The main waterway of the basin and Kostanay region, which is of great water management importance, is the Tobol river, which flows into the Irtysh river. The river Tobol originates in the Eastern spurs of the southern Urals. The length of the river within Kazakhstan is 800 km, the catchment area is 130 km². Within the Kostanay region, the Tobol river receives a number of large tributaries from the left: the Shortandy, Sintashty, Ayat, Toguzak rivers, and at the very border of the region - the UY. On the right, the Ubagan river flows into the Tobol river. The river Tobol below lake Kushmurun takes only three tributary Kundyzydy, Karasu and Karangalan. The average long-term expenditure of the Tobol river in Kostanay is 17.8 m³/c, in high water up to 158 m³/c. The main food of the river is meltwater. The water composition is mainly sodium bicarbonate, water salinity is 0.2-0.4 g/l. The river Ubagan originates from the fresh lake Koktal. The length of the river, including lake Kushmurun, is 376 km, the catchment area is 27 thousand. km². The average annual expenditure is 2.16-2.7 m³/c, in high water-22.2 m³/c. Water salinity in high water is 0.2-1.0 g / l, in summer-up to 2.0-10.0 g/l. water composition is bicarbonate and sodium sulfate-bicarbonate, in summer it is sodium sulfate-chloride. In the Ubagan river basin, the Aschi, Chili, Buruktal and Terekty rivers flow to lake Kushmurun. Of these, only the Aschi river flows into the Tobol river, the rest do not reach, but discharge their waters into lake Chili. The other, smaller rivers that gravitate to this basin, mostly spread over the steppe. [5]

The Torgai river basin has a complex and well-developed river network. The river is formed by the confluence of the rivers Zhaldama and Karatorgay, below it receives tributaries Sary-Uzen and Teke, passes through the Sarykop lake, at the exit of which it gets the name Torgay and is lost in the drainless basin of Shelkar-Tengiz. The length of the river from the confluence to the mouth is 825 km, the catchment area is 157 km². The average monthly expenditure from September to April is the first tens of liters per second. During the spring flood, the salinity of water in the upper reaches is 0.2-0.3 g/l, the water composition is bicarbonate calcium-sodium. In the summer low water salinity increases in the upper reaches to 0.6-0.8 g/l, and in the middle reaches in some ples and up to 20.0 g / l, the water composition changes to sulfate and sodium chloride. In the Aktobe region, the Irgiz river also belongs to the Torgay river basin. It

begins on the Eastern spurs of the mugojar and merges near Torgai its mouth. The total length of the Irgiz river reaches 593 km, the catchment area is 239 km². The average long-term flow rate of the river is 4.0 m²/c (at Dongelexor village) and 7.56 m³ /c (at Irgiz village). The total water resources of the Tobol-Torgai water management basin in the year of average water content are 2.12 km² / year, including 0.75 km³ / year for the Tobol river basin, 1.37 km²/year for the Torgai river basin, and 0.19 km³/year for low - water years, including 0.09 for the Tobol river basin and 0.1 for the Torgai river basin. It should be emphasized that the distribution of water resources in the Torgai river basin by region is in accordance with the adopted inter-regional water allocation.

The rivers and watercourses of the water basin under consideration have a predominant snow supply. They are characterized by the presence of a single maximum during the spring flood. During this time, 90-95% of the annual runoff passes through large peipax rivers, and up to 100% of the annual runoff passes through smaller streams. Large variability is characterized not only by the intra-annual distribution of runoff, but also by the distribution by year.

Table 2 – Water resources and temporary watercourses of the Tobol-Turgay water management basin, million m³ / year

Administrative region	Lake and river basins	Average annual runoff	Different security drain		
			50%	75%	95%
Kostanay	Tobol	552	360	165	68,1
	Other rivers of the Tobol basin	194	112	51,4	23,0
	Torgai	740	740	433	172
	Total by region	1486	1212	649	263
Aktyubinskaya	Torgai	101	101	29	2
	Other rivers of the basin of Torgay	288	117	34	20
	Total by region	389	218	63	22
Karaganda	Torgai	8	8	5	3
	Other rivers of the basin of Torgay	235	145	53,2	6,1
	Total by region	243	153	58,2	9,1
Total for water basin		2118	1583	771	194
Including pools	Tobol	746	472	216	91
	Torgai	1372	1111	551	203
Including by region	Kostanay	1486	1212	649	263
	Aktobe	389	218	63	22
	Karaganda region	243	153	54	9

This analysis shows the great importance of water resources and the increasing role of water management in the country's economy, that water resources are the basis

for sustainable development of the state. Activities penetrate all other industries, so water management becomes a related industry for the entire economy. This analysis is an evaluation and requires further research, which will be extended to refine the results over a long period.

LITERATURE

1. Dzhusupova D.B. Aktual'nye jekologicheskie problemy vodnymh jekosistem Kazahstana/Bagytkalieva G.S., Nurlybaj A.N., Raeva M.M.//COLLOQUIUM-JOURNAL-2019-1-2(25)-p.14-16
2. Vodnyepecupy Kazaxctana v novom tycjacheletie, PPOON, Kazaxctan, №UNDPKAZ 07 Almaty 2004 g., p.132 .
3. Doctaj Zh.D., Tupcunov A.A. Vodnyepecupy pecpubliki Kazaxctan i ix jekologičeckoeococtojanie
4. Kenshimov A.K., Ibatullin C.P., ZaupbekA.K. Ppoblemy icpol'zovanija vodnyxpecupcov v pecpublikeKazaxctan. Vodnoe xozjajctvo Kazaxctana №4(8) 2005g.
5. Tjumenev C.D. Vodnye pecupy i vodoobecpechennost' teppitopii Kazaxctana. Almaty: 2008g.,p.164

АЗЫҚ ҚОСПАЛАРЫН УЫТТЫЛЫҒЫ БОЙЫНША ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ- САНИТАРИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ

¹Испулова Д.И., в.ғ.м., оқытушы

²Кулатаев Б.Т., а.ш.ғ.к., профессор

²Манкибаев А.Т., в.ғ.к., қауым.профессор

²Турабеков М.Р. в.ғ.м., ассистент

²Умбетжанов К.Ж. в.ғ.м., ассистент

muratova.di@mail.ru

¹А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай қ.,

²«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., Қазақстан
Республикасы

Елбасының халыққа жолдауында атап өткендей, қазіргі таңда аграрлық сектор Қазақстанның экономикалық дамуының драйвері болып отыр. Ауыл шаруашылық өнімдерінің денін мал өнімдері құрайды, алынған мал өнімдерінің сапасы, экологиялық қауіпсіздігі, санитариялық-гигиеналық бағалау нарық жағдайында өзекті мәселе болып отыр. Малдың қондылығын көтеру барысында, мол өнім алу үшін фермерлер мал рационының құрамына түрлі азықтық қоспалар, малдың құртын түсіру үшін түрлі дәрі-дәрмектер, препараттарды қолданады [1].

Азықтандыру жануардың дамып жетілуіне, оның өсу прогресіне, сонымен қатар дене массасын жоғарылатып, іс қимыл функцияларының жақсаруына әкеледі. Мал шаруашылығының және құс шаруашылығының қарқынды дамуы күнделікті рационда пайдаланылатын азыққа тікелей байланысты. Азықтандыру барлық факторлардың ішінен өнімділікке ең үлкен септігін тигізеді. Сүт өндіру кезінде азық түлік құрылымының өз бағасы 50 – 55% құраса, сиыр етін өндіру кезінде 65 – 70% және 70 – 75% шошқа етін өндіруге жұмсалады. Қазіргі заманда мал шаруашылығында, жануарларды азықтандыру теңгеріміне үлкен көңіл бөлінеді [2].

Мал шаруашылығында негізгі рөлді азықтың саны немесе мөлшері емес, оның құрамындағы сіңімді заттардың сапасы алады. Толық сіңімді азықтарға, жануар организмінің дұрыс физиологиялық жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін, құрамында барлық қажетті заттары бар азықтар жатады. Азықтың сіңімділігі – азықтану кезінде жануарға қажетті заттардың барлығы қанағаттандырылатын құбылыс. Азықтың сіңімділігін оның жануар организміне әсер етуіне қарай аңықтайды, яғни өнімділігінің жоғарылауы мен жануардың физиологиялық жағдайының негізіне қарайды. Азықтың сіңімділігін бір көрсеткішпен дәлелдеу мүмкін емес. Сіңімді заттардың жеке әсер етуіне қатысты ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, азықтарға жан жақты баға берілуі тиіс деген қорытынды жасалады. Бұл баға келесі мәліметтерден тұрады: азықтың калориясы және химиялық құрамы, сіңімді заттардың қорытылуы, витаминді, протеинді, минералды сіңімділігі [3].

Тері реакциясын бағалау: «Букумбаев» ШҚ әкелінген пішен сынамаларын қояндарға биосынама қою нәтижелері: №1 сынамада гиперемияның 2-3

тәуліктен артық байқалуы, терінің қабықтануы байқалып, әлсіз улылық көрсеткішін танытты, №2 және №3 сынамаларда терідегі бөртпелер мен жараланудың байқалмауы пішеннің уытты емес екендігін көрсетті. «Қайнар» ШҚ әкелінген жүгері сынамаларын қояндарға биосынама қою нәтижелері: барлық сынамаларда терідегі бөртпелер мен жараланудың байқалмады, жүгерінің уытты емес екендігін көрсетті. «Қаз.Росс Бройлер» АҚ әкелінген күнжара, балық ұны, ет-сүйек ұны сынамалары экстракт жағылған қоян терісінде ешқандай улылық деңгейін көрсететін бөтен белгілер байқалмады, аз-маз тері құрғақтанып, түсі өзгерген, қояндар 4-5 тәулікке дейін жіті қадағаланды, артық ешқандай белгілер байқалмады, ал терінің құрғақтануы экстракт құрамындағы эфир ізінің әсері деп білуге болады, сондықтан да барлық сынамалар уытты емес деген ветеринариялық-санитарлық баға берілді.

Групп балықтарын күнжара, балық ұны, ет-сүйек ұны сынамаларымен азықтандыру арқылы уыттылығын анықтау (МЕМСТ 13496.7-71 бойынша). Групп балықтарын азықтандыру: аквариумнен арнайы балық сүзгісі арқылы алдын ала дайындалған 1л таза аквариум суына ұстап алынған 5 групп балығын жіберілді, сәйкесінше зерттеу таңертең жүргізілді, балықтарға азық орнына әкелінген ұнтақталған сынаманы 2-3гр мөлшерінде суға себілді. Осы күйінде балықтар 1-1,5 тәулікке қалдырылды. Азық улылығына баға беру балықтарға әсер ету сәйкестігіне байланысты жүргізіледі. Нәтижесінде – күнжара және ет-сүйек оны салынған ыдыстағы 5 балықтың да ешқандай өзгеріссіз қалуы, сынамалардың уытты емес екендігі анықталды. Ал азық ретінде балық ұны берілген 5 групп балықтарын 1,5 тәулік аралығында бақылау жүргізгенде, 1 балық өлімге ұшырады, азық қоспасы әлсіз улы қатарына жатқызылды.

Мал азығы мен азық қоспаларын FOSS NIRSTMDA1650 анализаторы арқылы зертханалық зерттеу нәтижелері: «Букумбаев» ШҚ әкелінген пішен сынамалары - №2 және №3 сынамаларда барлық көрсеткіштер талаптарға сай, тек майлылығы сәйкесінше 4,8% және 4,6% көрсетті, норма бойынша 2,6% болу керек, ал №1 сынамада ылғалдылық 18,7%, майлылығы 5,9% клетчатка 30,5%, крахмал 44,5% көрсетіп нормадан асып түсті. «Қайнар» ШҚ әкелінген жүгерілердің барлық сынамаларында да 2 көрсеткіш протеин 13,02%, 12,5%, 13,4% және майлылығы 2,16%, 2,24%, 1,9% болып нормадан асып түсті, қалған көрсеткіштері МЕМСТ талаптарына сай болды. «Қаз.Росс Бройлер» АҚ әкелінген күнжара сынамасында протеин 45,55% және майлылығы 5,0% болып нормдан асып түсті, қалған көрсеткіштері талаптарға сай болды, балық ұны сынамасында протеин 45,55%, клетчатка 15,2%, крахмал 11,71% құрап улы көрсеткіштерге ие болды, қалған көрсеткіштері талаптарға сай, ал ет-сүйек ұны сынамасында майлылығы 5,5%, күл 9,0% жоғары көрсеткіштерге ие болып, қалған өлшемдер өзгеріссіз талаптарға сай деген бағаға ие болды.

Қорытынды. Органолептикалық зерттеу нәтижелері бойынша пішен №1 және жүгері №2 сынамаларына қанағаттандыруарлық деген баға берілсе, қалған сынамалар талаптарға сай. Сынамалардың химико-биологиялық уыттылығын тексеру және микологиялық сараптама көрсеткіші бойынша пішен №1 сынамасы әлсіз уытты және нитрат саны 570 мг/кг көрсетіп шекті нормадан асты, балық

ұны әлсіз уытты нитрат саны 250 мг/кг көрсетіп уытты екендігін байқатты, қалған сынамалар МЕМСТ бойынша уытты емес. FOSS NIRSTMDA1650 анализаторы арқылы зертханалық зерттеу нәтижелері: №1 сынамада ылғалдылық 18,7 %, майлылығы 5,9% клетчатка 30,5%, крахмал 44,5% көрсетіп нормадан асып түсті. Жүгерілердің барлық сынамаларында да 2 көрсеткіш протеин 13,02%, 12,5%, 13,4% және майлылығы 2,16%, 2,24%, 1,9% болып нормадан асып түсті. Күнжара сынамасында протеин 45,55% және майлылығы 5,0% болып нормадан асып түсті, балық ұны сынамасында протеин 45,55%, клетчатка 15,2%, крахмал 11,71% құрап улы көрсеткіштерге ие болды, ет-сүйек ұны сынамасында майлылығы 5,5%, күл 9,0% жоғары көрсеткіштерге ие болып, қалған өлшемдер өзгеріссіз талаптарға сай деген бағаға ие болды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Смағұлов А.Қ., Сағындықов Қ.А. т.б. Ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын сараптау және бақылау. Алматы, ЖШС «Сын» баспасы, 2005ж. 39-48,59-70,70-94,262-264,274,316 б.
2. Мотовилов К.Я., Булатов А.П.и др. Экспертиза кормов и кормовых добавок. Новосибирск, Сибирское университетское издательство, 2004 г.
3. Мырзабеков Ж., Ибрагимов П. Ветеринариялық гигиена. Алматы, “Білім” 2005ж. 149-151,160-163,168-178,184-187 б.
4. Глаголев В.А. Компьютерные технологии подготовки геодезической основы геофизической съемки и прспроцессипга спутниковой навигационпо-гсодсзичсской информации Текст. / В.А. Глаголев, А.А. Давыдова // Рос. гсофиз. жури. — 2002. — №27-28. —С. 4-13.
5. Bruce, M. Hannah Modelling and simulation of GPS multipath propagation Текст. / Bruce M. Hannah // Queensland University of Technology, 2001. — 170 p. Англ.

МЕТОДЫ СОЗДАНИЯ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ

Канапиянова Д.Г., Сазанбаева А.,

Ksooo.inc@gmail.com

КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

На сегодняшний день прогресс в сфере программного обеспечения позволяет максимально точно визуализировать информацию об окружающем мире. Восприятие информации в трехмерном пространстве является важным элементом в различных областях человеческой деятельности. При решении различных инженерных задач для точного восприятия мира человека важна наглядность информации, что является основным преимуществом трехмерных данных.

Все более широкое распространение на сегодняшний день получили так называемые трехмерные модели местности, созданные при помощи компьютерной графики. Существует большое количество различных методов и программных средств для построения 3Д моделей. Однако на современном этапе стало возможным создание измерительных 3Д-моделей, которые отображают пространственные данные в заданной системе координат и позволяют определять координаты отдельных точек. Такие модели можно называть фотограмметрическими [1].

Для создания таких 3Д моделей местности используются различные технологии, которые активно используются и развиваются с каждым днем. Так же существуют различные методы для сбора пространственной информации, необходимой для дальнейшего формирования трехмерных моделей местности. Наиболее широко применяемыми методами можно считать геодезические инструментальные съемки, данные лазерного сканирования, а также обработка существующих топографических карт. К более современным и более оперативным можно отнести фотограмметрическую обработку аэро- и космоснимков.

Не смотря на существенный прогресс в сфере фотограмметрии, многие вопросы, связанные с методикой обработкой данных для получения более высокоточных моделей, остаются открытыми. В связи с этим, на сегодняшний день существует необходимость в проведении исследований по совершенствованию методик получения информации по аэрокосмическим снимкам для создания 3Д-моделей местности.

В геодезии более широко известен термин Цифровая модель местности (ЦММ) – совокупность данных (плановых координат и высот) о множестве ее точек. Такие данные чаще получают из результатов инструментальных наземных наблюдений, лидарной съемки, векторизации карт.

В результате тахеометрической, GPS съемку получают данные о координатах и высотах точек, которые в дальнейшем будут являться исходными данными для создания топографических планов и цифровых моделей местности. Основными достоинствами данного метода является высокая точность съемку, однако есть недостатки, связанные с трудовыми затратами и длительностью

получения результатов. Так же на практике применяется метод лазерного сканирования.

Трехмерное лазерное сканирование - сравнительно молодое направление в области высокоточных измерений. Появление и широкое распространение безотражательных лазерных дальномеров (тахеометров) дало старт к возникновению и стремительному развитию таких сканеров. Безотражательные приборы, а также GNSS технологий позволяют быстро и точно определять координаты на местность без прямого контакта с объектом. Независимо от типа и назначения лазерного сканера, их принцип работы основан на измерении расстояния от источника лазерного импульса до заданного объекта. Сигнал, отраженный от объекта поступает в приемник сканера, а расстояние высчитывается по задержке времени (импульсный метод) или сдвигу фаз (фазовый метод) между излученным и отраженным сигналом. (Рисунок 1). А по известным координатам сканера и направления импульса становится возможным определения трехмерных координат всех точек объекта [2].

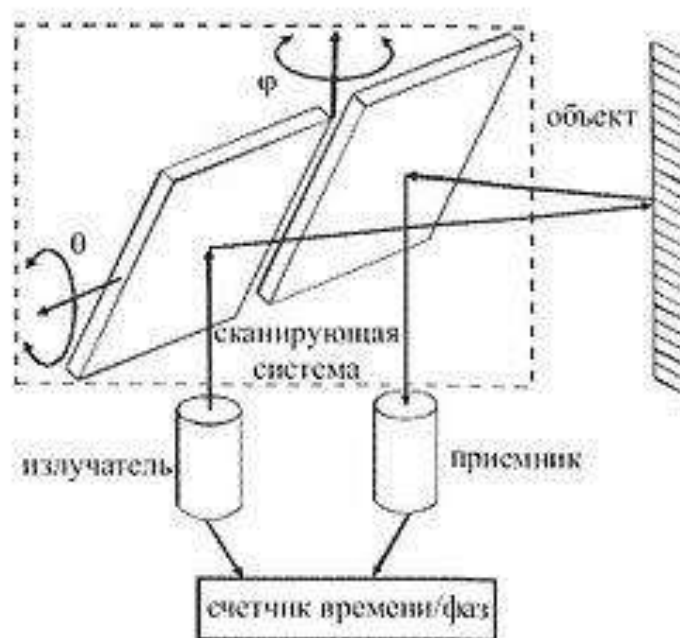

Рисунок 1. Принцип работы лазерного сканера

Современные лазерные сканеры обеспечивают скорость с частотой до нескольких сотен тысяч в секунду, которые при помощи подвижных зеркал или самого корпуса сканера распределяются по всей поверхности объекта. В результате съемки лазерным сканером можно получить наиболее точную и полную информацию об объекте за короткое время.

По назначению существуют 3 основным типа сканера:

- наземные;
- воздушные;
- мобильные.

Для съемки больших территории применяются воздушные лазерные сканеры, которые устанавливаются на такие летательные аппараты как самолет

или вертолет, а сам процесс сканирования проводится с воздуха во время полета (рисунок 2). Помимо самого сканера, во время полета так же необходимо в комплекте сканера наличие GPS приемников и инерциальной системы IMU (Inertial Measurement Unit). Это обусловлено тем, что положение и ориентация сканера во время полета не стабильно. При это используются базовые GPS станции, чтобы в реальном времени вычислять дифференциальные поправки для устранения погрешностей распространения сигналов спутника.

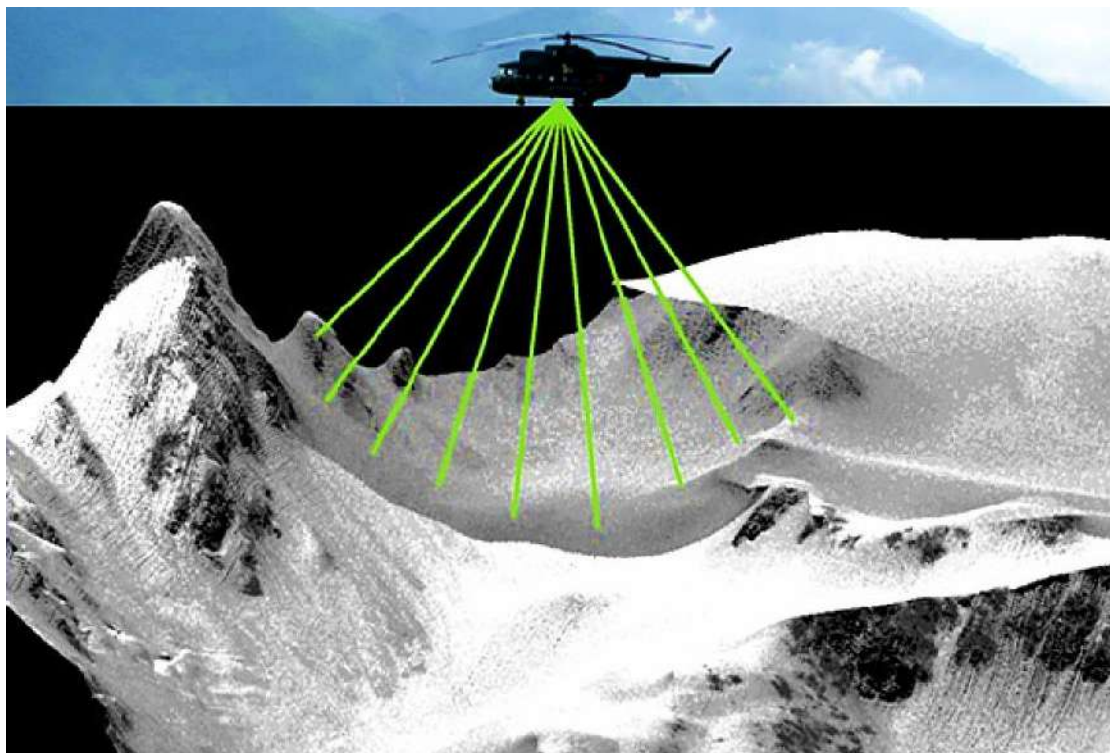

Рисунок 2. Воздушное лазерное сканирование.

Плановая точность при съемке с воздуха лазерным сканером достигает для высоты 500м - 25см. Значительным преимуществом является то, что достаточное количество отражений позволяет получить более реальную картину о рельефе местности даже при наличии растительности, что невозможно сделать в результате аэрофотосъемки.

Мобильное лазерное сканирование схоже с воздушной, с основной разницей в том, что при мобильном сканировании применяются наземные платформы – автомобиль, катер, железнодорожная мотриси. При этом используются 2 лазерных сканера, которые повышают детальность съемки, что приводит к увеличению количества точек. Однако нахождение близко к поверхности земли приводит к периодическим затенениям сигналов от зданий, растительности или элементов рельефа местности. Поэтому на данный момент является актуальным вопрос повышения точности данных мобильного сканирования.

Основными преимуществами технологии лазерного сканирования являются высокая скорость, оперативность съемки. А результатом любого вида лазерного сканирования является облако трехмерных точек. Недостатком же

является большое количество данных, которые составляют миллионы, а иногда и миллиарды точек. Это существенно увеличивает время обработки данных, и требует высокую производительность компьютерной техники.

Список литературы

1. Лазерко М.М. Анализ современных средств для создания трехмерных моделей по различным данным. Новосибирск, 2008г.
2. Павленко А.В. Разработка методики создания фотограмметрических моделей местности по аэрокосмическим снимкам, Новосибирск - 2006 г.

ЖЕРДІ ҚАШЫҚТЫҚТАН ЗЕРДЕЛЕУ ӘДІСІН НАҚТЫ ЕГІНШІЛІКТЕ ҚОЛДАНУ

А.С.Канжанова

Aliya.kanzhanova@kaznu.kz

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы,
Қазақстан Республикасы

Соңғы онжылдықта Жерді қашықтықтан зерделеу (ЖҚЗ) әдісі қарқынды дамуда, ал одан алынатын ақпараттың көлемі үздіксіз өсуде. Жер жамылғысының спектрлік-шағылысу сипаттамаларын тұрақты өлшеу мүмкіндігін қамтамасыз ете отырып, ЖҚЗ қазіргі заманғы жүйелері өсімдіктердің кеңістіктік бөлінуі және динамикасы туралы ақпаратты жинаудың тиімді құралы болып табылады [1].

Нақты егіншілік - бүгінгі күнгі әлемдік тренд. Нақты егіншіліктің мәні-агротехнологиялық операцияларды басқару, топырақ жамылғысының вариабелділігін және мәдени өсімдіктер егістігінің жай-күйін барынша ескере отырып жүзеге асыру болып табылады. Негізгі міндеті - егістіктің әрбір элементарлық учаскесі топырағының әлеуетін барынша пайдалану, тыңайтқыштарды енгізу, тұқым себу кезіндегі шығындарды оңтайландыру және нәтижесінде пайданы барынша көбейту болып табылады.

Нақты егіншілік тұжырымдамасын іске асыру кезінде жаһандық жерсеріктік навигациялық жүйе аспаптарын, Геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) құралдарын, қашықтықтан зерделеу деректерін (ғарыштық бейнелер), борттық компьютерлерді, ауыл шаруашылығы мақсатындағы робототехникалық құрылғыларды пайдаланатын, белгілі бір шарттарға бейімделген шешімдер қабылдауды қолдау жүйесі құрылады.

Электрондық өріс картасы - агрофизикалық, агрохимиялық, технологиялық, географиялық өріс параметрлері сияқты өрістің электрондық базасы, географиялық координат анықтамасына ие және мамандандырылған карта қабаттарында жүйелендірілген.

Нақты егіншілік тұжырымдамасы өсімдік шаруашылығында еңбек өнімділігін арттыруға, агроөндірістің басқарылуын арттыруға, экономикалық тұрғыдан тиімді сортты табуға, жер ресурстарын ұтымды пайдалануды қамтамасыз етуге және өндірістік ресурстарды, мысалы, жанар-жағармай материалдарын, өсімдіктерді қорғау құралдарын, гербицидтер мен улы химикаттарды, тұқымдарды, техника ресурстарын, еңбек шығынын және т. б. пайдалануды оңтайландыру есебінен шығындарды қысқартуға бағытталған жаңа ресурс үнемдейтін технологияларды әзірлеу үшін қажет. Бұл қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар мен спутниктік навигацияның жаһандық жүйелерін, жерді қашықтықтан зерделеу әдістерін кешенді пайдаланбай мүмкін емес.

Қазіргі уақытта электрондық өрістер карталарын құрудың бірнеше әдістері бар – бұл навигациялық қондырғысы бар GPS-навигатор немесе жоғары ажыратымдылықтағы спутниктік суреттерді пайдалану (1-6 м).

Спутниктік суреттерді пайдалану жағдайы картографиялық негізге байланысты. Спутниктік суреттерде координаталық тор болғандықтан, жерді пайдалану кезінде қарапайым контур өрісі арқылы электрондық карта сызылады.

Алайда, ең басты алынған мәліметтерді өңдейтін және жұмыстың нәтижесін көрсетететін қажет құрал-ол бағдарламалық қамтамасыз ету-геоақпараттық жүйе (ГАЖ). Жергілікті ГАЖ бағдарламаларына мысал ретінде Objectland, Quantum GIS (QGIS), AgroPanorama, AgrarOffice, ArcGIS және т.б. жатады. Сонымен қатар, ГАЖ-ны пайдалану кезінде мамандардың жетіспеуі, бағдарламалардың қымбаттығы және бастапқы дамудың қиындықтары сияқты келесі проблемалар туындайды.

ГАЖ-де орналасқан өрістердің электронды картасы:

- өрістер мен жұмыс алаңдарының нақты ауданын анықтау;
- өндірістік объектілер арасындағы қашықтықты есептеу;
- кен орнының тарихын ұзақ уақыт сақтауға;
- өндірісті технологиялық, экономикалық талдау;
- автоматтандырылған есеп беруге мүмкіндік береді.

ГАЖ ауыл шаруашылығы саласында жүрген өндірушілер үшін өздерінің өрістері жайлы мәліметтерді алу мүмкіндігін айтарлықтай жеңілдетеді. Ол үшін Агроном өсірілетін дақылдар бойынша жедел мәліметтер мен технологиялық процесстерді енгізеді, ал өңдеу және қорыту ГАЖ бағдарламасымен жүргізіледі.

ГАЖ ауыл шаруашылығы алқаптарына қашықтықтан бақылау жүргізуге, егіс алқаптарының жай-күйіне жедел мониторинг жүргізуге, ауыл шаруашылығы техникасының мониторингіне және ауыл шаруашылығы операцияларын жоспарлауға мүмкіндік береді. Бұл алқаптардың электрондық карталары ақпаратты сақтаудың қарапайым операциялық бірлігі ретінде өндірісті бақылаудың кез келген ақпараттық жүйесінің негізі болып табылатындығымен байланысты [2].

Агрокешеннің көптеген компаниялары нақты егіншілік және ауыр техника жұмыстарын бақылау үшін жабдықтар сатып алуға айтарлықтай қаржы ресурстарын сала отырып, үнемі жаңартып отырады. Алайда, бұл технологиялар көптеген операцияларды алдын ала жоспарлауға (техника қозғалысының траекториялары, маршруттары, олардың ұзақтығы мен ұзақтылығы, жұмыстың постанализі), агрожүйелердің жай-күйін жедел бағалауға, уақытылы басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік беретін алаңдардың нақты электрондық карталары болмаған кезде тиімсіз болады.

Қашықтықтан зерделеу мәліметтері агроциклдің операцияларын жүргізу үшін, оның ішінде минералды тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғаудың химиялық құралдары және мелиоранттарды саралап енгізу үшін электронды карталарды жасау кезінде де пайдаланылады.

Нақты егіншіліктің тиімді құралдарының бірі Жерді қашықтықтан зерделеу болып табылады. Аграрлық геоақпараттық жүйелерде 1:10000 масштабтағы егістік карталары негізгі дерек көздері болып табылады. Бұл карталар әр түрлі техникалық және бағдарламалық құралдарды пайдалана отырып жасалады. Жерді қашықтықтан зерделеу (ЖҚЗ) деректерін пайдалану арқылы ауыл шаруашылығы алқаптары туралы барынша нақты және толық

түсінік алуға болады. Бұл технология жер беті және онда орналасқан объектілер, атмосфера, мұхиттар, жер қыртысының жоғарғы қабаттары туралы ақпаратты байланыссыз әдістермен алуды, тіркеуші аспап зерттеу объектісінен едәуір қашықтыққа алыстатуды талап етеді .

Қашықтықтан зерделу әдістері ғарыш аппараттарында орналастырылған сенсорларды қолдануға негізделген және сандық өңдеуге бейімделген форматтарда және электромагниттік спектрдің кең ауқымында электромагнитті сәулеленуді тіркеуге арналған. ЖҚЗ әдістерінің көпшілігінде шағылысқан сәулеленудің инфрақызыл диапазоны, электромагниттік спектрдің жылу инфрақызыл және радиодиапазоны қолданылады .

Қашықтықтан зерделеудің негізгі әдісі аэроғарыштық түсірімдерді пайдалануға негізделген аэроғарыштық зерделеу болып табылады . Бұл нақты объектілердің екі өлшемді бейнесі, белгілі бір геометриялық және радиометриялық (фотометриялық) заңдылық бойынша объектілердің жарықтығын оптикалық тіркеу жолымен алынған, көрінетін және жасырын объектілерді, қоршаған ортаның құбылыстары мен процестерін зерттеуге, сондай-ақ олардың кеңістіктік жағдайын анықтауға арналған.

Жер беті жүздеген зерттеу серіктерімен зерттеледі. Олардың жұмыс барысында алынған суреттер, түрлі салалардағы ғылыми ізденістер үшін маңызды ресурс. Ауыл шаруашылығы жерлерін зерттеу кезінде спутниктерде орнатылған жоғары рұқсат ету қабілеті бар спектрометрлер әр өріс туралы беретін ақпарат көзі болып табылады. Ауыл шаруашылығы дақылдарының спектрлік шағылысу қабілеті жеке және толқынның әртүрлі ұзындығының шағылысу ерекшелігімен ерекшеленеді. Өсімдіктің шағылысу қабілетін біле отырып, оны спектральды суреттерде анықтауға және оның жай-күйінің стресстігін бағалауға болады.

Жерді қашықтықтан түсіру бірнеше спектрлік диапазонда жүргізіледі. Фотосинтетикалық белсенділік спектрдің қызыл аймағында шағылысу коэффициенттерінің неғұрлым төмен мәніне және жақын инфрақызыл мәндерге әкеледі. Суреттерді өңдеу және түсіндіру үшін түсірілім факторларын ескеретін спектралды индекстер қолданылады — бұлттылық, көлеңкелер, учаскенің рельефі, күн сәулесінің әртүрлі құлау бұрыштары, түсіру бұрышының айырмасы, қоршаған ортаның әсері.

Аэроғарыштық суреттерді авиацияның техникалық құралдарының (АН-2, Ан-30, Cessna, L-410 типті ұшақтар; Ми-8Т, Ка-26 типті тікұшақтар), ұшқышсыз ұшу аппараттарының (ҰҰА) немесе спутниктердің (Ресурс-DC, WorldView-1, WorldView-2, GeoEye-1, QuickBird, IKONOS, Pleiades-1A, Pleiades-1B, ALOS (prism, Avnir-2), Rapideye, Cartosat-1 және Cartosat-2 және resourcesat-1, Alos (palsar), Radarsat -1, Radarsat-2, Terrasar-x, cosmo-Skymed-1-4 және т. б.) көмегімен алынады.

Көптеген зерттеу серіктерінің суреттері интернетте еркін қолжетімді (NASA, Еуропалық ғарыш агенттігінің сайттарында бар), бірақ спектралдық индекстерді қолданбайынша олардың ақпараттылығы аз болып келеді.

Жерді қашықтықтан зерделеу әдісіне аэрофототүсіріс және әуеғарыштық суреттер негізіне енеді.

Ұшқышсыз ұшу аппараты-бұл борттағы экипажсыз, қозғалтқышпен жабдықталған және арнайы міндеттерді орындау үшін жеткілікті пайдалы жүктемесі мен ұшу борышы бар ұшу аппараты. Оның бағдарламалық-аспаптық жабдықталуына интеграцияланған навигациялық жүйе, спутниктік навигациялық жүйенің қабылдағышы, ұшу ақпаратының жинақтаушысы кіреді. ҰҰА қолмен іске қосылады, жерден ұшырылып, ГАЖ-мен алдын ала жоспарланған бағыт бойынша автоматты режимде отырады. Сондай-ақ ҰҰА жергілікті жердің сандық түсірісін орындап, үш өлшемді моделін береді. Әрбір сурет сандық ақпараттың (суреттің орталық нүктесінің географиялық координаттары, түсірілімнің биіктігі, экспонаттау бұрышы) және ГАЖ-жүйелерде тасымалдауға және пайдалануға арналған телеметриялық мәліметтердің толық жиынтығымен сүйемелденеді.

ҰҰА қашықтан басқару пультінің көмегімен қолмен басқару режимінде, сондай-ақ автоматты және жартылай автоматты режимде де жұмыс істей алады. Автоматты басқару берілген траектория бойынша, берілген биіктікте, берілген жылдамдықпен және бағдар бұрыштарымен толық автономды ұшу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Ол борттық бағдарламалық құрылғылардың көмегімен жүзеге асырылады. Жартылай автоматты басқару кезінде ұшу бастапқыда берілген параметрлер бойынша автопилоттың көмегімен автоматты түрде жүзеге асырылады. Бірақ оператор интерактивті режимде маршрутқа өзгерістер енгізе алады.

Ұшақтардың көмегімен жүргізілетін аэрофототүсіріспен салыстырғанда ҰҰА-ны қолдану келесі артықшылықтарға ие: шағын биіктіктен және объектілерге жақын жерден түсіру мүмкіндігі; жоғары шешімді суреттерді жедел алу; Төтенше жағдайлар аймақтарында ұшқыштардың өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз қолдану мүмкіндігі.

Ғарыш түсірілімдерін орындау үшін әртүрлі ғарыштық аппараттар қолданылады. Қазіргі уақытта орбитада жұмыс істейтін коммерциялық ғарыш аппараттарының, әсіресе шетелдік маркалардың саны ұлғаюда. Landsat (АҚШ), SPOT (Франция), IRS (Индия), Alos (Жапония) картографиялық спутниктері, Cartosat (Үндістан), ikonos, QuickBird, GeoEye (АҚШ), соның ішінде радиологиялық TerraSAR-X және TanDEM-X (Германия) жерсеріктері, демек, интерферометриялық түсіруді орындайтын түсірілімдер. RapidEye (Германия) ғарыш мониторингі спутниктерінің жүйесі табысты пайдаланылуда.

ЖҚЗ нәтижесінде алынған мультиспектралық суретті өңдеу кезінде жиі түрлендірулер жасалынады, олар "индекстік" суреттер деп аталады. Матрицалармен математикалық операциялар негізінде белгілі бір арналарда жарықтылық мәндері бар растрлық суреттер пикселдермен есептелген "спектралды индекс" беріледі. Осының негізінде алынатын суреттермен одан әрі қарай зерттеулер жүргізеді. Ол өз кезегінде өсімдік жағдайын зерттеу және бағалау үшін кеңінен қолданылады, оны вегетациялық индекстер деп атайды. Олар пикселдердің жарықтық айырмашылықтарына негізделген [3].

Вегетациялық индекстер – өсімдіктердің жай-күйін бағалау үшін қолданылатын спектралды индекстер. Олардың 160 түрі бар және ең көп таралғаны-NDVI.

NDVI (Normalized Difference Vegetation Index — нормаланған сараланған вегетациялық индекс) — электромагниттік спектрдің қызыл және инфрақызыл аймағын есепке алатын фотосинтетикалық биомассаның сандық көрсеткіші. Спектрдің қызыл аймағына (0,62 - 0,75 мкм) Күн радиациясын хлорофиллмен ең көп жұтуы, ал жақын инфрақызыл аймаққа (0,75 - 1,3 мкм) жасушалық құрылымымен энергияның ең көп бейнеленуі келеді.

Спутниктік мониторингті қолданудың басты артықшылықтарының бірі ұзақ уақыт аралығында деректерді салыстырмалы талдау мүмкіншілігі болып табылады. Бір аумақты түсіру бірнеше күнде бір рет кезеңділікпен жылдар бойы түсіру мүмкіндігі жүзеге асырылады. Бұл тәсіл арқылы бірнеше жыл бойы жеке алқаптар мен учаскелердің өнімділік динамикасын қарауға мүмкіндік береді.

Келесі жерсеріктердің түсірілімдері жиі қолданылады:

- Landsat 7, 8-түсіру мерзімділігі 8 күнде 1 рет. Landsat 7 пиксельге 15 - тен 60 м дейін, Landsat 8-30 м ажыратымдылығы бар 8 спектрлік диапазондағы суреттерді ұсынады.

- Terra және Aqua-1999 және 2002 жылдары іске қосылған. MODIS орташа рұқсат етілген спектрорадиометрімен жабдықталған (250 м-ден 1 км-ге дейін рұқсат етілген спектрдің 36 диапазонында түсіруді жүргізеді). Түсіру күніне бір рет жүргізіледі.

- Sentinel 2a, 2b-2015 және 2017 жылдары іске қосылды. Кең бұрышты көпканалды спектрометрлермен 13 спектралды каналдармен жабдықталған. 5 күнде 1 рет жиілікпен бір аумақты түсіреді [4].

Егіс алқаптарының вегетациялық индекстерінің маусымдық және көпжылдық динамикасын анықтау өзекті мәселе болып табылады. Бұл зерттеулерге көптеген жұмыстар арналған. NDVI -дің ерекшеліктерінің бірі болып алқаптардағы дақылдарды анықтау, өнімділікті болжау, өнгіштікті бағалау, пайдаланылмайтын жерлерді бөлу табылады. Әдетте, әрбір жедел бірлік үшін: өріс, өріс учаскесі – немесе әкімшілік бірлік үшін әр күнге тиісті контурдың шекарасындағы индекстің орташа мәні есептеледі. Одан кейін дақылға арналған эталон құрылады, оның негізінде егістіктерді әртүрлі алгоритмдер негізінде бөлу жүргізіледі, мысалы, дискриминанттық талдау, "random forest" және т. б. Мұндай тәсілде аумақтың ландшафтық ерекшеліктері сирек есепке алынады: топырақ жамылғысы, морфометриялық сипаттамалары және т.б, олар өсімдіктердің даму ерекшеліктеріне елеулі әсер етеді [5].

Қашықтықтан зерделеу мәліметтері мен геоақпараттық технологиялар жер бетіндегі зерттеулерді тікелей жүргізу мүмкін болмаған жағдайда, территорияның аумақтылығына байланысты және уақыт үнемдеу мақсатында егіс алқаптары туралы көлемді мәліметтерді талдауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда өсімдіктердің жай-күйіне және оның спектрлік-шағылысу сипаттамаларына әсер ететін басқа да факторларды да зерттеу қажет.

Пиксель өлшемі, түсірудің кезеңділігі, спектрометрдің рұқсат ету қабілеті-мұның барлығы маңызды сипаттамалар, бірақ алынған нәтижелердің шынайылығы суреттерді өңдеу тәсіліне байланысты болады .

Қолданылатын вегетациялық индекстер эмпирикалық анықталады және жарықтың физикалық қасиеттеріне, өсімдіктердің шағылысу қабілетіне және

басқа да маңызды сипаттамаларға негізделеді. Мұндай тәсілде аумақтың ландшафтық ерекшеліктері сирек есепке алынады: топырақ жамылғысы, морфометриялық сипаттамалары және т.б, олар өсімдіктердің даму ерекшеліктеріне елеулі әсер етеді.

Агрорландшафттарда ауыл шаруашылығы қызметін жүргізу үшін беткейлер экспозициясының маңызы зор. Геоақпараттық бағдарламалардың құралдары экспозициялардың растрлық үлгілерін морфометриялық талдау әдістерімен алуға мүмкіндік береді. Беткейлердің көлбеу бұрыштарының картасы бұрыштардың таралуын статистикалық талдау нәтижелерін анық көрсетіп қана қоймай, ауылшаруашылық өндірісін ұйымдастыруда үлкен маңызы бар.

Жерді қашықтықтан зерделеу нәтижесінде алынған ғарыштық сурет негізінде егіс алқаптарының SRTM немесе DEM жергілікті жердің сандық моделі негізінде морфометриялық талдау нәтижесінде еңіс бұрыштарының және беткейлердің экспозицияларының шамалары анықталады.

Топырақ жамылғысының өзгергіштігін және өсімдіктің тиісті реакциясын анықтау нақты егіншілік жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Өсімдіктің өсуі мен дамуына әсер ететін топырақ параметрлерін анықтау, оларды түсіндіру және оңтайлы басқару шешімдерін қабылдау нақты егіншілік міндеттерінің бірі болып табылады [6].

Топырақтың бұзылуын болжау және топырақ эрозиясын бағалау үшін эрозияның бірнеше үлгісі бар. Топырақ ысырабын бағалаудың ең кең қолданылатын әдісі-топырақ ысырабының әмбебап теңдеуі (RUSLE) эмпирикалық модель болып табылады. Бұл теңдеу топырақ шығынының бастапқы әмбебап теңдеуін жаңарту болып табылады. RUSLE дала беткейлерінде күтілетін орташа жылдық эрозияны есептейді және төмендегі (1) формуламен есептеледі:

$$A=R*K*LS*C*P \quad (1)$$

Мұндағы: А фактор - топырақ эрозиясын бағалау, R фактор - жауын-шашын эрозиясы, К фактор - топырақ эрозиясының коэффициенті (топырақтың эрозияға бейімділігін, сондай-ақ судың мөлшері мен жылдамдығын білдіреді), LS фактор - төбенің ұзындығы мен беткейлік биіктігінің орнықтылық факторлары, С фактор - жер жамылғысын басқару факторы, Р фактор - топырақты сақтау практикасы факторы (контурлау, жол кесу және террасалар сияқты тәжірибелердің тірек әсерін сипаттайды) [7].

Осы факторлардың ішінде жерді қашықтықтан зерделеу арқылы жиі қолданылаты С-фактор. Оның нәтижесінде NDVI вегетационды индексі анықтайды .

LS фактордың дәлдігі DEM нәтижесіне байланысты.

Нақты егіншілік жүргізуде топырақ пен су ресурстарын сақтауды жоспарлау үшін, сондай-ақ топырақ шығынын және жауын-шашынның шығуын бағалау үшін, жерді қашықтықтан зерделеудің әр түрлі тәсілдерін ескере отырып, үлкен егістік алаңдардың бағалау тиімділігін арттыру және топырақ эрозиясы процестерінің уақытша мониторингілеу үшін қолданылады [8].

Қорытынды жасай отырып, нақты егіншілік технологияларын жүзеге асыру жаңа технологияларды қолдануды талап етіп қана қоймай, нақты уақытта өлшеудің кинематикалық режимін іске асыратын спутниктік қабылдағыштар мен Жерді қашықтан зерделеу (ЖҚЗ) және аэрофототүсірістен және ұшқышсыз ұшу аппараттарынан (ҰҰА) алынған мәліметтер негізінде ауылшаруашылық өнімдерін мониторингілеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретіні туралы айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Плотников Д.Е Разработка методов дистанционной оценки растительного покрова на основе многолетних спутниковых измерений квазипериодических вариаций спектральной яркости. Автореферат/ Москва, 2011. — 4 с.

2. Канжанова А.С., Раскалиев А.С.Нақты егіншілік технологияларын геодезиялық әдістермен қолданудың ерекшеліктері/ Инновациялық технологиялар - қр экономикасының кен-байыту және мұнай-газ секторларының негізгі және қолданбалы мәселелерін табысты шешудің кілті Сәтбаев оқуларының еңбектері. — том 2,—Алматы: 2019. — -№3-С. 43.

3. Трюфляк Е.В., Трубилин Е.И. Точное земледелие// СПб., Лань.- 2017.- С.23-27.

4. <https://aggeek.net/ru-blog/sputnikovyj-monitoring-v-selskom-hozyajstve>

5. Шинкаренко С.С., Бодрова В.Н., Сидорова Н.В. Влияние экспозиции склонов на сезонную динамику вегетационного индекса NDVI посевных площадей //Журнал Известия нижевожского агроуниверситетского комплекса: наука и высшее профессиональное образование. -2019. -№1(53). – С.96-102

6. Рулев А.С., Шинкаренко С.С., Бодрова В.Н., Сидорова Н.В. Геоинформационные технологии в обеспечении точного земледелия// Журнал Известия нижевожского агроуниверситетского комплекса: наука и высшее профессиональное образование. -2018. -№4(52). –С.116-121

7. Ashiagbor G., Laari P., Eric Kwabena Forkuo, Aabeyir R. . Modeling soil erosion using RUSLE and GIS tools // International Journal of Remote Sensing & Geoscience (IJRSG) -Volume 2, - Issue 4, -2013 – P.7-17

8. A. A. Thais, Caregnatto T.C., B.C.Rodrigo B.P.JoséMarcato, J.Dulce, B. B.R.Paulo, Tarso,S.Oliveira. Improving cover and management factor (C-factor) estimation using remote sensing approaches for tropical regions // International Soil and Water Conservation Research.- Volume 7, - Issue 4, - 2019,- P. 325-334

ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ОЦЕНКА МОЛОКА ПРИ МАСТИТАХ

¹ Карабаева А.С., магистрант 2 курса

¹ Исабаев А.Ж., к.в.н., доцент

² Шарапова У.А., м.в.н., ассистент

mr.kuantar_87@mail.ru

¹ Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова, г.

Костанай, Республика Казахстан

² НАО «Казахский национальный аграрный университет», г. Алматы,

Республика Казахстан

Ветеринарно-санитарная оценка молока предусматривает опасность продукта и микроорганизмов, которые могут быть в сыром молоке при разных формах мастита. Возбудителями маститов чаще всего являются *Str. uberis*, *E. coli*, *Sir. agalactiae*, *Str. dysgalactiae*, *Staph. aureus*, *B. proteus vulgaris*, *B. pyogenes*, *B. cereus*, *Cl. perfringens*, микроскопические грибы и другие микроорганизмы. Патогенные стафилококки, клостридии и стрептококки, содержащиеся в молоке, могут стать причиной заболевания людей ангиной, скарлатиной, отитом, пневмонией, менингитом и пищевых отравлений, так как применяемые режимы обеззараживания молока не инактивируют полностью микробные токсины. Гноеродные микроорганизмы обуславливают развитие гнойно-некротического воспаления в органах и тканях человека [1].

Мастит является одной из главнейших причин, обуславливающих выбраковку животных. Общее количество изъятых из стада коров, страдающих маститом или имеющих атрофию молочных долей вымени, по разным данным составляет от 15 до 45%, а потери молока в среднем составляют 10-15% годового удоя, что наносит значительный ущерб молочному скотоводству [2].

Заболевание коров различными формами маститов оказывает неблагоприятное воздействие на качественный состав, санитарно-гигиенические показатели и технологические свойства молока. В таком молоке понижается содержание сухого вещества за счет снижения количества молочного жира, казеина, лактозы и возрастает количество сывороточных белков и соматических клеток [3].

Примесь маститного молока приводит к изменениям химического состава сборного молока, вследствие чего нарушаются биохимические и микробиологические процессы при его переработке. Такое молоко плохо свертывается сычужным ферментом, менее термочувствительно. В нем плохо развиваются полезные молочнокислые бактерии [4].

Цель исследований. Изучить влияние заболеваемости коров маститами на физико-химические показатели молока и роль микробного фактора в возникновении маститов у коров.

Материал и методы исследований. Была проведена предварительная оценка физико-химических свойств молока, поставляемого на предприятие по переработку молока ТОО «Новый день» из ТОО ОХ «Заречное» Костанайского района. Пробы молока, полученные от коров больных маститами, исследовали в

условиях учебно-исследовательской лаборатории кафедры Ветеринарной санитарии.

Пробы молока отбирали по ГОСТ 26809-86 «Молоко и молочные продукты. Правила приемки, методы отбора проб и подготовка проб к анализу». В анализ молока входили следующие показатели: определение содержания жира, белка, СОМО, титруемой кислотности, плотности и буферной емкости молока.

Содержание жира в молоке определяли серно-кислотным методом согласно ГОСТу 5867-90. Метод основан на растворении белков молока и белковой оболочки жировых шариков концентрированной серной кислотой плотностью 1,81-1,82 г/см³, в результате чего происходит высвобождение жира. Количество жира определяли с помощью жирометров и выражали в процентах.

Плотность молока определяли по ГОСТу 3625-84 при помощи ареометра-лактоденсиметра.

Титруемую кислотность молока определяли титриметрическим методом с 0,1 Н раствором щелочи с добавлением фенолфталеина. Нейтрализацию проводили до слабо-розового окрашивания, соответствующую эталону и выражали в градусах Тернера (Т⁰) согласно ГОСТа 3624-92.

Содержание белка в молоке определяли методом формольного титрования, основанном на взаимодействии аминокрупп белка с формалином, в процессе чего высвобождаются карбоксильные группы и кислые свойства белка повышаются (ГОСТ 23327-78). Количество титруемых карбоксильных групп эквивалентно количеству связанных аминных групп.

Бактериологическое исследование молока проводили согласно методикам В.М. Карташовой и А.И. Иващура (1988), а также методических указаний по выделению эшерихий от 1991 г., энтеробактерий от 1993 г, стрептококков от 1983 г.

Экспериментальный цифровой материал отработан методом вариационной статистики по И.А. Ойвинову.

Результаты проведенных исследований.

Таблица 1. Результаты сравнительной оценки физико-химических свойств молока коров, полученных в ТОО ОХ «Заречное», % ($X \pm S_{\text{Xn}}=5$).

№	Показатель	Молоко здоровых коров	Молоко коров больных маститами
1	Жир, %	3,48 ± 0,03	3,13 ± 0,01
2	Общий белок, % в т.ч. казеин	3,30 ± 0,02	3,10 ± 0,02
		2,71 ± 0,01	2,45 ± 0,03
3	Плотность, А ⁰	27,20 ± 0,02	25,30 ± 0,02
4	Кислотность, Т ⁰	19,3 ± 0,09	22,1 ± 0,03

По данным, представленным в таблице 1, видно, что в молоке здоровых коров, поступившем из ТОО ОХ «Заречное» содержание жира, составляет в среднем 3,48 ± 0,03 %, в молоке, полученном от больных маститами коров 3,13 ± 0,01%. В молоке коров содержание жира колеблется от 3,2 до 5,1%.

Жирность молока коров при различных формах мастита ниже в среднем на 5-12 %. Величина жировых шариков заметно снижается, что отрицательно влияет на результат сепарирования молока и сбивания сливок. В основном жирность молока обусловлена генотипом. На содержание жира оказывают влияние половой цикл, стадия лактации, состояние здоровья, условия содержания и кормления. Молочный жир в молоке находится в виде эмульсии, состоящей из жировых капель, или жировых шариков. Содержание молочного жира характеризует, прежде всего, структуру рациона, моциона, контроль соотношения объемистых кормов к концентрированным кормам, количество поедаемого корма. Уровень молочного жира снижается с 1 по 4 неделю лактации. После 10 недели лактации содержание жира в молоке плавно повышается до самого запуска.

Пищевая ценность молочного жира обусловлена своеобразным сочетанием различных жирных кислот, играющих большую роль в процессах обмена веществ.

В молоке здоровых коров содержание белка составляет в среднем $3,30 \pm 0,02$ %, казеина в среднем $2,71 \pm 0,01$ %, в молоке, полученном от больных маститами коров $3,10 \pm 0,02$ %, казеина $2,45 \pm 0,03$ %.

Молочный белок является важным показателем, определяющим качество молока. На уровень белка в молоке оказывает определенное влияние обеспеченности рациона животных мочевиной. При маститах в молоке заметно увеличивается количество сывороточных белков, а содержание казеина незначительно уменьшается. При мастите вымени нарушается нормальный синтез белка, в частности казеина. Снижается концентрация важнейших его фракций альфа и бета - казеина, а увеличивается содержание гамма – казеина, который снижает технологические свойства молока, в частности, его сыропригодность.

Величина плотности молока, полученного от здоровых коров составила в среднем $27,20 \pm 0,02$ А⁰, а молока больных маститами коров составила в среднем $25,30 \pm 0,02$ А⁰. Плотность молока характеризует соотношение всех находящихся в нем веществ. При разведении молока водой плотность его уменьшается. Из молока с низкой плотностью невозможно получить высококачественные кисломолочные продукты, а выработка сыра и творога сопровождается значительным отделением сыворотки и приводит к низкому выходу готовых продуктов. Незначительное снижение плотности молока при заболевании коров маститами объясняется тем, что при маститах в молоке снижается общее количество сухих веществ и молочного сахара.

Результаты таблицы 1, показывают увеличение титруемой кислотности молока при маститах.

Кислотность является важнейшим биохимическим показателем, является критерием оценки свежести молока – чем ниже кислотность, тем более свежее молоко. При хранении сырого молока титруемая кислотность возрастает по мере развития в нем микроорганизмов, которые сбивают молочный сахар с образованием молочной кислоты. Повышение кислотности вызывает нежелательные изменения свойств молока, например снижение устойчивости к

нагреванию. Показатель титруемой кислотности тесно связан с бактериальной обсемененностью и указывает на низкое санитарное качество молока.

Результатами проведенных исследований установлено, что заболеваемость коров маститами в ТОО ОХ «Заречное» Костанайского района Костанайской области составила 1,2 %. Основными причинами возникновения маститов у коров являются – нарушения санитарно-гигиенических условий содержания: повышенная микробная обсемененность животноводческих помещений, повышенная влажность, охлаждения, скученное содержание, отсутствие моциона, отклонение вакуума от технологического режима.

Принимая во внимание, то, что в возникновении маститов большое значение имеют различные микроорганизмы, нами проведено бактериологическое исследование.

Таблица 2. Результаты бактериологического исследования молока коров.

Хозяйство	Исследовано проб	Выделено культур	Из них патогенных		В т.ч.							
					стафилококки		стрептококки и гемолитические		кишечная палочка		энтерококки	
			Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
ТОО ОХ «Заречное»	5	19	6	31,6	3	50,0	1	16,6	1	16,7	1	16,7

Анализ данных таблицы 2 показывает, что из 5 проб молока выделено 19 культур, у которых были изучены культурно-биохимические и патогенные свойства. При этом установлено, что основными возбудителями маститов у коров являлись стафилококки (50,0%), стрептококки гемолитические, кишечная палочка и энтерококки по 16,7% каждая. Основные вышеперечисленные возбудители маститов у коров могут вызывать пищевые отравления, расстройства органов желудочно-кишечного тракта. Стафилококки и стрептококки могут провоцировать ангину, пневмонию, менингит. Кроме того, стафилококки вырабатывают энтеротоксины, которые не разрушаются при нагревании, и могут стать причиной отравлений.

Таблица 3. Определение чувствительности выделенных культур к антибиотикам.

Вид культуры	пенициллин	стрептомицин	тетрациклин	ципрофлоксацин	тилозин	левомецетин	Флорон	рифампицин	канамицин	гентамицин

Стафилококки	+	+	+	+++	++	+++	+++	+++	++	++
Стрептококки	-	+	++	+	++	-	+	++	++	++
Энтерококки	-	++	+	+++	-	-	+++	++	++	++
Кишечная палочка	-	++	+	++	-	-	+	-	+++	+

+++ -высокая чувствительность

++ - умеренная чувствительность

+ - слабая чувствительность

- устойчива

Чувствительность микрофлоры, выделенной из секрета молочной железы коров, представлена в таблице 3.

Следует отметить, что выделенные культуры обладают разной чувствительностью к 10-ти испытанным антимикробным средствам. Высокая чувствительность у золотистого стафилококка установлена к ципрофлоксацину, левомицетину, рифампицину, флорону. Все возбудители умеренно чувствительны к канамицину (за исключением кишечной палочки) и гентамицину. Стрептококки показали умеренную чувствительность к тетрациклину, тилозину, рифампицину, канамицину и гентамицину.

Нечувствительными антибиотиками к стрептококкам оказались пенициллин, левомицетин. Нечувствительность к энтерококкам показали пенициллин, тилозин и левомицетин, а к кишечной палочке пенициллин, тилозин, левомицетин и рифампицин.

Таким образом, в ТОО ОХ «Заречное» в возникновении маститов у коров большое значение имеет микробный фактор. С лечебной целью целесообразно применять ципрофлоксацин, рифампицин и канамицин.

Список использованной литературы

1. Шуклин Н.Ф., Қырықбайұлы С и др. Ветеринарно-санитарная экспертиза, стандартизация и сертификация продуктов. Алматы «Credos», 2008, I – том – 435 с, II – том – 414 с, III – том – 456 с.
2. Берндт, Г. Вопросы качества молока. / Г.Берндт, А. Тевс, К. Удальцов // Животноводство России. – 2009. - № 8. –С.28-29.
3. Золотин, А.Ю. Формирование качества молока / А.Ю. Золотин, В.Л. Тищенко // Молочная промышленность. -2003. - № 1. С. 41 -43.
4. Крусъ, Г.Н. Методы исследования молока и молочных продуктов: Учебник / Г.Н. Крусъ, А.М. Шалыгина, З.В. Волокитина. – М.: Колос, 2000. -368 с.

КИОТО ЭКО-МОДЕЛЬ ҚАЛАСЫНЫҢ ЭКО-САЯСАТЫ: ҚАЛДЫҚТАРДЫ АЗАЙТУ СЕКТОРЫ

¹Керимова Ж. докторант, ¹Ахапов Е., Ph.D., доцент м.а.,

²Шимизу К. Ph.D., қауымдастырылған профессор zhansayakerimova@gmail.com

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

²Тоттори Университеті, Тоттори, Жапония

Жапония күннен-күнге артып бара жатқан парниктік газдардың эмиссиясын азайтуда үлгі боларлық модель қалаларды таңдап, қолдау көрсету мақсатында 2008 жылы «Эко-модель қала» жобасын жасап шығарды [1]. Эко-модель қалаларға тән басты сипаттар төмендегідей:

- Ықшам қалаға айналдырудағы қайта жоспарлау (көлік құралдарынсыз жаяу жетуге болатын қауымдастық)
- Көлік инфрақұрылымын жақсарту (LRT⁵ мен EV⁶ секілді қоғамдық көліктер)
- Тұрғын үй стиліндегі өзгеріс (соңғы 200 жылға есептеліп салынған үйлер, энергия үнемдейтін үйлер, отындық элемент)
- Жаңғырмалы энергияны тұтынудың кең таралуы (күн қуаты, жел қуаты, биомасса және т.б.)
- Ормандардың сақталуы мен кәдеге жаратылуы (көміртекті есепке алу, жергілікті тұтыну үшін жергілікті өндіріс)

Жапонияда 2008-2013 жылдар аралығында 23 қала таңдалды (*Кесте 1*), әрбір қала өзіне тән өршіл мақсат қойып, жүзеге асыру саясатын жоспарлады [2].

Кесте 1. Жапонияның эко-модель қалалары

ЖЫЛЫ	ҚАЛАЛАР	САНЫ
2008	Киото, Тояма, Китакюшо, Минамата, Юсухара, Сакаи, Миякодзима, Тойота, Йокохама, Чиёда, Иида, Обихиро, Шимокава	13
2012	Ниигата, Цукуба, Митаке, Амагасаки, Кобе, Нишиавакура, Мацуяма	7
2013	Огуни, Икома, Нисеко	3

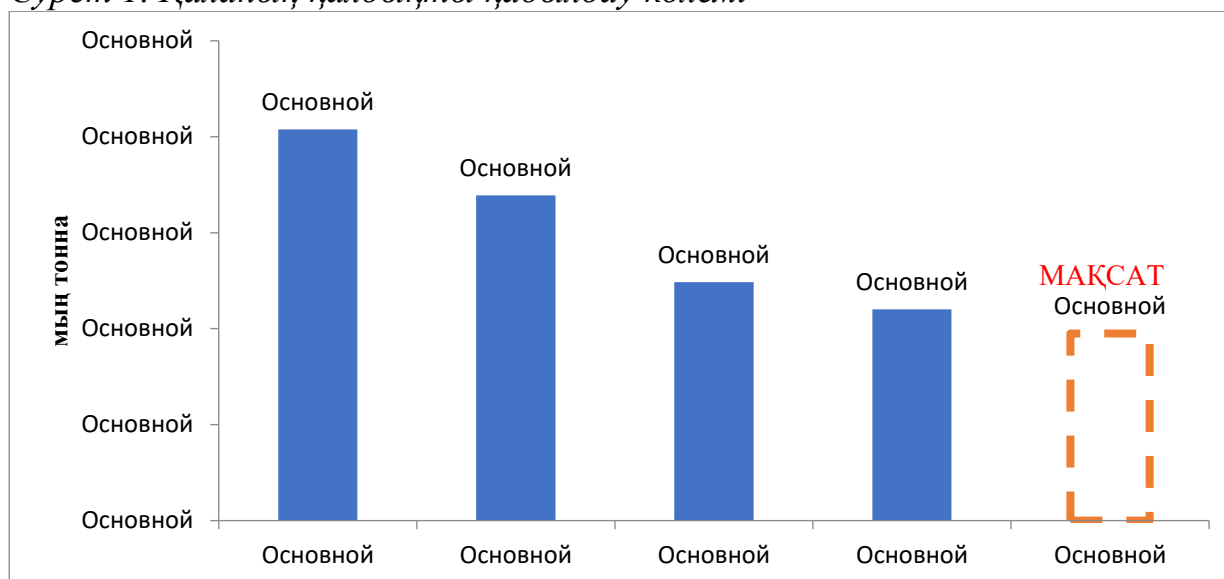
Дереккөз: Japan for Sustainability ресми сайты. https://www.japanfs.org/ja/projects/future_city/index.html

Соның ішіндегі Киото эко-модель қаласы осы зерттеудің нысаны болып табылады. Киото қаласы жүргізіп отырған саясатының арқасында біршама оң баға алып, жақсы нәтиже көрсетіп отыр. Оны эко-модель қалаларының жүргізіп отырған саясатының нәтижесін бағалайтын үкімет тағайындаған арнайы жұмыс тобы мойындайды [3]. Қалдықтар секторында да Киото әкімдігі айтарлықтай оң нәтижеге қол жеткізе алды. Оны төмендегі диаграммадан көруге болады:

⁵ Light Rail Transit

⁶ Electric vehicle

Сурет 1. Қаланың қалдықты қабылдау көлемі

Дереккөз: 京都市環境モデル都市行動計画（第2期）2017年3月改定

<https://www.city.kyoto.lg.jp/kankyo/page/0000056642.html>

Жоғарыдағы диаграммадан көріп отырғанымыздай, он бес жылда керемет нәтижеге жеткен. 2015 қаржы жылы қалада қабылданған қалдықтардың мөлшері 2000 жылғы көрсеткіштен 440 мың тоннаға түсіп, 46% төмендеді. Басқа сөзбен айтқанда, қала тұрғындары қалдықты аз мөлшерде тудыратын болды.

Сонымен қатар 2015 жылы Киото қаласының әрбір тұрғыны күніне 417 грамм тұрмыстық қоқыс (жап. 家庭ごみ, оқылуы kateigomi) тастайтыны анықталды (зерттеудің аты: жап. 平成26年度環境省一般廃棄物処理事業実態調査), ол – ел бойынша ірі қалалар арасында ең төмен болған 2014 жылғы өз көрсеткішінен (429 г) де жақсарып келеді. Киотодан өзге үкімет белгілеген қалаларда әрбір тұрғын күніне 573 г (2014 ж.) қоқыс тастайды. Ал осы нәтижеге жету үшін қандай шаралар қолданылғанын қарастырайық.

Киото қаласы өзінің келешекте алты қоғамдық бейнесі жайлы жариялаған. Соның ішіндегі қоқыстардың азаюына қатысты алтыншы қоғамдық бейнесі төмендегідей сипатталады:

- Қоқысты азайтуға арналған өмір мен іскери әрекеттер әлеуметтік жүйелер ретінде құрылады және соларға негізделген өнімдер тарала бастайды.
- Му bag ұстау әдеттегі үрдіске айналады, дүкендерде сатылатын тауарлардың қаптамалары мен орамалары мүмкіндігінше азаюмен қатар, пластикалық заттар барынша қысқарады.

Ал эко-модель қаланың қолға алған шараларының нәтижесі мен келешекте күтілетін нәтижесі төмендегі кестеде берілген. Көріп отырғанымыздай, бұл шаралардан да оң динамика байқалады.

Кесте 2. Қалдықтар саласындағы CO₂ көлемін азайту перспективасы

Бастамалар тиімділігі	2020 жылы күтілетін тиімділік көлемі 2014 жылмен салыстырғанда CO ₂ –нің азаюы
-----------------------	--

	2000 жыл → 2014 жыл → 2020 жыл (қоқыс көлемінің ең жоғары көрсеткіші)
Қаланың қалдықты қабылдау азаюы	820 мың т → 461 мың т → 390 мың т ▲49 мың т. CO ₂ * *бұл көрсеткіш пластикалық өнімдерінің (синтетикалық талшықтар да бар) өртелуінен бөлініп шығатын CO ₂ –нің азаюын да қамтиды
Қалалық тазарту мекемелерінде қоқысты жағу; Азық-түліктің тасталатын көлемі; Пластикалық пакеттің тасталатын көлемі; Пластиктен жасалған ыдыстар мен орамаларды бөлу жұмысы	760 мың т → 410 мың т* → 350 мың т 96 мың т → 65 мың т* → 50 мың т 5,2 мың т → 2,8 мың т* → 1,8 мың т [500 млн дана] [330 млн дана] [200 млн дана] — → 40%* → 60% * 2015 жылғы нәтиже

Дереккөз: 京都市環境モデル都市行動計画（第2期）2017

<https://www.city.kyoto.lg.jp/kankyo/page/0000056642.html>

Киото әкімдігі мақсат қойған алты қоғамдық бейнені орнату үшін төмендегі пирамидадан (Сурет 2) көріп отырғанымыздай, 19 насихаттау саясаты, 36 нақты саяси шаралар және 98 нақты бастамаларды жоспарлап, жүзеге асыруда. Сол себепті бізге керек сектордағы шараларды қарастырайық.

Сурет 2. 2017 ж. шаралар жүйесі

Дереккөз: 京都市環境モデル都市行動計画（第2期）2017

<https://www.city.kyoto.lg.jp/kankyo/page/0000056642.html>

Қоқысқа айналатын заттарды азайту жөніндегі алғашқы насихаттау саясаты қоқысты жинап, өртеу кезінде бөлінетін парниктік газдарды төмендетумен қатар, қоқысқа айналудың ең алғашқы сатысы – өнімді шығару,

тарату кезінде парниктік газдардың пайда болуын шектеуге бағытталған ең маңызды бастама болып табылады.

2015 жылдың наурыз айында «Киото қаласының қалдықтарды азайту және тиісті жоюға қатысты бұйрығына» (ары қарай – қоқыстың жартысын азайтуды көздейтін 「しまつのこころ条例」(оқылуы: shimatsuno kokoro) түзету енгізілді. Ол бұйрықтың тірегі 2R және бөлу мен қайта өңдеу болып табылады. «Щимацуно кокоро» мен «Моттайнай» секілді Киотолық өмір сүру салты мен іскерлік салтын орнату көзделеді, тұрғындар мен кәсіпкерлердің көмегімен қайта өңдеуге негізделген тұрақты қоғамды құруды мақсат етеді.

2R-ді насихаттау жөніндегі нақты саяси шараға сәйкес, қоқысқа айналатын заттарды өндірмеу, сатып алмауды білдіретін Reduce және қайта қолдануды білдіретін Reuse-ді насихаттай отырып, қоқыстардың көлемін азайтуға алып келеді. Ол үшін нақты бастамалар қарастырылған:

1. Қала тұрғындары, кәсіпкерлері мен әкімдіктің ынтымақтастығы арқылы 2R-ді насихаттау

Қоқыс көлемінің жартысын азайтуды көздейтін «Щимацуно кокоро бұйрығына» сәйкес, университеттер мен тұрғын үй кешендерінде өндіру, тағам, сату, сатып алу, іс-шаралар, туризм секілді алты сала туралы кәсіпкерлер мен тұрғындар тарапынан қоқысы аз сауда практикасын не PR өткізу арқылы 2R насихатталады.

2. Қоқыстың жоғары шегі болған жылмен салыстырғанда, тамақ қалдықтарының жартысын азайтуға бағытталған бастаманы жүргізу

«生ごみ3キリ» (оқылуы: namagomi sankiri) қозғалысын одан сайын насихаттау, дүкендерде тамақ қалдықтарын нөлге жеткізу жайлы сертификаттау жүйесін кеңінен тарату арқылы қоқыстың жоғары шегі болған жылмен (2000 жылы 96 мың т) салыстырғанда тамақ қалдықтарын 50%-ға қысқарту көзделеді. «生ごみ3キリ» қозғалысы Киото қаласында туындады. Тұрмыстық қалдықтардың ішінде ең көбі шикі қалдықтар болып табылады, ал оның 40%-ы – тамақ қалдықтары мен ашылмаған азық-түлік өнімдері. Сол себепті Киото қаласында сатып алынған тағам өнімдерін қолданып бітіру (жап. 使いキリ), тамақты қалдырмай жеп бітіру (жап. 食べキリ), қоқысты тастар алдында сұйықтығын төгу (жап. 水キリ) , яғни шикі қоқысқа қатысты үш «кири» қозғалысы жалғасып келеді.

3. Пластикалық пакеттерді ақылы ету секілді пластикалық пакеттердің санын азайтуға қатысты бастамаларды күшейту

«Киотолық әдіс» деп аталатын пластикалық пакеттерді азайту жөніндегі келісімшартты кәсіпкерлермен жасасқан ел бойынша алғашқы қала ретінде бастамаларды күшейтеді.

4. Іс-шараларды эколандыру

Мектеп шараларынан бастап қалада өткізілетін барлық іс-шараларда ұйымдастырушылар, қатысушылардың қоршаған ортаға деген санасын көтеру көзделеді.

Шикізат әрі энергия болып саналатын қоқыстарды бөліп, қайта өңдеуді үдету жайындағы екінші насихаттау саясаты келесі бастаманы ұсынады: пластик және одан жасалған өнімдерді қазба отындардан жасалатындықтан, өртелгенде атмосфераға улы газдар шығып, ғаламдық жылынуды жеделдетеді. Соңғы жою полигондардың да шегі бар. Сол себепті мүмкіндігінше қайта өңдеп, шикізат ретінде қолданылуы тиіс. Нақты бастамаларға тоқталып кетейік:

5. Тұрғындардың ерікті түрде бөлуі мен қайта өңдеуін ынталандыратын бастамаларды көбейту және күшейту

Қайта өңделетін ескі қағаздар мен киімдерді қауымдастық тарапынан жинау, кесілген бұтақтар мен түскен жапырақтарды сұрыптап, өткізу мүмкіндігін кеңейту (3-суретте көрсетілгендей өткізіледі), шағын тұрмыстық техникалар, батареялар, құрамында сынап бар қалдықтар (люминесцентті шам) бастаған шикізаттар әрі зиянды қалдықтар болып саналатын қоқыстарды жинауға ынталандыру, өздері жинаған қалдықтарды қайта өңдейтін жеке меншік мекемелерге өткізу үшін нұсқаулықтар қарастырылып жатыр.

Сурет 3. Кесілген бұтақтар мен түскен жапырақтарды өткізудің дұрыс жолы

Дереккөз: Киото қаласы әкімдігінің ресми интернет ресурсы <https://www.city.kyoto.lg.jp>

6. Тұрмыстық қоқыстар мен коммерциялық қоқыстарды мұқият бөлуі арқылы қайта өңдеуді насихаттау

Бөлуді міндеттеу және сол туралы жалпы білімді тарату, көп қабатты үйлерде мұқият бөлуге үйрету жүргізіледі.

7. Биомассаның практикалық қолданылуын насихаттау

Биомассаның қолданылу аясын кеңейтуге бағытталып, «Биомассалық-индустриялық қала тұжырымдамасын» қабылдап, Киото қаласының ерекшелігіне тән ағаш тектес биомасса мен қалдықтардан алынған биомассаның энергиясын тұтынуды кеңейтуді, жаңа индустрияның құрылуы мен аймақтық айналымдағы энергияны кеңінен таратуды көздейді.

Қалдықтардың қауіпсіз жойылып, барынша қолданылуы жайындағы үшінші насихаттау саясаты қоқыстарды өртегенде бөлініп шығатын көмірқышқыл газдардың көлемін төмендететін өнімдерді шығаруды үдетуге бағытталған. Сонымен қатар бөлу мен қайта өңдеуден бөлек, қалған қалдықтардан энергия өндіру мен биогазға айналдыру секілді қатар әрекет арқылы барынша энергия жинау, қалдықтарды жою құнын да арзандатуды көздей отырып, қауіпсіз әрі дұрыс өңделеді.

8. Тұрғындарға таныс, жоғары энергетикалық функциялары бар Оңтүстік тазалық орталығының (жап. 南部クリーンセンター) екінші зауытын қайта құру әрі экологиялық оқыту мекемесін қатар орнату

2007 жылдың наурыз айында жұмысы тоқтатылған Оңтүстік тазалық орталығының екінші зауытын қалдықтардан тиімділігі жоғары энергия өндіретін және биогаздандыру мекемелерін қатар орналастыру секілді, қалдықтарды өңдейтін ең жаңа мекемені жабдықтандыру арқылы қоқыстардан барынша энергия алу, қоршаған ортаға түсетін ауыртпалықты қысқарту, ғаламдық жылынудың алдын алуды көздейді. Сонымен қатар бұған дейінгі тазалық орталықтарының бейнесін жаңартып, дүние жүзі бойынша ең соңғы экологиялық технологияларды қызықты түрде зерттей алатын экологиялық оқыту мекемесін жабдықтайды.

9. Тұрмыстық қалдықтарды тастауға арналған ақылы пакеттер үшін биомассалық полиэтилендерді қолдану

Мұнайдан алынған пластиктерді өртегенде шығатын көмірқышқыл газының көлемін азайту мақсатында, негізгі материал ретінде шөп тектес болып табылатын биомассалық полиэтиленді тұрмыстық қоқысты тастауға арналған ақылы пакеттерді жасауда қолданып, сатылымға шығарудың нәтижесінде тиімділігін көрсетіп, кеңінен қолдануын жалғастыратын болды.

10. Тазалық орталықтарының ғұмырын ұзарту жоспарының нәтижесінде баға мен экологиялық ауыртпалықтың төмендеуіне жағдай жасайтын мекемелерді жабдықтау және басқару көзделеді [4]

Жоғарыда айтылған саяси шаралар 2017 жылы жарияланған Киото қаласының эко-модель ретінде ұсынған әрекеттер жоспарында көрсетілген. Одан бері көп уақыт өтпесе де, Киото қаласы өзге де бастамаларды жүргізіп келеді. Олардың қатарына төмендегі саяси шараларды жатқызуға болады:

Теңіздерді пластмассамен ластаудың алдын-алумен қатар, биоалуантүрлілікті сақтау мақсатында «Киото қаласының пластик шикізатын қайта өңдеудегі қосымша 12 әрекетін» іске қосты. Олар: бөлшек сауда дүкендерінде тегін пакеттер таратуды толық тоқтату (ақылы ету); қала ішіндегі сумен қамтамасыз ету орындары жайлы ақпаратты тарату; пластик өнімдерін қайта өңдеуге қатысты зерттеулер жүргізу және елге ықпал ету; пластик контейнерлер мен қаптамаларды сұрыптау бойынша ақпараттылық пен нұсқаулықты нығайту; пластиктен жасалмаған керемет «Киото өнімдері» жайлы ақпаратты тарату және тұтынуы туралы насихаттау және т.б [5,a].

Одан бөлек Water Stand Co., Ltd. және Киото қаласы арасында сумен қамтамасыз ететін құрылғы-жабдықтар қаладағы мемлекеттік және жеке меншік нысандарға қарамастан, пластикалық бөтелкелер сияқты бір рет пайдаланылатын пластикалық өнімдерді пайдалануды азайту үшін әр түрлі нысандарға орнатылатын болады. 2020 жылдың 16 қаңтарында жеке бөтелкеге су толтыруға болатын, сумен қамтамасыз ететін орындарды көбейту жайлы ынтымақтастық туралы келісімге» қол қою рәсімі өтті[5,b].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, Киото қаласы қойған өршіл мақсатына жету үшін барынша күш салып келеді. Мұнда Киото қаласы

дегенде тек әкімдікке қана сілтеу жасалмайды. Киото қаласы дегенде жергілікті билік, іскерлік орта, тұрғындар, ғалымдар және туристердің барлығы біртұтас күйінде күш жұмылдырады. Соның арқасында Киото қаласы өзге эко-модель қалалардың ішінде атқарған жұмысының нәтижесі бойынша 2013-2017 жылдар аралығында бес жыл бойы қатарынан үздік болып келді[3].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жапония Премьер-министрі кеңсесінің ресми интернет ресурсы. Accessed 25.03.2020 <https://www.kantei.go.jp/jp/singi/tiiki/kankyo/upload/100329EMCgaiyou/gaiyou1003xxver.pdf>.
2. Japan for Sustainability. Official site. Accessed 12.02.2020 https://www.japanfs.org/ja/projects/future_city/index.html.
3. Жапония Премьер-министрі кеңсесінің ресми интернет ресурсы. Accessed 25.03.2020 <http://www.kantei.go.jp/jp/singi/tiiki/kankyo/teian/followup/h310327.html>
4. 京都市環境モデル都市行動計画（第2期）2017年3月改定、京都市環境政策局地球温暖化対策室// Kyotoshi kankyou moderu toshi koudou keikaku (dai2ki), 2017nen 3gatsu kaitei, Kyotoshi kankyou seisakukyoku chikyuu ondanka taisakusitsu// [Kyoto eco-model city action plan (2nd term), revised in March, 2017 by Kyoto City Environmental Policy Bureau Global Warming Countermeasures Office], 78 pp.
5. Киото қаласының ресми интернет ресурсы. Official site. Accessed 19.03.2020 a <https://www.city.kyoto.lg.jp/kankyo/page/0000251275.html> / b <https://www.city.kyoto.lg.jp/kankyo/page/0000263491.htm>

ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА МЕДА, РЕАЛИЗУЕМОГО НА РЫНКЕ Г.КОСТАНАЙ

¹ Ю.В. Кулакова, магистрант 2 курса

¹ А.Ж. Исабаев, к.в.н., доцент

² Г.А. Апдраим, м.в.н., ассистент

mr.kuantar_87@mail.ru

¹Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова, г.
Костанай, РК.

²НАО «Казахский национальный аграрный университет», г. Алматы, РК.

В настоящее время перед сельскохозяйственной отраслью Казахстана стоит стратегическая задача увеличения производства высококачественных продуктов питания, среди которых особая значимость принадлежит меду как ценному лечебному и диетическому продукту питания, обладающему профилактическими свойствами. Актуальность исследования заключается в том, что, употребляя мёд в качестве сладкого продукта или лекарственного средства, люди могут не задумываться о его происхождении и качестве, а также индивидуальном влиянии на организм. В то же время мы часто слышим о продаже некачественной и поддельной продукции, а сложный процесс получения качественного мёда и как следствие высокие цены на него провоцируют появление бесполезных или даже опасных подделок [1].

В настоящее время существует множество способов фальсификации мёда. Фальсификация может рассматриваться как действия, направленные на ухудшение потребительских свойств меда. Определение качества меда является главной задачей ветеринарно-санитарной экспертизы, поскольку некачественный или фальсифицированный мёд является источником пищевых отравлений, употребление которого, угрожает здоровью потребителя данного продукта [2].

Из-за растущих потребностей человека в качественных продуктах пчеловодства параллельно происходит усиление контроля качества этих продуктов. Для этого в настоящее время используются органолептические и физико-химические методы исследования. Физико-химические показатели качества мёда дают более точную характеристику его состава и свойств, но они требуют наличия специальных приборов и оборудования. Эти показатели определяют в специальных лабораториях ветеринарных и санитарных служб контроля качества пищевых продуктов [3].

Целью данной работы является ветеринарно-санитарная экспертиза четырех образцов меда по физико-химическим показателям в соответствии с требованиями ГОСТ Р 54644-2011 Мед натуральный. Технические условия.

Материал и методы исследований. Исследования проводились на базе лаборатории кафедры ветеринарной санитарии Костанайского государственного университета имени А. Байтурсынова, производственной лаборатории рынка «Дастархан» расположенного в г. Костанай.

Для анализа показателей меда, сырьем для исследования послужили следующие образцы меда. Проба №1 – Разнотравный (ТОО «Элитный мед»

Челябинская область, г.Южно-Уральск); Проба №2 – Подсолнечниковый (ИП «Калитко Н.Н.» Житигаринский район); Проба №3 – Цветочный (ИП «Изюмов В.Ф.» Костанайский район); Проба №4 – Гречишный мед (КХ «Своя пасека» Челябинская область, г.Троицк).

Сбор образцов исследуемого материала осуществлялся согласно санитарным требованиям. Пробы отбирались выборочно у каждого владельца из общей тары в объеме 200 г. Внешний вид, аромат, вкус, признаки брожения устанавливали органолептическими методами. Определяли физико-химические показатели в соответствии с актуализированными нормативными документами. Массовую долю воды в меде – рефрактометрическим методом с использованием рефрактометра ИРФ-45452М. Установили диастазное число на ФЭК-3 методом колориметрического определения количества субстрата, расщепленного в условиях проведения ферментативной реакции, и последующим его вычислением. Массовую долю нерастворимых в воде примесей – гравиметрическим методом, а общую кислотность – титрометрическим. Для оценки содержания гидроксиметилфурфурола (ГМФ) пользовались методом Селиванова-Фиге, основанном на образовании в кислой среде продукта взаимодействия ГМФ с резорцином, окрашенным в вишнево-красный цвет, при положительной реакции и содержании ГМФ не менее 25,0 мг/кг [4].

Результаты проведенных исследований.

Таблица 1. Физико-химические показатели меда

Вид	Мед реализуемый на рынке г.Костанай							
	Массовая доля воды,%		Диастазное число, ед.Готе		Общая кислотность, градусы Тернера		Содержание оксиметил фуурола в 1кг меда	
	М±	норма	М±	норма	М±	норма	М±	норма
Разнотравный	20±0,28	Не более 21	7,5±0,35	Не ниже 7	2,3±0,08	1-4	10	не более 25 мг на кг
Подсолнечниковый	19,1±0,22		6,8±0,5		3,1±0,2		15	
Цветочный	17,7±0,2		8,73±0,42		2,0±0,1		18	
Гречишный	17,6±0,17		11,84±0,63		2,9±0,1		12	

Как видно из таблицы 1 среднее значение массовой доли воды в цветочном меде 17,7±0,2%, разнотравный 20±0,28%, гречишный 17,6±0,17%, подсолнечниковый 19,1±0,22%.

Среднее диастазное число (ед. Готте) 8,73±0,42; 7,5±0,35; 6,8±0,5; 11,84±0,63.

Среднее значение кислотности в разнотравном меде 2,3±0,08; подсолнечниковый 3,1±0,2; цветочном 2,0±0,1; гречишном 2,9±0,1. Содержание оксиметилфуурола во всех пробах в норме.

Диастазное число характеризует активность амилолитических ферментов и является показателем степени нагревания и длительности хранения меда. При разбавлении меда сахарным сиропом диастазное число значительно снижается [5,6].

При оценке качества меда на основании исследуемых показателей отметим следующее. Массовая доля воды не превышала 20%, указывая на хорошую хранимо способность и устойчивость к брожению при соблюдении условий хранения. Показатель общей кислотности является критерием бактерицидной активности меда [1; 12], на рынке г.Костаная его определяют в диапазоне 2,0-3,1 см³ NaOH. Отрицательная качественная реакция на присутствие гидроксиметилфурфурала (оксиметилфурфуrolа) подтверждает правильную технологическую обработку и доброкачественность изученных образцов.

Таблица 2. Результаты фальсификации меда.

Вид	Определение примеси		
	Мука	Крахмальная патока	Сахарный сироп
Разнотравный	-	-	-
Подсолнечниковый	-	-	-
Цветочный	-	-	-
Гречишный	-	-	-

Поддельный и фальсифицированный мёд весьма обычен на наших рынках. Обычно применяемым веществом является обыкновенный сахар, разведенный водой в виде сиропа и сдобренный различными ароматическими веществами. Этот препарат обычно смешивается с настоящим медом, и на практике этот способ настолько распространен, что весьма мало можно найти "чистого меда", который был бы действительно чист. Способы фальсификации меда очень разнообразны и многочисленны. Некоторые из них обнаружить несложно, однако наиболее изощренные способы фальсификации требуют более глубокого анализа. Как видно по результатам исследования приведенных в таблице 2, все пробы являются доброкачественными. Никаких примесей в пробах обнаружено не было. Отсутствие механических примесей отмечается при правильной технологической обработке меда.

При комплексной оценке образцов меда установлено: все обладали сладким, приятным вкусом и свойственным меду ароматом, без порочащих оттенков, посторонних привкусов и запахов.

Диастазная активность меда варьировала в диапазоне 6,8-12,1 едениц Готе. Показатели общей кислотности свидетельствовали о высокой бактериальной активности меда.

Таким образом, мед, реализуемый на рынке г.Костанай в целом соответствует требованиям межгосударственного ГОСТ 19792–2001 «Мед натуральный. Технические условия», обладает рядом характерных органолептических свойств и физико-химических показателей.

Исходя из выше сказанного можно сделать следующее заключение: разнообразие видов мёда, его уникальные свойства, высокая пищевая ценность и вкусовые качества данного продукта открывают широкие возможности для развития рынка мёда. В это же время увеличение производства мёда влечёт за собой увеличение количества фальсификатов на рынке. В связи с этим возрастает ответственность торговых работников и представителей контролирующих организаций в вопросах своевременного выявления и изъятия данных продуктов. Такая деятельность невозможна без надёжного инструментария методов экспертизы и оценки, повышения информированности населения работников торговли.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Чепурной И.П. Экспертиза качества меда [Текст]: учеб. - метод. пособие / И.П. Чепурной М., 2002
2. Методические рекомендации по ветеринарно-санитарной оценке качества и безопасности меда / Звягина А.П., Звягин А.А., Алтухов Н.М. – Москва (Российская Академия Сельскохозяйственных Наук), 2016. - 23 с
3. Батырбеков А.Н., учебно-методическое пособие «Ветеринарно-санитарная экспертиза продуктов растениеводства, рыболовства, пчеловодства., Костанай 20167
4. Заикина, В.И. Экспертиза меда и способы обнаружения его фальсификации [Текст]: учеб. - практ. пособие / В.И. Заикина. - М.: Дашков и К°, 2006. - 142 с.
5. Хохлюк А.П. (Звягина А.П.) Научные основы получения доброкачественного мёда // Труды 11 международной практической конференции, Воронеж, 2015 г. С. 31-32.
6. Методические рекомендации по ветеринарно-санитарной оценке качества и безопасности меда / Звягина А.П., Звягин А.А., Алтухов Н.М. – Москва (Российская Академия Сельскохозяйственных Наук), 2016. - 23 с

СУДЫ ХЛОРЛАУДЫҢ ЭНТЕРОБАКТЕРИЯЛАРҒА ӘСЕРІ

Қопабаева Г. А.

gukanaika.96@mail.ru

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы,
Жетекшісі: б.ғ.к, доцент Қарбаева Г.Т

Су бағалы табиғи ресурс. Ол тіршіліктің негізін құрайды және зат алмасу процесінде негізгі рольді атқарады. Сонымен қатар судың өндіріс және ауыл шаруашылығы үшін де маңызы орасан. Адамның, барлық өсімдіктер мен жануарлардың, тұрмыстың қажеті үшін судың орны орасан зор. Көптеген тіршілік иелері үшін ол өмір сүру ортасы болып табылады. Жер бетіндегі судың жалпы көлемі 140000 млн км³ шамасында деп есептеледі. Бірақ пайдалануға жарайтын тұщы су көлемінің 0,3% ғана құрайды [1].

БДСҰ өз кеңестерінде тек адам денсаулығы үшін ең қауіпті микроорганизмдерді анықтауға күш салады. Бұндай микроорганизм ауыз суда болмауы қажет және судың экологиялық және микробиологиялық жағынан қауіпсіз болу нормативтерін жасап шығарған [2].

Залалсыздандыру микроорганизмдердің төзімділігіне және олардың биологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Бұл бөлімдегі көп жылдық зерттеулер бірқатар заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді: залалсыздандыру әсеріне вегетативті формаларына қарағанда бактериялардың споралары төзімдірек, залалсыздандыру тиімділігі бактериялды ластану дәрежесіне және судағы вирустар санына байланысты, энтеровирустар суда залалсыздандыруға ішек таяқшасымен салыстырғанда төзімдірек.

Хлорлау – қазіргі уақытта біздің елімізде және шет елдерде де кең қолданылатын тәсілдердің бірі. Ол газ тәрізді хлормен немесе құрамында белсенді хлоры бар препараттар: хлорлы әк, гипохлорид, хлорамин, хлордың қос тотығын қолдану арқылы іске асады.

Бұл жұмыс Жезқазған және Қарағанды қалалары халқының тұрмыстық қажетіне қолданылатын суды хлорлау арқылы тазалаудың экологиялық жағдайларын зерттеуге арналған.

Жұмыстың мақсаты: Жезқазған қаласындағы Кеңгір су қоймасынан және Қарағанды қаласындағы Ертіс-Қарағанды су каналынан алынатын суларды хлорлағаннан кейінгі патогенді микроорганизмдердің қалпына келу кинетикасын экологиялық зерттеу.

Міндеттері:

1. Суды хлордың көмегімен тазалау үшін қолданылатын әдістердің экологиялық жағынан тиімділігін зерттеу .

2. Микроорганизмдердің хлорланған және хлорланбаған судағы мөлшерінің уақытқа байланысты өзгерістерін анықтау.

3. Бактерия топтарының санының қалпына келу кинетикасының экологиясын зерттеу.

Зерттеу жаңашылдығы: көптеген зерттеулерде бактериялар санының қалпына келуін жалпы және фекальды колиформды бактериялар топтарының нәтижелері бойынша қарастырылады. Колиформды бактериялардың қалпына

келуінің адам денсаулығына зиянын тек осы тұрғыда зерттеу жеткіліксіз. Себебі, олар судағы жалғыз ауру туғызушы микробиологиялық фактор болып есептелмейді. Бұл жұмыста лактоза көрсеткіші оң энтеробактериялар тұқымдастығы топшаларынан E.coli, Enterobacter-Citrobacter, Klebsiellae өкілдері бойынша су сынамаларына талдаулар жасалынды.

Жұмыста Жезқазған және Қарағанды қалаларының қажетіне жұмсалатын суды тазалайтын қондырғылардың ағынды сулары пайдаланылды. Бұл су тазалағыш қондырғылар Жезқазған қаласының жылу электростанцияның (ЖЭС) және Қарағанды қаласының Октябрь ауданындағы 3-жылу электростанцияның (ЖЭС-3) маңында орналасқан. Қондырғылар белсенді балдырлар және алюминий сульфатын коагулянт ретінде пайдаланатын екі сатылы жүйеден тұрады. Су сынамалары (пробалары) қондырғылардың хлорланғанға дейінгі тұндырғыштан шығатын тұсынан алынып отырды. Ағынды суларды сұйылту үшін «Қостанкелдісай» (Рыбачий) мөлтек және «Шығыс-3» (Восток-3) ауданының маңайындағы бұлақ сулары пайдаланылды. Су үлгілерін алу 2017 жылдың шілде айында аптаның жұмыс күндері таңертеңгі сағат 10-ға дейін жүргізілді. Алынған су үлгілері пайдаланғанға дейін мұздатқышта 4°C температурада сақталды. Сақтау мерзімін 4-6 сағаттан асырмауға тырыстық.

Эксперимент жүргізу тәсілі : ағынды су үлгілері екі бөлікке бөлініп, бір бөліміне хлорлау үшін 40г натрий гипохлориті қосылды. Осы шамада хлорлау нәтижесінде 15 минут әрекеттескеннен кейін судағы жалпы қалдық хлордың мөлшері шамамен 1 мг/л-ге тең болады. Қалдық хлордың шын мәні бірден өлшеніп отырды. Ағын судың үлгілерінің келесі 2-бөлігі хлорланған жоқ. Хлорланған және хлорланбаған суды сұйылту үшін 1:3 қатынасында бұлақ суы қосылып отырды. Бұған себеп бұлақ суымен сұйытылған судағы бактерияларды есептеу сұйытылмаған суға қарағанда жеңілірек. Алынған қоспаны 2 литрлік колбаларға құйып, араластырып, 3 немесе 4 бірдей ыдыстарға бөлдік. Дайындаған ерітінділер бұдан кейін 20°C температурада 5-7 тәулікке қараңғыда сақталады. 5-7 тәулік өткеннен кейін әрбір үлгі үшін оттегінің биологиялық тұтынуы анықталды. ОБТ хлорланбаған және хлорланған ағынды сулар, бұлақ суы және олардың қоспалары үшін жеке - жеке зерттелді [3].

Алынған нәтижелерді өңдеу 3 сатымен жүргізілді 1-ші сатыда хлорланған және хлорланбаған сулардағы, бактериялардың концентрациясының белгілі бір уақыт аралығында теңесетіндігі және теңеспейтіндігі анықталды.

2-ші сатыда хлорланған үлгілердегі бактериялардың бастапқы концентрациялары 5-7 күнгі концентрацияларымен салыстырылады. Бұл бактериялардың мөлшерінің қалпына келуін анықтау үшін жүргізілді. Үшінші сатыда хлорланған су үлгілеріндегі әртүрлі бактерия топтарының салыстырмалы өсуі есептелді [4] (Кесте 1).

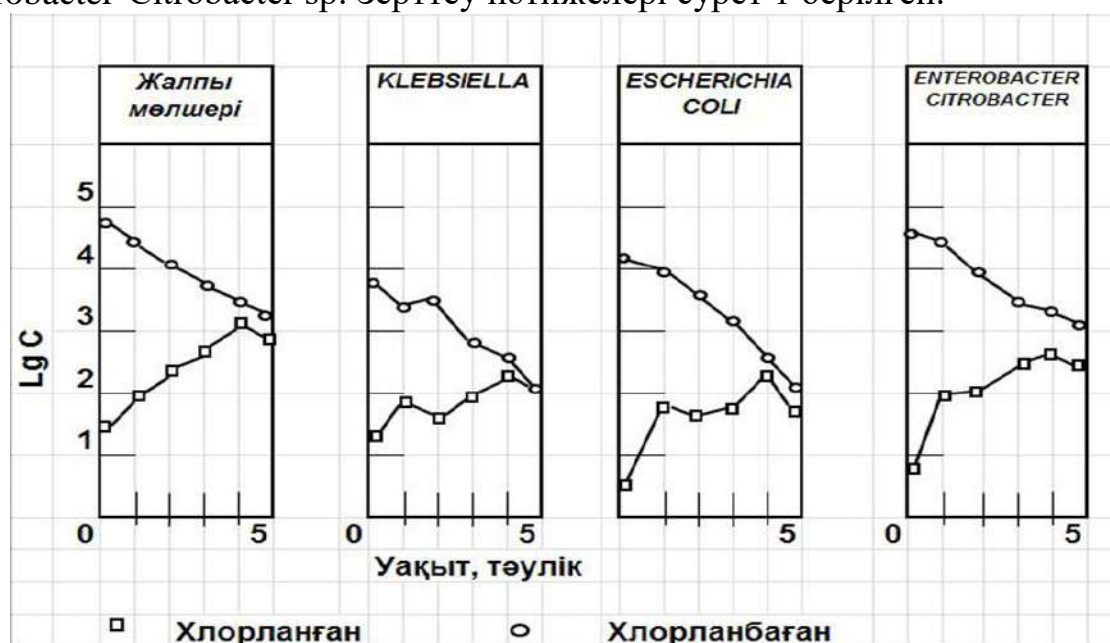
Кесте 1.

Хлорланған және хлорланбаған судағы бактериялар мөлшері

Колиформды бактериялар тобы	Тәжірибе нөмірі	100 мл судағы бактериялар мөлшері		
		Бұлақ суы	Хлорланбаған су	Хлорланған су
Барлығы	1	180	60000	56

	2	25	10000	115
Klebsielleae	1	50	10000	6
	2	6	5000	100
Enterobacter-Citrobacter	1	27	30000	45
	2	5	4000	10
E.coli	1	100	20000	5
	2	15	1000	5

Жұмыстың мақсатына сәйкес ішек таяқшалары тұқымдасының қалпына келуін зерттеулер мынадай заңдылықтарды байқатты. Мембрандық сүзгі әдісі бактериялардың негізгі үш топшасын жылдам бөліп алуға мүмкіндік береді. Бұл топшаларға жататын микроорганизмдер – Escherichia Coli , Klebsiella sp. және Enterobacter-Citrobacter sp. Зерттеу нәтижелері сурет 1 берілген.

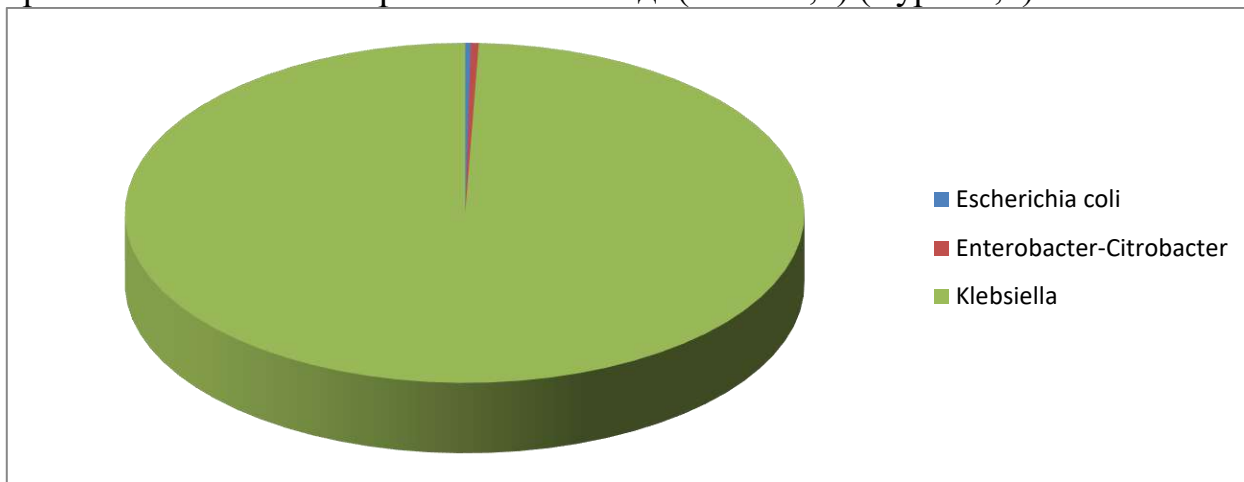
Сурет 1. Екі қала сынамаларының уақыт бойынша теңесуінің орташа көрсеткіші

Бактериялардың жалпы орташа мөлшері с (100 мл судағы клетка саны) тәжірибе жүргізілген күні Қарағанды қ. көрсеткіштері бойынша хлорланбаған су үшін 4,7-ге тең болса, хлорланған су үлгілері үшін 1,3-ке тең, яғни 3,5- 4 еседей артық. Ал жеке топтарға келетін болсақ оларға да осындай заңдылық тән. Мысалы, хлорланбаған су үлгілерін Klebsiella үшін 3,7 , E. coli үшін- 4,1 , Enterobacter-Citrobacter үшін -4,6 болса, хлорланған суда микроорганизмдердің мөлшері тиісінше 1,2; 0,6; 0,7 -ге тең. 1 күн өткеннен кейін бұл айырмашылық сәл азаяды, яғни хлорланбаған су үшін тиісінше -3,3; 4,0; 4,3 болса , хлорланған суда -1,9; 1,8; 2,0;-ге тең.

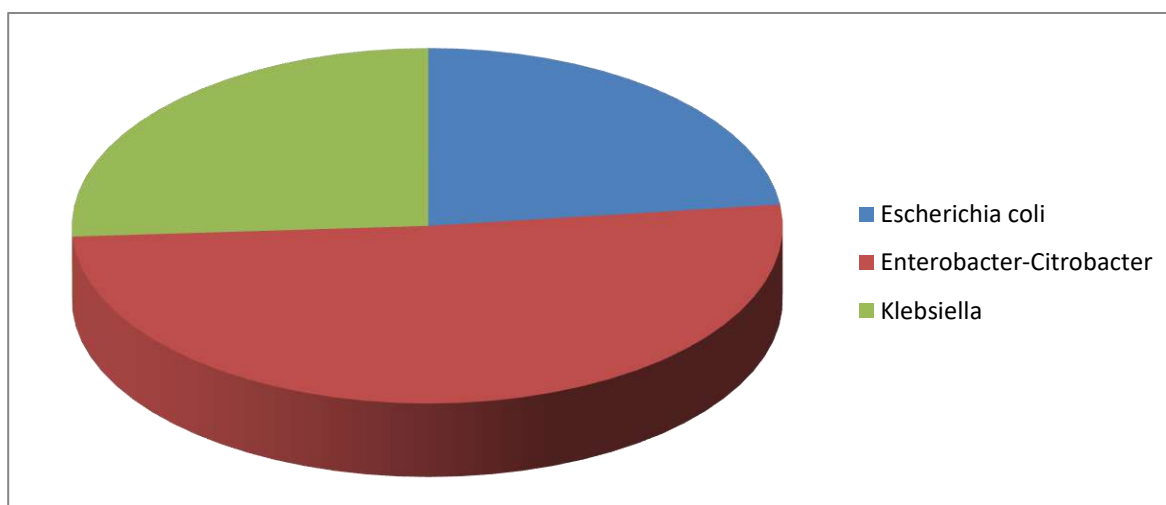
Ал Жезқазған қаласының көрсеткіштері бактериялар санының Қарағанды қаласының көрсеткіштерінен 0,2-0,3 бірлікке артық болды. Мысалы, хлорланбаған су үлгілерін Klebsiella үшін 3,9 , E. coli үшін- 4,3 , Enterobacter-Citrobacter үшін -4,8 болса, хлорланған суда микроорганизмдердің мөлшері тиісінше 1,5; 0,8; 0,9 -ға тең. 1 күн өткеннен кейін бұл айырмашылық сәл азаяды,

яғни хлорланбаған су үшін тиісінше -3,5; 4,2; 4,5 болса , хлорланған суда 2,1; 2,3; 2,5;-ке тең.

Зерттеулер негізінде алынған нәтижелер колиформды бактериялардың мөлшерінің ұлғаюы статистикалық жағынан үлкен екендігін байқатады. Бұл ұлғаю бактериялардың барлық тобына тән. Ең жоғарғы ұлғаю нәтижелері төртінші және бесінші күнге сәйкес келеді (Кесте 2,3) (Сурет 3,4).

Сурет 3. Хлорланған үлгілердегі бактериялардың бастапқы мөндерінің арақатынасы

Сурет 4. Хлорланған үлгілердегі бактериялардың максималды мөндерінің арақатынасы (4-ші тәуліктегі нәтижелер)

Кесте 2.

Хлорланған үлгілердегі бактериялардың мөлшерінің уақытқа байланысты өзгерісі

Колиформды бактерия топтары	Тәжірибе нөмірі	Уақыт, тәулік							
		0	1	2	3	4	5	6	7
Жалпы мөлшері	1	+	+	+	+	-	-	-	-
	2	+	-	-	-	-	-	-	-
Klebsiellae	1	+	+	+	+	-	-	-	-

	2	+	+	+	-	-	-	-	-
Enterobacter - Citrobacter	1	+	+	+	+	-	-	-	-
	2	+	-	-	-	-	-	-	-
Escherichia coli	1	+	+	+	+	-	-	-	-
	2	+	+	+	-	-	-	-	-

- + айырмашылық үлкен
- - айырмашылық аз

Кесте 3.

Хлорланған сынамалардағы бастапқы бактериялар мөлшерінің қисығы

Колиформды бактерия топтары	Lg A	
	Қарағанды қаласы	Жезқазған қаласы
Жалпы мөлшері	6	7.3
Klebsielleae	3.5	7.9
Enterobacter - Citrobacter	4.9	17
Escherichia coli	6.9	14

Зерттеулер нәтижесінде Enterobacter - Citrobacter топшасының ең көп дәрежеде ұлғаятындығы анықталды. Мысалы: бұл бактериялардың бастапқы концентрациясы 3 болса максималды нәтиже 7500 – ге тең, яғни 3,500 мың есе ұлғаяды. Ал Klebsielleae мен Escherichia coli бактерияларының мөлшерінің ұлғаюы тиісінше 20 – 23 және 50 – 145 есе.

Хлорланған судағы Klebsielleae бактерияларының бастапқы концентрациясы басқа топшаларға қарағанда жоғары. Бұл олардың хлорлаудың әсеріне төзімділігі арқылы түсіндірілуі мүмкін. Әдеби деректерге сәйкес Klebsielleae бактерияларының мөлшері хлорланған сулардағы барлық колиформды бактерияларының 59 % бөлігін құрайды. Бірақ, Klebsielleae бактерияларының хлорланғаннан кейінгі қалпына келу қасиеті басқа микроорганизмдерге қарағанда төмен, яғни зерттеу нәтижелері бойынша 20-23 еседен аспайды [5].

Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес хлордың көмегімен суды қысқа уақыттық залалсыздандыруға болады. Бірақ үлкен уақыт аралықтарында хлорлаудың тиімділігі шамалы, себебі, 4 – 7 күннен кейін ондағы бактериялардың мөлшері бастапқы қалпына келеді [6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1.Алексеев Л.С. Контроль качества воды: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2004,153 б;
- 2.Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология. М.ЮНИТИ. 1999-256 б;
Водный кодекс Республики Казахстан. - Алматы: Юрист, 2007;
- 3.Мусина У.Ш., Ахмедова Г.Р., Керейбаева Г.Х. Показатели качества воды. Метод. указания к лабораторно-практическим занятиям. - Алматы: КазНТУ, 2003, 17 б;

4. Сан ПиН 2.1.4. 559-596. Питьевая вода: гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества. 1996.

5. Позднеев О.К. Медицинская и санитарная микробиология. Под ред. В.И.Покровского. – М: «Гэотар-Мед»- 2001, 193 б.

6. Воробьев А.А., Кривошеин Ю.С, Широбоков В.П. Медицинская и санитарная микробиология. – М: «Академия», 2003. 256 б

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ОБЪЕКТОВ ЛИРА НА РАДИОЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

В.А. Макарова, д.г.н. Л.М. Павличенко, М.А. Севериненко, О.С. Мильц
v_artuomova@mail.ru

Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби, Алматы, Республика
Казахстан

Введение. Объекты ЛИРА-I и ЛИРА-II были созданы в результате подземных ядерных взрывов, проведенных в мирных целях на территории Карачаганакского нефтегазоконденсатного месторождения. Всего было создано шесть подземных резервуаров в отложениях каменной соли для временного хранения газоконденсата в производственном цикле разработки месторождения. Доступ к каждому резервуару обеспечивается скважинами, получившими обозначение ТК-1, ТК-2, ТК-3, ТК-4, ТК-5 «бис» и ТК-6.

Все шесть подземных резервуаров (ТК-1, ТК-2, ТК-3, ТК-4, ТК-5 и ТК-6), а также прилегающие к границам объектов территории и ближайшие населенные пункты являются объектами долгосрочного комплексного мониторинга.

За годы проведения мониторинга накоплен большой объем информации о радионуклидном и химическом составе почвы, воды, растений и других объектов окружающей среды на территории объектов ЛИРА. Однако, результаты исследований проб окружающей среды важно не только получить, но и правильно и быстро проанализировать. Анализ данных мониторинга и проведение оценки влияния объектов ЛИРА на радиоэкологическое состояние прилегающих территорий возможно с использованием доступных методов статистического анализа.

Методика исследований. В ходе работ изучены возможности статистического анализа, исследована область применения известных одно, двух и многокомпонентных методов анализа относительно имеющихся данных [1-7].

Для проведения оценки влияния объектов ЛИРА на радиоэкологическое состояние прилегающих территорий были использованы следующие методы статистической обработки результатов мониторинга [1]:

- элементарная статистика;
- регрессионное исчисление;
- корреляционный анализ;
- многомерный статистический анализ.

Анализ данных мониторинга объектов ЛИРА проводился с использованием критериев Колмогорова-Смирнова, Шапиро-Уилка, Краскела-Уоллиса, Манна-Уитни, коэффициентов корреляции Пирсона, Спирмана [2, 3, 4, 5]

Наиболее подходящим программным обеспечением для реализации вышеприведенных методов оказались программы STATISTICA и Excel.

Источники данных. Для проведения статистической обработки результатов исследования были использованы данные Центра комплексных экологических исследований РГП «Институт ядерной физики», собранные в базах данных. Базы данных содержат большой объем информации о загрязнении почвы и воды искусственными радионуклидами на территории объектов ЛИРА и близлежащих населенных пунктах за период с 1999 по 2019 годы.

Результаты исследований. *Однофакторный анализ.*

Задача состояла в оценке влияния объектов ЛИРА на прилегающие к нему территории. Оценивались факторы удаленности от объектов и времени пробоотбора.

В выборку для статистической обработки были включены результаты измерений удельной активности радионуклида ^{137}Cs в пробах почвы отобранных с территории объектов ЛИРА, территорий, прилегающих к объектам и территорий ближайших населенных пунктов за период с 2005 по 2018 годы.

Проверка нормальности распределений проводилась по косвенным, графическим и расчетным критериям. По косвенному критерию рассчитывались оценки асимметрии и эксцесса, графически строились частотная гистограмма, нормально-вероятностный график и ящичная диаграмма, расчеты проводились по критериям Колмогорова-Смирнова и Шапиро-Уилка [2, 3].

Гипотеза о нормальном распределении для всей совокупности данных дала отрицательный результат по всем критериям и выявила большое количество экстремальных точек и точек выброса, причем эти результаты характерны и при группировке данных по годам для каждого периода, что исключает фактор случайности. Поэтому анализировались все экспериментальные данные.

Для определения фактора влияния местоположения совокупность данных первоначально была разделена на две группы: внутри и вне границ объектов ЛИРА. Гипотеза о нормальности распределения после проверки по всем критериям в обеих группах была также отклонена, однако показала факт существования экстремальных данных, в основном, внутри границ объектов. Поэтому оба ряда наблюдений были проанализированы для ненормальной количественной и двухуровневой номинальной шкалы по U-критерию Манна-Уитни [4].

Полученный уровень значимости $p=0,0$ меньше граничного значения $0,05$ указывает на то, что группы данных статистически значимо отличаются друг от друга. После сопоставления медианных значений можно утверждать, что измеренная удельная активность ^{137}Cs на территории объектов ЛИРА выше, чем на территориях вне границ объектов на $1,2$ Бк/кг.

Для более детального исследования ситуации количество групп было увеличено до пяти. В группу «Скважины» вошли точки пробоотбора на приустьевых площадках боевых скважин ТК-1 – ТК-6, в группу «Объекты

ЛИРА» вошли точки, расположенные внутри границ объектов ЛИРА и в группу «Фон» - точки, расположенные на границе объектов ЛИРА. Также созданы группы «Населенные пункты» и «Месторождение».

Гипотеза о нормальности распределения после проверки по всем критериям во всех группах была отклонена, однако показала ожидаемое существование экстремальных точек, в основном, в группе «Скважины».

Анализ ненормально распределенных многоуровневых данных по критерию Краскела-Уоллиса [2, 5] показал уровень значимости $p=0,0$, то есть наличие существенного различия значений удельной активности ^{137}Cs в почве в одной или нескольких группах.

Результаты попарного сравнения показали, что в целом удельная активность цезия в группах различается, но не во всех парах. В группах «Фон - Объекты ЛИРА», «Фон – Месторождение», «Объекты ЛИРА – Скважины», «Объекты ЛИРА – Месторождение», «Населенные пункты – Месторождение» различие оказалось несущественным.

Больше всего выделяются группы «Скважины» и «Населенные пункты», причем на диаграммах размаха видно, что медианное значение в группе «Скважины» оказалось одним из наибольших, а в группе «Населенные пункты» – наименьшим.

Также ниже, чем в остальных группах – медианное значение в группе «Месторождение», которое, как и «Населенные пункты», находится за пределами границ объектов ЛИРА.

При рассмотрении пар с группой «Населенные пункты» уровень значимости по мере отдаления от объектов ЛИРА постепенно увеличивается от 0 на «Скважинах» до 0,7113 на «Месторождении», то есть в паре «Населенные пункты – Месторождение» различия уже несущественны.

Проведенный статистический анализ изменения удельной активности ^{137}Cs подтвердил, что влияние объектов ЛИРА существенно падает с удаленностью от них.

Для исследования влияния фактора времени на удельную активность ^{137}Cs была построена диаграмма рассеяния и определен коэффициент корреляции Пирсона, показывающий меру линейной связи между фактором и откликом.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что коэффициент корреляции для всех групп данных имеют отрицательные значения. Этот факт подтверждает предположение, что техногенный радионуклид ^{137}Cs , находящийся в полостях объектов ЛИРА, не мигрирует на дневную поверхность.

Регрессионный анализ.

Для оценки результатов, полученных при проведении однофакторного анализа, был выполнен регрессионный анализ. Оценивалось статистически значимое влияние множественных факторов, характеризующих местоположение и время, а также классификации данных по нескольким радионуклидам, включая природные с визуализацией данных в пространстве для наглядного понимания ситуации.

Построение модели с большим числом факторов, определение влияния каждого из них в отдельности, а также их совокупного влияния на моделируемый показатель проводились с помощью метода множественной регрессии.

Первоначально была определена зависимость между удельной активностью ^{137}Cs , ^{90}Sr и $^{(239+240)}\text{Pu}$, а также влияние фактора времени. В выборку для статистической обработки были включены результаты измерений удельной активности радионуклидов ^{137}Cs , ^{90}Sr , и $^{(239+240)}\text{Pu}$ в пробах. Все данные, участвующие в анализе, были отформатированы и экспортированы в программный пакет STATISTICA для последующей статистической обработки.

В качестве отклика была выбрана удельная активность ^{137}Cs , в качестве факторов выступили удельные активности ^{90}Sr , $^{(239+240)}\text{Pu}$, а также переменная год.

Проведенный регрессионный анализ показал, что удельная активность цезия прямо пропорционально коррелирует с удельной активностью стронция (коэффициент $b=0.9$) и, особенно, с плутонием ($b=13$). Так же подтверждается, что величина удельной активности цезия с каждым годом немного снижается (коэффициент b для фактора «год» - отрицательный).

Кластерный анализ.

Для получения наглядного представления о распределении удельной активности радионуклидов на местности, проведен статистический анализ для территории, расположенной между объектами ЛИРА и близлежащими населенными пунктами.

Наиболее подходящим статистическим методом для понимания данных является кластерный анализ, который позволяет классифицировать многомерные наблюдения с помощью разбиения заданной выборки объектов на подмножества, называемые кластерами, так, чтобы каждый кластер состоял из схожих объектов, а объекты разных кластеров существенно отличались [6, 7].

Для решения задачи были использованы данные радиоэкологических исследований, имеющие географическую привязку на местности и, соответственно, позволяющие их визуализировать в программе ArcGIS. Отбор выборки для кластеризации проводился по территориальному признаку. Была рассмотрена территория к северу, западу и востоку от объектов ЛИРА до поселков Карачаганак, Жанаталап, Успенровка. Жарсуат и Облавское. Обследование данной местности проводилось в 2000, 2002, 2003, 2011, 2013, 2017, 2018 годах. Объекты в выборке оценивались множеством переменных, таких как результаты измерений удельных активностей искусственных радионуклидов: ^{137}Cs , ^{241}Am , а также естественных: ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U и ^{226}Ra в почве. Данные стандартизировались, для обеспечения одинаковой размерности при проведении многомерного кластерного анализа.

Основной задачей метода является получение кластеров различных настолько, насколько это возможно, поэтому центры кластеров должны максимально отличаться друг от друга. Признаки с уровнем значимости p из процедуры кластеризации исключаются.

Результаты анализа показали, что для любого периода при разбиении на два кластера образуются две группы: группа искусственных радионуклидов ^{137}Cs , ^{241}Am и группа естественных радионуклидов ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U , ^{226}Ra .

Последовательное увеличение числа кластеров приводит к появлению значительного различия для переменных ^{137}Cs , ^{241}Am и ухудшению показателя различия для естественных радионуклидов, что указывает на различное поведение переменных, характеризующих естественные и искусственные радионуклиды. Для проверки был применен иерархический агломеративный метод для разделения переменных на классы и поиска информативных срезов дендограммы [6, 7].

Проведенный анализ территории дал следующие результаты. Точки отбора проб, попавшие в кластер с более высоким содержанием удельной активности искусственных радионуклидов ^{137}Cs и ^{241}Am , находятся ближе к рекам Березовка, Илек, Урал, Удаман. Что касается природных радионуклидов, то ситуация складывается противоположная. Точки отбора проб близ водных объектов расположились в кластере с более низким содержанием удельных активностей.

Из полученных данных следует, что более высокая удельная активность ^{137}Cs в районе поселка Карачаганак, по сравнению с другими населенными пунктами, обусловлена горизонтальной миграцией искусственных радионуклидов с поверхности в пониженные места рельефа.

Выводы. Изучены возможности статистического анализа данных экологического мониторинга, исследована область применения известных одно, двух и многокомпонентных методов анализа.

Выявлено статистически значимое влияние фактора местоположения на удельную активность ^{137}Cs , которая снижается с удалением от объектов ЛИРА.

Установлена прямо пропорциональная статистически значимая корреляция между удельной активностью ^{137}Cs и ^{239}Pu и в меньшей степени ^{137}Cs и ^{90}Sr . Также статистически значимую корреляцию имеет фактор времени. Метод множественной регрессии подтвердил небольшое снижение удельной активности ^{137}Cs в почве с каждым годом, обусловленное его радиоактивным распадом.

Кластеризация и визуализация данных на карте территории объектов ЛИРА показала, что более высокая удельная активность техногенных радионуклидов ^{137}Cs и ^{241}Am чаще всего характерна для точек отбора, расположенных ближе к рекам Березовка, Илек, Урал, Удаман. В то время как удельная активность природных радионуклидов вблизи водных объектов более низкая, что, вероятно, связано с горизонтальной миграцией искусственных радионуклидов в пониженные места рельефа.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мусина О.Н. Основы научных исследований: учебное пособие / О.Н. Мусина. – М.-Берлин: Директ-Медиа. 2015. – 150 с.
2. Кобзарь А. И. Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 816 с.

3. Статистический анализ данных, моделирование и исследование вероятностных закономерностей. Компьютерный подход: Монография / Б.Ю. Лемешко, С.Б. Лемешко, С.Н. Постовалов, Е.В. Чимитова. - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2011. - 888 с. (серия «Монографии НГТУ»),
4. Mann H. B., Whitney D. R. On a test of whether one of two random variables is stochastically larger than the other. // *Annals of Mathematical Statistics*. – 1947. – № 18. – P. 50-60.
5. Kruskal W.H., Wallis W.A. Use of Ranks in One-Criterion Variance Analysis // *JASA*. 1952. V.47. 583-621
6. Мандель И.Д. Кластерный анализ. – М.: Финансы и статистика. 1988. – 176 с.
7. Айвазян С. А., Бухштабер В. М., Енюков И. С., Мешалкин Л. Д. Прикладная статистика: Классификация и снижение размерности. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 607 с.

БАЛҚАШ КӨЛІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ

Матқасым М.М.

maral_astana@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қаласы

Ғылыми жетекшісі: Аскарова М.А. профессор, г.ғ.д.

Судың қазіргі заманғы проблемалары және оларды шешу жолдары БҰҰ-ның қорытындысы бойынша тұщы сумен қамтамасыз етілуі басты В 21 хипво суы ең тапшы табиғи ресурстардың бірі болып табылады. сұрақтар, адамзат. Ол келе жатқан Жүзжылдықты "су проблемаларының ғасыры" деп атауға болады. әр түрлі азық-түлікпен қамтамасыз ету алдағы жай-күйде әрбір В дәрежелі жылдар ғаламшар мемлекеттеріне экологиялық қауіпсіздігі да әсер етеді. 1980dg Республика Орталық Азия аймағының мемлекеттеріне. Қазақстанның барлық өзендерінің ағу нормасы қазіргі заманғы деңгейде 100,5 км'/жыл шамасымен бағаланады,оның 56,5 км ' республика аумағында және 44 км-шекте елдерде қалыптасады. Бұл ретте Қытай аумағынан орта есеппен 19,9, Өзбекстан - 13,7, Ресей - 7,4, Қырғызстан-3,0 км/жыл келеді. Перспективада мемлекетаралық қатынастарға байланысты трансшекаралық ағынның қысқаруы күтіліп отыр (шекте елдердегі шаруашылық қызмет деңгейіне 18,5 км/жыл дейін, трансшекаралық ағындарды пайдаланудағы мүдделер қақтығысы Қазақстан шиеленісуіне себеп болуы мүмкін 2020 жылғы сумен аз қамтамасыз етілген болып табылады). Климаттың жергілікті жаһандық және өңірлік өзгерістері ресурстарының ықтимал қысқаруы салдарынан Қазақстанның тұрақты сумен қамтамасыз етілуіне қосымша қауіп төндіреді (10-20% - ға). Осылайша, республиканың жер үсті суларының жаңартылатын ресурстарының көлемі 2020 жыл деңгейінде жылына шамамен 70 км құрайды, яғни 30% - ға төмендейді. Экологиялық талаптар мен шаруашылық сұранысты ескере отырып, тұтастай алғанда республика бойынша су ресурстарының тапшылығы орта есеппен 12-ден астам су аз жылды құрайды.

Республиканың шектелген жаңартылатын су ресурстарының едәуір бөлігі ішкі су айдындары мен шеткі теңіздердің (Балқаша, Арал, Каспий), сондай-ақ өзен жайылмалары мен Атыраудың (Сырдария, Іле, Ертіс, Жайық және т.б.) экологиялық қауіпсіз жай-күйін қолдауға жұмсалады (судың өндірістік емес ысырабын ескере отырып, 54,5 км/жылына дейін). Өзен ағысы ресурстарының күтілетін қысқаруы республикадағы экологиялық тұрақсыздықтың жана ошақтарының даму қауімімен орта сөзсіз әсер етеді. Экологиялық дағдарыстың әлеуетті аймағы Іле - Балқаш бассейні болып табылады, онда Балқаш көлі орналасқан км/жыл және ерекше мемлекеттік маңызы бар табиғи су объектісі объектілерінің сулануы жылына шамамен 40 км/жыл. Қазақстан экономикасы салаларының су тұтынуы қазіргі заманғы деңгейде орта есеппен шамамен 30 км құрайды және жер үсті су көздері (85%), сондай-ақ жер асты, теңіз және сарқынды сулар (15%) есебінен жүзеге асырылады. Өнеркәсіпте және ауыл шаруашылығында тиімділігі аз су тарту технологияларын кеңінен пайдалану тұрақсыз сипатты анықтайды республикасының су. Табиғи сулардың қолда бар ресурстарының өзгеруіне байланысты республиканың әлеуметтік -

экономикалық дамуының ұзақ мерзімді бағдарламаларының, оның ішінде елдің азық-түлік қауіпсіздігі бағдарламасының бұзылу қаупі нақты.

Қазақстан Республикасының Стратегиялық су қауіпсіздігін қамтамасыз етуді шешу жолдары мыналар болып табылады: су ресурстарын интеграцияланған басқару қағидаттарында трансшекаралық бассейндерде халықаралық ынтымақтастықты дамыту; Су реттеу және су бөлу өнімінің бірлігіне судың үлестік шығындарын төмендетуді қамтамасыз ететін республикаға көшу; өзен ағынын терең реттеу, су ресурстарын бассейнаралық және трансшекаралық қайта бөлу, В.шаруашылығы, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы саласындағы қоғамдық өндірістің су үнемдеу ЦИ жер асты бағыттарын игеру жолымен елдің қолда бар су ресурстарын ұлғайту жөніндегі іс-шараларды іске асыру. Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегиясы шеңберіндегі негізгі міндеттер мыналар болып табылады: 1. Жер үсті суларының ресурстарын, режимі мен сапасын және шаруашылық қызметін, сондай-ақ климаттың жақын және алыс перспективасына жер асты суларының жаһандық және өңірлік өзгерістерін ескере отырып бағалау және болжау беру. 2. Табиғи суларға, сондай-ақ пайдаланылатын судың өнімділігін арттыруға бағытталған экономика салаларында су үнемдеудің ұлттық стратегиясын әзірлеу. 3. Орнықты дамуға көшудің негізі ретінде Қазақстан Республикасын сумен қамтамасыз етудің ұлттық стратегиясын әзірлеу. жаһандық жылынудың гидрологиялық салдарын бағалаудың су ресурстарының өзгеруін болжамдық бағалау аридті және семиаридті аудандардағы өзен су жинақтары Климаттық сипаттамалардың айтарлықтай елеусіз өзгеруіне өте сезімтал екендігін көрсетті. Ауа температурасының 1-2% - ға көтерілуі және жауын-шашынның 10% - ға азаюы мұнда жылдық және маусымдық ағынның 40-60% - ға дейін азаюына әкелуі мүмкін. Мысалы, Сырдария және Әмудария өзендерінің бассейндерінде 2030 жылға қарай 1961-1990жж аралығына қарағанда вегетациялық кезеңде өзендер ағынының 10-25% - ға төмендеуін күтуге болады. Болжанып отырған жаһандық жылынуға байланысты әлемнің көптеген аймақтары мен елдерінде, оның ішінде Қазақстанда су тұтыну көлемі мен құрылымының елеулі өзгерістері болуы мүмкін, жекелеген су тұтынушылар арасындағы қақтығыстар мен қайшылықтар күшеюі мүмкін, оның ішінде трансшекаралық бассейндерде Мемлекетаралық су қатынастарының шиеленісуі мүмкін. Алайда, тіпті ең соңғы модельдер, Климаттық сценарийлер су ресурстарының өзгерістерін бағалауға қатысты үлкен белгісіздік бар.

Су ресурстарының тапшылығын жою жолдары су ресурстарына жүктемені азайту және Қазақстандағы Тұщы су тапшылығын жою үшін екі жол немесе екі іс-шаралар тобы бар. Негізгі су тұтынушылардың даму қарқынын бірінші рет азайту және өнеркәсіпте, суландыруда, коммуналдық шаруашылықта тұщы суды тұтынуды қысқарту үшін неғұрлым қазіргі заманғы технологияларды пайдалану. топ ОО - ның жылу энергетикасы мен өнеркәсіпте іс-шараларын іске асыруды көздейді-бұл айналымдық сумен жабдықтауға, ал жекелеген салаларда "құрғақ" өндіріске көшу, бұл таза су алу көлемін және ластанған Ағынды суларды өзендер мен су қоймаларына ағызуды айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар өнеркәсіпте айналымдық сумен жабдықтау жөніндегі және өнеркәсіптік

суды азайту жөніндегі іс-шараларды кеңінен пайдалану мысалы, айналымдық сумен жабдықтауға тура ағынды суларға қарағанда шамамен 1,5-3 есе көп шығындар талап етіледі, ал өнеркәсіптік ағынды суларды тазалауға шығындар 200-ден 1500 млн. дейін. 1 км ластанған су. су жоғары құнмен шектеледі. аридті аудандарда Суармалы егіншілікте суды үнемдеу ерекше маңызға ие, ол Қазақстандағы тұщы судың негізгі тұтынушысы болып табылады. Жаңбырлатып, тамшылатып және ұсақ дисперсті суаруды қоса алғанда, суарудың прогрессивті тәсілдерін қолдану егіншіліктің суармалы құралдарының күрделі және жоғары мәдениетін талап етеді.

Сондықтан да жаңбырлатып суару өте дамушы елдерде қолданылады. Жаңбырлатуға әлемнің барлық суармалы алқаптарының 10-12% - дан артық емес қолданылады. Тамшылатып және ұсақ дисперсті суару жүйелерінің құны жаңбырлату жүйелерінен 3-5 есе көп; қазіргі уақытта суарудың осы тәсілдері әлемде барлық суармалы қымбат тұратын техникалық және шектеулі, әсіресе қазіргі уақытта жерлердің барлығы 0,7% құрайтын алаңдарда қолданылады. Бұрынғы КСРО аумағында Орталық Азияда суару тәсілдерін жетілдіру және ескі суару жүйелерін түбегейлі қайта құру, зерттеу, жылына 20 км су үнемдеуге мүмкіндік береді.

Өзен ағынын реттеу қазіргі уақытта Қазақстандағы су қоймаларының жиынтық пайдалы көлемі шамамен 50 км (әлемде шамамен 4000 км³) құрайды, бұл орнықты өзен ағысының орташа көлемін 25% - ға арттырды. Алайда өзендер ағынын реттеу су қоймаларын салу мен пайдаланудың салдарына байланысты елеулі шектеулерге ие. Қазіргі уақытта әлемнің су қоймаларынан қосымша булануға су шығыны өнеркәсіппен және жылу энергиясымен артық. Бұл соңғы екі онжылдықта олардың құрылысы қарқынының күрт төмендеуіне себепші болды, олар келешекте де азаятын болады. Сондықтан соңғы жылдары булануға су шығынын азайту және су бөгенінің құнарлы жерлерін су басудың алдын алу үшін әлемнің таулы және әлсіз дамыған аудандарында салуды жөн көреді. бек. халықтың қосынды қайтарымсыз су тұтынуы, тұщы сулардың ғасырлық қорларын пайдалану тұщы сулардың қабақты қорлары таулы мұздықтарда және терең жатқан жер асты суларының линзаларында ұйқымен шоғырланған. Орталық Азия мен Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның мұздықтарында шамамен 1000 км су бар. Зерттеулер мұздықтардың кең ауқымды сызу және 1-2 км³ қосымша су алудың техникалық болмауын көрсетті.

Қазақстанда жер асты суларының барланған қорларының жалпы көлемі жылына 15,8 км құрайды, ЖТ халықты және шаруашылықты сумен қамтамасыз ету үшін оларды пайдаланудың үлкен мүмкіндігін береді. Жер асты сулары онжылдықтар бойы Араб түбегі мен Солтүстік Африканың араб елдерінде, Үндістанда және басқа да бірқатар елдерде кеңінен қолданылады және халықты және жекелеген қалалардың, аудандардың және тіпті елдердің ауыл шаруашылығын сумен қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Алайда, қазіргі уақытта көптеген аридті өңірлерде барланған және ыңғайлы орналасқан жер асты суларының жаңартылмайтын қорлары сарқылуға жақын және бұл көздер болашақта кең ауқымда суару мен өнеркәсіпті сумен қамтамасыз ету үшін үлкен перспективаға ие емес. 2000 жылы тұзды және тұзды суларды тұщыту әлемдегі

тұщы сулардың жиынтық көлемі шамамен 7 км құрады". Тұщылауды кеңінен пайдалану, ең бастысы, ең үлкен және ірі, алынатын тұщы судың жоғары құны электр энергиясы мен отын шығындарымен тежеледі. Тұщыту қондырғылары суының құны тұщыту тәсіліне және тұщыту суын минералдауға байланысты 1 км үшін 600-ден 1800 млн. долларға дейін бағаланады. Осыған байланысты аридті аймақтарда, сондай-ақ шектеулі су ресурстары бар қарқынды суару аудандарында.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. "Қазақстан" ұлттық энциклопедиясы, Алматы, "Қазақ энциклопедиясы", 1998 ж. 2-том
2. Токмагамбетов Г. А. Ледники Заилийского Алатау – Алматы: Наука КазССР 1976..
3. Төкенов Б. Географияны оқыту әдістері – География және табиғат. 2003,
4. Сейсенов А. Географиялық карталарды оқыту. География окружающая среда 2005 , N 3 .
5. Қазақстанның физикалық географиясы.-Алматы,1999
6. Коринский В.А. , Щенев В. А. , Душина И. В. – Материктер мен мұхиттар географиясы. Алматы,2001.
7. Ә. Бейсенова, А. Самақова, Т. Есполов, Ж. Шілдебаев экология және табиғатты тиімді пайдалану, Алматы-2004 ж

СОВРЕМЕННАЯ РАДИОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА НА ТЕРРИТОРИЯХ, ПРИЛЕГАЮЩИХ К ОБЪЕКТАМ ЛИРА

О.С. Мильц, В.А. Макарова, М.А. Севериненко, И.В. Войцеховский
olga_milts@mail.ru

Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Для оценки радиэкологической обстановки на территориях, прилегающих к объектам ЛИРА в 2019 году проведено радиэкологическое обследование

населенных пунктов (г. Аксай, п. Аксу, п. Бестау, п. Пугачево) и сектора «ЛИРА-Успеновка» (рисунок 1). Выбор населенных пунктов обусловлен их географическим расположением по отношению к объектам ЛИРА для выявления возможного влияния объектов ЛИРА в юго-западном направлении.

Рисунок 1 – Населенные пункты, расположенные в зоне потенциального влияния объектов ЛИРА.

Были выполнены следующие виды работ:

- измерения мощности эквивалентной дозы в населенных пунктах (174 измерений);
- экспрессные измерения ЭРОА радона в отдельных жилых помещениях обследуемых населенных пунктах (63 измерения);
- отбор проб почвы в обследуемых населенных пунктах (127 проб);
- отбор проб воды в обследуемых населенных пунктах (13 проб);
- отбор проб растительности в обследуемых населенных пунктах (16 проб);
- измерения МЭД и отбор 60 проб почвы на территории сектора «ЛИРА-Успеновка»;
- первичная пробоподготовка и доставка проб в аналитическую лабораторию ИЯФ;
- аналитические исследования отобранных проб объектов окружающей среды.

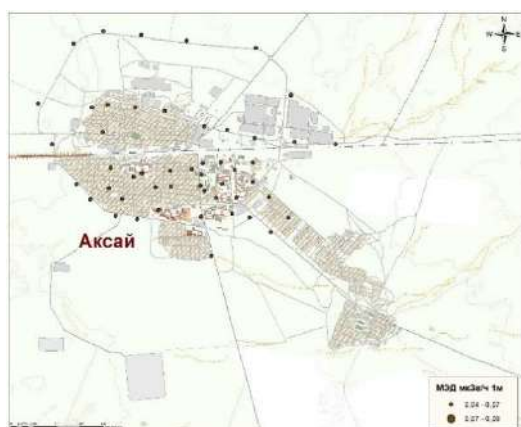
Полевые исследования

Измерение мощности эквивалентной дозы в населенных пунктах

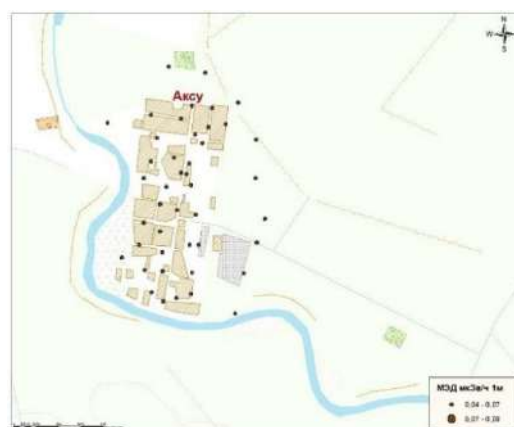
Измерения МЭД в населённых пунктах проводились вдоль обочин улиц, у входов в общественные и административные здания, школы, медпункты и детские учреждения, а также в местах отбора проб почвы, воды, растительности и в местах измерений объемной активности радона.

Измерения проводились дозиметром гамма-излучения на высоте 1 метр от поверхности почвы. Количество измерений в населенных пунктах г. Аксай, п. Аксу, п. Бестау, п. Пугачево составило 50, 44, 20 и 60 соответственно.

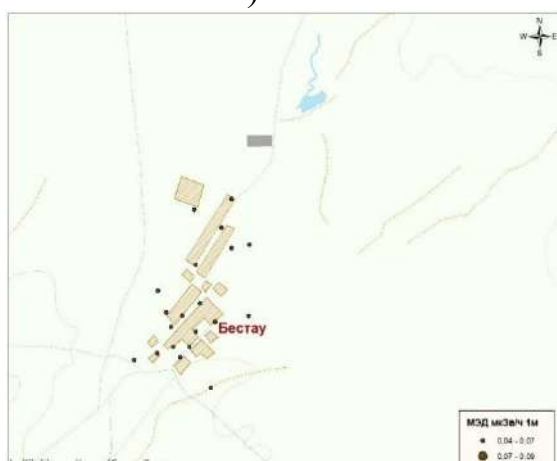
Максимальное значение МЭД в г. Аксай, п. Аксу, п. Бестау составило 0,07 мкЗв/ч, а в п. Пугачево - 0,08 мкЗв/ч. В каждой точке проведенных измерений МЭД определялись топографические координаты с помощью спутникового топопривязчика (рисунок 2).

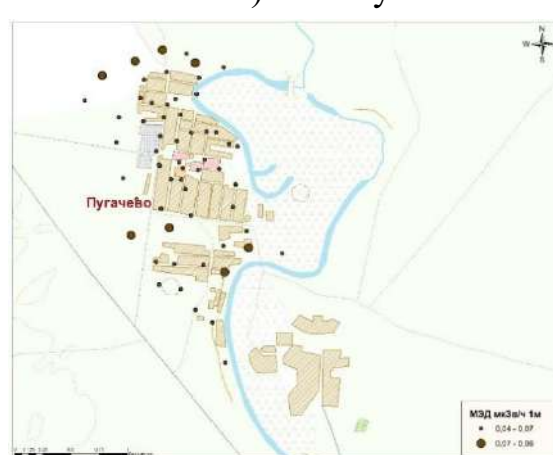
а) г. Аксай

б) п. Аксу

в) п. Бестау

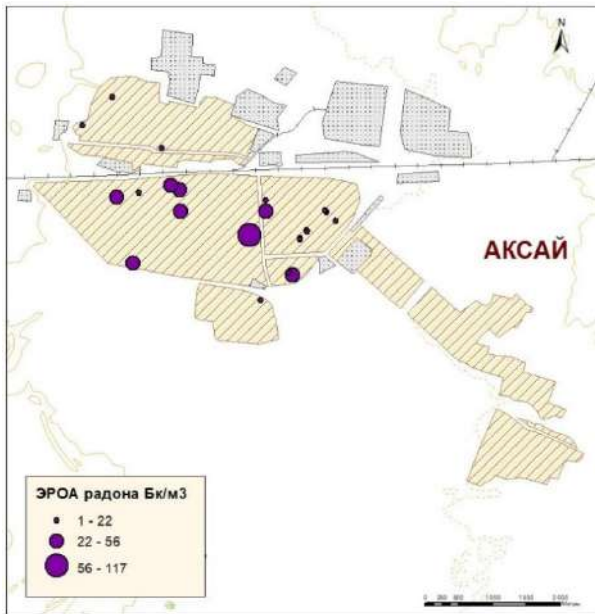
г) п. Пугачево

Рисунок 2 – Результаты измерений мощности эквивалентной дозы в населенных пунктах

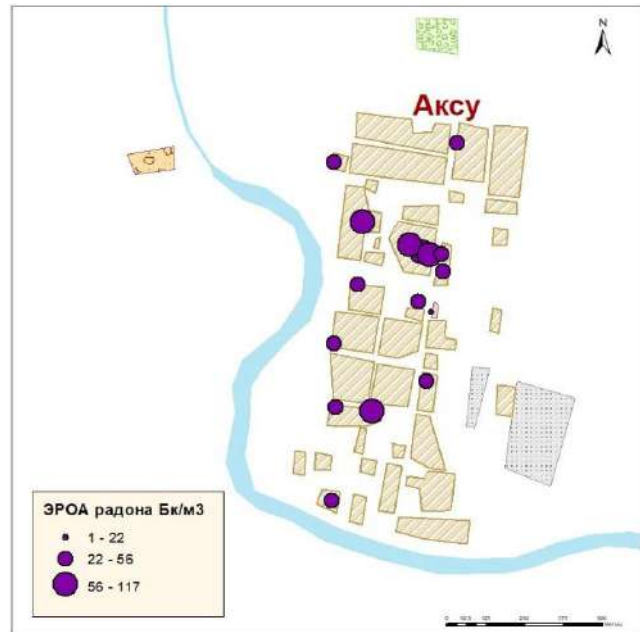
Измерение эквивалентной равновесной объемной активности радона в населенных пунктах.

Количество обследуемых жилых помещений в г. Аксай, п. Аксу, п. Бестау, п. Пугачево – 18, 14, 3, 12 соответственно.

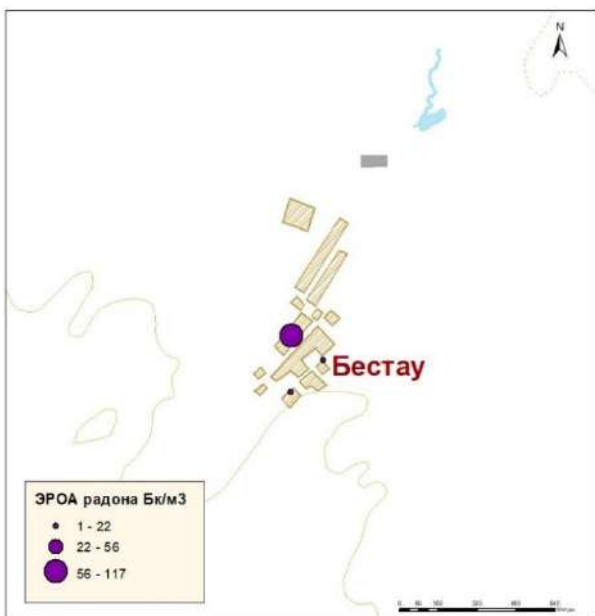
При обследовании административных, школьных, лечебных учреждений, экспрессные измерения ЭРОА проводилось в помещениях, связанных с длительным пребыванием людей. В одноэтажных зданиях измерения ЭРОА проводились в помещениях, расположенных по углам и в центре здания, а также в местах, имеющих подвальные участки. В каждом из обследуемых помещений также проводилось измерение гамма фона. Результаты измерений ЭРОА radона представлены на рисунке 3.

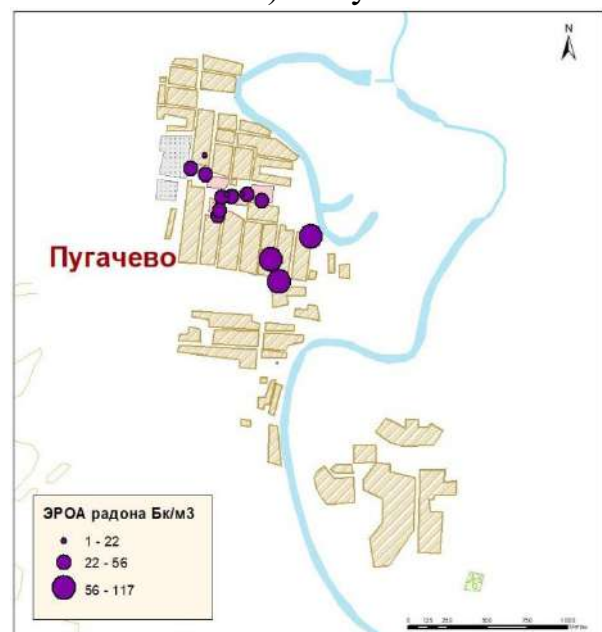
а) Аксай

б) Аксу

в) Бестау

г) Пугачево

Рисунок 3 – Местоположение точек измерений ЭРОА в населённых пунктах

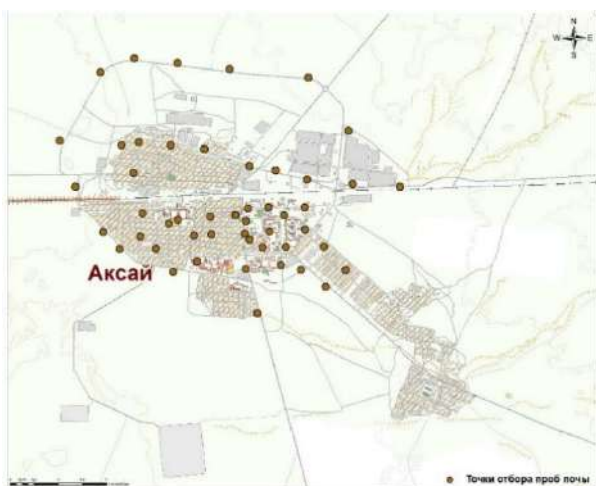
Средние значения ЭРОА radона в г. Аксай составляют 21 Бк/м³, п. Аксу – 54 Бк/м³, п. Пугачево – 39, п. Бестау – 41 Бк/м³. Как следует из результатов

измерений, значения ЭРОА radона в населенных пунктах не превышают нормативного показателя 200 Бк/м³, регламентированного ГН СЭТОРБ.

Отбор проб почвы в населенных пунктах.

Выполнен отбор проб почвы на территории города Аксай в количестве 38 проб, п. Аксу – 30 проб, п. Бестау – 14 проб, п. Пугачево – 45 проб. Всего отобрано 127 проб почвы. Пробы отбирались с глубины 0-5 см. Площадь отбора 100 см². Вес пробы около 0,5 кг. Пробы почвы отбирались на участках, где не проводились сельскохозяйственные и иные работы, связанные с нарушением верхнего слоя грунта. Расстояние между точками отбора составляет около 200 метров. Перед началом отбора пробы на точке проводилось измерение МЭД и фиксировались географические координаты.

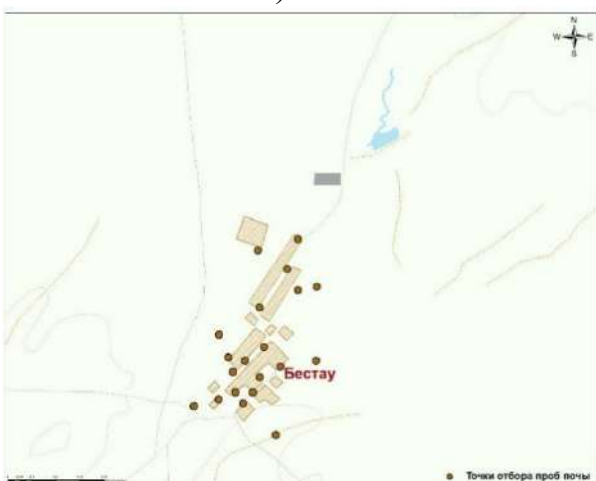
Отобраным пробам почвы присваивался установленный код, заполнялся паспорт на пробу с указанием типа почвы, географических координат и показаний МЭД. Положение точек отбора отображено на рисунке 4.

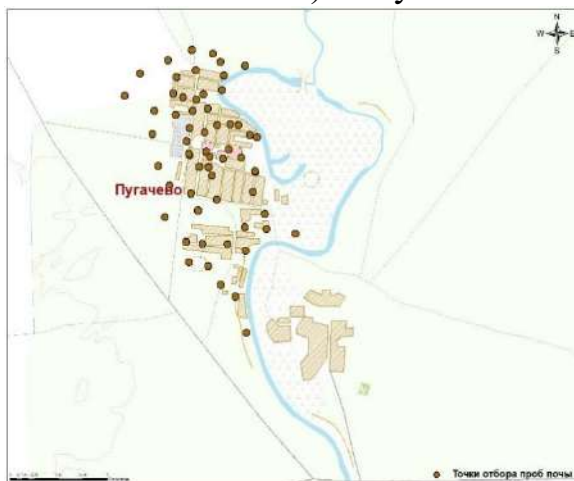
а) Аксай

б) Аксу

в) Бестау

г) Пугачево

Рисунок 4 – Местоположение проб почвы в населенных пунктах

Отбор проб растительности

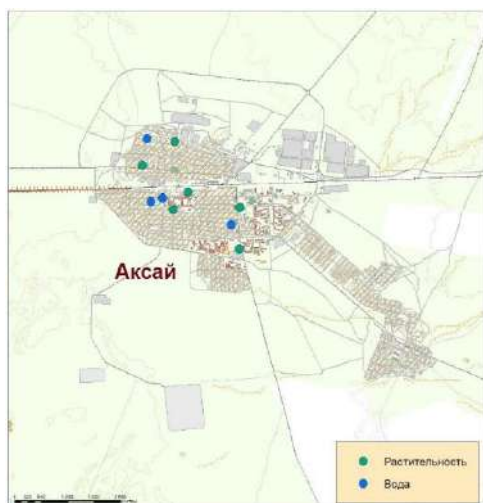
Выполнен отбор проб растительности на территории города Аксай в количестве 6 проб, п. Аксу – 4 пробы, п. Бестау – 2 пробы, п. Пугачево – 4 пробы. Всего отобрано 16 проб растительности. Подготовка проб растительности проводилась в следующем порядке: промывка, измельчение до размера 5 см, высушивание в тени, затем дробление и упаковка. Пробам присваивали установленный код, заполняли паспорт на пробу с указанием географических координат.

Отбор проб воды в населенных пунктах

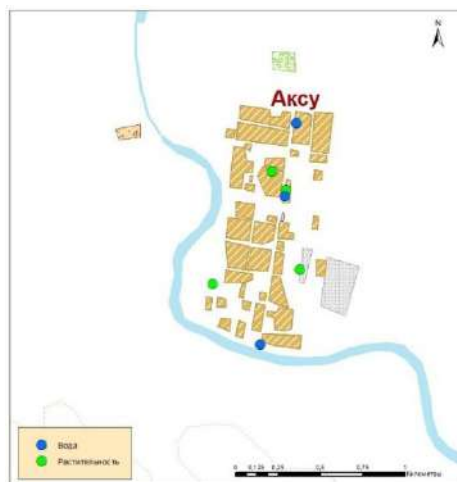
Отбор проб воды производился, в соответствии с СТ РК ГОСТ Р 51593 - 2003 «Вода питьевая. Отбор проб» и СТ РК ГОСТ Р 51592 - 2000 «Общие требования к отбору проб воды».

Отбор проб питьевой воды проводился из источников водоснабжения, которыми пользуется наибольшее количество местных жителей. Количество точек отбора проб воды в г. Аксай составило 4, п. Аксу - 3, Бестау - 2, п. Пугачево – 4. Всего отобрано 13 проб воды.

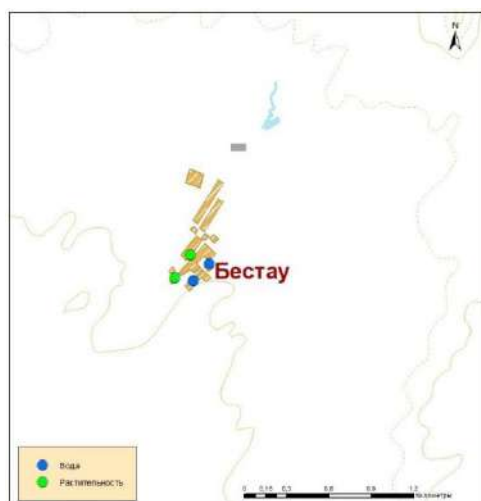
Перед отбором проб воды из источника водоснабжения вода сливалась в течение 3-5 минут. Пробы воды отбирались в чистые ёмкости из полиэтилена, предварительно тоекратно ополоснутые водой из исследуемого источника. Из источников отбиралась проба в объеме 40 литров воды. После фильтрования отбирали образец объемом 0,33 л воды для анализа на тритий, по две емкости объемом 1,5 л для химического анализа, общей альфа-бета-активностей, катионно-анионного и элементного состава и по 30 л для определения ^{90}Sr и ^{137}Cs . Все отобранные пробы, за исключением проб на тритий, консервировали азотной кислотой до значения pH равного 2 (3 мл концентрированной азотной кислоты на 1 литр воды). Положение точек отбора проб представлены на рисунке 5.

а) Аксай

б) Аксу

в) Бестау

г) Пугачево

Рисунок 5 – Отбор проб растительности и воды в населенных пунктах

Отбор проб почвы по сектору «ЛИРА-Успеновка»

Исследования на заданном участке проводились по сети 1 x 1,5 км (расстояние между точками 1 км, а между профилями – 1,5 км). Количество точек обследования – 60 (рисунок 6). В каждой точке проводилось измерение МЭД на высоте 1 метр и уточнялись топографические координаты. Пробы почвы отбирались из вершин равностороннего треугольника с размером стороны 1м. Глубина отбора 0-5, 5-20 см. Площадь пробоотбора 100 см². Отобранные послойные пробы, из трех точек, объединялись для каждого горизонта, а после квартования формировалась проба весом около 0,5 кг.

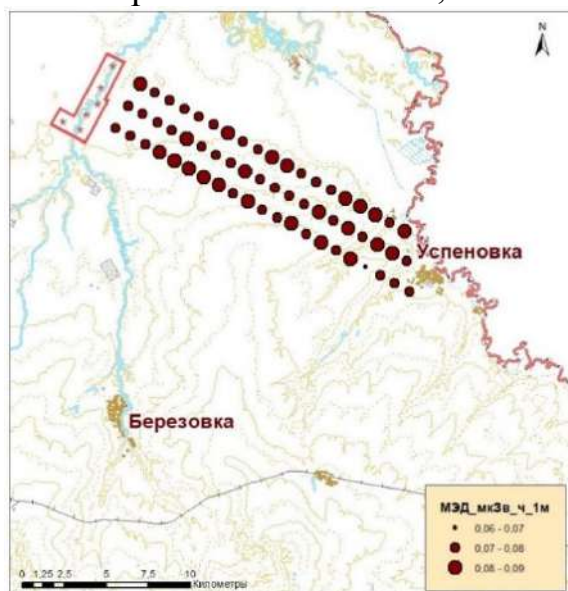

Рисунок 19 – Отбор проб почвы и измерение МЭД по сектору «ЛИРА - Успеновка»

Всего отобрано 118 проб, из них две пробы с горизонта 0-20 см (пахотные земли), остальные с двух горизонтов - глубины отбора 0-5 и 5-20 см. Максимальное значение МЭД на площади отбора – 0,11 мкЗв/ч.

Аналитические исследования отобранных проб окружающей среды.

В процессе выполнения полевых работ по радиационному обследованию населенных пунктов, прилегающих к объектам ЛИРА были отобраны и представлены для лабораторных исследований следующие пробы объектов окружающей среды:

- почва – 245 проб (из них, 127 проб отобраны в населенных пунктах и 118 проб с территории сектора «ЛИРА-Успеновка»);
- растительность – 16 проб;
- вода отфильтрованная – 52 пробы (26 проб по 1,5 л, 13 проб по 0,33 л и 13 проб по 30 л).

Результаты выполненных лабораторных исследований отобранных проб объектов окружающей среды.

Почва

Методом инструментальной γ -спектрометрии определен радионуклидный состав (^{241}Am , ^{137}Cs , ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U , ^{226}Ra) образцов почвы, отобранных в населенных пунктах.

Как следует из результатов исследования удельных активностей радионуклидов в пробах почвы, средние удельные активности техногенных радионуклидов в населенных пунктах не превышают уровней глобальных выпадений. Уровень площадного радионуклидного загрязнения почвы населенных пунктов, находящихся на территориях, прилегающих к объектам ЛИРА по ^{137}Cs значительно ниже нормативных критериев (уровень вмешательства для ^{137}Cs – 15000 мКи/км²).

Результаты лабораторных исследований радионуклидного состава проб почвы методом инструментальной γ -спектрометрии сектора «ЛИРА-Успеновка». Максимальные удельные активности радионуклидов составляют: для ^{241}Am - $0,55 \pm 0,18$ Бк/кг, ^{137}Cs - $14,79 \pm 0,44$ Бк/кг, ^{40}K - 726 ± 13 Бк/кг, ^{232}Th - $42,8 \pm 1,6$ Бк/кг, ^{238}U - $35,0 \pm 2,9$ Бк/кг и для ^{226}Ra - $32,89 \pm 0,80$ Бк/кг.

Растительность

Также методом инструментальной γ -спектрометрии определен радионуклидный состав (^{241}Am , ^{137}Cs , ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U , ^{226}Ra) образцов растительности отобранных в населенных пунктах.

Результаты анализов показали, что удельная активность техногенных радионуклидов в растительности находится на уровне МДА. Только в одной пробе зафиксировано численное значение равное $0,14 \pm 0,08$ Бк/кг по ^{241}Am и в трех пробах численные значения по ^{137}Cs , максимальное из которых равно $0,25 \pm 0,10$ Бк/кг. Максимальные удельные активности естественных радионуклидов составляют: для ^{40}K - 2326 ± 14 Бк/кг, для ^{232}Th - $3,87 \pm 0,35$ Бк/кг, для ^{238}U - $0,77 \pm 0,40$ Бк/кг и для ^{226}Ra - $3,87 \pm 0,17$ Бк/кг.

Вода

Методом жидкостинтилляционной спектрометрии (TriCarb-3100TR) определены концентрации трития (^3H) в 13-ти пробах питьевой и технической воды, отобранных в населенных пунктах. В сухих остатках проб воды, методами инструментальной гамма-спектрометрии и радиохимии определены удельные активности искусственных радионуклидов ^{137}Cs и ^{90}Sr . Из полученных результатов следует, что удельные активности радионуклидов значительно ниже уровня вмешательства.

Выводы. По данным полевых и лабораторных исследований ухудшения радиоэкологической ситуации на обследуемых объектах не выявлено. Полученные значения удельных активностей искусственных радионуклидов не превышают уровня глобальных выпадений, а их максимальные значения находятся значительно ниже нормируемых пределов и не могут оказывать негативное воздействие на объекты окружающей среды и здоровье человека

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Технологический регламент Радиационного контроля внешней среды РГП ИЯФ ИСМ ТР-03-16-01-19.
2. Методические указания «Радиационное обследование населенных пунктов и территорий, находящихся в зоне влияния ядерных установок» МУ – 16 – 01 – 2011, РГП ИЯФ, Алматы, 2011 г.
3. ГНСЭТОРБ-2015. Гигиенические нормативы. Санитарно-эпидемиологические требования к обеспечению радиационной безопасности. Утверждены приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан № 155 от 27.02.2015 г.
4. Руководство по организации и проведению радиоэкологического мониторинга в местах проведения мирных ядерных взрывов на территории Республики Казахстан МИ – 03 – 01 – 2011, РГП ИЯФ, Алматы, 2011 г.
5. Актуальные вопросы радиоэкологии Казахстана [Сборник трудов Национального ядерного центра Республики Казахстан за 2011г.] / под рук. С.Н. Лукашенко. – Павлодар: Дом печати, 2011.
6. Павлоцкая Ф. И. Геохимия искусственных радионуклидов в сб. проблемы радиогеохимии и космохимии. М Наука, 1998. С. 148-179.

DETERMINATION OF RADIAL NEUTRON EMISSION IN PLASMA FOCUS DEVICE BY ACTIVATION METHOD

¹Moldabekov Zh.M., ¹Zhukeshov A.M., ²Nikulin V.Ya.

zhan.moldabek@gmail.com

¹al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan

²P.N. Lebedev Physical Institute of Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

The dense plasma focus or simply the plasma focus is a device that can induce nuclear reactions using electromagnetic force generated between electrodes. The phenomenon of "plasma focus" was discovered independently in the middle of the twentieth century by N.V. Filippov (USSR) [1] and J. Mather (J. Mather, USA) [2] in the studies conducted under the program of controlled thermonuclear fusion. PF attracted attention of researchers; when the working chamber of the PF was filled with isotope of hydrogen – deuterium, a powerful short impulse of fast neutrons and X-rays is generated inside the chamber of the discharge current.

It is well known that neutron is an uncharged particle and does not interact directly with the electrons of matter and hence it is difficult to detect it directly. Therefore to detect neutrons it is necessary to use indirect methods such as recoil technique or nuclear reactions. The foil activation technique is also used for detecting neutron [3]. In this technique the neutron is allowed to be absorbed by the nucleus to form a compound nucleus. Particles emitted from the compound nucleus, such as beta or gamma radiation, are measured. The method of foil activation by neutrons is one of the best methods to measure the neutron flux [6-10].

The Neutron activation method and silver activation detectors are widely used in measurements of neutron yield and neutron flux parameters in plasma focus. In practice, it is the only method that allows measurements of neutron field parameters in a wide energy range (from thermal to 20 MeV)[9]. Foil activation is widely used as a standard technique for neutron yield measurements in pulsed fusion sources. Since the early plasma focus (PF) research [1, 2], activation of Silver and Indium foils has been used [7, 8, 9] and the so-called silver activated Geiger counter is the most known detector. In PF devices [10], depending on the filling gas, neutrons from D – D reactions are produced with typical energies of 2.45MeV. For fast neutrons, activation detectors usually require neutron moderation to thermal energies. Nevertheless, when neutron intensity is high enough, typically higher than 10^8 n per source pulse, activation by fast neutrons could be used as the Indium or Beryllium counters [6, 8].

The use of focus plasma in thermonuclear reactors was considered in [10]. The present-day level of understanding of these processes opens new perspectives for creation of a fusion reactor based on the new data. Therefore, it is necessary to study the possibility of creating an alternative type of thermonuclear reactor at the plasma focus installations and to conduct experiments on existing installations.

Method of investigation

Experiment was carrying out plasma focus PF-4 which the length of both cylindrical electrodes (anode and cathode) is 65 mm, their diameters are 25 and 12 mm, respectively. The insulator used is a 25 mm long ceramic. The storage system of the

PF-4 includes a capacitor bank of capacitance 18 μF with a working voltage of 10–20 kV and 2.6–280 nH. [6, 8]. High voltage is switched using a controllable vacuum discharger. The results in this work were obtained by charging the capacitor bank at 12 kV. To study the characteristics of neutron emission we used activation detectors which were previously calibrated with an Am–Be source, and a photo multiplier tube (PMT) with a plastic scintillator.

A typical neutron activation detector consists of a block of hydrogen-containing fast neutron moderator, inside which a silver foil is placed. The silver foil is wrapped around the Geiger counter, which registers β - activity induced by slow neutrons. This type of the sensor has a relatively large “dead time” ($\sim 100 \mu\text{s}$). Let the detector be irradiated with fast (2.5 MeV) neutrons from a constant source of intensity I (neutron/s), located at the point from which the detector is visible at a solid angle Ω . After irradiation process the activity of the wrapped foil $A(t_2)$ will be equal to:[6,16]

$$A(t_2) = n\bar{V}\Sigma(\bar{V})d(1 - e^{-t_2/T}) \quad (1)$$

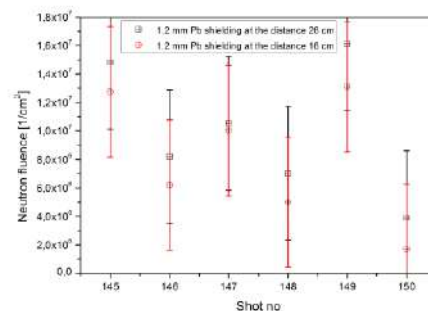
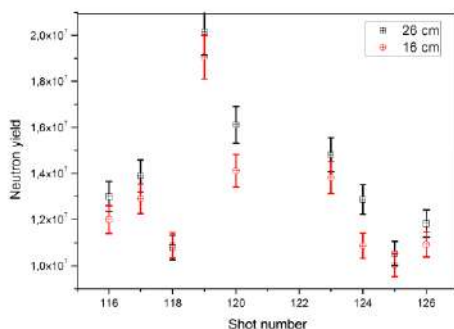
Then the expression (1) can be rewritten:

$$N = I \left(\frac{\Omega}{4\pi} \right) \varepsilon T \left(1 - e^{-t_1/T} \right) e^{-t_2/T} \left(1 - e^{-\Delta t/T} \right) \quad (2)$$

where ψ is the coefficient of proportionality characterizing the efficiency of registration of β particles by the Geiger counter, T is the radioactivity relaxation time, Σ is the activation cross section, d is the activated plate thickness ($\Sigma d \ll 1$), ε is the detector efficiency, t_1 is the radiation time of the foil, t_2 is the time interval between the end of irradiation and start of counting, Δt is the measurement time, I is the intensity of the neutron source, Ω is a solid angle at which the detector is visible from the point where the pulsed neutron source is formed, N is the number of pulses, Y is the neutron yield.

Results and discussion

To measure the neutron flux in the radial direction silver activation detectors were located at distances of 16 cm and 26 cm. The centers of the detectors were placed at the same height and were shielded by the lead sheet of thickness 1.2 mm and 2.5 mm to avoid activation by ions. We evaluated the angular differential neutron yields at the distances of 16 cm and 26 cm from the electrode where compression of plasma occurs. The comparison of the neutron yields is shown in Fig. 1.(Fig 1 *a* – without shielding, *b* - with shielding)

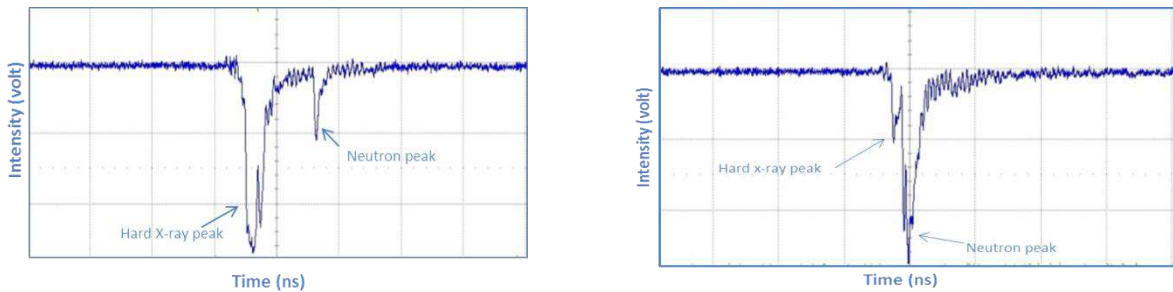

a b

Figure 1. Difference between the angular neutron yields in the radial direction at the distance of 16 cm and 26 cm.

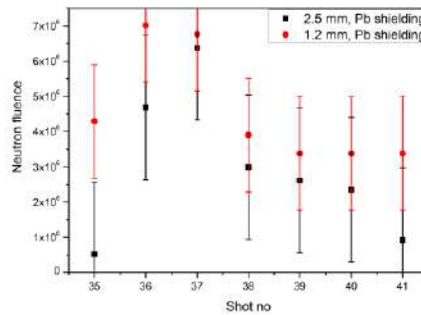
The maximum neutron yield Y in the present case roughly matches the scaling law $Y \sim I^4$ (I in kA) proposed by early researchers [9]. To evaluate the dependence of the neutron emission on the filling gas pressure, the neutron signals (PMT) and neutron counts (by SAC) were recorded by varying the filling gas pressure from 1 to 1.8 Torr. The neutron emission reduces dramatically with variation in pressure in the experimental device. This might be explained by the fact that with an increase in pressure, the role of the beam mechanism in the neutron production decreases.

Two scintillator-photomultiplier systems have been used for hard X-ray and neutron measurements. The temporal evolution in neutron and X-ray pulse with respect to the dI/dt dip was obtained using PMT (Fig-2).

(a), Weak neutron and strong hard X-ray signals without lead sheet.

(b) Strong neutron and weak hard X-ray signal capture with lead sheet.

(c) Neutron fluency with

shielding

Fig.2 – Typical neutron signal obtained by PMT

The PMT was placed at distances 1.5 and 1.9 meters away from the tip of the central electrode in its radial direction. It is noted that both PMT signals give two distinct pulses as shown in [Fig.2]. The first pulse in both PMT signals appears at the same time, while the second pulses appear with a time difference of around 100 ns. From this observation, one can conclude that the first pulse is due to hard X-ray emission, as it appears at the same time in both signals. The generation of this hard X-ray is due to the bombardment of the anode surface by an energetic electron beam [10]. The second pulse is thought to be a result of emission of an energetic particle as it took time to reach the PMT. Since the particles penetrated the plasma focus chamber wall, it must be due to neutron emission. To make the results more precise, both detectors

had shielding (Pb filters) of thickness 1.2 mm and 2.5 mm in front of the PMT and their signals were monitored. The shielding considerably reduced the first pulse leaving the second pulse almost the same. The shielding of thickness 1.2 mm can significantly attenuate hard X-rays, but the attenuation is insignificant for the neutron (Fig.2 (c)). In some of the PMT signals, it is observed that the neutron pulse is very intense in amplitude with a small pulse of hard X-ray, while in some cases, the opposite result is obtained, i.e. a small neutron pulse with an intense hard X-ray pulse [Fig.2 (a) and (b)].

Conclusion

The neutron emission has been studied using a PF-30 device operating in the deuterium medium by using PMT and a silver detector. The results show two pulses of neutron emission with different intensities and pulse width. Depending on the relative proportion of ion and electron currents or time of their existence the PF device will emit more intense hard X-ray or more intense neutron pulse. The neutron emission is found to be strongly dependent on the operating pressure and it was the highest at 1.4 Torr. The corresponding pinching time is observed near the maximum of discharge current and thus transfers the maximum energy into the plasma. Therefore, the neutron emission is the highest at this pressure. The maximum neutron yield of 2.015×10^7 neutrons per shot has been achieved for the silver detector. These experiments detected neutrons in the range 10^6 - 10^7 n/shot in the radial direction. The measurement of neutron fluency at different distances from the pinch in the radial direction shows that the DD neutrons are mainly emitted in the axial [6,7,9] direction. In our case, the registered particles were 2×10^6 - 2×10^7 neutrons per shot and velocity 5.417×10^{16} m/s.

LITERATURE

1. J. Mather, Investigation of the high-energy acceleration mode in the coaxial gun, *Physics of Fluids* 7 (1964) S28.
2. N. Filippov, T. Filippova, V. Vinogradov, Dense high-temperature plasma in a non-cylindrical z - pinch compression, Vol. 2, *plasmas*, 1962, pp. 577–587.
3. N.V.Filippov, T.I.Filippova, I.V.Khutoretskaia, V.V.Milton, V.P.Vinogradov, Megajoule Scale Plasma Focus as Efficient X-ray Source, *Physics Letters A*, 211(1996) 168-171.
4. A.M.Zhukeshov, B.M.Ibraev, Sh.G.Giniyatova, B.M.Useinov, V.Ya.Nikulin, A.T.Gabdullina, A.U. Amrenova, Parameters calculation and design of vacuum camera for «Plasma Focus» facility, *International Journal of Mathematics and Physics*, 1 (2016) 137-140.
5. A. Zhukeshov, A. Amrenova , A.Gabdullina, Z. Moldabekov Calculation and Analysis of Electrophysical Processes in a High-Power Plasma Accelerator with an Intrinsic Magnetic Field, *Technical physics*, 62 N.3(2019) 342 -347.
6. O. N. Krokhin, V.Ya. Nikulin, M. Scholz, I.V. Volobuev, The Measurements of Neutron Emission on Plasma Focus Installations with Energy Ranging from 4 to 1000 kJ, *Proc. of 20th Symp. on Plasma Physics and Technology*, (2002) 61.
7. I.Murata., I.Tsuda, R.Nakamura, S.Nakayama, M.Matsumoto H.Miyamaru, Neutron and gamma-ray source-term characterization of Am-Be sources in osaka university, *Progress in Nuclear Science and Technology*, 4(2014) 345-348.

8. O.N.Krokhin, V.Ya.Nikulin, I.V.Volobuev, Compact activation detectors for measuring of absolute neutron yield generated by powerful pulsed plasma installations, Czech. J. Phys., 54(2004) 28-31,

9. N. Talukdar, N. K. Neog, and T. K. Borthakura Study on neutron emission from 2.2 kJ plasma focus device // Physics of Plasmas 21, 062709 (2014); <https://doi.org/10.1063/1.4885393>.

10. J M Koh, R S Rawat, A Patran, T Zhang, D Wong, S V Springham, T L Tan, S Lee and P Lee Optimization of the high pressure operation regime for enhanced neutron yield in a plasma focus device // Plasma Sources Science and Technology, Volume 14, Number 1

ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ КОМПОНЕНТОВ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

А.Н. Мусагалиева, Д. Маратулы

maratuly_dastan@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика
Казахстан

Среди всех регионов Казахстана, сравнительно однородных по климатическим характеристикам, Алматинская область отличается буйным разнообразием.

Область, раскинувшаяся между озером Балхаш и горами Заилийского Алатау, сочетает в себе пять климатических зон. Здесь одинаково хорошо можно развивать земледелие и скотоводство. Здесь реки чередуются с песками, горы, чьи острые вершины упираются прямо в небо, перетекают в зеленые равнины и золотые степи. Здесь сочетаются пять природно-климатических зон, которые обуславливают большое разнообразие экосистем. На территории области расположено два заповедника и пять природных парков.

В последнее время обостряется кризис во взаимоотношениях природы и общества. Изменение химического состава атмосферного воздуха, воды и почв, разрушение почвенного покрова – это результат масштабного воздействия общества на окружающую среду. В каждом регионе Казахстана существуют экологические проблемы. Алматинская область не является исключением.

В настоящее время исследование состояния территорий Алматинской области и объективная экологическая оценка экосистем и их компонентов становится все более актуальной проблемой. Современное состояние рек, почв и растительного покрова является результатом совместного воздействия природных и техногенных факторов.

Материалы исследования

Объектом исследования является Алматинская область, чья площадь составляет 223911 км². Область граничит с такими регионами Казахстана как: Жамбылская область на западе, Карагандинская область на северо-западе (водная граница проходит по озеру Балхаш), на северо-востоке расположена Восточно-Казахстанская область (1-рисунок).

1-рисунок. Топографическая карта Алматын аймагы

В состав области входит бывшая Талды-Курганская, расположенная к северу от Алматын аймагы. На востоке область граничит с КНР (СУАР), на юге с республикой Киргизией (Чуйская и Иссык-Кульская области). Область имеет довольно сложную географическую характеристику и очень разнообразный рельеф.

Северо-западная часть представляет полупустынную равнину, в которой выделяют Таукум и Белсексеул. Рельеф слабо наклонён к озеру Балхаш и изрезан древними руслами рек Или, Каратал, Аксу, Коксу, Лепсы, Аягоз, самое значительное из которых – Баканас.

Двумя отдельными массивами - на юге и востоке - простираются горные хребты: Заилийский и Джунгарский Алатау (горная система Тянь-Шань). На стыке их постепенно понижающихся склонов и расположено среднее русло реки Или. Сами склоны изобилуют конусами выноса её притоков (Чарын, Чилик, Алматынки, Курты и т. д.).

Область расположена между хребтами Северного Тянь-Шаня на юге, озеро Балхаш – на северо-западе, и река Или – на северо-востоке, на востоке граничит с КНР.

Всю северную половину занимает слабонаклонённая к северу равнина южного Семиречья, или Прибалхашья, пересечённая сухими руслами – баканасами, с массивами грядовых и сыпучих песков (Сары-Ишикотрау, Таукум). Южная часть занята хребтами высотой до 5 000 м: Кетмень, Заилийский Алатау и северными отрогами Кунгей-Алатау. С севера хребты окаймлены предгорьями и неширокими предгорными равнинами. Вся южная часть – район высокой сейсмичности.

Для качественной экологической оценки природных компонентов было реализовано сбор материалов по состоянию водных ресурсов, почв и

атмосферного воздуха, которые отчетливо показывают наличие экологических проблем региона.

Результаты расследования и их разбор

Атмосферный воздух. Основное воздействие на загрязнение атмосферного воздуха Алматинской области оказывают предприятия: теплоэнергетики, автомобильного транспорта, котельных военных гарнизонов районных эксплуатационных частей Министерства обороны РК, предприятия строительных материалов, котельные предприятия, организаций, а также объекты сельского хозяйства.

Согласно данным Комитета по статистике в Алматинской области, общее количество стационарных источников выбросов загрязняющих веществ в 2017 году насчитывается 16 284 единиц, что на 832 единицы больше чем в 2016 году (таблица 1).

Таблица 1. Количество стационарных источников выбросов загрязняющих веществ

Наименование	2016 год	2017 год
Количество стационарных источников выбросов, единиц	15452	16284

На многих предприятиях области, наблюдается внедрение природоохранных мероприятий по снижению негативного воздействия на окружающую среду, и совершенствованию технологических процессов посредством перевода котельных и тепловых электростанций на газовое топливо, ввода в эксплуатацию новых и модернизация действующих очистных установок, в результате которых, заметно значительное сокращение выбросов в атмосферу неорганической пыли, сажи и углеводорода, тяжелых металлов.

Водные ресурсы. Наблюдение за загрязнением поверхностных вод на территории Алматинской области проводилось на 29 водных объектах (реки Иле, Текес, Коргас, Шилик, Шарын, Баянколь, Каскелен, Каркара, Есик, Турген, Талгар, Темирлик, Каратал, Аксу, Лепсы, Тентек, Жаманты, Ырғайты, Емель, Катынсу, Урджар, Егинсу, водохранилище Курты, Бартогай, Капшагай, Балкаш, Сасыкколь, Жаланашколь, Алаколь).

Всего, из общего количества обследованных водных объектов, качество поверхностных вод оценивается следующим образом: вода «умеренного уровня загрязнения» - реки Иле, Баянколь, Шарын, Шелек, Каскелен, Каркара, Есик, Талгар, Темирлик, Аксу, Тентек, Жаманты, Ырғайты, Катынсу, Егинсу, Урджар, Лепсы, Каратал, Турген, Текес, водохранилище Капшагай, Курты, Бартогай, озера Сасыкколь; вода «высокого уровня загрязнения» - реки Емель, Коргас, озеро Балкаш, Алаколь, Жаланашколь.

По сравнению с 2016 годом качество воды в реках Иле, Емель, Баянкол, Шарын, Каскелен, Каркара, Есик, Талгар, Темирлик, Коргас, Лепсы, Катынсу,

водохранилище Капшагай, Курты, Бартогай, в озерах Сасыкколь, Балкаш, Алаколь значительно не изменилось; реки Шелек, Тургень, озеро Жаланашколь ухудшилось; в реках Уржар, Текес, Тентек, Ыргайты, Жаманты, Аксу, Егинсу, Каратал улучшилось.

Источниками загрязнения водных объектов области, являются предприятия и организации, осуществляющие сбросы сточных вод и коллекторно-дренажных вод, непосредственно в водные объекты, а также на поля фильтрации и накопители.

Состояние загрязнения почв. Наблюдения за состоянием загрязнения почв проводились РГП «Казгидромет» в весенний и осенний период в городе Талдыкорган. Пробы отбирались на предмет загрязнения тяжелыми металлами.

За весенний период в городе Талдыкорган в пробах почв отобранных в различных районах содержание свинца находилось в пределах 2,0 - 5,7 ПДК, концентрация остальных определяемых тяжелых металлов находились в пределах нормы. За осенний период в пробах почв в городе Талдыкорган было обнаружено превышение: по свинцу 1,5-2,8 ПДК, цинку 1,0-1,4 ПДК, меди 3,5 ПДК.

Заключение

В последнее время на карте современного мира стоят большие опасности в виде природных катаклизмов, что трудно противостоять всему человечеству. Однако, такое понятие никак не может снять с нас тех ответственности, которые мы обязаны перед матерью природой. Для того, чтобы достичь хороших результатов в этом направлении, необходимо людей с детства приучать к бережному отношению к природе. К сожалению, нынешние ценности совсем другие, что не может не печалить. Ведь, Земля – единственная в своем роде, наш общий дом. Несмотря на то, что в статье была рассмотрена Алматинская область, это небольшой шаг для привлечения общества к тому, что мы в силах еще сохранить то, что даровала нам природа – эти прекрасные горы, удивительный мир флора и фауны и не только.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Проект «Стратегическая экологическая оценка (СЭО) Концепции развития топливноэнергетического комплекса Республики Казахстана до 2030 года», 2017 год.
2. Ибраева М.А., Отаров А. Эколого – мелиоративные проблемы рисовых массивов Казахстана. // Проблемы генезиса, плодородия, мелиорации экологии почв, оценка земельных ресурсов. Общества «Тетис». Алматы, 2002. - с. 176-182
3. Сапаров А.С., Отаров А., Ибраева М. Деградационные процессы и современное почвенно-экологическое состояние рисовых массивов Республики. Экологические основы формирования почвенного покрова Казахстана в условиях антропогенеза и разработка теоретических основ воспроизводства плодородия. Изд-во. «Нур-Принт». – Алматы, 2007. - с.73-105
4. Статистический сборник за 2012-2016 годы «Охрана окружающей среды и устойчивое развитие Казахстана».

5. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных
6. Сапаров А.С. Плодородие почв и продуктивность культур. - Алматы, 2006. – 244 с.
7. Статистические сборники / пол ред. Д.Д. Раисова. – Алматы, 2004-2010
8. Burgess, L.C. (2013) Organic pollutants in soil. *Soils and Human Health*. Boca Raton: CRC Press, 2013 pp. 83-102
9. Crecente R., Alvarez C., Fra U. Economic, Social and Environmental Impact of Land Consolidation in Galicia // *Land Use Policy*. – 2002. – №19. – P. 135–147.

ИЗУЧЕНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ЧАСТИ СОДЕРЖАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «АНАЛИЗ РЕАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ» В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Д.А.Нургалиева, к.п.н., доцент
nurgalieva0109@bk.ru

Международный Университет Астана, Высшая школа стесевнних наук,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан

Проблема определения выбора содержания образования занимает важное место. Между определенными целями обучения и программой, между программой и учебником всегда будут несоответствия, позволяющие создавать набор вариативных программ и учебников различной сложности. Особой сложностью является отбор учебного материала

Востребованной формой обучения магистрантов становится дистанционная форма с использованием электронных учебных курсов (ЭУК). Дистанционное обучение (ДО) реализуется через образовательные интернет-порталы, созданные на базе образовательных учреждений, и осуществляется с использованием современных телекоммуникационных технологий (on-line и off-line) без непосредственного контакта между преподавателем и обучаемыми [1].

Но для повышения качества ДО требуются не только образовательные IT-технологии, но и тщательная методическая подготовка, позволяющая аудиторным занятиям и самостоятельной работе с ЭУК гармонично взаимодействовать друг с другом и создать единое образовательное пространство вуза.

В условиях дистанционного обучения, предлагаем при изучении дисциплины «Современные физико-химические методы исследования веществ и материалов», применение вариативного компонента, как дифференциальной части содержания образования.

В процессе рассмотрения проблемы формирования дифференциальной части содержания обучения на уровне учебного предмета мы будем основываться на дидактических принципах, ведущим среди которых является принцип соответствия содержания образования общим законам развития, который диктует необходимость соблюдения логики:

- а) начальная, относительно слабо расчлененная целостность;
- б) внутренняя дифференциация целостности и расчленение на элементы;
- в) новая целостность на уровне четкой упорядоченности.

Существенное значение имеет создание целостного представления о содержании обучения на первых этапах формирования профессионального интереса и в конце каждого этапа. Первостепенное значение в процессе создания целостности содержания обучения имеет ориентированность заключительных этапов на решение практических и рационалистических проблем. Дифференциальная часть содержания обучения на уровне учебного предмета, это такая ее часть, которая, включая предметный компонент, отличается от него

степенью обобщенности знаний и умений в зависимости от уровня развития профессионального интереса.

Ознакомление с содержанием курсов и практикой их внедрения в систему обучения в Международном университете Астана (AIU) свидетельствует о достаточно большой возможности внедрения в вузе особых учебных дисциплин, направленных на формирование навыков творческой деятельности и специальной методической помощи в самостоятельном овладении навыками поиска и нахождения новых способов решения проблем.

Так, при разработке программы для магистров «Современные физико-химические методы исследования веществ и материалов», включающая 7 обязательных разделов, посвященных различным группам современных инструментальных методов химического анализа - методов разделения и концентрирования, хроматографических, спектроскопических, электрохимических, кинетических и биохимических методов анализа, впервые включен электронный учебный курс (ЭУК) «Анализ реальных объектов» в условиях дистанционного обучения.

В результате освоения материала курса магистрант должен компетентно ориентироваться в современных инструментальных методах анализа разнообразных объектов - окружающей среды (воздуха, почв, вод), пищевых и сельскохозяйственных продуктов, биологических жидкостей, геологических объектов, металлов и сплавов, веществ особой чистоты. Он должен знать способы отбора проб и их подготовки для анализа выбранным методом; оценивать преимущества и недостатки методов анализа неорганических и органических соединений; понимать, какие способы пробоподготовки целесообразно использовать для выбранного метода анализа конкретного материала.

Приобретенные в рамках курса компетенции и умения позволят специалисту квалифицированно использовать различные методы для определения компонентов анализируемых объектов в соответствии с поставленной задачей и особенностями анализируемых объектов; оценивать целесообразность и эффективность их использования [2].

Целью данного курса является познакомить магистрантов с особенностями объектов анализа и задачами при их анализе; современными методами, применяемыми для анализа различных реальных объектов - окружающей среды, биологии, геологии, медицины, различных отраслей промышленности; заложить фундаментальные знания о принципах, закономерностях, областях применения методов. Научить подходам к выбору наиболее эффективных методов определения компонентов анализируемых образцов в соответствии с поставленной задачей, грамотному квалифицированному применению выбранных методов и методик на практике. Ознакомить с особенностями анализа различных по природе, агрегатному состоянию и составу объектов; научить ориентироваться в способах пробоотбора и пробоподготовки материалов различной природы. Курс опирается на знания магистрантов, приобретенных при изучении основ аналитической химии, и обеспечивает

теоретическую подготовку и практические навыки в области современных методов химического анализа.

При разработке курса «Анализ реальных объектов» в условиях ДО использован SWOT-анализ внедрения дистанционных ЭУК в систему подготовки магистрантов вузов к педагогической деятельности. Анализ позволил выявить сильные и слабые стороны образования с применением ЭУК, а также внешние возможности и угрозы для реализации данного подхода.

Сильные стороны - возможность использовать для обучения разнообразный информационный контент, в том числе и электронный. На аудиторных занятиях, ввиду ограниченности во времени, не всегда возможно продемонстрировать различные варианты информации (видеофрагменты, презентации, аудиозаписи), могут отсутствовать или устареть печатные источники, что корректируется с помощью ЭУК. В образовательном учреждении не все учебные аудитории снабжены компьютерной техникой и имеют выход в интернет, в то время как ЭУК предоставляет широкие возможности использования образовательного контента.

Широкий набор «инструментов» для проверки и контроля знаний, умений применять знания MOODLE обладает разнообразными ресурсами для контроля знаний: тесты и задачи, эссе, интерактивная лекция, групповой чат, форум и др. Для выявления умений применять знания можно использовать: кейс-задания, составление вопросов и тестов к изучаемой теме, групповые проекты в on-line режиме и т.д. Контроль работы магистранта с дистанционным ЭУК MOODLE позволяет контролировать деятельность магистрантов, периодически отслеживать их успеваемость и хранить их результаты. Обратная связь в режиме on-line и off-line позволяет индивидуализировать обучение, проводить консультации, осуществлять личностные коммуникации между магистрантом и преподавателем

Система LMS MOODLE позволяет организовывать обучение в процессе совместного решения задач и осуществлять взаимообмен знаниями как между преподавателем и магистрантом, так и между самими магистрантами. Указанная система отличается простотой использования, надежностью и гибкостью [3]. Одной из сильных ее сторон являются широкие возможности для коммуникации и контроля учебной деятельности магистрантов. Электронная система позволяет осуществлять мониторинг и оценку качества обучения, стимулировать исправления неточностей и ошибок, повышая уровень освоения дисциплины.

При изучении дисциплины с применением ЭУК основной упор делается на самостоятельную работу обучающихся, способствующую формированию навыков самообучения и самоорганизации, а также рационального планирования учебного времени [1]. Обучающийся может самостоятельно определить количество повторений учебных модулей и необходимость повторного изучения отдельных разделов курса:

- 1.Химико-аналитический контроль реальных объектов. Основные объекты анализа.
- 2.Аналитический цикл и его основные этапы.
- 3.Роль химического анализа в решении проблем окружающей среды.
- 4.Пробоотбор. Представительная проба, способы ее получения.

5. Транспортировка и хранение проб, способы их консервирования.
6. Пробоподготовка. Разложение проб.
7. Концентрирование и разделение как стадии пробоподготовки.
8. Связь этапа пробоподготовки с последующим методом определения.

Но наряду с этим, необходимо учитывать и *слабые стороны*: недостаточная мотивация преподавателей и магистрантов для работы с ЭУК. В случае большого количества магистрантов, подписанных одновременно на ЭУК, проверка проблемно-развивающих заданий становится ресурсозатратной. Отсутствие материальной компенсации уменьшает интерес преподавателей к их использованию, что снижает эффективность ДО. Аудиторная коммуникация преподавателя с магистрантами более мотивирует их на работу, чем общение в режиме on-line и off-line

Проблема идентификации личности магистранта, выполняющего задания в ЭУК: контроль знаний магистранта находится в зоне «слепого пятна» преподавателя, т.к. он не имеет представления о том, кто именно решил задания. У обучающихся есть возможность выдать результаты чужого труда за свои.

Имеет место и асинхронность в работе преподавателя и обучаемых. Преподаватель чаще не может напрямую взаимодействовать с магистрантами (например, отсутствует немедленная обратная связь) вовремя, когда обучаемый должен отвечать на вопросы или ему требуется помощь преподавателя. Он не может слышать вопросы сокурсников как во время традиционного обучения [4].

Большие затраты времени для разработки ЭУК и работы с ним требует внедрения в ДО разнообразных творческих заданий, для разработки и проверки которых необходимо достаточное количество времени. Отсутствие выбора при выполнении заданий. Реализация компетентного подхода в ЭУК сопряжена с разработкой и внедрением большого разнообразия заданий. Все задания приравниваются системой к 100 %. Чем больше заданий, тем меньше балльная «стоимость» каждого. Это исключает возможность вариативного выполнения заданий, иначе они не наберут порогового количества баллов. Преподаватель ЭУК может воспользоваться системой «Антиплагиат» для проверки самостоятельности выполнения заданий обучающимися.

ЭУК содержит разнообразные образовательные материалы, которые периодически можно обновлять, чтобы избежать устаревания информации и идти «в ногу со временем».

Так, в изучение курса «Анализ реальных объектов» включено:

Анализ вод. Классификация вод, Пробоотбор и хранение проб. Основные аналитические проблемы. Определение обобщенных физических и химических показателей, определяющих качество воды. Определение индивидуальных неорганических компонентов вод. Природные органические вещества вод. Общая оценка содержания органических веществ: определение органического углерода, азота, фосфора. Основные классы загрязняющих органических веществ. Источники попадания, устойчивость в окружающей среде, токсичность, методы извлечения, концентрирования, разделения и определения.

Анализ воздуха. Основные проблемы анализа городского воздуха, воздуха рабочей зоны, промышленных и транспортных выбросов. Способы и

методы отбора проб воздуха. Химический состав воздуха. Определение неорганических компонентов воздуха природного и техногенного происхождения. Определение органических соединений. Аэрозоли: образование в атмосфере, роль в переносе нелетучих загрязняющих веществ, особенности пробоотбора и анализа. Автоматизация анализа воздуха. Основные типы газоанализаторов. Дистанционные методы анализа.

Анализ почв и донных отложений. Особенности почвы как объекта окружающей среды. Пробоотбор. Химический состав почв. Гумусовы вещества. Задачи аналитического контроля. Определение обобщенных показателей. Определение неорганических компонентов. Элементный и молекулярный анализ. Пробоподготовка. Анализ водной вытяжки. Определение органических компонентов (углерода и азота). Определение токсичных веществ. Методы извлечения и концентрирования загрязняющих органических веществ.

Анализ пищевых и сельскохозяйственных продуктов. Основные аналитические проблемы. Химические вещества пищи. Методы их извлечения, концентрирования, разделения. Определение компонентов, определяющих пищевую ценность продукта. Оценка безопасности пищевых продуктов.

Анализ биологических материалов. Основные аналитические проблемы. Особенности отбора, хранения и транспортировки биомасс. Анализ биологических материалов на содержание лекарственных препаратов, токсичных и одурманивающих веществ. Тест-методы.

Анализ геологических объектов. Выбор схемы анализа, определяемый природой объекта. Рудные полезные ископаемые и их анализ. Полиметаллические руды. Анализ силикатных и карбонатных пород.

Анализ металлов и сплавов. Основные задачи анализа металлов и сплавов. Определение легирующих добавок в черных металлах и сплавах железа. Определение газообразующих веществ (углерода, серы, водорода, кислорода, азота), фосфора и кремния. Определение примесей в сплавах цветных металлов. Особенности анализа жаропрочных сталей. Автоматизированный контроль в цветной и черной металлургии [5].

Анализ веществ высокой чистоты. Техника выполнения анализа веществ высокой чистоты. Требования к качеству результатов анализа (чувствительности, правильности, воспроизводимости). Повышение чувствительности анализа. Определение микропримесей. Способы очистки поверхности образца. Оценка распределения примесей на поверхности, в глубине и объеме объекта. Анализ твердой поверхности. Микрозондовые методы [6].

Включение в содержание учебного материала и в процесс обучения как объекта и средства усвоения структурной модели науки позволяет рассматривать структуру знаний магистрантов в двух плоскостях: с одной стороны, с учетом степени абстракции (научность изучения предмета) в изложении сведений о представлении действительности, а с другой - уровня усвоения этих знаний. Так, основы научной теории, будучи органичной системой научных знаний, могут быть усвоены на определенном уровне абстракции (научности), и это зависит от

логики развития в содержании обучения основной дидактической единицы - обобщенных знаний, умений и образных приемов мышления.

Несмотря на то, что магистранты могут успешно овладеть знаниями о творческой деятельности и творческими умениями только тогда, когда выполняют определенные задания проблемного характера, обобщенные знания и творческая деятельность должны стать универсальными средствами в работе с учебным материалом любого предмета. Осознание этих требований магистрантами является существенным для формирования у них представления о том, что значит усвоить учебный материал до уровня творческого использования знаний. Это дает им возможность определить, например, все компоненты учебного материала были усвоены; остались ли какие-то из них не выявленными; что было непонятно; какие логические связи не установлены для того, чтобы выявить, в чем заключается существенное различие между содержанием обучения на разных этапах формирования профессионального интереса; выделить источники содержания обучения и факторы, которые влияют на его конкретный смысл.

Важно с первых шагов показать магистрантам, что решение технической проблемы может быть достигнуто различными путями:

- выявлением в новой функции объекта (новое назначение известного объекта);
- обнаружением объекта в новой отрасли;
- в результате устранения определенных элементов и их функций объекта (устройства, способа, процесса);
- добавлением к объекту таких элементов, которые бы обеспечили его новые положительные качества;
- с помощью изменения соотношения элементов объекта, что обеспечивает новое качество, новое действие;
- в результате перестановки частей объекта;
- путем изменения формы и параметров объекта;
- в результате выбора лучшего материала для объекта;
- с помощью увеличения мелкости или целостности объекта и т.д.

Таким образом, нами определены внешние и внутренние факторы, оказывающие влияние на эффективность образовательного процесса с использованием ЭУК [5].

Электронное образование на современном этапе может стать средством формирования способности к самообразованию, т.к. предполагает большой объем самостоятельной работы магистранта. По мнению В.Ю. Шурыгина [2], дистанционное электронное образование способствует развитию навыков самостоятельной работы и согласно взглядам А.Г. Шабанова дает возможность магистру самостоятельно формировать и совершенствовать определенную систему знаний, умений и навыков. ДО позволяет перевести магистранта из пассивного потребителя знаний в активного творца [3], умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения и прийти к оптимальному результату.

Предпринятый нами SWOT-анализ внедрения электронного ДО показал, что применение ЭУК в образовательном процессе высшей школы позволит повысить качество образования при условии:

- формирования познавательной мотивации магистрантов в процессе освоения новых форм обучения за счет опережающего обучения на ЭУК, с последующей аудиторной работой;

- наличия профессиональных компетенций у преподавателей по созданию дистанционных ЭУК;

- расширения возможностей мониторинга учебных достижений обучающихся;

- рационального сочетания технологий аудиторного и самостоятельного освоения учебного материала обучаемыми.

Результаты проведенного SWOT-анализа могут быть использованы для разработки стратегии развития ДО в вузах, для планирования мероприятий, позволяющих усилить слабые стороны дистанционного электронного обучения посредством имеющихся возможностей; свести к минимуму угрозы; использовать возможности среды для повышения эффективности дистанционного электронного обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Башмаков, А. И. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем Текст. / А. И. Башмаков, И. А. Башмаков. М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 2003. - 616 с.

2. Информационно-коммуникационные технологии в образовании. Термины и определения: ГОСТ Р 52653-2006. Введ. 2008-07-01. - М.: Стандартинформ, 2007. - 21 с.

3. Краснова, Г. А. Технологии создания электронных обучающих средств Текст. / А. Г. Краснова, А. В. Соловов, М. И. Беляев. Самара: Изд-во "Учебная литература", 2005. - 304 с.

4. Маматов, А. В. Методика применения дистанционных образовательных технологий преподавателями вуза Текст. / А. В. Маматов, А. Н. Немцев, А. Г. Клепикова, А.И. Штифанов. Белгород: Изд-во БелГУ. -2006. - 161 с.

5. Нургалиева, Д.А. УМКД Mod.7 по дисциплине PhChMI 1303 Современные физико-химические методы исследования веществ и материалов, 7M01503 «Химия»: Нур-Султан.-2019.-25с.

6. Другов Ю.С. Экологическая аналитическая химия. С.-Пб.: Анатолия, 2002.

СИНТЕЗ ПОВЕРХНОСТНО МОДИФИЦИРОВАННОГО НАНО-ЦЕОЛИТНОГО УДОБРЕНИЯ НА ОСНОВЕ СЕРЫ

¹Нургалиева Д.А., к.п.н., доцент кафедры ВШЕН.

²Досмагамбетова М.К., директор ТОО «СтройБытНефтеХимТехнология».
nurgalieva0109@bk.ru

¹ Международнй Университет Астана, Нур-Султан, Казахстан.

² ТОО «СтройБытНефтеХимТехнология», Нур-Султан, Казахстан.

При выборе научного направления - Получение наночастиц и применение их в агропромышленном комплексе, нами были изучены закономерности изменения показателей почвенного плодородия и их влияние на урожайность сельскохозяйственных культур в зависимости от климатических условий и применения биоминеральных и биоорганических удобрений в условиях Центрального Казахстана

Исходя из опыта развития сельского хозяйства в разных частях мира имеются многочисленные подтверждения того, что применение удобрений является наиболее эффективной мерой для увеличения производства сельскохозяйственных культур, устойчивого роста урожайности и продовольственной безопасности. Применение удобрений во всех уголках земного шара позволяет увеличить урожайность сельскохозяйственных культур до 50%.

Так, согласно гипотезе Арнона, растения нуждаются в необходимых питательных веществах для метаболических действий, без которых жизненный цикл не будет завершен. Около 20 питательных элементов считаются существенными для роста растений, из которых сера упоминается как четвертый существенный питательный элемент, выполняющий центральную роль в метаболизме растений. Серное питание приобретает все большее значение в последние годы из-за того, что степень дефицита растет тревожно.

Дефицит имеющегося статуса серы в Индии составляет около 40-45% . В стране проанализировано 135 000 почв (Tandon, 2011). Регистрирование почвы, с содержанием S ниже критического уровня (10 мг кг-1), вероятно, вызовет урожайность и качество сельскохозяйственных товаров, в частности, посевов масличных культур (Tandon, 2002). Дефицит серы становится все более широко распространенным благодаря непрерывному использованию серосодержащих удобрений, высокоурожайным сортам культур, окислению серы, поверхностной эрозии тропических районов с высоким уровнем осадков, фиксации, интенсивной системе многократного обрезки и высокая серосодержащая потребность в сельскохозяйственных культурах наряду с ограниченным или отсутствием использования органических удобрений была начислена при истощении запаса серы в почве.

Зоны, предположительно достаточные для серы, начали проявлять дефицит серы после периода интенсивного культивирования из-за удаления сельскохозяйственных культур, потерь органического вещества, выщелачивания и эрозионных потерь и использования несеросодержащих удобрений (Biederbeck, 1978). Эдафикфакторы, влияющие на доступность серы, включают

pH, текстуру, аэрацию, влагу, температуру, органическое вещество, состояние питательных веществ и методы управления почвой (Germida and Janzen, 1993). Несмотря на агрономические стратегии, проверенные на повышение эффективности использования S, он оказался менее успешным из-за сложных факторов окружающей среды почвы. Эффективность использования серы почти не превышает 25% (Kyllingsbaek and Hansen, 2007). Одной из инновационных стратегий повышения эффективности использования S является использование основных принципов и концепций нанотехнологий [1].

Нанотехнология - это манипуляция или самосборка отдельных атомов, молекул или молекулярных кластеров в структуры для создания материалов и устройств с новыми или значительно отличающимися свойствами.

Именно наука и технология, которые фокусируются на специальных свойствах материала, выходящего из нанометрового размера, становятся одними из наиболее перспективных научных областей исследований десятилетиями. Это позволяет понять нам взаимосвязи между макроскопическими свойствами и молекулярной структурой, степенью упорядоченности и межмолекулярными силами в синтетических материалах и биологических материалах растительного и животного происхождения. Используя подходы, основанные на природе, ученые теперь могут самостоятельно собирать атомы в структуры с контролируемыми свойствами (Moraru et al., 2003). Наночастицы (наноразмерные частицы = NSP) являются атомными или молекулярными, по крайней мере, с одним размером от 1 до 100 нм (Ball 2002, Roco 2003a), которые могут радикально модифицировать свои физико-химические свойства по сравнению с объемным материалом (Nel et al., 2006) [2].

Нанотехнологии широко используются в областях энергетики, окружающей среды. Применение нанотехнологий в сельскохозяйственной и пищевой промышленности было впервые рассмотрено в дорожной карте Министерства сельского хозяйства США, опубликованной в сентябре 2003 года (www.nseafs.cornell.edu/web.roadmap.pdf). Среди различных материалов, используемых в системах сельскохозяйственного производства, нанодоброудобрения, как известно, являются основным фактором, который может повлиять на продуктивность сельскохозяйственных культур, помимо сохранения естественной среды.

Нано-удобрения синтезируются с использованием подходов «сверху вниз» или «снизу вверх». Подходы сверху вниз - физические или механические методы, при которых субстрат уменьшается на шаровое фрезерование и с подходящими питательными веществами для изменения поверхности загружаются и доставляются в ризосферу. Это широко используется для разработки нано-удобрений, несущих N, P, S и Zn однократно или в комбинациях (субраманиан и Шармила Рахале, 2013 г., Маникандан и Субраманиян, 2014; Selva Preetha et al., 2014). С другой стороны, донные подходы используются для синтеза биологического удобрения (Choudhury et al., 2011). Кроме того, наноглины также используются для разработки контролируемого высвобождения удобрений, которые манипулируют электростатическим

взаимодействием между химической нагрузкой и глинистыми частицами (Lee and Fu, 2003).

Мезопористые частицы (такие как наноглина), активированный уголь и пористый полый кремнезем подходят для систем с регулируемым высвобождением и доставкой водорастворимых и жиросодержащих пестицидов. Уменьшение размера глины с помощью подхода сверху вниз может еще больше повысить эффективность регулирования питательных веществ. Удобрение можно покрыть наномембраной, что облегчает медленное и устойчивое высвобождение питательных веществ, тем самым уменьшая потерю питательных веществ и повышая эффективность использования сельскохозяйственных культур. Нано-глинистые композиты были разработаны для обеспечения ассортимента питательных веществ в желательных пропорциях (Datta, 2011 и Wu et al., 2008) [3].

Приведём сведения об используемых материалах и методах, используемых для синтеза поверхностно модифицированного нано-цеолитного удобрения на основе серы

1. Источник цеолита

Природный цеолит, используемый в этом исследовании - эпистильбит [$\text{Ca}_3(\text{Al}_6\text{Si}_18\text{O}_48) \cdot 16\text{H}_2\text{O}$]. Изначально цеолит имеет размер 3311.2 нм, как измерено посредством анализатора размера частиц (Хороба инструменты, Япония).

2. Синтез Нано-Цеолита (НЗ)

Наноцеолит был синтезирован с использованием высокой энергии шаровой мельницы (Фрич планетарная микро Мельница Pulverisette7, Германия). Скорость, продолжительность и отношения количества шариков к коэффициенту порошка были оптимизированы для того, чтобы достигнуть уменьшения размера и удерживания кристалличности. В данном исследовании оптимальной скорости фрезерования, длительность и шарика соотношение порошка были установлены как 600 об / мин, 6 часов и 1:10 соответственно. После шести часов в шаровой мельнице, природный цеолит сводилась к измерению 92.6 нм.

3. Модификация поверхности Нано-Цеолита (СМНЗ)

Цеолит глинозем-Силикатный минерал, обладающий отрицательным зарядом на своей поверхности которые должны быть частично модифицированы на поверхности до положительного заряда, чтобы укрепить ионы сульфата на адсорбционных участках. ПАВ бромид гексадецилтриметиламмония (НDTMAVr от Sigma Олдрич) был использован для модификации поверхности нано-цеолита (2003). Около 60 г нано-цеолита и 180 мл двух уровней раствора НDTMAVr (67 и 135 мм) добавляли и смешивали на обратном шейкере в течение 24 часов при 150 об / мин.

4. Обогащение сульфата нано-цеолитом

Несмотря на то, что гипс широко используется в качестве источника серы, он является малорастворимой солью и вряд ли можно принести сульфаты в раствор. Растворимость гипса составляет всего 1,2 г на литр воды. Для того, чтобы получить сульфат в растворе, полностью растворимая соль, как сульфат

аммония была использована в качестве источника S для разработки нано-удобрения.

5. Содержание серы в нано-удобрении

Содержание серы в нано-удобрениях были проанализированы с использованием стандартного протокола, предложенного Chesnin и Йен (1950), с использованием: сульфатного нано-цеолита, соляной кислоты, ацетата натрия (pH 4.8), хлорида бария, сульфата калия (0,2720 г в 1000 мл дистиллированной H₂O). [1].

Работая над темой проекта - получение наноудобрений, включающая в состав минеральные компоненты и микроэлементы с использованием цеолита, в качестве носителя, нами была применена методика, используемая для синтеза поверхностно модифицированного нано-цеолитного удобрения на основе серы, которая заключалась в следующем: цеолит был измельчен для достижения наноразмера и его поверхностный заряд частично модифицировали катионным ПАВ гексадецилтриметиламмонийбромидом (HDTMABr) и загружали сульфат, и полученный продукт упоминался как удобрение нано-S. Были изучены характеристики удобрения нано-S. Анализатор размера частиц, анализатор Zeta, FT-IR, рамановская спектроскопия, рентгеновский сканер, сканирующий электронный микроскоп, рентгеновская спектроскопия с энергией, трансмиссионный электронный микроскоп и АСМ. Два набора экспериментов по культуре горных пород были проведены для оценки реакции грунтовок на удобрение нано-S [4].

Полученные результаты показывают, что нано-цеолит является потенциальным субстратом для развития нано-S с более высокой эффективностью использования с уменьшением оплодотворения S на 25%.

Несмотря на полученные результаты, убедительные в использовании нанотехнологических подходов к разработке наноудобрений, необходимо провести более обширные исследования в открытых условиях, чтобы получить представление о новых технологиях и повысить производительность сельскохозяйственных культур на выращиваемых площадях.

Применение цеолита в наноудобрениях значительно увеличило урожайность семян сои (Karimiet al., 2013). Увеличение урожайности стеблей можно отнести к общему улучшению органов растений, связанному с более быстрым и равномерным вегетативным ростом культуры под действием применения серы (Jat and Mehra, 2007).

Повышение урожайности в результате применения клиноптилолита наблюдали ряд авторов (Кастальди и соавт., 2005, Байкова и Семехина 1996, Лобода 1999). Цеолит в сочетании с нормальным удобрением значительно увеличивали рост и урожайность персика и виноградных деревьев (Burgiesci и соавт., 1984). Согласно Легго (2000), должный к высокому средству цеолитов для питательных веществ, эти минералы могут быть использованы в средствах роста для того чтобы улучшить выходы завода.

Смеси цеолита и удобрений также оказали положительное влияние на салат-латук (Гулет ал., 2005) и урожайность томатов (Valente et al ., 1986).

Nanadal и соавт. (1998) также нашел томатные увеличенные выходы с улучшением наличия Р и К в субстрате.

Добавление клиноптилолита повысило урожайность ячменя, картофеля, клевера и пшеницы после добавления 15 т га-1 в супесчаную почву (Мазур и др., 1986). Vouzoet al. (1994) обнаружили повышение продуктивности использования саewith сахара 6 т га-1 цеолита в Oxisol. Падаль и соавт. (1994) отмечено, что при применении 150 кг га-1 мочевины с покрытием 5-10% цеолита повышается урожайность риса и томатокропса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Thirunavukkarasu M (2014) Synthesis and evaluation of sulphur nano-fertilizers for groundnut. Ph.D. Thesis submitted to Tamil Nadu Agricultural University, Coimbatore, India

2. Федоренко В.Ф. Научные разработки по нанотехнологиям в интересах агропромышленного комплекса / В.Ф. Федоренко // Нанотехника, 2008, № 4(16). С. 59–61.

3. Banishwal, AK., Rayalu, SS., Labhasetwar, NK., Juwarkar, AA. and Devotta, S. 2006. Surfactant-Modified Zeolite as a Slow Release Fertilizer for Phosphorus. J. Agric. Food Chem. 54:4773-4779.

4. Получение углеродных металлсодержащих наноструктур для модификации материалов, применяемых в агропромышленном комплексе / Н.В. Семакина и др. // Нанотехника, 2010, №4(16). С.62–64

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕЖИМНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК СНЕЖНОГО ПОКРОВА В СЕВЕРНОЙ И ЮЖНОЙ ЧАСТИ КАЗАХСТАНА

Нурлан А.Н., Жолдасбек А.Е.

aknura.yerlanovna@mail.ru

Казахский национальный университет им. аль – Фараби, г.Алматы,

Аннотация: В статье проведены результаты сравнительного анализа режимных характеристик снежного покрова в северной и южной части Казахстана на примере двух метеостанций Петропавловск и Кызылорда за период с 2006 по 2014 год. Показано, что высота, дата схода и установления, а также продолжительность залегания снежного покрова зависит от физико-географических условий, условий атмосферной циркуляции, метеорологических характеристик, в особенности от температуры и ветра; выявлено, что число дней со снежным покровом в Петропавловске в 2,5 раза больше, чем в Кызылорде; высота снежного покрова зависит от типа и интенсивности синоптических процессов; наибольшая повторяемость синоптических процессов и связанных с ними обильных снегопадов, как на севере, так и на юге приходится на западное вторжение: в Петропавловске 47,9 %, а в Кызылорде 44,4 %, большую повторяемость на севере Казахстана имеют снегопады, связанные с тыловой частью малоподвижных циклонов (16,4 %).

Ключевые слова: Высота снежного покрова, обильный снегопад, атмосферная циркуляция, синоптический процесс, циклон, антициклон, атмосферный фронт, температура.

Введение. Снежный покров – это слой снега на поверхности Земли, который образуется в результате снегопадов и метелей. Он играет важную роль в природных процессах. Снежный покров оказывает решающее влияние на количество энергии, которое сохраняется в виде тепла в атмосфере, в противоположность той, что возвращается в пространство, его распространение служит важной переменной компонентой глобального энергетического баланса, а следовательно, и мирового климата. [1].

Таким образом снежный покров, являясь продуктом климата, в тоже время оказывает большое влияние на климат местности. Он играет значительную роль в тепловом балансе и в режиме влаги почвы и воздуха.

Основными характеристиками снежного покрова являются его высота и плотность, запас воды в снеге и степень покрытия снегом окружающей местности. Все они важны при практическом использовании, хотя и в разной мере [2].

Целью данного исследования является определение режима снежного покрова в северной и южной части Казахстана. Выявить факторы, влияющие на режимные характеристики снежного покрова, а также рассмотреть синоптические условия, которые привели к увеличению высоты снежного покрова выше нормы в Петропавловской и Кызылординской области.

Для работы были использованы климатический справочник, а также данные с сайта RP5.KZ.

Объекты, территория и методы исследования.

Объектом исследования являются законы и закономерности размещения и взаимодействия компонентов гидрологической среды. Предметом исследования является снежный покров на северной и южной территории Казахстана.

В данном исследовании применены общенаучные и конкретно-научные методы общетеоретических исследований, в том числе комплексный анализ, выявление закономерностей, сопоставление и обобщение синоптических и метеорологических данных для выявления закономерностей и особенностей залегания снежного покрова.

Обсуждение результатов.

Анализ снежного покрова в южной части Казахстана

Для сравнительного анализа наибольшей декадной высоты снежного покрова между Петропавловском и Кызылордой были взяты данные из климатического справочника. Максимум высоты снежного покрова в Петропавловске приходится на месяц март: 60, 62, 58 см. Средняя высота за три декады составляет 60 см. В городе Кызылорда максимум высоты снежного покрова также за три декады приходится на январь месяц: 18, 22, 22 см. Средняя высота за этот месяц составляет приблизительно 21 см.

Отличия в максимумах и минимумах высоты снежного покрова между Петропавловском и Кызылордой связано с физико-географическим расположением двух станции.

Рассмотрим число дней со снежным покровом, даты появления и образования устойчивого снежного покрова. Самая ранняя дата появления снежного покрова в Петропавловске отмечается 21 сентября, а самая поздняя - 25 ноября. В городе Кызылорда самая ранняя дата появления снежного покрова наблюдалась 20 октября, а самая поздняя-29 января. По этим данным видно то, что самая ранняя дата появления снежного покрова в двух городах различается на месяц, а самая поздняя дата практически на два месяца. Это связано с температурным режимом двух регионов, т.к на севере значительно быстрее холодает по сравнению с югом. Самая ранняя дата образования устойчивого снежного покрова в Петропавловске приходится на 14 октября, а самая поздняя на 2 января. В Кызылорде же, самая ранняя дата образования устойчивого снежного покрова отмечается 23 ноября, самой поздней даты не наблюдается.

Самая ранняя дата разрушения устойчивого снежного покрова приходится на 22 марта в Петропавловске, а самая поздняя 1 мая. В Кызылорде самой ранней даты разрушения устойчивого снежного покрова не наблюдалось, а самая поздняя отмечалась 20 марта. В Петропавловске самая ранняя дата схода снежного покрова наблюдалась в конце марта, а именно 28 числа, самая же поздняя 28 мая. В Кызылорде самая ранняя дата схода отмечалась 15 января, а самая поздняя 31 марта.

Здесь также немало важную роль играет температура соответствующая каждому региону, высота на которой они расположены, физико-географическое

положение, широта на которой расположены станции и особенно большую роль играет характер атмосферной циркуляции каждого года. Это можно объяснить и тем, что Кызылорда является регионом с частыми ветрами, а он, как нам известно, способствует выдуванию снежного покрова с поверхности земли. Влияние различия в широтах на высоту снежного покрова однозначно, поскольку от широты зависит количество приходящей солнечной радиации на поверхность земли. Чем больше её приход, тем выше температура как окружающего воздуха, так и поверхности земли. В Кызылорде приток тепла в течении года больше в отличие от Петропавловска, в силу того, что Кызылорда является южным регионом, следовательно здесь чаще наблюдаются оттепели, т.е снег интенсивно тает и ему не удаётся накапливаться на поверхности земли. [3].

Как указывалось выше, на высоту снежного покрова оказывают влияние многие факторы, среди которых, синоптические и метеорологические процессы являются наиболее значительными.

Проведём сравнительный анализ высоты снежного покрова в Кызылорде по данным средних многолетних значений и за исследуемый период с 2006 по 2014 год. Построена гистограмма хода наибольшей декадной высоты снежного покрова в Кызылорде по средним многолетним и фактическим данным, который представлен на рисунке 1.

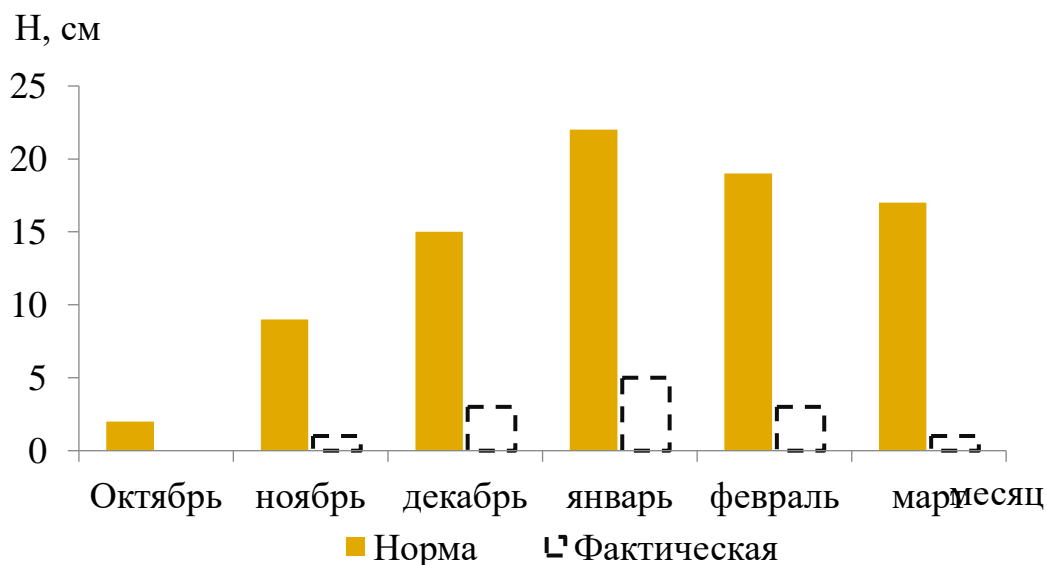

Рисунок 1. Ход наибольшей декадной высоты снежного покрова в Кызылорде по средним многолетним и фактическим данным

В соответствии с рисунком 1, наибольшая высота снежного покрова в Кызылорде по значениям нормы наблюдается во второй и третьей декаде января и составляет 22 см, а по данным за исследуемый период, максимальное значение высоты снежного покрова составляет 5 см в первой декаде января. Среднее многолетнее значение января в 4 раза превышает высоту снежного покрова за период с 2006 по 2014 год. Это вызвано тем, что за исследуемый период не наблюдались синоптические процессы, которые способствовали бы интенсивному выпадению осадков, нельзя не отметить и антропогенный фактор, который также оказывает влияние на высоту снежного покрова. Различия в

притоке тепла на земную поверхность, однозначно, выступают одной из главных причин в таких расхождениях высоты снежного покрова.

Таким образом, различные условия атмосферной циркуляции, радиационного баланса и особенности синоптических процессов каждого года, а значит и условия погоды оказывают огромное влияние как на высоту, так и на появление и сход снежного покрова, ветровая деятельность также играет не маловажную роль, так как под действием ветра снежный покров может выдуваться с поверхности.

Для анализа причин различий в залегании снежного покрова целесообразно провести анализ синоптических условий образования снежного покрова в Кызылорде за исследуемый период. [4]. На станции Кызылорда за исследуемый период наибольшая высота снежного покрова наблюдалась в декабре 2013 года, поэтому для анализа синоптических условий был выбран месяц данного года. Значения высоты снежного покрова за этот период представлены на рисунке 2.

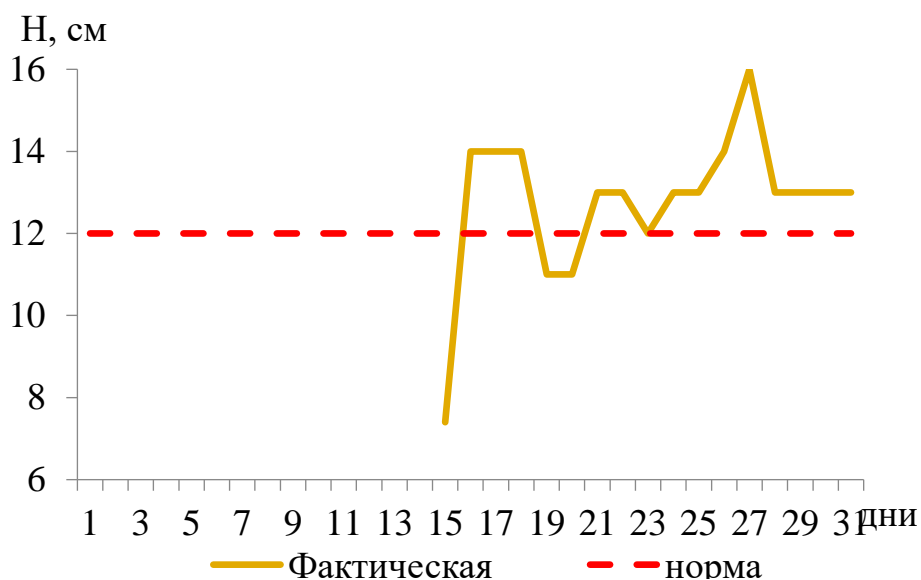

Рисунок 2. Ход высоты снежного покрова в Кызылорде за декабрь 2013 года и нормы

В соответствии с рисунком 2 видно, что в период с 1 по 14 число снежного покрова не наблюдалось. Начиная с 15 декабря на территории наблюдается снегопад, и его высота в этот день составила 11 см, что на 1 см ниже значения нормы. С 16 по 18 число наблюдается увеличение высоты снежного покрова, которая составила 14 см, что превысило значение нормы на 2 см. С 19 по 20 декабря наблюдается уменьшение до значения ниже нормы на 1 см. С 21 по 31 число наблюдалось постепенное увеличение высоты снежного покрова выше нормы и максимального значения достигло 27 числа и равнялась 16 см. Также по рисунку можно заметить, что высота снежного покрова 23 числа совпала со значением нормы, то есть она равна 12 см.

Анализ снежного покрова в северной части Казахстана

Петропавловск является самым северным регионом страны, следовательно, снежный покров там появляется значительно раньше, и высота снежного покрова превышает значения остальных территорий. Продолжительность залегания и устойчивость снежного покрова на севере республики также больше по сравнению с другими регионами. На это оказывают влияние различные метеорологические условия, связанные с особенностями атмосферной циркуляции. [5].

Построена гистограмма хода наибольшей декадной высоты снежного покрова в Петропавловске по средним многолетним и фактическим данным, который представлен на рисунке 3.

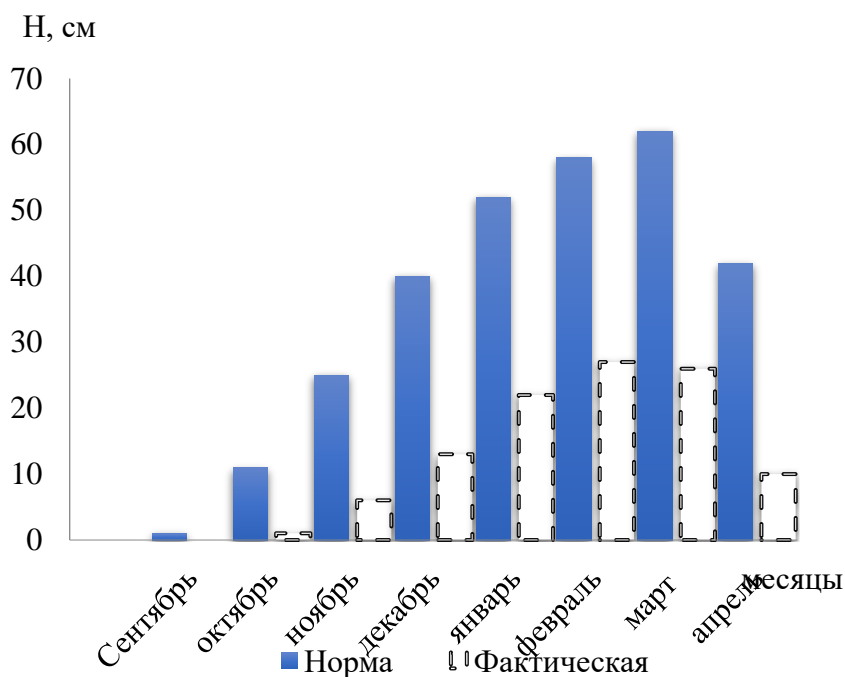

Рисунок 3. Ход наибольшей декадной высоты снежного покрова в Петропавловске по средним многолетним и фактическим данным

В соответствии с рисунком 3, наибольшая высота снежного покрова по средним многолетним данным в Петропавловске, как видно из рисунка 8, приходится на вторую декаду марта и она равна 62 см. По данным за исследуемый девятилетний период, наибольшая высота снежного покрова наблюдалась во второй и третьей декаде февраля и составляла 27 см, что в 2,5 раза меньше нормы. Минимум высоты снежного покрова по многолетним данным приходится на третью декаду сентября, а по фактическим данным на третью декаду октября и высота равна 1 см. Вызвано это различными синоптическими процессами, которые наблюдались в отдельные годы. По этим данным можно сделать вывод о том, что за многолетний период повторяемость атмосферных процессов, способствующих выпадению осадков, была выше и соответственно в этот период высота снежного покрова превышала

фактическую. Стоит отметить влияние ветра на высоту снежного покрова, чем больше его скорость, тем больше выдувание снега с поверхности, что приводит к уменьшению его высоты. Увеличение высотных застроек год за годом также оказывает не малое значение.

Из рисунка 3 также видно, что снежный покров по значениям нормы в Петропавловске появился гораздо раньше, нежели по данным за исследуемый период.

На станции Петропавловск за исследуемый период с 2006 по 2014 год наибольшая высота снежного покрова наблюдалась в феврале 2013 года, поэтому для анализа синоптических условий был выбран месяц данного года. Значения высоты снежного покрова за рассматриваемый и за многолетний период представлены на рисунке 4.

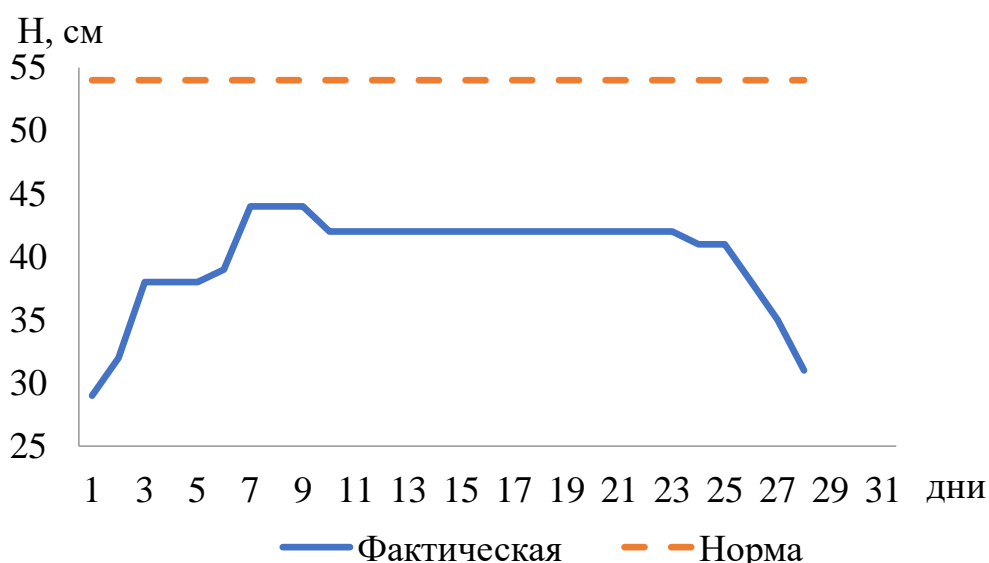

Рисунок 4. Ход высоты снежного покрова в Петропавловске за февраль 2013 года и нормы

В соответствии с рисунком 4 видно, что высота снежного покрова в Петропавловске по средним многолетним данным значительно превышает значения за февраль 2013 года. Среднее многолетнее значение высоты снежного покрова – 54 см. Начиная с 10 по 23 число февраля, высота снежного покрова оставалась постоянной и 42 см.

Максимальная же высота снежного покрова за исследуемый период отмечалась с 7 по 9 февраля и составляла 44 см, что на 10 см ниже нормы. Самая минимальная высота наблюдалась 1 числа данного месяца и была равна 29 см, то есть на 25 см ниже нормы. Отсюда следует, что минимальное отклонение от нормы составляет 10 см, а максимальное – 25 см.

Рассмотрим ежедневный ход развития синоптических процессов, за февраль 2013 года.

Выпадение осадков в виде снега на территории Петропавловска в течение февраля 2013 года было связано с холодным западным вторжением и

выпадением внутримассовых осадков в тылу старого заполняющегося циклона, а в большую часть месяца территория северного Казахстана находилась под влиянием западной и юго-западной периферии Сибирского антициклона.

В феврале первое увеличение высоты снежного покрова наблюдалось с 1 по 4 февраля в Петропавловске и было связано с внутримассовыми осадками, которые наблюдались в тыловой части старого заполняющегося циклона, расположенного над югом Западной Сибири и севером Казахстана.

Осадки на севере страны были ливневого характера, высота снежного покрова увеличилась с 29 до 38 см. Выпадению ливневых снегопадов способствовало увеличение адвекции холода с высотой и увеличение влагосодержания воздуха. Днём наблюдалось повышение температуры воздуха до минус 13,3 °С, что также способствовало неустойчивости воздуха.

Следующее увеличение высоты снежного покрова наблюдалось 5 февраля и продолжалось до 9 числа, и оно было связано с холодным западным вторжением. Высота снежного покрова увеличилась с 38 до 44 см.

Как известно, характерной чертой западного вторжения является предфронтальный вынос тепла. Летом западное вторжение вызывает некоторое понижение температуры по сравнению с предшествующей жаркой погодой. Часто сопровождается частыми дождями и пыльными бурями. В холодное время года дают незначительное похолодание и почти всегда сопровождаются осадками. Зимние же вторжения сопровождаются обычно потеплением, если сравнивать с температурами за одни или двое суток до вторжения.

Заключение

В ходе данной работы были получены следующие выводы:

1) Высота снежного покрова зависит от физико-географического положения станции, так на станции Петропавловск наибольшая высота снежного покрова наблюдается во второй декаде марта и составляет 62 см, а на станции Кызылорда во второй и третьей декаде января и составляет 22 см. Высота станции Петропавловск – 143 м над у.м, а Кызылорда – 128 м над у.м. Петропавловск в виду своего физико-географического положения обладает достаточно богатой растительностью, местами даже наблюдаются рощи лиственного леса, что нельзя сказать по отношению к Кызылорде, растительность которой представлена в основном отдельными кустами саксаула и верблюжьей колючки.

2) Высота снежного покрова зависит от широты расположения станции, а следовательно, от условий радиационного баланса. В Кызылорде приток тепла в течении года больше в отличие от Петропавловска, расположенного в северных широтах в силу того, что Кызылорда является южным регионом.

3) Высота снежного покрова сильно зависит от условий атмосферной циркуляции каждого года. В 2006 году наибольшая высота снежного покрова в Петропавловске наблюдалась в третьей декаде марта и составляла 147 см, а в 2014 году в первой декаде марта и была равна 41 см, тогда как среднее многолетнее значение составляет 60 и 58 см. На станции Кызылорда в этот же год наибольшая высота снежного покрова наблюдалась в третьей декаде января

и составила 16см, в 2014 году в первой декаде января и составила 11 см, тогда как норма в этот месяц составляет 18 и 22 см.

4) Самая ранняя дата появления снежного покрова в Петропавловске приходится на 21 сентября, а самая поздняя – на 25 ноября. А в Кызылорде эти значения приходятся на 20 октября и 29 января, что намного позже, чем в Петропавловске. Даты схода снежного покрова в Петропавловске приходятся на более поздний срок по сравнению с Кызылордой.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Копанев И. Д. Снежный покров на территории СССР. – Ленинград :Гидрометиздат, 1978. – С. 236-248.
2. Утешев А. С. Климат Казахстана. – Ленинград: Гидрометиздат , 1971. – С. 89-106.
3. Агроклиматические ресурсы Кызыл-Ординской области Казахской ССР. – Ленинград: Гидрометиздат, 1978. – С. 24-29.
4. Мурзабекова У. Н. Климатические особенности устойчивого снежного покрова на территории Казахстана. //Труды КазНИГМИ. – 1990. – В. 106. – С. 43-47.
5. Копанев И. Д. Климатические аспекты изучение снежного покрова. – Ленинград: Гидрометиздат, 1982. С. 45-78

ҚАЛАЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕЛЕРДЕГІ АҒАШ ӨСІМДІКТЕРДІҢ БИОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЫСАЛЫНДА)

Омарғазиева А. А.

aktoty.omargazieva@mail.ru

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы,

жетекшісі: Садырова Г.А. х.ғ.к.

Қазіргі уақытта байқалып отырған урбанизацияның жоғары қарқыны қалалардағы экологиялық жағдайды жақсарту жөнінде бірқатар міндеттер қойды. Урбандық ортаны тұрақтандыруға және оңтайландыруға тек өсімдіктердің тіршілік әрекетін жоғары деңгейде ұстау арқылы ғана мүмкін болады. Урбанизация процесінің дамуымен, қалалардағы табиғи орта өте қатты өзгереді. Урбандалған аумақтар үшін табиғи қоғамдастықтарға тән емес заттар мен энергия айналымының ерекше экологиялық ортаға тән түрі бар. Урбандалған аумақтардағы жасыл желектердің маңызын асыра бағалау өте қиын. Өсімдіктер қала экожүйелерінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады, Халық үшін қолайлы өмір сүру ортасын құруда үлкен рөл атқарады.

Қазақстан қалаларында ағаш өсімдіктерінің тіршілік ету ерекшеліктері мен рөлін көптеген ғалымдар зерттеген Бесчетнов, Мальцев, [1, 2, 3], Голощапов [4], Мушегян [5], Рубаник [6,7].

Қоршаған жағдайларға бейімделу ерекшеліктерін, өсу мен даму ырғағын, ассимиляциялық белсенділікті, биохимиялық құрамның өзгеруін көрсететін өсімдіктердің маңызды сипаттамалары Алматы қаласының урбанокұралына қатысты іс жүзінде әлсіз зерттелген және неғұрлым егжей-тегжейлі әзірлеуді талап етеді [1,2,3].

Қазіргі заманғы қалалар қарқынды пайдаланылатын аумақтарымен табиғи-антропогендік білім беру болып табылады. Бұл оларды тиімді ғылыми негізделген экологиялық жайластыру міндеттерін шешу қажет етеді, Ең алдымен жасыл желектерді пайдалана отырып, ол үшін ағаш өсімдіктерінің экологиялық-физиологиялық жай-күйі туралы жеткілікті ақпаратқа ие болу қажет. Ол үшін ортаның сапасын жақсарту бағытында өзгертуге әрбір түрдің функционалдық үлесін бағалауға мүмкіндік береді.

Урбанокұралдарды экологиялық оңтайландыру жобаларын әзірлеу кезінде қала екпелерінің мүмкіндігіне ғана сүйенуге болмайды. Сондықтан қала маңындағы аумақтарды негізгі экологиялық ресурстарды "жеткізуші" ретінде пайдалану керек, бұл оларды ұйымдастырудың тұжырымдамалық тәсілдерін қайта қарауды талап етеді.

Тірі өсімдіктер өмірлік маңызды функцияларды орындайды. Олардың ішінде санитарлық-гигиеналық. Табиғи ландшафт сияқты қалалардың жасыл өсімдіктері оттегімен қамтамасыз ету сияқты маңызды жұмыстарды орындайды. Бұл ретте өсімдіктер атмосферасы лас қаланы шаңнан, газдан және түтіннен тазарту кезінде маңызды рөл атқарады. П. П. Бесчетнов пен Г. В. Голощапов (1988) атап өткендей, Алматы сияқты ірі қалалардың тұрғындарының оттегіге деген қажеттілігін қанағаттандыру үшін 30 мың га жасыл желектер қажет.

Алайда, бүгінгі күні Алматының қазіргі экологиялық жағдайы үшін бұл санды адамның өндірістік қызметі нәтижесінде ластанған заттардың атмосфераға үлкен шығарымдыларына байланысты екі есе көбейту қажет. Бұл ретте атмосфераның жасанды ластануы жылу электр станцияларының, автокөліктің, авиацияның жұмысы, отын мен қоқысты жағу салдарынан туындайды. Бұл жағдай Алматы қаласындағы бірқатар көшелер мен даңғылдарды, әуе ағындарының қозғалысына қосымша кедергілер жасайтын биік ғимараттармен жабумен күрделене түседі [4].

Жасыл өсімдіктер ірі қалалардың тұрғындарын шаңнан, түтіннен және зиянды газдардан қорғауда үлкен рөл атқарады. Ағаш өсімдіктерінің түрлі түрлерінің шаңнан қорғау қасиеттерін зерттеу жапырақтар бетінің шаңдануы (г/м²): кәдімгі тоқыманың – 3.39, Венгр сиренасының -1.61, ұсақ жапырақты жөке – 1.32, өткір жапырақты үйеңкі -1.05, бальзамикалық теректің – 0.55 екенін көрсетті. Сонымен қатар, вегетациялық кезеңде ақ талдың бір данасы ауадан 38 кг шаң, канадалық терек – 34, ясенелист үйеңкі - 33, тұт - 31, жасыл шаған - 30 шығарады. Қылқан жапырақты ағаштар мен бұталар одан да тиімді - қылқан жапырақтар массасының бірлігіне қарағанда шаңды 1.5 есе артық ұстайды. Жоғарыда аталған авторлар атап өткендей, ағаш өсімдіктерінің газға төзімді сортиментін таңдай отырып, олар: гледичия, казак арша, бальзам және пирамидалық терек, аса жоғары айлант, ақ акация, шырғанақ, тікенекті шырша, ақ тұт, шағыл және күміс үйеңкі және т. б.) түтін мен зиянды газдардан жақсы қорғауды қамтамасыз етуге болады.

Сонымен қатар, жасыл өсімдіктер қаланың микроклиматына, жазғы ыстық пен құрғақтықты жұмсартып, күн мен күшті желден қорғайды. Мысалы, Алматыда жазда скверлер мен бульварлардағы ауа температурасы орташа есеппен 1.5-3°C төмен, ал салыстырмалы ылғалдылығы ашық алаңдарға қарағанда (2-8%- ға) жоғары, қалалық саябақтар мен орман саябақтарында бұл айырмашылық тиісінше 6.5-10°C және 10-13%- ға жетеді. Бір қызығы, қалың ұшарбасы бар ағаштар көлеңкесінде температура жоғары ғимараттардың көлеңкесіне қарағанда айтарлықтай төмендейді.

Қалалық өсімдіктер адам үшін пайдалы құбылыс - ауаның иондануын арттыруға ықпал етеді. Мысалы, қалалық парктердегі жеңіл иондардың құрамы шамамен 800-1200 мың/текше см, аулаларда - 500 мың/текше см, көп адамдық жабық үй – жайларда - 25-100 мың/текше см. жоғары иондауда (2000-3000см³) қарағайлы ормандардың ауасы бар, онда ол қазіргі қалалардың әуе бассейндеріне қарағанда он есе көп. Ауаның ең белсенді ионизаторлары-ағаштардың түрлі түрлері: *Salix alba*, *Populus alba*, *Populus deltoids*, *Populus nigra*, *Betula pendula*, *Sorbus aucuparia*, *Pinus sylvestris*, *Pinus pallasiana*, *Picea abies*, *Picea obovata*, *Picea schrenkiana*, *Abies sibirica*, *Quercus robur*, *Tilia cordata*, *Platycladus orientalis*, *Thuja occidentalis* және басқа.

Көптеген өсімдіктер ауаға ұшатын органикалық заттарды шығарады - фитонцидтер, микробтарға арналған губкалы. Бұл грек жаңғағы, Виргин және жартылай шар тәрізді арша, американдық үйеңкі (ясенелистный) және т. б.

Сондай-ақ, жасыл желектер адамға шудың әсерін айтарлықтай төмендететін ағаш жапырақтарының үлкен дыбыс шағылыстырғыш және сіңіру

қабілетіне байланысты жасыл желектердің шуға қарсы әсері өте жақсы белгілі. Жапырақты ағаштар дыбыс энергиясының 74% - ға дейін шағылыстыруы және шудың 26% - ын жұтуы мүмкін екендігі анықталды [8]. Тоқылған перистовестивтік, кара терек, долана, бирючина, ұсақ жапырақты жөке, қылқан жапырақты тұқымдардан - тікенек шырша, виргинский арша және т.б. сияқты ағаштардан жасалған шуға қарсы тығыз жасыл жолақтар ең тиімді. Осылайша, қаладағы өсімдіктер жайлылықты арттыруға, қалалық ортаның сапасын жақсартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, өсімдіктер адамның психологиялық және эмоциялық саласына жақсы әсер ететінін атап өту керек. Саябақтар, скверлер, жасыл бұрыштар, жай гүлзарлар қала тұрғындарына күш-қуат пен күйзеліске, қарқынды өмір сүруге көмектеседі.

Өсімдіктердің эстетикалық құндылығы да зор. Табиғи ландшафтардың бұзылуы жағдайында ортаның үйлесімі бұзылады, оны бағалаудың эстетикалық өлшемдері төмендейді және адам бұзылған ортаға, оның дисгармониясына үйренеді.

Қалалар флорасы табиғиға (табиғи) қарағанда өте серпінді және тұрақсыз екенін атап өткен жөн. Өсімдіктер түрлерінің саны мен жиынтығы қоныстың жасына, құрылысты кеңейтуге, ескі ғимараттарды бұзуға, өнеркәсіп пен көлікті дамытуға байланысты салыстырмалы қысқа уақыт аралығында өзгереді. Әсіресе жас қалалар мен жаңа шағын аудандардың флорасы тұрақсыз. Өсімдіктер түрлерімен қарқынды алмасу және қалаларда тіршілік ету жағдайларының ұқсастығы әртүрлі табиғи аймақтарда орналасқан қалаларда бір синантропты (еріп жүретін адам) түрлердің кіруіне алып келді.

Қазіргі уақытта Алматы аумағы 8 ауданға бөлінеді: Алмалы, Түркісіб, Бостандық, Медеу, Алатау, Наурызбай, Әуезов және Жетісу. Қала аумағының 8000 га-нан астам жерінде бақтар мен саябақтар, скверлер мен бульварлар орналасқан. Төменде Алматы қаласындағы саябақтар, скверлер, бульварлар, жасыл аймақтар тізбесі келтіріледі [6].

Біз зерттеу объектісі ретінде Алматы қаласының Бостандық ауданы алынды. Бостандық ауданы (бұрын Калинин ауданы) (қаз. Бостандық ауданы (Калинин ауданы) бұл Алматы қаласының әкімшілік-аумақтық бірлігі. Бостандық ауданы 1966 жылы құрылған. Бостандық ауданының аумағы-93.6 ш. км.

Зерттелетін Бостандық ауданында 3 саябақ ("Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің" паркі, "Достық" саябағы және "Южный" саябағы), 11 сквер (Гагарин көшесіндегі сквер, Сәтпаев ескерткішінің жанындағы сквер, Алматы қаласы әкімдігі ғимаратының жанындағы сквер, Қазақ мемлекеттік цирк жанындағы сквер, Желтоқсан көшесіндегі сквер, Жас қанат гүлзары, Байсейітов көшесіндегі сквер, Абай көшесіндегі сквер, Өзала Тюрк көшесіндегі Сквер, Пекин – 2008 жылғы "Олимпийцев" сквері), 5 бульвар (бульвар және Алматы қаласы әкімдігі ғимаратының бульвары, Мүсірепов көшесіндегі желекжол, Байқадамов көшесіндегі желекжол, №10 орта мектептің желекжолы), 2 жасыл аймақ және 187 көшеден жоғары.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бессчетнов, П. П., Мальцев С. Н. Қазақстанның сирек және құнды өсімдіктері (ағаштар мен бұталар). - Алма-Ата, 1981. - 220 б.
2. Бессчетнов П. П., Голощапов Г. В. Бақ-саябақ құрылысы болды. Алматы, -1988, - 222с.
3. Бессчетнов П. П. Терек (мәдениет және селекция). - Алматы: Қайнар, 1969. - 154 б.
4. Тұрғын үй құрылысын көгалдандыру: оқу құралы/ Г. Голощапов, С. Байзаков, П. Бессчетнов.- Алматы: Қазақ мемлекеттік аграрлық университеті, 1997. - 208 б.
5. Мушегян А. М. Қазақстандағы ағаштар мен бұталар. -Алма-Ата. - 1966. – 343 Б.
6. Рубаник В. Г., Широкова А. В. Жасыл желегі Алма-Ата: Наука. -Алма-Ата, 1983. – 183 б.
7. Рубаник В.Г. Интродукция голосеменных Қазақстанда .- Алматы:Ғылым, -1974. - 269 б.
8. Самойлюк Е. П., Денисенко В. И., Пилипенко А. П. шумен елді орындарда. - Киев, -1981.

ІРІ ҚАРА МАЛ ЕТІНДЕГІ УЫТТЫ ЗАТТАРДЫ АНЫҚТАУ

Ромашев К.М., в.ғ.к., қауым.профессор

Досанов К.Ш., в.ғ.к., қауым.профессор

Манкибаев А.Т., в.ғ.к., қауым.профессор

Толымбекова А.Б., в.ғ.м., ассистент

kana.roma@mail.ru

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., Қазақстан
Республикасы

Ірі қара мал - Республикамыздағы мал шаруашылығының ең ірі салаларының бірі. Барлық өндірілетін еттің 60 % мөлшерін ірі қара шаруашылығынан аламыз. Ірі қараның көпшілігі республиканың Солтүстік облыстарында орналасқан. Себебі, жер жағдайы, жем шөп, азық қоры басқа облыстарға қарағанда ірі қара үшін өте қолайлы. Ет өндіруде ірі қараның ішінде арнаулы етті асыл тұқымды бағыттағы ірі қара малдарды өсіріп өркендету бағытының маңызы зор [1].

Етті тұқым басқаларына қарағанда тез өсіп жетіледі, қысқа мерзімде етке тапсыруға жарамды, сойыс шығымдылығы және еттің сапасы жоғары. Сонымен қатар етті бағыттағы малдарды бағып күту аса зор қаржыны қажет етпейді, сүтті бағыттағы сиырларға қарағанда анағұрлым арзан. Бұл малдардың өсіп өнуіне Қазақстандағы адамдар аз қоныстанған далалық шөлейт, табиғи жайылым жақсы. Кейбір ғалымдар келтірген мәліметтер бойынша, қыстың желсіз 32°C суығына етті бағыттағы сиырлар өздерінің қоңдылығын төмендетпейтіндігі айтылған [2].

Зерттеу жұмыстары Қызылорда облысы Жаңақорған ауданының “Рахман” шаруа қожалығындағы ірі қара мал етінің сапасын “Ветеринария” заңнамасын негізге ала отырып, “Сойылатын малдарды сояр алдында қарап тексеру, ет және ет өнімдерін ветеринариялық санитариялық сараптау” ережелеріне, “Малды сою алдында тексеру және ұша мен ағзаларды санитариялық бағалаудың” халықаралық заңдылықтарына, “Тағамдық өнімдердің сапасы және қауіпсіздігі” туралы заң талаптарына, “Малды ет шыңымы және сапасы бойынша тапсыру, қабылдау, есеп айырысудың” бірыңғай ережесіне сай зерттелді.

Зерттеу нәтижелері. Ірі қара мал ұшаларынан алынған сынамалардан анықталған ауыр металл тұздарының мөлшерлері көрсетілген, Төменарық аймағынан әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларында кадмий мөлшері бұлшық етте МЖД-ден 0,492-ге артқан, бауырда 1,011-ге артқан, бүйректе 1,751-ге артқан және жүректе 0,382-ге артқан, мырыш мөлшері бұлшық ет пен бауырда, қорғасын бұлшық етте, бүйректе және жүректегі мөлшері қалыптыдан аспаған, тек бауырда МЖД-ден 0,14-ке артқан, мыс мөлшері бұлшық ет пен бауырда анықталды, бірақ шекті мөлшерден асқан жоқ. Сунақата елді-мекеннен сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған ауыр металл тұздарының мөлшері кадмий бұлшық етте 0,371-ге артқан, бауырда 0,917-ге, бүйректе 1,832-ге, жүректе 0,423-ке артқанын анықтадық. Қорғасын мен мыс мөлшері шекті мөлшерден артқан жоқ бірақ, қорғасын бауыр мен бүйрек және жүректе, сонымен бірге бауырда мыс мөлшері анықталды, мырыш анықталмады.

Қожамбердіден сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған бауыр мен бүйректе мырыш және мыс мөлшері МЖД-ден аспаған, кадмий бұлшық етте 0,513-ке асқан, бауырда 1,171-ге және бүйректе 2,841-ге, жүректе 0,302-ге артқаны анықталды. Қорғасын мөлшері бауырда 0,149-ға артқан, ал қалған сынамаларда қалыпты мөлшерден аспаған, мыспен мырыш бауыр және бүйректе мөлшерлері анықталған, бірақ шекті рұқсат етілген концентрациядан артқан жоқ. Екпіндіден сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларының сынамаларындағы анықталған ауыр металл тұздарының мырыш, мыс және қорғасын қалыптан аспаған, ал кадмий бұлшық етте 0,412-ге, бауырда 1,192-ге және бүйректе 2,054-ке артық, жүректе 0,302-ге асқаны анықталды. Жайылмадан сатуға әкелінген ірі қара мал ұшаларынан алынған сынамаларда бұлшық етте 0,423-ке, бауырда 1,62-ге артқан, бүйректе 1,77-ге және жүректе 0,917-ге артқаны, сонымен қатар қорғасын мөлшері бұлшық етте 0,17-ге артса бауырда 0,442-ге, бүйректе 0,263-ке және жүректен мөлшері 0,155-ке асқанын анықталды.

Алмаспайтын аминқышқылдарынан валиннің мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде 1030мг/100г болса, сол шаруашылықтағы Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 1022 мг/100г құрады. Демек «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 8 мг/100г артық. Изолейцин мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 780 мг/100г болса, Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы валиннің мөлшері 781мг/100г құрады. Яғни, тексеру нәтижесі көрсеткендей, изолейцин мөлшері шамалас.Тексерудегі лейцин аминқышқылының мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 1478 мг/100г болса, салыстырмалы түрде алынған ет құрамындағы мөлшері1470 мг/100г құрап, 8 мг/100г артық екендігі анықталды.

Ал, алмаспайтын аминқышқылдарының арасындағы лизиннің мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 1589 мг/100г құраса, Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы мөлшері 1585 мг/100г екендігі анықталды. Бұл мөлшер 4 мг/100г артық. Метионин мен треонин мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамы Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамымен шамалас екендігін кестеден байқауға болады.

Зерттеудегі алмаспайтын аминқышқылдары арасынан триптофанның мөлшері «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал етінде құрамында 205 мг/100г көрсетсе, бұл көрсеткіш Ақтөбе өңірінің ірі қара мал еті құрамындағы мөлшері 207 мг/100г құрады. Демек бұл мөлшердің 2 мг/100 г аз екендігі байқалды.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей «Рахман» шаруашылығының ірі қара мал еті құрамындағы дәрумендер мөлшері, «Рахман» шаруашылығына Ақтөбе өңіріннен әкелінген ірі қара мал етінің құрамындағы мөлшерінен А, Е, В₂ РР А, Е, В₆ РР дәрумендерінің мөлшері көп болса, С дәруменінің мөлшері шамалас, ал В₁ дәрумені кем нәтижені көрсетті. Кальций мөлшері 14 мг болса, «Рахман» шаруашылығына Ақтөбе өңіріннен әкелінген ірі қара мал етінің құрамындағы бұл мөлшер 12 мг көрсетті.

Зерттеу нәтижесінде ірі қара мал етіндегі ауыр металл тұздарының мөлшері нормадан ауытқымады, демек адамзат денсаулығы үшін қауіпті емес.

Қазақстан Республикасының МемСтандарт бойынша зерттеу нәтижесінде алынған сандық мәліметтер ШРК (шекті рұқсат етілетін концентрация) аспады: Pb — анықталмады (ШРК — 0,5 мг/кг); Cd — анықталмады (ШРК — 0,05 мг/кг); Hg — өнімнен 30 % анықталды , диапазоны 0,014-тен 0,030 дейін (ШРК — 0,03мг/кг); As — өнімнің 50 % анықталды , диапазоны 0,02-ден 0,08 дейін (ШРК — 0,1 мк/кг).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1.Жанабаева Ж.К., Стратегия развития рынка мяса и мясопродуктов. АР, Казахский национальный аграрный университет. Алматы, 2008 г. — 27 с.

2.Gorbunov A.V., M.A. Frontasyeva, A.A. Kistanov, S.M. Lyapunov, O.I. Okina, A.B. Ramadan. Heavy and toxic metals in staple foodstuffs and agriproduct from Contaminated Soils. J. of Environ. Sci. and Health, Part B, Pesticides, Food Contaminants, Wastes, — Vol. B38, — № 2, — 2003, — P. 181—192.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ

Садықова Б.Б., магистрант

bagila_95_12@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Оңтүстік Қазақстан экономикалық ауданының құрамына төрт облыс кіреді. Төрт облыстың барлығы дерлік рекреациялық ресурстарға өте бай болып келеді. Алматы облысы ерекше сұлу қайталанбас табиғатымен, ландшафтарының алуандылығымен, геоглогиялық құрылымының көп қырлылығымен көзге түссе, Түркістан облысы термальды су скважиналарының көптігімен, емдік шипалы қасиеттерімен танымал. Алайда аумақта әлі де зерттеуді қажет ететін, көзден таса орналасқан, дамымай тұрған әр алуан табиғат ресурстары, минералды сулар да бар.

Минералды сулар – түрлі ауруларға шипа болатын табиғи сулар. Ол жер бетінен сіңген сулардан, шөгінділермен бірге көмілген теңіз суларынан, метаморфизм мен жанартау процестері нәтижесінде босаған сулардан қалыптасады. Минералды сулар құрамында азот, оттегі, көмір қышқыл газы болады. Судың шипалық қасиеті ондағы барлық еріген заттар мен арнаулы биологиялық әсері бар құраушылар мөлшеріне қарай анықталады. Сондай-ақ көмірқышқылды сулар қан тамырларының қабілетін жақсартып, жүрекке әл береді. Кремний қышқылды, күкіртсутекті сулар ревматизм, бруцеллез, радикулит, жүрек, тері, т.б. көптеген ауруларға ем. Минералды сулар Қазақстан жерінде, таулы және жазық аймақтарда көп кездеседі. Қазіргі кезге дейін Оңтүстік Қазақстан аумағында олардың 100-ден астам алабы зерттеліп, шипалық қасиеттері анықталған. Ең ірілеріне “Алмаарасан”, “Қапаларасан”, “Сарыағаш”, “Мерке”, т.б. көптеген емдеу-сауықтыру орындары бар арасандар жатады [1].

Түркістан облысының, Сарыағаш ауданынан шығатын Сарыағаш суы тек Қазақстан аумағында ғана емес, әлемнің біршама елдеріне шипалылығымен танымал. Бұл суды мұнай іздеген экспедиция құрамы 1948 жылы Келес артезиан алабынан 800-1170 метр тереңдіктен тапты. Су қалыңдығы 150-200 метр құмтас, қиыршықтас, саз қабаттарында қалыптасқан. Судың температурасы 42-57 °С. Ұңғымалардан секундына 5 л су арындап шығады. Осы суды ем үшін пайдаланылатын “Сарыағаш” курорты 1956 жылы ашылды. Сарыағаш курорты қазіргі күнге дейін өз жұмысын жасауда, жылдан жылға ондағы шипажайлар саны да артуда. Сарыағаш курорты ұңғымалардан тәулігіне 84 м³, Сарыағаш қаласы тәулігіне 354 м³ су алады.

Сарыағаш минералды суы мөлдір, таза, иссіз, дәмі жұғымды және тұрғылықты химиялық құрамы бар әлсіз минералданған, жоғарғы термалды, гидрокорбонатты натрилы минералды суға жатады. Сарыағаш минералды су құрамында кремний қышқылы, азотты газ, аз мөлшерде 30 түрлі микроқұрамдар, аралас битуминазды гумыстық типтегі органикалық заттар бар. Сарыағаш суын таза табиғи күйінде іштей әрі сырттай 16 түрлі емде қолданылады. Шипажайдағы

ең негізі ем минералды суды ішу болып табылады. Минералды су таңертеңгі, түскі және кешкі астың алдында ішіледі.

Қазіргі кезде Сарыағаш ауданы территориясында 55 ұңғымадан ыстық минералды су атқылауда. Оның 8 ұңғымасы Сарыағаш курорты территориясында орналасқан.

Осындай шипалы судың бірнеше ұңғымасы Сарыағаш ауданына қарасты Дербісек ауылдық округында орналасқан. Дербісектегі шипалы су Сарыағаш суынан құрамы жағынан аздап ерекшеленеді. Жергілікті халық шипалы суды моншалар ашу арқылы, жақын орналасқан Ақжар, Жібек жолы, Қазығұрт, Қызылжар елді мекендері халқын өзіне тартуда [6].

Оңтүстіктің тағы бір ерекше байлығы - Қасқасу шатқалы. Ол Түркістан облысының ең әсем жерлерінің бірі. Шатқал теңіз деңгейінен 1900 метр биіктікте, Төле би ауданында орналасқан.

Қасқасудағы демалыс белсенді, әрі экстремалды. Мұнда қалың қармен қапталған 8 тау шатқалы бар. Бір уақытта, 25 мың шаңғышы төмен қарай құлдилап алады. Қазіргі таңда, тау шаңғысы демалыс аймағын салу жұмыстары белсенді жүріп жатыр. Бұл шараға 125 млн. АҚШ доллары тартылу көзделуде.

Ал флорасы мен фаунасына келсек, Қасқасуда алманың 20-дан аса түрі өседі және де алмасымен бүкіл аймаққа танымал. Себебі, алмалары өте дәмді, әрі жұмсақ. Ерекшелігі көктемге дейін сақталыну сапасында және де бұл алмалардан құрт табу мүмкін емес. Қасқасуда өсімдіктің 1500-ден аса түрі өседі. Ағаштардың түрлері өте көп. Ең танымалы - түркістан аршасы. Бұл аршаның экожүйеге ықпалы өте зор, себебі, қардың уақытында еруін қамтамасыз етеді. Жемісімен көптеген аңдар қоректенеді. Аршаның бойы ылдидан тау шыңына қарай төмендей береді. Өте жай өседі, жылына бой өсімі 1 см-ден аспайды. Аршаның өмір сүру ұзақтығы 500-600 жыл, 4 мың жылға дейін жасаған аршалар бар [2].

Жануарлар әлемі де әртүрлілігімен ерекшеленеді. Сүқоректілердің 59 түрі, құстардың 300-ге жуығы тіркелген. Аю, қасқыр, жабайы шошқа, тау ешкісін жолықтыруға болады. Тау-тастың арасында адамдардан үнемі жырақ жүруге тырысатын қар барысы мекен етеді. Сонымен бірге мұнда жойылудың аз алдында тұрған Мензбира суырын кездестіруге болады. Бұл жануар халықаралық Қызыл кітапқа енген. Кезінде бұл суырлардың тіршілік ету аймағы бүкіл батыс Тянь-Шаньды қамтыған. Бірақ, бертін келе, саны күрт кему бастаған. Эндемик түрге жататын мензбира суырының майы ауруды жазуға таптырмас емдік қасиетімен және де бағалы терісімен ерекшеленеді.

Оңтүстік аймақтағы ерекше орынның бірі Ақсу-Жабығылы мемлекеттік табиғи қорығы. Ол Орталық Азия мен Қазақстандағы ең алғаш ашылған қорық. Қорықты құру бастамасын атақты гидробиолог А.Л.Бродский бастаған. Бродский 1920 жылы алғашқы рет Жабығылы мен Ақсу өзендерінің жоғарғы арналарына аяқ басқан. Ақсу-Жабығылы мемлекеттік қорығы Батыс Тянь-Шаньдағы Талас Алатауы жотасының батыс жақ бөлігінде теңіз деңгейінен 1300 метрден 4200 метрге дейінгі биіктіктегі таулы аймақта орналасқан. Қорықтың солтүстік және батыс шекаралары Жабағылытау, Талас Алатауы мен Өгем жоталарының бойымен 1300-1600 метр биіктікте жатыр. Оңтүстікте және

оңтүстік-шығысында Талас және Өгем жоталарының таулары арқылы Қырғызстан мен Өзбекістанмен шектеседі. Қорықтың орталық бөлігі Шымкент қаласынан 70 км жерде және Түлкібас теміржол бекетінен 18 км жерде орналасқан.

Физика-географиялық аудандастыру бойынша қорықтың аумағы Орталық Азия таулы елінің Батыс Тянь-Шань провинциясына жатады.

Ақсу-Жабағылы қорығында өсімдіктердің жалпы 1737 түрі тараған. Оның ішінде 235 түрлі саңырауқұлақ, 64 түрлі қына, 63 түрлі балдыр мен мүк тәрізділер және 1312 түрлі биік өсімдіктердің түрлері бар. Қорық аймағы дәрілік өсімдіктерге өте бай. Мұнда тараған өсімдіктердің 200-ден астам түрі белгілі бір деңгейде емдік қасиетке ие [4].

Қорықтың салыстырмалы түрде аса үлкен емес аумағында Еуропаның, Солтүстік Африканың, Алдыңғы және Орталық Азияның түрлі ландшафттарына тән жан-жануарлар кездеседі. Қорықта 11 түрлі жорғалаушылар мен 3 түрлі амфибия бар. Ол осы топтағы өңірлік фаунаның 70%-дан астамын құрайды. Оның 3 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген.

Қысқаша айтқанда оңтүстік өңірдің табиғаты шын мәнінде ерекше қайталанбас дүние. Шипалы минералды сулары, таудан аққан бұлақ сыңғыры, жемісін көтере алмай тербеліп тұрған алма ағаштары, жайқалған хош иісті гүлдер қаладан мезі болған қауымға таптырмас демалыс орны. Ал Ақсу-Жабағылы – емдік қасиеті бар өсімдіктері мен тау ауасы, жарық күн, қарасаң көз тоймайтын көріністер мен таза су, ерекше өсімдіктер мен жануарлар әлемімен бірден өзіне баурап алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бірмағамбетов Ә. Қазақстанның физикалық географиясы. Алматы: Рауан, 2004 ж.
2. Молдабергенов А.Ш. «Қазақстанның хайуанаттар дүниесі мен өсімдіктер әлемі және оларды қорғау» - Алматы: «Қайнар», 1983 ж.
3. Мырзабеков Ж.М. «Особо охраняемые природные территории Казахстана» - Алматы: «Қайнар», 2000 ж.
4. Махмудов С.М. «Қазақстан қорықтары» - Алматы: «Қайнар», 1981 ж.

5. Сламбекова Н. «Қазақстанның табиғат ғажайыптары» - Алматы: «Аруна», 2003 ж.
6. Достайұлы Ж. «Жалпы гидрология» – Алматы, Білім. 1996 ж.

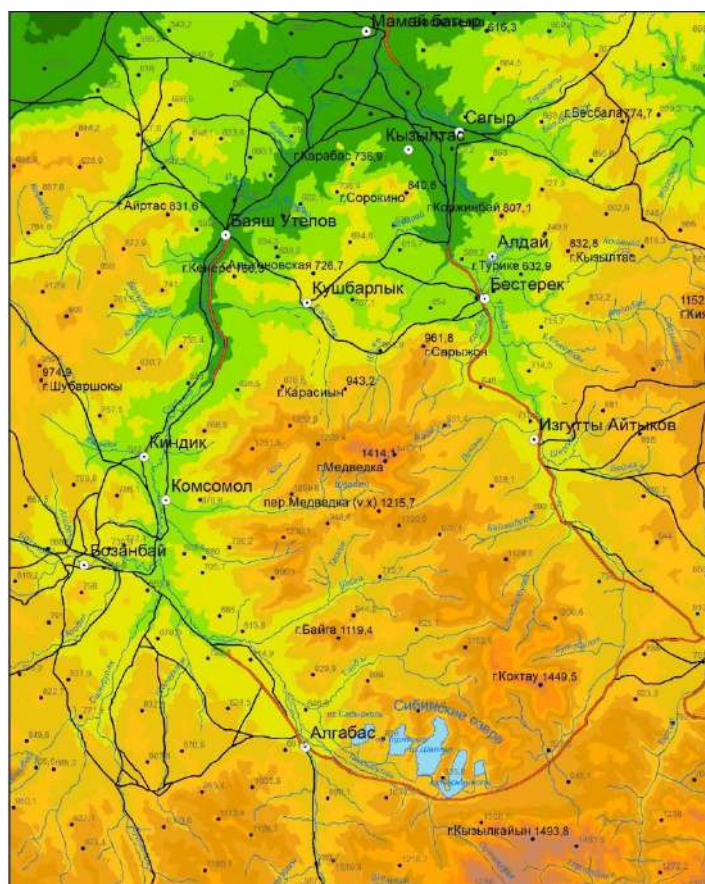
СІБЕ КӨЛДЕРІНІҢ ТУРИСТІК-РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Самарханов Т.Н.

talant.68@mail.ru

Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

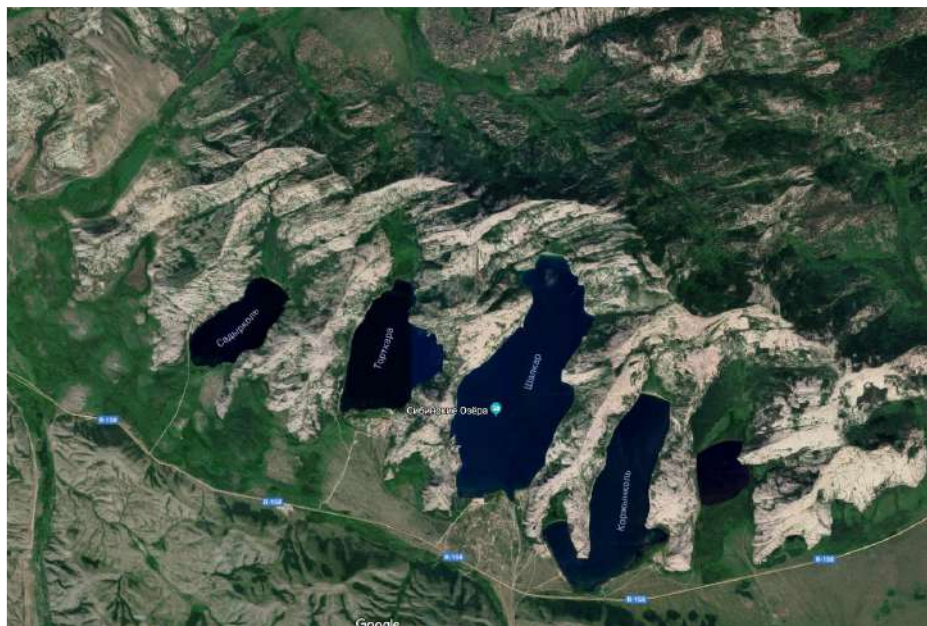
Рекреациялық ресурстар – адамдардың еңбекке қабілеттілігін арттыратын және денсаулығын қалпына келтіретін құрал ретінде демалысты қамтамасыз ететін табиғи және мәдени ресурстардың бір бөлігі. Шығыс Қазақстанда рекреациялық мәні бар, табиғаты таңғажайып жер –Сібе көлдері. Сібе көлдері тобына Садыркөл (Ыстықпа), Төртқара (Дүйсен), Шалқар (Үлмейіс), Қоржынкөл (Алқа), Қаракөл (Сасықкөл) атты бес көл кіреді. Олар Өскемен қаласының жоғарғы жағында, Ертіс өзенінің сол жағалауында орналасқан Қазақстан Алтайының батыс бөлігінің жалғасы болып келетін Қалба жотасының Көктау тауының алабының оңтүстік атырабында теңіз деңгейінен 710 м-ден 880 м-ге дейінгі биіктігінде жартастар арасында орналасқан (1-сурет).

1-сурет – Сібе көлдерінің физикалық картасы

Көл шұңқырлары үш жағынан гранит алаптарына кірігіп бітеу келеді (2-сурет). Көлдердің тереңдігі 2-ден 48 метрге дейін, олар өзара гранитті сілемдермен бөлінген. Өзара су қоймалары атаусыз бұлақтармен қосылған. Сібе

көлдерінің жалпы көлемі – 6,1 км². Көлдерді негізінен жерасты сулар қоректендіреді [1, 168-174 б].

2-сурет – Сібе көлдері спутниктен көрінісі

Сібе көлдерінің рекреациялық әлеуетінің қалыптасуының негізін қолайлы климаты (құрғақ ыстық жаз және жылы қыс), жер бедері, флорасы мен фаунасының байлығы, тарихи және табиғи ескерткіштердің болуы құрайды [2, 3].

Сібе көлдерінің аумағындағы климат күрт континенттік. Жазда ең жоғары температура +35⁰С, орташа температура – +19⁰С жетеді, қыс айларында ең төменгі температурасы – минус 40⁰С, орташа температура – минус 16⁰С .

Жазғы демалыс үшін қолайлы кезең 210 күнге созылады. Жазда термометрдің ең жоғарғы белгісі +35⁰С (орташа +19⁰С) белгісіне жетеді. Жауын-шашынның орташа жылдық мөлшері 300 мм, олардың басым көпшілігі жаз айларына келеді. Суға шомылу маусымы 60-80 күнге созылады. Мамыр айында су температурасы шамамен +15⁰С, маусым айында +20⁰С, ал шілдеде +20...+23⁰С [2]. Қыс мезгілінде көл қатады. биоклиматтық индекстердің мәні бойынша рекреациялық мақсаттар үшін Сібе көлдерінің климаты жазда жайлы, ал қыста – орташа қатал деп сипатталады [2, 3].

Көлдердің сауықтыру факторына кальций, натрий карбонаты мен калийге бай мөлдір көл суы, таза тау ауасы жатады. Судың жалпы минералдануы 26 г/л құрайды. Көлдердің суы тұщылығымен, оттегінің жоғарғы көрсеткішімен, ортаның сілтілік реакциясымен және өте аз тотығумен сипатталады, кермектілік көрсеткіші бойынша өте жұмсақ.

Көлдердің үш жағын қоршап жатқан Көктау массивінің жақпартасты желісі рельефтің бөлшектелу көрсеткіштерінің бірі, ол өз кезегінде аумақтың эстетикалық құндылығын арттырады. Матрац тәрізденіп бір-бірінің үстіне ыңғайлы жайғасқан жақпартастар, желге мүжілу салдарынан пайда болған тау жыныстарының әркілі пішіндері, осының барлығы аумақтың жер бедерін

түрлендіріп және оның тартымдылығын арттырады. Ландшафттың сұлулығы адамның психологиясына жағымды әсер етеді. Сібе көлдері табиғи кешенін жартастан секіру әуесқойлары ертеректен бері жақсы көреді, өйткені көлдердің тереңдігі осындай экстремалды спорт түрімен айналасуға ыңғайлы. Сондай-ақ, Сібе көлдерінде дайвинг жақсы дамыған.

Сібе көлдері туристер мен демалушылардың сүйікті орындарының бірі. Мұндағы 4 көлдің маңайында (Садыркөл, Төртқара, Шалқар және Қоржынкөл) демалыс базалары мен сауықтыру орталықтары салынған. Көлдердің солтүстік жартасты жағалары ерекше көркем. Оларға тек қана көл арқылы қайықпен немесе тау арқылы өтетін ұзақ маршрутпен ғана жетуге болады. Көлдердің солтүстік жағалауларында көлік бара алмайтын, дегенмен өте ыңғайлы, құмды нағыз жағажайлар бар, ол жағажайларға жартастар арқылы жаяу немесе қайықпен жетуге болады, бұл жағалаулар табиғат пен тыныштықтың шынайы әуесқойлары таптырмас орын. Бұл жағажайлар нуддистердің сүйікті орны

Сібе көлдерінің тізбегіндегі бірінші су қоймасы Садыркөл болып табылады. Оған Алғабас ауылынан келе жатқан тас жолдан сол жаққа бұрылған қара жол апарады.

Теңіз деңгейінен 858 метр биіктікте орналасқан. Көлдің солтүстіктен оңтүстікке бағыттағы ұзындығы 1350 метр, ені батыстан шығысқа бағытта 642 метрді құрайды. Жағалау сызығы - 3565 метр.

Көлді айнала қоршап жатқан гранитті жартастар су айдынымен жанасады. Көлдің оңтүстік және солтүстік бөлігінде бұталар мен ағаштар, көбінесе қайың мен көктеректен тұратын өсімдіктер жамылғысы дамыған.

Садыркөл көлінің батыс бөлігінде демалыс базасы орналасқан. Жағада 60-тан астам демалыс үйлері салынған. Су жағалауына баратын ыңғайлы жолдар бар. Көл жағалауы пирстер, спорт және балаларға арналған алаңдармен жабдықталған.

Садыркөлдің батысына қарай туристерге аса қызығушылық танытатын тарихи-археологиялық ескерткіш – 1654 жылы салынған Абылайкет ғибадатханасы орналасқан.

Сібе көлдер жүйесінің екінші көлі – Төртқара. Көл теңіз деңгейінен 838 метр биіктікте орналасқан. Төртқара көлінің солтүстіктен оңтүстікке қарай ұзындығы 1629 метр, ені батыстан шығысқа қарай 1084 метрді құрайды. Жағалау сызығының ұзындығы 4768 метр. Көлдің оңтүстік-шығыс жағалауы ғана ашық, қалған үш жағынан тау жартастарымен қоршалған.

Төртқара көлінде экологиялық туризм нысаны ретінде қарастырылатын «Сибини» демалыс базасы орналасқан. Демалыс базасында толық жабдықталған 40-қа тарта үйлер бар. Демалушылар ыңғайлы құмды жағажай, балық аулау, жартастармен тау шыңына қарай көркем жерлермен серуендеу, қайықтарды, катамарандарды жалға алу, балалар және спорт алаңдары, дискотека және т.б. таба алады. Базада демалудың басты артықшылығы - тыныштық пен қауіпсіздік. База аумағында автокөлік қозғалысы жоқ, өйткені базаның кіре-берісінде бірнеше сағатқа келгендерге арналған стихиялық тұрақ, аумақта арнайы жолдамамен демалушылар үшін жайластырылған автотұрақ бар. Суға түсушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жағажай аймағындағы судың

асты арнайы тексеруден өтеді. Базада құтқарушылар мен медицина қызметкерлері бар. Маусым кезінде кемірушілер мен кенелерден өңдеу жұмыстары жүргізіліп отырады.

Ортаңғы Шалқар көлі – ең үлкен әрі терең, оның аумағы 251 гектарды құрайды, ондағы судың мөлдірлігі 11 метрге жетеді. Көлдің солтүстіктен оңтүстікке бағыттағы ұзындығы - 3056 метр, ені батыстан шығысқа қарай - 1279 метр. Жағалау сызығының ұзындығы 7874 метрді құрайды. Шалқар көлі теңіз деңгейінен 825 метр биіктікте орналасқан.

Тас жолдан оңға, көлге қарай бұрылатын жол бірден «Сібе отбасылық демалыс жағажайына» (Sibini Family Resort муниципалды жағажайы) апарады. Басқа көлдерге қарағанда Шалқар көлінің маңайында жаз айларында демалушылар, қозғалыс көп, сол себепті жолдың бойына арнайы жол белгілері, мәселен қозғалысты шектеу 20 км/сағ қойылған. Жағажайда арнайы жасақталған автотұрақ бар. Тұрақтың маңында киіз үйлер тұрғызылған. Жағажай аумағында көптеген ойын-сауық алаңдары ұйымдастырылған, олардың арасында балалар арналған сырғанақтар, батуттар, волейбол және футбол алаңдары бар. Жағажайды үнемі тазалап, тиісті санитарлық жағдайда ұстайды. Демалыс күндері жағалауда ымыртта концерттер мен би кештері өткізіледі. Муниципалды жағажай аумағында от жағуға қатаң тыйым салынған.

Шалқар көлінің жағасында көптеген жеке меншік демалыс үйлер де бар.

Муниципалды дем алу базасынан бос жағажайда уақытша демалуға тоқтағандар орналасады. Демалыс күндері бұл жағалауда ине шаншар жер табу қиын. Автокөліктер ретсіз қойылады, адамдар ретсіз жайғасады, әркім от жағып, тамақ әзірлейді. Жалпы Шалқардағы демалыс шу мен көп адам шоғарынан қашпайтын адамдарға арналған деген баға беруге болады. Өкінішке орай санитарлық режим сақталмайды, қоқысты арнайы контейнерлерге апармай, халық отырған жерінде үйінділер қалтырады (3-сурет).

3-сурет – Шалқар көлі маңайының санитарлық жағдайы

Көлдің санитарлық хал-ахуалын жақсарту үшін, қоқыстарға арналған контейнерлердің санын көбетіп, оларды қол жетімді жерлерге орналастыру қажет. Жаз уақытының демалыс күндері көл жағалауларының санитарлық жағдайын тексеретін арнайы полиция қызметкерлерін жіберіп, көл маңайындағы санитарлық және басқа да тәртіп бұзушыларды анықтап, айыппұл салу қажет. Сондай қатаң жаза қолданған жағдайда ғана тәртіп орнайды.

Сібе көлдерінің төртінші көлі – Қоржын көлі. Ол Шалқар көлінен кейін солтүстік-шығыс бағытта орналасқан. Көлдің солтүстіктен оңтүстікке бағыттағы ұзындығы 2443 метр, ені батыстан шығысқа қарай 663 метрді құрайды. Жағалау сызығының ұзындығы 7314 метрді құрайды. Көл айнала гранитті жыныстармен қоршалған, тек оңтүстік-шығыс жағалауы ғана ашық, дегенмен жағалауларын қамыс басып кеткен, кей жерлері батпақты.

Көлдің оңтүстік-батыс бөлігінде «Sibini Resort» демалыс базасы орналасқан. Базада демалушылар үшін жақсы жабдықталған 4 үй бар. Көл жағалауында демалушыларға ыңғайлы жағдай жасалған. Ал көлдің оңтүстік-шығысында С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университетінің демалыс базасы орналасқан.

4-сурет – Қоржын көлі және С. Аманжолов атындағы ШҚМУ демалыс базасы

Қандай да болмасын геоэкологиялық ауданға рекреациялық баға беруде аумақтың табиғи және экологиялық факторлары есепке алынады. Ландшафттардың алуандылығын сипаттайтын табиғи көрсеткіштерге климатының қолайлығы, жер бедерінің (рельеф) ерекшелігі, су қоймасының болуы, флорасы мен фаунасының байлығы жатады. Жалпы алғанда, Сібе көлдерінің климаты демалыс пен туризмді дамытуға қолайлы. Сібе көлдері аумағының рельефінің типі – биік емес, жақпартасты құрылымды және жазық, туризм мақсаттары үшін әлеуеті айтарлықтай жоғары. Көлдердің үш жағын қоршап жатқан Көктау массивінің жақпартасты желісі рельефтің бөлшектелу көрсеткіштерінің бірі, ол өз кезегінде аумақтың эстетикалық құндылығын

арттырады. Сібе көлдерінің құрамына кіретін 5 көлдің төртеуінде шомылу мүмкіншіліктері бар, бұл рекреацияны дамытуға зор ықпал етеді. Демалыс пен туризм үшін ландшафттарды бағалаудың маңызды критерийі – олардың антропогендік игерілгендігі, аталмыш көлдер маңайында ауылшарушылық дамымаған, егістік жерлер жоқ, ең жақын орналасқан Алғабас ауылында халық тығыздығы төмен. Көл аумағына техногендік әсер жоқ. Көлге тарихи-археологиялық еркерткіш – Абылайкет ғибадатханасы және ерекше қорғалатын табиғи нысан, Қазақстан Республикасының табиғи ескерткіштерінің бірі – Көктау самырсынды орманы жақын орналасқан. Сондай-ақ, Сібе көлдерінің стационарлық демалу орындарының болуының көрсеткіші аумақтың рекреациялық мақсатта пайдаланылуын және оның рекреациялық түрде дамуын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Филонец П.П. Очерки по географии внутренних вод Центрального, Южного и Восточного Казахстана (Озера, водохранилища и ледники). – Алматы: Наука, 1981 г.
2. Самарханов Т.Н., Егорина А.В., Мырзагалиева А.Б. Сапаров К.Т. Климатические факторы как компонент оценки рекреационного потенциала Сибирских озер // Гидрометеорология и экология. № 2 (93), 2019. – С. 7-21.
3. Егорина А.В. Рекреационный потенциал Сибирских озер // Избранные труды конференций: сборник научных статей. - Усть-Каменогорск: Шығыс Полиграф, 2006. - С.231-236.

**ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ
МҮМКІНШІЛІКТЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП «ПРОТОН» ЗЫМЫРАН
ТАСЫМАЛДАУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЛАУ АУДАНДАРЫНДАҒЫ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУ**

Сеидхамилидинұлы Н., Оразбаев А.Е.

orazbaevadilkhan75@gmail.com

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,

Қазақстан Республикасы территориясындағы зымыран-ғарыштық саласының кері әсер еткен аймақтарына жүргізілген эколого-химиялық зерттеулер нәтижесінде өте көптеген ақпараттар жинақталған. Барлық мәліметтерді жәй ғана жинаған жеткіліксіз. Олар қажеттілігіне қарай қолжетімді әрі жүйелендірілген болуы тиіс. Кешенді эколого-химиялық сараптама негізінде қажетті карта, кесте, сұлба, диаграмма құрастыру үшін мәліметтерді бір-бірімен байланыстыру, салыстыру, сараптама жүргізу, оларды ыңғайлы көру мүмкіншіліктерінің болуы өте маңызды. Бұл шараларды жүзеге асыруға ең қолайлы заманауи технология геоақпараттық жүйелер болып табылады. Оның негізгі қызметінің өзі мәліметтерді жинап топтастыру, кеңістіктегі және нақты орынға байланған кез-келген ақпаратқа сараптама жүргізе отырып сурет бейнесін шығару болып табылады.

Геоақпараттық жүйенің негізгі мақсаты зымыран-ғарыш саласының табиғи ортаға әсері туралы объективті ақпараттарды жинап, жан-жанқты сараптау арқылы жергілікті аймақтың қоғамдық-экономикалық мәселелерін шешу, кейінгі болатын кері әсерлерді болжау болып табылады. Құрастырылып жатқан геоақпараттық жүйе үшін бақылау аймағын таңдау, қоршаған ортаның жағдайы, қоршаған ортаның өзгеруіне әкеліп соғатын әртүрлі факторлар, қоршаған ортаның жағдайын бақылау, бақылау жұмыстарының саны мен сапасы, жинауға арналған программалар, сынақ заттарының жиналуы мен өңделуі сияқты нәрселер маңызды рөл атқарады.

Экологиялық мониторинг жүргізу үшін MapInfo, ArcView GIS 9 – нұсқасы және MapObjects, сондай-ақ – Delphi, PowerBuilder, Microsoft Access, Visual FoxPro < SpatiolAnalyst бағдарламалары қолданылады. Экологиялық геоақпараттық жүйелерді құрастыру принципі модульді құрылымға негізделген. Ондағы әрбір модуль белгілі бір деңгейдегі өзіне тән барлық ГАЗ элементтерінің географиялық және тематикалық мәліметтерді бірыңғай форматта қолдану, әртүрлі форматтарды біріктіру және деңгей аралық ақпараттардың көлемдерін кішірейту сияқты тапсырмаларды шешуі керек [1-3].

Геоақпараттық жүйе келесідей бағдарламалық кешенге негізделеді:

- Зымырын-ғарыш техникалық нысандарының сипаттамалыры; тигізген әсерлерінің тірлері мен сипаттамалыры; ұшырылған күнімен уақыты; шығарылғанда пайдаланылған құрылғылар;

- Елді-мекен, жол, су қойма, топырақ өсімдік т.с.с. басқа да әсерге ұшырайтын нысандардың кеңістіктегі жағдайы мен сипаттамаларын

жинақтайтын, географиялық кеңістікте байланған қабаттар түріндегі табиғи ортанысандарының кеңістікті уақытша моделі;

Аппаратты-бағдарламалы кешеннің құрамына кіреді:

1. Аппаратты-бағдарламалық кешенді толықтай және жекелей басқаратын күшті компьютерлі серверде орнатылған орталық бағдарламалық модуль;

2. Зымырантасығыштың қоршаған ортаға зиянын бағалайтын қосымша бағдарламалар жиынтығы; қоршаған ортаға жеткен зиянның белгілі бір ғана түрін бағалайтын арнайы қосымша бағдарламалар өзіне тән кіретін және шығатын мәліметтер негізінен тұрады.

Аппаратты-бағдарламалы кешенінің жұмыс істеу принципі:

- Зымыран-ғарыштық қызметтегі орталық модуль қоршаған ортаға әсер ететін әрекеттерді реттейді. Әрбір әсер қаншалықты зиян екені арнайы бағалау бағдарламаларымен есептеледі.

- Әсердің белгілі бір түрімен байланысты жағдайлар орталық модуль арқылы тіркеліп отырады. Қажет болған жайғдайда мәлімет басқарушы орталық оны өзіне сай келетін командасы бар қосымша бағдарламаға жібереді. Қосымша бағдарлама (MS Windows) операция кешені арқылы немесе автоматты түрде оператор арқылы қосылады.

- Бастапқы мәліметтер сыртқы ауыспалы құжаттығы қосымша бағдарлама арқылы есептеледі және қоршаған ортаға әсері бағаланады. Қосымша бағдарлама өзінің жасаған жұмыс нәтижелерін мониторда, принтерде және басқа да құрылғыларда көрсете алады. Сонымен қатар ақтық жұмыс нәтижелерін ауыспалы сыртқы файлдарда ақтай алады.

- Қосымша бағдарламаның жұмыс нәтижесі сыртқы ауыспалы фалдағы орталық модульде тіркеледі. Орталық модуль одан әрі өңдеу, қажет жағдайда басқа бағдарлама желілеріне жіберу, кеңістікте сараптау, нәтижелерді жалпылау, ақпараттарды жеткізу жұмыстарын жасайды.

ГАЗ-дың қолданбалы бағдарламалық негізі

ГАЗ-дағы ақпараттар барлығы белгілі бір жүйеде жинақталып, ол жүйе негізінде кезең-кезеңімен күрделі өзгерістер нәтижесінде біртіндеп қалыптасады, яғни ГАЗ-дың өнімді түрде басқарылуы көптеген қолданбалы бағдарламалардың тиімді тұстарын пайдаланумен жүзеге асады.

Төменде біз карта құрастыруда ГАЗ-дағы мәліметтерді өңдеу және қолдану процесін атқаратын қолданбалы бағдарламалар туралы тоқталамыз. Мәліметтерді өңдеудің жоғарғы деңгейіндегі мүмкіндігі ArcGIS-те толық каталог түрінде құрылған. ESRI фирмасының бағдарламалық өнімі, яғни:

Мәліметтерді карта түрінде жоғары деңгейде бейнелеу;

Инструменттер жиынтығы (кеңістік мәліметтерді өңдеуге арналған құралдар жинағы).

ArcGIS – бұл өзара байланысты ArcMap, ArcCatalog, ArcToolbox базалық мүмкіндіктердің жиыны. Бұлар бірігіп картографиялау, мәліметтерді басқару, кеңістіктік талдау, мәліметтерді редакторлау және оларды геоөңдеуден өткізу сияқты түрлі дәрежелі қиындықтағы ГАЗ-функцияларды шешуге мүмкіндік береді.

ArcGIS – ГАЖ қолданушылардың үлкен қауымына арналған толық-функционалды, масштабталған жүйесі.

ArcMap – картаны құрастыру мен мәліметтерді редакторлау, сондай-ақ картографиялық талдау үшін қажет. Бұл қосымшада негізгі жұмыс картамен жасалады. Картаның бетінде географиялық мәліметтерді карта қабаттарының жинағы, легендасы, масштабтық сызығы, солтүстік бағыт және басқа элементтерді сақтайтын терезесі, яғни компоновка болады.

ArcMap-та картада 2 қосымшамен жұмыс жасалады:

1) Географиялық мәліметтер негізінде – географиялық қабаттармен жұмыс жасауға, әртүрлі символдарды анықтауға, анализ жасауға мүмкіндік береді. Мұнда негізгі картографиялық жұмыстар жасалады.

2) Компоновка негізінде – карталарды безендіру, яғни легенда құрастыру, тақырыбы, масштабы жасалады, көрсетіледі, картаның солтүстік бағыты, қағаз өлшемі беріледі.

ArcCatalog – геомәліметтердің базасын құрастыру мен кеңістік мәліметтерді басқару үшін, сонымен қатар, метамәліметтерді құру, көру, басқару сияқты функцияларын атқаратын қосымшасы. Біздің ГАЖ-дың барлық мәліметтерін құрылымдауға және басқаруға көмектеседі. Ол географиялық мәліметтерді іздеуге, көруге арналған құралдар, метамәліметтерді құрастыру, көру, басқару, әртүрлі мәліметтер жиынын тез ашып көруге, географиялық мәліметтерді құрылымдауға арналған құралдар ұсынады. ArcMap-қа ұқсайды, бірақ ерекшелігі – редакция жасалмайды.

ArcToolbox – мәліметтерді геоөңдеудің конвертациясы. Геомәліметтерді өңдеуге арналған көптеген құралдарды сақтайтын қосымша.

ArcMap, ArcCatalog және ArcToolbox әртүрлі ГАЖ-функцияларды біріге отырып өңдейді. Мысалы, ArcCatalog-та картаның құжатын табамыз да, оны ArcMap-та екі рет шерту арқылы ашуға болады. Кейіннен, ArcMap-та ArcToolbox көмегімен өзгертулер келтіруге болады [4].

MapInfo геоақпараттық жүйесі 80-ші жылдардың соңында Mapping Information Systems Corporatio (АҚШ) фирмасымен құрастырылған. MapInfo Professional – толық функционалды құрал-жабдықты геоақпараттық жүйе (ГАЖ). Оның көмегімен картографиялық нысанға қатысты мәліметтерді құрастырып, карталарды өңдеп, мәліметтерді өзгертіп, сақтай аламыз. Жалпыға мәлім терминология бойынша MapInfo геоақпараттық жүйесі кеңістіктегі мәліметтер базасын басқаратын жүйе болып табылады. Бұл әлдеқайда дамыған, әртүрлі қызмет саласындағы ауқымды тапсырмаларды оңай шешуге мүмкіндік беретін, күшті және қолдануға оңай геоақпараттық картография жүйесі.

MapInfo-да мәліметтер Карта, Тізім, Легенда, Кескін және Есеп түрінде берілуі мүмкін. Карта терезесінде картографиялық нысанды құрасытруға және өңдеуге, масштабын өзгертуге, проекцияларын өзгертуге арналған және тағы басқа құралдар бар. Картографиялық нысанға байланысты ақпараттар Тізім терезесінде кесте түрінде берілуі мүмкін. Ал Кескін терезесінде кестеде берілген мәліметтерді кескін және әртүрлі диаграмма түрінде көрсете аламыз. Легенда терезесінде тақырыптық қабаттар мен карта нысандарының шартты белгілері көрсетілген. Есеп терезесінде масштабтау, макеттеу, сондай-ақ көпбетті

карталардың шаблондарын сақтау сияқты мүмкіншіліктер келтірілген. MapInfo-мен жұмыс істей отырып, карта, тізім, кескін және жазу бөлшектері бар есепті жинақтауға және басып шығаруға болады. Басылымға шығару кезінде MapInfo операциялық жүйенің стандартты драйверларын қолданады.

MapInfo Professional-да қол жеткізуге болады:

Картографиялық интерфейс

Жоғары сапалы карталарды құрастыру және өңдеу.

Бағдарламалық қамтамасыздандырумен жеткен кеңістіктік мәліметтер.

Қолданудағы қарапайымдылық.

Анимациялық қабат.

3D мәліметтермен жұмыс жасау [5].

ENVI 4.8 бағдарламасы. ENVI 4.8 нұсқасы– қолданбалы геоақпараттық жүйе, ол келесі жұмыстарды іске асыруға арналған:

- гиперспектральды суреттердің талдау;
- радиометриялық немесе геометриялық түзетулер жасау;
- векторлық және расторлық форматпен жұмыс істеу;
- бейнелерді интерактивтік түрде жақсарту;
- жіктелу және дешифрлеудің интерактивтілігі;
- өңдеу аумағын таңдау (ROI);
- сандау;
- сұраныстарды жасау (кестеде);
- радиодиапозондағы түсірілім нәтижелерін таңдау.

Түсірістердің өңделуі бойынша басқа да пакеттерден ENVI бағдарламасының негізгі айырмашылығы оның IDL (Interactive Data Language) программалау тілі арқылы жазылғаны.

ENVI 4.8 версиясы қашықтықтан зерделеу мәліметтерінен жаңа әдіспен ақпарат алуды қамтамасыз етеді, сонымен бірге экранда растрлық және векторлық мәліметтерді бейнелеу өте қолайлы. Қазіргі кезде ENVI мәліметтерді өңдеу нәтижелерінің ГАЖ мәліметтермен интеграциясын қамтамасыз етеді [6].

ENVI бағдарламалық ортаның зарыштық түсірімдермен қамтылуы. ENVI-де әрбір түсірімге немесе ГАЖ мәліметтерін жинаған бір немесе бірнеше мәліметтердің бейнесін бір немесе бірнеше терезелерде көруге болады.

Вектор қабатында кесу, біріктіру операцияларын орындауға болады. Сонымен бірге контурдың векторы бойынша жер бедерінің сандық үлгісін құрастыруға болады, яғни онда ақпараттар атрибут ретінде сақталады. Жедел карта құрастыру үшін немесе картаны безендіру үшін рамканың түсін, градус торын таңдауға болады. Түсірістің мозайкасын көрсетуде немесе терезеде мозайканың барлық макеті, түсірістің барлық сызықтарын кесілгенің көрсетеді.

ENVI бағдарламасының өзінің форматы `*.img` және суреттерді сипаттайтын `*.hdr`. Оның орнына жеке файл құруға мүмкіндік бар, ол `BSQ;BIL` немесе `BIP` форматындағы файлмен байланысты.

ENVI бағдарламасының ерекшеліктері. ENVI бағдарламалық кешенінің ерекшелігі ашық архитектурада немесе IDL (Interactive Data Language) бағдарлама тілінің негізі болып табылады, оның көмегімен арнайы шешім үшін, алгоритмді автоматтау, сонымен қатар мәліметтер өңделуінің алгоритмін

құрастыру және мәліметтерді орындау сияқты бағдарламалық функцияларды мүмкіндігін кеңейтуге болады. Сонымен қатар, ENVI бағдарламасында графикалық интерфейс кіреді, ол барлық қажетті мәліметтердің өңделу алгоритмін қолдануға мүмкіндік береді. ENVI менюінің пунктінде қайта атпен сақтау, қайта құру немесе жаңа функцияларды қосуға мүмкіндік бар.

ENVI бағдарламалық кешені бейнелерді өңдеуге қажетті негізгі жағдайларды қамтамасыз етеді [7]:

- арақашықтықтан зерделеу мәліметтерін өңдеу және визуализациялау;
- мультиспектральды талдау және гиперспектралды бейнесін өңделуі;
- бейненің кеңістікте байлануы;
- ортотрансформациялау;
- стереобейне негізінде ЖСҮ (ЦМР) құрастыру;
- үшөлшемді визуализациялау;
- топографиялық болжау;
- вегетациялық индексті қолданумен өсімдік анализі;
- геометриялық және радиометриялық коррекция.

ГАЗ-дың мәлімет көздері. ГАЗ үшін кеңістіктік мәлімет көздері – ақпараттық қамтамасыздандырылудың негізі. Геоақпараттық жобаларды ақпаратпен қамтамасыз етуге кететін шығын жалпы құнның 90 % -ын құрайды. Соған қарамастан, ГАЗ-ды ақпаратпен қамтамасыздандыру біршама қиындық туғызады. Бұл ГАЗ-дың жұмыс істеу негізі сандық үлгіде, ал көпшілік мәліметтер аналогты (қағаз карталар, статистикалық кестелер, мәтіндер) мәлімет болуында.

Әдетте, ГАЗ реттелген түрлі деректер жиынымен жұмыс істейді. Олардың дәстүрлі түрде бөлінуі [5]:

- 1) картографиялық мәліметтер;
- 2) арақашықтықтан зерделеу мәліметтері;
- 3) статистикалық мәліметтер;

Картографиялық мәліметтер. Бұл мәліметтер түрленеді және ГАЗ ортасына енгізіледі немесе геоақпараттық жүйелерден алынады. Деректер базасын қалыптастыру үшін бастапқы деректер көздері ретінде карталарды пайдалану, бірнеше себептер бойынша ыңғайлы және тиімді:

- картографиялық көздерден алынған атрибуттік сипаттамалар кеңістікте байланған;
- олардың бейнеленген кеңістік шеңберінде кемшіліктер («ақ дақтар») жоқ (аумағы, су саласындағы, және басқалар.);
- бұл мәліметтерді сандық үлгіге өткізетін көтеген технологтылар бар;

Картографиялық көздері өте алуан түрлілігімен ерекшеленеді - жалпы географиялық және топографиялық карталарды айтпағанда, көптеген мәтіндік беттері бар ондаған тіпті жүздеген тақырыптық карталар кездеседі. Картографиялық көздердің негізгі бөліктерін қысқаша сипаттайық. Мұндай бөліктер қолданыстағы классификациялар жүйесіне негізделуі мүмкін:

1. Жалпыгеографиялық карталар:
 - топографиялық (масштабы 1:200 000 және одан ірі);
 - шолулық-топографиялық (1:200 000-нан 1:1000 000-ға дейін);

- шолулық (1:1000 000-нан ұсақ);

Олар топография, гидрография, топырақ жамылғысы, елді мекендер, экономикалық нысандар, рельеф, шаруашылық нысандар сияқты әртүрлі мәліметтерді қамтиды. ГАЖ-да бұл карталар екі мақсат үшін пайдаланылады: төменде айтылған нысандар жайында ақпарат және кеңістікте байланған тақырыптық мәлімет алу үшін.

2. Тақырыптық карталар:

- геологиялық карталар;
- геофизикалық карталар;
- жер бетінің және мұхит түбі рельефінің карталары;
- климаттық және метеорологиялық карталар;
- гидрологиялық карталар;
- топыра жамылғысы карталары;
- геоботаникалық, зоогеографиялық карталар;
- медико-географиялық карталар;
- ландшафт және жалпыгеографиялық карталар;
- халықтар картасы;
- қоршаған ортаны қорғау және т.б. карталар;

Проекциясы, масштабы, генерализация дәрежесі, заманауи болуы, сенімділігі және басқа да сипаттамалары біртекті, байланысқан, жүйелі болып келетін, атластар кешені мен карталар сериясының маңызды рөлін айта кету керек. Мұндай карталар жиынтығы, әсіресе, тақырыптық мәліметтер базасын құруға ыңғайлы.

Арақашықтықтан зерделеу мәліметтері. ГАЖ үшін негізгі ақпарат көздерінің бірі арақашықтықтан зерделеу мәліметтері болып табылады. Олар ұшу аппараттарынан алынған барлық мәліметтерді біріктіреді:

- ғарыштық (орбиталық бекеттер, қолданыстағы ғарыштық кемелер, автономды спутниктік бейнелеу жүйесі және т.б.);
- авиационды басқару (ұшақтар, тікұшақтар, микроавиациялы қашықтықтан басқарылатын құрылғылар);

Арақашықтықтан түсіру тәсіліне аэроғарыштық түсірістен басқа әртүрлі теңіздік түсірістер, жер беті түсірістері жатады. Арақашықтықтан зерделеу арнайы датчиктер арқылы орындалады. Датчиктер активті және пассивті болып екіге бөлінеді. Пассивті датчик табиғи сәулені қабылдайды, ал активті датчик өзі сәуле жіберіп, керекті нысаннан шағылысу сәулесін ала алады.

Статистикалық мәліметтер. ГАЖ-да қолданылатын маңызды және қолайлы ақпарат көздерінің бірі – статистикалық мәліметтер. Оның ішінде, әсіресе, мемлекеттік статистикалар маңызды рөл атқарады. Оның негізгі мақсаты – шаруашылықтардың өзгеруі, халық құрамы, мәдениеттердің дамуы, материалды резервтердің қоры және пайдаланылуы сияқты мәліметтердің өзгеруін көрсету.

ГАЖ-дың көптеген бағдарламаларында статистикалық мәліметтерді сандық картамен байланыстыратын құралдар бар. Мысалы, *MS Access* файлындағы статистикалық мәліметтерді *ArcGIS* бағдарламасының кеңістіктік мәліметтерімен байланыстыруға болады.

Көптеген әлеуметтік-экономикалық мәселелерді, нысандардың кеңістіктік орналасуымен тығыз байланысты болғандықтан, арнайы сұраққа қатысты толық көлемді статистикалық мәліметтердің көмегінсіз шешу мүмкін емес. Мұндай жағдайда көмекке геоақпараттық жүйелер келе алады. Мұндай құрылғылар шаруашылық жобаларды дамытуға, басқарудағы шешім қабылдау үшін статистикалық мәліметтерді жылдам әрі жүйелі түрде беруге мүмкіндік береді [8].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Перменев Ю.Г., Жубатов Ж.К., Шатров Я.Т. и др. Использование ГИС-технологий при изучении воздействий ракетно-космической деятельности на окружающую среду // Актуальные проблемы экологии: матер. III межд. науч.-практ. конф. – Караганда, 2004. – Ч.2. – С. 171-173.

2. Перменев Ю.Г., Батырбекова С.Е., Злобина Е.В. и др. Определение токсичных компонентов в продуктах сгорания ракетного топлива // Матер. межд. форума «Аналитика и Аналитики». – Воронеж, 2003. – Т. II. – С. 544.

3. Перменев Ю.Г., Батырбекова С.Е., Зоров Г.Д. и др. Актуальность решения экологических проблем ракетно-космической деятельности в Республике Казахстан // Наука и техника Казахстана. – 2002. – №1. – С. 130.

4. Гарелик И.С. Географические информационные системы и дистанционное зондирование. – Исследование земли из космоса. // Итоги науки и техники. Т. 3, ВИНТИ АН СССР. – М., 1989. С. 3-80.

5. Агиллар Вильегас Х.М. Экспериментальные исследования технологии создания топографических карт по сканерным космическим снимкам с использованием архивных мелкомасштабных аэрофотоснимков // Известия вузов. Геодезия и аэрофотосъемка. № 1. – М., 2006. С. 123-127.

6. Трифонова Т.А., Мищенко Н.В., Краснощёков А.Н. Геоинформационные и дистанционное зондирование в экологических исследованиях. – М.: Академия, 2005. – 352 с.

7. Коновалова Н.В., Капралов Е.Г. Введение в ГИС: Учебн. пособие. – М.: Колос, 1997. – 160 с.

8. Автоматизированная информационная система ведения единого государственного реестра земель, Версия 1.11.002: руководство пользователя. – Санкт-Петербург: ЗАО «ИПО «Балтрос», 2007 – 168 с.

О СТАТУСЕ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ В СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Смагулов Ж.Ж., Таиров А.З., Молдаханова Н.Е.

zh.zh.smagulov@mail.ru

АО «Институт географии и водной безопасности», Алматы, Республика
Казахстан.

Современный мир вступил в 4 промышленную революцию, как один из этапов технологического прогресса и развития человеческой цивилизации. Казахстан, как полноправный и авторитетный член международного сообщества инициировал свой Стратегический план развития – «Цифровой Казахстан» (12 декабря 2017 г.). «Цифровые технологии» уже вошли в нашу жизнь, управляют укладом жизни и качественно преобразовывают «жизненную среду». Но, вместе с тем, прогрессивное развитие с технологиями опережающее время в условиях неопределенности и непредсказуемости факторов, подвержено определенному риску. Риск, проявляющийся в виде глобальных вызовов и угроз с всевозможными противоречиями. За последние десятилетия повторяемость природных катаклизмов (экстремальные наводнения, катастрофические паводки и т.д.) и аномальных погодных явлений (обильные снегопады, метель, сильные ливни и т.д.) значительно возросло. Природные стихии наносят неисчислимый урон и ущербы.

Вода – грозная стихия, потенциальный источник многих бедствий и жизненно важный ресурс – гарант устойчивого развития. В докладе ООН «Вода для устойчивого мира» [1] отмечается, что если не будут предприняты определенные меры, то «планета столкнется с 40 % - м дефицитом водоснабжения уже к 2030 году». В этом отношении Казахстан, расположенный в аридной зоне и на половину зависящий от трансграничного стока, будет испытывать возрастающую роль водного ресурса.

Постановка проблемы. Одна из важнейших характеристик обеспеченности водными ресурсами страны, так называемый естественный (природный) речной сток оценивается в объеме 122,0 км³ в год [2], а называемый в гидрологии «бытовой» или фактический, который реально нам доступен – на 10 % меньше общего природного объема. Несмотря на кажущийся достаточный объем стока, Казахстан относится к наименее водообеспеченным государствам Центрально-азиатского региона. Среднедушевая водообеспеченность Казахстана поверхностным стоком в 2009 году при численности населения 16,01 млн. [3] составляла 7,6 тыс. м³/год на 1 человека. В настоящее время по данным [4] за 2019 г. водообеспеченность составляет 6,6 тыс. м³ в год на 1 чел. Таким образом, среднедушевая водообеспеченность в течение 10 лет сократилась на 13,2 % или же снизилась на 1,0 тыс. м³/год на 1 жителя.

Главная характерная особенность формирования водных ресурсов страны: аридность (сухость) климата, географическое положение водосборной части бассейна рек и стокоформирующих факторов (осадки, почва, испарение, экспозиция склонов и т.д.). Эти факторы проявляются различно. В одних речных бассейнах, например, бассейн Ертиса, наблюдается достаточный объем или ее

избыток, тогда как в других, например, бассейн реки Нура-Сарысу, ее острая нехватка или же водный дефицит.

В перспективе, учитывая динамичность и пространственную неравномерность распределения водных ресурсов внутри страны, нарастающий спрос на фоне уменьшения местного и сокращения трансграничного речного стока (со стороны Китая, России, Узбекистана, Кыргызстана) решение вопросов устойчивого водообеспечения населения, экономики и поддержания водной экосистемы вызывает особую озабоченность.

Бесспорно, водные ресурсы страны – стратегический ресурс – основа успешного экономического развития, устойчивого социального положения, качества жизни и экологического благополучия здоровой нации. Однозначно, проблема водных ресурсов жизненно важный аспект, касающийся национальных интересов любого государства, иначе, основа национальной безопасности страны.

В этом смысле, Казахстан, как активный участник и член международных организаций, вносит значительный вклад в «сообщество безопасности», в том числе соблюдению норм международного водного права. Однако следует отметить, что основные международные документы по водному праву: «Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер» (1992г.); «Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков» (1997г.), регламентирующие международные водные отношения имеют экологический аспект проблемы трансграничных рек и остаются неэффективным средством регулирования водных конфликтов по сравнению с межгосударственными соглашениями. Это представляет собой определенные беспокойства государствам, расположенным в нижних частях или средних течениях «трансграничных» или «международных» рек, каким является Казахстан.

Учитывая, что в Казахстане такие крупные водоносные реки, как Ертис, Иле, Сырдария, Жайык являются трансграничными, решения международных водных проблем имеют архиважное значение. Если по тем или иным трансграничным рекам у Казахстана имеются водные соглашения по совместному использованию и охране водных ресурсов, как например, по реке Жайык с Россией, Шу-Талас с Кыргызстаном, то по крупным водоносным рекам, как например, Иле или Ертис с КНР все еще идут процессы урегулирования на уровне совместных комиссий по использованию и охране трансграничных рек.

В последние десятилетия КНР особое внимание уделяет экономическому развитию Западных районов. Оно и понятно. Западный Китай (СУАР) является наиболее вододефицитным регионом и в то же время крупным нефтегазовым месторождением (Карамай), вратами концепции «Один пояс – один путь». Стратегические намерения КНР реализованы в зонах формирования стока трансграничных рек в виде активного строительства гидротехнических сооружений (каналы «Кара Ертис-Карамай» и «Кара Ертис-Урумчи» с общей пропускной способностью 150 м³/с [5] или 4,72 км³/год) и масштабного развития ирригационных мероприятий. Следует признать, что гидротехнические сооружения (каналы, водохранилища, гидроузлы) на сегодняшний день

остаются одним из эффективных инженерно-технических средств устойчивого управления и распределения воды во времени и пространстве по сравнению с предлагаемыми альтернативными природными методами управления водными ресурсами для решения социально-экологических проблем – *NBS* («*Nature-based solutions*») [6]. Но последние имеют место быть в контексте концепции адаптивного управления водными ресурсами, особенно в пойменных и дельтовых участках рек.

В последние годы, Китай активно вводит новые экологические нормы природопользования и увеличивает финансирования в эту область. Достаточно вспомнить амбициозный природоохранный план [7], предусматривающий до 2020 г. воду в 70 % водоемов КНР сделать пригодной для питья. Масштабный план «экологизации» водных объектов вдохновляет страны, расположенные в нижних течениях трансграничных рек, но в то же время особо настораживает.

И в то же время, следует отметить, что в межгосударственных взаимодействиях Казахстана и Китая по трансграничным рекам наметились определенные позитивные сдвиги непосредственно в вопросах вододеления по правовому регулированию. Свидетельство тому – совместное заседание за одним столом переговоров между РК и КНР – огромный дипломатический успех внешнеполитической деятельности Казахстана и ее позитивный имидж. Несомненно, это большая заслуга и международный авторитет Елбасы на международной арене, как реформатора и идейного вдохновителя в деле укрепления международной безопасности.

Вместе с тем, необходимо учесть, что Китай обладает потенциалом сильного международного игрока, обусловленного ее стремительными темпами экономического развития. Соответственно этому Китай проводит активную экономическую политику. Следует учесть, что действия соседнего государства в части защиты своих экономических интересов могут негативно повлиять на развитие водного хозяйства нашей страны и состояния природных комплексов, которая может стать еще более уязвимой.

В этой связи специалистами гидрологами усовершенствованы и разработаны различные варианты научно-обоснованных методов решения проблемы устойчивого водообеспечения природно-хозяйственных систем, в том числе инженерные: межбассейновые и внутрибассейновые перераспределения речного стока (каналы переброски), привлечение части стока сибирских (российских) рек (взаимовыгодное использование) и даже глобальные: задержка атмосферной влаги и ее конденсацию на определенную территорию. Нужно признать, что это действенные и эффективные инженерно-технические средства управления и достижения результативных целей наряду с использованием водосберегающих и иных адаптивных технологий.

Однако, не менее важно и необходимо использовать международные инструменты влияния и предохранения по предотвращению деградации и ухудшения состояния природных комплексов, находящихся в важной цепочке глобального массо-влаго-энергообмена.

С этой точки зрения, по нашему мнению, целесообразно провести следующие мероприятия:

1. Широко обсуждать и освещать проблему сохранения и поддержания уникальных водных экосистем аридных зон Казахстана на научных, культурных и общественно-значимых мероприятиях: международные конференции, форумы, симпозиумы, конгрессы и т.д.;

2. Привлечь общественные и иные неправительственные организации (НПО) с участием международных экспертов в области природоохранной деятельности к активной позиции и поддержке предложения по сохранению целостности и природного разнообразия неустойчивых и чувствительных ко внешним воздействиям аридных экосистем Казахстана.

Результатом этих мероприятий должна стать разработка рекомендации для включения в международные списки водных объектов, как природных комплексов, нуждающихся в особой международной охране. Прежде всего, на следующих приоритетных речных бассейнах:

1. Иле-Балкашский трансграничный бассейн.

Бессточное аридное озеро в Балкаш-Алакольской котловине, одну из крупнейших озер мира – озеро Балкаш (рис.1) с богатой флорой (тугайные леса, туранга и т.д.) и фауной (розовый пеликан, фламинго и т.д.) и естественной саморегуляцией водно-солевого режима, которую можно определить в ряд уникальных озер мира, следует:

- Признанное «географическим парадоксом» озеро Балкаш повысить на новый международный уровень с придачей ему особого международного статуса – объекта Всемирного природного наследия *UNESCO* – «озера-заповедника» (на подобие озеру Байкал, Россия).

Рисунок 1. Озеро Балкаш (фото авторов, 2014 г.).

2. Ертисский трансграничный бассейн.

Со строительством плотины на реке Ертис – Буктырминского водохранилища многолетнего регулирования в 1960-е годы – проточное озеро Жайсан (Зайсан) признана составной частью водохранилища, тем самым «утратил» природный статус самостоятельного водоема. Дальнейшие лимнологические исследования были приостановлены.

Плотинное регулирование лишило природные комплексы естественного берегового регулирования руслового стока и ее водоотдачи. Нарушился естественный режим и условия затопления уникальных лугов и заболоченных участков пойменной части реки Ертис.

Подпор, созданный Буктырминской плотиной, находится на расстоянии более чем в 230 км от озера Жайсан, а так называемый исток Ертиса (не Кара Ертиса, выход из озера Жайсан) имеет узкую горловину русла шириной 1500 м. Созданная плотина оказала достаточный подпор приподняв уровень озера Жайсан более чем на 5,0 м. от ее естественного состояния, а площадь увеличилась в 2 раза. В некотором смысле, создание водохранилища, улучшило интенсивность внутренних водообменных процессов, протекающих в озере. Однако в маловодные годы, колебания его береговой линии на сотни метров, которые происходят в текущих условиях [8] и ожидаемое увеличение водозабора в КНР безусловно несет большой экологический риск для озера и его экосистемы. В силу морфологических особенностей озеро Жайсан является природным индикатором экологического состояния Верхне-Ертисского бассейна.

С определенной уверенностью можно принять, что озеро Жайсан находясь под влиянием Буктырминского водохранилища не утратил свои природные свойства, как естественный комплекс. Отсюда:

– Озеро Жайсан (тектоническое по генезису), находящееся в подпоре на расстоянии более 230,0 км от Буктырминской плотины, рассматривать как естественный самостоятельный водоем, каким оно и было до строительства плотины;

– Озеро Жайсан, как один из естественных компонентов гидросферы, признать уникальным внутренним водоемом Зайсанской впадины;

– Обширную внутреннюю дельту реки Кара Ертис – низменный участок (около 50,0 тыс. га) (рис.2) до впадения в озеро Жайсан – признать объектом Всемирного природного наследия *UNESCO* (на подобие «Дельты Дуная», Румыния);

Рисунок 2. Дельта реки Кара Ертыс (фото авторов, 2018 г.).

– Пойменная часть долины реки Ертыс (площадь более 300,0 тыс. га: пойменные луга, леса, болотная растительность, пойменные озера и т.д.) с ее акваторией – географический ландшафт с уникальным природным комплексом с богатой флорой и фауной – включить во всемирный список *Ramsar* (*The Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat*) водно-болотных угодий международного значения (на подобие «Поймы реки Днепр», Беларусь) (рис.3).

Рисунок 3. Пойменная часть долины реки Ертыс в районе г. Павлодар (снимок Google earth, 2019 г.).

Заключение. Устойчивость взаимосвязанных компонентов природы (климат, вода, растительность, почва и т.д.) участвующих в формировании

поверхностных вод (озера, реки, болота и т.д.) образуют единый природный комплекс формируя водный фонд Казахстана, которые играют ключевую роль в обеспеченности водными ресурсами в контексте национальной безопасности страны и в достижении Целей устойчивого развития.

Таким образом, придание или повышение международного статуса природным комплексам (озеро Балкаш, Жайсан, пойма Ертиса, дельта Кара Ертис), находящимся в критически-уязвимом положении позволят иметь международную охрану и защиту, как не менее важный инструмент регулирования водных отношений и предотвращения глубоких деградаций или же утраты всемирно-значимых природных объектов аридных зон, имеющих глобальное значение для устойчивой экосистемы Земли.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Water for a Sustainable World. The United Nations World Water Development Report, 2015. 139 p. [Электронный ресурс]: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1711Water>
2. С.К. Алимкулов, А.А. Турсунова и др. Ресурсы речного стока Казахстан. Гидрометеорология и экология, - Алматы, 2018. №3. С. 80- 94.
3. Население Республики Казахстан. 2 том, Агентство РК по статистике. Астана, 2011.
4. Численность населения Казахстан. 2019. [Электронный ресурс]: <https://kazpravda.kz/uploads>.
5. «Вода как источник будущего развития Казахстана», [Электронный ресурс]: http://www.kap.kz/upload/files/98341_774805_08.pdf
6. Nature-Based Solutions for Water. The United Nations World Water Development Report, 2018. P.11
7. «Россия и Китай: главное». [Электронный ресурс]: www.sinorusfocus.com/p/4172.html
8. Савинкова О.В. О взаимосвязи гидрологического и гидрохимического режимов Бухтарминского водохранилища. Гидрометеорология и экология, - Алматы, 2013. С.133

АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ.

Сулкеева А. Ж.

aria_82astana@mail.ru

Нұр-Сұлтан қаласы №56 мектеп-лицейі

Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТны қолдану, коммуникативті қарымқатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерін қолдану екенін жақсы білеміз. Осы орайда біздің қоғамымыз дамудың жаңа кезеңі - ақпараттық кезеңге толықтай көшкенін электронды журналдар, білім парталдары, онлайн сабақ беру, т.б көз жеткізуге болады. Компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ақпараттық коммуникациялық технологиялар мұғалім қызметінің барлық саласына кірігіп, оның табиғи ортасына айналып отырғанын әр ұстаз жақсы түсінеді. Қазіргі кезде білім кеңістігін заманға сай ақпараттық технологияларсыз елестету мүмкін емес екенін толық түсінеміз.

(АКТны қолданып видео арқылы жоба жасау және kahoot ойыны)

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды ағылшын тілі үйретуде қолданудың негізгі мақсаттары: тілді үйренуге деген уәждің (мотивацияларының) артуы, тілдік компетенцияларды дамыту, өзге тілдегі мәтіндерді түсініп оқи білу, сондай-ақ лингвистикалық білім көлемінің (сөздік қорының) артуы, тілін үйреніп жатқан елдің әлеуметтік, тарихи, мәдени құрылымы туралы білімнің толығыуы, ағылшын тілін өз бетімен үйренуге ынтасын арттырып, даярлық пен қабілеттілікті дамытуға арналған орта тудыру.

Мен осы жаңартылған білім беру бағдарламасының бір ерекшелігі қолжетімді АКТның кез-келген түрін (ұялы телефон) қолданып, нәтижелі сабақ беріп жүрген ұстаздардың бірімін, коммуникативті қарымқатынасқа түсетін орта жасауға өзімді де, алдымда отырған білім алушыларды да дағдыландым, жеке, жұппен және топта жұмыс жасауды екі викториналық бағдарлама Quizizz.com және quizlet.com бағдарламалармен жұмыс жасау арқылы үйреттім. Осы ойын бағдарламаларының бірі Quizizz.com білім алушыларға:

- оқу және оқу процесін қолдану;
- ойындар мен викториналар өткізу;
- жарыстар ұйымдастыру;

- тест өткізу;
- үй тапсырмасын тексеру;
- әр оқушының нәтижесін бақылау;
- әр оқушыға автоматты түрде кері байланыс орнату сынды жұмыстары жасауға таптырмас мүмкіндік екені анық.

(7 «В» сыныбында quizlet.com бағдарламасымен жұмыс)

Ағылшын тілін үйрену барысында жаңа технологияларды қолдана отырып, жазу, тыңдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда жақсы жетістіктерге жетуге болады. Ал енді психологиялық жағына келетін болсақ, қазіргі уақыт ағымындағы білім алушылардың әрқайсысының үйлерінде әдетте көптеген ойындары бар компьютерлер, ноутбуктар, смартфондар, видеолар мен телевизор бар болғандықтан, олар қоршаған ортаны осындай тәсілмен қабылдауға үйренгені анық. Жаңа технологиялардың мүмкіндіктері оқушыларға оқу бағдарламаларын оқып, ағылшын тіл үйренуде де сәтті қолданылатынын түсіндіруге мүмкіндік беріп, шығармашылық белсенділікті дамытуға, пәнге деген қызығушылықты арттыруға, тыңдау мен сөйлеу дағдыларын үйренуге ең жақсы жағдайларды жасауға әсер етіп, нәтижесінде сапалы білім алуын қамтамасыз ететіні ақиқат.

Былтырғы оқу жылында Classdojo бағдарламасымен өзім сабақ беретін бастауыштың 2 және 3 сыныптарында жұмыс жасдым, ол оқушыларға арналған әдемі, қауіпсіз және қарапайым коммуникациялық бағдарлама болғанымен оқушылар өздерін сипаттайтын мультимедиялық кейіпкерлерін таңдап, сабаққа тиісті дискриптор құрып, уақытқа жұмыс істеп, бағдарлама арқылы топқа бөлініп, сабақ барысында оқушыларды түгендеп, үй тапсырмаларын онлайн режимінде орындап, шығармашылық жұмыстар жасап және ұпай сандары арқылы сабаққа кері байланыс жасап үйренген болатын.

(2 «А» сыныбында Classdojo бағдарламасымен жұмыс)

Жаңа лексиканы есте сақтауға көмектесетін көптеген әдістер бар, бірақ суреттер арқылы сөздерді үйрену әдісі әлі де ең тиімді болып саналады. ХХІ ғасырда білім алушыларға жаңа сөздерді кез-келген уақытта, кез-келген жерде үйрету мүмкіндігі мол екенін ескеру керек, суреттер арқылы есте сақтаудың тамаша бағдарламаларының бірі quizlet.com. Осы бағдарлама арқылы сіз жаттығу режимін орнатуға және үйренген сөздерді тексеруді басқара аласыз, тексеру түрі жазбаша, ауызша, тест немесе викториналық сұрақтар түрінде болуы мүмкін. Бұл мұғалім үшін үлкен, таптырмас мүмкіндіктердің бірі. Себебі мұғалімдер басқа пайдаланушылар жасаған дайын оқу материалдарын осы жерден таба алады, ойынды тікелей эфирде іске қоса алады, мұғалімдер сабақ барысында қолданған лексиканы жаттау үшін оқушыларды сабақтан тыс уақытта қолдануға сілтеме арқылы мүмкіндік береді. Кез-келген жұмыс түрлері: «Термин-аударма», «термин-сурет», «термин-анықтама» карточкаларына қосымша, мысалы: Syn «синонимдік термин», «антонимдік термин», «фразалар / идиомалар» Word «сөзжасау» тағы сол сияқты түрлендіріп, тапсырманы қиындатып, саралап беруге болатынын ескерген жөн.

«Баланың ынтасын арттыру үшін оқытылатын нәрседі бір жаңалық болуы керек» деп Ж. Аймауытов айтқандай әр сабақты жаңаша түрде өтуге ұмтылу қажеттігі туындайды. АКТ - ны әр мұғалім өз сабақтарына пайдалана отырып, оқушылардың білім, білік дағдыларын қалыптастыруға қызығушылығын арттырып, логикалық ойлау қабілетін дамытуға болады. Мұғалім мен оқушылардың шығармашылық ізденісіне мол мүмкіндік ашып, алған білімдерін өмірде қолдана білуге тәрбиелеу біздің басты міндетіміз.

(4 «Б» сыныбында quizlet.com бағдарламасымен жұмыс)

Методикалық тәжірибе жинақтау мен зерттеу барысында мектепшілік «10 үздік идея» - атты пән бірлестіктерінің ұйымдастыруымен өткен семинарларға қатыстым, жаңа идеялардың басым көпшілігі АКТны сабақта тиімді қолданудың түрлері болды. Өз сабақтарымызда оқулыққа арналған CD, DVD, eBook, Interactive Whiteboard Software, Teacher's Multimedia Resource Pack әдістемелік құрылғылармен, көрнекіліктерді қолдануды әдетке айналдырсақ та, оқушы өздігімен онлайн режимінде жұмыс істей алатын бағдарламалар әлде қайда нәтижелі екенін ескерген жөн. Мен сабақ беретін сыныптардың басым көпшілігінде жоғарда аталған екі бағдарламаға бірнеше викториналық сұрақтар құрастырған едім, осы сілтемелер арқылы Express Publishing баспасының Smiles 3 және Smiles 4 оқулықтарының барлық тарауларына арналған викториналық сұрақтармен ойындарls өз сабақтарыңызға қолдана аласыздар. [<https://quizizz.com/admin/quiz/5e4e303dcd131b001b9593a4/smiles-4-healthy-world>], [<https://quizlet.com/491535383/smiles-3-unit-1-animals-flash-cards/>].

Алғашқыда алдын-ала слайд түрінде жасалған сабақтың мүмкіндіктері де молшылық екенін байқағанбыз, ал техниканың түрі, сапасы мен қызметі түрленген сайын өзгеруге ұмтылуымыз керек. Мұның барлығы да мұғалімнің шеберлігіне, ізденімпаздығына байланысты деп есептеймін. Мысалы, деңгейлік үлестірмелі тапсырмаларды оқушыларға ұсынатын болсақ, бірінен екіншісіне ауысқанша біраз уақытты қажет етеді. Ал оларды интерактивті тақтаға алдын ала енгізіп, онлайн режимінде қолдансаңыз сабаққа деген ынталары артып, бәсекеге түсу қабілеттері артады.

Ақпараттық –коммуникациялық технологияны оқу тәрбие үрдісіндегі қолдану оқытушының өз мамандығына қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырады деп сенемін.

Алдағы уақыттарда ұстаздар қауымы әрдайым ақпараттық технологияларды сабақтарына кіріктіре отырып өтуде оқушылардың ағылшын тілінде сөйлеу қабілеттерін қалыптастырады деген ойдамын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа жолдауы.

2. Г. Исаева, Шет тілі сабағында инновациялық технологияларды қолданудың кейбір ерекшеліктері. «Жаңа тұрпатты мұғалім дайындаудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми конференцияның материалдары. Мектептегі шет тілі, 2011ж. №3

3. С. Т. Мұхамбетжанова, Ж. Ә. Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасау. Әдістемелік құрал.-Алматы, 2008ж.

4. Г. Байтилеуова, «Ақпараттық технологиялардың тиімділігі». Қазақстан мектебі. 2008 ж. №6

5. С. Шолпанбай Білім беру жүйесінде жаңа технологияларды пайдалану заман талабы. Мектептегі шет тілі, 2010ж. №3

6. Мұғалімге арналған нұсқаулық (мектептегі мұғалім көшбасшылығы).

REAL-TIME STUDIES OF ANIMAL AND PLANT PRODUCTS FOR THE PRESENCE OF GENETICALLY MODIFIED OBJECTS BY POLYMERASE CHAIN REACTION

A.Taipova, Ph.D doctoral student KazNAU

K.Alikhanov, Ph.D, associate professor

A.Mankibayev, Candidate of veterinary sciences, associate professor

B.Kulatayev, Candidate of agricultural sciences, associate professor

K.Umbetzhanov, Master of Veterinary Sciences, Assistant

mr.kuantar87@mail.ru

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Genetically Modified Organic (GMO) is an organism whose genotype has been artificially altered using genetic engineering methods. The main type of genetic modification at present is the use of transgenes to create transgenic organisms. In agriculture and food industry, GMOs are understood to mean only organisms modified by the introduction of one or more transgenes into their genome. The emergence of genetically modified organisms (GMOs) on the food market several years ago, and the demand for more accurate and reliable methods for detecting foreign (transgenic or pathogenic) DNA in edible plants, were the driving force for introducing real-time PCR as a research method in plant cultivation. The qualitative determination of GMOs is based on the identification of genetically modified (GM) regulatory sequences of the 35S promoter and NOS terminator [1].

Earlier, in message to the people, the Head of State instructed the government to develop drought tolerant and genetically modified cultures. Nursultan Nazarbayev noted that the population is not sufficiently informed about genetically modified organisms and therefore fears their consumption, while the need for the development of GMOs in Kazakhstan is undeniable [4]. The Ministry of Agriculture reported that the cultivation of genetically modified crops will increase the efficiency of the use of resource-saving technologies, but the productivity of GMOs in Kazakhstan remains in question, since most of the varieties created are adapted to a temperate climate, and not to sharply continental.

Admission of unmarked GM products to the global food market as a result of the unregulated status of GMOs at the post-marketing stage, in addition to violations of consumer rights, poses a serious problem in assessing the safety of GMOs, which should be carried out taking into account the requirements of the legislation of importing countries [2].

Therefore, control over the turnover of GMOs today is one of the most pressing topics of great political significance. This dictates the need for countries, including Kazakhstan, to develop their own systems of state post-registration monitoring of GMOs [3].

Polymerase chain reaction (PCR) is an experimental method of molecular biology, allowing achieving a significant increase in small concentrations of certain nucleic acid fragments (DNA) in biological material. For the analysis, 22 samples of food products were taken 6 items of boiled sausages and 6 types of corn. (Table-1)

Table-1. Selected samples for PCR in the " Real time " mode

№	Name	Manufacturer	Country
1	Corn Bonduelle	LLC "Bonduelle-Kuban"	Krasnodar, Russia
2	Corn Tablecloth self-harvesting	Sun sweet	Thailand
3	Corn Naturela	LLP BELIZ	Astana, RK
4	Corn Lorado	IE "Lorado "	Thailand
5	Corn Harvest	IE "Bazaar "	Astana, RK
6	Corn Heinz	LLC "TEHADA"	Krasnodar, Russia
7	Veal Sausage	OJSC Brest Meat Processing Plant	Moscow
8	Sausage Special	OJSC " Tsaritsino "	Kostanay, RK
9	Sausage Tender	OJSC " Tsaritsino "	Kostanay, RK
10	Beef Sausage	Mikoyan CJSC	Moscow, Russian
11	Doctor's sausage	LLC Meat Processing Plant Pavlovskaya Sloboda	Astana, RK
12	Doctor's sausage	JSC " Mortadel "	Uralsk, RK
13	Doctor's sausage	CJSC MZ S-Ostankino	Russia, RF
14	Sausage Milk	Mikoyan CJSC	Moscow, Russian
15	Sausage Milk (Klinsky)	OJSC Klinsky Meat Processing Plant	Russia, RF
16	Sausage Milk	LLC Pavlovskaya Sloboda	Astana, RK
17	Sausage Milk	CJSC MZ S-Ostankino	Moscow, Russian Federation
18	Doctor's sausage	OJSC " Tsaritsino "	Moscow, Russian Federation
19	Corn Globus	Baeduel OJSC	Kuban, Russian Federation
20	Halal Sausage	IE "Dostar"	Taraz , RK
21	Special sausage with bacon	Mikoyan CJSC	Moscow
22	Royal Sausage	IE "Dostar"	Astana, RK

Sampling is carried out in accordance with the methodological documents establishing the procedure for sampling for homogeneous groups of food products: GOST 5904-82, 9163-90, 12292-2000, 10852-86, 13979.0-86, 26313- 84, 26312.1-84, 9792- 73, 7631-85 Figure-1.

Figure -1. Sampling for real-time PCR

For the preparation of samples used disposable polypropylene tubes, mortars and pestles, pretreated with a chrome mixture and flambé tools - tweezers, scalpels, scissors. Samples of dry granular and bulk products were taken in a mortar of 3-5 g and ground with a pestle to a homogeneous state. Samples of dense products (raw or cooked) weighing 3-5 g were placed in a mortar, crushed with scissors, then rubbed with a pestle to a homogeneous state. Samples of starch consistency products weighing 100-300 mg were placed in disposable plastic tubes and 1 ml of physiological saline was added. For the analysis, 30-100 μ l of sample was used. Samples of liquid consistency were collected by automatic micro - dispensers with disposable tips in disposable polypropylene tubes. For analysis, 30-100 μ l of sample is required. DNA was extracted from the homogenates and suspensions obtained.

PCR was carried out according to our own developed program, in automatic mode on a gradient amplifier, model QuantStudio5, manufactured by Applied Biosystems, USA. As a matrix for the qualitative determination of GMS (genetically modified source) isolated and purified DNA from heat-treated and native products was used.

The DNA extraction kit has two protocols. The first DNA extraction protocol was developed for sensitive selection of animal and plant DNA according to the rules (EC) 1169/2011 and for DNA extraction from material in which the presence of PCR inhibitors is high. The second DNA extraction protocol is designed to isolate plant DNA from deep processed food and feed. According to this protocol, potentially present PCR inhibiting substances are effectively removed with additional steps to bind and wash DNA. In our case, the second protocol was used for DNA extraction. For the amplification, the SureFood GMO SCREEN 4plex 3S / NOS / FMV + IAC reagent kit was used having the following composition: 2x Reaction mixture (1.1 ml) (Code 1), 1x Taq polymerase (11 μ l) (Code 2), 1x Positive DNA control (200 μ l) (Code 3).

The proposed methods of setting PCR in comparison with the methods recommended by MUK 4.2.1902-04 do not need to be put on the second round of amplification with previous amplification products. As a result, possible contamination is sharply reduced, since previous amplification products are the main cause of false positive results. PCR testing in one round reduces the time spent for the qualitative determination of GMS by 1.5-2 hours.

According to the results of the study 22 samples of food products were selected, namely 16 types of boiled sausages and 6 types of corn. DNA was isolated from selected products. DNA from the samples had an average concentration in the region of 50 ng / μ l and a frequency of 260/280 nm equal to 1.8. (Table-2)

Table – 2. Concentration and frequency of DNA obtained from test samples.

№	Name	Manufacturer	Country	Concentration, ng/ μ l	Frequency 260/280 nm
1	Corn Bonduelle	LLC "Bonduelle-Kuban"	Krasnodar, Russia	43	1.8
2	Corn Tablecloth self-harvesting	Sun sweet	Thailand	74	1.6
3	Corn Naturela	LLP BELIZ	Astana, RK	15	1.9
4	Corn Lorado	IE "Lorado "	Thailand	23	1.7
5	Corn Harvest	IE "Bazaar "	Astana, RK	10	1.8
6	Corn Heinz	LLC "TEHADA"	Krasnodar, Russia	112	1.8
7	Veal Sausage	OJSC Brest Meat Processing Plant	Moscow	69	1.9
8	Sausage Special	OJSC " Tsaritsino "	Kostanay, RK	80	1.5
9	Sausage Tender	OJSC " Tsaritsino "	Kostanay, RK	152	1.6
10	Beef Sausage	Mikoyan CJSC	Moscow, Russian	71	1.6
11	Doctor's sausage	LLC Meat Processing Plant Pavlovskaya Sloboda	Astana, RK	41	1.8
12	Doctor's sausage	JSC " Mortadel "	Uralsk, RK	124	1.7
13	Doctor's sausage	CJSC MZ S-Ostankino	Russia, RF	105	1.7
14	Sausage Milk	Mikoyan CJSC	Moscow, Russian	114	1.8
15	Sausage Milk (Klinsky)	OJSC Klinsky Meat Processing Plant	Russia, RF	37	1.8
16	Sausage Milk	LLC Pavlovskaya Sloboda	Astana, RK	68	1.8

17	Sausage Milk	CJSC MZ S-Ostankino	Moscow, Russian Federation	30	1.7
18	Doctor's sausage	OJSC " Tsaritsino "	Moscow, Russian Federation	12	1.9
19	Corn Globus	Baeduel OJSC	Kuban, Russian Federation	7	1.8
20	Halal Sausage	IE "Dostar"	Taraz , RK	19	1.8
21	Special sausage with bacon	Mikoyan CJSC	Moscow	47	1.8
22	Royal Sausage	IE "Dostar"	Astana, RK	91	1.7

According to the results of the analysis of the content of GMOs in the studied products, the following results were obtained:

- In 4 samples of boiled sausage from 16, GMO was detected (promoter 35S and terminator NOS);

- In 1 sample of corn from 6, GMO was also detected (promoter 35S).

A sample is considered positive in terms of appropriate parameters (35S / NOS / FMV) if the DNA sample showed amplification in the corresponding channels and the internal signal of the samples showed amplification in the VIC / HEX channel. A sample is considered negative by the appropriate parameters (35S / NOS / FMV) if the DNA sample did not show amplification in the corresponding channels and the internal signal of the sample (VIC / HEX) is positive

LITERATURE

1. Genetically Modified Food Sources: Safety Assessment and Control, Ed. V.A. Tutellan. - M.: Publishing House of the Russian Academy of Medical Sciences, 2013. - 444 p.

2. Popova M.Yu., Bulygina E.S., Kuznetsov B.B., Zharinov A.I., Rogov I.A., Skryabin K.G. Determination of the content and isolation of PCR-suitable DNA from commercial preparations of soybean processing // Biotechnology, Moscow, 2003, No. 2, p. 86-94.

3. Kozybaev A. Nabiyeu JS, Yakiyaeva MA [and others] POLYMERASE CHAIN REACTION OF REAL TIME (RT PCR) - METHOD INTENDED FOR DETECTION // Innovations in Science: Coll. Art. on mater. XXXVIII Intern. scientific-practical conf. Number 10 (35). - Novosibirsk: SibAK, 2014.

4. Gunzburg A.L., Naroditsky B.S. Approaches to the biosafety assessment of genetically modified microorganisms used in food products // Collected Works of the 7th All-Russian Congress "Healthy Nutrition of the Population of Russia" Moscow, 2003, p. 123-124.

АНАЗАКИДОЗБЕН ЗАҚЫМДАНҒАН БАЛЫҚТАРДЫ ВЕТЕРинариялық санитариялық бағалау

Тоқтасын Г. 2 курс магистранты,
Жумагелдиев А.А., в.ғ.к., профессор,
Рожаев Б.Г. в.ғ.к., қауым.профессор,
Манкибаев А.Т. в.ғ.к., қауым.профессор
akil_275@mail.ru

НАО «Казакский национальный аграрный университет»

Түйін. Аталған мақалада, Алматы қаласы ішкі сауда объектілерінде сатылатын әртүрлі балық сынамаларын Аназакидоз дернәсілдерімен зақымданған балықтарға ветеринариялық санитариялық баға берілген. Орташа сынамаларын іріктеп алу МЕМСТ 31339-2006 сәйкес жүргізілді. Балық сынамаларын анықтау сезімдік көрсеткіштер бойынша, бактериоскопиялық зерттеу, рН ортасын анықтау әдістерімен жүргізілді. Қайнату сынамасын қою нәтижесінде, Anisakis дернәсілімен зақымданған (Минтай 7-8, майшабақ 15-41, мойва 4-8) балықтарды тағамға пайдалану жарамсыз деп танылды. Anisakis дернәсілдерімен (10-14) майшабақтар инвазияланғанда бұлшықет ұлпасы ақшыл-қоңыр сарғыштау реңкпен люминисценттелді. Сондай-ақ, бактериоскопия зерттеу нәтижесі бойынша, майшабақтардың 15-41, ақсерке 15-27, минтай 7-8 Anisakis дернәсілдерімен зақымданған балықтарда, бұлшықеттің терең қабатынан 30-40 дейін микробтар анықталып, балықтар балауса емес деген ветеринариялық санитариялық баға берілді.

Кілт сөздер: Аназакидоз, гельмонтоз, инвазия, рН көрсеткіші, бактериоскопия.

Кіріспе. Балық және балық өнімдерінде адам өмірі үшін алмастырылмайтын барлық қажет аминқышқылдар мен полиқанқыпаған май қышқылдары теңдестірілілген мөлшерде кездеседі. Бірақ та кейбір жағдайда балық және балық өнімдері адам, сонымен қатар үй жануарлары мен жабайы жануарларда ауру тудыруы мүмкін [1].

Әлемнің әр түрлі мұхит аудандарынан балықты тасымалдау тоғышарлармен ластану қауіптілігін өсірді – бұрындары жиі тіркелмеген гельминтоздар қоздырушылары. Ортақ зерттеулер нәтижесінде ең алдымен адам денсаулығы үшін қауіпті балықтарда тоғышарлық тіршілік ететін нематода туыстастығының Anisakidae балаңқұрттарының 3 түрі: Anisakis simplex, Pseudoterranova decipiens и Contracaecum osculatum, адам үшін қауіпті шартты түрде анизакидоз деп аталатын тоғышарлар [2].

Анизакидоздың балаңқұрттары жиі балықтардың құрсақ қуысының кілегейлі қабықтарында және балықтардың ішкі ағзалары – ішектерде, жыныс мүшелерінде, бауырда, сонымен қатар бұлшықетте (балық денесінің орталық жағында, арқа бұлшықеттерінде сирегірек) кездеседі. Анизакидоздың экономикалық мәселесі анизакидоздың балаңқұрттарымен зақымдалған балықтардан, шаянтәрізділерден, моллюскалардан тұратын кең көлемді өнімдерді тәркілеу қажеттілігіне келіп тіреледі. Мысалы, зақымдалған балықтың (минтай, треска) деликатесті шикізатының – бауырдың кең ауданын

зақымдалғанын көруге болады, қатты инвазия салдары балықты консерві өндірісіне жарамсыз етеді. Балықтарды бірнеше түрінің немесе популяциясының анизакидоз балаңқұрттарымен зақымдануы, балықтарды тағам өндірісіне қолдануға жарамсыз етеді, соның салдарынан экономикалық шығын өседі [3].

Анизакид балаңқұрттарының балық және балық өнімдерінде тірідей кездесуі адам мен жануарлар үшін өте қауіпті. Сондықтан, паразитарлық аурулардың көзі болып табылатын балық және басқа теңіз жануарларынан жасалатын тағам өнімдері мен жануарларға арналған азықтардың сапасын бақылауды күшейту, ең алдымен балық және балық өнімдерінің анизакидоз кезінде ветеринариялық-санитариялық сараптау мен оларға ветеринариялық-санитариялық баға беру мәселесін шешу болып табылады [4].

Зерттеу әдістері мен материалдары. Зерттеу объектісі ретінде Алматы қаласы ішкі сауда объектілерінде сатылатын әртүрлі балық сынамалары алынды.

Орташа сынамаларын іріктеп алу МЕМСТ 31339-2006 сәйкес жүргізілді. Балық сынамаларын анықтау сезімдік көрсеткіштер бойынша, бактериоскопиялық зерттеу, рН ортасын анықтау әдістерімен жүргізілді [5].

Сезімдік көрсеткіштері бойынша - балықтың үлгілерінің жай-күйіне назар аударылды (таразы, көз, грифтер жағдайы). Саусақты матаның қалыңдығына бұлшықетке басу арқылы консистенциясы анықталады. Сыртқы сараптама кезінде балықтың иісі анықталды.

Компрессорлық зерттеу. Зерттеудің осы түрін жүргізу үшін ұзындығы 1 см және 2-3 мм қалың тіндердің және органдардың белдіктерін кесу қажет болды. біз компрессоріум бойынша немесе шыны 6x12 см Екі жолақтағы арасындағы қойғызды үлгілерді дайындау кейін, mikroskopіum, содан кейін қабатының ашықтығын жазық. Бұлшық еттері зерттеліп, бойлық немесе көлденең жолақтарға бөлініп, микроскоп астында тексеріледі.

Личинкалардың өміршеңдігін анықтау. 0,5% физиологиялық ерітінді 100 мл, 35% беріктік 0,75 мл тұратын ((жылауық бастап) балық тіндер мен органдардың алдын ала қыздырылған (38 ° C) физиологиялық ерітінді, сондай-ақ жасанды асқазан сөлінің орналастырылған plerocercoids алынған тұз қышқылының ерітіндісі, 0,5 г пепсин). Содан кейін личинка магнитті шыныдан жасалған личинкаларды байқап, инекциялық инені ынталандырды. Тіпті личинкалардың әлсіз қозғалыстары пирокерсоидтардың өміршең екенін көрсетеді. Балық органдарының личинкасы бақылаған кезде ұлпаның қалдықтарынан үлкейген шыныда босатылады. Нәтижесінде бұлшықет тіндері мен өлі личинкалар қызғылт түске айналуы керек, ал тірі личинкалар боялмауы керек.

Зерттеу нәтижелері.

Кесте -1 Минтай балығының 1-ден 2 Anisakis дернәсілімен зақымданған бұлшықеті мен ішкі органдарын сезімдік көрсеткіштері бойынша зерттеу

Тіндер мен ішкі органдардың атауы	Көрсеткіштер	
	Табиғи жарықтандыру	УФ-жарықтандыру

Денесінің беткейі	Арқасы жасыл реңгі, қырлары күміс түсті	Әлсіз сұрғылт, күлгін реңпен
Бұлшықетін кесіп қарағанда	Ақ	Ақшыл күлгін реңпен
Желбезектері	Күңгірт-қызыл	Қара қошқыл
Көздері	Мөлдір, қан құйылмаған	Қара қошқыл

Anisakis дернәсілдерімен (10-14) майшабақтар инвазияланғанда бұлшықет ұлпасы ақшыл-қоңыр сарғыштау реңкпен люминисценттелді. Минтайдың (7-8), мойваның (4-8) инвазиялануында бұлшықет түсі интенсивті қоңыр күлгін реңкпен люминисценттелді. Барлық зерттелген сынамалардың көздері мен желбезектері люминисценттелмеді.

Балықтардың сапасын қайнату әдісімен зерттеу нәтижелері. Минтай балығының 1-ден 2, майшабақтың (10-14), кішкентай теңіз балығы (скумбрия) (6-10) Anisakis дернәсілімен зақымдануында, балық бұлшықеті сорпасы мөлдір, жағымды, хош иісті, балықтың сорпа иісіне тән, сорпа бетінде май тамшылары анықталды. Минтай балығының (7-8), майшабақтың (15-41), мойваның (4-8) Anisakis дернәсілімен зақымдануында, балық бұлшықеті сорпасы күңгірт-қошқыл түсті қауыздармен, жағымсыз иісті, сорпа бетінде май тамшылары жоққа тән. Зерттеу нәтижесі бойынша Anisakis дернәсілімен зақымданған (Минтай 7-8, майшабақ 15-41, мойва 4-8) балықтарды тағамға пайдалану жарамсыз деп танылды.

Кесте - 2 Инвазиялану деңгейіне байланысты рН көрсеткіші

Балық түрі	Инвазиялану деңгейі	рН көрсеткіші
Минтай	1-2	7,5
Минтай	6-9	8,2
Майшабақ	12-15	7,55
Майшабақ	13-19	7,7
Майшабақ	28-39	8,2
Мойва	зақымданбаған	7,4
Мойва	5-7	7,6

Кестедегі мәліметтерге сүйенетін болсақ, инвазияланған балықтардың көрсеткіштері сілтілі ортаға қарай ауытқып, балықтың сапасын төмендетіп, онда патологиялық өзгерістер бар екендігіне көз жеткізілді, гельминттер уытты заттар бөліп, ағзаның ұлпасына зиянды әсер етіп, уытты заттардың жиналуын күшейтеді.

Кесте - 3 Бактериоскопия нәтижелері

Балық	Anisakis дернәсілдерім ен ластану деңгейі	Беткі қабаттың бактериоскопиясы	Тереңгі қабаттың бактериоскопиясы	Балаусалық деңгейі

майшабақ	10 - 20	30-50	15	Күдікті балғын
ақсерке	1 - 4			
минтай	1 - 2			
майшабақ	15 - 41	100 и более	30-40	Балғын емес
ақсерке	15 - 27			
минтай	7 - 8			

Жоғарыдағы зерттеулер көрсеткендей, майшабақтардың 15-41, ақсерке 15-27, минтай 7-8 Anisakis дернәсілдерімен зақымданған балықтарда, бұлшықеттің терең қабатынан 30-40 дейін микробтар анықталды, ал беткі қабатынан алынған жұғындыларда 100 ден аса микробтар анықталды. Препарат тұнық боялып, шыныда көптеген бұлшықет тіндерінің қалдықтары анықталып, бұл балықтар балауса емес деген ветеринариялық санитариялық баға берілді.

Қорытынды. Қорыта келгенде, Зерттеу объектісі ретінде Алматы қаласы ішкі сауда объектілерінде сатылатын әртүрлі балық сынамаларын Аназакидоз дернәсілдерімен зақымданған балықтарға ветеринариялық санитариялық баға берілді. Сезімдік көрсеткіштері бойынша зерттеу нәтижелері, Anisakis дернәсілімен зақымданған (Минтай 7-8, майшабақ 15-41, мойва 4-8) балықтарды тағамға пайдалану жарамсыз деп танылды. Сондай-ақ, бактериоскопия зерттеу нәтижесі бойынша, майшабақтардың 15 – 41, ақсерке 15 – 27, минтай 7 – 8 Anisakis дернәсілдерімен зақымданған балықтарда, бұлшықеттің терең қабатынан 30-40 дейін микробтар анықталып, балықтар балауса емес деген ветеринариялық санитариялық баға берілді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жумагелдиев А.А., Ромашев К.М., С. Кырыкбайулы. Ветеринариялық санитариялық сараптау. Алматы 2018. «Айтумар».
2. Гаевская А. В. Анизакидные нематоды и заболевания, вызываемые ими у животных и человека / А. В. Гаевская // Севастополь: ЭКОСИ-Гидрофизика, 2005. – 223 с.
3. Шабдарбаева Г.С., Абдыбекова А.М., Шапиева Ж.Ж.//Антропозоозы и меры их профилактики в Республике Казахстан, Алматы. - 2012.-104 с.
4. Горохов В.В. Анизакидоз - сложная экологическая проблема /В.В.Горохов. //Ветеринария. - 1999. - №5 - С. 7-14.
5. ГОСТ 31339-2006 Рыба, нерыбные объекты и продукция из них. Правила приемки и методы отбора проб

ЭХИНОКОККОЗБЕН АУЫРҒАН ҚОЙ ЕТІН ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ- САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ

Турабеков М.Р., в.ғ.м., ассистент,
Ромашев К.М., в.ғ.к., қауым.профессор,
Казтаева Б.К., в.ғ.м., аға оқытушы,
Толымбекова А.Б., в.ғ.м., ассистент,
Шамгунов Н.А., в.ғ.м., ассистент
turabekov.m@mail.ru.

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., ҚР.

Андатпа. Мақалада «Жаңа Ақ-Бұлақ» ішкі сауда объектісіне сату үшін әкелінген қой ұшалары негізінен жоғары қондылықты (80%). Сезімдік көрсеткіштері жоғары, балауса етке тән. Бауырда және өкпеде эхинококкоз көпіршіктері болуына байланысты, бауыр және өкпе утильге жіберілді. Қой ұшасы сатуға шектеусіз жіберілді, жалпы тексерілген 5 ұшаның 1 эхинококкозбен зақымдалғаны анықталды. Ауыл шаруашылық малдар гельминтозының ішінде Қазақстанда қой және ірі қара арасында кен тараған эхинококкоз көрнекті орын алады. Инвазиясы жиі-жиі энзоотия түрінде өтеді, ал жекелеген, әсіресе жаңбырлы жылдары өлім - жітім көп байқалады. Бұл гельминтоз субклиникалық түрде өтеді, төлдің өсіумен дамуына кедергі жасайды. Бүгінгі таңда мал дәрігерлері ішкі сауда объектісі жағдайында тек қана сезімдік тексеру ғана емес, физикалық және химиялық өзгерістерді дәл және де жылдам анықтай алуы қажет.

Түйін сөздер: Қой ұшасы, эхинококкоз, ішкі сауда объектісі, сезімдік көрсеткіштер, гельминтоз.

Кіріспе. Қой өсіруде көп шығын әкелетін әртүрлі ауруларды уақытылы балау, емдеу және алдын алу шараларын жүргізу бұл саланың өнімділігін арттырудың маңызды резерві болып табылады. Елімізде мал басының көбеюі және олардан ет, сүт, тері өнімдері мен төл алу жұмыстарының ойдағыдай болуы мал дәрігерлік қызмет көрсетуге байланысты [1].

Осы алға қойылған азық-түлік молшылығын жасау жолында талапқа сай мал басын аман сақтау үшін барлық мүмкіншілікті пайдаланылуға тиіс.

Мал басын аман сақтау жолындағы негізгі мәселелердің бірі- мал арасында кең тарлған әр түрлі гельминтоз ауруларымен тиімді күресу болып табылады. Гельминтоз аурулардың көпшілігі сақа мал үшін де төлі үшін де өте қауіпті. Олардың мал шаруашылығына зияны орасан зор. Гельминтоздармен залалданған төл нашар өсіп жетіледі, бұлар сау төлге қарағанда өте әлжуаз және әр түрлі инфекциялық және басқа да ауруларға тез шалдыққыш келді, жас кезеңде ішқұрт ауруына шалдыққан малдан алынатын өнім, ауырмаған малмен салыстырғанда анғұрлым аз болады [2,3].

Малдағы эхинококкоз, фасциолез, парамфистоматоз, мониезиоз, диктикаулез, нематодироз, телязиоз және тағы басқа да көптеген гельминтоз аурулар жіті түрде өршиді, оларға шалдыққан мал көбінесе шығын болады. Жыл сайын республика шаруашылықтарнда көптеген мал әр түрлі гельминтоздармен

аурып, не едәуір бөлігі шығын болады. Сонымен қатар ауырған малды емдеп күту де шаруашылықтар жыл сайын көп қаржы жұмсайды [4].

Қорыта айтқанда, малдың гельминтоз аурулары ауыл шаруашылығына жыл сайын көптеген экономикалық зиян келтіруде.

Міне осындай мал арасында кең тараған, әрі төл үшін аса қауіпті гельминтоздармен нақты күресу жолында, мал дәрігерлері осы саладағы ғылым және техника жетістігімен дер кезінде танысып, оларды өздерінің күнделікті жұмысында тиімді пайдаланып отырғандары жөн, сонда ғана мал басы аман сақталып, олардан алынатын өнімдер арта бермек.

Ауыл шаруашылық малдар гельминтозының ішінде Қазақстанда қой және ірі қара арасында кен тараған эхинококкоз көрнекті орын алады. Инвазиясы жиі-жиі энзоотия түрінде өтеді, ал жекелеген, әсіресе жаңбырлы жылдары өлім - жітім көп байқалады. Бұл гельминтоз субклиникалық түрде өтеді, төлдің өсіумен дамуына кедергі жасайды [5].

Мал санының өсуімен қатар, мал аурулары да азаяр емес. Атап айтар болсақ, республикамызда ұсақ малдар арасында:

1. Инвазиялық аурулар кең таралған.

2. Инвазиялық аурулар малдың өсіп-өнуін тежеп, қондылығын төмендетеді. Алайда базар жағдайында осындай инвазиялық аурулармен ауырған мал еттерінің сатылуы көптеп кездеседі.

3. Сондықтан жоғарыда айтылған мәселелерді негізге ала отырып, эхинококкозбен ауырған қой етінің сапасын: сезімдік және зертханалық зерттеулер арқылы анықтауды алдымызға мақсат етіп қойдық

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жұмыс 2019-2020 жылдары ҚазҰАУ-нің ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена кафедрасының зертханасында, «Жаңа Ақ-Бұлақ» ЖШС ішкі сауда объектісі жағдайындағы ветеринариялық-санитариялық сараптау зертханасында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Бүгінгі таңда мал дәрігерлері ішкі сауда объектісі жағдайында тек қана сезімдік тексеру ғана емес, физикалық және химиялық өзгерістерді дәл және де жылдам анықтай алуы қажет. Сондықтан, біз өз жұмысымызда Алматы қаласы «Жаңа Ақ-Бұлақ» ЖШС ішкі сауда объектісі жағдайындағы ветеринариялық-санитариялық сараптау зертханасында ауру, гельминтоздардың, эхинококкоздың ет сапасына қаншалықты әсері бар екенін сезімдік, биохимиялық зерттеулер арқылы анықтауды жөн көрдік. Алдымызға қойған міндеттерімізге байланысты ұшаны тексеріп сынама алып ішкі ағзаларын тексердік.

Кесте - 1 Ішкі ағзаларды тексеру нәтижесі

Сынам а №	Көк бауыр	Өкпе	Бауыр	Жүрек
1	Ешқандай өзгерістер	Қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу,	Ағза қалыпты жағдайда	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда

	байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда	консистенциясы нығыз.		
2	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда	Қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу, консистенциясы нығыз.	Ағза қалыпты жағдайда	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда
3	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда	Қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу, консистенциясы нығыз.	Ағза қалыпты жағдайда	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда
4	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда	Қызғылт түсті, пішіні өзіндік, шеткі қырлары сүйірлеу, консистенциясы нығыз.	Ағза қалыпты жағдайда	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда
5	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда	Өкпесінде мөлшері 3x5 см шамасында болатын 2 эхинококк жылауығы кездесті.	Бауырға жабысып тұрған 2-3 дейін эхинококк көпіршіктері кездесті	Ешқандай өзгерістер байқалмайды, ағза қалыпты жағдайда

Біз тексерген 5 қойдың біреуінде бауырға жабысып тұрған 2-3 дейін эхинококк көпіршіктері кездесті (1-сурет).

Сурет - 1 Эхинококкозбен зақымданған бауыр мен өкпе

Кесте - 2 Тексерілген қой етінің сезімдік көрсеткіштері

№ р/с	Ет түсі	Ет иісі	Тығыздығы	Майдың жағдайы	Сорпаның иісі мен мөлдірлігі
1	Түсі ашық-қызыл түсті	Өзіне тән	Етті кесіп қарағанда тығыз, саусақпен басып көргенде пайда болған шұңқыр тез орнына келеді	Ақ түсті, тығыз	Сорпа мөлдір, хош иісті
2	Түсі ашық-қызыл түсті	Өзіне тән	Етті кескенде тығыз, саусақпен басқанда, пайда болған шұңқыр тез орнына келеді	Ақ түсті, тығыз	Сорпа мөлдір, хош иісті
3	Түсі ашық-қызыл	Өзіне тән	Етті кескенде тығыз, саусақпен басқанда, пайда болған шұңқыр тез орнына келеді	Ақ түсті, тығыз	Сорпа мөлдір, хош иісті
4	Түсі солғын қызғыл	Өзіне тән	Етті кескенде жұмсақтау, саусақпен басқанда пайда болған шұңқыр тез орнына келді	Ақ түсті, тығыз	Сорпа мөлдір, хош иісті
5	Түсі ашық-қызыл	Өзіне тән	Етті кескенде тығыз, саусақпен басқанда, пайда болған шұңқыр тез орнына келеді	Ақ түсті, тығыз	Сорпа мөлдір, хош иісті

Қорытынды.

1. Тексерілген қой ұшалары негізінен жоғары қондылықты (80%). Сезімдік көрсеткіштері жоғары, балауса етке тән.

2. Бауырда және өкпеде эхинококкоз көпіршіктері болуына байланысты, бауыр және өкпе утильге жіберілді. Қой ұшасы сатуға шектеусіз жіберілді, жалпы тексерілген 5 ұшаның 1 эхинококкозбен зақымдалғаны анықталды.

3. Сатуға әкелінген біз тексерген қой ұшаларың ішіндегі эхинококкоз кездескен бір ұшаның өкпесі мен бауырын утилизацияға жіберіп, қалған ұшалар мен ішкі ағзаларды сезімдік және биохимиялық зерттеулер нәтижелері бойынша балауса болғандықтан шектеусіз сатуға жіберілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жумагелдиев А.А., Ромашев К.М., С. Қырықбайұлы. Ветеринариялық санитариялық сараптау. Алматы 2018. «Айтумар». 656 б.

2. Боровков М.Ф., Фролов В.П., Серко С.А., Ветеринарно-санитарная экспертиза с основами технологии и стандартизации продуктов животноводства. Санкт-Петербург-Москва – Краснодар, «Лань», 2007.

3. Шуклин Н.Ф., Қырықбайұлы С и др. Ветеринарно-санитарная экспертиза, стандартизация и сертификация продуктов. Алматы «Credos», 2008, I – том – 435 с, II – том – 414 с, III – том.

4. Есімбеков Ж.М., Ысқақов М.М., Дүйсенбаев С.Т. Жануарлардың инвазиялық ауруларын анықтау практикумы. Алматы 2000.

5. Сабаншиев М.С., Сулейменов Т.Т., Шабдарбаева Т.С. және басқалар. "Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары". Алматы, "Агроуниверситет", 2003 ж.

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫ БОЛЖАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

¹Турганалиев С.Р., э.ғ.к.,

²Абдешев К.Б. PhD доктор,

³Ауесбеков Н.Р., PhD докторант,

¹Ахметова Ш., магистрант

¹saken.turganaliiev@mail.ru, ²abdeshev.kuanysh@mail.ru, ³nuril@mail.ru

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы қ.

²Таразский государственный университет имени М.Х.Дулати, Тараз қ.

³Казахский национальный аграрный университет, Алматы қ., Казакстан

Андатпа. Мақалада қазіргі экономикалық жағдайлардағы жер ресурстарын пайдалануды болжаудың негізгі сипаттамалары келтіріліп, мемлекеттегі жер пайдалануды болжаудың бірыңғай жүйесін құру қажеттілігі негізделді. Белгілісі, тәуелсіздіктен кейінгі жылдары жер ресурстарын пайдалануды болжаудың теңгерімді жүйесі толығымен өзгерді деуге болады және осы мәселені болжау саласындағы жағдайларды жақсарту бойынша шараларды дайындауда міндетті түрде ескеру қажет. Сыртқы саяси конъюнктураларды есепке ала отырып, аумақтар мен салаларды әлеуметтік-экономикалық дамытудың жоспарлары мен бағдарламаларымен бірге жер пайдалануды болжамдау үрдісін келісу қажеттілігі дәлелденді. Болжау ерекшелігінің сапасы ретінде жер ресурстарының және жер пайдаланудың нарықтық механизмінің көп функционалдылығын есепке алу қажеттілігі анықталды. Жер пайдалануды болжау барысында мемлекеттік, қоғамдық басымдықтарды бөлу қажеттілігі белгіленді, сонымен қатар экономикалық, экологиялық және әлеуметтік көрсеткіштер бойынша болжаудың дайындамаларын кешендік негіздеу қажеттілігі дәлелденді. Жер ресурстарын пайдалануды болжаудың тәжірибелерін жетілдірудің мақсатында тұжырымдалған ерекшеліктерді ескеру ұсынылып отыр. Болжау тәжірибесін жетілдіру жерді ұтымды және тиімді пайдалануға қабілетті болуы керек.

Түйін сөздер: жер ресурстары, жер пайдалануды болжау, болжау ерекшеліктері, даму жоспары, көп қырлы функциялар.

Жер - адамның тіршілік және шаруашылық іс әрекеттерінің, сонымен қатар өндірістік үрдістердің қажетті материалдық көзі болып табылады. Жерсіз адамның өмір сүруі, өндірістік қызметінің болуы мүмкін емес. Жерді шаруашылық және өзге де пайдалану әрекеттері жер құқығы нормаларымен реттеліп отырады. Осы нормаларға сәйкес жер заңнамалары, жердің Қазақстан Республикасы, сәйкесінше оның аумағындағы халықтың тіршілік, әрі қызметінің негізі ретінде, оның пайдаланылуы мен қорғалуы бойынша қатынастар түсінігін білдіретін жер қатынастарын реттеп отырады [1].

Негізгі қағидалардың бірі ретінде қазіргі жер заңнамалары адамның тіршілік көзі және қызметінің негізі ретінде жердің маңыздылығын есепке ала отырып, табиғаттың ең маңызды құрамдас бөлігі ретінде қорғалатын, жерді -

табиғи объект, ауыл және орман шаруашылығында өндіріс құралы ретінде қолданылатын - табиғи ресурс, Қазақстан Республикасының аумағында шаруашылық және өзге де әрекеттерді жүзеге асыратын, сонымен бірге жылжымайтын мүлік, жерге меншік құқығын және өзге де құқық нысаны тұрғысында жерді пайдалану мен қорғау бойынша қатынастарды реттеуді айқындайды.

Жер ресурстарын пайдалану мен қорғау саласында мемлекет пен оның аймақтарында өндіргіш күштерін дамыту мен орналастыруды болжау, әрі жоспарлаудың бірыңғай жүйесіне кіруі тиіс, болжаудың маңыздылығы зор. Аталған болжамдар жер ресурстарын қорғау және топырақтың құнарлылық деңгейін көтеру, оның пайдаланылуын ұйымдастыру мәселелерін кешенді шешу үшін арналады [2].

Зерттеулер көрсетіп отырғандай, жер ресурстарын пайдалануды болжау ерекшелігі қазіргі экономикалық жағдайларға қатысты қосымша ізденістерді талап етеді.

Зерттеу мақсаты. Қазіргі жағдайларға байланысты жер ресурстарын пайдалануды болжау ерекшеліктерін қалыптастыру және оларды ескеру бойынша ұсыныстар беру.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазақстан Республикасы және оның аумағындағы жер ресурстарының мәліметтері, есептері қарастырылып, зерттеуге абстракты-логикалық, монографиялық, логикалық модельдеу тәсілдері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері, оларды талдау. Отандық жерге орналастыру жүйесіндегі жер ресурстарын пайдалануды болжау мақсатында жерді пайдалану мен қорғаудың дайындалған бағдарламалары мен түрлі деңгейдегі жерге орналастыру сызбалары қарастырылды. Бүгінгі күні жер саясатын және жерге орналастыру тәжірибесін жетілдірудің қажеттілігі өз деңгейіне жетті. Осы тұрғыда Ресей ғылым академиясының академигі С.Н. Волковтың пікірін айта кеткен жөн, көзқарасы бойынша жер саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге жерді пайдалану мен қорғау бағдарламаларын, аумақты жерге орналастырудың бас жоспарын өз уақытында дайындап және жүзеге асыру керек [3]. Біздің ойымызша да, жоғарыдағы аталған шешімдер жер ресурстарын пайдалануды болжау тәжірибесін дамытуға жағдай жасайды.

Біздің зерттеулер қазіргі жағдайдағы жер ресурстарын пайдалануды болжау ерекшелігінің бар екендігін дәлелдеп отыр. Ең алдымен, Қазақстан Республикасындағы жер ресурстарын пайдалануды тиімді жүйелендіру жүйесінің тәуелсіздік жылдарынан кейін мүлде өзгергендігін айтып өтуіміз керек. Бұл осы уақытқа дейінгі қалыптасып келген жер ресурстарын басқару жүйесінің, мемлекеттің жерге орналастыру қызметінің, сонымен қатар мемлекеттік жобалау кәсіпорындарының (еншілес ғылыми өндіріс орталықтары, ғылыми зерттеу институттары) күшті жерге орналастыру өндірісінің тоқтауына байланысты. Академик В.Н. Хлыстунның пікірінше көршілес Ресейдегі жер ресурстарын басқару жүйесінің бұзылуына әсерін тигізетін себептердің қатарына, басқарудың маңызды құралы ретіндегі жерді пайдалану мен қорғауды болжау және жоспарлау, жер иеленушілердің оңтайлы шекараларын белгілеу

және ретке келтіру бойынша, жер пайдалану кемшіліктерін жою бойынша жобаларды дайындау және жүзеге асыру мәселелері. Қарап отырсаңыздар орасан зор жер ресурстарына ие Ресей Федерациясында да жер ресурстарын пайдалануды жоспарлау мен болжау маңыздылығын көрсетіп отыр. Осы тұрғыдан алғанда академиктің көзқарасы, бұл елдің жер ресурстарының деградациясы мен жер қатынастарының шиеленісінің күшеюіне алып келеді [4].

Келесі ерекшелік жер ресурстарын пайдалануды болжау үрдістерін түрлі халық шаруашылығы кешендерінің, аумақты әлеуметтік-экономикалық дамытудың жоспарлары мен бағдарламаларымен келісу қажеттілігі болып табылады. Соңғысының мазмұны, өз кезегінде жер мәселелері тек ішкі саяси жағдайларға ғана емес, сонымен қатар сыртқы саяси конъюнктуралардың айтарлықтай деңгейіне де байланысты. Бұған мысал, әлемдегі соңғы уақыттағы орын алып жатқан пандемия коронавирустің залалын айтуға болады, аталған жағдай тек адамзаттың денсаулығына қауіптілік төндіріп қана қоймай әлемдік экономикаға да өз әсерін тигізіп жатыр, бұл өз кезегінде Қазақстан Республикасында айналып өткен жоқ. Еліміздегі азық-түлік бағасы өсті, шикізат тауарлары қымбаттады. Аталған жағдай, еліміздегі ауыл шаруашылығы саласындағы егін шаруашылығы, мал шаруашылығын жандандырып, жер ресурстарын тиімді пайдалануды әлі де жетілдіру керектігін айқындап берді. Осы ерекшеліктерді болжау үрдісінде ескеру қажет. Жер болжаулары еліміздегі экономика мен аумақ салаларындағы ұзақ мерзімді даму тенденцияларына ғана септігін тигізіп қана қоймай, сырттан төнетін қауіптердің әсерінен тез құбылатын экономикалық жағдайларды да көмегін беруі қажет. Сонда жер ресурстарын пайдалануды болжау елдің экономикасымен тығыз байланысты болады, бұл өз кезегінде нақты болжау дайындамаларының өзектілігін және тәжірибелік маңыздылығын көтеруге мүмкіндік беріп отыр.

Жер ресурстарын пайдалануды болжаудың маңызды ерекшелігі түрлі мақсаттар үшін түрлі жер функцияларын есепке алу қажеттілігін тіркеп отыр. Бізге белгілі, жердің ролі экономиканың түрлі салаларында ерекшеленеді. Барлық салаларда да жер өндірістің материалдық жағдайы мен кеңістіктік опреацилық базис ретінде қызмет етеді. Өндеуші өнеркәсіп құрылысында, транспорттық шаруашылықта, электр энергетикасында жердің ролі біршама шектеледі, ал тау кен өндірісінде жердің маңыздылығы еңбек құралы және минералды ресурстар қоймасы ретінде артады. Ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығында, жер – өндірістің басты құралы [5]. Бұл жер ресурстарын пайдалануды болжау барысын ескеруді міндеттейді.

Бұдан бөлек, болжау үрдісінде жерді пайдаланудың нарықтық механизмін дамытуды, жер мен шаруашылық етудегі меншік формаларының көптүрлілігін, жер айналымын мақсатты белгілеуді қажеттейді.

Күрделі экономикалық жүйелерді басқару үрдісінде мемлекет қоғам үшін арнайы басым бағыттарды анықтайды, яғни дамуға қажетті жақтарға ерекше назар аудару. Осында отандық экономиканың дамуы тиіс салалары ішінен ұлттық жер айдалану жүйесін шығарып тастауға болмайды. Жер ресурстарын пайдалануды болжау үрдісінде осыны міндетті түрде ескеру қажет. Жерге меншік формасының көп түрлілігі жағдайында, жердің толық нарықтық

айналымын қалыптастыру механизмін құруда, тауарлы-қаржылық қатынастарға жерді жаппай тартуда Қазақстан Республикасының, оның субъектілерінің, түрлі ұйымдардың, жеке меншіктегі жер иелерінің, жер пайдаланушылардың, жер учаскелерін жалға алушылардың қызығушылығы бұр тұсқа үйлесетін жағдайда жер қатынастары саласына мемлекеттік, қоғамдық басым бағыттарды бөлу қажеттілігі туындайды. Аталған бағыттардың жер ресурстарын пайдалануды болжау үрдісінде ескерілуін қадағалау қажет.

Болжау барысында кейбір басымдықтардың маңызды қағидалық сипатқа ие екендігін қарастыру керек. Мысалы, болжау үрдісіндегі ауыл шаруашылығы басымдығы ауыл шаруашылығы жер пайдаланушылардың дамуы. Яғни, бұл басымдықтар жер ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы кез-келген болжауда негіз болуы керек.

Жер ресурстарын пайдалануды болжау ерекшеліктеріне негіздеудің кешендік сипаты жатады. Дәстүрлі экономикалық негіздеуден бөлек, болжаулар біздің жағдайымызда, экологиялық және әлеуметтік тұрғыдан негізделуі керек. Болжаулар, экономикамен қатар, жер және өзге де табиғи ресурстарды сақтауға жағдай жасайтын табиғатты, қоршаған ортаны қорғау шараларын да қамтуы тиіс: су қорғау, қорғалатын, санитарлық аймақтарды белгілеу және ұйымдастыру; табиғи ресурстарды ерекше тәртіппен қолданатын аумақтарды орналастыру; рекреация, демалыс және қорықтар аумағын орналастыру; Бұдан бөлек, болжамдық дайындауларды әлеуметтік негіздеу қажет етіледі.

Сонымен, қазіргі жағдайдағы жер ресурстарын пайдалануды болжау ерекшеліктеріне жатады: елдегі болжаудың бірыңғай жүйесінің болмауы; аумақ және экономика саладағы даму жоспары мен бағдарламаларымен келісу қажеттілігі; әр түрлі мақсатқа пайдалану үшін жердің түрлі функцияларын есепке алу; болжау үрдісінде мемлекеттік, қоғамдық басым бағыттарға көңіл бөлу; жер ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы болжауды негіздеудің кешендік сипаты. Жоғарыдағы айтылған ерекшеліктер жер ресурстарын басқару функциясы ретіндегі жердің болжау тәжірибесін жетілдіруге міндетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Жер Кодексі.
2. Волков С.Н. Землеустройство. Теоретические основы землеустройства. Т.1. - М.: Колос, 2001. - 496 с.
3. Волков С.Н. Совершенствовать государственную земельную политику // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. - 2012. - № 5.
4. Хлыстун В.Н. О роли землеустройства в реализации земельной политики государства // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. - 2013. - № 9.
5. Гендельман М.А., Крыкбаев Ж.К. Жерге орналастырудың және кадастрдың ғылыми негіздері. Астана: Фолиант, 2004. - 172 б.

ЖАЙЫҚ-КАСПИЙ АЛАБЫНЫҢ ОҢТҮСТІК ӨЗЕНДЕРІНІҢ КӨКТЕМГІ АҒЫНДЫСЫН БОЛЖАУ

Файзуллаева М.

makpal_0102@inbox.ru

Ғылыми жетекшісі: Давлетғалиев С.К., г.ғ.д., профессор
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Қызметтері су ресурстарымен тығыз байланысты экономиканың көптеген салалары түрлі гидрологиялық болжамдарды қажет етеді. Болжамның сенімділігі – өндіріс қажеттіліктерін ескере отырып, су-шаруашылық қызметтерін оңтайландыруға мүмкіндік береді. СЭС пайдаланған уақытта өзен ағындысын реттеу режимін оңтайландыру, электр энергиясын өндіруді жоспарлау және су тораптары арқылы тасқын суды өткізу бойынша шаралар қолдану мақсатында көктемгі ағындыны болжау қажеттігі туындайды. Ірі СЭС-ның су қоймаларына келетін су ағынын ұзақмерзімге болжам жасау аса маңызды.

Қазіргі уақытта СЭС-ның су қоймасына келетін су ағынын маусымдық, тоқсандық және айлық болжамдары, суармалы егіншілік аумағындағы таулы өзендердің вегетациялық кезеңі және одан қысқа кезеңдер бойынша болжамдар Гидрометеорология қызметімен үздіксіз шығарылып отырады. Сонымен қатар, жазық өзендердің көктемгі су тасуының және мұздық құбылыстардың сипаттамаларын болжау да шығарылады. Айтылған болжамдардың күнбұрындылығы бірнеше күннен бірнеше айларға дейін созылады. Бұндай болжамның күнбұрындылығы сушаруашылық міндеттерді шешуде және жоспарлауда жеткіліксіз болып табылады.

Гидрологияда көктемгі ағындыға болжам жасаудың бірнеше әдістері бар:

- 1) су теңдестігі теңдеуін тікелей есептеу әдісі;
- 2) су теңдестігін физикалық-статистикалық жолмен есептеу әдісі;
- 3) эмпирикалық әдістер және т.б.

Алғашқы әдістің негізіне су тасуы кезеңінде өзен алабы су теңдестігінің құрамдас бөліктерін жалпы немесе далалық және орманды бөліктері үшін оларды жекелеп алгебралық қосу арқылы анықтау жатады. Мұндай есептеу жүргізу үшін су теңдестігінің барлық құраушы элементтерін анықтау керек болады, әрине ол үлкен қиындықтарға әкеліп соқтырады. Бұл әдісті іс жүзінде өзен алаптарының суды өзіне сіңіру мүмкіндігі негізінен топырақ қабатының, батпақтың және басқалардың жоғарғы қабаттарында су сыйымдылығымен анықталатын ылғалмен артық қаныққан орманды зона үшін қолдануға болады.

Ағындының қалыптасу үдерісіне әсерін тигізетін негізгі фактор метеорологиялық болып табылады. Сондықтан, метеорологиялық факторлар анықталған болса, онда ағындыны болжау әдістемесін корреляциялық тәуелділік негізінде жасауға болады.

Қарастырылып отырған Жайық-Каспий алабының оңтүстік өзендеріне – Ойыл, Сағыз және Жем өзендері жатады.

Жайық-Каспий алабының оңтүстік өзендері бойында 18 гидробекет орналасқан, олардың ішінде қазіргі кезде көпжылдық бақылау жүргізіп отыратын 5 бекет жұмыс жасауда. Алаптағы ең алғашқы бекет Темір өзені –

Ленинский тұстамасында 1932 жылы ашылды. Алаптағы бекеттердің бақылау мәліметтерінің ұзақтығы әрқалай. Бақылау қатары ең ұзақ бекет – Темір – Ленинский ауылы тұстамасындағы бақыланған жылдар саны 59 жылға жетеді. Алапта сонымен қатар, 2000 жылдардың басында ашылған бекеттерде кездеседі.

Ең суы аз және суы мол жыл топтарын қосатын циклдарды орнатудың неғұрлым кең таралған тәсілі ағындының айырымдық интеграл қисығын тұрғызу болып табылады. Ақтөбе және Қарағалы су қоймаларын салу өзеннің ең жоғары су өтімдерін айтарлықтай төмендетіп жіберді. Өзен бойындағы ең жоғары ағынды Шелек ауылы тұсында 1957 жылы байқалды. Ақтөбе қаласы тұстамасында 1941 жылы ең жоғары су өтімі 2400 м³/с болса, 1957 жылы 2090 м³/с, бөгендер салынғаннан кейін 1980 жылы оның мәні 732 м³/с тең болды. Шелек ауылы тұсында 1957 жылы ең жоғары су өтімі 4480 м³/с, 1985 жылы 1430 м³/с тең болды (кесте 1). Сонымен Елек өзенін бойлай ең жоғары су өтімдерінің өзгеруінде табиғи кезеңде айтарлықтай ауытқулар байқалмағанымен, гидротехникалық имараттар салынғаннан кейін ең жоғары су өтімдері көрсеткіші төмендеген. Елек өзеніалабында көктемгі су тасу кезеңінің басталуының орташа даталары 1960 жылдармен салыстырғанда айтарлықтай алға жылжыған.

Жайық Каспий алабы өзендерінің көктемгі ағындысын келешектегі онжылдыққа болжау үшін сол кезеңге болжамдалған жауын-шашын мен ауа температурасының мәліметтері пайдаланылды. Сондай-ақ атмосфералық циркуляция индексінің және жауын-шашын мен ауа температурасының бақылау қатарларын гармоникалдық талдау арқылы алынған және А.В.Чередниченко басшылығымен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, биология және биотехнология ғылыми-зерттеу институтында жасалған мәліметтер алынды.

Сценарий құру әдісінің идеясы қарапайым және физикалық тұрғыда жақсы негізделген: кез келген нүктеде климаттың өзгеруі тек жалпы атмосфера циркуляциясы өзгерген кезде ғана мүмкін деп қарастырылады. Яғни, жауын-шашын мен температураның ірі масштабты циркуляциясының уақыттық қатарларын талдау қажет, біріншіден, өткен ХХ-шы ғасыр ішінде жауын-шашын мен температураның климаттық тербелістерін анықтау, екіншіден, осы климаттық тербелістер мен жалпы атмосфера циркуляциясы индексінің тербелістерімен байланыс орнату. Мұндай байланыстар негізінде зерттелетін шамалардың келешекте өзгеру сценарийін құруға болады.

Көктемгі су тасу кезеңіндегі ағындыны болжау – су теңдестігі теңдеуіне негізделген. Егер жалпы көктемгі ағындыдан жер асты қоректенуі арқылы жер бетіне келетін судан тәуелсіз деп алсақ, өзен алабының су тасу кезеңі бойынша су теңдестігі теңдеуі келесі түрде болады:

$$Y = S + X_1 + X_2 - I - P - Z \quad (1)$$

Мұндағы: S – топырақ бетіндегі қар мен мұз қабықшасындағы су қоры; X_1 – қар жамылғысындағы максималды су қоры тіркелген кезең мен қардың ери бастау кезеңі аралығында түсетін жауын-шашын; X_2 – қардың ери бастау кезеңінен су тасудың соңына дейін түскен жауын-шашын; I – инфильтрация; P –

алап бетінде ұсталған су мөлшері; Z – су тасу кезеңі үшін булануға судың жалпы шығындалуы; Y – су тасу кезіндегі ағынды.

Су теңдестігі теңдеуінің құраушыларын анықтау қиындығына байланысты Қазақстанның жазық өзендеріндегі көктемгі су тасудың ағындысын болжау эмпирикалық тәуелділік арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан, Елек алабы негізгі өзендерінің көктемгі ағынды қабатын 2025, 2030 жылдарға болжау эмпирикалық тәуелділігі арқылы жүзеге асырылады:

$$y = f^{\wedge}(s + x_1 + x_2, u) \quad (2)$$

мұндағы: x_1 – қар еру кезеңіндегі жауын-шашын, мм; x_2 – қар еру кезеңінен кейінгі үш декададағы жауын-шашын мөлшері, мм; S_{max} – ең жоғары қар қоры (қардағы су қоры, мм;) u – Паршин номограммасы бойынша анықталатын топырақтың ылғалдылық көрсеткіші болып табылады, мм;

Қолда бар мәліметтерді талдай отырып, көктемгі су тасудың басталуының, аяқталуының және максималды су өтімдерінің өтуінің орташа даталары, ең ерте және ең кеш даталары, көктемгі су тасудың орташа ұзақтығы мен ең қысқа және ең ұзақ аралығы анықталды.

Көктемгі су тасу сипаттамалары есептелінді. Жайық-Каспий алабы оңтүстік өзендерінің максималды ағын параметрлері 5 бақылау бекеттері бойынша бағаланды. Есептеулер: су өтімдеріне жасалған шынайы бақылаулар, көпжылдық кезеңге (1940-2016 жж.) келтіру, соңғы 42 жылдық (1975-2016 жж.) кезең және шартты-табиғи кезең (1940-1974 жж.) бойынша төрт нұсқада орындалды. Ең жоғары су өтімдері бақылау қатарын көпжылдық кезеңге келтіргеннен кейін ағын нормасын есептеу қателігі 21,1-ден 16,3% төмендеді, ағын нормасын анықтау дәлдігі 4,8% жоғарылады. Жем өз. – Жағабұлақ с., Жем өз. – Саға с. бойынша есептеу дәлдігі 1,5-2,0 есе төмендеді. Жайық өз. – Махамбет а. 1940-2012 жж. кезеңдегі бақыланған мәліметтер бойынша ең жоғары су өтімдерін есептеу дәлдігі 11,4%, ал 1940-2016 жж. шартты-табиғи кезеңде – 8,0% құрайды. Ең жоғары су өтімдерінің вариация коэффициентін есептеу қателігі орташа шамамен 16,4-тен 14,7% дейін төмендеді.

Көктемгі ағынды қабатының қыркүйек-қазан және қараша-наурыз бойынша жауын-шашын сомаларынан тәуелділік теңдеулері кесте 1-де көрсетілген. Осы тәуелділіктерді пайдалана отырып, Елек өзені – Ақтөбе қаласы бекеті бойынша көктемгі ағынды қабатына сценарийлік болжам жасалды. Сонымен қатар, көктемгі ағындының күтілетін мәндерін пайдалана отырып, максималды ағынды шамалары 2025, 2030 жылдарға болжанды.

Кесте 1

Елек өзені – Ақтөбе бекеті бойынша көктемгі су тасудың ағынды қабаты мен максималды ағынды шамаларының болжам сценарийі

h, мм	Теңдеу	R	s/σ	Күтілетін мәндер
-------	--------	---	-----	------------------

(1975 -2016 жж.)				2025 ж.	2030 ж.
42,0	$y = 0,43X_{IX-x} + 0,17 X_{XI-III} + 5,48$	0,58	0,81	47,0	48,4
$Q_{max}, M^3/c$ (1975 -2016 жж.)	Тендеу	Күтілетін мәндер, $Q_{max}, M^3/c$			
		2025 ж.		2030 ж.	
616,3	$y = 14,7x + 18$	709		729,5	

Елек өз. – Ақтөбе қ. бекеті үшін көктемгі ағынды қабатының қыркүйек-қазан және қараша-наурыз айлары бойынша жауын-шашын сомаларынан нақты тәуелділіктер алынды. Корреляция коэффициенті $R=0,58$ шегінде болды. 1975-2016 жж. кезеңінде Елек – Ақтөбе қаласы бекетінде көктемгі ағынды қабаты 42,0 мм-ге тең болды, ал келешекте бұл көрсеткіш 10,6 – 13,2 % -ға артатыны күтіледі. Ал максималды ағынды шамасы 13,1 – 15,6 % -ға өсетіні болжанды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ресурсы поверхностных вод СССР. Нижние Поволжье и Западный Казахстан. Т. 12 - Вып: 3. Актюбинская область. - Л: Гидрометеоздат, 1966. - 514 с.
2. Отчет по анализу многолетних результатов режимных наблюдений на сети ГМПВ на территории Актюбинской области по состоянию на 31.12.2012 г. / ОАО «Актобегидрогеология». – Ақтөбе, 2013. – 400 с.
3. Чередниченко А.В. и др. Временные ряды температуры и осадков. Статистический анализ. – Алматы, 2013. – С. 366
4. Давлетгалиев С. К. Оценка точности параметров кривых распределения годового стока рек Урало - Эмбинского района // Гидрометеорология и экология. - Алматы, 2007. - №3. – С. 85-93
5. Чередниченко А.В. и др. Временные ряды температуры и осадков. Статистический анализ. – Алматы, 2013. – С. 366

Қазақстанның тау- кен өндіруші өңірлерінің қоршаған ортасының экологиялық жай- күйін талдау

Шалатаева А. Қ.

Shalataeva93@bk.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің География, жерге орналастыру және кадастр кафедрасы, магистрант, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Жыл сайын адамзаттың қоршаған ортаға әсері артып келеді. Бұл халықтың өсіп келе жатқан саны бар ресурстардағы өркениеттің қажеттілігімен түсіндіріледі. Егер бұрын пайдалы қазбалардың оңай қол жетімді кен орындары әзірленсе, қазір олардың қорлары таусылып, адамдар жаңаларын іздеуде. Кен орындарын игеру аудандары табиғи компоненттердің ірі ластаушылары болып табылады, атап айтқанда географиялық қабығы тұтастай алғанда. Қазақстанның тау-кен өндіруші өңірлерінде табиғи қабық компоненттерінің (ауа, су, топырақ) ластану проблемасы ерекше өзекті болып табылады. Қазақстанда әртүрлі пайдалы қазбаларға бай ел ретінде тау-кен өндірісі өте дамыған. Жыл сайын республиканың жер қойнауынан мың тонна кен алынады, бұл өз кезегінде осы өңірлердің жалпы экологиялық жағдайына зиянды әсер етпейді [1].

КСРО заманынан бері Қазақстанда негізінен тау- кен және металлургия өнеркәсібімен байланысты экологиялық проблемалар шешілмеген. Бұрын пайдалануда болған тау- кен және металлургия өндірісінің нормалары мен практикасы халықаралық қоғамдастықтың стандарттарына сәйкес келмеді. Өнеркәсіптің экологияға әсері мәселесін шешу үшін компаниялардың экологиялық қызмет туралы әкесінің атын, қоршаған ортаны және өнеркәсіптік қалдықтарды бақылаудың халықаралық нысандарын қабылдауды қамтитын бірқатар мәселелерді шешу қажет [2].

Тау-кен өндірісі-Республика табысының негізгі баптарының бірі. Запаста пайдалы қазбалардың көптеген түрлері бар, сыртқы саудада тау-кен өнеркәсібінің басым болуы заңды. Тау-кен металлургия саласы Қазақстан өнеркәсібінің стратегиялық және серпінді дамып келе жатқан секторы болып табылады. Салада шамамен 164,5 мың адам жұмыс істейді. Елде хром кенінің әлемдік қорының 30%-ы, марганец кендерінің 25%-ы, темір кендерінің 10% - ы шоғырланған. Мыс, қорғасын және мырыш қорлары әлемдік деңгейден тиісінше 10% және 13% - ды құрайды. Қазақстан Республикасы көмірінің жалпы геологиялық қорлары мен болжамды ресурстары 150 млрд.тоннаға бағаланады. Менделеев кестесінің 105 элементінің 99-ы Қазақстан жер қойнауында анықталды, 70-тен қорлар барланды, 60-тан астам элемент өндіріске тартылды. Қатты пайдалы қазбаларды өндірудің жалпы көлемі бойынша республика 70 тау-кен өндіруші державалардың арасында әлемде 13-ші орында. Елдің минералдық-шикізат базасының негізін хром, титан, мырыш, марганец, қорғасын, күміс, уран, мыс, темір кені, алтын, алюминий, фосфориттер, көмір, вольфрам, қалайы құрайды [3].

Тау-кен өнеркәсібі экологиясы мен экономикасы арасындағы тепе-теңдікті сақтап қалуға бағытталған. Тау-кен өнеркәсібі экологиясы тау-кен өндірісі

саласындағы қоршаған ортаға антропогендік әсер ету заңдылықтарын, бірінші кезекте, биосферадағы заттар мен энергияның айналмалы айналымы бар пайдалы қазбаларды өндіру және қайта өңдеу негізінде жатқан физикалық және химиялық процестердің өзара байланысын зерттейді. Тау-кен экологиялық зерттеулер Биосфера элементтерінің және экологиялық жүйелердің қабілетін анықтау, өзін-өзі тазарту, өзін-өзі қалпына келтіру және дамыту сияқты негізгі мәселелерді шешуге бағытталған. Мұндай зерттеулердің мақсаты әсер етудің рұқсат етілген деңгейі туралы, осы жүйелердің табиғи ресурстары және оларды тиімді пайдалану деңгейі туралы ақпарат алу болып табылады. Қоршаған ортаның адам денсаулығына әсері тұрғысынан оның жағдайын зерттеу маңызды орын алады. Пайдалы қазбалар кен орындарын игеру кезінде қоршаған ортада болып жатқан процестер мен құбылыстар автономды, әртүрлі, қайталанбас екенін ескеру қажет [4].

Тау-кен өндіру өнеркәсібі үшін қоршаған табиғи ортаға қарқынды әсер етеді, оның өзгеруін сөзсіз тудырады. Өндіріс процесінде өнеркәсіптік объектілер орналасқан аймақтарда (шахталар, кеніштер, байыту фабрикалары) толық немесе ішінара қалыптасқан экологиялық жағдай бұзылады. Бұл өзгерістер теріс құбылыстардың әртүрлі үйлесімдерінде көрініс табады, олардың ішіндегі ең маңыздысы ауыл шаруашылығы үшін қажетті аумақтарды тау-кен жұмыстарын жүргізу үшін иеліктен шығару, жер асты және жер үсті суларының сарқылуы мен ластануы, өңделген аумақтарды су басу және батпақтану, топырақтың сусыздануы мен сортаңдануы, жергілікті экологиялық жүйелер үшін қолайсыз гидрогеологиялық және геохимиялық өзгерістер, микроклиматтың өзгеруі болып табылады. Тау-кен жұмыстарымен қоршаған ортаға келтірілген залал, сондай-ақ осы ауданда дамытылатын өнеркәсіптің басқа салалары, қала құрылысы жұмыстары, көлік коммуникациялары және т. б. тудыратын теріс әсер ететін факторлардың алуан түрлілігімен күрделенеді.

Қазақстанда өндіруші және өңдеуші өнеркәсіп дамыған және соңғы бес жылда осы салалардың өсу қарқыны өсіп келеді. Ірі өнеркәсіп объектілері салынып, пайдалануға беріледі, бұл ауаның ластануының артуына, тұтастай алғанда Қазақстан экологиясының нашарлауына әкеп соғады. Көп жылдар ішінде республикада жиырма миллиард тоннадан астам қалдықтар жиналған, олардың үштен бірі улы. Бұл қалдықтардың негізгі бөлігі-тау-кен және тау-кен өңдеу өнеркәсібі, қара металлургия, мұнай-химия кәсіпорындары, құрылыс материалдары өндірісі қызметінің нәтижесі. Ірі компаниялар мен Үкімет ауаның ластануына қарсы күрес жөніндегі бағдарламаларды әзірлейтініне қарамастан, Қазақстандағы экология жақсырақ болмақ. Ең зиянды өндіріс-Өскемен ауданындағы қорғасын-мырыш, Шымкенттегі қорғасын-фосфат, Тараз фосфор өнеркәсібі, Ақтөбедегі хром кәсіпорындары — Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар облыстарының атмосфералық ауасы неғұрлым ластанған [6].

Егер Қазгидрометтің РМК жанындағы экологиялық мониторинг департаменті жыл сайын өткізетін Қазақстан елді мекендерінің табиғи құрауыштарының ластану деңгейінің көрсеткіштерін жоспарлы өлшеу барысында алынған деректерге жалпы талдау жүргізілсе, онда келесі қорытындылар жасауға болады. Атмосфералық ауаның ластануы бойынша

жоғары деңгей Алматы, Астана, Ақтөбе, Балқаш, Жезқазған, Теміртау, Қарағанды, Шымкент қалалары мен Ақай кентіне тән. Егер егжей — тегжейлі талдау жасаса, онда нитраттардың ең көп шоғырлануы Екібастұз, мыс және күшән-Жезқазған қалаларында байқалады. Кадмий бойынша норманың ең көп шоғырлануы және артуы Ақтөбе облысында — 2,2–2,3 ШЖШ (шекті рұқсат етілген шоғырлану*), БҚО — 2,7 ШЖШ, Қарағанды облысында — 1,2 ШЖШ белгіленген [7].

Шекті жол берілетін шоғырлану (ШРК) — заңнамалық тәртіппен бекітілген санитарлық-гигиеналық норматив. ШРК деп химиялық элементтердің және олардың қоршаған ортадағы қосылыстарының максималды концентрациясы түсініледі, ол адам ағзасына ұзақ уақыт бойы күнделікті әсер ету кезінде қазіргі және кейінгі ұрпақтың кез келген өмір сүру мерзімінде зерттеудің қазіргі заманғы әдістерімен белгіленетін патологиялық өзгерістер немесе аурулар тудырмайды. Аммоний шоғырлануы Атырау облысындағы қар жамылғысының сынамаларында рұқсат етілген нормадан асып түсті-2,9 ШЖШ. Қазақстан Республикасының барлық аумағы бойынша қар жамылғысында гидрокарбонаттар (32,8 %), сульфаттар (20,9 %), кальций иондары (15,9 %), хлоридтер (15,6 %), магний иондары (6,2%) құрамы басым [7].

Топырақтың ластануы. Қазақстанның әр түрлі қалаларының топырақ сынамаларына сүйене отырып, 2016 жылдың көктемгі кезеңінде барлық қалаларда шекті рұқсат етілген шоғырланулардың асып түсуі байқалғаны, бірақ әр түрлі мөлшерде екені туралы қорытынды жасауға болады. Ең ластанған мыс Балқаш, Өскемен, Петропавл болып шықты, оның үстіне Балқаш қаласының жанындағы топырақтағы мыс концентрациясы ең жоғары болып шықты. Хром концентрациясы бірнеше жоғары концентрация байқалған Балқаш қаласын қоспағанда, барлық қалаларда шамамен бірдей деңгейде болды. Топырақтың қорғасынмен ластануы үлкен көлемде тағы да Балқаш қаласында байқалады. Өскемен және Балқаш қалаларында кадмий мен мырыштың көп шоғырлануы. Балқаш және Өскемен қалаларындағы шекті жол берілетін Концентрациялардың үлкен мәндері осы қалаларда түсті металлургияның ірі кәсіпорындары бар болғандықтан, бұл табиғи компоненттердің сапасына әсер етпейді. "Қазгидромет" РМК жыл сайын жариялайтын деректер және осы деректерді талдау бізге бірнеше жыл ішінде ШРК қалай өзгерегінін байқауға, мұның немен байланысты болатынын болжауға және қоршаған ортаны қорғау жөнінде уақтылы шаралар қабылдауға негіз береді, мүмкін шектен тыс жіберілетін концентрациялар деңгейін қатайту жолымен мүмкін, олардың артуы белгілі бір шамада елдің барлық өңірлеріне тән.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Экологиялық қауіптілікті бағалаудың интегралды критерийі арқылы тау-кен өндірісінің негативті әсерін оңтайландыру. Е.М. Цейтлин
2. <http://www.investkz.com/journals/30/351.html>
3. https://www.agmp.kz/page/view/o_gmk_kazahstana

4. Ю. В. Михайлов, В. В. Коворова, Мәскеу мемлекеттік Ашық университеті, "Тау-кен өнеркәсіптік экология-минералды ресурстарды игеруде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету".

5. Геологиялық барлау және тау-кен өнеркәсібі Бурятия: өткен, қазіргі, болашақ. - Улан-Удэ: Бурят Мемлекеттік университетінің баспасы, 2002.- 272 б.
6 http://www.dishisvobodno.ru/eco_kaz.html

7. ҚР Энергетика министрлігі, "Қазгидромет" РМҚ, экологиялық мониторинг департаменті. "ҚР қоршаған ортасының жағдайы туралы ақпараттық бюллетень.

ІРІ ҚАРА МАЛ СУБӨНІМДЕРІНІҢ БАЛАУСАЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ УЛЫ ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ ДЕНГЕЙІН АНЫҚТАУ

Шамгунов Н.А., в.ғ.м., ассистент,
Ромашев К.М., в.ғ.к., қауым.профессор,
Турабеков М.Р., в.ғ.м., ассистент,
Асқар А., в.ғ.м., ассистент,
Қалан Қ., в.ғ.м., ассистент
nur_01.95@mail.ru

«Қазақ ұлттық аграрлық университеті» КЕАҚ, Алматы қ., ҚР.

Түйін. Мақалада «Жаңа Ақ-Бұлақ» ішкі сауда объектісіне сату үшін әкелінген ірі қара малдың субөнімдеріне Мемлекеттік Стандарт талаптарына сай келді. Ішкі сауда объектісіне сату үшін әкелінген ірі қара малдың субөнімінде токсиеlementтердің (қорғасын, мыс, кадмий, темір, мырыш) мөлшері шекті рұқсат етілген концентрациядан аспады. Ветеринариялық санитариялық сараптаудың басты міндеттерінің бірі, ол адамдар мен мал арасындағы індетті және инвазиялық аурулардың таралуының көзі болатын, ауру малдардан алынған ет, сүт т.б. өнімдердің сатуға шығарылуына жол бермеу болып табылады. Мал өнімдерінің сапасын дұрыс анықтау және оларға тиісті ветеринариялық санитариялық баға беру үшін, бұл өнімдердің тауар тануы мен технологиясының негіздерін білу және ең бастысы сойыс малдарының әртүрлі аурулары кезінде болатын ағзалар мен жүйелердегі патологоанатомиялық өзгерістерді білуі қажет.

Кілт сөздер: Субөнімдер, уытты элементтер, ірі қара мал, мөлшері шекті рұқсат етілген.

Кіріспе. Субөнімдер – сойыс малдарының ішкі мүшелері және малдың жеке бөліктері, сою кезінде бөлініп алынады.

Оларды шартты түрде 4 топқа бөледі: Ет-сүйекті- бас (терісіз, тілсіз, миы алынған), (қой, сиыр), құйрық, сирақ.

Жұмсақ ливер (бауыр, өкпе, көк бауыр), бүйрек ет кесінділері, желін, тіл, ми және т.б.

Шырышты – (қарындар және ұлтабар, барлық малдардікі)

Жүнді – (шошқа бастары, ірі малдың аяқтары, шошқаның аяқтары, қойдың аяқтары, сиырдың еріндері, шошқаның құйыршықтары мен құлақтары) [1].

Тамақтық қасиеттеріне байланысты I және II категорияға бөлед:

I-категориялы субөнімдерге- бауыр, бүйрек, тіл, ми, жүрек, диафрагма, еткесінділері, қой мен сиыр құйрығы жатады. Субөнімдердің шығымы- сиырда-20-14%; шошқада-18-14%; жылқыда-16-10%. Тамақтың құндылығы субөнімдер етпен бірдей, ал витамин және минералдық құрамы жағынан бауыр, бүйрек, ми, еттен жоғары тұрады. Оларды шұжық, паштет, консерві т.б тағамдарға қосады [2].

II-категориялы субөнімдерде-белок-коллаген көп (онда триптофан жоқ) асқазанның сөлін бөлуге және коллагеннің ыдырау өнімдерінің (глюкоза, желатоза)-болуы асқазанның сөлін бөлуге және оның ас қорыту функциясына жақсы әсер етеді. Сонымен қатар субөнімдерде оларға тән емес залалды

химиялық құрамды болуы мүмкін, бұлар тұрақты сынап, т.б. металдары бар құрамдар, хлорорганикалық пестицидтер т.б. Олар мал органдарына жем, су арқылы келеді. Көбінесе, бүйрек, бауыр және ішек-асқазан жолдарында жиналады. Сондықтан, субөнімдерді тексеру керек. Ет өнімдерінің құрамына өңделген субөнімдерді қосу оларды тиімді пайдаланудың жолы. Субөнімдерді тоңазытып не мұздатып сатқанша, оларды шұжық, консерві, паштет т.б. өнімдерге қодану тиімді болып есептеледі. Субөнімдерді өңдеу цехінен кейін олардың микробтармен ластануы азаяды, яғни тазалығы жоғарылайды. Олардың дәмі, түрі, түсі жақсарады. Ет өнімдерін шығару үшін жас өнімдер пайдаланылады.

Технологиясы. Субөнімдер негізінен сау малдан алынады. Ветеринариялық-санитариялық тексеруден өтуі керек. Ұшадан бөліп алған соң, оларды дереу өңдеу керек. Ветеринариялық-санитариялық ережеге сәйкес, субөнімдерді сойған соң 7 сағат ішінде, ал шырышты өнімдерді-3 сағат ішінде өңдеу керек, өйткені олардың сапасы тез бұзылады: бауыр-бүйрек қарайып кетеді: жүнді субөнімдерді тазалау қиындайды, олардың тауарлық түрі нашарлайды. Субөнімдерді негізінен тасқынды-механикаландырылған желілерде өңдейді, бұл еңбек өнімділігін арттырады, сапасын көтереді, санитариялық жағдайды жақсартады. Негізгі мақсаты: өнімдерді ластан, бөгде ет кесінділерден, құнсыз ет ұлпасынан, майдан тазарту, жүн, шырыш, шеміршек т.б. құрылымдарды алу. Кейбір субөнімдерді-бауыр, өкпе, көк бауыр, ет кесінділері майдан тазаланбайды [3].

Ветеринариялық санитариялық сараптау малдан алынатын тағамдық өнімдерді және шикізаттарды, сонымен қатар өсімдік, балық, ара шаруашылығы өнімдерін ветеринариялық санитариялық зерттеудің әдістерін және оларды ветсанбағалауды оқытатын ғылым. Бұл зерттеудің өзектілігі, ең алдымен, ақуыз тағамының қосымша ресурсы бола отырып, субөнімдердің кейбірі жоғары тағамдық құндылыққа ие және табиғи өнімдер түрінде де, әртүрлі бұйымдарды дайындау үшін шикізат ретінде де пайдаланылады.

Ветеринариялық санитариялық сараптау ғылым ретінде ет және мал шикізатын өндіретін өндіріс орындарының гигиенасы мәселелерін, ұшалар мен ағзалардағы патологиялық үрдістерді балаудың патологоанатомиялық және зертханалық әдістерін, ет және ет өнімдерін ветеринариялық санитариялық бағалауды және тағамдық токсикоинфекциялардың алдын алу шараларын қамтиды.

Ветеринариялық санитариялық сараптаудың басты міндеттерінің бірі, ол адамдар мен мал арасындағы індетті және инвазиялық аурулардың таралуының көзі болатын, ауру малдардан алынған ет, сүт т.б. өнімдердің сатуға шығарылуына жол бермеу болып табылады. Мал өнімдерінің сапасын дұрыс анықтау және оларға тиісті ветеринариялық санитариялық баға беру үшін, бұл өнімдердің тауар тануы мен технологиясының негіздерін білу және ең бастысы сойыс малдарының әртүрлі аурулары кезінде болатын ағзалар мен жүйелердегі патологоанатомиялық өзгерістерді білуі қажет.

Ауыл шаруашылығы өнімдеріне ветеринариялық санитариялық сараптау жүргізудің міндеттеріне малдан және өсімдіктен алынған тағамдық өнімдердің

сапасын, олардың биологиялық және тағамдық құндылығын, қауіпсіздігін зерттеу әдістерін дайындап, дамыту, өнімдер мен шикізаттарды консервілеумен сақтаудың және оларды тасымалдаудың технологиялық әдістері мен ветеринариялық санитариялық режимдерін құрастырып, дамыту, ауру малдан алынған өнімдер мен шикізаттарды залалсыздандыру әдістерін құрастырып, дамыту және қоршаған ортаны індетті аурулардың қоздырғыштарынан және басқа да ластанудан сақтау үшін, мал мен өнімдерді өңдеудің технологиялық процестеріне қойылатын ветеринариялық санитариялық талаптарды анықтау жатады [4].

Ет пен ет өнімдерінің сапасын жақсарту үшін малды сояр алдында күтіп – бағу режимдерін және сойғаннан кейінгі зерттеу әдістерін рациональді түрде пайдалану мәселелеріне үлкен көңіл бөлінеді. Малды сою мен ет өнімдерінің өңдеудің санитариялық жағдайларын және дезинфекция, дератизация және дезинсекция әдістерін жақсарту жұмыстарын зерттеу өте актуальді мәселе болып табылады.

Осы айтылғандарға байланысты, ветеринариялық санитариялық сараптаудың алдында, көптеген ауқымды мәселелер қойылған. Олар, малдан алынған өнімдер арқылы адамдарға жұғатын және мал өнімдерінен жасалған азықтар арқылы сау малға жұғатын аурулардың алдын алу мәселелері.

Сойыс малдарынан алынған өнімдер әртүрлі індетті және инвазиялық аурулардың пайда болу көздері ғана болып қоймай, сонымен қатар, әртүрлі токсикоинфекциялардың және токсикоздардың да пайда болу көздері болып есептеледі. Осыған байланысты ішкі сауда объектісіне түскен ұшалар мен ағзаларды ветеринариялық санитариялық сараптау үлкен өзекті мәселе болып табылады.

Жұмыстың негізгі нәтижелеріне сипаттама. Ішкі сауда объектісі зертханасында субөнімдерді санитариялық сараптаудың мақсаты халыққа балауса, жоғары сапалы және сау малдың етін және субөнімін сату болып табылады. Сондықтан ішкі сауда объектісі жағдайында сиыр етінен алынған субөнімдерді ветеринариялық санитариялық көрсеткіштерін, сапасын және аурудан таза екендігін анықтау ерекше актуальды мәселе болып есептеледі [5].

Жұмыстың мақсаты. Ғылыми жұмыстың мақсаты ірі қара мал субөнімдерінің балаусалығын бағалау және улы элементтердің денгейін атомды-абсорбциялық спектрометрия тәсілімен анықтау болып табылады.

Зерттеу материалдары мен зерттеу әдістері. Жұмыс 2019-2020 жылдары ҚазҰАУ-нің ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена кафедрасының зертханасында, «Жаңа Ақ-Бұлақ» ЖШС ішкі сауда объектісі жағдайындағы ветеринариялық-санитариялық сараптау зертханасында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері және оны талдау. Ірі қара малдың субөнімдеріндегі токсиеlementтердің мөлшері денгейін атомды-абсорбциялық спектрометрия тәсілімен анықтау. Қазіргі уақытта атомды-абсорбциялық спектрометрия әдісі 70-ке жуық элементті - металлдар мен металл емес заттарды анықтауға мүмкіндік береді. Анықталған элементтердің көпшілігінде салыстырмалы түрде төмен денгейге жетуге болады: анықтау лимиттері: отты нұсқада – оннан ондаған

және жүздеген мкг / л дейін; электротермиялық нұсқада - мг-дан мкм / л-ға дейін. Жалындардағы абсолютті анықтау лимиттері - 10-1.

-105 нг, электротермиялық нұсқада - 10-5

-10 нг.

Атомды-абсорбциялық спектрометрия әдісінің артықшылығы, жоғарыда айтылғандармен қатар, талдаудың көптеген объектілеріне қатысты оның жан-жақтығы, күрделі композиция үлгілеріндегі негізгі компоненттер болып табылатын токсикалық элементтердің жасушадағы қалдықтарын сенімді және дәл анықтауға мүмкіндік береді.

Сурет 1. Улы элементтердің денгейін анықтау барысы

Спектроскопиялық әдіс заттың электромагниттік сәулемен әрекеттесуіне негізделген. Мұндай әрекеттесу нәтижесінде жарық сіңіріледі, шығарылады немесе шашырайды. Сонда түзілген сигналдар сапалық та, сандық та мәлімет береді. Сапалық мәліметті сигналдың жиілігі береді, ол зат табиғатына тәуелді. Сандық мәліметті сигналдың интенсивтілігі береді, ол зат мөлшеріне тәуелді. Электр және магнит күштерінен түзілетін электромагниттік өріс - материяның бір түрі. Материяның негізгі қасиеті қозғалыс, ал қозғалыс өлшемі - энергия. Электромагниттік өрістің тербелмелі қозғалысы - энергия.

Кесте 1. Зерттелген ірі қара малдың суббөнімдеріндегі токсиеlementтердің мөлшері

Сынама атауы	Токсикалық элемент	Нақты көрсеткіш	Максимальды шектеулі мөлшері, мг/кг (КО ТР)
Бауыр	Zn – мырыш	25,408	70,0 мг/кг.
	Pb – қорғасын	Табылмады	0,5 мг/кг.
	Cd – кадмий	0,028	0,05 мг/кг.

	Fe – темір	0,023	0,05 мг/кг
	Cu – мыс	0,094	5,0 мг/кг.
Өкпе	Zn – мырыш	0,893	70,0 мг/кг.
	Pb – қорғасын	Табылмады	0,5 мг/кг.
	Cd – кадмий	0,019	0,05 мг/кг.
	Fe – темір	0,031	0,05 мг/кг
	Cu – мыс	0,048	5,0 мг/кг.
Тіл	Zn – мырыш	27,525	70,0 мг/кг.
	Pb – қорғасын	Табылмады	0,5 мг/кг.
	Cd – кадмий	0,032	0,05 мг/кг.
	Fe – темір	0,030	0,05 мг/кг
	Cu – мыс	0,096	5,0 мг/кг.
Бүйрек	Zn – мырыш	22,30	70,0 мг/кг.
	Pb – қорғасын	Табылмады	0,5 мг/кг.
	Cd – кадмий	0,012	0,05 мг/кг.
	Fe – темір	0,026	0,05 мг/кг
	Cu – мыс	0,085	5,0 мг/кг.
Көк бауыр	Zn – мырыш	20,55	70,0 мг/кг.,
	Pb – қорғасын	Табылмады	0,5 мг/кг.
	Cd – кадмий	0,018	0,05 мг/кг,
	Fe – темір	0,022	0,05 мг/кг,
	Cu – мыс	21,60	5,0 мг/кг.

Ірі қара малдың субөнімінде токсиеlementтердің (қорғасын, мыс, кадмий, темір, мырыш) мөлшері шекті рұқсат етілген концентрациядан аспады.

Қорытынды. «Жаңа Ақ-Бұлақ» ішкі сауда объектісіне сату үшін әкелінген ірі қара малдың субөнімдріе Мемлекетік Стандарт талаптарына сай келді. Ішкі сауда объектісіне сату үшін әкелінген ірі қара малдың субөнімінде токсиеlementтердің (қорғасын, мыс, кадмий, темір, мырыш) мөлшері шекті рұқсат етілген концентрациядан аспады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жумагелдиев А.А., Ромашев К.М., С.Қырықбайұлы. Ветеринариялық санитариялық сараптау. Алматы 2018. «Айтумар. 656 б.
2. Любченко В.И. Новые технологии рационального использования субпродуктов. Мясная индустрия -1997 N2.-С.20.
3. Шуклин Н.Ф., Қырықбайұлы С и др. Ветеринарно-санитарная экспертиза, стандартизация и сертификация продуктов. Алматы «Credos», 2008, I – том – 435 с, II – том – 414 с, III – том – 456 с.
4. Боровков М.Ф, Фролов В.П., Серко С.А., Ветеринарно-санитарная экспертиза с основами технологии и стандартизации продуктов животноводства. Санкт-Петербург-Москва – Краснодар, «Лань», 2007, 428 с.

5. Елемесов К.Е., Шуклин Н.Ф. Экспертиза качества и методы консервирования продуктов и животного сырья, Алматы «Кайнар», МП «Сарыжайлау», 2000, 216 с.

**THE ACTUALITY OF INTRODUCING STANDARDS OF UPDATED
CONTENT OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN'S HIGH SCHOOL**

Akperov N.K., Gabdullina A.T.

akperov.nur@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The introduction of new standards of education in high school in accordance with the draft law of 2016 (Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated January 21, 2016 No. 52. registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on February 19, 2016 No. 13137) was dictated by the latest reforms in the educational system, but so far has many conflicting opinions both regarding the timeliness of the introducing and the content of these standards [1].

Therefore, a comprehensive study of the effectiveness of training under the updated program is relevant and important at the moment. Considering that the secondary school lays the foundation for basic knowledge and forms the perception of natural phenomena from a scientific point of view, which is facilitated by subjects such as physics, mathematics, chemistry, the correct approach to the teaching methodology plays a fundamental role in the education of the student and the formation of his personality [2].

The study of new educational standards adopted in the draft law of the Republic of Kazakhstan (2016), their historical background and the need for implementation after reforms in the education system are of both theoretical and practical significance. These standards are the basis of innovative approaches to teaching methods and are based on the analysis of world practice [3].

How effectively the problems of this education system in the Republic of Kazakhstan were projected in this bill, comparison with foreign counterparts and taking into account the mentality and psychological characteristics of the student is the main object of the study.

The results of Figure – 1 indicate that the proportion of Kazakhstan schoolchildren who are ready:

1) to adequately use more or less complex educational texts and to navigate in everyday situations is 5% of the number of participants in reading literacy research (the average for OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development) countries is 28.6%);

2) to work effectively with specific models for a specific situation, to develop and integrate different tasks is 4.2% of the number of participants in the study of mathematical literacy (the average for the OECD countries is 16%);

3) to effectively work with a situation that requires conclusions about the role of the natural sciences, select and combine explanations from different natural sciences, and apply these explanations directly to aspects of life situations, makes up 3.6% of the number of participants in the study of natural science literacy (the average for OECD countries is 20.5%).

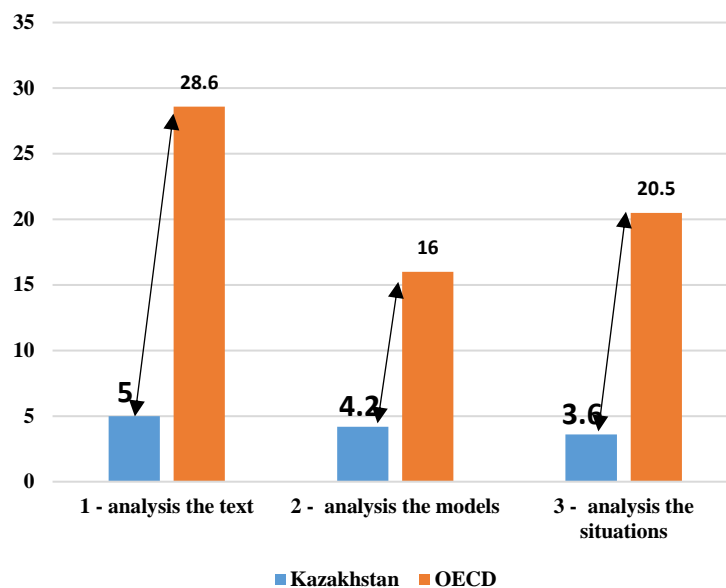

Figure – 1. Average results of PISA
(Programme for International Student Assessment) 2009-2018

The study of new training standards adopted in the draft law of the Republic of Kazakhstan (2016), their historical background and the need for implementation after reforms in the educational system are of both theoretical and practical significance. These standards are the basis of innovative approaches to teaching methods and are based on the analysis of world practice. This order is introduced in stages from September 1, 2016 for 1 classes, from September 1, 2017 for classes 2, 5 and 7, from September 1, 2018 for classes 3, 6, 8 and 10, from September 1, 2019 for 4 , 9 and since 2020 for grades 11 and 12 [1]. How effectively the problems of this education system in the Republic of Kazakhstan were projected in this bill, comparison with foreign analogues and taking into account the mentality and psychological characteristics of the student is the main object of the study.

LITERATURE

1. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013137>
2. Instructions and letters for the 2017-2018 academic year. "On the features of the organization of the educational process in educational schools of the Republic of Kazakhstan in the 2017-2018 academic year", Astana, 2017.
3. The methodology of the system of criteria-based assessment of student learning achievements: Educational method. allowance / O.I. Mozhaeva A.S. Shilibekova, D.B. Ziedenova. - Astana: Nazarbayev Intellectual Schools, 2017. - 38 p.

ПОЧЕМУ БОГ ДОПУСКАЕТ ЗЛО?

Алпысбай М. А.

margulan.alpysbay@bk.ru

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, магистрант

г. Алматы, Республика Казахстан

Научный руководитель: Құрманалиева Айнұр Дүрбеленовна

д.филос.н., профессор

Большинство людей, наблюдая на совершаемое зло и недостаток в этом мире, ставят себе такой вопрос: «Если Бог является милосердным, всемогущим, всеведущим, всеблагим, то почему Он допускает зло»? Может ли этот духовный вопрос стать философским? Как возможна философская проблематизация вне духовной составляющей религиозной веры? Эта проблема рассматривалась по-разному в разные периоды. Предметом, который мы рассматриваем, является сравнение взглядов на проблемы добра и зла, а также нахождение консенсуса по данному вопросу.

Данная проблема не является чисто теоретической. В целом по этой проблеме встречается множество трудов. Однако одно общее решение на пути решения этой проблемы до сих пор не принято.

Прежде приступить к общему выводу всех взглядов, нужно сначала определить природу зла. В современном мире под словом "зло" понимается чаще всего, как страдание. Зло является вещью соотнесенной, оно – противоположность благу. Если в высоком и метафизическом значении первое зло для нас – печаль, страдание, то высшее благо для нас – удовольствие. Как философская проблема, зло впервые встречается в учении Платона, так как именно он четко и последовательно закрепил всю концепцию Бога как начало всего всего. Существование зла в мире угрожает этой важной части платонизма. Если есть что-то плохое, то Бог не добр, либо не един. Особенностью понимания зла Платона и его последователей является то, что зло рассматривается как физическое, заболевание, аномалия и дисгармония, а также как пороки души. Понятие зла для платоников состоит из трех видов: моральное зло, физическое зло и метафизическое зло.

Согласно Проклу, зло не от Бога, хотя оно и существует. Следовательно, зло должно иметь много причин. Примерно точку зрения Прокла можно сформулировать следующим образом: множество существующих причин, порождающих зло, – это множество индивидуальных сущностей: души и тела. Причиной зла для невоплощенной души является сама эта душа, ее свободный выбор. Причиной зла для воплощенной души является она сама, телесность или другие души. Для разумной души есть некоторые причины, для неразумной, которую Прокл называет "подобием души", – другие. Бог есть причина всех вещей, но он не есть причина зла, ибо все вещи существуют постольку, поскольку они хороши. Это означает, между прочим, что зло имеет бытие и силу постольку, поскольку оно есть добро. Оказывается, когда мы смотрим на проблему зла в античной философии, это не творение Бога, а это мир, который зарождается по собственной свободной воле.

«Эпикурейцы» и «манихейцы» обвиняли Бога в том, что именно Он является причиной и виновником зла. Отвечая на такие обвинения, Лейбниц пытается объяснить, как Бог поддерживает грех в материальном отношении, но не способствует ему в формальном отношении. Подводя некий итог своим рассуждениям, согласно которому добро происходит от Божественной мощи, а зло является лишь слабостью твари.

Существует также широко распространенное мнение о том, что зло есть не что иное, как отрицание добра, или зла как какой-нибудь сущности вовсе нет (Августин). Согласно Оригену, причиной зла является не Бог, а свободная воля разумной твари [1].

Каждая «субстанциональная фигура», особенно как человеческая личность, имеет высокий статус, свободу и человеческую иерархию. Лосский показывает, что последовательный детерминизм с потребностью в железе, который столь же низок, как марион человека, не подтверждается научными данными и прямо противоречит самосознанию. Напротив, Лосский защищает последовательный иннерминизм, утверждая фундаментальную свободу воли от окружающей среды, наследственности, прошлого и даже от владельца Бога. Человек, по словам Лосского, не подвержен несомненно влиятельным факторам, потому что у него «очень плохое качество свободной воли», способное воплотить в жизнь сущность жизни. Лосеки, в свою очередь, различает формальную свободу, личностно-ориентированную и «позитивно-материальную свободу», достижение которой требует творческих усилий и самоопределения. Человек даже хотел, чтобы человек был свободен от своего Создателя, чтобы человек мог оставить Бога и оставить Бога «автоматическим», но чтобы иметь возможность свободно служить Богу, ему придется отказаться от Бога и обратиться ко злу. Бердяев явно абсолютизирует свободу, считая ее «несотворенной Богом». Учение Франка страдает недооценкой свободы и сил зла. Лосский, нам представляется, нашел золотой путь между этими крайностями. По его учению, Бог наделил субстанциальных деятелей «сверхкачественной творческой силой» — способностью творить свою собственную природу. Это близко учению Бердяева, хотя Бердяев более Лосского подчеркивал трагичность такой свободы [2].

В одной из шести столпов исламской веры (имана), есть вера в то, что «и добро, и зло от Аллаха». Данное положение исламской веры вызывает столько вопросов. Нужно всегда понимать, что Аллах создал добро и зло, но он также наделил людей свободой. Существуют на земле богатые и бедные, здоровые и больные, разумные и глупые, добрые и злые. У каждого может возникнуть такой вопрос, почему это так, многие мусульмане ответят – такова воля Аллаха. Как говорил великий Абай: «Бог создал добро и зло, но не он творит их. Богатство и бедность созданы Богом, но не он сделал людей богатыми и бедными. Болезнь был создан Богом, но не он заставляет людей страдать от них» [3].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шохин В.К. Проблема зла и теодицеи: материалы международной конференции. М., 2006. С. 239

2. Лосский Н.О. Бог и мировое зло. М.: Республика, 1994. С 436
3. zharar.com:https://www.zharar.com/rus/10733kunanbaev_black_word_28.ht

ml

НЕОБХОДИМОСТЬ И РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Искакова Н. Қ.

Международный университет Астана, Высшая школа образования, г.Нур-Султан, Республика Казахстан

В наше время владения иностранными языками – необходимость. Почему? Многие отвечают на этот вопрос таким образом: «Это одно из важнейших условий профессиональной компетенции.» Соответственно, чем больше языков ты знаешь, тем больше шансов и возможностей стать значимой персоной и вступить в ряды незаменимых работников.

В современном мире все привилегия отдают английскому языку. Известно, что английский язык является международным языком, который открывает новые возможности для каждого человека. Зная английский язык, можно принимать участие в различных международных конференциях, симпозиумах, семинарах, которые посвящены разным областям науки. Роль английского языка в нашей жизни настолько большая, что порой уже и стыдно сказать, что еле проговариваешь некоторые слова. Для большего профессионализма, английский язык необходимо знать - в идеале. Любая дверь в международную компанию будут открыты, и достаточно лишь показать свои языковые навыки и развитое критическое мышление.

По статистическим данным^[1], по-английски говорят около 1 100 000 000 человек в мире, для 400 млн. из них он является родным языком. Более того, 85% международных конференций и организаций используют английский язык, 90% информации в Интернете хранится на английском языке, а также на нем выходят 50% научных и технических публикаций. Так можно продолжать еще долго, однако уже основываясь на этих фактах, понятно, насколько важно владеть данным языком и какова ее роль в нашем обществе.

Уже с раннего детства родители водят своих детей на языковые курсы английского языка, а в школах его преподают уже с 1 класса. После учебы и вовсе с этими владениями отправляют в зарубеж, для достижения большей практики дальнейшего интеллектуального и профессионального развития в своей сфере.

Владениями иностранным языком, хотя бы одним, кроме родного – признак образованного и успешного человека. Человека, владеющим несколькими языками, считают абсолютно точно конкурентоспособным и преимущественным для многих сфер жизнедеятельности. В трудоустройстве - это одна из важных составляющих критерий.

Таким же успехом в последнее время владеет, в том числе и китайский язык. Учитывая то, сколько населения всего мира проживает в Китае и насколько быстро развивается эта страна, мы можем предполагать, что следующим более перспективным и востребованным языком станет, именно, китайский. Многие социологи и специалисты по лингвистике склоняются к утверждению, что у китайского языка есть все шансы через 10-15 лет превратиться в язык международного общения и бизнеса. Они утверждают: «Китай постепенно увеличивает свое экономическое влияние на многие страны мира, оказываясь

лидером научных разработок и по объему производственных мощностей. Если в течение многих лет, будет такой рост, то уже через 30-40 лет китайский язык будет включен и в нашу школьную программу.». Он второй по счету в рейтинге самых распространенных языков во всем мире, на первом почетном месте, все также красуется английский язык.

Наравне со свободным владением европейскими языками ценятся специалисты, знающие португальский, хинди. А в последнее время значительно вырос интерес к чешскому, польскому, словацкому, а также к языкам скандинавской группы – финскому, шведскому, норвежскому.

В принципе, владения любыми языками может произвести благоприятное впечатление.

И все таки, почему же необходимо владеть иностранным языком?

- Трудоустройство (человеку, который знает иностранный язык, и он грамотно выполняет свое дело, будет легче всего найти хорошую и высокооплачиваемую работу.)

- Учеба (для обучения за границей обязательно владение языком)
- Путешествия
- Саморазвитие(так как язык выполняет функция коммуникации, к тому же, влияет на мировоззрение и понимания культур других народов, учит толерантности и взаимопониманию. Обогащает и развивает наше духовное саморазвитие.)

- Эмиграция.

Кто не хочет работать в таких масштабных компаниях как «GOOGLE» и проживать в развитой стране?

В интернет форумах много бесплатных сайтов и приложений для обучения иностранному языку.

Самые популярные:

- Duolingo
- Lingualeo
- Busuu
- EngCard

И еще много сайтов для возможности выучить язык, которым хотите владеть. Остается только желание. Не зря сказано: «Без труда не вынешь и рыбку из пруда»

Примечания:

[1] - <https://englex.ru/english-in-numbers-and-facts/>

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://info-profi.net/inostrannyj-yazyk/>
2. В. В. Субботина изучения английского языка и его роль в современном мире
3. <https://rocketstudy.kz/blog/resursy-dlya-izucheniya-angliyskogo/>

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ CLIL В РАМКАХ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ЦИКЛА В ИННОВАЦИОННОЙ ШКОЛЕ

Керимов А.Н.,

kerimovabz@gmail.com

Международный университет Астана, Высшая школа Образования, г.Нур-Султан, Республика Казахстан

Овладение английской речью с опорой на межпредметные связи отвечает различным интересам учащихся, позволяя учитывать их индивидуальные особенности и склонности, что, естественно, создаст наиболее благоприятный режим для практического применения языка как средства общения, в силу этого межпредметные связи являются одним из эффективных средств мотивации учебного процесса по иностранному языку.

Можно проследить межпредметные связи на протяжении всего курса изучения иностранных языков в гимназии. Например, можно установить связь английского языка с историей, биологией, географией, литературой, информационными технологиями, МХК, экологией, музыкой, рисованием и другими предметами. И реализация связи данных дисциплин с иностранным языком проводится довольно успешно.

CLIL — это новое направление в обучении английскому языку, где школьные предметы преподаются на иностранных языках. Термин расшифровывается как «Content and Language Integrated Learning» и переводится как «предметно-языковое интегрированное обучение». Этот подход к обучению набирает силу в европейских системах образования. Идея состоит в том, чтобы научить предмету через иностранный язык, т.е. преподавать предмет «с использованием языка». CLIL поощряет использование программ, которые развивают навыки межличностного общения, межкультурных связей и языковые способности, которые пользуются спросом у сегодняшних работодателей. Здесь, на предметных уроках по CLIL лексический подход важнее грамматического. При работе с текстом важно наличие иллюстраций для визуализации прочитанного, тексты могут быть представлены схематически, что помогает ученикам определить идею текста и представленную в нем информацию. После прочитанного, желательно, чтобы ученики смогли передать идею текста своими собственными словами, в то же время учителю необходимо обратить внимание учеников на определенные лексические обороты, подходящие по теме и предмету. Также учитель должен обращать внимание на специальную лексику, а также на какие-то универсальные языковые единицы: фразовые глаголы, устойчивые выражения, степени сравнения, которые пригодятся вне зависимости от темы урока или предмета.

При составлении заданий должны учитываться уровни подготовки учеников и задачи обучения.

Урок по CLIL включает следующие компоненты, состоящие из так называемых четырех C:

- CONTENT(Содержание) развитие знаний, умений, навыков предметной области
- COMMUNICATION (Общение) Пользоваться иностранным языком при обучении, при этом изучая как им пользоваться
- COGNITION (Познание) Развитие познавательных и мыслительных способностей, которые формируют общее представление.

CULTURE (Культура) Представление себя как часть культуры, а так же осознание существования альтернативных культур. Сюда входят межпредметные связи и воспитание гражданства.

Преимущества CLIL:

Идея использования принципа предметно-языкового интегрированного обучения возникла в результате возросших требований к уровню владения иностранным языком при ограниченном времени, отведенном на его изучение. С этой проблемой сталкиваются учителя практически во всех странах.

Этот подход позволяет осуществлять обучение по двух предметам одновременно, хотя основное внимание может уделяться либо языку, либо неязыковому предмету.

Изучение языка становится более целенаправленным, так как язык используется для решения конкретных коммуникативных задач. Кроме того, обучающиеся имеют возможность лучше узнать и понять культуру изучаемого языка, что ведет к формированию социокультурной компетенции учащихся. Обучающийся пропускает через себя достаточно большой объем языкового материала, что представляет собой полноценное погружение в естественную языковую среду. Необходимо также отметить то, что работа над различными темами позволяет выучить специфические термины, определенные языковые конструкции, что способствует пополнению словарного запаса обучающегося предметной терминологией и подготавливает его к дальнейшему изучению и применению полученных знаний и умений.

Данный метод считается одним из самых успешных, так как он позволяет совмещать изучение сразу двух и более предметов, одним из которых является иностранный язык.

Общий английский подразумевает изучение базового курса английского языка. Слушатель изучает лексику, грамматику, формируют навыки чтения, письма, аудирования. В то время как принцип предметно-языкового интегрированного обучения заключается в том, что слушатель учит английский язык через предмет и предмет через язык.

Особенно хорошо то, что для уроков по методике CLIL можно использовать аутентичные материалы. Благодаря интернету у нас есть доступ к огромному количеству невероятно интересных ресурсов

Благодаря всему этому ученики видят, что английский язык — это не просто очередной предмет школьной программы. Изучение английского приобретает смысл, которого не было бы, если бы ученики просто выполняли упражнения из учебника.

Учителю, в свою очередь, тоже приходится столкнуться с определенными требованиями, как-то: использовать разнообразные формы и методы

презентации учебного материала и организации учебной деятельности, учитывать индивидуальные способности учащихся и самому быть в постоянном творческом поиске. Со временем, работающий по методике CLIL учитель приобретает специфические профессиональные компетенции.

Методика языкового интегрирования позволяет отойти от стандартной подачи материала и получить более обширные знания, которые, несомненно, пригодятся для будущего профессионального и бытового общения. Учащиеся получают возможность показать не только свои лингвистические способности, но и знания в различных сферах жизни: истории, литературы, искусстве, бизнесе и других.

При использовании метода предметно-языкового обучения учителю необходимо осуществить отбор материалов, то есть определить их цель, пересмотреть содержание изученного материала, выбрать методы, средства и формы организации обучения, адекватные поставленной цели, спрогнозировать результат. Учителя, преподающие предмет на английском языке и осуществляющие предметно-языковое обучение, должны на должном уровне владеть иностранным языком, причем особое внимание следует обращать на научность стиля речи на иностранном языке.

Прежде чем вводить методические приемы предметно-языкового обучения, учителям предметникам следует определить уровень языковой подготовки учащихся. А для этого для постановки языковых целей им необходимо будет посещать уроки английского языка в их классах и непременно обратиться за помощью и побеседовать с учителем английского языка. Только после этого можно установить степень включения иностранного языка в обучение физики, химии, биологии и информатики. Такое сотрудничество учителей будет способствовать созданию благоприятной образовательной среды в классе.

Деятельность учителя предметника при подготовке к урокам включает следующие действия:

- Наблюдение за учащимися на своих уроках во время предметно-языкового обучения с целью выявить затруднения, возникающие у учеников, и предотвратить их в дальнейшем.

- Работа с методической литературой по предмету и английскому языку.

- Отбор тематического содержания по предмету на родном (казахском/русском) и английском языках.

- Отбор лексического минимума, необходимого для понимания изучаемого тематического материала по предмету. Выбор методических приемов для ввода новых тематических слов по предмету.

- Выбор методов, методических приемов, форм и средств предметно-языкового обучения с учетом тематической (предметной) и языковой подготовки учащихся, а также поставленных на уроке задач.

- Разработка плана и конспекта урока, включающего выбранные методы, методические приемы, формы и средства предметно-языкового обучения.

- Подготовка дидактических карточек, а также наглядного материала (иллюстрации, компьютерные презентации, видеоматериал) на родном (казахском/русском) и английском языках.

Деятельность учителя в процессе предметно-языкового обучения на уроке включает в себя:

- Раскрытие перед учениками алгоритма их деятельности при предметно-языковом интегрированном обучении.

- Предоставление тематической (предметной) информации на английском языке (устный рассказ, беседа, письменный текст, видеоматериал и т.д.).

- Предоставление различных средств предметно-языкового обучения физике, химии, биологии и информатике для полноценной работы ученика: словари, дидактические карточки, сопоставительные схемы, карточки визуальной поддержки и т.д.

- Оказание помощи учащимся в процессе работы с использованием метода CLIL.

- Проверка результатов предметно-языковой работы учащихся.

- Подведение итогов работы.

Таким образом, для организации процесса предметно-языкового обучения физике, химии, биологии и информатике, учитель может использовать различные методы, методические приемы, средства и формы организации учебной деятельности, выбор которых зависит от целей и задач урока, содержания изучаемого тематического (предметного) материала и уровня предметной и языковой подготовки учащихся.

В заключение хочу сказать, что несмотря на все перечисленные трудности, применения CLIL, данная методика представляет собой неординарный подход к обучению иностранным языкам, что позволяет решить многие задачи образовательного процесса. При правильном учете всех факторов, применение методики предметно-языкового интегрирования позволит:

- значительно повысить мотивацию учащихся к изучению иностранных языков;

- научить детей осознанно и свободно использовать иностранный язык в повседневном общении;

- расширять кругозор детей, знание и принятие других культур и ценностей;

- подготовить учащихся к продолжению образования по выбранной специальности;

- развивать и совершенствовать лингвистические и коммуникативные компетенции через изучение иностранного языка.

Что касается развития CLIL в Казахстане, следует отметить, что его реализация в настоящее время носит эпизодический характер и, если осуществляется, то частично, в рамках отдельных учебных заведений. На уровне школьной программы этот метод представлен как отдельные интегрированные уроки (история – английский язык, география – английский язык, литература – английский язык, экология – английский язык и т.п.).

Несомненно, метод CLIL позволяет решать значительно расширенный круг образовательных задач. Изучение иностранного языка и неязыкового предмета одновременно является дополнительным средством для достижения образовательных целей и имеет положительные стороны, как для изучения иностранного языка, так и неязыкового предмета. Несмотря на огромную роль межпредметных связей как средства обучения и воспитания учащихся, признается и тот факт, что не установлена вся система этих связей.

Кроме того, отсутствует скоординированность программ, в частности, по иностранному языку и другим предметам, что препятствует осознанному переносу учащимися знаний, умений и навыков из других учебных предметов в иностранный язык и из иностранного предмета в другие предметы.

Но, хотя перечисленные проблемы и существуют, любой преподаватель, заинтересованный в успехах своих подопечных, будет прилагать все усилия для того, чтобы учащиеся смогли получить необходимые знания, умения и навыки по его предмету. Учитель сам может устанавливать межпредметные связи на своих занятиях, проводить интегрированные уроки, вовлекая тем самым каждого учащегося в активный познавательный процесс, представляя учащимся возможность проявить себя в той области, которая ему ближе и применить на практике полученные знания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Science,_technology,_engineering,_and_mathematics
 2. teachingenglish.org.uk/article/content-language-integrated-learning
 3. Teachers [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://blocs.xtec.cat/clilpratiques1/files/2008/11/slrcoyle.pdf>
- British Council. CLIL (Content and Language Integrated Learning) Introduction/Teaching English/British Council/ <http://www.britishcouncil.org>

ASSESSMENT OF EDUCATION INDICATORS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN USING GIS TECHNOLOGY

Kurbanova G.S., Sarsenova I.B.

kguldariya@list.ru

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty city, The Republic of Kazakhstan

Developments of the mapping technologies, which are input to planning, necessitated the use of technologies related to these methods within the planning and decision-making process nowadays. Digital maps, produced by photogrammetric methods or satellite images, gave new functions to the base maps which are being used in planning and setting up new scenarios. The “clever maps”, which are stored in digital form are used as vector or raster data, allow many data analysis and revealed the need of storing these data in a specific order [1].

Education is a high priority for Kazakhstan and in 2011 Kazakhstan was ranked first on UNESCO’s “Education for All Development Index” by achieving near - universal levels of primary education, adult literacy and gender equality. These results have reflected Kazakhstan’s efforts of expanding preschool access and free, compulsory secondary education. For the next 10 years, Kazakhstan is embarking on further major reforms at all education levels. In 2015, Kazakhstan was ranked 56th out of 188 countries with high human development index. In same year, Kazakhstan occupied the 42nd place in the ranking of the Global Competitiveness Index by the World Economic Forum [2].

The education system in the Republic of Kazakhstan based on the principle of continuity and succession of educational programs includes the following education levels:

- 1) nursery education;
- 2) primary education;
- 3) basic secondary education;
- 4) secondary education (general secondary education, technical and vocational education);
- 5) post-secondary education;
- 6) higher education;
- 7) postgraduate education (“Education Law”, 2010) [3].

Early childhood education

The 2015 UNESCO report “Education for all 2000 – 2015: achievements and challenges” noted that the number of countries in the world with the high gross ratio of early childhood education enrollment (80 and more) has doubled (from 32 countries to 70).

3 indicators out of 42 in the UN 4th Goal of Sustainable Development “Quality Education” are identified for pre – school education. It is the proportion of children at the age up to 5, successfully developing health, learning and psychological state (1); the proportion of children at the age up to 5 who are having sensitive and stimulating upbringing (2); level of participation in an organized learning from the age of 24 months and up to primary school entry age [5].

The UNESCO report noted that “In 1999 Kazakhstan was the first country in Central Asia where pre – school education became free and mandatory during a year”.

General secondary education

In 2015 the OECD Committee on educational policy launched a new Project “The Future of education and skills: Education – 2030”.

The OECD believes that the world is facing new global challenges and becoming more unpredictable and vulnerable. We live in a VUCA world (Volatile, Uncertain, Complex and Ambiguous). VUCA means quickly changing technologies (4th technological revolution), natural and technological disasters, threat of new global destabilization and global demographic misbalance, growing social instability and imbalance and increase of the unemployed and NEET generation [5].

The project “The Future of education and skills: Education – 2030” was launched by the OECD to adapt the school to the VUCA world. The project consists of two stages: preliminary (2015 -2018 – analysis of the secondary education curriculum in OECD countries, preparation of cross – national report, development of a common conceptual framework); basic (2018 – development of a new content of school education) [6].

In 2015, Kazakhstan started the pilot of updated school curriculum in 30 schools. Meanwhile, OECD countries have passed this stage in 1980 -90s of the last century.

Vocational education and training (Colleges)

In 2015 the system of Vocational Education and Training (VET) officially celebrated its 75th anniversary. On October 2, 1940 Presidium of the Supreme Board of USSR adopted the order “On State working pool” which covered annual preparation in VET organizations of up to 1 million people for working in industry [6].

VET system of Kazakhstan needs to be in the same stream of the world new trends and at the same time focus on the current tasks: integrating dual education, studying for the first vocational profession free of charge, meeting economy demand in qualified specialists, started in the State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019 [7].

Higher and Postgraduate education

In 2015 the first prototype of university – Pandidacterion in the Eastern Roman Empire celebrated its 1590th anniversary. During the course of its more than 1500 – year history, it became the basis of human civilization development. In the 21st century, higher education institutions are rapidly transforming from academic knowledge sources into the centers of innovations and technological progress.

Professor of Washington University Stefan Joel thinks that by 2030 the artificial intelligence will replace teachers. Having a degree will lose its importance. Instead, training certificates, on – the- job training and membership in service clubs will become more popular[7].

Executive Secretary of the Ministry of Education of Singapore Chan Lei Fung underlines that the “HEI in their traditional form might disappear in future. Student – specific education will appear. The life - long learning phenomenon will become the main principle of higher education”.

In 2005, 91% of American applicants were recruited into universities through social networks (2014 – 59%).

To what extent are HEI in Kazakhstan ready to meet these modern challenges? What can they contribute to achieving the aim of Kazakhstan on entering the list of 30 most competitive countries of the world? These topical questions are in the agenda of upcoming years.

Materials and Methods. The informational basis of the work was based on the statistics and stock materials and data on education system in the Republic of Kazakhstan Statistics Agency (stat.gov.kz), as well as monographs, books, and scientific publications of scientists.

The research design included several different methods. To identify quantitative indicators of the education system's quality, we applied the following methods:

- facts collection (digital data, indicators);
- comparing dynamics;
- statistical methods.

Based on statistical and technological analysis we:

- Analyzed the development of education system of the Republic of Kazakhstan.
- Looked at analysis-based indicators of education system of the Republic of Kazakhstan.
- Discussed the using powers of GIS technology in the education system of the Republic of Kazakhstan.

Results and Discussion. *Early childhood education*

A network of mostly public pre – primary nurseries and kindergartens provides pre-primary education and care to children from 1 to 6 years of age. Pre-primary enrolment falls well short of the high enrolment rates observed at the primary and secondary levels. In the early 1990s, about 70% of pre-primary schools were closed, particularly in rural areas, resulting in a high number of children who did not have access to pre-primary education. Currently the expansion programme covers several different types of pre-school organisations [PSO] based on children's age:

- nurseries for children from birth to three years old;
- kindergarten for children aged three to six;
- mini-centers of various kinds for children aged one to six [8].

Nowadays there has been a move to increase the number of pre-school establishments (Figure1). In 2018 there was 10 314 number of regular pre – school institutions in Kazakhstan, which provides pre-school education for 880 896 children. In 2008 the number of regular preschool institutions was 1692 and number of children in regular preschool institutions was 257 053 children. If we discuss it by regions then we can see the huge changes in the system of early childhood education. In 2008 the overall number of regular preschool institutions was 1692 in Kazakhstan and the number of places in preschool institutions was 239 225, which provides pre-school education for 257 053 children. As we see the places were not enough for children. The highest dynamic of number of places in preschool institutions was 40 437 places in the Almaty region, 26 258 places Karagandy region, 20 843 places in the Akmola region and the lowest dynamics of number of places in preschool institutions was in the North Kazakhstan region, Mangystau region and in Atyrau region. The highest dynamics of the number of children in regular preschool institutions were 42 694 children in the

Almaty region, 27 660 children in the Karagandy region and 25 388 children in the Akmola region. The lowest dynamics of children in regular preschool institutions in 2008 were 7 485 children in the North Kazakhstan region, 9 488 children in the Kyzylorda region and 11 023 children in the Mangystau region (Figure 1).

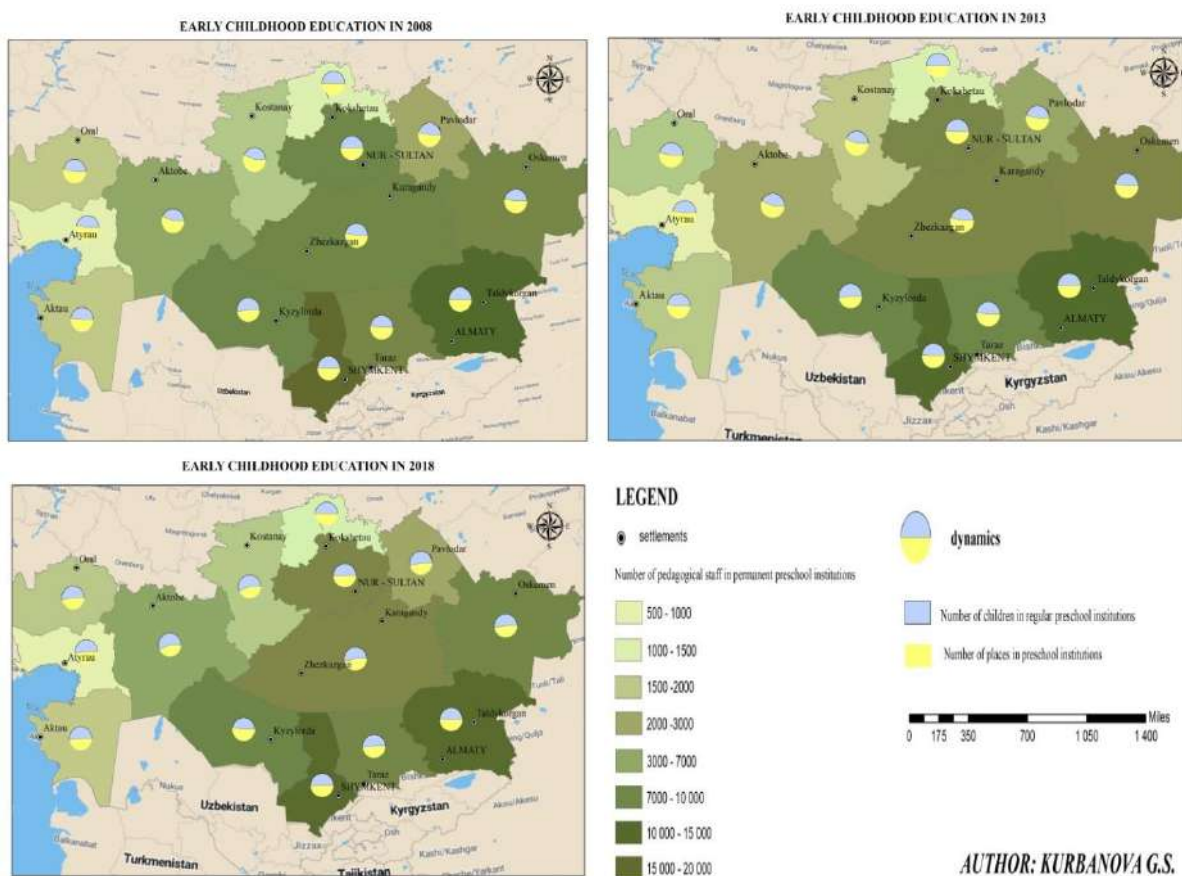

Figure 1. Early childhood education in Kazakhstan
Source: www.stat.gov.kz/official/industry/62/statistic/7

In 2013 the overall number of regular preschool institutions was 7 661 in Kazakhstan and the number of places in preschool institutions was 604 140, which provides pre-school education for 634 504 children. After 5 years we see the number of children and places in preschool institutions was increased but again the number of places in preschool institutions was not enough for children. The highest dynamics of the number of places in preschool institutions was 112 743 places in the Turkestan region, 78 752 places in the Almaty region, 51 399 places in the Akmola region, and the lowest dynamics of the number of places in preschool institutions was 22 073 places in the Atyrau region, 22 128 places in the North Kazakhstan region, 23 089 places in the Mangystau region. The highest dynamics of the number of children in regular preschool institutions were 122 803 children in the Turkestan region, 80 202 children in the Almaty region and 55 575 children in the Akmola region. The lowest dynamics of children in regular preschool institutions in 2013 were 21 589 children in the North Kazakhstan region, 23 885 children in the Mangystau region and 25 907 children in the West Kazakhstan region (Figure 1).

In 2018 the overall number of regular preschool institutions was 10 314 in Kazakhstan and the number of places in preschool institutions was 832 113, which provides pre-school education for 880 896 children. Totally, the number of children and places in preschool institutions was a little bit equal. The highest dynamics of the number of places in preschool institutions was 192 977 places in the Turkestan region, 143 780 places in the Almaty region, 85 247 places in the Akmola region, and the lowest dynamics of the number of places in preschool institutions was 20 349 places in the North Kazakhstan region, 26 709 places in the Kostanay region, 26 845 places in the West Kazakhstan region. The highest dynamics of the number of children in regular preschool institutions were 197 561 children in the Turkestan region, 142 966 children in the Almaty region and 87 046 children in the Akmola region. The lowest dynamics of children in regular preschool institutions in 2018 were 20 062 children in the North Kazakhstan region, 30 369 children in the West Kazakhstan region and 33 584 children in the Atyrau region (Figure 1).

A number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was increased from 27 277 to 94 838 for 10 years. In 2008, the highest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 3949 teachers in the Almaty region, 2525 teachers in the Turkestan region and 2318 teachers in the Akmola region. The lowest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 861 teachers in the North Kazakhstan region, 1035 teachers in the Mangystau region and 1342 teachers in the Kyzylorda region. In 2013, the highest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 13 455 teachers in the Turkestan region, 8363 teachers in the Almaty region and 5761 teachers in the Akmola region. The lowest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 2678 teachers in the Atyrau region, 2680 teachers in the Mangystau region and 2835 teachers in the North Kazakhstan region. In 2018, the highest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 20 681 teachers in the Turkestan region, 15 171 teachers in the Almaty region and 8 252 teachers in the Akmola region. The lowest dynamics of the number of pedagogical staff in permanent preschool institutions was 2 795 teachers in the North Kazakhstan region, 3 224 teachers in the Atyrau region, 3 768 teachers in the Kostanay region (Figure 1).

General secondary education

Primary education starts at the age of six or seven and lasts for four years. The duration of lower secondary education is five years, followed either by two years in general upper secondary education or two to four years in technical and vocational education. Students who successfully complete general upper secondary education can attend shorter (two to three years) technical and vocational training programmes or continue to higher education [8].

In 2008 there were 7 927 schools in Kazakhstan, with an overall enrollment of 2 583 507 children. In 2013 there were 7640 schools in Kazakhstan, with an overall enrollment of 2 597 942 children. In 2018 there were 7 393 schools in Kazakhstan, with an overall enrollment of 3 186 234 children. Totally, we can make these numbers quite understandable through maps. If we look into the map which has given in figure

2, then we can see the number of teaching staff and the number of pupils in those schools. The number of general schools are given by colors in figure 2.

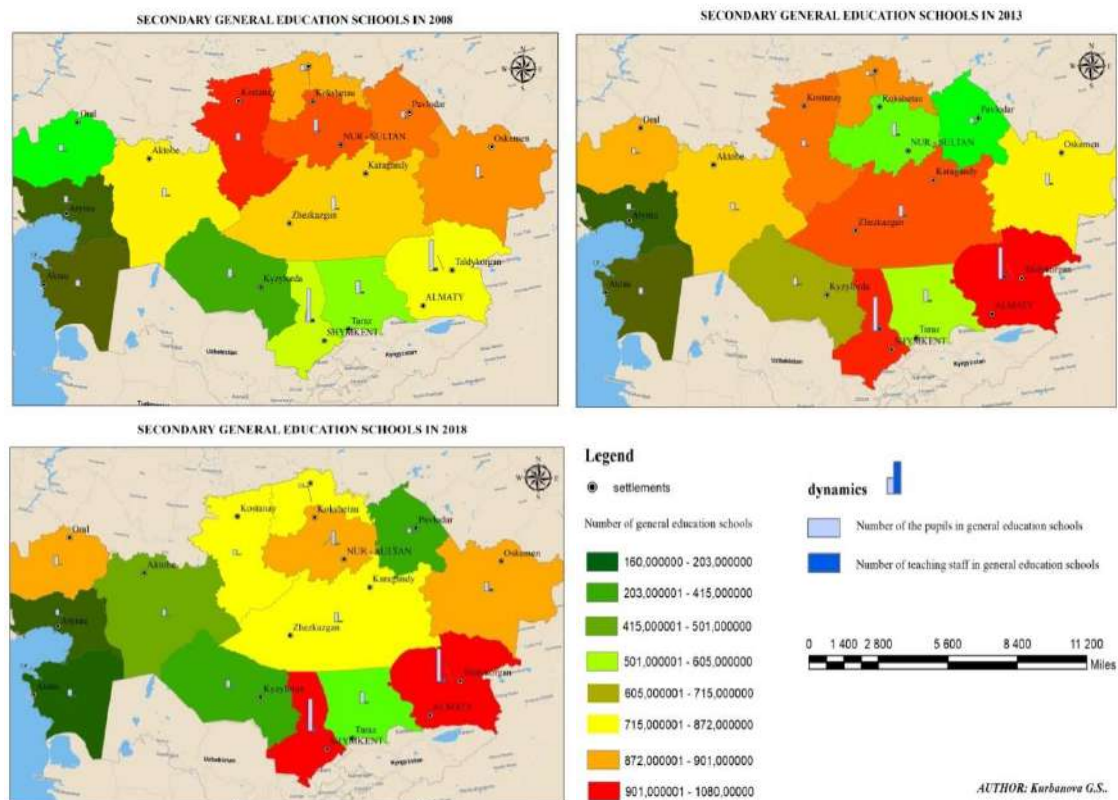

Figure 2. Secondary general education schools in Kazakhstan

Source: www.stat.gov.kz/official/industry/62/statistic/7

As we see, today, maps are used to help understand relationships across areas and regions. These spatial relationships are analyzed using maps in digital form within a Geographic Information Systems (GIS) framework. In this framework, these maps are dynamic; they can be grappled with and combined with other maps and information, charts, stories, and multimedia. GIS, together with Remote Sensing and Global Positioning Systems (GPS), make up the geotechnologies, which help people make everyday decisions and plans more effectively and efficiently. In our case, it helps users think critically, use real data, and connects them to their own community. It does so in informal, primary, secondary, and university settings and appeals to today's visual learners. Geographical Information Systems (GIS) include different systems which can be used for many purposes. GIS collects location based information, store, use for various aims, analyze and present it. Interactive information systems that meet a wide variety of GIS applications based on location, geometry and attribute information also allow questioning of data other than these. For this reason, it is completely within the scope of interdisciplinary studies, combining data from various and different fields. GIS approach is not evaluated from cartographers, also it was born from the requirements of environmental scientists and planners. GIS not only analyses, arranged and stored visual data but also converts it to different formats of data and provides to take output according to the aim of use.

Conclusions. Today's students - the children of the 21st century: age of globalization and integration; the age of mobility of human resources; the age of the growing influence of the media and technology; the age of huge changes in information and communication technologies. The modern world - a world of increasing information flows. The way for using GIS commonly passes through education and raising of awareness.

The following suggestions have been done as a result of this work in order to advisory and emphasize the importance of the topic:

- Necessary care is not given to GIS education in Kazakhstan. Giving priority to this subject should be provided and a study should be carried out considering the demand of public and private sector institutions.

- GIS has not learnt in secondary education in Kazakhstan, especially in geography lessons and it is an obstacle to learn GIS techniques at early ages. Ministry of Education should support teachers to come to the level of giving GIS lessons by organizing programs and students to meet with GIS at early ages.

- Guidance about GIS should be provided to students during both undergraduate study and also postgraduate study, students should be encouraged for participating in projects including GIS.

- Students should be provided to prepare the maps of their thesis works by using GIS. These works will provide students to practice enough in GIS.

- Priority should be given to Kazakh resource publications and editions about GIS.

- Universities should give support on establishing GIS laboratory for popularizing the education.

LITERATURE

1.S W Bednarz and R H Audet: The status of GIS technology in teacher preparation programs. *Journal of Geography*, Vol. 98 (2), pp. 60–67, 2014.

2.National report: Overview of the Higher Education System; Astana, 2017

3.“Education Law” of the Republic of Kazakhstan. Astana, 2010.

4.R Herzig: Problems Of GIS Didactics For General School In Germany, Changes in Geographical Education. Australia, 2016

5.Education System of the Republic of Kazakhstan, [Electronic Resources] – URL: <<http://kitaphana.kz/236-pedagogika/3241-bilim-bery-jyiesi.html>>

6.“The National Report on the Status and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan” – Astana:“INFORMATION-ANALYTICAL CENTER”, 482 p., 2017.

7.National reports on the condition and development of education, (2014). Compilers: A.Kultumanova, G.Nogaybaeva, and others.- National Center for Education Statistics and Evaluation. –Astana

8.Mukhamejanov B.G., Abdirayimova G.S. (2015). Education system in Kazakhstan: social practices, subjects and interests (russian version). 143p. Almaty.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ

Қабыл А.Н., Аязбаева А.Т.

kerim01.a@mail.ru; ayazbayeva@mail.ru,

Нұр-Сұлтан қ., Еуразия гуманитарлық институты

Отбасы баланы әлеуметтендірудің ең маңызды факторы болып табылады және оның әсері басқа қоғамдық институттардың ықпалынан асып түседі. Ал мүмкіндігі шектеулі балалар үшін отбасының рөлі арта түседі, өйткені оған мұндай балаларды күту, тәрбиелеу және білім берудің негізгі ауыртпалығы жатады. Баланың толықтай дұрыс тұлға болып қалыптасуы бірінші кезекте отбасына байланысты. Мұндай балалар өзге балаларға қарағанда отбасына, ата-аналарына ерекше тәуелді болатыны белгілі. Сол себепті, балаға көмектескіміз келсе, бірінші кезекте ата-анаға көмектескеніміз абзал. Отбасында мүмкіндігі шектеулі балалардың болуы отбасылық өмірге көптеген қосымша мәселелер туындатуы мүмкін, сонымен қатар отбасының басқа да мүшелеріне әсер етеді. Балаларды тәрбиелеу, оларды қоғамдық өмірге дайындау үшін рухани және материалдық ресурстар талап етіледі.

Егер индивидтің өміріне елеулі өзгерістер әкелетін оқиғалар саны орташа есеппен салыстырғанда екі еседен артық өссе, онда аурудың ықтималдығы 80%-ды құрайды. Мысалы, баланың ата-анамен тығыз байланыстылығы соншалық, өмірде болатын барлық маңызды өзгерістер балада аурудың пайда болу қаупіне әкеліп соғады. Баланың ауырсыну көріністері немесе бойындағы ауытқушылығы отбасылық дезорганизацияның жалғыз көрінісі болуы мүмкін, яғни бұл ретте баланың жағдайы тікелей ата-ананың қарым-қатынасына әсер етеді. Отбасылық қарым-қатынастың барлық өзгерістері баланың тұлға ретінде дамуына кедергі жасайды, оған өз эмоцияларын ашық көрсетуге мүмкіндік бермейтін эмоционалдық стресстерге әкеліп соқтыруы мүмкін. Сонымен қатар, ата-ана тарапынан күшті эмоциялық қолдаудың көрініс табуы ауруларға қарсы тұруға қолайлы әсер етеді. Отбасы ішілік, әсіресе ана мен ерте жастағы бала арасындағы қарым-қатынастың бұзылулары аурудың одан әрі даму қаупін арттырады [1].

Мүмкіндігі шектеулі балалары бар ата-аналар бастапқыда баланы қалай тәрбиелеп, дамыту керектігі жайлы білмей жатады. Бала бойындағы сенімділікті қалыптастыру – басты педагогикалық қағида болып табылады. Мұндағы ата-аналардың атқаратын рөлі зор. Себебі, баланың болашақта өзін қалыптастыра білуі, өз-өзіне сене білуі кішкене кезіндегі қалыптасқан сенімділікке байланысты. Баланың мықты болуы, тікелей отбасының мықты болуымен байланысты. Бұл әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балалы отбасыларға қойылар талап десек те болады. Ата-ананың мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыстағы басты міндеті – баланың тек мықты жақтарын көре білуі.

Мүмкіндігі ерекше баламен қарым-қатынас жасау, сонымен қатар күтім және тәрбиелеу мәселелерінде кездесетін қиындықтар осының барлығы отбасының тәрбиелік функциясының бұзылуына әкеліп соғады. «Ерекше» баланың дүниеге келуі әке және ана болуға деген қажеттілікті қанағаттандыра

алмауы мүмкін, сондықтан баланың жай-күйін ата-аналар кедергі ретінде қабылдайды. Мұндай ерекше мұқтаждықтары бар бала қосымша материалдық шығындарды талап етеді. Осындай отбасында жиі кездесетін жағдай ол анасы ұзақ жылдар бойы жұмыс істемейді және отбасы мүшелерінің материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру, яғни барлық ауыртпалық әкесінің мойнына артылады. Ата-ана өз уақыттарын баланы емдеу мен тәрбиелеуге арнай отырып, отбасымен бірлесе отырып демалысты өткізу қажеттілігі туралы жиі ұмытып жатады.

Осылайша, отбасында психикалық дамуы бұзылған бала дүниеге келген жағдайда пайда болатын қиындықтар өмір салтының күрт өзгеруіне де, сонымен қатар көптеген проблемаларды шешу қажеттілігіне де әкеліп соғады.

Мүмкіндігі ерекше балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларда кездесетін негізгі мәселелерді қарастырып көрсек. Отбасы – мүмкіндігі шектеулі баланың жақын ортасы, яғни оны тәрбиелеу, әлеуметтендіру, қажеттіліктерін қанағаттандыру, оқыту, кәсіптік бағдар беру жүйесіндегі басты буын. Мүмкіндігі шектеулі баланың дүниеге келуі отбасында материалдық-тұрмыстық, қаржылық, тұрғын үй мәселелері орын алады.

Отбасында мүмкіндігі шектеулі баланың дүниеге келуі ата-аналар үшін әрқашан ауыр психологиялық стресс болып табылады. Балалардың дамуындағы бұзылулардың қолайсыз динамикасы ата-аналардың психикасының қатты деформациялануына әсер етеді, себебі ата-аналар ұзақ уақыт бойы психотравмалық жағдайда болады. Нәтижесінде, ата-аналардың эмоциялық тұрақсыздығынан, түрлі эмоционалдық жағдайлар мен реакцияларда пайда болатын тұлғалық бұзылулар қалыптасады.

Е. Г. Силяева мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасына психологиялық көмек бір уақытта бірнеше бағытта жүзеге асырылуы тиіс деп санайды:

1. Ата-аналар клубтарын, мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының қоғамдарын құру. Мұнда олар қарым-қатынас аясын кеңейте алады, осыған ұқсас проблемалары бар басқа отбасылардың өмірі туралы біліп, қолдау мен түсіністікті таба алады.

2. Осындай отбасыларды ақпараттық қамтамасыз ету: мамандандырылған журналдарды немесе жеке мақалаларды медициналық немесе білім беру басылымдарында шығару. Ата-аналарға ауру балаларды күту бойынша практикалық кеңестер, баланы тәрбиелеу үдерісімен байланысты күнделікті мәселелерді шешу бойынша мамандардың түсініктемелері мен ұсыныстарын, қиындықтарды жеңе алатын және отбасында мейірімді қарым-қатынас жасай алатындардың тәжірибесімен таныстыру қажет.

3. Отбасына қолдау көздерін іздестіруге көмектесу (материалдық, әлеуметтік, медициналық, білім беру, рухани).

4. Өзінің жасырын резервтерін түсінудегі алғашқы қадам ретінде «күрес» стилін анықтау. Отбасы қолданатын әрекеттің түрін, түзету немесе басқа неғұрлым лайықты әдісті таңдауда тек мамандар ғана көмектесе алатын ескеру. Стрессті азайту мақсатында проблемаларды қайта бағалау мүмкін: басқа отбасылардың өмірімен салыстыру және өз жағдайында қандай да бір артықшылықты табу; қалыптасқан жағдайда жоғары мағынаны рухани тұрғыдан

іздеу; достар мен таныстардың арасында қолдау табу, дәрігерлердің, заңгерлердің, әлеуметтік қызметкерлердің кеңестеріне жүгіну.

5. Психологиялық-педагогикалық қолдау. Ол қатаң сараланған және ауру баланың отбасы тұратын шындыққа барынша жақын болуы тиіс. Кеңес беру барысында ата-аналарға оның өмірінің әртүрлі кезеңдерінде қандай қиындықтар туындауы мүмкін екенін хабарлау қажет. Баланың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырып, оны отбасының тыныс-тіршілігіне қосу, дене немесе интеллектуалдық ауқаттылықты ескере отырып, «тұрмыстық дербестікке» тәрбиелеу қажет. Баланың өсіп-жетілуіне қарай ата-аналар балалар бастамасы үшін кең ауқым беруде сезімталдық пен икемділік танытуы қажет. Сондықтан психологиялық консультациялар жекелеген жағдайларды талқылау және қиын жағдайларда ата-аналардың мінез-құлқының стратегиясы мен тактикасын әзірлеу мақсатында жүйелі түрде өткізілуі тиіс.

6. Ата-аналар мен қоршаған адамдардың баланың физикалық кемістігін қабылдау мәселесін шешу. Ата-аналар жиі зақымдалған органдағы ақауға назар аударады және өзінің барлық күш-жігерін оны өтеуге немесе мүмкін болатын емдеуге жұмсауға тырысады. Бұл ретте баланың қоғамға кірігуінде маңызды рөл атқара алатын әлеуметтік қатынастардың тұтас қыры жоғалады. Ата-аналар баланы тәрбиелеу стратегиясында мыналарды басымдылыққа алу тиіс: болашақта мүмкіндігі шектеулі ұлы немесе қызы қоғамға кіре алуы үшін, не балаға бүгінде өмір сүре алу үшін, өзінің қадір-қасиетін, батылдығын дамыту үшін аурумен күресу. Мамандар ата-аналарға науқас баланың ықтимал мүмкіндіктері туралы адекватты түсінік жасауға, оның келешегін ашуға көмектесуі тиіс[2].

Отбасымен жұмыс істейтін мамандар мүмкіншілігі шектеулі балалары бар отбасының осы дағдарыстарының ерекшеліктерін білу және қажетті көмекті уақытында көрсету үшін оларды анықтай білу қажет.

Дағдарыс жағдайында көмекке мұқтаж адамға көңіл бөліп, оны жалғыз қалдырмау керек. Егер ол байланысқа, қарым-қатынасқа түсуден алшақтаса, жанында әрдайым қолдау көрсететін жақын жандардың болғаны дұрыс. Алайда, бұндай сынаққа түскен отбасыға әрдайым туған-туысқандары емес, жақын достары жағдайын түсіне алады. Бұл жағдайда күрделі кезеңді еңсеруге ата-аналарға әлеуметтік қызметкер немесе дамуында ауытқуы бар бала бар және олар қиын кезеңді табысты еңсерген басқа ата-аналар көмектесе алады.

Осы тұрғыда дәрігер Элизабет Кюблер-Росс ұсынған 5 сатылы моделін атап өткен жөн. 1969 жылы Кюблер-Росс өзінің «Өлім мен өмір туралы» кітабында адамның қалыпты сезімдеріне, жеке өміріне де, жұмысына да сәйкес келетін өзгерістерге қатысты қайғының бес сатысын сипаттады. Белгілі бір дәрежеде өзгерістер жоғалып отыра ма? Сондықтан бес сатылы модель (терістеу, ашу-ыза, саудаласу, депрессия, қабылдау) адамдардың өзгерістерге деген реакциясын түсіне білу үшін өте пайдалы.

Кюблер-Росс кезеңдерді сипаттаған кезде, бұл адамның қайғылы жаңалықтарға деген қалыпты реакциясы екенін түсіндірді. Ол бұны қорғаныс механизмі деп атады. Және өзгерістерді жеңуге тырысатын кезде оларды бастан өткереді. Әрине бұл кезеңдерді көрсетілген тәртіппен кезек бойынша бастан

өткермейді. Әртүрлі уақытта әртүрлі кезеңдерді бастан өткеруі мүмкін тіпті өткен белгілі бір кезеңдерге қайта оралуы да ықтимал. Кюблер-Росс сатылар әртүрлі кезеңдерге созылуы мүмкін және бір-бірін ауыстыруы немесе бір мезгілде келуі мүмкін дейді. Көбінесе кейбір адамдар бір сатыға сүйеніп және одан әрі қозғала алмайды. Адамның жеке өмірінде кездесетін қайғының бес сатылы моделі 1-ші суретке сәйкес келеді.

Сурет 1. Қайғының бес сатылы моделі

Әрбір бес сатыдағы адамның мінез-құлқын қарастырайық.

1-кезең шок алу немесе терістеу. «Мен бұған сене алмаймын», «Менде бұндай жағдай болуы мүмкін емес», «Тек қайтадан емес!».

2-кезең ашу-ыза. «Неге мен?», «Бұл әділетсіз!», «Жоқ! Мен бұны қабылдай алмаймын!».

Өзгерістердің өмірде болып жатқанын көргенде терістеу ашу мен ызға ауысады. Айналадағы адамдарға немесе орын алып жатқан құбылыстарға ашулануы мүмкін. Бір қызығы, адам бойында болып жатқан ашу мүлдем басқа жаққа бағытталуы мүмкін. Адамдар бастыққа, өзіне, тіпті Құдайға, отбасының басқа мүшелеріне ашулана алады.

3-кезең саудаласу. «Балалар мектепті аяқтағанға дейін маған өмір бере көр».

Бұл үміті үзілген адамдардың табиғи реакциясы. Адамдар өзгерістерді бастан кешірген жағдайда жиі осындай мінез-құлықты көреміз. Өзгерістер мен жағдайдан шығу жолында адамдар саудаласуды бастайды. Көптеген мәмілелерді Құдаймен, басқа адамдармен жасасуға тырысады. Мысалы, «Егер мен бұл уәдемді орындасам, сен менің өмірімде осы өзгерістерге жол бермейсің» деп айтады.

4-кезең депрессия. «Мен бақытсызбын», «Талпыныстар не үшін қажет?».

Бұл кезеңде саудаласу ешқандай нәтиже бермейтінін түсінеді. Сонымен қатар өзгеріске алып келетін барлық шығындарды түсіне бастайды. Бұл адамдарды депрессия, энергияның болмау жағдайына итермелейді. Депрессия кезеңі көбінесе жұмыс жағдайында жиі байқалады.

5-кезең қабылдау. «Бәрі жақсы болады», «Мен оны жеңе алмауым мүмкін, бірақ мен оған жақсы дайындала аламын».

Адамдар өзгерістерге қарсы күрес нәтиже бермейтінін түсінген кезде, олар қабылдау сатысына қозғалады. Бұл бақытты жай-күй емес, керісінше өзгерісті

қабылдау және оны мойындауға тиіс сезімін бастан кешіреді. Бірінші рет адамдар перспективаны бағалай бастайды. Бұл тоннельге баратын поезд сияқты. «Мен бұрылыстың артында не барын білмеймін. Мен рельстермен қозғалуға тиіспін, маған қорқынышты, бірақ таңдау жоқ, соңында жарық бар деп үміттенемін...» [3].

Мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасына психологиялық-педагогикалық кеңес беру және отбасылық кеңес беру бірыңғай кеңес беру рәсімі шеңберінде жиі жүзеге асырылады. Кеңес берудің келесідей кезеңдерін атап көрсетуге болады:

- Бірінші кезең: танысу, байланыс орнату, сенім мен өзара түсіністіктің қажетті деңгейі.

- Екінші кезең: ата-аналардың немесе олардың орнындағы адамдардың сөздерінен отбасы мәселелерін анықтау.

- Үшінші кезең: баланың психофизикалық ерекшеліктерін психологиялық педагогикалық зерттеу.

- Төртінші кезең: ата-аналар қолданатын тәрбие моделін анықтау және олардың тұлғалық қасиеттерін диагностикалау.

- Бесінші кезең: психологтың отбасында бар нақты мәселелерді қалыптастыруы.

- Алтыншы кезең: проблемалар шешілуі мүмкін тәсілдерді анықтау.

- Жетінші кезең: қорытынды жасау, психологтың тұжырымдамасында проблемаларды түсінуді бекіту [4].

Мұндай отбасыларға көмек ретінде бірқатар авторлар мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың психологиялық клубын құруды ұсынады. Мұндай клуб құрудың өзектілігі:

1. Психологиялық деңгейде – ата-аналардың психикасының қатты деформациялануына әсер ететін, ұзартылған сипатқа ие стресстің алдын алу қажеттілігі.

2. Әлеуметтік деңгейде – ата-аналар арасындағы қарым-қатынаста сенімді қолдау көрсету қажеттілігі, себебі ауру баланың ата-аналары арасындағы өзара қарым-қатынаста деформация орын алады, соның салдарынан көбінесе мүмкіндігі шектеулі бала тәрбиеленетін отбасында шектеулі микросоциум қалыптасады.

3. Соматикалық деңгейде – баланың ауруынан анасының психогенді күйзеліске әкелетін патологиялық тізбекті ұзу қажеттілігі [5].

Қорытындылай келе, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасымен жұмыс жасайтын ұйымдарға, мектептер мен орталықтарға ата-анамен жұмыс жасаудың мынандай формаларын жиі өткізу керек:

- Педагогикалық білім университеті – бұл ата-аналарды психологиялық педагогикалық ағартудың формасы. Университеттегі сабақтар ата-аналарды қажетті біліммен, педагогикалық мәдениет негізімен қаруландырады, ата-аналардың жасы мен сұраныстарын ескере отырып, тәрбиенің өзекті мәселелерімен таныстырады, ата-аналардың жұртшылықпен, отбасының білім беру ордаларымен байланысын орнатуға, сондай-ақ ата-аналар мен педагогтардың тәрбие жұмысында өзара әрекеттесуіне ықпал етеді.

Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасына педагогикалық білім университетінің маңызы зор, себебі тәжірибе көрсеткендей ата-аналардың 71%-ы инклюзивті білім беру ұғымы туралы нақты ақпарат білмейді. Яғни, бұл ата-аналардың педагогикалық тұрғыдан ақпараттанбағанының көрінісі.

- Педагогикалық дискуссия (диспут) – педагогикалық мәдениетті арттырудың ең қызықты түрлерінің бірі. Диспуттың ерекшелігі – ол барлық қатысушыларды қойылған мәселелерді талқылауға тартуға мүмкіндік береді, алынған дағдылар мен жинақталған тәжірибеге сүйене отырып, фактілер мен құбылыстарды жан-жақты талдай білуге мүмкіндік береді.

- Ата-аналарға арналған психологиялық тренингтер – бұл жаттығулар, әңгіме, рөлдік ойындар кешені. Тренингтік жұмыс барысында ата-аналардың тәрбиеде басшылыққа алатын стереотиптерді түсінуі және проблемаларға жаңа көзқарас табу жүзеге асырылады.

- Ата-аналар кештері – ата-аналар ұжымын жақсы біріктіретін жұмыс түрі. Бұл ата-аналардың әлеуметтік ортамен қарым-қатынас жасауына үлкен септігін тигізеді, сондай-ақ ата-аналардың алдында ортақ тақырыпта әңгіме жүргізіп, маңызды сұрақтарға жауап іздейді. Ата-аналар кештерінің тақырыптары әр түрлі болуы мүмкін. Ең бастысы, олар бір-бірін, өзін, өзінің ішкі жандүниесін тыңдауға және естуге үйрету керек.

Мүмкіндігі шектеулі баланың қалыптасуы мен дамуы отбасынан тыс болуы мүмкін емес, себебі отбасы – бастапқы оңалту ортасы. Сондықтан баланың жағдайын түсініп, жанұямен қабылдау, қалпына келтіріп емдеу мен әлеуметтік оңалтуда нақты нәтижелерге қол жеткізуде шынайы жолдарды белсенді іздестіруге жақындарды шақыру-міне, психолог жұмысындағы ең ауыр және ұзақ міндеттердің бірі болып саналады.

Осылайша, отбасы әр адамның өмірінде өте маңызды рөл атқарады. Әсіресе, жеке басы әлі қалыптасатын бала үшін отбасын түсіну маңызды. Мүмкіндігі шектеулі бала үшін отбасы – бұл әлеуметтік мәртебесіне, денсаулық жағдайына және жеке ерекшеліктеріне қарамастан, оны қабылдайтын ең жақын адамдар. Бұл туындаған мәселелерді шешуге, көмек табуға, түсіністікке және сезімге ие болатын орын. Сол себебі, мүмкіндігі шектеулі бала мен ата-ана ұғымы әрдайым бірге тығыз байланыста және мүмкіндігі шектеулі баланы дамыту мен оқытуда, тәрбиелеуде отбасынан бөліп қарастыруға болмайды. Егер, мүмкіндігі шектеулі балаларға қол ұшын бергіміз келсе, бірінші кезекте ата-анаға қолдау көрсетуден бастаған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Исаев Д. Н. Психосоматическая медицина детского возраста. – СПб.: Специальная литература, 1996 – 187с.

2. Ткачева В.В. К вопросу о создании системы психолого педагогической помощи семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии // Психология семьи и больной ребенок. Учебное пособие: Хрестоматия / Авторы-составители И.В. Добряков, О.В. Защиринская. – СПб.: Речь, 2007. – 310 с.

3. Элизабет Кюблер-Росс О смерти и умирании. 2001.

4. Ключева Н.В. Психолог и семья: диагностика, консультации, тренинг. Ярославль, 2002 – 158с.

5. Боровая Л.П. Социально-психологическая помощь семьям, имеющих тяжело больных детей. // Социально-педагогическая работа. 1998. № 6. с. 59-63.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ НЕОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ В ШКОЛЕ

Мадияров К.Г.

kuan.mad@mail.ru

Международный университет «Астана, Высшая школа естественных наук,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан

В работе представлен аналитический обзор, открывающий возможность внедрения дистанционного формата обучения неорганической химии в школе.

Ключевые слова: *общеобразовательные школы; дистанционное обучение; применение ИКТ в образовании.*

Возникновение глобальных проблем в мире в форме борьбы с пандемией коронавируса заставляет человечество столкнуться с острым противоречием между постоянно растущими требованиями к квалификации специалиста и быстрым старением тех знаний и умений, которые он получил в учебном заведении. Это противоречие является следствием бурного и непрерывного роста объема общенаучных и специальных знаний. Выход из этой противоречивой ситуации может быть найден на путях получения образования без отрыва от основной деятельности на базе новых информационных технологий, и получивший название - **дистанционное образование** [1].

В ходе экспериментальной работы решались следующие задачи:

– разработать и обосновать диагностический инструментарий для определения мнения учащихся целесообразности использования дистанционного обучения (далее-ДО) в обучении неорганической химии и их отношение к использованию ДО;

– проанализировать полученные результаты экспериментальной работы по организации дистанционного обучения неорганической химии в школе;

– на основе результатов анализа данных опытно-экспериментальной работы статистически проверить эффективность внедрение модели организации дистанционного обучения неорганической химии

– определить влияние выделенных педагогических условий на процесс организации дистанционного обучения.

В качестве диагностического инструмента использовался метод анкетирования.

В анкетировании приняло участие 70 учеников из разных школ города Нур-Султан, из них 57% мальчиков, 43% девочек. Анкета состояла из вопросов закрытого и открытого типа. В результате анализа было установлено, что 48% опрошенных осведомлены о существовании системы ДО и имеют опыт использования (94% процента учеников дистанционно изучали иностранные языки, остальные 4% обучались программированию, 1% финансовой грамотности, 1% изучали основы SMM менеджмента), 40% — знают о данной системе и 13% — ни разу о ней не слышали.

Знакомы ли вы с понятием ДО?

Рисунок 1. Диаграмма анализа учеников о понятии ДО

Большинство учеников (55%) положительно относятся к изучению неорганической химии в системе ДО, 32% — выбрали такой ответ, как «мне всё равно» и 5% респондентов затрудняются ответить и 8% — отрицательно относятся к системе дистанционного обучения.

Рисунок 2. Диаграмма анализа ответа учеников на вопрос «Как вы относитесь к обучению неорганической химии в системе ДО?»

По мнению учеников обучение в системе дистанционного образования имеет ряд преимуществ чем традиционная форма обучения:

- возможность дистанционно заниматься, не выходя из дома, что позволяет сохранить время;
- индивидуальным темп обучения;
- возможность получения дополнительного материала, в том числе доступ к программам молекулярного моделирования;
- возможность получать объективные оценки на основа онлайн тестирования;

Также, некоторые ученики отметили, что получают дополнительное удовольствие работая перед компьютером, а остальные 8% возможность получать индивидуальные консультации у учителя, что обуславливается

сложностью неорганической химии и нехватки времени учителей при традиционной форме обучения.

Несмотря на это, 35% респондентов ответили на вопрос, что в применение дистанционных технологии при изучении неорганической химии в школе нет никаких преимуществ.

Рисунок 3. Гистограмма анализа ответов учеников на вопрос «Какие преимущества имеет обучение в системе дистанционного образования?»

53% учащихся не испытывают никаких сложностей, которые бы им мешали учиться дистанционным образом. 18% отмечают недостаточное качество дистанционных материалов, хотя в расшифровке данного ответа многие уточняют, что подразумевают под этим технические сбои сайта, сложности с загрузкой или отображением материалов, нехватку времени на обучение, в этот список также входит некачественная формулировка обучающей и применяющей методики. 3% учеников отметили проблематичность работы за компьютером на уроке связанной с подключением к интернету или же нехваткой компьютерных технологии в школе.

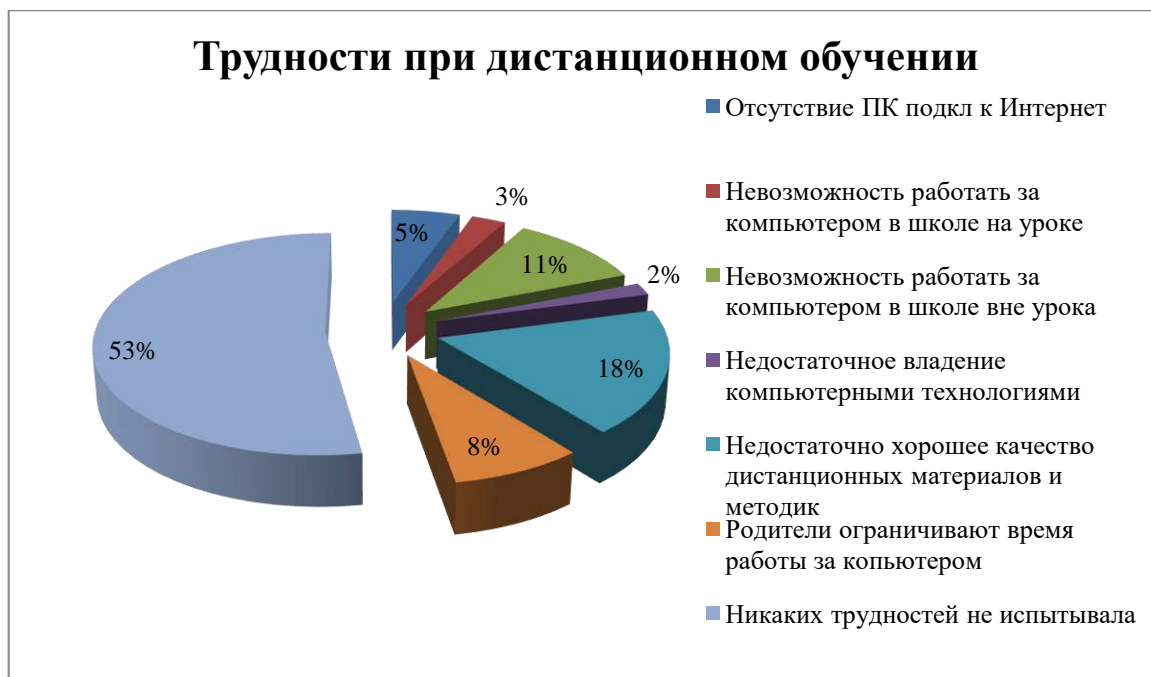

Рисунок 4. Диаграмма анализа ответов учеников на вопрос «Какие трудности имеет обучение в системе дистанционного образования?»

14% опрошенных считают, что обучение неорганической химии с применением дистанционных образовательных технологии интереснее, чем традиционный метод обучения. Тем не менее, 55% придерживаются противоположной точки зрения. 33% учащихся считают, что интерес к обучению не зависит от формы.

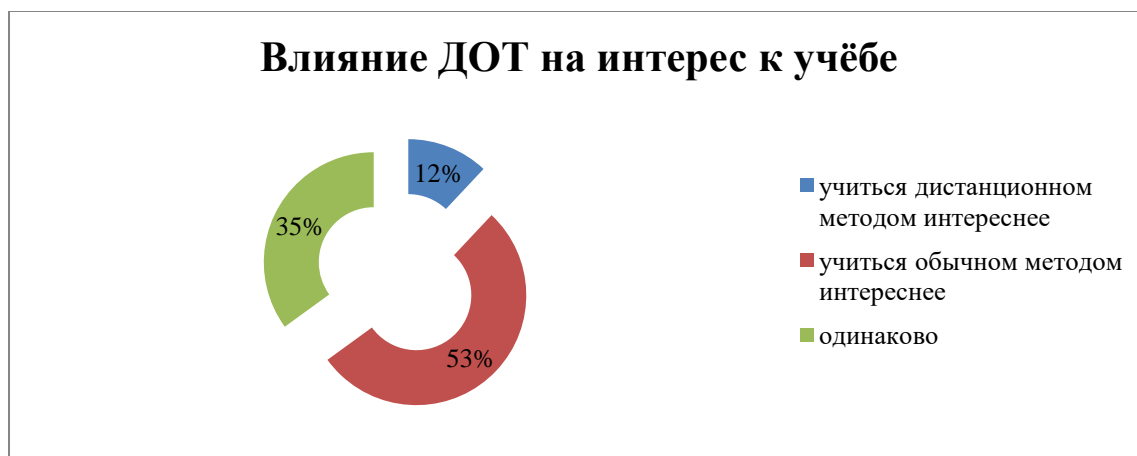

Рисунок 5. Диаграмма анализа ответов учеников на вопрос «Какие трудности имеет обучение в системе дистанционного образования?»

При выявлении формы обучения с наиболее успешными результатами, только 12% считают ДО эффективным, 41% опрошенных учеников еще не готовы полностью перейти к методике ДО и считают эффективным обучаться

традиционным методом с применением элементов ДО, тогда как 45% учеников хотят обучаться неорганической химии обычном способом.

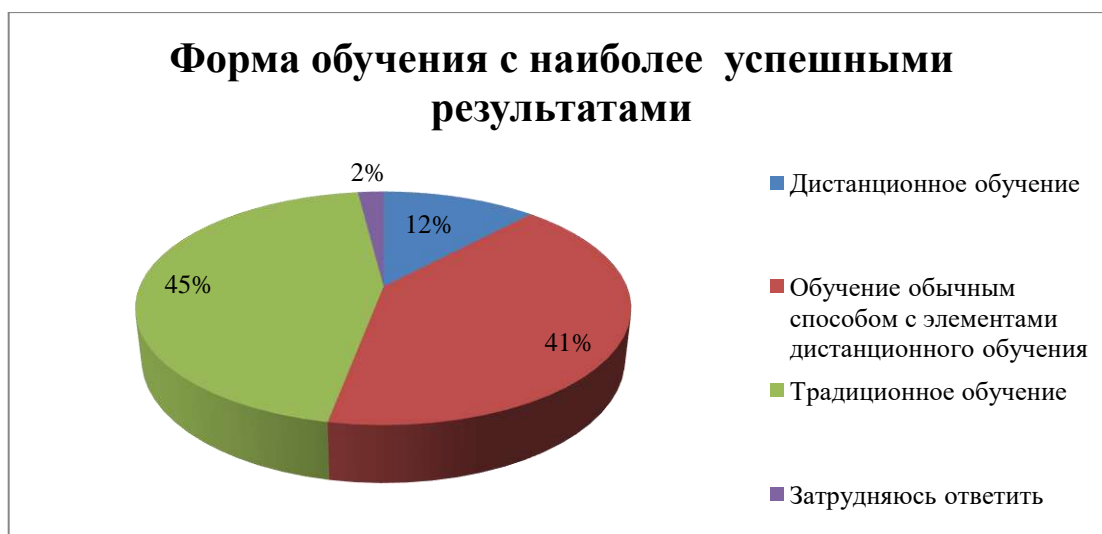

Рисунок 6. Диаграмма анализа ответов учеников на вопрос «Какая форма обучения имеет наиболее успешные результаты при преподавании неорганической химии?»

Исходя из ответов респондентов, был также analyzed показатель эффективности применения ДОТ в обучении неорганической химии. По результатам, только 11% учеников считают ДО высокоэффективным методом обучения, а 14% убеждены в обратном.

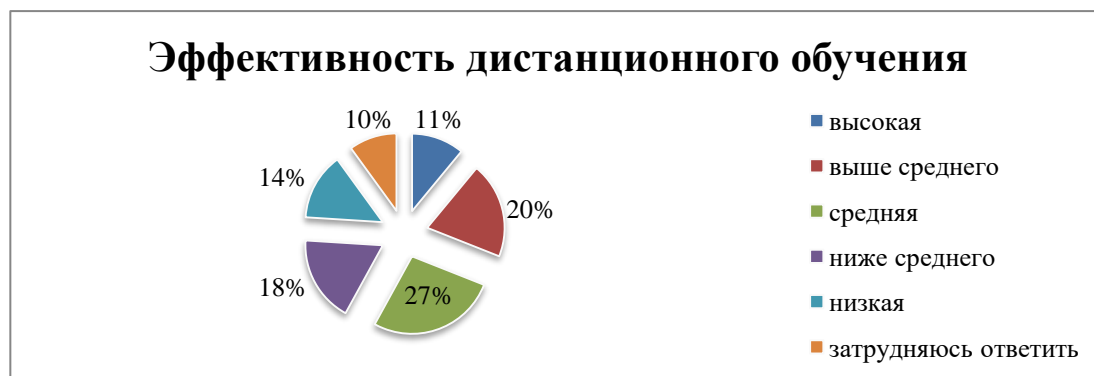

Рисунок 7. Диаграмма анализа ответов учеников на вопрос «Как считаете, какова эффективность применения ДОТ при преподавании неорганической химии?»

Анализ анкетирования учащихся показал, что дистанционное обучение имеет свои плюсы и минусы. Положительным результатом является то, что большинство учащихся понимает и принимает обучение неорганической химии в дистанционной форме. Они отмечают, что данное обучение имеет

индивидуальный гибкий график обучения, индивидуальный темп, что позволяет им чувствовать себя уверенней и комфортней при получении знаний. [2].

Учащиеся хотят применять дистанционное обучения как дополнительный материал к обычному обучению, пользоваться курсом во время болезни, при подготовке к ЕНТ и к различным экзаменам и олимпиадам.

Чтобы конкретнее узнать и анализировать перспективы и конфликты применение предложенной методики дистанционного обучения при преподавании неорганической химии в школе было проведено анкетирование среди учителей, работающих в разных образовательных учреждениях, начиная со школы, заканчивая с учителями занимающимися частным репетиторством. В анкетировании педагогов, приняли участие 15 учителей из разных школ города Нур-Султан, чьи возрасты варьировались от 25 до 53 лет. Из них 80% (13 человек) используют в своей работе дистанционный ресурс по направлению Bilimland, 20% (2 человека) - Региональный ресурс e-learning.kz по направлению общая химия.

Рисунок 9. Диаграмма анализа ответов учителей на вопросы о наличии ПК и возможность подключения компьютера к сети

Первый блок вопросов был направлен на изучение технического сопровождения дистанционного обучения. Тщательный анализ анкет показывает, что почти все учителя имеют домашний персональный компьютер (96%), 98% из которых с свободным выходом в сети Интернет, а свободный доступ к компьютеру на рабочем месте имеют 89% пользователей, а с доступом к Интернет, только 84% опрошенных.

Рисунок 10. Оценка технических возможностей учителей

43% учителей имеют достаточно хорошую скорость домашнего канала сети Интернет (от 512 кбит/с и выше), среднюю скорость имеют 18% учителей (256 кбит/с-512кбит/с). 42% учителей отмечают, что качество доступного Интернета в школе позволяют свободно работать с дистанционными ресурсами. Низкую скорость интернет-подключения в школе называют основной причиной, которая мешает применять СДО в профессиональной деятельности на должном уровне.

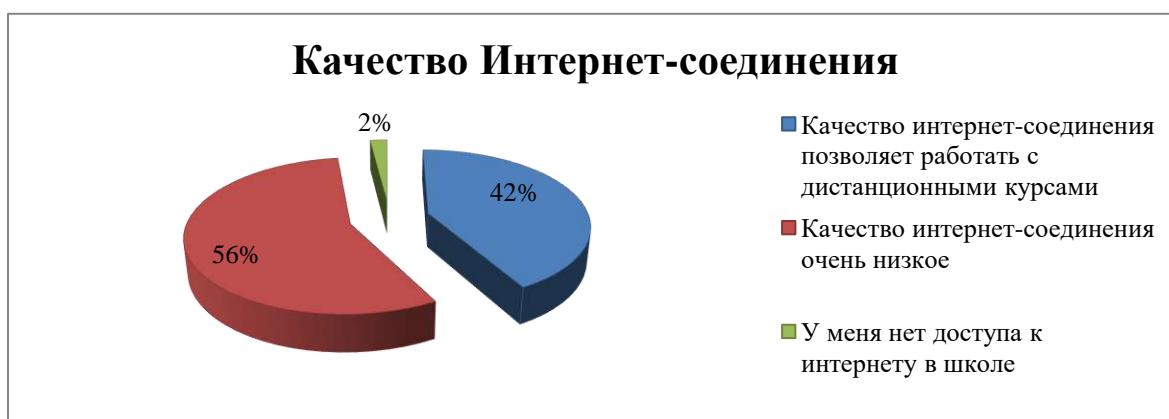

Рисунок 11. Анализ и оценка качества интернет - соединения в ОУ

Второй блок вопросов был направлен на изучение навыков владения сетевыми учителями офисных компьютерных программ и сервисов сети Интернет. Анкетирование показало, что продвинутыми пользователями офисных программ себя считают 40% учителей, программ обработки фото и видео материалов – 10%. Высокий уровень владения поисковыми сервисами Интернет (Google, Rambler, Yahoo, Yandex, и др) отметили 39% учителей,

системами обмена мгновенных сообщений (Skype, icq, QIP) - 20%, различными сетевыми сервисами Web 2.0 – всего 4% опрошенных.

Рисунок 12. Анализ навыков владения компьютерными технологиями учителей при преподавании химии в школе

Анализ и обобщение результатов, полученных в ходе педагогического эксперимента, сравнительно-сопоставительный анализ результатов, отражающих динамику выделенных критериев эффективности организации дистанционного обучения учащихся неорганической химии в школе удалось установить, что обучении дистанционным методом ученики более мотивированы и их отношение к учению менялось в ходе обучения. Вместе с этим к изменению были подвержены их интеллектуальные умения и навыки, а также ИКТ компетентность. Это свидетельствует о положительном воздействии педагогических условий организации дистанционного обучения учащихся в сельской школе на личностное развитие обучающихся и процесс формирования у них предметных результатов обучения.

Я надеюсь, что результаты исследования будут полезны педагогам, администраторам, руководителям системы образования и послужат одним из факторов, способствующих успешному развитию школ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Е. С. Ибышев. Программа курса повышения квалификации «Разработка дистанционных технологий обучения для гуманитарных специальностей». - г. Караганда, 2010 г. - 4 с.
2. <https://olgaboychuk02.wixsite.com/boychuk-sn/---cqbt>

ТЕРМОХИМИЧЕСКАЯ ПЕРЕРАБОТКА ГУДРОНА В ПРИСУТСТВИИ НАНОКАТАЛИТИЧЕСКОЙ ДОБАВКИ ЖЕЛЕЗА

Мадияров К.Г.

kuan.mad@mail.ru

Международный университет Астана, Высшая школа естественных наук,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан

Процесс термохимической переработки тяжелых нефтяных остатков является одним из самых перспективных методов при переработке углеводородного сырья. Этот процесс имеет несколько положительных качеств.

Во-первых, это переработка нефти, без отрицательного воздействия серы и азота.

Во-вторых, метод термохимической переработки позволяет переработать нефть в менее жестких условиях, что в свою очередь позволяет экономить энергию и улучшить свойства получаемых продуктов

В-третьих, данный способ переработки может полностью решить проблему переработки высоковязких тяжёлых нефтяных остатков и обеспечить высококачественным моторным топливом Казахстан и многие другие страны.

Для изучения процесса термохимической переработки гудрона в присутствии нанокаталитической добавки железа Fe_3O_4 использовался гудрон ТОО «Павлодарского нефтехимического завода» [1].

Для нахождения кинетических параметров процесса термической деструкции гудрона без и в присутствии каталитической добавки (в количестве 1 %, 3 %, 5 %) на основании каждой кривой получены величины масс выделившихся летучих веществ. Построим зависимости масс выделившихся летучих веществ от времени. Установим величины $m_{i\max}$ по горизонтальным участкам кривых. В выбранных точках к кривым проведём касательные, по тангенсу угла наклона которых находим величины скорости изменения массы образца r_i . Результаты обработки кривых термической деструкции гудрона без и в присутствии каталитической добавки представлены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты обработки кинетических кривых термической деструкции гудрона без и в присутствии каталитической добавки

№	τ , мин	m , мг	$m_{i\max}-m_i$, мг	r_i , мг/мин	r_i , / $m_{i\max}-m_i$	$\ln[r_i/(m_{i\max}-m_i)]$	t , °C	$10^3/T$, K ⁻¹
1	2	3	4	5	6	7	8	9
гудрон								
1	26,9	0	-	-	-	-	-	-
2	28,8	1,02	22,38	-	-	-	-	-
3	30,7	1,03	22,37	0,046	0,0021	-	340	1,63
4	32,6	1,19	22,21	0,050	0,0023	6,19	360	1,58
5	34,6	1,23	22,17	0,054	0,0024	6,09	380	1,53
6	36,4	1,39	22,01	0,116	0,0052	6,02	400	1,49
7	38,4	1,58	21,82	0,136	0,0062	5,24	420	1,44
8	40,29	0,92	21,48	0,171	0,0079	5,08	440	1,4
9	42,2	1,22	21,18	0,105	0,0049	4,83	460	-
10	44,1	1,32	21,08	0,051	0,0024	-	480	-

11	45,1	1,37	21,03	0	0	-	-	-
гудрон + 0,1 % Fe ₃ O ₄								
1	29,29	0	-	-	-	-	325	1,67
2	31,69	0,05	33	-	-	-	350	1,60
3	34,09	0,1	32,6	0,094	0,0028	5,878	375	1,54
4	36,48	0,5	32,2	0,170	0,0052	5,259	400	1,48
5	38,88	0,9	30,7	0,375	0,0122	4,406	425	1,43
6	41,3	2,4	29,25	0,615	0,0210	3,863	450	1,38
7	43,69	3,85	28,52	0,454	0,0159	4,141	475	1,33
8	46,1	4,58	28,5	0,157	0,0055	5,203	500	1,29
9	48,51	4,6	28,5	0,006	0,0002	8,517	525	1,25
гудрон + 0,5 % Fe ₃ O ₄								
1	30,75	0	-	-	-	-	340	1,63
2	32,66	0,04	28,21	-	-	-	360	1,57
3	34,57	0,1	28,15	-	-	8,63	380	1,53
4	36,49	0,25	28,0	0,055	0,0019	5,63	400	1,48
5	38,42	0,49	27,76	0,100	0,0036	5,18	420	1,44
6	40,34	0,85	27,4	0,155	0,0056	4,72	440	1,40
7	42,28	1,45	26,8	0,244	0,0091	4,65	460	1,36
8	44,21	1,85	26,4	0,255	0,0096	5,19	480	1,32
9	46,13	2	26,25	0,146	0,0055	-	500	1,29
гудрон + 5 % Fe ₃ O ₄								
1	30,75	-	-	-	-	-	340	1,63
2	32,66	0,04	28,21	0,02104	0,0007	-	360	1,57
3	34,57	0,1	28,15	0,02829	0,0010	8,63	380	1,53
4	36,49	0,25	28,0	0,05404	0,0019	5,63	400	1,48
5	38,42	0,49	27,76	0,07709	0,0027	5,18	420	1,44
6	40,34	0,85	27,4	0,1194	0,0043	4,72	440	1,40
7	42,28	1,45	26,8	0,1503	0,0056	4,65	460	1,36
8	44,21	1,85	26,4	0,1535	0,0058	5,29	480	1,32
9	46,13	2	26,25	0,1037	0,0039	-	500	1,29
гудрон + 10 % Fe ₃ O ₄								
1	28,83	0,05	28,05	-	-	-	-	-
2	30,75	0,1	28,0	0,04	0,0014	6,55	340	1,63
3	32,66	0,19	27,91	0,03	0,0107	6,84	360	1,58
4	34,56	0,21	27,89	0,028	0,0011	6,9	380	1,53
5	36,47	0,30	27,8	0,103	0,0037	5,61	400	1,49
6	38,38	0,60	27,5	0,208	0,0075	4,88	420	1,44
7	40,29	1,10	27,0	0,341	0,0126	4,37	440	1,40
8	42,19	1,9	26,2	0,645	0,0246	3,70	460	1,36
9	44,14	3,6	24,5	0,593	0,0242	3,72	480	1,32
10	46,09	4,2	23,9	-	-	-	500	1,29

Данные величин скорости изменения массы образца g_t для смеси гудрона без катализатора:

$x - \tau$, МИН

y - m, мг

Находили производную по средней точке подставляя в полученное уравнение

x	y
28,8	0,02
30,7	0,03
32,6	0,19

$$y = 0,0208x^2 - 1,2309x + 18,237$$

1-уравнение

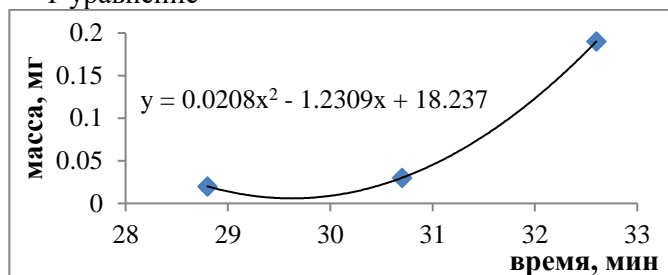

Рисунок 1. Зависимость времени от массы

x	y
30,7	0,03
32,6	0,19
34,6	0,23

$$y = -0,0165x^2 + 1,126x - 19,033$$

2-уравнение

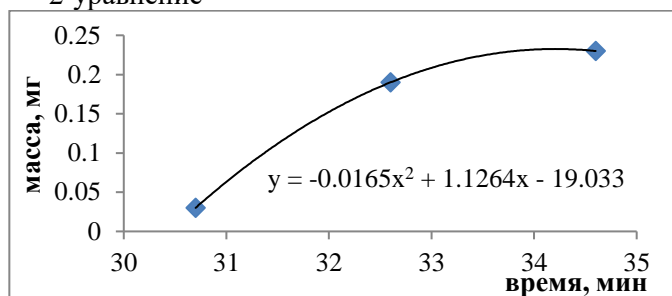

Рисунок 2. Зависимость времени от массы

x	y
30,7	0,03
32,6	0,19
34,6	0,23

$$y = 0,0181x^2 - 1,1982x + 19,986$$

3-уравнение

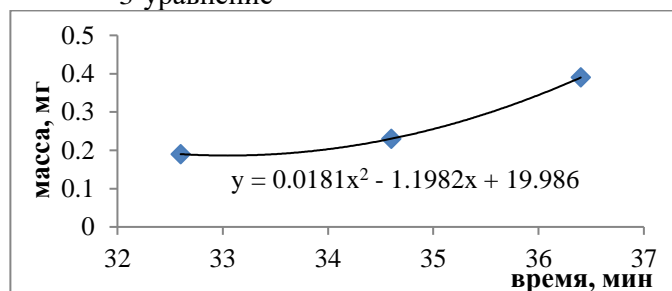

Рисунок 3. Зависимость времени от массы

x	y
34,6	0,23
36,4	0,39
38,4	0,58

$$y = 0,0016x^2 - 0,0253x - 0,8201$$

4-уравнение

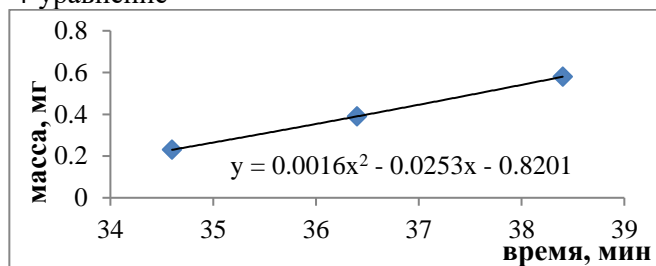

Рисунок 4. Зависимость времени от массы

5-уравнение

x	y
36,4	0,39
38,4	0,58
40,3	0,92

$$y = 0,0215x^2 - 1,5151x + 27,019$$

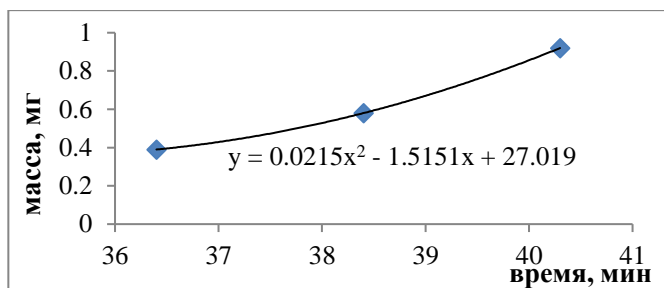

Рисунок 5. Зависимость времени от массы

6-уравнение

x	y
38,4	0,58
40,3	0,92
42,2	1,22

$$y = -0,0055x^2 + 0,615x - 14,865$$

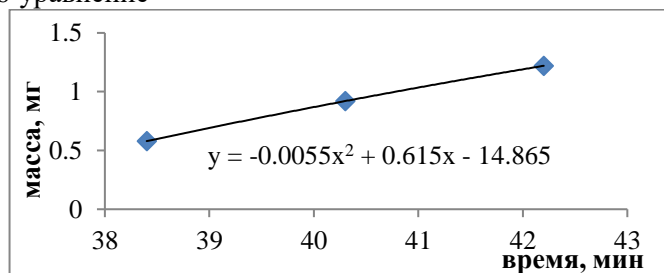

Рисунок 6. Зависимость времени от массы

7-уравнение

x	y
40,3	0,92
42,2	1,22
44,1	1,32

$$y = -0,0277x^2 + 2,4432x - 52,553$$

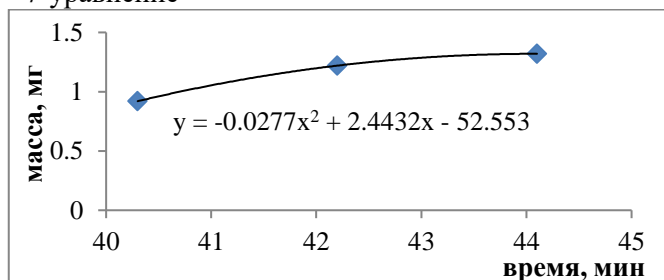

Рисунок 7. Зависимость времени от массы

8-уравнение

x	y
42,2	1,22
44,1	1,32
45,1	1,37

$$y = -0,0069x^2 + 0,1309x - 2,6898$$

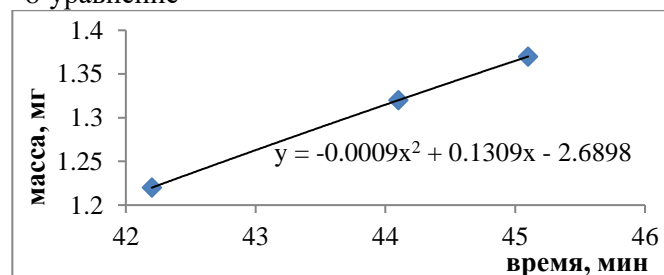

Рисунок 8. Зависимость времени от массы

9-уравнение

x	y
44,1	1,32
45,1	1,37
47,9	1,37

$$y = -0,0132x^2 + 1,2237x - 27,055$$

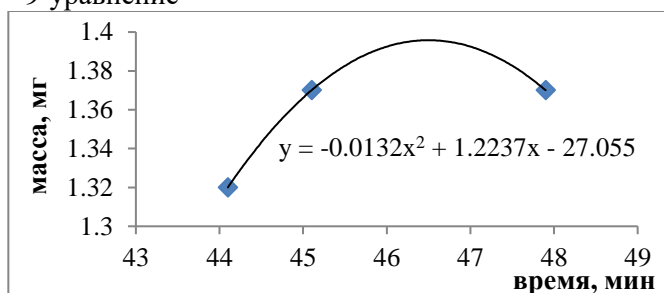

Рисунок 9. Зависимость времени от масс

Подбор параметров $a_i = \ln k_{0i}$ и $b_i = E_i/R$ осуществляется путем линеаризации уравнения скорости соответствующей стадии:

$$\ln \frac{r_i}{m_{i\max} - m_i} = a_i - \frac{b_i}{T_0 + \beta\tau} \quad (1)$$

Это уравнение прямой линии $y = bx + a$ [2] в координатах: $\ln \frac{r_i}{m_{i\max} - m_i} - 1/T$, потому, на основании данных, приведённых в таблице 2, построим зависимость $-\ln[r_i/(m_{i\max} - m_i)]$ от $10^3/T$ для каждого образца (рисунки 3 а – г) и проведём обработку полученных кривых с помощью МНК.

x	y
1,63	6,19
1,58	6,09
1,53	6,02
1,49	5,24
1,44	5,08
1,4	4,83

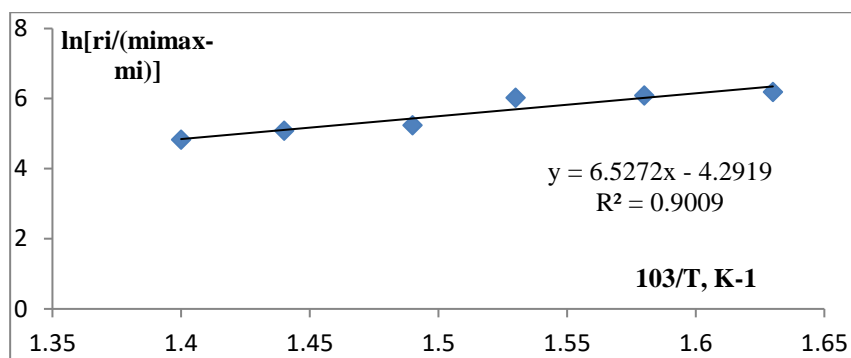

Рисунок 10. Линеаризация температурной зависимости скорости термодеструкции гудрона

x	y
1,78	0
1,54	5,878
1,48	5,259
1,43	4,406
1,38	3,863
1,33	4,141
1,29	5,203
1,25	8,517
1,38	0

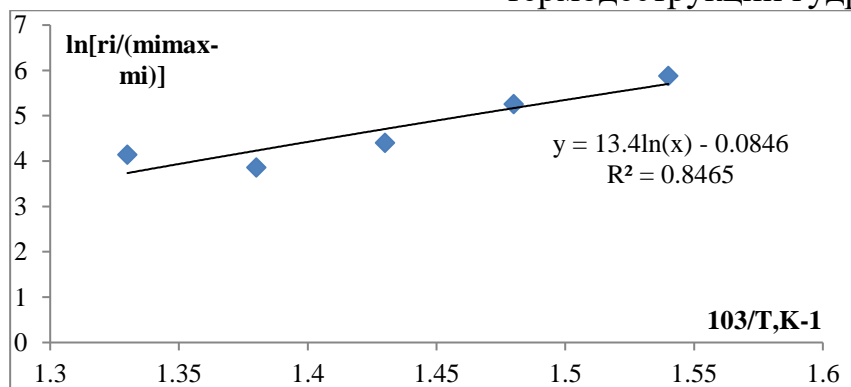

Рисунок 11. Линеаризация температурной зависимости скорости термодеструкции гудрона в присутствии 0,1% Fe

x	y
1,53	8,63
1,43	5,63
1,44	5,18
1,4	4,72
1,36	4,65

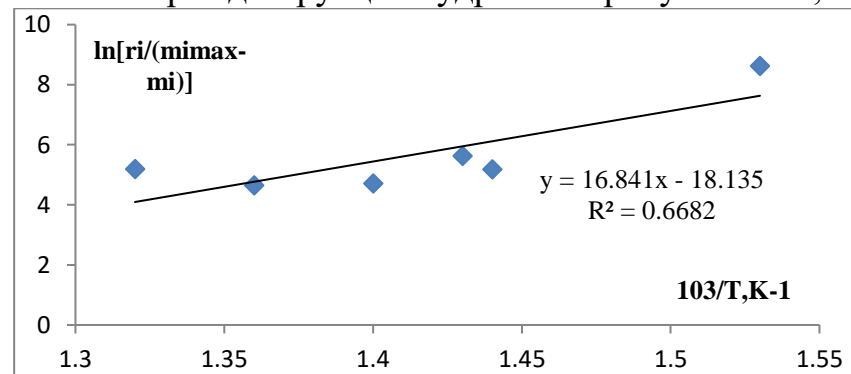

Рисунок 12. Линеаризация температурной зависимости скорости термодеструкции гудрона в присутствии 0,5% Fe

x	y
1,59	1,9667
1,55	1,9215
1,51	1,8763
1,47	1,8311
1,43	1,7859
1,4	1,752
1,37	1,7181
1,34	1,6842
1,31	1,6503

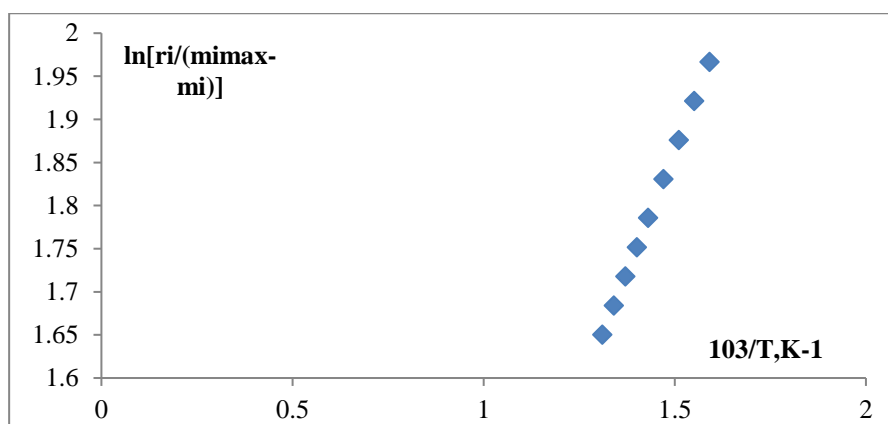

Рисунок 13. Линеаризация температурной зависимости скорости термодеструкции гудрона в присутствии 5% Fe

x	y
1,63	6,55
1,58	6,84
1,53	6,9
1,49	5,61
1,44	4,88
1,4	4,37
1,36	3,7
1,32	3,72

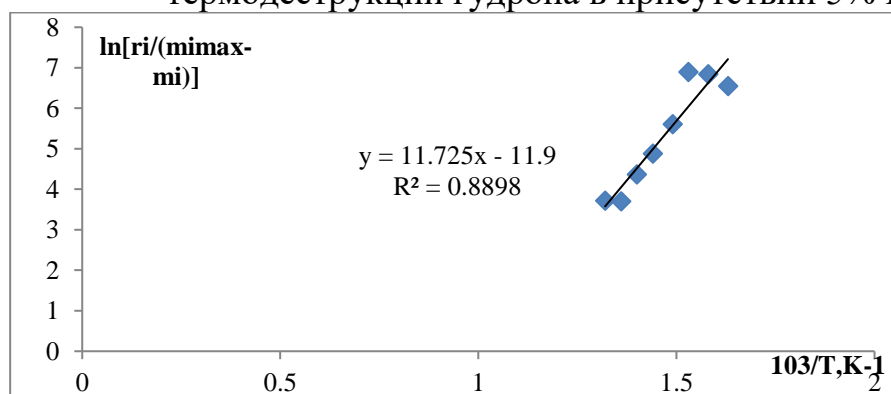

Рисунок 14. Линеаризация температурной зависимости скорости термодеструкции гудрона в присутствии 10% Fe

Таблица 22 Рассчитанные константы скорости и энергии активации термической деструкции гудрона без и в присутствии нанокатализатора

Содержание катализатора, %	E, кДж/моль	k, мин ⁻¹
-	54,3	1,352 · 10 ⁻²
0,1	111,407	0,918
0,5	140,016	0,01 · 10 ⁻⁶
5	31,11	1,223
10	97,5	6,79 · 10 ⁻⁶

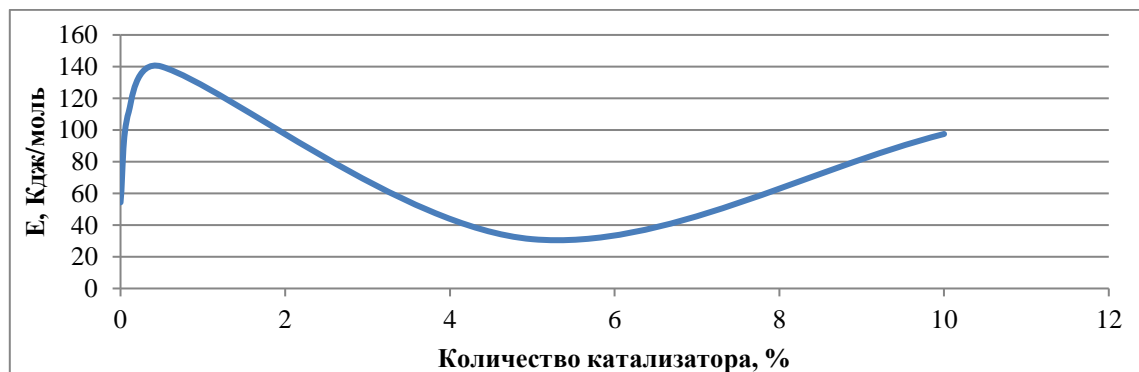

Рисунок 15. Зависимость энергии активации (E, кДж/моль) от количества катализатора (%)

Было установлено что при введении нанокатализатора в количестве от 0,1 до 0,5 % при термической деструкции гудрона приводит к уменьшению энергии

активации. При увеличении количества добавляемого катализатора наблюдается заметный рост увеличения энергии активации.

Термохимическая переработка гудрона – наиболее перспективный и эффективный метод переработки тяжелого углеводородного сырья в топливно-энергетические продукты. Продолжают проводиться теоретические и экспериментальные научно-исследовательские работы, направленные на совершенствование и улучшение показателей отдельных стадий разрабатываемых процессов гидрогенизационной и термохимической переработки исходного сырья и продуктов ожижения с целью повышения эффективности метода. Совершенствование технологии в направлении получения химических продуктов и сырья органического синтеза определяет проведение дальнейших экспериментальных и теоретических исследований, связанных с изучением химических превращений органической массы топлив в различные классы соединений; термодинамическим и кинетическим моделированием процесса термохимической переработки.

Таким образом, введение нанокаталитической добавки в количестве от 0,1 до 0,5 % является оптимальным количеством добавляемой каталитической добавки к исходному сырью при проведении процесса термохимической переработки нефтяного остатка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Газета «Нефтепереработчик» издание № 19 (971) от 12 октября 2017 года ТОО «Павлодарский нефтехимический завод». - г. Павлодар, 2017 г. - 2 с.
2. Букварева О.Ф., Бухаркина Т.В. Кинетика и термохимия процессов термодеструкции углеродсодержащих веществ: Учеб. Пособие / РХТУ им. Д.И. Менделеева. –М. -2001. -С. 15.

ҚАЗАҚТАНДАҒЫ ЖАҒАҢДАҢУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАРТ АДАМДАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Г.А. Мирзакулова,

mirzakulova.gulnur@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының

1 курс докторанты, Алматы қаласы, Қазақстан

Бүкіл әлемде қарт азаматтардың саны айрықша өсуде, ал қарттық және қартаю мәселесі өзекті мәселе болып отыр. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында өзінің тәуелділіктерін нығайту мақсатында қоғам өмірінің барлық саласында өркениетті елдердің жолына түсті. Олардың ішінде қарттарға әлеуметтік қамқорлық жасау мәселесі де бар. Қазақстандықтардың әл-ауқатын, қауіпсіздігін жақсарту, гулдену, дамуын «Қазақстан 2050» стратегиясында елбасымыз Н.Ә. Назарбаев атап өткендей, еліміздің дамуының басым бағыттарының бірі – тұрғындардың материалдық және әлеуметтік әл-ауқаты болып табылады. Адамдардың қарт адамдар тобына қосылуы оның қоғаммен қарым-қатынасын және өмірдің мәні мен мақсаты, жақсылық пен бақыт деген сияқты құнды нормативтік түсініктерге қатынасын түбегейлі өзгертеді. Адамның өмір сүру салты да өзгереді. Бұған дейін олар қоғаммен, өндіріспен, қоғамдық қызметпен тығыз байланыста болады. Ал зейнеткер ретінде олар өндіріс орнымен жүрген қарым-қатынасты жоғалтады. Бірақ қоғамның мүшесі ретінде олар қоғамдық өмірдің кез келген бір аясына қатысты болып қала береді. Тәжірибе көрсетіп отырғандай еңбек қызметінен айырылу адамдардың психикасына, өмірлік тонусына және денсаулық жағдайына кері әсерін тигізеді.

Кәрілік мәселесі ХХ ғасырдың, әсіресе, соңғы онжылдықтардың жаңа әлеуметтік феномені болып отыр. Кәрілік жеке дамудың ұзақ та маңызды кезеңі болып, әрі макроқұрылымды деңгейдің әлеуметтік процестеріндегі өзгерістер бағытының индикаторы, ғасырлар шенінде әлеуметтік саясаттың негізін тұжырымдап береді. Егер 1990 жылдары Батыс елдерінде халықтың 18 % зейнеткерлік жаста болса, бұл көрсеткіш 2030 жылы 30%-ға көбеюі мүмкін. 1939 жылы Ресейде егде жастағы адамдар 4%-ды құрса, 1996 жылы 12%-ға жеткен. Біріккен ұлттар ұйымының сараптамасына ден қойсақ, егде жастағы адамдар 165 мемлекетте 4 % болса, ол мемлекет – жас мемлекет деп есептелеінеді екен, ал 7%-ды құрса кәрі деп есептелеінеді екен [1]. Дамыған елдерде 65 жастан жоғары жастағы бір тұрғынға 4–5 еңбек ететін келеді. Осындай жағдайдан кейін 1991 жылы БҰҰ-ның егде жастағы адамдарға қатысты ұйымның қағидаларын қабылдап 1992 жылы кезегіндегі кәрілік мәселесіне байланысты үлкен мақсаттар айдарымен он жылдық стратегиясын белгілейді. Ал 1999 жылды Халықаралық қарттар жылы деп аталады. Қазақстан Республикасында қарт адамдар мен мүгедектер Қазақстан Республикасының Конституциясы бекіткен, сондайақ құрамына басқа заң қабылдаушы актілер кіретін республика конституциясы бекіткен әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтарға ие. Алайда, қарт және мүгедек адамның әлеуметтік статусының қоғамдық және еңбек қызметінің

тоқтауына; құндылық бағыт-бағдарларының трансформациясына, өмір салты мен қарым-қатынасына әлеуметтік-тұрмыстық және психологиялық жаңа шарттарға бейімделудің қиындығына байланысты өзгеруі айтарлықтай әлеуметтік мәселелерді туындатады [2]. Қазақстанда қарт адамдарға мемлекет тарапынан қолайлы әлеуметтік қолдау көрсетудің жолдары үнемі жетілдіріліп отырады және әлеуметтік саясаттың бағыттарында қарастырылған. Қарттарды әлеуметтік қолдау мен қорғауға, олардың экономикалық, саяси және басқа да құқықтары мен бостандықтарын іске асыруды тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету мен Қазақстан Республикасының Конституциясында, сондай-ақ халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидалары мен нормаларында кепілдік берілген. Қарт адамдарға қатысты мемлекеттік әлеуметтік саясаттың бағыттары:

- елімізде жүріп жатқан демографиялық хал-ахуалды жақсарту,
- егде үлкен жастағы адамдардың өмір сүру сапасын арттыру,
- халықтың өсу категориясына анықтайтын қажеттіліктермен мұқтаж сәйкес әлеуметтік қызметтерін әрі дамыту.

ҚР қарт адамдарға әлеуметтік қызмет көрсету жүйесінің инфрақұрылымы әлеуметтік қызмет көрсету стационарлық жартылай стационарлық және стационарлық емес түрлерінен тұрады. Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің стационарлық торабының дамуы бірнеше бағыттар бойынша жүргізіліп келеді.

- Тұрақты өмір сүрудің ең бір қолайлы жақсы жағдайларын жасау;
- Медициналық, әлеуметтік көмек көрсету және реабилитациялаудың қайта қалпына келтірудің сапалы түрін ұйымдастыру;
- Әлеуметтік мәдени бағыттағы қызметтерді беру;
- Өзара қарым- қатынастарындағы байланыстарды нығайту;
- Интернат үйлер, герантологиялық орталықтар.

Қарт адамдарға әлеуметтік қызмет көрсету жүйесі негізінен тұрақты жұмыс атқарылып отырғанымен осы адамдардың жеке қажеттіліктері толығымен есепке алынбайды. Атаулы көмек көрсету әлеуметтік қызметтердің орталықтары маңызды рөл атқарылып келеді. Олардың тең жартысы кешендік орталықтар. Олардың әлеуметтік қызметтері барлық түрлерін бере алады деп айтуға болады. Қазақстанның көп жерлерінде әлеуметтік қызмет көрсету орталықтары жұмыс істейді. Орталықтың құрамында:

- герантологиялық бөлімдер,
- психикалық бөлімдер,
- психикалық жүктемені кеміту кабинеттері,
- сенім телефондары,
- қарым-қатынас клубы

Қарт адамдардың өмірінің қамтамасыз етудің болашақтағы моделі деп, егде жастағы жалғызбасты адамдардың арнаулы үйлерін айтуға болады яғни жалғызбасты адамдардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға әлеуметтік қызметтің жаңа түрі – әлеуметтік пәтер [3].

Егде жастағы ерлер мен әлеуметтік жұмыс атқарудың қазіргі технологиясының ішінде «Өзіне-өзі көмек көрсету» және «өзара көмек» жүйелерін ажыратуға болады. Практика көрсетіп отырғандай өзіне-өзі көмек

және өзара көмек көрсету топтары бұл шағын бес-жеті адамнан құрастырылатын ұжымдар. Олар кейбір жағдайларын алдын ала құрастырыла береді. Көптеген жағдайларда осы топтық белсенді мүшелерінің бірі ұйымдастырылуы мүмкін. Олар жақын тұратын, бір-бірімен ұдайы байланыста болатын адамдарды біріктіреді. Топ мүшелерінің проблемаларын, қажеттіліктерін олар оны бірігіп шешіп, бір-біріне көмектесу арқылы іске асады. Мүгедектердің отбасылары бірін-бірі қолдауды қамтамсыз ету үшін, осындай топтарды құруға мәжбүр болады. Мысалы шектелген мүмкіндігі бар адамдар қоғамның қандай да болмасын мүшелерінің қарым-қатынастар жасауға шын мәнінде құқылы болуға тиісті. Бірақ бұл біздің елде заң жүзінде бекітіліп негізделген. Көптеген топтар бірнеше бағыттарда жұмыс істейді. Бұл топтар өздерінің ресурстары таусылғанға дейін жұмыс атқарады. Өзара көмек көрсететін топтары әлеуметтік ұйымдардың негізінде құрылып, әрекет жасауға негізделген. Әлеуметтік қызмет белгілі бір жағдайда өзара көмек топтарының ішіндегі қатынастарының өзгешеліктерін айқындалып отыр. Өзара көмек ұйымдастыруда топтардың әр түрлі міндетті қызметтері іске асырылады. Олардың мүшелері:

- туындап отырған қиыншылықтарды шешу жөнінде ұсыныстар алады;
- керек болған жағдайда материалдық көмек алады;
- өздеріне деген ықыласты қолдауды сезінеді;
- қарт адамдарға өзара көмек көрсететін қалыптасуына және дамуына тікелей немесе жанама келесідей факторлар әсерін тигізе алады;
- өзара көмектің және мемлекеттік қолдаудың әлеуметтік саясаттың тиімділігіне ықпалы;
- әлеуметтік жұмыстың практикасында қарт адамдарға байланысты проблемалар болуы;
- әлеуметтік терапия мен реабилитацияға жұмсалатын қаржылардың ұдайы өсуі;
- мүмкіншіліктерді іске асыруда қарт адамдардың бірдей жағдайда болмауы [4].

Өзара көмек – бұл жалпы қажеттіліктерді және проблемалары бар қарт адамдардың ерікті түрде өзара іс-әрекеті. Өзара көмек әлеуметтік қолдаудың түрі ретінде өзінің құрамына төмендегілерді еңгізеді.

- рухани қолдау;
- ақпараттық көмек;
- статустық қолдау;
- әдістемелік көмек.

Инструменталды қолдау дегеніміз – қарт адамдарды қажетті материалдық көмек пен қызмет түрлерімен қамтамсыз ету. Өмір сүрудің субъективтілігін қолдау үшін – ақпараттық және статустық қолдаулардың маңызы зор. Ал эмоционалдық қолдау – әлеуметтік қолдаулардың басқа түрлерін қабылдау үшін маңызды. Қарым-қатынас жасау – егде жастағы қарт кісілердің қызметінің жетекші түрі және эмоционалдық қолдаудың басты элементі. Сондықтан да эмоционалдық қолдауды қарт кісілердің өзара көмек түрінің негізі деп атайды. Өзара көмек мазмұны бір жағынан үлкен егде жастағы адамдардың жалпы проблемаларына байланысты болып келсе, екінші жағынан өмірдің қиын кезіндегі қайғылы оқиғаларға мүгедектік алуына т. б. себептерге байланысты еңбектен қол үзіп, табысы азайып, қолдауды қажетсінеді. Өзара

көмек тобының қалыптасуы және даму процесінің үш кезеңдерін ажыратуға болады:

- Даярлап қалыптасу кезеңі;
- Алғашқы жұмыс істеу кезеңі;
- Іс- әрекеттерді іске асыру кезеңі.

Даярлау кезеңі көмектерден құрылады оның құрамына 2–3 зейнеткерлер немесе 1 қарт адам және әлеуметтік жұмыстың маманы болуы мүмкін, олардың әр қайсысы ұйымдастыру жұмысының белгілі бір бағытымен шұғылданады: жұмыс істеуге ғимараттарды іздеу, жарнамаларды ұйымдастыру, туындайтын қиыншылықтарды ойластыру қажет. Топты ұйымдастыруды маманнан күш жігерді жұмсауды, қаражаттарды қажет етеді. Өзара көмек топтары үлкен және шағын болып келеді. Бұл қарт адамдардың қоғамдық ұйымдары. Қарт адамдарға қолдау қоғамдық түрлерінің дамуында әлеуметтік қызмет көрсету орталықтарын қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс атқарудың рөлі маңызы арта түседі.

Қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс атқару қазіргі технологияның ішінде ортақ мүдделері бойынша клубтарды құру болып табылады. Клубтың басты мақсаты – бос уақытты тиімді, көңілді өткізуге әр түрлі мәдени ағарту қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіншіліктер беру. Бұл мекемелер қарт адамдарға белгілі бір қызметтің түрін ұсынады: кеңес беру, көмек көрсету, демалысты ұйымдастыру. Жалпы клубтың міндеті – әр түрлі рухани қажеттіліктерді қанағаттандыратын қарт адамдарға арналған клубтың екі түрін атап айтуға болады.

- жұмыс орны бойынша;
- тұрақты мекен жайы бойынша.

Клубтың бірінші түрі кәсіпорындардың зейнеткерлікке шыққан жұмыскерлері үшін ұйымдастырылады. Бұл жолдастық қарым-қатынастарды қайта жаңғыртып, нығайта түседі. Зейнеткердің өзі жұмыс атқарған кәсіпорынмен байланыста болуы, адамдарда кенеттен зейнетке шығу кезеңінде туындайтын психологиялық көңіл-күйлерін жағымды әсер етеді. Мұндай клубтар көптеген елдерде тәжірбиеде қарастырылып оң нәтижесін беруде. Тұрақты мекен жайы бойынша ұйымдастырушылық клубтың артылықшылықтары клуб мүшелерінің бір-бірімен жақын жерде тұруы. Бұл қарт адамдардың клубтың жұмыстарына жиі қатысып тұруына қолайлы жағдай жасайды. Клубтың табысты жұмыс істеуі. Оның бағдарламалық іске асуына болып келеді. Сондай-ақ оның жұмысына басшылық іскерлігі ықпалын тигізеді. Яғни оның біліктілігі, жұмыс жүргізу тәсілдерімен байланысты. Клубта қажеттіліктерге, іске асырылып жатқан жұмыс түрлеріне және ғимараттың мүмкіншіліктеріне байланысты құралжабдықтар, құрылғылар, құрал-саймандар мен жабдықталған шеберханалар ұйымдастырылуы қажет. Қазіргі тұрақсыз, ұдайы өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық жағдайда әлеуметтік қызметкер зейнеткерлер үшін көптеген мәселелердің шешімін қолайлы, нәтижелі шешу үшін әлеуметтік зерттеу жұмыстарын жүргізу керек. Жаңа қызмет көрсету түрлерін ынталандыру, олардың тиімділігін арттыру,

шығындарды азайту, қолайлы жағдайлармен қамтамасыз ету бүгінде өзекті мәселеге айналып отыр.

Қазақстанның қазіргі әлеуметтік саясаты барынша 30 бәсекеге қабілетті елдің қатарына кіру стратегиясында тұжырымдалған. Қазақстан Республикасының саясаты халықтың нашар қорғалған қатарларын әлеуметтік қолдауға бағытталған: көпбалалы отбасылар, қарт адамдар, зейнеткерлер, әйелдер мен жастар. Әлеуметтік саясаттың мазмұның қарастырған кезде өте кең мағынада қолдануға болады. Әлеуметтік құндылықтарға табиғи емес құбылыстардың барлығы жатады. Оның бәрі адамға арналған әлеуметтік саясаты іске асыру процесінде қарастырылған. БҰҰ әлеуметтік саясаттың көрсеткіштері келесідей бөлімдерін тұрады:

- халық;
- қоғамның әлеуметтік құрылымы;
- отбасы және тұрмыс;
- табыстар және жинақталған қаражаттар;
- өмір сүру деңгейі;
- денсаулық сақтау;
- азық-түлік тағамдарын қажетсіну;
- тұрғын үй жағдайы;
- білім беру және мәдениет;
- еңбек және жұмыспен қамту;
- елді мекендерде тұратын халықтың өмір сүру деңгейі;
- әлеуметтік қамсыздандыру;
- балаларды өсіріп жетілдіру және тәрбиелеу;
- мүгедектердің жағдайы;
- қарт адамдар мен зейнеткерлер;
- рухани статистика;
- қоғамдық қорлар.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік саясаттың бағыттары жеке адамның әлеуметтік жағдайын жоғарлатуға олардың барлық мүмкіншіліктерін кеңейтуге, өзін-өзі жан-жақты дамыту потенциалын іске асыруға бағытталған.

Біздің еліміздегі әлеуметтік зерттеулер қарттарға жағымды жағдайды қамтамасыз етудің негізгі бағыттары: зейнетақының көтерілуі, зейнеттік қамтамасыз етудің жоғары деңгейге жетуі, оларға үйде қызмет көрсетуді дамыту қарттарға арналған үйлердің көбеюі және өмір сүру жағдайының жақсаруы. Қазіргі мемлекетте әлеуметтік қамтамасыз етудің басты бағыттарының бірі зейнеткерлік қамтамасыз етудің жоғарлауы болып табылады. Біздің елімізде 2000 жылдан бастап, құрамына үйде әлеуметтік көмек көрсетумен қатар, тіпті жаңа бөлімдер күндіз келіп кететін бөлімдер кіретін зейнеткерлерге қызмет көрсету орталығы деп аталатын орталықтар ашыла бастады. Мұндай бөлімдерді ұйымдастырудың мақсаты – жанұясымен бірге тұратын немесе жалғызбасты қарттардың қолы бос кездеріне арналған өзіндік орталықтар жасау. Мұндай бөлімдерге адамдар таңертең келіп, кешке үйлеріне қайтады деп қарастырылған: олар күні бойы жайлы ортада болуға, қарымқатынас жасауға, уақытты мағыналы өткізуге, әртүрлі мәдени ісшараларға қатысуға, бір мезгіл тамақ және керек

болған жағдайда дәрігерге дейінгі медициналық көмек алуына мүмкіндік алады. Мұндай бөлім қызметтерінің негізгі тапсырмасы қарт адамдарға жалғыздықты өткеруіне, тұйық өмір сүру салтына, жаңа мағыналардың пайда болуына, белсенді өмір сүруінің қалыптасуына көмектесу болып табылады. Басында мұндай орталықтар қарттарға арналған интернат үйлерінде пайда болды, өйткені бұл мекемелердің келушілерді ыстық тамақпен қамтамасыз ететін жабдығы бар, бөлімге сәйкес алаңы бар. Бөлім күніне 25–50 адамға есептеген. Алғашында бөлімде уақыт өткізу уақыты шектелмеген еді. Тамаққа төлейтін ақша зейнетақы байланысты әртүрлі болды. Алғашқы орталықтар ашылған кезде олардың келіп кету уақыты белгіленбеді. Бірақ, бұл мекемелердің тәжірибесі оларды зейнет жасындағылары арасында бөлімге күндіз келіп кеткісі келетіндер көбейді. Орталықтың қызмет көрсету аясында тұратын және бөлімге келіп кетуге арыз беріп тіркелген зейнеткерлердің санына қарап, көптеген территорияларда жыл бойына барлық қолдаушылар орталықта 2 немесе одан да көп рет болу үшін, бір топ жиналатын мерзім есептелді. Бөлімге өзіне қызмет ету және белсенді қозғалу қабілеті сақталған, олардың жанұялық жағдайларынан тәуелсіз зейнеткерлер мен мүгедектер жеке арызы мен бөлімге қабылдауға болады деген медициналық мекеменің анықтамасы негізінде қабылданады. Бөлімде дәрігерге дейінгі медициналық көмекке, клуб жұмысына, кітапханға, шеберханаға және тағы басқа шараларды ұйымдастыруға арнайы орындар берілген.

Қазіргі кездегі қарттық туралы әлеуметтік ғылымының дамуының негізгі үш бағытын бөліп көрсетуге болады:

- қартаюды биологиялық және психологиялық процесс ретінде қарастыру;
- егде жастағылармен әлеуметтік орнын және әлеуметтік экономикалық статус мәселесін сипаттайтын институтционалды қатынас;
- әр халықтың өзіне тән кәрілік туралы тарихи мәдени сараптамасы.

Қазіргі қоғамдағы қартаюдың салдарын үш топқа бөліп қарауға болады. Біріншіден, бұл төмендегідей жағдайлармен сипатталатын әрі демографиялық және макроэкономикалық салдар:

- туылу көрсеткіші;
- өмір сүру ұзақтығы, әсіресе оның ең жоғарғы шегі, әрі егде жасқа жетуге талпынушылар саны;
- зейнеткер қарттар өмірінің тиесілі сапасы стандартын қамтамасыз етудің ұжымдық жауапкершілікке қатынасы.

Екіншіден, әлеуметтік қарым-қатынас аумағында айтарлықтай өзгерістер болады:

- жанұялық-туысқандық қарым-қатынас құрылымында;
- әртүрлі ұрпақтардың бір-бірін қолдау жүйесінде;
- потенциалды еңбекпен айналысушылық құрылымында.

Үшіншіден, еңбек нарығында демографиялық құрылым өзгерісі байқалады:

- егде жастағы зейнеткерлер мен жұмыс берушілер арасында еңбек іс-әрекетіне байланысты қатынастар өзгереді, яғни зейнетке шығу мәселесі;

- егде жастағы әйелдер саны ерлерден арасындағы айырмашылық байланысты әйелдер мен ерлер арасындағы еңбекпен шұғылданушылық пропорциясы өзгереді.

Жоғарыда көрсетілгендей біздің елімізде де қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс жүргізіледі немесе қарт адамдарға әлеуметтік көмек көрсетіледі. Оның басқа мемлекеттермен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері мен кемшіліктері бар.

Алайда менің пікірімше еліміздің экономикасы дамыған сайын адамның өмір сүруі жақсарады, ал ол қарт адамдардың өмірінің ұзаруына алып келеді деген сенімдемін. Егер елімізде өмір сүру ұзақтығы жоғарыласа онда демографиямыз да жақсарады. Ал демографияны жақсарту қазіргі кезде еліміздің ең басты мақсаттарының бірі болуда [5].

Қарт кісілерге әлеуметтік қамқорлық көрсету – әлеуметтік жұмыстың негізгі басты бағыттарының бірі. Қамқорлық қарт азаматтардың жекелік, меншіктік құқықтары мен қызығушылықтарын құқықтық түрде қорғау негізінде түсіндіріледі. Мемлекет қарттардың мінез-құлқын, өзіне және қоғамға көзқарасын қалыптастыруға әр кез дайын болу қажет. Қарттарда сүйіспеншілік, төзімділік, қарапайымдылық, адалдық, өзіне-өзі сену, қайырымдылық, әрине денсаулықты нығайту әлеуметтік қызметкер үшін басты мәселе. Қарттарға қамқорлық көрсету – біздің ортақ парызымыз! Әлеуметтік жұмыскерлер олармен тиімді жұмыстар жүргізіп, оларға өмірлерінің соңғы кезеңдерінде айанбай көмек көрсету керек. Күнделікті қамқорлық пен қолдауды қажет ететін борыш бүгінде мемлекеттік-әлеуметтік саясатқа айналып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бугрова О. Социальные программы для пенсионеров // Социальная защита. // Социология. – М., 2003. – №6. – С. 11–14.
- 2 Саралиева З.М., Балабанов С.С. Пожилой человек в центральной России // Социс. М., 1999, № 12. С. 99-112.
- 3 Пожилое население. Итоги переписи населения 2009 года в Республике Казахстан. – Астана, 2010.
- 4 Косенко О.Ю. Социально-экономические и организационные аспекты социальной защиты пожилых людей в регионе: Дис. канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2003. – 175 с.
- 5 Пузиков М.Ф. Проблемы социальной адаптации пожилого человека. – Алматы, 2011. – 45с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ МНОГОДЕТНОЙ СЕМЬИ

А. Рымханова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Семья как социальное образование, с одной стороны, постоянно испытывает прямое или опосредованное влияние общества, а с другой сама воздействует на его развитие. Рассмотрены различные научные концепции изучения семьи, в том числе многодетной семьи, определения многодетной семьи (с обыденной точки зрения, демографической, социально-психологической, экономической, юридической, социологической). Многодетная семья — это социальный институт расширенного воспроизводства человека и малая социальная группа, включающая отношения между супругами, родителями и троими и более детьми, связанными общностью быта, взаимной социальной ответственностью и взаимопомощью, общим образом жизни. Поэтому ее следует рассматривать комплексно, с учетом всех объективных, средовых и субъективных характеристик. С точки зрения демографии, многодетная семья – семья, имеющая в своем составе четырёх и более детей (в том числе усыновлённых, находящихся под опекой (попечительством) в возрасте до 18 лет. Однако ее специфика определяется не только количеством детей. Существуют различные типы семей по различным критериям: по количеству родителей (полные и неполные, расширенные), по мотивации и социальной ответственности (многодетность запланирована, семья второго и последующего браков родителей, не запланирована многодетность). Многодетная семья (сознательная многодетность) имеет, как правило, крепкие семейные традиции, четкую внутреннюю структуру, достаточно прочную защиту, традиционно-уважительное отношение к старшим. В таких семьях легче решаются проблемы и конфликты, у родителей не бывает одинокой старости [1]. Особого внимания заслуживает неблагополучная категория многодетности, где родители не могут дать детям хорошего воспитания и обеспечить ему благоприятные условия для жизни. Благополучие семьи оценивается не по статусу и материальному достатку, а по функциональности семьи. Большая семья является сложной многофункциональной системой, она выполняет ряд взаимосвязанных семейных функций для удовлетворения своих коллективных и индивидуальных потребностей. Функция семьи – это способ проявления активности, жизнедеятельности ее членов, исполнение, выполнение определенной роли в социальной системе или в малой социальной группе. Можно выделить несколько функций многодетной семьи в обществе: экономическая, репродуктивная, защитная, хозяйственно-экономическая, воспитательная, рекреационная, коммуникативная, социализации, сексуальная, общения, досуговая, эмоциональная, социальностатусная, защитная. Между ними существует тесная взаимосвязь, взаимопроникновение и взаимодополняемость. Выполнения семейных функций является важным условием существования

семьи. Многодетная семья может быть благополучной, только если она является функциональной [2].

Одним из главных социальных институтов является семья. Современная семья под влиянием различных факторов претерпела существенные изменения. Большинство людей отказались от традиционной для Казахстана модели многодетной семьи в пользу новой экономически оправданной модели - малодетной или однодетной. Поэтому особый интерес представляет сегодня феномен многодетности, который несмотря на то, что является «пережитком прошлого», сохраняется в казахстанском обществе. В настоящее время под многодетностью понимается в основном трёхдетная семья, значительно чаще встречающаяся, нежели семьи с четырьмя, пятью и более детьми. Малодетность - итог социально-экономических трансформаций, результат «вытеснения» желания иметь более одного ребенка другими, более социально престижными желаниями. Ныне в среднестатистической городской казахстанской семье число детей составляет 1,15 ребёнка. Причины этой неблагополучной ситуации не только в изменении репродуктивного поведения женщины и новом, редуцированном, восприятии ею своей материнской роли. Деконструкции подвергся институт семьи, что характерно не только для Казахстана, но и для многих других стран. Последние 50 лет характеризуются появлением новых явлений в области воспроизводства населения. В современном обществе произошла трансформация традиционных норм репродуктивного поведения. Произошел отказ от двухдетной и многодетной семьи в пользу однодетной или вообще в пользу бездетной семьи. Хотя репродуктивные установки будущих родителей во многом зависят от условий их жизни, экономического положения и социального самочувствия, но все же в большей степени они определяются ценностными ориентациями: любовью к детям, чувством долга и ответственности перед своей семьей и перед страной. Родители из многодетных семей при создании собственной семьи руководствуются различными факторами, установками и ожиданиями. Одни становятся многодетными сознательно под влиянием личных желаний, традиций родительских семей, религии. Вероятно, ими движет желание создать большую дружную семью, в которой царит взаимопонимание, помощь, где каждый ощущает свою необходимость и ценность. Другие же становятся многодетными «случайно», ничего не планируя. У каждой семьи своя история становления многодетности, но всех их объединяет наличие некоторых общих закономерностей и характеристик и, конечно же, наличие у них общих, традиционных проблем. В подавляющем большинстве в многодетных семьях четверо детей, семьи с большим количеством детей встречаются значительно реже. Это обусловлено различными сложностями такими как, материальное обеспечение детей, их воспитание и образование. Общество гораздо хуже относится к «сверхмногодетным» семьям, оно воспринимает их негативно, считая, что они «плодят нищету». Семьи же с тремя детьми общественность воспринимает как вполне нормальное и естественное явление. Многодетность, как показывает статистика, чаще встречается среди сельского населения, где образ жизни более подходит к сохранению традиционного семейного поведения, чем среди

городского. Материальное положение многодетных семей оставляет желать лучшего. С рождением очередного ребёнка у семьи повышается иждивенческая нагрузка и понижаются её реальные доходы. Если учесть, что многодетную семью чаще всего обеспечивает один отец (мать воспитывает детей), то можно говорить о сложности экономического положения такой семьи. Зависимость от одного источника дохода ставит семью в ситуацию риска и вследствие этого - постоянного стресса и напряженного ожидания будущего. К тому же практически все многодетные семьи страдают от нехватки жилой площади, они живут в тесноте, которая мешает полноценному развитию подрастающих поколений. Решить жилищную проблему с помощью социальной политики для большинства семей невозможно (так как квартиры предоставляют только той семье, в которой не менее четырёх детей). Государство обеспечивает многодетным семьям некоторые льготы и гарантии, призванные облегчить их материальное положение. Но все же этих мер недостаточно, так как пособия на детей незначительны по сравнению с затратами на их воспитание. Государственная поддержка многодетных семей практически не затрагивает социально-психологические проблемы больших семей. Ими занимаются различные ассоциации многодетных семей, которые обеспечивают родителей необходимой информацией, помогают в решении проблем трудоустройства и получения жилья, а также помогают организовать культурный досуг и развитие семьи [3].

В целом, процесс воспитания в многодетных семьях достаточно сложен и противоречив, а общение детей имеет свои особенности.

Во-первых, в них часто утрачивается чувство справедливости, проявляют к детям неодинаковое внимание и привязанность. Обиженный же ребенок всегда будет остро ощущать дефицит внимания и тепла к нему, реагируя по – своему на это. Так, в некоторых случаях сопутствующим для него психологическим состоянием становится чувство ущербности, тревожность и неуверенность в себе, а в иных – наличие повышенной агрессивности, неадекватной реакции на жизненные ситуации. Все это существенно сказывается на взаимоотношениях детей между собой. Нередко ребенок проявляет все негативные чувства к братьям и сестрам, так как считает, что именно из-за них родители относятся к нему подобным образом, или же, видит в них соперников в борьбе за любовь родителей. Для старших детей в многодетной семье характерна категоричность в суждениях, стремление к лидерству, руководству даже в тех случаях, когда для этого нет видимых оснований. Все это не только затрудняет процесс социализации ребенка, но и сказывается на его общении с братьями и сестрами.

Во – вторых, дети из многодетных семей, как правило, чаще становятся на социально опасный путь поведения, почти в 3,5 раза чаще, чем дети из семей других типов. Это тоже в свою очередь снижает уровень общения между детьми. Однако если все дети многодетной семьи выбирают подобный путь, то они находят взаимопонимание друг у друга, тем самым подвергая самих себя к еще более худшим условиям жизни, и, возможно, криминальному будущему.

Таким образом, все вышесказанное не дает полного основания говорить о том, что общению детей в многодетной семье характерна только эмоциональная

отчужденность, излишняя борьба за лидерство в семье, ненависть по отношению друг к другу. Все нюансы, конфликты и напряжения можно сглаживать и поворачивать в позитивное русло. Важно, найти правильный подход к воспитанию детей. Это требуется как от родителей, так и от специалистов: педагогов, социальных педагогов и психологов.

Можно сказать, что многодетная семья – это в большинстве случаев малообеспеченная семья. Реальные доходы многодетной семьи резко упали, что привело к увеличению издержек на питание и уменьшению всех других видов расходов. В структуре доходов роль пособия на детей не велика, хотя и дает некоторую прибавку к семейному бюджету. Данная трудность влияет как на внутрисемейные отношения, так и на отношения семьи с социальным окружением.

Все вышеперечисленные проблемы очень сильно влияют на каждого члена семьи, особенно на подрастающих детей, и чтобы более или менее сгладить влияние отрицательных факторов многодетности, необходимо изучать положение многодетной семьи с различных сторон.

Список литературы:

1. Антонов А.И. Социология семьи. М., Инфра-М, 2005.
2. Хамзина Ж.А. профессор, д.ю.н. Некоторые оценки современного состояния и развития социальной защиты семьи и ребенка в Казахстане
3. «Наша газета» *от 16 января 2020 г.*

ҚАЗІРГІ ОТБАСЫЛЫҚ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ: ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТ

Сыздықова С. М.

sauleshka-sm@mail.ru

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Жалпы әлеуметтік-қоғамдық ғылымдарда «дау-дамай», «қақтығыс», «жанжал» қоғам өмірінің бір саласы ретінде түсіндіріледі. Ең алдымен, отбасылық дауларды реттеу мәселесін айтпас бұрын, дау-дамай бойынша бірнеше теорияларды талдасақ, мәселен, американдық әлеуметтанушы ғалым Л.Козердің пікірінше, «дау-жанжал» дегеніміз – қарсы тараптар арасындағы қорлардың жетіспеушілігінен туындайтын күресті және қарсыласты жоюға, оған зиян келтіруге бағытталған әрекетті қамтитын іс-әрекет болып табылады [1]. Рас дау қандай болмасын, құндылықтарды иемденудегі әділетсіздіктен туындап жататындығы сөзсіз. Л.Козердің осы зерттеу жұмысы заманауи жанжалдың мәнін түсіндіретін еңбектердің бірі болып табылады. Американдық әлеуметтанушы өз еңбегінде М.Вебер мен Г.Зиммельдің еңбектеріндегі жанжалдың жалпы қоғамдық қарым-қатынастардағы орны мен оның өзіне ғана тән әмбебап идеяларын дамыта келе, қоғамдағы жанжалдық қарым-қатынастың оң жақтарын терең зерттейді. Ол заманауи дау туралы ғылымның бірқатар қағидасын қалыптастырды:

1. Кез-келген қоғамдағы әлеуметтік даудың қайнар көзі – билік, байлық, бедел деп түсіндіре келе, дау-жанжал адамдардың билікке, байлыққа, лауазымға ұмтылуынан бастау алады деп санап, осы ойға өз пікірін негіздейді.

2. Дау қоғамдағы саяси режим сынды болады дей келе, оның көрінісін демократиялық емес «жабық» және демократиялық «ашық» қоғамдағы сипаты кездесетіндей әртүрлі болады деп санаған. Атап айтқанда демократиялық емес «жабық» қоғамда жауласушы екі топтың дау-жанжалы зомбылық, қиратушы сипатқа ие болса, ал демократиялық «ашық» қоғамда көптеген дау орын алса да, оларды құрылымдық жолмен шешіледі деп тұжырым жасайды.

Г.Зиммель өзінің «Конфликт современной культуры» атты еңбегінде қоғамдық қатынастар барысында бірқатар әлеуметтік топтар мен тұлғалар бір-бірінен оқшауланбайды, керісінше олар бір-бірімен көрінбейтін мыңдаған себептер арқылы өзара байланысты дей келе, осындай топтық мүдделердің алдын-алу шаралары жанжалдарды жұмсартып, демократиялық қоғамның мығым болуына негіз болады деп тұжырымдайды [2]. Сонымен қатар, неміс әлеуметтанушысы Р.Дарендорф «Современный социальный конфликт» атты еңбегінде «дау-жанжал» ұғымын объективті және субъективті қайшылықтар арқылы сипатталатын қарым-қатынас ретінде түсіндіреді [3]. Ол даудың ең басты пайда болу көзі ол экономикалық мәселелерден гөрі, негізінен бұл әлеуметтік топтар арасындағы саяси қарама-қайшылықтар деп түсіндіреді.

Отбасылық даудың ерекшелігі оның әртүрлі саламен байланыстылығында. Ең алдымен репродуктивті, тәрбиелік, экономикалық, шаруашылық, сондай-ақ басты құрамдас бөлігі махаббат пен қан туыстығы болып табылатын

тұлғааралық қатынастар сияқты отбасылық функцияларды іске асыруға қатысты құқықтық, адамгершілік міндеттемелер отбасы қатынастарының маңызды ерекшелігі болып табылады [4]. Әрине, отбасылық даулар мәселесін қарастырған тұста алдымен оның зерттеу нысандарына да мән бергеніміз жөн.

Отбасы дауларының себептері, оның ішінде ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстардың себептері көбінесе, отбасы мүшелерін құрметтемеуі; жеке шекараны бұзуы; ерлі-зайыптылардың (ата-аналарына бір-бірімен дауы, өзара қолдаудың болмауы; қаржы мәселелері, отбасылық рөлдердің толық жүзеге асырылуы, балаларды тәрбиелеу туралы әртүрлі түсінік, бос уақытты өткізуге қызығушылықтың болмауы т.б [5]. Ерлі-зайыптылар даулары жайлы статистикада барлық отбасылардың 85% -ы үнемі дауласатынын көрсетеді.

Сонымен, отбасылық дау дегеніміз не? Бұл отбасының әртүрлі мүшелері арасында тұрмыстық, балаларды тәрбиелеу, жыныстық қатынас тақырыбында туындаған қарама-қайшылықтар. Ерлі-зайыптылар мен басқа да отбасы мүшелері арасындағы даулар сезімнің әр түрлі дәрежесімен және ерекшеліктерімен сипатталады:

1. Эмоционалдық жоғары дәрежесі;
2. Даулардың қарқынды дамуы;
3. Қарсы күрестің түрлі нысандары әдетте даулар басталып, ауыр жанжал аяқталуы мүмкін;
4. Шешу тәсілдері әртүрлі: татуласу, келісім, ымыралық немесе түпкілікті ажырасу;
5. Ауыр салдардың пайда болуы: ұрып-соғу жарақаттары, кейде өліммен аяқталуы (қызғаныш немесе мас болу салдарынан).

Дауды реттеудің ең тиімді жолы – ғалым Т. Гордон ұсынған «отбасылық кеңес» үлгісі. «Отбасылық кеңес» моделінде мәселені реттеудің 6 кезеңі бар. Олар: 1. Дауларды отбасы мүшелерінің себептері мен мүдделерінің қарама-қайшылығының салдары ретінде анықтау және анықтау; 2. Шиеленіс қатысушылары қаншалықты ұнайтынына қарамастан мәселені шешудің барлық ықтимал баламаларын жасау және тіркеу; 3. Алдыңғы кезеңде ұсынылған баламалардың әрқайсысын талқылау және бағалау; 4. Отбасының барлық мүшелері үшін ең жақсысын таңдау; 5. Шешімді іске асыру жолдарын әзірлеу; 6. Отбасы шартының нәтижесін бағалау критерийлерін анықтау, бақылау мен бағалаудың нысандары мен тәсілдері [6]. Соңғы екі кезеңде шарттың жазбаша түрде объективтілігі, отбасының әрбір мүшесінің іс-әрекетінің дәйектілігі мен мазмұнын анықтаудың нақтылығы ерекше маңызға ие болады.

Сонымен, «отбасылық кеңес» отбасылық мәселелермен жұмыс істеудің тиімді нысаны болып табылады, бұл технология серіктесті құрметтеудің жаңа, бірегей тәжірибесін және оның қажеттіліктері мен мүдделеріне бай қарым-қатынасты, отбасындағы өзара қатынас сипатын айқындайтын, эмоционалдық өзара түсіністікті жақсартатын, оның барлық мүшелерінің қажеттіліктерін толық қанағаттандыруға жәрдемдесетін және сол арқылы отбасының жалпы жұмыс істеу сапасын жақсартады. Осылайша, отбасылық дауды реттеу мәселесі қазіргі заманғы жағдайда мұқият қарауды және ұзақ зерттеуді талап етеді. Отбасы деңгейіндегі даулар мемлекеттік және саяси деңгейге қарағанда аса маңызды

және терең ұғынуды және түсінуді талап етеді. Өйткені отбасында және өзара келісім адамның бақытты өмірінің маңызды шарты болып табылады.

Осы мақалада ерлі-зайыптылықтың себептерін салалар бойынша жіктеуді ұсынамыз:

1. *Когнитивті*. Түрлі көзқарастар тағайындалған оқиғалар.

2. *Мінез-құлықтық*. Қалауына сәйкес келмейтін мінез-құлық.

3. *Тұлғалық*. Қарым-қатынасқа теріс әсер ететін тұлғаның ерекшеліктері: дау, агрессивтілік, жалған айту және т. б.

4. *Коммуникативтік*. Ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастағы мәселелер: қарым-қатынастың жеткіліксіздігі, ортақ мүдделердің жоқтығы, бірінің коммуникативтік позициясын қанағаттандырмауы.

5. *Әлеуметтік*. Бірінің қандай да бір сипаттамаларының екіншісінің ұсынымдарына сәйкес келмеуі, отбасылық рөлдердің келіспеуі, ерлі-зайыптылардың әртүрлі әлеуметтік шығу тегі, қатынасы.

6. *Экономикалық*. Отбасылық бюджеттің жетіспеушілігін сезіну, жеткіліксіз жалақы немесе артық шығын.

7. *Эмоционалдық*. Жұбайға қатысты жағымсыз эмоциялар: тітіркену, реніш, қызғаныш және т. б.

8. *Жыныстық*. Жыныстық қатынастармен сандық немесе сапалық қанағаттанбаушылық.

Ерлі-зайыптылар қарым-қатынасының қақтығысына әсер ететін ілеспелі фактор ретінде отбасының дамуындағы дағдарыстық кезеңдерді бөліп көрсетуге болады [7].

Ерлі-зайыптылар өмірінің алғашқы жылынан екінші жылға ауысқанда «Мен» – «Бізге» ауысқанда бір-біріне бейімделу қақтығыстары сипатталады. Сезімдердің өзгеруі орын алады, ерлі-зайыптылар романтикалық жағынан гөрі бұрын көрінбейтін, кемшіліктерін көре бастайды. Осы жылдары ажырасудың көп болады[8].

Екінші дағдарыстық кезеңі балалардың туылуымен байланысты. Соңғы жоспарға бос уақытты тиімді өткізу ығыстырылады, ал шаруашылық-тұрмыстық және тәрбие функциясы ерекше маңызға ие болады.

Үшінші дағдарыстық кезең біртектілік даулармен сипатталатын ерлі-зайыптыларға сәйкес келеді. Бір әсердің бірнеше рет қайталануы нәтижесінде ерлі-зайыптылардың бір-бірімен дауласуы басталады. Бұл жағдайды «аштық сезім» деп атаймыз[9].

Төртінші кезеңі ерлі-зайыптылардың қарым-қатынастары арасындағы дау 18-24 жыл бірге өмір сүргеннен кейін басталады. Бұл кезеңде өскен балалардың бөлек кетуі және жалғыздық сезімінің пайда болуымен байланысты «бос қалған үйдің синдромы» орнайды. Әйел үшін қосымша стресстік фактор – өз тартымдылығын төмендетуі және көптеген ер азаматтардың «әзірге кеш емес» дегендей, басқа жанмен көңіл жарастыруы [7]. Ия, көріп отырғанымыздай, ерлі-зайыптылар дауларының туындау ықтималдығы сыртқы факторлармен байланысты: көптеген отбасылардың материалдық жағдайының нашарлауы; ерлі-зайыптылардың біреуінің (немесе екеуінің де) жұмысқа шамадан тыс жұмыспен қамтылуы; біреуінің қалыпты жұмысқа орналасуының мүмкін

еместігі; өз баспанасының ұзақ болмауы; балаларды бала-бақша мекемесіне орналастыру мүмкіндігінің болмауы және т. б. отбасының дауласу факторларының арасында макрофакторлар маңызды орын алады.

Демек, қорытындылай келе айтарымыз, отбасылық дауды реттеуге қазіргі қоғамда болып жатқан өзгерістер, атап айтқанда, әлеуметтік оқшаулаудың көбеюі, тұтыну тауарларының өсуі, моральдық құндылықтардың құнсыздануы, отбасындағы әйелдің дәстүрлі жағдайының өзгеруі, экономика мен қаржының, мемлекеттің әлеуметтік саласының дағдарыстық жағдайы әсер етпей қоймайды. Ол үшін әр азамат елі үшін, отбасы үшін еңбек етіп, кішігірім отбасылық мәселені үлкен дауға айналдырмай, сыйласымды түрде реттеп отыру керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Козер Л. Функции социального конфликта. – Москва, 2000. – 208 с., 12 с.
2. Зиммель Г. Конфликт современной культуры. – Избранное. – Т1. – Москва, 1996. – 274 с., 22-24 стр.
3. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. – Москва, 2004. – 284 с., 5-6 стр.
4. Канатаев Ю.А. Психология конфликта. - М.: ВАХЗ, 2005г. – 204 с.
5. Шуман С. Г., Шуман В. П. Конфликты в молодой семье: причины, пути устранения. – Мн.: Университетское, 1989.
6. Гордон Т. Повышение родительской эффективности // Популярная педагогика. – Екатеринбург, 1997. – 273 с.
7. Психотерапия супружеских отношений / Станислав Кратохвил; пер. с чеш. Т.В. Даниловой, под ред. Г. С. Васильченко. – Москва: Медицина, 2008.
8. Дорно И. В. Современный брак: проблемы и гармония. – М.: Педагогика, 1990.
9. Любовь на исходе XX века / Юрий Рюриков. – М.: Рипол классик, 1998.

ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ташенова А.К.

tashenova.assem@gmail.com

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Республика Казахстан

Научный руководитель - Конырханова А.А.

Актуальность: когда дело доходит до информационной безопасности, мы обычно начинаем думать о компьютерах, сетях, Интернете. Но для образовательной среды проблема шире: защита учеников от информации, которая может негативно повлиять на их развитие.

В статье рассматриваются некоторые задачи информационной безопасности в образовательной среде. Дан список проблем, возникающих при использовании информационных технологий в образовательном контексте. В нем также описываются потенциальные угрозы кибербезопасности: несанкционированный доступ к данным, фильтрация нежелательной информации и кибертерроризм. При этом предлагаются возможные решения этих проблем, анализируются их преимущества и недостатки: регулярный аудит систем специалистами, разработка единой платформы.

Информационная безопасность — это защита информационной системы от случайного или преднамеренного вмешательства, которое наносит вред владельцам или пользователям информации.

На практике три аспекта информационной безопасности являются наиболее важными:

- доступность (возможность получить необходимую информационную услугу в разумные сроки);
- целостность (актуальность и непротиворечивость информации, ее защита от уничтожения и несанкционированных изменений);
- конфиденциальность (защита от несанкционированного чтения).

Нарушения доступности, целостности и конфиденциальности информации могут быть вызваны различными опасными воздействиями на информационные компьютерные системы.

Проблема информационной безопасности является междисциплинарной, особенно если она изучается в образовательной среде образовательной организации, где основными респондентами являются подростки и молодые люди. Нельзя отрицать, что эти социальные группы по-прежнему являются наиболее активными пользователями Интернета, хотя следует признать, что в последние годы ситуация быстро изменилась и процент различных возрастных групп, использующих Интернет, постепенно выравнивается (рисунок 1).

Рисунок 1. Профиль пользователей интернета (2019 г)

С точки зрения угроз психологической безопасности личности использование Интернета сопряжено с различными рисками, в том числе:

- компьютерная и интернет-зависимость;
- частое проявление серьезного стресса компьютерной тревоги;
- технократизация мышления, характерная не только для специалистов, работающих с техническими инструментами, но и для простых пользователей.

Современные учебные заведения широко используют информационные технологии в своей деятельности для ведения журналов, мониторинга успеваемости, административной деятельности и т. д. К сожалению, информационные системы, используемые в средних школах, не отвечают требованиям безопасности.

К проблемам таких информационных систем относятся следующие факторы:

- использование разнородных, устаревших и намеренно небезопасных платформ. Уязвимости в информационных системах, базах данных и других информационных инструментах регулярно выявляются, и любая устаревшая платформа должна считаться намеренно небезопасной, если не было предпринято никаких действий для их устранения. Во многих случаях информационные системы не связаны между собой и используют разные платформы, что значительно усложняет их использование и поддержку;

- образы «взломанных» программ могут содержать троянский код, который упрощает реализацию в информационных системах. Кроме того, «пиратское» программное обеспечение часто исключает возможность его обновления, что делает невозможным противостояние новым угрозам. Информационная система, которая претендует на безопасность, чтобы избежать перехвата данных, должна по умолчанию организовать их передачу с использованием зашифрованных соединений;

- низкая квалификация обслуживающего персонала, в некоторых случаях отсутствие должности специалиста по поддержке информационных систем. Качественная поддержка информационных систем требует регулярного мониторинга их работы и профилактического устранения неисправностей;

- отсутствие стандартизации. Несмотря на попытки разработать унифицированные решения в области информационных технологий,

большинство образовательных учреждений используют решения, которые были под рукой;

- отсутствие частых проверок безопасности. Когда появляются новые типы уязвимостей, даже хорошо спроектированные информационные системы могут стать небезопасными.

Для образовательных учреждений проблема информационной безопасности интерпретируется более широко, чем обычно. Он охватывает не только технические аспекты, но и вопрос защиты студентов от информации, которая может негативно повлиять на их формирование, в первую очередь о пропаганде различных направлений. Все еще мало известно о той части проблемы, которая связана с общением в социальных сетях, которое все больше заменяет живое общение. В виртуальном пространстве применяются разные правила, и психически слабый человек не может эффективно противостоять угрозам, запугиванию и прямым попыткам приставать. Сегодня этот фактор должен занять важное место в обеспечении информационной безопасности.

Зарубежный опыт позволяет выявить следующие угрозы информационной безопасности, с которыми сталкиваются образовательные учреждения.

К решению описанных проблем можно подходить на разных уровнях. Одним из способов обеспечения информационной безопасности технологической инфраструктуры является проведение частых аудитов систем сторонними специалистами. Особо следует отметить фактор, который фактически сводит на нет усилия технических служб - простые пароли, которые можно взломать. Эта проблема широко распространена повсеместно, не только в учебных заведениях. При создании школьной информационной среды этот фактор обычно вообще не учитывается: пароли распространяются открыто и не меняются в течение многих лет. Это приводит к следующим результатам: подделка данных в электронном журнале, фальсификация электронных дневников и т. д. Как отмечают В. В. Каберник и О. А. Тимофеева, оптимальным вариантом является разработка единой платформы для образовательных учреждений и ее централизованная дистанционная поддержка высококвалифицированными специалистами. Однако этот вариант выглядит идеалистично. На самом деле учебные заведения вынуждены решать свои проблемы. В настоящее время ИТ в мире используются активно. Для современного студента доступ к практически неограниченным объемам информации столь же естественен, как и общение лицом к лицу, и зачастую более привычен.

№	Угроза	Характеристика угрозы
1	Несанкционированный доступ к данным	Эта группа угроз включает подмену данных в электронных журналах, архивах, краже экзаменационных билетов, личных данных студентов и их родственников и т. Д. Большинство рекомендаций по информационной безопасности ограничены этой технической сферой.

2	Фильтрация нежелательной информации	Эта группа угроз напрямую связана с противодействием экстремистской идеологии, но не ограничивается этим. При рассмотрении угроз доступа нежелательной информации, рассмотрим распространение порнографии, провокационных материалов, наркотиков и алкоголя пропаганды и т.д.
3	Кибертерроризм	Эта группа угроз является обязанностью соответствующих правоохранительных органов, но она также может быть частично устранена на уровне образовательных учреждений. Создание защищенной среды информационных технологий серьезно осложняет возможные кибератаки на учебные заведения, что может привести к сбоям в работе систем автоматического управления и последующему повреждению инфраструктуры. Следует отметить, что эта группа угроз все еще является гипотетической, поскольку учебные заведения из-за низкой насыщенности автоматизированных систем управления не рассматриваются в качестве приоритетных целей кибератак.

Таким образом, информационная безопасность является важным аспектом в образовательном процессе значение которого только увеличивается с годами. Студенты должны научиться избегать проблем кибербезопасности и решать их в случае столкновения на ранней стадии своего образования. Студенты должны понимать, какую информацию можно доверять своим собственным гаджетам, а что лучше хранить при себе, какие сайты вы можете посещать, а какие нет. Только при тщательном подходе к этой проблеме можно сформировать поколение, достаточно компетентное в отношении информационных технологий.

Рекомендации по организации работы в информационном пространстве:

1. Желательно разработать оптимальный алгоритм поиска информации в Интернете, который позволит значительно сократить время и усилия, затрачиваемые на поиск.

2. Мы не должны легкомысленно обращаться со спамом и заходить на небезопасные веб-сайты. Для интернет-преступников вы становитесь легкой добычей.

3. При регистрации в социальных сетях не указывайте свою личную информацию, такую как адрес или день рождения.

4. Не используйте личные данные в своем имени пользователя или пароле.

5. Все это позволяет интернет-преступникам получать доступ к данным электронной почты, а также заражать домашние компьютеры, чтобы включать их в бот-сеть или похищать банковские данные родителей.

6. Точность информации, размещенной на сайте, можно судить по самому сайту, узнав об авторах сайта.

7 При размещении информации о себе, своей семье и друзьях на страницах социальных сетей спросите разрешения тех, кому эта информация будет предоставлена.

8. Вы не должны публиковать свои собственные фотографии и фотографии ваших родственников и друзей на страницах веб-сайтов, за которые вам впоследствии может быть стыдно.

9. При общении в Интернете соблюдайте правила этики: грубость провоцирует других на такое же поведение.

10. Используя в своей работе материал, взятый из источника информации (книги, периодическая печать, Интернет), вы должны указать этот источник информации или сделать ссылку на него, если материал был обработан вами.

Список использованных источников:

1. Каберник В.В., Тимофеева О.А. Обеспечение безопасности образовательной среды на примерах США, стран Европы и России. 2015;

2. Литвинова А.В., Блинова А.С. Оценка информационной безопасности образовательной среды учащимися и родителями. European Social Science Journal. 2013;

3. Асадулаева С.А. Национальная безопасность и её влияние на личность. Мир науки, культуры, образования. 2017;

4. <https://infourok.ru/statya-na-temu-informacionnaya-bezopasnost-v-obrazovatelnoy-organizacii-1513665.html>

Секция: Роль экономических институтов в развитии предпринимательства

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ МӘСЕЛЕСІ

Абдикаримова Қ., Асанов Ә.К.

k.abdikarimov@mail.ru

«Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

Кәсіпкерлік мәселелері бүкіл іскерлік әлемді толқытып отыр. Кәсіпкерлікті жетілдіру - экономиканың тұрақтылығы мен оның бәсекелік сипатын қалыптастыруда басты күштерінің бірі болып табылады. Кәсіпкерлікті дамыту үшін субъектінің белгілі бір дәрежеде еркіндігі мен құқығы, шаруашылық қызметінің бағытын таңдауда еріктігі, қабылданатын шешімдерге, одан туындайтын нәтижелерге тәуекелдіктің болуы қажет.

Республикада кәсіпкерлікті дамытуға үлкен ден қойылып, бірқатар заңдар мен жарлық, қаулылар қабылданған. Алғашқы құжаттардың бірі болып «Жеке кәсіпкерлікті қорғау мен қолдау туралы» Заңы 1992 жылдың 4 шілдесінде қабылданып, онда кәсіпкерлікті мемлекеттік қорғау және қолдаудың мәні мен мазмұны, басты бағыттары мен мақсаттары айқындалады.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қорғау және қолдау дегеніміз - аталған қызметті орындаудағы құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық, жағдайды қалыптастыру, мемлекетте жаңа экономикалық құрылымдарды орнату болып табылады.

Қазіргі заман талабына сай агроөнеркәсіптік кешенді дамыту, жекелей алғанда ауыл шаруашылығы кооперациясы және экспорттық әлеуетті әртараптандыру бойынша тапсырмалар берілді. Елбасы жүктеген міндеттерді жүзеге асыру мақсатында, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, кәсіпкерлікті дамытуға арналған 10 қадамды ұсынады.

1. Шағын несиелеудің көкжиегін кеңейту. Қазіргі таңда бизнеске шағын несиелер «Бизнестің жол картасы-2020» (6% жылдық мөлшерлеменен 10 млн теңгеге дейін), «Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020» (5% жылдық мөлшерлеменен 3 млн теңгеге дейін) бағдарламалары аясында және «ҚазАгро» холдингі (Шағын несие ұйымдары (ШНҰ) арқылы 9,5/12% жылдық мөлшерлеменен 3 млн теңгеге дейін) арқылы беріледі. Бұл бағдарламалардың тиімді қаржыландыру жағдайларына қарамастан, кәсіпкерлер кепілдікті қамтамасыз ету, қажетті құжаттардың көп болуы және жобаға қолдау көрсетудің жоқтығы сынды мәселерге кезігеді.

2. Халықты жаппай кәсіпкерлік негіздеріне оқыту. Бүгінгі таңда халықты бизнестің негіздеріне оқытып-үйрету «Бизнес-Кеңесші» және «Бизнес-Өсім» жобалары бойынша «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылуда. Осы арада оқыту тақырыбына байланысты «Бизнес-Кеңесші» жобасы бойынша оқыту 2 күн ішінде, ал «Бизнес-Өсім» жобасы бойынша 2-5 күн аралығында жүргізіледі. Бизнестің қыр-сырына үңілуге дайын емес

аудиторияны, әсіресе, ауыл халқын осындай мәнерде оқыту тиімсіз және қасандық құрсауынан шыға алмауда.

«Bastau Бизнес» жобасы 5 кезеңде жүзеге асырылады:

- 1) халықты жобамен құлақтандыру және таныстыру;
- 2) тестілеу жүргізу мен қатысушыларды іріктеу;
- 3) тәжірибелік оқыту;
- 4) бизнес-жоспарды жан-жақты талқылау, бизнес-жоспар жасау;
- 5) жобаны микронесиелеу беруді қоса алғанда, алғашқы 12 ай бойы ілгерілету.

«Bastau Кәсіп» жобасының ерекшелігі еңбек нарығының сұранысына бағдарланғандығында болып табылады. Бұл оқыту және жұмыспен қамту қызметтері арқылы жүзеге асырылады (Naimi.kz сервистік базасының мобильді қосымшасы, біртұтас call-орталық, тапсырыстарды онлайн режимде оқыту және іздеу). «Атамекен Бизнес Академиясы» онлайн-оқыту жобасы жүзеге асырылу үстінде. Сондай-ақ, бизнес-жаттықтырушыларды дайындау үшін әдістемелік орталық құрылады. Ұзақтығы жөнінен оқытудың қысқа мерзімді мемлекеттік бағдарламасынан 6-10 есе асып түсетін «Bastau Бизнес» жобасының тиімділігін, жобаның икемділігі мен бейімділігін, бизнес-жоспарларды сүйемелдеу сәттері байқалатынын ескере келе, онымен Қазақстан Республикасының барлық өңірлерін кең ауқымды қамту және «Бизнестік жол картасы-2020» бірыңғай бизнесті қолдау мен дамыту бағдарламасы аясында кәсіпкерлікті қаржылық емес қолдау құралдарына қосу ұсынылып отыр. «Bastau Кәсіп» жобасын толыққанды жүзеге асыру және кеңейту мақсаттарында Қазақстан Республикасының барлық өңірлерінде оны «Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасына ықпалдастыру ұсынылады. Бұл жерде тиісті орталық мемлекеттік органдардың (Білім және ғылым министрлігі, Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі) ресурстарын аталған жобаны барынша тиімді жүзеге асыру үшін пайдалану қажеттігі де аңғарылады. Осыған байланысты кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі аталған мәселелерді «Бизнестің жол картасы-2020» және «Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020» бағдарламаларына енгізу және бейімдеу бойынша тиісті жұмысты жүргізу ұсынылады. Барлық «Атамекен» ҰКП оқыту бағдарламалары шағын несиелеу жүйесімен байланыстырылатын болады. Оқыту қорытындысы бойынша бизнесті бастауға арнайы шағын-индустриалды аймақтар мүмкіндік жасай алады. Оның аясында бір сала бойынша (мысал үшін, барлық тігін кәсіпорындары) жасақталған шағын және орта бизнес кәсіпорындары енгізіледі. Бұл жобаның жалпы атауы – «Шеберлер қаласы». Шағын индустриалды аймақтарда 1-2 га көлеміндегі жерге 20-дан 60-қа дейінгі компаниялар орналастырылады. Шағын индустриалды аймақтар ауқымы, нақты елді мекендердегі тұтынушылар сұранысына және де инженерлік коммуникацияларға жақын жер телімдерінің қолжетімділігіне қарай (оны тарту құнын төмендету үшін) кең көлемде қарастырылатын болады. Шағын индустриалды аймақ құру үшін мемлекеттік-жекеменшік серіктестік тетігі арқылы бос тұрған өнеркәсіптік ғимараттар мен жайларды қолданған абзал.

3. Ауыл шаруашылығы кооперацияларын дамыту. Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын тежеп отырған мәселелердің бірі көбінесе өндірістің шағын

тауарлық сипаты болып табылады. Аталған мәселені шешу үшін 2015 жылдың қазанында Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы қабылданды. Сондай-ақ 10 пилоттық кооператив құру бойынша ҰҚП мен Ауыл шаруашылығы министрлігінің (АШМ) бірлескен жоспары жүзеге асырылып жатыр. Осымен бірге, Ұлттық палатада «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен бірге «200 ауыл шаруашылығы кооперативі» атты бағдарлама жасалып жатыр.

Сол себепті, желілер мен ауыл шаруашылығы кооперативтері арасында сауданы дамыту үшін ұшсатылы тәсілді пайдалану ұсынылып отыр:

- өндірістің мамандануын және желілермен тікелеу сауданы тереңде отырып, фермерлердің кооперативтерге бірігуі;

- фитосанитарлық және ветеринарлық бақылауға жататын ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу, орау, сақтау, тасымалдау және сату үшін пилоттық көтерме-тарату орталығының тұжырымдамасын жүзеге асыру;

- көрші мемлекеттердің ұқсас желілеріне ықпалдаса отырып, өнімдерді аймақтар арасында және сыртқы өткізу нарығына экспортқа бөлу үшін көтерме-тарату орталығының тиімді желісін қалыптастыру.

Бұрынғы қадамдарды жүзеге асыру бойынша жасалған жұмыстарды ескере келгенде, ауыл шаруашылығы кооперацияларын қолдау жүйесі төмендегіше түзілетін болады:

- жергілікті жерлерде ұйымдастыру және түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

- халықты бизнестің негіздеріне, бизнес-жоспар жасауға үйрету;

- микронесиелеу арқылы қаржыландыру немесе «ҚазАгро» ҰБХ арқылы жеңілдікпен қаржыландыру;

- ауыл шаруашылығы өнімдерін сатуды/қайта өңдеуді ұйымдастыру.

4. Бәсекеге қабілетті бизнесті ұзақмерзімді мемлекеттік тапсырыстар есебінен қолдау. Қалыптасқан экономикалық жағдайда отандық тауар түрлеріне сұранысты ынталандыру маңызды. Аталған жағдай бойынша маңызды орынға мемлекеттік сатып алулар, квазимемлекеттік секторлар мен жер қойнауын пайдаланушылар бойынша сатып алулар аясында күнделікті және жиі сұранысқа түсетін тауарлар ие болады. Күнделікті сұранысқа ие тауарлардың (киім, аяқ киім, азы-түлік, жиһаз) жылдық мөлшері 1,9 трлн теңгені құрайды. Сонымен қатар, отандық тауар түрлеріне сұраныс орта есеппен 30%-дан аспай отыр. Ал мемлекеттік сатып алулардың, квазимемлекеттік секторлардағы сатып алулар мен жер қойнауын пайдаланушылардың жалпы көлемі шамамен алғанда 9,7 трлн теңге болса, отандық деңгейдің үлесі – 57 пайыз. Сол себепті, бәсекеге қабілеттілікті арттыру бойынша тиісті шараларды қолдану керек. Ол үшін жергілікті қамту үлесін мемлекеттік қолдаулар көрсету мен ұзақмерзімді келісімшарт жасау арқылы арттырған жөн. Осыған байланысты, Үкіметтік деңгейде ұзақмерзімді келісімшарттар жасау арқылы жергілікті қамту үлесін арттыру комиссиясын құру және өнеркәсіптің өңдеу секторы кәсіпкерлерін мемлекеттік қолдаудың кешенді шараларын қабылдау қажет. Отандық тауар түрлерін ынталандырудың маңызды тетіктерінің бірі мемлекеттік сатып алулар жүйесін орталықтандыру болып табылады.

5. Шағын және орта кәсіпкерліктің экспортқа бағдарлануы – экономика өсімінің негізгі драйвері. Мемлекеттің экономикалық дамуының бәсеңдеуі, бізді дамуға жетелейтін жаңа күштерді іздеуге итермелейді. Егер ондаған жылдар бойы ел экономикасы ірі компанияларға тәуелді болып келсе, бүгінгі күні біз ол жағдайды өзгертіп, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуымыз керек. Әсіресе, экспортқа бағытталған кәсіпорындарға назар аударғанымыз жөн. Олар өз кезегінде тауарларын Қытай, Ресей, Иран сынды елдердің үлкен нарығына шығара алатын еді. Шағын және орта кәсіпкерлік секторының да ішкі проблемалары баршылық.

6. Кәсіпкерлікті дамытудың өңірлік картасы индустриялық және инвестициялық шешімдер қабылдауға негіз болады. Кәсіпкерлікті дамытудың өңірлік картасы – бұл бизнес-навигаторды білдіретін электронды портал. Ол жерде кәсіпкерлер, инвесторлар мен бизнеске қызуғушылық танытқан басқа да қатысушылар үшін маңызды ақпараттар топтастырылған. Бизнес-навигатор мемлекеттік қолдау шаралары және кәсіпкерліктің дамуы, еліміздің барлық өңірлері бойынша жүргізілген талдаулар туралы (әлеуметтік-экономикалық дамыдың негізгі көрсеткіштері) ақпараттарды ұсынады. Сондай-ақ порталда бизнес-субъектілер туралы маңызды байланыстар және басқа да керекті ақпараттар берілген еліміздегі Кәсіпкерлердің бірыңғай реестрі орналасқан. Өңірлік карта индустриалдық және инвестициялық шешім шығарудың негізі бола алады.

7. «Үкімет бизнес үшін» сервисін құру. Соңғы жылдары мемлекет бизнесті қолдау шараларының инфрақұрылымына бастамашылық етіп, оны жүзеге асырды, қажетті бағдарламалар мен институттарды құрды. Бүгінде осы қолдау шараларын шоғырландыратын, кәсіпкерлерді қолдауды «Азаматтарға арналған Үкімет» сияқты «бір терезе» арқылы ұсына отырып, оларды ыңғайлы әрі тиімді ететін кез келді. Осы орайдағы, «Үкімет бизнес үшін» жобасы қолдау шараларын «бір терезеге» шоғырландырудан синергиялық әсер тудыруға, кәсіпкерлерге арналған қолдау шараларының қолжетімділігі мен ауқымын ұлғайтуға, қолдау шараларын алу үдерісінің ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді. Аудандық деңгейге дейін инфрақұрылымдары мен кәсіпкерлікке сервистік қызмет көрсету тәжірибесі бар екенін ескерсек, Үкімет тарапынан үйлестіре отырып, операторлықты «Атамекен» ҰКП-ға жүктеу ұсынылады. Үкімет бизнес үшін дегеніміз, бұл – даму институттары көрсететін субсидиялаудан, грант беруден, сертификаттаудан бастап, факторингке, сауда алаңына, арнайы экономикалық аймақтарға, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға дейінгі барлық шараларды бизнес үшін біріктіре отырып, кәсіпкерге кеңес беретін, қызмет пен сервисті бірыңғай стандарт пен форматта көрсететін бір терезе.

8. Мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау функцияларын қайта реттеу. Жалпы республика бойынша бақылау және қадағалау функцияларын 61 ведомство жүзеге асырады (соның 45-і орталық мемлекеттік органдардыкі, 16-сы өңірлердегі жергілікті атқарушы органдардан). Мемлекеттік функцияларға жасалған талдау аталған ведомстволар түрлі салада 512 бақылау функциясына ие екенін, бұл тотальді мемлекеттік бақылауды білдіретінін көрсетті. Бұл ретте

кәсіпкерлерге қатысты тексеру парағында 18 мыңнан астам талап бар екен (ең көбі өнеркәсіптік қауіпсіздік саласында – 10 мыңнан астам).

9. Қылмыстық және әкімшілік заңнаманы одан әрі ізгілендіру.

Жаңа Қылмыстық кодексте экономикалық қылмыстар бойынша айтарлықтай жеңілдеу байқалмайды. Олардың кейбіріне қатысты жаза кісі өлтіру жазасымен бара-бар.

«Әкімшілік құқықбұзушылық туралы» жаңа кодекстің таяуда қабылданғанына қарамастан, онда шешуді қажет ететін бірқатар мәселелер қалып отыр. Сондықтан Кодексте үлкен қоғамдық қатер төндірмейтін қылмыстық құрамдар бойынша ескерту, алдын алу институтын кеңінен қолдану қажет.

Осы мақсатта ұсынылады:

Бас прокуратурамен бірлесіп, бизнес-қоғамдастықты қатыстыра отырып, Қылмыстық кодекстің шамадан тыс репрессиялық сипатын жою, жазалаудан гөрі, алдын алу шараларына қарай өту тұрғысынан жұмыстар жүргізу керек.

Әкімшілік кодекс аясындағы ескерту институтын кеңейту жұмыстарын жүргізіп, айыппұлдың бизнес көлеміне байланысты болуын жою, сондай-ақ бизнестің барлық санаты бойынша айыппұлдың ең жоғарғы шегін белгілеу қажет.

10. Барлық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқару органдардың ведомстволық және еншілес құрылымдарында нарық қағидаттарының сақталуына байланысты ревизия жасау. Қазіргі таңда квазимемлекеттік сектордың экономикаға ықпалы шамадан тыс жоғары болып отыр.

Қорыта келгенде, Қазақстанның бүгінгі күнге ең басты мақсаты, шикізаттық бағыттан арылу, және бұл саясатты өмірге келтіру үшін кәсіпкерліктің дамуы маңызды фактор. Бүгінгі таңда еліміз орта және шағын кәсіпкерлікті дамыту басты мәселелердің бірі. Қазіргі таңда Қазақстанда бұл бағытта қолдау жасалып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мороз С.П. Кәсіпкерлік құқығы. Алматы, 2019

2. Консбаева А.Е. ҚР жеке кәсіпкерлік мәселелері мен жетілдіру жолдары.

2019 жыл.

atameken.kz

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Бектурсунова А.Б.

azharka@mail.ru

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина,
город Нур-Султан, Республика Казахстан

В настоящее время наблюдается рост мирового населения с интенсивным ростом потребления продуктов питания и одновременным увеличением дефицита водных, земельных, топливно-энергетических ресурсов, что ведет к росту цен на продовольствие. В конце года население мира будет составлять более 7,8 млрд. человек, т.е. вырастет на 800 млн человек по сравнению с 2017 годом.

Изменится структура потребления продуктов питания: увеличится доля потребления мяса, молока и молочных продуктов, рыбы, овощей и фруктов. Основной задачей, стоящей перед сельским хозяйством в мире, является увеличение производства на 70% к 2050 году. Достижение данной цели затрудняется ввиду замедления роста урожайности сельскохозяйственных культур и ограниченности водных ресурсов. Идет процесс опустынивания и деградации сельскохозяйственных земель. По данным Программы Организации Объединенных наций (далее – ООН) по окружающей среде, деградации подвергается треть пахотных земель, что впоследствии негативно скажется на жизнедеятельности более 1 млрд. человек в более чем 100 странах.

Система государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства и АПК нуждается в совершенствовании, особенно в отношении механизма, форм и методов проведения в соответствии с законами рынка и задачами эффективного развития агропромышленного производства.

Государственное регулирование – это система правовых, административных, экономических мер воздействия государства на аграрный сектор [**Error! Reference source not found.**]. Вопросы государственного регулирования аграрного сектора экономики Казахстана приобретают особую актуальность в условиях ЕврАзЭС, Таможенного союза и членства Казахстана во Всемирной торговой организации.

В настоящее время в рамках ВТО доминируют тенденции по отказу от прямых мер государственной поддержки сельского хозяйства. Все большее значение в ВТО и на мировых аграрно-продовольственных рынках приобретают страны Кернской группы (Австралия, Аргентина, Новая Зеландия, Канада и др.), которые имеют минимальный уровень прямых субсидий в сельском хозяйстве и развивают отрасль за счет роста конкурентоспособности и эффективности производства. Опыт стран Кернской группы, не использующих прямую поддержку сельскохозяйственного производства, показывает более высокий рост совокупной производительности факторов производства в период после отмены субсидий.

Каждая страна выбирает собственный путь регулирования экономики,

вырабатывая и определяя для себя наиболее оптимальные формы и методы [Error! Reference source not found.]. Несмотря на широкое внимание ученых-исследователей к вопросам регулирования агропромышленного комплекса, связанных с решением задач организационно-экономического механизма, эффективного и рационального использования инструментов государственной поддержки, эта проблема до сих пор не изучена в полной мере и требует дальнейшего научного исследования. Для этого полезно оценить сегодняшнее состояние, то есть стартовый уровень изменений.

Применительно к Казахстану это свидетельствует о том, что каждая страна разрабатывает свою систему поддержки сельскохозяйственного производства, главное, чтобы эта поддержка стимулировала производителей повышать продуктивность земли и животных, стимулировала экспорт.

В сельском хозяйстве Республики Казахстан создается около 5% валового внутреннего продукта (далее – ВВП) страны. В 2015 году валовый выпуск продукции сельского хозяйства составил 3,3 трлн. тенге, в 2016 году 3,7 трлн. тенге, в 2017 году 4,1 трлн. тенге, что в номинальном выражении больше на 23,1%, чем в 2015 году.

Стратегическими направлениями государственного регулирования АПК являются: стимулирование роста производительности труда через индустриализацию и диверсификацию, участие в обеспечении продовольственной безопасности страны посредством развития и регулирования внутреннего продовольственного рынка, содействие развитию и реализации экспортного потенциала, развитие доступной финансовой, производственной и сервисной инфраструктуры.

Основные инструменты государственного регулирования сельского хозяйства Республики Казахстан, которые представлены на рисунке 1 [Error! Reference source not found.]:

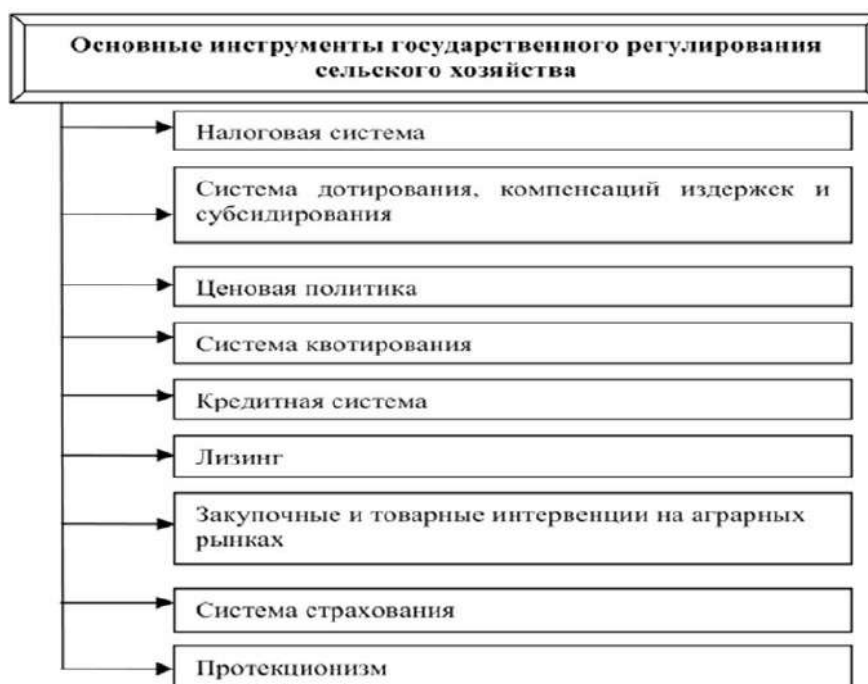

Рисунок 1 – Инструменты государственного регулирования сельского хозяйства

В настоящее время существуют следующие виды финансовых мер поддержки: субсидирование, лизинг, страхование, льготное кредитование и налогообложение.

В 2015 году государственная поддержка включала 65 видов субсидий. При этом доля товарно-специфических субсидий составляла 47,3%, финансовых инструментов – 20,4%.

Проведенный анализ эффективности субсидий показал, что товарно-специфические субсидии (на единицу площади, на единицу продукции) прямо не стимулируют СХТП повышать свою эффективность.

Таблица 1 - Динамика субсидирования растениеводства, млрд. тенге

№	Показатели	2014	2015	2016	2017	2018
1	ГСМ и ТМЦ	40,6	38,4	24,6	17,7	11
2	Гербициды	10,6	11,5	25,6	26,2	25,2
3	Закладка многолетних насаждений	2,6	2,8	2,6	0	0,86
4	Затраты на экспертизу качества хлопка	0,4	0,4	0,07	0,07	
5	Удобрения	3,4	9,7	11,1	17,5	21,5
6	Семеноводства	3,9	2,9	2,4	3,3	9,7
7	Переработка с-х продукции	0	0,6	1,2	0,3	1,2

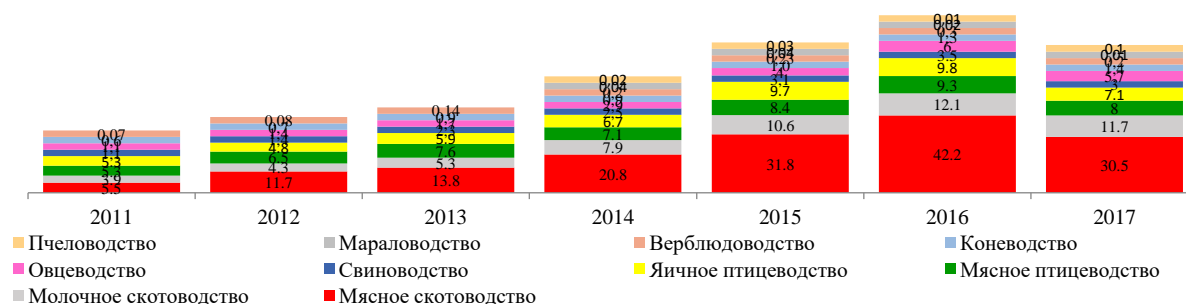
Примечание: составлена автором по материалам [Error! Reference source not found.].

Инструменты субсидирования в растениеводстве направлены на погектарное субсидирование сельскохозяйственных приоритетных культур и садов. Вместе с тем, анализ показал низкую эффективность этого вида

субсидирования: во-первых, он не стимулирует СХТП к повышению уровня агротехнологий, урожайности и качества производимой продукции; во-вторых, зачастую решения по гектарной субсидии принимаются членами межведомственной комиссии (далее – МВК) без фактической проверки наличия посевов; в-третьих, СХТП завышают объемы выполненных работ (размеры площади посевов).

Кроме того, в растениеводстве субсидируются стоимость минеральных удобрений, гербицидов, биоагентов (энтомофагов) и биопрепаратов, семян, затрат на экспертизу качества хлопка-сырца и хлопка-волокна, а также закуп сахарной свеклы для производства белого сахара.

Диаграмма 1. Динамика субс-я отраслей животноводства, млрд. тенге

Инструменты субсидирования в животноводстве направлены на удешевление стоимости приобретенных племенных животных, затрат на ведение селекционно-племенной работы, искусственное осеменение сельскохозяйственных животных, удешевление стоимости производства продукции животноводства.

Объем государственной поддержки животноводства в 2019 году составил 78,4 млрд. тенге, увеличился по сравнению с 2017 годом на 4 млрд. тенге. Мерами государственной поддержки охвачены все направления животноводства.

Инструменты субсидирования аквакультуры направлены на удешевление стоимости продукции аквакультуры (рыбоводства).

С 2014 года в целях повышения доступности товаров, работ и услуг в рамках реализации инвестиционных проектов в приоритетных направлениях (секторах) АПК путем снижения капиталоемкости и повышения окупаемости вложенных инвестиций реализуется программа субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом АПК, при инвестиционных вложениях.

Инструмент инвестиционного субсидирования направлен на частичную компенсацию (от 20% до 80%) инвестиционных затрат на строительномонтажные работы, технику и оборудование по 19 направлениям (48 паспортов). Всего с начала реализации (2014 – 2017 годы) данной мерой государственной поддержки были просубсидированы 12 726 субъектов АПК на общую сумму субсидий – 120,8 млрд. тенге, сумма привлеченных инвестиций составила 482,4 млрд. тенге. В 2019 году возмещение части расходов, понесенных субъектом АПК при инвестиционных вложениях, направленных на создание новых либо производственных мощностей (с учетом услуг агента) составил 71,1 млрд. тенге.

Основной объем бюджетных средств более 49,9 млрд. тенге или 41% пришелся на субсидирование приобретения сельскохозяйственной техники. Субсидированием охвачена техника, приобретенная в 2014 – 2017 гг.

Порядка 30% или 35,9 млрд. тенге направлены на субсидирование инвестиционных проектов в сфере животноводства.

На поддержку проектов в сфере растениеводства направлено 19,7 млрд. тенге или 16%, в сфере переработки – 13,5 млрд. тенге или 11%, соответственно.

Порядка 1,8 млрд. тенге (2%) были направлены на субсидирование сельскохозяйственных кооперативов.

По инструменту субсидирования ставок вознаграждения по кредитам субъектов АПК, лизингу сельскохозяйственной техники и животных, технологического оборудования удешевляется процентная ставка по кредитным/лизинговым договорам: для пополнения оборотных средств, приобретения основных средств и др. в национальной валюте – на 7%, в иностранной валюте – на 5%; для приобретения сельскохозяйственной техники и оборудования в отрасли животноводства и кормопроизводства, снижение ставки вознаграждения в национальной валюте – на 10% годовых и в иностранной валюте – на 7%.

За 2014 – 2017 годы субсидирование процентной ставки осуществлялось по обязательствам 13 553 субъекта АПК на общую сумму основного долга 407,0 млрд. тенге, в том числе по приобретенным субъектами АПК 14 800 единицам сельскохозяйственной техники.

В 2019 году возмещение ставки вознаграждения по кредитам (лизингу) на поддержку сельского хозяйства составила 62 млрд. тенге, а субсидирование процентной ставки по кредитным и лизинговым обязательствам в рамках направления по финансовому оздоровлению субъектов АПК – 9,6 млрд. тенге.

По видам деятельности основная доля участников приходится на растениеводческую отрасль 48,8%, переработку животноводческой и растениеводческой продукции 29,8%, животноводство 7,8% и прочие виды деятельности 13,4%.

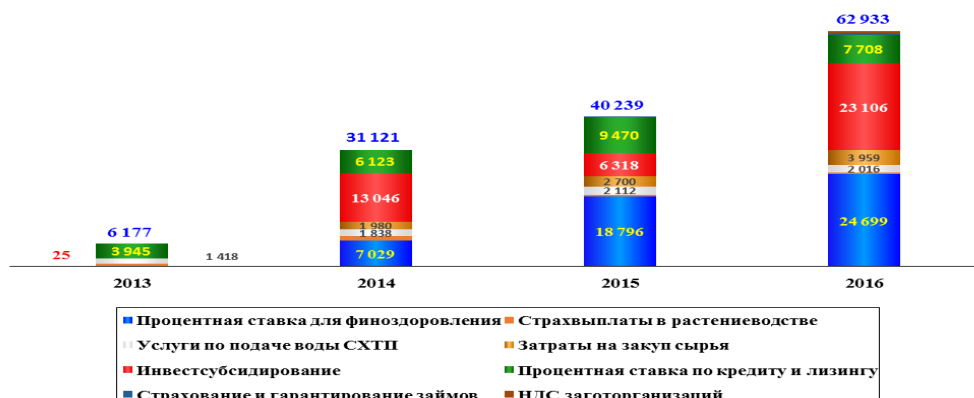
В целях снижения кредитной нагрузки субъектов АПК и рисков их банкротства с 2013 года реализуются меры финансового оздоровления обязательств субъектов АПК. Условиями финансового оздоровления предусматриваются продление сроков кредитования до 9 лет, снижение ставки вознаграждения до 14%, из которых 7% субсидируется из государственного бюджета, а также списание финансовыми институтами штрафов и пени.

За 2013 – 2015 годы при реализации финансового оздоровления субъектов АПК одобрены заявки 404 субъектов АПК на общую сумму задолженности 520 млрд. тенге. С 2016 года прием новых заявок для участия в программе финансового оздоровления не осуществляется.

На субсидирование процентной ставки в рамках финансового оздоровления субъектов АПК в 2013 – 2014 годы было выделено 7,2 млрд. тенге. В 2015 году – 18,9 млрд. тенге, в том числе 5,8 млрд. тенге средства Национального фонда РК, которые были полностью освоены. На 2016 год в республиканском бюджете (далее – РБ) предусмотрены средства в размере 24,7

млрд. тенге. Ежегодно для субсидирования ставок вознаграждения требуется порядка 20 млрд. тенге, что составит 164,3 млрд. тенге до 2024 года.

Диаграмма 2. Динамика общеотраслевых субсидий в 2013 – 2016 годы, млн. тенге

По видам деятельности основная доля суммы оздоравливаемой задолженности приходится на растениеводческую отрасль 73%, животноводство 2%, переработку сельскохозяйственной продукции 3% и прочие виды деятельности 22%.

От общей суммы, одобренной к оздоровлению задолженности 72% или 376,4 млрд. тенге приходятся на займы крупных агрохолдингов.

В рамках субсидирования страхования и гарантирования займов субъектов АПК субсидируется тарифная ставка страховой компании или гаранта. В 2015 году под страховое обеспечение прокредитованы 3 СХТП, общая сумма привлеченного кредита составила 7,9 млрд. тенге.

Субсидирование суммы налога на добавленную стоимость (далее – НДС) заготовительным организациям начато в 2016 году с целью удешевления продукции заготовительных организации в размере исчисленного НДС. Выплаты произведены на сумму 140 млн. тенге 15 заготовительным организациям. В 2017 году 28 заготовительных организаций получили 474,2 млн. тенге бюджетных субсидий.

В настоящее время субсидирование в агропромышленном комплексе действует по 16 направлениям по 47 видам. Субсидирование осуществляется за счет бюджетных средств, путем формирования электронных заявок на субсидирование агропромышленного комплекса Казахстана через электронный платформу для бизнеса «Qoldau», а также их предоставления, рассмотрения и принятия решения по ним.

Ведение электронного реестра заявок осуществляется в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» и другими нормативными правовыми актами с 2019 года и имеет ряд положительных результатов для сельхозтоваропроизводителей.

Также хотелось бы отметить, что несмотря на достаточно высокий уровень государственной поддержки в секторе АПК имеются ряд проблем, которые сдерживают развитие агропромышленного комплекса Казахстана.

Ряд субсидий неэффективны ввиду низкой чувствительности к ним

сельхозтоваропроизводителей (субсидии на 1 га в производстве зерновых, масличных, ряда других культур, на корма на 1 голову КРС и др.):

- администрирование субсидий сопряжено с высокими издержками;
- задерживание получения субсидий СХТП;
- искажение рыночных цен из-за механизма выделения субсидий;
- недостаточный контроль адресности получения субсидий (субсидии на искусственное осеменение, семеноводство в растениеводстве и др.).

В целях повышения эффективности сектора АПК, были пересмотрены подходы по господдержке, с учетом вопросов импорта инфляции при ввозе продовольственных товаров.

В настоящее время, МСХ РК подготовлены изменения в Государственную программу развития АПК на 2017-2021 годы с учетом реализации Предвыборной платформы партии «NurOtan» по насыщению внутреннего рынка отечественной продукцией. На данный момент в перечень социально-значимых товаров входит 19 товаров, из которых только по 6 товарам имеется импортозависимость. В целом, задача по импортозамещению может быть реализована в среднесрочной перспективе, до 2024 года. Также у МСХ РК есть четкий план мер по импортозамещению данных 6 товаров. Меры позволят к 2024 году насытить внутренний рынок до 80 и 100% отечественной продукцией, с привлечением в сектор порядка 770 млрд тенге инвестиций в основной капитал [**Error! Reference source not found.**].

МСХ РК предлагает градировать действующие меры господдержки с отменой неэффективных субсидий на субсидии, ориентированные на результат:

Первое. В растениеводстве на повышение урожайности влияет множество факторов, как в совокупности, так и каждый по отдельности. Исходя из этого, МСХ РК планирует оставить базовые субсидии, направленные на удешевление части стоимости семян, удобрений и средств защиты растений.

Второе. Начиная с 2017 года, начат переход от товарно-специфических субсидий в растениеводстве. При этом высвобождаемые средства останутся в отрасли. То есть они не уменьшаться и никуда не уйдут, а будут перераспределены на такие приоритетные направления как, к примеру, закуп племенного маточного поголовья, а также субсидии только по импортозависимым позициям, это молоко, мясо птицы, сахарная свекла.

Субсидии на единицу продукции создают эффективные экономические стимулы для наращивания производства продукции, при этом акцентом должна стать поддержка промышленного и технологичного производства. Однако этот вид господдержки должен носить временный характер, до насыщения внутреннего рынка.

Третье. Инвестиционные субсидии будут стимулировать обновление машинно-тракторного парка, содействовать модернизации и созданию новых предприятий в сфере АПК включая вопросы импортозамещения и реализацию экспортного потенциала.

В заключении, анализ современных тенденций развития ведущих в аграрном отношении стран показал, что дальнейшее развитие АПК Казахстана должно ориентироваться на повышение конкурентоспособности

сельскохозяйственной продукции за счет повышения эффективности государственной поддержки и создания равных благоприятных условий для развития агробизнеса.

Достичь значительных успехов в развитии АПК возможно лишь благодаря комплексу инструментов государственной поддержки, которые позволят создать оптимальные условия для повышения конкурентоспособности субъектов АПК.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Адуков Р.Х., Алтухов А.И. Совершенствование государственного управления агропромышленным комплексом страны // Менеджмент и бизнес-администрирование. – 2007. – № 1. – С. 40-53;
2. Молдашев А.Б. Повышение конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана в условиях ЕЭП и ВТО // Проблемы агрорынка. – 2013. – № 1. – С. 5-8;
3. Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – URL: <http://mgov.kz> (дата обращения: 02.2020);
4. Петрова С.Ю. Механизм государственного регулирования аграрного сектора России // Вестник НГИЭИ. – 2012. – № – С. 28;
5. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы.

ИНСТРУМЕНТЫ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Имаганбетова Ж.О.

i.zhanylsyn@mail.ru

КазАТУ им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

В условиях экономики XXI века, тенденции работы предприятия меняются. Предприятиям гораздо сложнее стало зарабатывать деньги. В наше время очень важно уделить внимание на качество продукции. Для этого очень важно чтобы в предприятиях оказывали дельное внимание сотрудникам. Целью моего проекта является узнать использования предприятиями инструментов и методов для эффективного управления. Основу содержания эффективного управления современного предприятия составляет следующие методы: самоорганизация и контроллинг, стратегическое управление, состоящих, в свою очередь, из совокупности инструментов – приемов управленческого труда, применение которого приводит к эффективному управлению. Для начала рассмотрим стратегическое управление. Он позволяет собрать воедино весь комплекс инструментов для обеспечения и удержания конкурентных преимуществ на основе выявления ключевых компетенций организации и адекватного реагирования на изменения внешней среды. Основные его черты — это анализ отношения к сотрудникам организаций, что позволяет использовать активность работников в разработке и реализации стратегии, обеспечивая гибкость при реагировании на изменения внешней среды. Метод самоорганизации базируется на концепции самообучающихся организаций. Концепция самообучающейся организации, которая впервые четко была

сформулирована в 1990 году. Возникновение самообучающейся организации является элементом эволюции индустриального общества. В ближайшем будущем станут преуспевать организации, которые на всех уровнях управления научатся использовать преданность людей делу и их способность учиться быстрее своих конкурентов. Обучающиеся организации строятся на следующих пяти дисциплинах, под которыми понимается совокупность теории и приёмов, которые нужно освоить и использовать на практике:

- постоянное совершенствование личного мастерства;
- создание коллективного, общего видения единой цели;
- командное обучение во время работы;
- непрерывное приспособление и изменение интеллектуальных моделей руководителей и специалистов организации;
- системное мышление.

Насущной задачей для отечественных предприятий является овладение возможностями, предоставляемыми данными обучающими дисциплинами, чтобы заложить фундамент будущего развития, т. е. овладеть системой получения знаний внутри организаций. В качестве инструментов метода самоорганизации нами выделяются следующие: личное совершенствование на основе обучения и самообучения персонала; система мер по проектированию сильной организационной культуры; делегирование полномочий с предоставлением экономических прав подразделениям; создание горизонтальных организационных структур управления на основе самоуправляемых рабочих групп ; внутреннее предпринимательство; совместное обсуждение целей и согласование организационных, групповых и личных интересов в процессе постоянного диалога менеджеров всех уровней; введение стимулирующей системы оплаты труда на основе участия в прибылях. Философия самообучающейся организации является базисом новой управленческой парадигмы, и принятие всех неотъемлемых атрибутов обучающейся организации в современных условиях представляет собой необходимое условие обеспечения эффективного менеджмента для российских предприятий. Метод контроллинга представляет собой набор стандартов профессионального управления. Инструменты контроллинга сопровождают и поддерживают внутрифирменный процесс управления и принятия решений на всех уровнях управления, связывая воедино функции планирования, организации, координации и регулирования, учета и контроля, информационного обеспечения, мотивации и стимулирования. К ним относятся: производственный и финансовый анализ показателей хозяйственной деятельности анализ по финансовым коэффициентам оперативного контроллинга; «панель» управления на основе сбалансированной системы показателей; управленческий учет; сегментированный учет и отчетность; приемы маржинального анализа; система бюджетирования; план-фактный анализ и контроль по отклонениям.

Основная цель контроллинга – ориентация управленческого процесса на достижение стратегических и оперативных целей, а его практическая задача – направлять менеджеров путем подготовки и предоставления необходимой

информации на принятие решений и комплекс необходимых действий. В этом своем значении метод контроллинга выполняет функцию «управления управлением» предприятием, является синтезом планирования, управленческого учета, контроля, анализа и др. Таким образом, контроллинг решает проблему увязки управленческой информации в единое целое в рамках отдельно взятой компании. Несмотря на то, что термин «контроллинг» имеет английские корни, исторически наибольшее влияние на концепцию контроллинга оказала немецкая школа бизнес-администрирования. Данная концепция постоянно развивается. Пока среди её сторонников нет единодушия даже в определении понятия «контроллинг».

Однако, несмотря на разногласия в определениях, можно выделить задачи, общие для контроллинга: 1) планирование – определение действий, необходимых для достижения оперативных и стратегических целей, т. е. превращение целей предприятия в планы; 2) управленческий учёт – отражение в удобной форме финансово-хозяйственной деятельности предприятия в ходе выполнения плана. Он ориентирован на внутренних пользователей информации, в отличие от учёта бухгалтерского или налогового; 3) организация потоков информации внутри предприятия; 4) мониторинг процессов, проходящих на предприятии, в необходимом временном режиме; 5) контроль – оценка свершившегося и соответствия фактических показателей плановым.

Основной целью контроллинга является ориентация управленческого процесса на достижение целей, стоящих перед предприятием, для чего необходимо координировать управленческую деятельность по достижению целей предприятия; обеспечивать информационную и консультационную поддержку принятия управленческих решений и рациональности управленческого процесса. Инструментарий контроллинга можно классифицировать по двум критериям: – по области применения – какие задачи помогает решить данный инструмент; – по периоду действия – оперативный или стратегический. Цель стратегического контроллинга – обеспечивать выживаемость организации и «отслеживать» движение организации к намеченной стратегической цели своего развития. Стратегический контроллинг призван обеспечить эффективное существование организации на длительную перспективу путём формирования системы планирования и управления потенциалом предприятия. Задача стратегического контроллинга состоит в своевременном установлении причин отклонений отчётных подконтрольных показателей в целях внесения своевременных поправок в стратегию предприятия до возникновения оперативных сбоев и проблем. Цель оперативного контроллинга – создание системы управления достижением текущих целей предприятия, а также принятие своевременных решений по оптимизации соотношения затраты/прибыль. Основными подконтрольными показателями в оперативном контроллинге служат: рентабельность капитала, степень ликвидности, производительность. В оперативном контроллинге стратегически важно оценивать эффективность управления фирмой. Инструментами здесь являются методы сравнительного анализа, метод отклонений, индексный анализ, аддитивные модели, план-факторный анализ. Отметим, что следует

тщательнейшим образом взвешивать необходимость внедрения того или иного инструмента. Например, вряд ли предприятию, действующему на монопольном рынке нужны инструменты для подробного анализа конкурентов. В подобных случаях система бюджетирования является наиболее подходящим методом планирования. Использование же такой системы в компаниях, полностью зависящих в получении доходов от творческого потенциала сотрудников, часто даёт отрицательный эффект из-за снижения мотивации. Таким образом, предприятия, внедрившие и применяющие инструментарий контроллинга, получают значительный экономический эффект за счёт упрощения процедур планирования, принятия решений и поступления своевременной информации о собственной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Акмаева Р. И. Стратегическое планирование и стратегический менеджмент: Учеб. пособие. – Астрахань: АГТУ, 2002. – 216 с.
2. Магнус Веттер, Жан Рой, Нильс-Горан Ольве. Оценка эффективности деятельности компании: Практик. руководство по использованию сбалансированной системы показателей. – М.: Вильямс, 2003. – 304 с.
3. Рамперсад К. Х. Универсальная система показателей деятельности: Как достигать результатов, сохраняя целостность. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 260 с.
4. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии. – М.: Банки и биржи. 1998. – 420 с.
5. Писчасов Ф., Попов Е. Инструментарий контроллинга предприятия // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 5. – С. 21–22.
6. Семь нот менеджмента / Под ред. В. Красновой и А. Привалова. – М.: ЗАО «Журнал Эксперт», 2001. – 656 с. 7. Самочкин В. Н. и др. Гибкое развитие предприятия: Эффективность и бюджетирование. – М.: Дело, 2007. – 376 с. 8. Романова М. В. Бюджетирование ресурсов и управление финансами // Финансы и кредит. – 2005. – № 1. –
6. Занин С. Новые работники. Подчинить и приручить / С. Занин. – М.: Феникс, 2013. – 240 с.
7. Ковалевич В. Т. Первоначальное накопление человеческого капитала ресурсами системы образования: монография / отв. ред. В. Т. Ковалевич. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2015. – 188 с.
8. Маслова В. М. Управление персоналом: учебник и практикум для академического бакалавриата / В. М. Маслова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 492 с.
9. Рогожин М. Ю. Организация управления персоналом предприятия: Учебно-практическое пособие / М. Ю. Рогожин. – М.-Берлин: Директ-Медиа 2014. – 223 с.
10. Шлендер П.Э. Управление персоналом организации: Учебное пособие / Под ред. проф. П.Э. Шлендера. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2015. – 398с.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ МОТИВАЦИИ: СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ И ПРОЦЕССНЫЙ ПОДХОД

Касенова А.Ж. к.э.н., Абдыкаимова Д. К. магистр

kasenova_a@bk.ru

АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Республика Казахстан

Большинство исследователей проблем мотивации стремятся идентифицировать различные факторы мотивации, например, предпринимают попытки классифицировать человеческие потребности, которые вероятнее всего влияют на поведение людей.

Содержательные теории мотивации в первую очередь стараются определить потребности, побуждающие людей к действию, особенно при определении объема и содержания работы.

Одним из первых бихевиористов, из работ которого руководители узнали о сложности человеческих потребностей и их влиянии на мотивацию, был Абрахам Маслоу. По теории Маслоу все эти потребности можно расположить в виде строгой иерархической структуры. Этим он хотел показать, что потребности нижних уровней влияют на поведение человека прежде, чем на мотивации начнут сказываться потребности более высоких уровней. Прежде, чем потребность следующего уровня станет наиболее мощным определяющим фактором в поведении человека, должна быть удовлетворена потребность более низкого уровня.

Поскольку с развитием человека как личности расширяются его потенциальные возможности, потребность в самовыражении никогда не может быть полностью удовлетворена.

Уже в своей первоначальной статье Маслоу отмечал, что человеческие потребности не всегда выстраиваются в строгом иерархическом порядке; хотя все пять видов потребностей присутствуют в любом случае, но их относительная важность постепенно переходит с низкого на более высокий уровень с ростом нашего жизненного уровня.

А. Маслоу считал, что потребности нормальных людей в одно и то же время являются частично удовлетворенными и частично ненасыщенными.

Ученый полагал, что человека можно мотивировать к удовлетворению тех потребностей, которые наиболее важны для него в данный момент жизни, и предлагал описание этих нужд.

Теория Маслоу внесла исключительно важный вклад в понимание того, что лежит в основе стремления людей к работе. Руководители различных рангов стали понимать, что мотивация людей определяется широким спектром их потребностей. Благодаря более высоким заработкам и социальным благам, завоеванным в результате борьбы профсоюзов и государственных мер регулирования, даже люди, находящиеся на низших ступенях иерархической лестницы организации, стоят на относительно высоких ступенях иерархии Маслоу.

Следующая по времени возникновения и наиболее значительная теория формирования трудовой мотивации принадлежит Ф. Герцбергу. Соглашаясь с

систематикой потребностей и основными выводами теории А. Маслоу, Герцберг показал, что основную мотивообразующую роль выполняют внутренние вознаграждения, тогда как вознаграждения внешние действуют ситуативно и неустойчиво. Он опросил большую группу бухгалтеров и инженеров: «Когда после выполнения служебных обязанностей вы чувствовали себя особенно хорошо?», «Когда после работы вы чувствовали себя особенно плохо?».

«Отношение людей к своей работе может определять успех или повал любого промышленного концерна, и неважно, на или 100% задействованы его мощности. В действительно тяжелые времена может оказаться, что грань, отделяющая, выживет концерн или нет, будет зависеть от морального состояния внутри коллектива», - писал Герцберг.

Согласно выводам Герцберга, полученные ответы можно подразделить на две большие категории, которые он назвал «гигиеническими факторами» и «мотивацией» (таблица 1).

Согласно Герцбергу, при отсутствии или недостаточной степени присутствия гигиенических факторов у человека возникает неудовлетворение работой. Однако, если они достаточны, то сами по себе не вызывают удовлетворения работой и не могут мотивировать человека на что-либо. В отличие от этого отсутствие или неадекватность мотиваций не приводит к неудовлетворенности работой. Но их наличие в полной мере вызывает удовлетворение и мотивирует работников на повышение эффективности деятельности.

Таблица 1 - Двухфакторная теория Герцберга

Гигиенические факторы	Мотивации
Политика фирмы и администрации Условия работы Заработок Межличностные отношения с начальниками, коллегами и подчиненными Степень непосредственного контроля за работой	Успех Продвижение по службе Признание и одобрение результатов работы Высокая степень ответственности Возможности творческого и делового роста

Отдельно хочется отметить, что, если заработная плата рассматривается как следствие политики организации, она является гигиеническим фактором. Если заработная плата выступает в качестве формы признания за хорошо выполненную работу, в качестве индикатора прогресса человека в работе, то она является мотиватором.

Следует отметить, что более поздние исследования внесли некоторые коррективы в теорию Герцберга. Рядом экспериментальных исследований было показано, что гигиенические факторы могут мотивировать к высокому уровню производительности так же, как и внутренние факторы. Экспериментально

подтверждено, что люди с высоким уровнем потребности в достижении, в самоуважении и самоактуализации в большей степени подвержены действию внутренних факторов, или мотиваторов. Для людей с низкой потребностью в достижениях ответственность, самостоятельность и риск будут скорее вызывать стресс и вызывать снижение удовлетворенности (мотивации).

Дальнейшим развитием «содержательных теорий» мотивации является уточнение систематики потребностей в работах Д.МакКлелланда.

Он считал, что людям присущи три потребности: власти, аффилиации и достижении успеха.

- Потребность во власти: желание воздействовать на других людей, контролировать их действия, нести ответственность за результаты деятельности других людей;

- Потребность в достижении: стремление к достижению успеха, к тому, чтобы превзойти других людей, чтобы решать сложные задачи;

- Потребность в аффилиации: потребность чувствовать свою принадлежность к группе, стремление устанавливать тесные личные связи с другими людьми.

Вклад Д. МакКлелланда в теорию производственной мотивации заключается в том, что в зависимости от преобладания одной из трех названных потребностей, появляется возможность выделить типы личностей, мотивирование которых должно осуществляться различными — и непохожими средствами.

Люди с преобладанием потребности власти проявляют себя как энергичные, работоспособные, откровенные, резкие, способные брать на себя ответственность и стремящиеся добиваться влияния на других людей. Из этой характеристики МакКлелланда следует, что тактика обращения с этим типом личности с целью повышения мотивации должна включать прежде всего делегирование полномочий. Чем больше вы ему поручаете, тем более высок его производственный тонус, а если сложные поручения найдут соответствующую оценку и признание, будут должным образом вознаграждены, то надежность этого работника станет самым дорогим вашим приобретением» пишет МакКлелланд.

Тип личности с преобладанием потребности успеха должен мотивироваться преимущественно через признание его заслуг, причем безотлагательно и непременно. Работники этого типа предпочитают ситуации индивидуальных усилий, когда никто не помогает и результат можно приписать себе одному. Им лучше удаются задачи, которые по трудности несколько выше средних, т. е. несущие умеренную дозу риска или, в крайнем случае, не предвещающие явного провала. Противоположный вариант этого типа, ориентированный на избежание неудачи, предпочитает такую пониженную степень трудностей, которая сводит риск до минимума и позволяет им полностью реализовать свой потенциал.

Мотивация, основанная на потребности в причастности, формируется, в частности, путем предоставления полной свободы передвижений в течение всего рабочего дня, отсутствием всяких ограничений в налаживании межличностных

контактов. Люди этого типа в работе видят средство налаживания дружеских отношений, идут не работать, а встречаться, и если на службе все в порядке с друзьями, то дорожить этим рабочим местом они будут, прежде всего, для сохранения приятельских связей. Чем больше возможностей для общения, для оказания помощи другим, тем веселее идет дело и даже если руководителю покажется, что масса времени растрачивается впустую, он не должен ограничивать общение: неоднократно показано в исследованиях, что свободный обмен мнениями увеличивает вероятность зарождения новых продуктивных идей.

В отличие от содержательных теорий мотивации, процессуальные теории рассматривают процесс мотивации и значение мотивации в достижении высоких рабочих результатов, они не оспаривают существования потребностей, но считают, что поведение людей определяется не только ими. Согласно процессуальным теориям поведение личности является также функцией его восприятия и ожиданий, связанных с данной ситуацией, и возможных последствий выбранного им типа поведения.

К самым известным процессуальным теориям относятся:

- Теория справедливости Дж. Адамса;
- Теория ожиданий В. Врума;
- Комплексная модель мотивации Портера-Лоулера;

Теория справедливости рассматривает мотивацию работника с точки зрения его оценки ситуации и складывающегося у него в этой связи представления о справедливости отношений между ним и организацией. Люди субъективно определяют отношение полученного вознаграждения к затраченным усилиям и затем соотносят его с вознаграждением других людей, выполняющих аналогичную работу. Если сравнение показывает дисбаланс и несправедливость, т.е. человек считает, что его коллега получил за такую же работу большее вознаграждение, то у него возникает психологическое напряжение. В результате необходимо мотивировать этого сотрудника, снять напряжение и для восстановления справедливости исправить дисбаланс.

Теория справедливости подчеркивает, что сотрудники организации предполагают, что вознаграждение их коллег будет осуществляться пропорционально по формуле:

Усилия (А)/Вознаграждение (А):Усилия (В)/Вознаграждение (В)

Индивид А сравнивает отношение своих затрат и полученного вознаграждения с пропорцией издержек и вознаграждения индивида В. Если он считает, что его собственные усилия непропорциональны полученному вознаграждению, и прежде всего в сравнении с коллегами, он воспримет это как проявление несправедливости со стороны менеджеров, почувствует себя неудовлетворенным.

Люди, как правило, стремятся восстановить нарушенный баланс в отношениях с организацией либо за счет изменения уровня затрачиваемых усилий, начав работать более или менее интенсивно, повышая или понижая качество своей работы, либо пытаясь изменить уровень получаемого вознаграждения.

Одним из важных следствий теории справедливости является то, что можно целенаправленно влиять на мотивацию работников, обеспечивая их информацией, позволяющей корректировать в нужном направлении восприятие осуществляющихся обменов. Это требует глубокого понимания механизмов сравнения и принятия решений.

Теория ожиданий Виктора Врума базируется на положении о том, что наличие активной потребности не является единственным необходимым условием мотивации человека на достижение определенной цели. Человек должен также надеяться на то, что выбранный им тип поведения действительно приведет к удовлетворению или приобретению желаемого.

Ожидания множества возможных последствий в результате прилагаемых усилий решающим образом влияют на мотивацию деятельности. Продуктивность работы зависит от того, насколько эта продуктивность рассматривается как средство для достижения лично значимых целей. Высокой продуктивности способствует убеждение, что она является решающим условием для достижения поставленных целей.

Данная теория базируется на следующих предположениях о поведении индивидов в организациях:

- Различия в потребностях индивидов определяют различную оценку результатов труда
- Работники организации сознательно выбирают определенный образ действий
- Выбор осуществляется исходя из ожиданий вероятности превращения действия в желаемый результат.

Ожидания можно рассматривать как оценку данной личностью вероятности определенного события. При анализе мотивации к труду теория ожидания подчеркивает важность трех взаимосвязей:

- Затраты труда — результаты. Это соотношение между затраченными усилиями и полученными результатами. Если люди чувствуют, что прямой связи между затрачиваемыми усилиями и достигаемыми результатами нет, то, согласно теории ожидания, мотивация будет ослабевать.
- Результаты — вознаграждение, т.е. ожидания определенного вознаграждения или поощрения в ответ на достигнутый уровень результатов.
- Валентность или ценность поощрения или вознаграждения — предполагаемая степень относительного удовлетворения или неудовлетворения, возникающая вследствие получения определенного вознаграждения.

Если значение любого из этих трех критически важных для определения мотивации факторов будет мало, то будет слабой мотивация и низки результаты труда. Соотношение этих факторов можно выразить следующей формулой (рисунок 1)

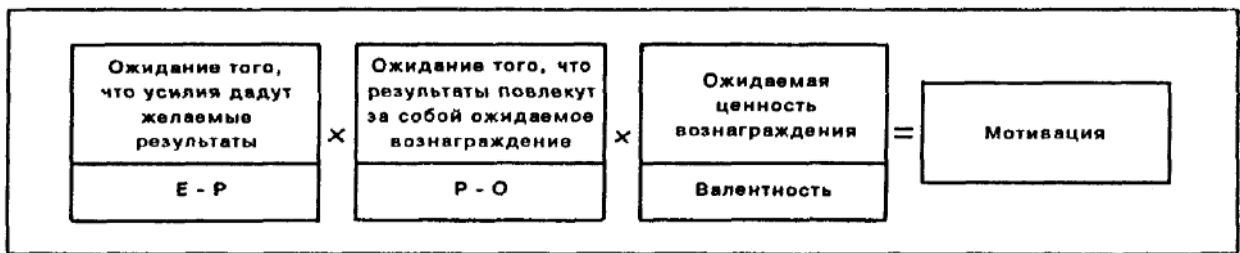

Рисунок 1 - Модель мотивации по Вруму

Теория ожиданий подразумевает, что стремящийся к реальному влиянию менеджмент должен понимать или иметь представление об удовлетворительном или значимом для работников вознаграждении.

Лайман Портер и Эдвард Лоулер разработали комплексную процессуальную теорию мотивации, включающую элементы теории ожиданий и теории справедливости. Их модель включает пять основных элементов (рисунок 2) затраченные усилия, восприятие, полученные результаты, вознаграждение, степень удовлетворения.

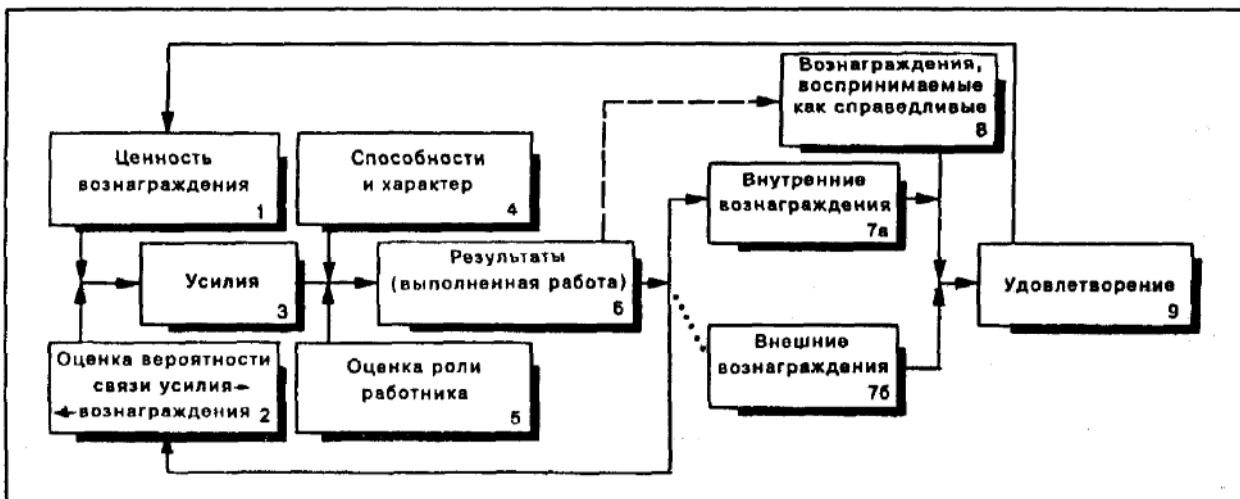

Рисунок 2 - Модель Портера-Лоулера

Согласно модели Портера-Лоулера, достигнутые результаты зависят от приложенных сотрудником усилий, его способностей и характерных особенностей, а также осознания им своей роли. Уровень приложенных усилий будет определяться ценностью вознаграждения и степенью уверенности в том, что данный уровень усилий действительно повлечет за собой вполне определенный уровень вознаграждения. Более того, в теории Портера-Лоулера устанавливается соотношение между вознаграждением и результатами, т.е. человек удовлетворяет свои потребности посредством вознаграждений за достигнутые результаты.

Согласно модели Портера-Лоулера результаты, достигнутые сотрудником, зависят от трех переменных: затраченных усилий (3), способностей и характерных особенностей человека (4), а также от осознания им своей роли в процессе труда (5). Уровень затрачиваемых усилий в свою очередь зависит от ценности вознаграждения (1) и того, насколько человек верит в существование

прочной связи между затратами усилий и возможным вознаграждением (2). Достижение требуемого уровня результативности (6) может повлечь внутренние вознаграждения (7а), такие, как чувство удовлетворения от выполненной работы, чувство компетентности и самоуважения, а также внешние вознаграждения (7б), такие, как похвала руководителя, премия, продвижение по службе.

Пунктирная линия между результативностью и внешним вознаграждением означает, что может существовать связь между результативностью какого-либо сотрудника и выдаваемыми ему вознаграждениями. Дело в том, что эти вознаграждения отражают возможности вознаграждения, определяемые руководителем для данного сотрудника и организации в целом. Пунктирная линия между результативностью и вознаграждением, воспринимаемым как справедливое (8), использована для того, чтобы показать, что в соответствии с теорией справедливости, люди имеют собственную оценку степени справедливости вознаграждения, выдаваемого за те или иные результаты. Удовлетворение (9) — это результат внешних и внутренних вознаграждений с учетом их справедливости (8). Удовлетворение является мерилем того, насколько ценно вознаграждение на самом деле (1). Эта оценка будет влиять на восприятие человеком будущих ситуаций.

Один из наиболее важных выводов Портера и Лоулера состоит в том, что результативный труд ведет к удовлетворению. Это прямо противоположно тому, что думает на сей счет большинство менеджеров. Портер и Лоулер, полагают, что чувство выполненной работы ведет к удовлетворению и, по-видимому, способствует повышению результативности.

В итоге, модель Портера-Лоулера внесла основной вклад в понимание мотивации. Она показала, в частности, что мотивация не является простым элементом в цепи причинно-следственных связей. Эта модель показывает также, насколько важно объединить такие понятия как усилия, способности, результаты, вознаграждения, удовлетворение и восприятие в рамках единой взаимоувязанной системы.

Список литературы

1. Абчук В.А. Лекции по менеджменту: Решение. Предвидение. Риск. - СПб., 1999
2. Албастова Л.Н. Технология Эффективного менеджмента. - М., 2017
3. Бойделл Т. Как улучшить управление организацией. - М., 2001
4. Бреддик У. Менеджмент в организации. - М, 2019.
5. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: человек, стратегия, организация, процесс. - М., 2012

ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ТРЕБУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Макаев К.А.

[kmaakayev@mail.ru](mailto:kmakayev@mail.ru)

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина,
город Нур-Султан, Республика Казахстан

Ведущую роль в национальной экономике РК играет агропромышленный комплекс. Республика Казахстан по праву считается агроиндустриальной страной. 42% населения РК живут в сельской местности. Казахстан входит в число 25 стран мира – основных производителей аграрного сырья. По оценкам экспертов, ресурсы республики позволяют производить в три раза больше продовольствия, чем потребляет его население. Имеется большой и пока не до конца использованный экспортный потенциал АПК Казахстана, прежде всего в Китай [1].

АПК является перспективным и быстроразвивающимся сектором экономики Казахстана. Большой потенциал вместе с благоприятными условиями и под эффективным управлением позволит государству выйти на международный рынок и завоевать лидирующие позиции.

Казахстан – большая страна с различными климатическими и почвенными характеристиками, определяющими специализацию регионов. Так, северные регионы традиционно развивают зерновое производство, где сельское хозяйство формирует от 15% до 25% валового регионального продукта. Регионы юга занимаются выращиванием риса, фруктов и овощей, доля сельского хозяйства достигает 15%. Остальные регионы преимущественно заняты в животноводстве с долей сельского хозяйства менее 10%. Природные, климатические и географические условия Казахстана, а также наличие традиционных трудовых навыков у коренного населения в скотоводстве, делают республику одной из крупнейших животноводческих стран. В настоящее время, в Казахстане в структуре стоимости валовой продукции сельского хозяйства на долю животноводства приходится более 52% [2].

Практически все (95,4%) сельхозпредприятия Казахстана являются частными, что можно учесть при формировании репрезентативной выборки для анкетного исследования [3].

Развитие АПК является важным условием экономического процветания страны. Предприятия АПК в масштабах государства обеспечивают [2]:

- продовольственную безопасность страны;
- занятость значительной части населения;
- налоговые поступления и пополнение бюджета.

В таблице 1 представлены статистические данные по валовому выпуску продукции сельского хозяйства в РК.

Таблица 1– Валовый выпуск продукции сельского хозяйства в РК, млн. тг.

Период		в том числе:
--------	--	--------------

	Валовый выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства	Валовая продукция растениеводства	Валовая продукция животноводства	Услуги в области сельского хозяйства
2010	1 822 074	895 425	920 777	5 872
2011	2 720 453	1 654 428	1 059 561	6 464
2012	2 393 619	1 241 517	1 145 437	6 665
2013	2 949 485	1 683 851	1 256 872	8 762
2014	3 143 678	1 739 436	1 393 762	10 480
2015	3 307 010	1 825 237	1 469 923	11 850
2016	3 684 393	2 047 581	1 621 541	15 271
2017	4 070 917	2 249 167	1 810 914	10 836
2018	4 410 053	2 331 849	2 044 947	33 257
Темп динамики 2018 / 2010, %	242,0	260,4	222,1	566,4
Примечание: составлено автором по материалам				

Расчеты темпа динамики показывают, что за период с 2010 по 2018 годы валовый выпуск продукции растениеводства увеличился более чем в 2,6 раза, а объем валовой продукции животноводства возрос в 2,2 раза. В данном секторе наблюдается стабильное увеличение производства мяса и мясных изделий в среднем на 10% в год.

Агропромышленный комплекс Казахстана в определенной степени преодолел спад, вызванный переходом к рыночной экономике, однако, сейчас его динамичное развитие сопряжено с рядом угроз, в частности, угрозой продовольственной безопасности.

На рисунке 1 продемонстрирована динамика роста доли ВВП сельского хозяйства в составе ВВП Казахстана за период 2016-2018 гг. Темп роста ВВП РК в анализируемом периоде составил 25,2%, тогда как ВВП сельского хозяйства увеличился только на 19,1%. Это обусловило снижение доли ВВП сельского хозяйства с 7,8% в 2016 году до 7,5% в 2018 году. Выявленная тенденция свидетельствует о наличии угроз продовольственной безопасности Казахстана.

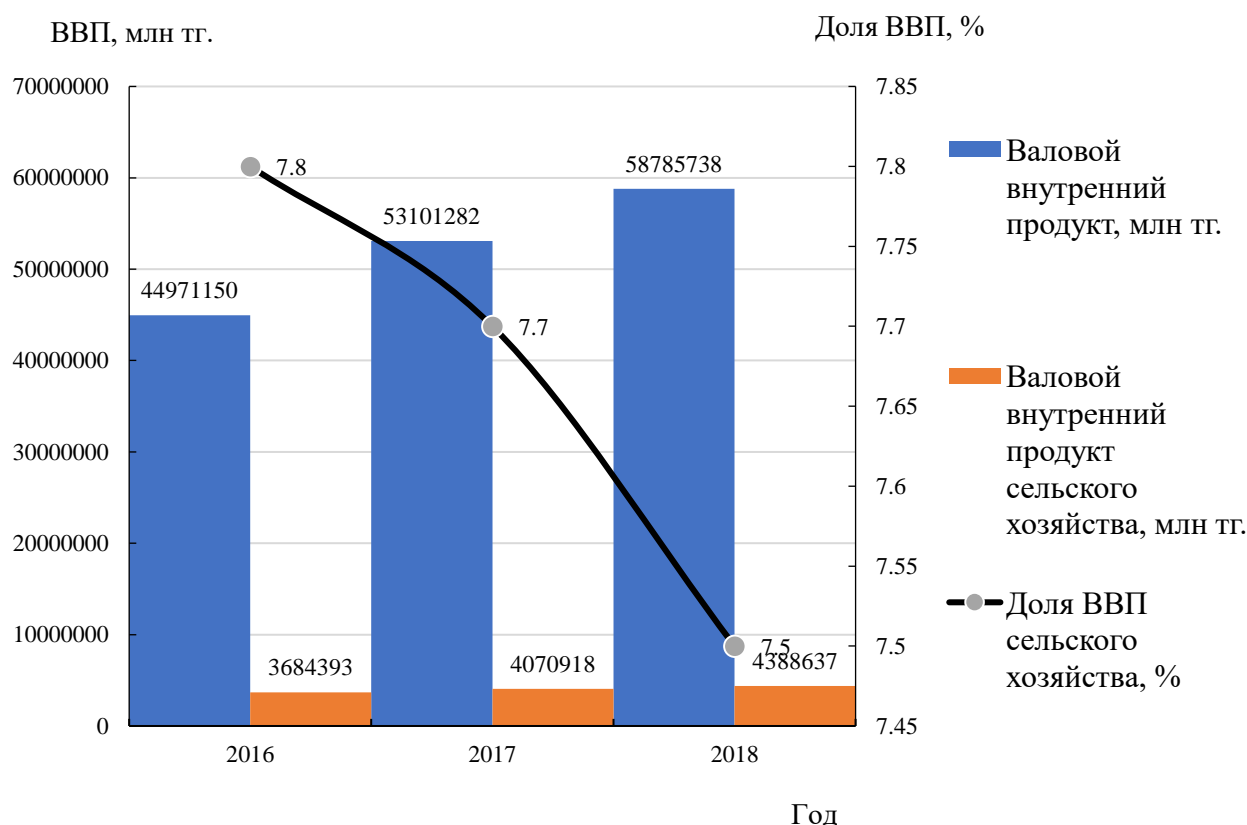

Рисунок 1 – Динамика роста доли ВВП сельского хозяйства в составе ВВП РК
Примечание: Источник [4].

Сосредоточение производства сельскохозяйственной продукции в хозяйствах населения (доля мелких предприятий составляет более 80%) представляет угрозу и сырьевой безопасности, так как качество сырья, предоставляемого ими для перерабатывающих предприятий, зачастую не соответствует предъявляемым требованиям [4].

Наряду с этой проблемой можно отметить низкий уровень развития инфраструктуры АПК, неоправданно высокий рост затрат, в частности, материалоемкости и энергоемкости [4]. Серьезной проблемой в РК являются низкая производительность труда в отрасли и качество конечной продукции. Производительность труда в сельском хозяйстве РК составляет около 5 тыс. \$, тогда как в развитых странах – 40-50 тыс. \$.

Средний срок эксплуатации имеющихся в настоящее время сельскохозяйственной техники 13-14 лет, тогда как нормативный срок ее эксплуатации 7-10 лет. Анализ технической оснащенности отрасли за 2016-2017 гг. показывает, что степень износа составляет 85% [1].

Отмечается также низкая загрузка производственных мощностей перерабатывающих предприятий – всего 40-60%. Низкая концентрация мест поставки сырья, приводящая к высоким затратам на его сбор и транспортировку. Низкая доля инновационных технологий и высокий уровень износа оборудования отражаются на качестве изготовления продуктов питания, снижая конкурентоспособность продукции.

Сельхозпредприятия Казахстана характеризуются низким уровнем обеспеченности цифровыми технологиями, которые, как показал опыт развитых

стран, могут значительно повысить урожайность, сократить непродуктивные расходы и увеличить конкурентоспособность сельхозпродукции [5].

Проблемы в АПК Казахстана обобщены автором в причинно-следственной диаграмме Исикавы (рисунок 2).

Таким образом, несмотря на множественность проблемных ситуаций в АПК Казахстана, можно выделить четыре первопричины (внутри АПК):

- нехватка собственных средств у собственников предприятий АПК;
- низкая доля инновационных технологий;
- высокий уровень износа производственных фондов.

Рисунок 2 – Причинно-следственная диаграмма внутренних проблем в АПК Казахстана

Примечание: составлено автором. Красным выделены первопричины проблем.

Также нельзя не заметить, что проблемные ситуации подпитываются и внешними факторами:

- низкий уровень покупательской способности у многих жителей Казахстана;
- глобализационные процессы, открывшие внутренний рынок для иностранного бизнеса.

Все эти негативные проблемы и тенденции требуют комплексного подхода в решении. Очень важно провести техническое перевооружение, реконструкцию и строительство новых предприятий и цехов с использованием прогрессивных технологий. Для успешного решения проблем продовольственного обеспечения страны путем наращивания сельскохозяйственного производства и развития переработки необходимы соответствующие инвестиции. Это поддерживается также на уровне государства:

1) В Послании Главы государства народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 10 января 2018 года президент РК Н. Назарбаев поручал Правительству «увеличить в течение 5 лет производительность труда в АПК и экспорт переработанной

сельхозпродукции как минимум в 2,5 раза» [6]. Для реализации поручений Президента Министерством сельского хозяйства Республики разработана Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан [7], в которой предлагается привлекать стратегических инвесторов в АПК. Также в этой программе утверждена цель развития АПК – за 5 лет планируется увеличить производительность труда и объем экспорта переработанной продукции в 2,5 раза.

2) В 2018 году Министерством сельского хозяйства РК утверждена Концепция реализации инвестиционной отраслевой программы развития молочного животноводства на 2018-2027 гг., направленная на развитие отраслей мясного скотоводства и овцеводства, фермерских хозяйств, способствующая росту количества фермерских хозяйств до 100 тыс. единиц, рабочих мест до 500 тыс. единиц, численности КРС до 15 млн голов, наращиванию производства говядины и баранины до 1,6 млн тонн, увеличению экспортной выручки отрасли до 7,3 млрд. \$., производительности труда на одного работника до 10 тыс. \$. Предлагаются также проекты фермерских объединений в вопросах сбыта и ветеринарного обслуживания. В Концепции перечислены также конкретные перспективные инвестиционные проекты. Акцент в проектах делается на инновациях (селекционной работе, новых технологиях) [8]. Среди планируемых на 2020-2022 гг. крупных инвестиционных проектов с иностранным участием можно выделить: проект китайской корпорации «CITIC Construction» по созданию совместного инвестиционного фонда и орошению; проект китайской компании «GoldenCamel» по переработке верблюжьего молока; проект британской компанией «Dunbia» по сотрудничеству в отрасли мясного животноводства; проект американской компанией «AGCO» по строительству свинокомплекса и развитию аквакультуры; проект немецкой компанией «CLASS» по производству сельскохозяйственной техники; проект корейской компанией «Hyundai Corporation» по производству тракторов на территории Казахстана [9].

3) В 2018 году Министерством сельского хозяйства РК принята программа цифровизации АПК – «Е-АПК». Данная программа призвана упростить труд фермеров и сделать его более технологичным. В рамках программы «Е-АПК» будет создано не менее 20 цифровых ферм и 4000 продвинутых ферм по всей стране. По результатам выполнения программы «Е-АПК» предполагается в 2022 году по сравнению с 2017 годом увеличить производительность труда и экспорта переработанной продукции АПК в 2,5 раза. Эффект от цифровизации агропромышленного комплекса предполагает 30% прирост ВВП, что должно составить свыше 1 трлн тенге. Кроме того, цифровизация АПК – это новый финансовый инструмент позволяющий привлекать больше инвестиций в развитие отрасли [10].

Говоря о том, что проблемы АПК Казахстана требуют совершенствования инвестиционного проектирования, можно также сослаться на публикации экс первого вице-министра сельского хозяйства РК, неоднократно подчеркивающего, что проектный менеджмент «работает и дает гарантированный результат, если его правильно применять» [11].

Совершенствование проектного управления также стало входить в стратегические программы развития крупных предприятий АПК, например, в стратегию развития холдинга «КазАгро» [12].

Таким образом, можно отметить стремление государства поддержать национальные предприятия АПК. По своему содержанию, предложения по совершенствованию АПК Казахстана, представляют собой программы инвестиционных проектов. Для полноценного их выполнения, нужны инвестиции (государственные и частные), качественное планирование и управление инвестиционными проектами.

АПК Казахстана располагает огромными потенциальными возможностями для дальнейшего увеличения объемов производства при условии привлечения соответствующих инвестиций и внедрения передовых технологий и научных достижений.

Таким образом, АПК Казахстана имеет все возможности и условия для полного обеспечения потребностей внутреннего рынка сельскохозяйственной продукцией. Однако, имеется ряд проблем, сдерживающих развитие. Преодоление проблем видится в комплексном подходе, предполагающим поддержку государства, внедрение инноваций, привлечение инвесторов, организацию эффективной СУИП в хозяйствующих субъектах АПК. Министерством сельского хозяйства РК предложены даже конкретные проекты для АПК.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хапова А.В. Основные экономические проблемы аграрного сектора Казахстана [Текст] / А. В. Хапова // World Science: problems and innovations: сборник статей XX Междунар. научно-практич. конференции. – Пенза, 2018. – С. 62-65;
2. Джумабаева А.М. Продовольственная безопасность Казахстана: основные аспекты и приоритеты обеспечения [Текст] / А. М. Джумабаева // Современное состояние и организационно-экономические проблемы развития АПК: Материалы междунар. научно-практич. конференции, посвященной 65-летию кафедры экономики АПК экономич. факультета Воронежского гос. аграрного университета им. императора Петра I. – Воронеж, 2019. – С. 198-202;
3. Жезбаев Н. А. Развитие аграрного сектора Казахстана в современных условиях [Текст] / Н.А. Жезбаев // Экономика, Бизнес, Инновации: сборник статей VIII Междунар. научно-практ. конференции. – Пенза, 2019. – С. 185-188;
4. Панина Г.В. Роль агропромышленного комплекса Республики Казахстан в обеспечении сырьевой безопасности / Г.В. Панина // Издательский дом «Среда». 2019. – [Электронный ресурс]. URL: <https://phsreda.com/e-articles/68/Action68-32852.pdf> (дата обрац. 20.11.2019);
5. Гриднева Е.Е. Развитие цифровизации и автоматизации аграрно-промышленного комплекса (АПК) в Казахстане [Текст] / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова // World Science: problems and innovations: сборник статей XXXIV Междунар. научно-практ. конференции. – Пенза, 2019. – С. 133-137;

6. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» (Астана, 10 января 2018 года). – [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38416707 (дата обращения 20.11.2019);
7. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы. – [Электронный ресурс]. URL: <https://moa.gov.kz/documents/1538732758.pdf> (дата обращения 20.11.2019);
8. Концепция реализации инвестиционной отраслевой программы развития молочного животноводства на 2018-2027 гг. – [Электронный ресурс]. URL: <https://moa.gov.kz/documents/1548136649.pdf> (дата обращения 20.11.2019);
9. Камысбаев М.К. Применение проектного управления в АПК Казахстана [Текст] / М.К. Камысбаев, Д.А. Шыныбеков, С.В. Мурзабекова, М.Х. Хусаинова, Ж.Г. Мырзабаева // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проектами. – 2019. – № 2 (1327). – С. 9-13;
10. Программа Е-АПК. Министерство сельского хозяйства РК. – Астана, 2018. – [Электр. ресурс]. URL: <https://moa.gov.kz/ru/documents/24> (дата обращения 20.11.2019);
11. Арман Евниев дал советы новому правительству. – [Электронный ресурс]. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/arman-evniev-dal-sovety-novomu-pravitelstvu> (дата обращения 20.11.2019);
12. АО «Холдинг» «КазАгро» (официальный сайт). – [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kazagro.kz/> (дата обращения 20.11.2019).

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

А.Н. Муссагалиева, PhD, Р.М. Серікканов

mussagaliyeva_a@mail.ru; raimbek_1696@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы,
Республика Казахстан

Важнейшими ресурсами экологического туризма являются природная среда с отдельными составляющими ее компонентами: ландшафтами, природными памятниками, растениями и животными. Одной из основных целей экологического туризма является улучшение природного и культурного восприятия населения, направленного на познание окружающей среды и природных зон [1].

Экологический туризм подразумевает ответственное отношение при посещении природных достопримечательностей региона, содействующее сохранению окружающей среды и улучшению благосостояния местного населения. Экотуризм позволяет погрузиться в богатый природный, культурный и исторический опыт в изучении разнообразия природных и культурных ресурсов, не приводя к деградационным последствиям окружающей среды, путем позволения посещения только в научных, образовательных и познавательных целях.

Объектами экологического туризма являются национальные парки, заповедники, памятники природы. Национальные парки занимают лидирующие позиции в развитии экологического туризма. По сравнению с природными заповедниками, национальные парки могут считаться достопримечательностями для туристов при сохранении природы.

Ресурсами экологического туризма являются природно-климатические факторы: рельеф, водоемы, флора и фауна, уникальные природные территории; памятники истории и культуры: материальная и духовная культура человечества в определенном регионе, памятники истории, археологии, культуры, тесно связанные с окружающей средой.

Восточно-Казахстанская область является одной из богатейших природными ресурсами в стране. Основными объектами развития экологического туризма региона являются государственные национальные природные парки, в частности Катон-Карагайский и Тарбагатайский национальные парки; государственные природные заповедники, такие как Маркакольский, Западно-Алтайский и частично Алакольский заповедники.

Катон-Карагайский национальный парк является крупнейшим национальным парком республики. Географическое расположение парка определяет разнообразие ресурсов, природных условий и рельефа [2]. Предпосылками создания особо охраняемой природной территории в данном регионе явилось сохранение природных комплексов, в меньшей степени подверженных антропогенному воздействию. Здесь также наблюдается высокая сохранность биологического разнообразия и генетических ресурсов, имеются местообитания редких и исчезающих видов растений и животных, в том числе

внесенных в Красную книгу Международного союза охраны природы Республики Казахстан. Высокий рекреационный потенциал территории определяется наличием большого числа объектов природного и историко-культурного значения, а также трансграничного расположения других особо охраняемых природных территории России, Монголии и Китая. [3].

В 2018 году на территории Восточно-Казахстанской области открылся 13 по республике национальный природный парк «Тарбагатай». Целью национального парк является сохранение природных систем южного склона хребта Тарбагатай, а также гор Карабас и Аркалы, и долин рек Уржар, Катынсу, Эмель.

Маркакольский государственный природный заповедник расположен к востоку от Южного Алтая, в бассейне озера Маркаколь. Он занимает тектоническую впадину Алтая, расположенную между Курчумом на севере и хребтом Азу на юге. Территория, включающая Маркакольский национальный природный заповедник и расположенный поодаль Катон-Карагайский государственный национальный природный парк, создавалась как ключевой ареал Международных программ GEF, UNDP, WWF, NABU и GTZ для сохранения Алтай-Саянского биологически разнообразного экологического региона. Охраняет природные комплексы лугов, степей, лиственничной тайги, горных темнохвойных лесов, зарослей пихтового стланика, субальпийских и альпийских лугов и каменистых тундр на склонах гор южного Алтая в районе лежащего на высоте 1,5 км высокогорного озера Маркаколь. Флора Маркакольского заповедника насчитывает около 900 разновидностей растений [4].

Западно-Алтайский заповедник располагается на участках горных хребтов Казахской части Западного Алтая: Линейского, Коксинского, Ивановского, Убинского, Ульбинского, Холзун, на котором находится наивысшая для заповедника точка – Линейский белок 2598 метров над уровнем моря, разделенных живописными речными долинами. Включает разветвленную гидрологическую сеть рек: Черная Уба, Белая Уба, Большой и Малый Тургусун, Барсук с их многочисленными притоками, которые относятся к бассейну верхнего Иртыша; ледниковых озер, высокогорных болот. Флористическое богатство Западно-Алтайского заповедника свидетельствует о том, что он играет значительную роль в сохранении биоразнообразия Казахского Алтая [5].

Алакольский государственный природный заповедник организован в 1998 г. на территории Алакольского района Алматинской области и Урджарского района Восточно-Казахстанской области. Заповедник состоит из двух частей, из них первая расположена в дельте реки Тентек на южном побережье озера Сасыкколь, вторая – на островах озера Алаколь и удалены соответственно на 40 и 70 км от г. Ушарал. Современная площадь заповедника составляет 20743 га, в том числе в дельте р. Тентек (17423 га) и на островах оз. Алаколь (3320 га). В пределах Алматинской области находится 18 453 га заповедной территории, Восточно-Казахстанской области - 2290 га [6].

Также развитию экологического туризма в Восточно-Казахстанской области способствует наличие государственного лесного природного резервата

«Семей орманы», Кулуджунского и Тарбагатайского зоологических заказников, ботанических заказников «Каратальские пески», Нижне-Тургусунский заказник.

Восточный Казахстан, занимающий большую часть Алтайских гор, имеет большой потенциал для развития туризма. Регион богат разнообразием ландшафтно-климатических зон, начиная от пустынь до лесов, альпийских вершин и ледников. Богатая лесами и реками, рыбой и медом, лекарственными травами и рудой, а также природными красотами, которые привлекают туристов, большая часть этой территории является нетронутой и экологически чистой. Глубокие реки, богатые разнообразной рыбой, горные районы с длинными снежными сезонами, курорты - все это создает мощную индустрию туризма. Туристы из ближних стран организуют поездки в данный регион. Однако важно на данном этапе сохранить баланс антропогенного влияния и сохранить экологический туризм, не приводящий к негативному воздействию на природу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. K.D. Kenzhina, A.O. Kulmaganbetova, Zs. Huszti. Ecological tourism in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects of development. – Вестник Карагандинского университета. – Серия «Биология. Медицина. География» - № 4(88) – 2017.
2. И.Н. Иванова. Территориальная структура экологического каркаса Катон-Карагайского национального парка Республики Казахстан в соответствии с пространственной организацией расселения. - Вестник ТГАСУ № 2. – 2009.
3. <https://e-history.kz/ru/map/view/97>
4. Экологическое состояние Маркакольского государственного природного заповедника. Дакиева К.Ж., Шакиров Е.Б. – Многопрофильный научно-производственный журнал Костанайского инженерно-экономического университета им. М. Дулатова. - №3.- 2016
5. Растения красной книги западно-Алтайского заповедника. Премина Н.В. // Актуальные проблемы экологии и природопользования// Сборник научных трудов XX Международной научно-практической конференции. - Том 2. - Москва, 2019 г.
6. Достопримечательности Алакольского заповедника. Березовиков Н.Н. <https://silkadv.com/en/content/alakolskiy-zapovednik>

УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ, ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ

manatzhankz@gmail.com

Тлеужапова М.А. к.э.н., доцент, Балтабаева А.Б. магистр
АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Казахстан

В западных компаниях кадровая политика всегда являлась одним из управленческих приоритетов. Численность специалистов кадровых служб в финансово устойчивых компаниях составляет от 1 до 1,2% от общего числа сотрудников предприятия [1]. Постепенно такое отношение к управлению персоналом нашло приверженцев и в отечественных организациях, долгое время страдавших от пережитков авторитарного подхода советской эпохи и стереотипов жестко формализованного управления в кадровых службах.

Цели и принципы управления персоналом в современной организации

Персонал организации — самый сложный объект управления. В отличие от материальных активов, люди способны самостоятельно принимать решения и оценивать предъявляемые к ним требования. Кроме того, персонал — это коллектив, каждый член которого имеет свои интересы и весьма чувствителен к управленческим воздействиям, причем реакцию на них нередко сложно предугадать.

Современные концепции управления персоналом основаны на признании возрастающей значимости личности сотрудника, на изучении его мотиваций, умении правильно формировать их и корректировать в соответствии со стратегическими задачами, стоящими перед компанией.

Несмотря на то, что с точки зрения руководства основной целью бизнеса является получение прибыли, современная теория и практика управления персоналом немало внимания уделяет необходимости удовлетворения не только материальных, но и социальных потребностей сотрудников.

Управление персоналом базируется на нескольких важных принципах:

1. Принцип подбора персонала по деловым и личным качествам.
2. Принцип преемственности: сочетание в коллективе опытных и молодых сотрудников.
3. Принцип должностного и профессионального продвижения работников на основе использования обоснованных критериев оценки их деятельности и обеспечения условий для постоянного карьерного роста.
4. Принцип открытого соревнования: компания, которая заинтересована в создании кадрового потенциала, должна поощрять соревнование между сотрудниками, претендующими на руководящие должности.
5. Принцип сочетания доверия к работникам и проверки исполнения распоряжений.
6. Принцип соответствия — порученная работа должна соответствовать возможностям и способностям исполнителя.
7. Принцип автоматического замещения отсутствующего сотрудника с учетом служебных должностных инструкций.
8. Принцип повышения квалификации.

9. Принцип правовой защищенности — все кадровые управленческие решения должны приниматься только на основе действующих правовых актов.

Управление персоналом должно иметь системный характер, то есть необходим скоординированный подход ко всем направлениям формирования и регулирования кадрового состава компании: набору персонала, расстановке руководящих кадров, подготовке и повышению квалификации, отбору и трудоустройству.

Стратегии управления персоналом Это главное направление формирования профессионального, конкурентоспособного, ответственного и сплоченного кадрового состава организации. Подразумевается, что такой коллектив помогает достигать долгосрочных целей и следовать общей концепции (стратегии) развития предприятия.

Есть две основные характеристики стратегии управления персоналом. Первая — это *долгосрочность*. Стратегию, предполагающую разработку и изменение психологических установок, мотивации, всей структуры персонала и даже самой системы управления кадрами, нельзя реализовать за короткий срок.

Вторая характеристика — это *тесная связь с общей стратегией (концепцией развития) компании*, учет факторов внешней и внутренней среды. Изменение последних обязательно влечет модификацию или даже смену стратегии предприятия и требует соответствующих корректировок численности и структуры кадрового состава, его квалификации, навыков, стиля и методов работы.

Существует четыре типа стратегии организации, с которыми тесно связана и современная стратегия управления персоналом:

1. Предпринимательская стратегия. Она характерна для компаний, занимающихся новым видом деятельности, в центре внимания которых удовлетворение всех требований заказчика без тщательной проработки последствий. Стратегия управления персоналом в этом случае отличается следующими чертами:

- отбор сотрудников, которые готовы рисковать и обладают такими качествами, как инициативность, контактность, нацеленность на долговременную работу;
- вознаграждение на конкурентной основе, удовлетворяющее ожидания сотрудника;
- оценка по реальным результатам;
- неформальное развитие личности, ориентация на наставника;
- планирование кадровых перестановок с учетом интересов сотрудников.

2. Стратегия динамического роста. В этом случае степень риска значительно меньшая, закладывается фундамент для будущего компании, все решения принимаются на основе сопоставления целей и средств, необходимых для их достижения. Черты кадровой управленческой стратегии таковы:

- отбор и расстановка кадров направлены на поиск гибких и лояльных компании сотрудников, готовых рисковать в случае необходимости;
- беспристрастное и справедливое вознаграждение;
- оценка по четко оговоренным критериям;

- акцент на развитии личности в сфере основной деятельности;
- планирование перестановок с учетом реальных возможностей компании и различных форм служебного продвижения.

3. **Стратегия прибыльности.** Центром ее внимания является сохранение существующего уровня прибыли предприятия. Этому же подчинена стратегия управления персоналом:

3.

- a. отбор и расстановка кадров максимально жесткие;
- b. вознаграждение, основанное на заслугах, старшинстве и внутрифирменных представлениях о справедливости;
- c. оценка узкая, ориентированная на конкретный результат;
- d. развитие личности — концентрация на развитии в области поставленных задач;
- e. планирование перестановок жесткое, в соответствии с представлениями руководства о целесообразности.

4. **Стратегия ликвидации.** Продажа активов компании с целью устранения убытков. В будущем возможно сокращение штата, поскольку ожидается дальнейшее падение прибыли. Стратегия управления персоналом в этом случае следующая:

- набор служащих маловероятен;
- оплата основана на заслугах, практически не повышается, без дополнительного стимулирования;
- оценка строгая, формальная, в соответствии с управленскими критериями;
- развитие и обучение — только в случае служебной необходимости;
- продвижение — только для тех, кто имеет требуемые навыки.

5. **Стратегия круговорота.** Основная цель — спасение компании. С целью выживания нередко принимаются меры по сокращению штатов. Управление персоналом имеет следующие характеристики:

- отбор персонала — только разносторонне развитые и квалифицированные сотрудники;
- оплата по системе стимулов и проверки заслуг;
- оценка по результату работы;
- обучение — тщательные отбор претендентов на повышение квалификации;
- продвижение может иметь различные формы.

Технологии управления

Это своеобразный инструмент воздействия, использующий специальную систему методов, способов и целей.

Все разработанные технологии можно разделить на несколько групп в зависимости от конечной цели, масштабов применения или происхождения. Последняя классификация является наиболее распространенной в кадровой работе. Согласно ей технологии управления персоналом можно разделить на четыре большие группы:

1. Традиционные технологии. Используются в любой организационной структуре. Частично они являются результатом профессионального наследования, частично закреплены законодательно. Один из ярких примеров традиционной технологии — система кадрового учета. Практически во всех компаниях она строится по единому принципу на основе ТК РФ.

2. Отраслевые технологии. Применяются в деятельности специализированных отраслевых служб и органов. При использовании отраслевых технологий управления разрабатывается специальное технологическое сопровождение деятельности отрасли, касающееся кадровых вопросов.

3. Профессиональные. Технологии этой группы создаются по специальному заказу компании консалтинговыми агентствами. Их преимуществом является возможность учесть специфику конкретной организации и особенность периода, для которого создается технология. Минусы — высокая себестоимость и отсутствие универсальности: сфера их применения очень узкая.

4. Инновационные. Создаются кадровой службой предприятия для решения актуальных проблем. Для того чтобы разработать и внедрить в компании подобные технологии, необходима высочайшая квалификация специалистов HR-отдела.

Выбор той или иной технологии управления развитием персонала должен опираться на понимание того, какими ресурсами обладает компания и каковы базовые задачи, стоящие перед кадровой службой. Специалисты рекомендуют использовать на практике несколько технологий, чтобы повысить эффективность управления персоналом. Например, сочетание традиционных и инновационных подходов в сфере подбора кадров помогает точнее выявить перспективных кандидатов на должность, определить лидерские качества претендентов.

Методы управления. Это способы воздействия на персонал с целью достижения определенных управленческих целей, необходимых для функционирования компании в целом.

Наука и практика менеджмента выработали три группы методов управления персоналом организации:

- *Экономические методы.* К ним относятся все методы материальной стимуляции сотрудников. Основным экономический метод — это заработная плата, а также участие в прибыли, система поощрений за качество труда и его эффективность, система наказаний в виде вычетов и штрафов. В эту же группу входят некоторые элементы социального обеспечения сотрудников — оплата питания, проезда, предоставление медицинского страхования. Применение экономических методов базируется на их окупаемости. Инвестирование средств в материальное стимулирование должно иметь отдачу в виде прибыли за счет повышения качества работы.

- *Административные, или организационно-распорядительные методы.* В их основе лежит применение власти и нормативное обеспечение трудовой деятельности сотрудников. Обычно реализуются в виде приказов,

распоряжений, указаний и ориентированы на такие мотивы человеческого поведения, как чувство долга, осознание необходимости соблюдения трудовой дисциплины, стремление работать в определенной организации. Административные методы имеют прямой характер воздействия — любой приказ или распоряжение руководства должны быть обязательно выполнены.

- *Социально-психологические методы* воздействия на интересы личности или коллектива основаны на законах психологии и социологии. Один из наиболее важных результатов применения психологических методов — минимизация личностных конфликтов. Кроме того, с их помощью можно управлять карьерой каждого работника, формировать корпоративную культуру на основе образа идеального сотрудника. Социологические методы помогают определить место каждого в коллективе, выявить неформальных лидеров, решить производственные конфликты

Современные подходы к управлению персоналом на каждом из уровней

Сегодняшние HR-специалисты используют на каждом этапе своей работы множество самых различных разработок и методик. Каждый уровень — от подбора персонала до его увольнения — имеет определенные приемы, направленные на достижение максимальной эффективности.

Подбор кадров. На этом этапе может применяться целый комплекс подходов:

- *Агрессивный хедхантинг* — охота за перспективными сотрудниками компаний-конкурентов.

- HR-брендинг — формирование привлекательного образа компании.

- Автоматизация подбора персонала — использование IT-систем, так называемых ATS.

- Дистанционный подбор персонала — наём на работу удаленных сотрудников.

- Использование социальных сетей для поиска сотрудников.

Адаптация — процесс вхождения новых сотрудников в коллектив и ознакомление их со спецификой работы. Кадровые службы компании должны способствовать быстрой адаптации новых членов команды. Для этого используются следующие методы:

- Наставничество — помощь со стороны опытного сотрудника.

- Семинары и тренинги по развитию коммуникативных навыков, по изучению специфики предприятия, обучение технологиям поведения в стрессовых ситуациях.

- Специальные ролевые игры, разработанные для сплочения коллектива и укрепления командного духа.

- Ознакомительные экскурсии по предприятию, знакомство с коллегами, корпоративной культурой.

- Беседа нового сотрудника с менеджером по персоналу, непосредственным руководителем.

Мотивация — материальная и нематериальная. Обычно оба этих вида применяются совместно. В качестве материальной мотивации может применяться система денежных вознаграждений (премий по итогам работы или

участия сотрудников в распределении прибыли компании). Нематериальная мотивация выражается в форме повышения самооценки, создания психологического комфорта или формирования у сотрудника гордости за проделанную работу. Система нематериальной мотивации была очень развита в эпоху социализма, когда работникам за отличную работу давали вымпелы, почетные грамоты или присваивали звание «Ударник коммунистического труда».

Оценка. Необходима для получения объективного представления о профессиональных качествах сотрудников. Наиболее популярные методы оценки персонала:

- Аттестация — порядок проведения излагается в официально утвержденных компанией документах. Проводится она один, два или три раза в год с целью определения или подтверждения разряда/категории/квалификации сотрудников. По итогам аттестации сотрудник может быть уволен.

- Ассесмент-центр — современный метод оценки, дающий наиболее полную и достоверную информацию о личностных и деловых качествах сотрудников. Это самый сложный в реализации комплексный метод, обычно он применяется только в крупных компаниях.

- Тестирование, интервьюирование.

- Метод экспертных оценок — заключается в привлечении экспертов, которые на основе собственного опыта и знаний анализируют характеристики сотрудников и делают выводы.

- Деловые игры. Метод оценки с помощью имитации деловой активности сотрудника в той или иной сложной ситуации.

Обучение и развитие персонала. В рамках этого подхода к управлению персоналом кадровыми службами могут проводиться:

- Профессиональные курсы обучения.

- Семинары, лекции, конференции, деловые завтраки, круглые столы, дискуссии.

- Обучение руководителей, основанное на самостоятельном решении конкретных задач из реальной практики.

- Деловые игры и тренинги.

- Самостоятельное обучение.

Система управления персоналом компании с одной стороны зависит от кадровой службы, а с другой — возлагает на нее ответственность за решение массы кадровых вопросов. Последние тесно переплетены с бизнес-стратегией компании. В целом ряде случаев неоценимой бывает помощь профессиональных HR-консультантов. В первую очередь речь идет о решении таких задач, как:

- подбор персонала, особенно работников на ключевых должностях;

- объективная оценка эффективности применяемой системы управления персоналом и ее корректировка в соответствии с действующим законодательством;

- решение и предупреждение трудовых споров — как личностных, так и групповых конфликтов;

- автоматизация кадрового делопроизводства и многое другое.

Таким образом, привлечение профессиональных HR-консультантов вносит важный вклад в развитие компании в целом, обеспечивая системе управления персоналом независимый кадровый аудит и снижение рисков правового характера.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аширов, Д. А. Управление персоналом / Д.А. Аширов. - М.: ТК Велби, Проспект, **2017**
2. Базаров, Т. Ю. Управление персоналом /Т.Ю. Базаров. - М.: Академия, **2017**
3. Зайцева, Н. А. Управление персоналом в гостиницах / Н.А. Зайцева. - М.: Дрофа, **2018**

РАЦИОНАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫМИ КОНФЛИКТАМИ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ

Утарбаева Г. К. к.э.н., доцент, Диясова А. А. магистрант
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан,
Республика Казахстан

В отечественной и зарубежной литературе существуют различные взгляды на конфликты, их природу, социальную роль. Противоположные позиции представлены, с одной стороны, теориями безконфликтного гармоничного развития социальных групп (такого, например, позиция основателя социометрии Д. Морено) и, с другой стороны, воззрениями на конфликты как явление естественное, неизбежное и даже необходимое. Поскольку они представляют собой одно из проявлений всеобщего закона диалектического развития – единства и борьбы противоположностей (например, точка зрения К. Томпсона) [1, 32].

Известно, что все конфликты состоят из психологических структур, основанных на специфике внутренней жизни человека, а также его социальных отношениях.

Исследования показывают, что конфликты являются важнейшей социальной проблемой. Это обусловлено рядом причин: сложность феномена конфликта, при этом его появление объясняется несколькими значениями.

Современная точка зрения заключается в том, что даже в организациях с эффективным управлением некоторые конфликты не только возможны, но и желательны. Конечно, конфликт не всегда имеет положительный характер. В некоторых случаях он может мешать удовлетворению потребностей отдельной личности и достижению целей организации в целом. Считается, что если в организации, трудовом коллективе нет конфликтов, то там что-то «не в порядке». В жизни не бывает бесконфликтных организаций. Важно, чтобы конфликт не был разрушительным. Если люди избегают конфронтации, то организация нездорова. Поэтому задача руководителя – спроектировать конструктивный, решаемый конфликт, отсюда конфликты – это социальная технология управления современной организацией. Для организации считается здоровым наличие конфликта, и чтобы извлечь выгоду из конфликта, нужна открытая, невраждебная, полная поддержки окружающая среда. Если такие ингредиенты существуют; то организация от конфликтов становится лучше, поскольку разнообразие точек зрения дает дополнительную информацию, помогает выявить больше альтернатив или проблем.

Конфликты являются одним из важнейших явлений в современной социальной и политической жизни. Для конфликтующих сторон недостаточно использовать ежедневные знания для разрешения возникших конфликтов минимальными затратами, что объясняется кумулятивным характером конфликта, т. е. каждый агрессивный поступок приводит к ответному действию. Значимость конфликта, его составные части, рассмотрение путей их решения является важнейшим предметом социальной психологии.

В основе любого конфликта лежит ситуация, включающая либо противоположные позиции сторон какому-то вопросу, либо противоположные цели или средства их достижения в данных обстоятельствах, либо несовпадение интересов, желаний, влечений оппонентов и т.п. Конфликтная ситуация, таким образом, обязательно включает объекты и субъекты конфликта. Это и есть база конфликта, а чтобы конфликт начал развиваться, необходим инцидент [2, 15].

Конфликт стал доминирующим источником общественных отношений. Он проявляется в четких и латентных формах. Он проявляется в конфликтах, основанных на повседневной жизни и развитии государства, вступая в межличностные отношения. По мнению Аристотеля (384-322г.г.) конфликт является нормальным состоянием общества. Аристотель считал, что основной источник конфликта вызван высоким или низким бытовым положением человека [3,42].

Существует конфликт и там, где есть объединение и соглашение. Главная проблема заключается в том, чтобы не вернуться в конфликтное состояние, а жить с конфликтом, отчитываться о своем стимулирующем влиянии в условиях его развития в определенных кругах и почувствовать его разрушительный характер в случае выхода из этого круга.

Остановимся на группе причин, порожденных трудовым процессом. Для многих трудовых коллективов они являются главными источником возникновения конфликтных ситуаций. Гришина Н.В. [4, 21] изучая межличностные конфликты на ряде предприятий, выявила и систематизировала их причины:

Во-первых, конфликты вызываются факторами, препятствующими достижению людьми основной цели трудовой деятельности – получению определенных продуктов. Такими факторами могут быть:

а) непосредственная технологическая взаимосвязь работников, когда действия одного из них влияют (в данном случае негативно) на эффективность действий другого (например, при работе на конвейере);

б) перенос проблем, решение которых должно было идти по вертикали, на горизонтальный уровень отношений (так нехватка оборудования, инструментов нередко приводит к конфликтам между рядовыми работниками, хотя решать эту проблему должны не они, а их руководители);

в) невыполнение функциональных обязанностей в системе «руководства-подчинения» (например, руководитель не обеспечивает надлежащие условия для успешной деятельности подчиненных, или, наоборот, подчиненные не выполняют соответствующих требований руководителя).

Социальные и психологические конфликты характеризуют поведение человека, основываясь в основном на двух теоретических концепциях. Первое направление исследования заключается в том, что конфликт имеет нормативные законы развития и является отдельным видом социальной ситуации.

Во-вторых, конфликты в организации вызываются факторами, препятствующими достижению людьми вторичных целей трудовой деятельности

– достаточно высокого заработка, благоприятных условий труда и отдыха. К этой группе факторов относятся:

а) взаимосвязь людей, при которой достижение целей одним из них зависит и от других членов коллектива;

б) нерешимость ряда организационных вопросов «по вертикали» (т.е. руководством), следствием чего может явиться обострение отношений между людьми, располагающимися на организационной горизонтали;

в) функциональные нарушения в системе «руководства-подчинения», препятствующие достижению личных целей как руководителем, так и подчиненным.

В этой классификации за основу взяты труды известного ученого К. Левина. По его мнению, поведение определяется не только элементарными инструментальными факторами, но и субъективными образными и аффективно заряженными тревожами и отношениями в сознании. По второму направлению исследования заключается в рассмотрении особенностей поведения личности в качестве ведущих причин конфликтов [5, 28].

В-третьих, возникающие в процессе реализации трудовой деятельности конфликты нередко порождаются несоответствием поступков человека принятым в его коллективе нормам и жизненным ценностям. Или другая, похожая, конфликтогенная причина: ролевые несоответствия в системе отношений «руководства-подчинения» когда, например, имеет место несовпадение распространенных в коллективе ожиданий относительно поведения людей, занимающих определенные служебные должности, с их реальными действиями.

Очевидно, что эти способы поведения в конфликтной ситуации являются взаимодополняющими, а не противоречивыми друг другу, так как развитие конфликтов и формирование общих механизмов являются организационным видом иерархии психозащитной и мотивационно - нужной систем. С одной стороны, они формируются в результате онтогенетического социального развития, с другой стороны, определяют субъективные отношения человека в социальных конфликтных ситуациях [6, 14].

Исчерпывающего списка причин, вызывающих конфликты, в том числе и в трудовой деятельности, не существует. И к причинам, только что названным, можно добавить еще немало других, порожденных организационной практикой. Например, типичную для вертикального управленческого среза организации: «Сотрудники штаба» фирмы осуществляют общее планирование их деятельности. Именно они сводят всю работу оперативных сотрудников в единую взаимодействующую систему. По существу, работник центрального аппарата может оказаться эффективным лишь в том случае, если он накопил опыт оперативной деятельности.

Конфликт и защита от него являются самой актуальной проблемой современности и его решение требует наличия не только определенных навыков, но и желаний людей решить проблему без конфликтов.

Ряд ученых отмечают, что трудовые конфликты зарождаются во взаимоотношениях собственников средств производства с рабочей силой по

поводу условий труда. Конфликт, есть этап в развитии противоречия между двумя собственниками, характеризующийся взаимным антагонизмом интересов. Основываясь на этом, они утверждают, что социально-психологический аспект поведения участников трудовых конфликтов имеет две стороны. Для одних (собственника, предпринимателя, администратора) это стремление сохранить свою социальную позицию даже путем потери определенных ценностей или заменой их на другие; для других (работника) это попытка изменить свой социальный статус. Эти и некоторые другие проблемы Э. Шейн [7,33] называет «субкультурной динамикой внутри организаций». Необходимость привлечения подходов организационной культуры в этом случае объясняется тем, что становится возможным понимание тех проблем, которые невозможно объяснить, опираясь исключительно на анализ коммуникаций, анализ конфликтов и других способов исследования и воздействия на отдельные стороны жизни коллектива.

Психологическое давление на общество чрезвычайно опасно, что разрушает систему роста. Рост общества должен формироваться нормально, системно, с учетом развивающихся потребностей общества и интересов его членов, воспитания каждого члена общества в определенной системе посредством определенного контроля, путем объединения, сочетания индивидуальных потребностей и потребностей общества.

При разрешении конфликтов, которые могут возникать в организации, менеджеры могут использовать различные стили руководства:

- конкурентный стиль;
- стиль самоустранения;
- стиль компромисса,
- стиль приспособления;
- стиль сотрудничества.

Подводя итог, необходимо отметить, что важнейшим фактором эффективных организаций является особая организационная культура компании и система коммуникации, позволяющая сглаживать конфликтные ситуации (используя эффективную социальную технологию). Но отметим, что сам по себе конфликт не усиливает и не ослабляет организацию, важны его последствия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2017. – 344 с.
2. Кричевским Р.Л. Если вы – руководитель. – М.: Дело, 2015. – 266 с.
3. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. – СПб.: Питер, 2012. – 588 с.
4. *Гришина Н. В. Психология конфликта*. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2017. — 544 с:
5. К.Левин Динамическая психология. учебное пособие для студентов гуманитар. вузов / Курбатов, Владимир Иванович – Изд. 3-е, стер. - Ростов н/Д : Феникс, 2016. - 445 с.
6. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации: учебное пособие / - Москва : Проспект, 2016 . - 214 с.

7. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство. — СПб.: Питер, 2017. — 336

КРЕДИТОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ АГРОБИЗНЕСА, И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Шамгунов Б.Т.

batyrshamgunov5@gmail.com

КАТУ им. С. Сейфуллина, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Ускорение темпов развития сельского хозяйства и агропромышленного комплекса страны во многом зависит от эффективного использования всех факторов производства, укрепления материально-технической базы предприятий, внедрения достижений научно-технического прогресса, инвестиционной и инновационной деятельности в отрасли.

Одно из ведущих мест в экономике Казахстана занимает сельское хозяйство. Устойчивое функционирование сельского хозяйства во многом определяет экономическое и политическое положение страны. Таким образом, сельское хозяйство имеет важное стратегическое значение.

Как говорилось выше, сельское хозяйство – стержневая отрасль экономики Казахстана. И хотя на сельское хозяйство приходится 4,4% ВВП, именно в сельском хозяйстве работает 14% трудоспособного населения страны, в сельской местности проживает 7,7 млн казахстанцев (или 42% населения страны).

Активизация инвестиционной деятельности является определяющим фактором развития сельского хозяйства. Требуются не только институциональные преобразования, привлечение в аграрный сектор крупномасштабных инвестиций, определение приоритетных направлений, но и эффективное использование инвестиций. В инвестировании нуждаются практически все сферы и отрасли АПК. Будь то сельское хозяйство, перерабатывающая промышленность, фондопроизводящие отрасли или жилищная сфера села. Поэтому создание предпосылок для массового притока инвестиций в аграрный сектор и их эффективность становятся важнейшим элементом государственной аграрной политики.

Аграрный сектор экономики представляется той частью народного хозяйства, с которой начинается экономическая стабильность и независимость страны, поскольку за счет продовольствия и товаров, производимых из сельскохозяйственного сырья, более чем на две третьих формируется потребительский рынок.

Для развития и совершенствования производительных сил необходимо обеспечить на государственном уровне формирование благоприятной, «экономически эквивалентной» рыночной среды, в которой экономика становится восприимчивой к инвестициям, а у субъектов хозяйствования появляются и расширяются инвестиционные возможности и стимулы для обновления основного капитала и его наращивания за счет собственных и привлеченных средств, включая и иностранный капитал. Это в значительной степени может быть достигнуто путем внедрения нового, адекватного рыночной системе экономического механизма хозяйствования, учитывающего специфику сельского хозяйства.

Инвестиционные процессы в сельском хозяйстве подчиняются общим экономическим законам, но проявляются с учётом специфических особенностей аграрного бизнеса. Особенности сельского хозяйства в отличие от отраслей промышленности требуют всестороннего их анализа и учёта при формировании материально-технической базы и инвестиционной политики в отрасли.

Инвестиционная политика государства, осуществляемая посредством национальных программ, – это совокупность мер по регулированию и стимулированию инвестиционного процесса, вырабатываемых на основе формирования иерархии целей инвестиционной деятельности и механизма их достижения с целью обеспечения устойчивого социально-экономического развития. В разработке приоритетных направлений инвестиционной политики страны важен выбор стратегических целей развития, а также инструменты их достижения. Инвестиционная политика государства складывается на основе комплекса долгосрочных и текущих прогнозов развития приоритетных секторов экономики.

В Послании Президента народу РК «Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана» особое внимание уделил агропромышленному комплексу.

Сельское хозяйство, по итогам 2019 года в животноводстве обеспечен рост валового выпуска продукции на 3,9%, в том числе мяса на 5,5%, молока — 3,2%. Рост производства продукции животноводства связан с успешной реализацией программ кредитования в животноводстве.

Прокредитовано 806 хозяйств на приобретение крупного рогатого скота в объеме 78,9 тыс. голов, в аналогичном периоде прошлого года — 412 хозяйств на 39,1 тыс. голов. Производство продуктов питания за данный период выросло на 2,1%, напитков — на 13,9%.

За отчетный период в отрасль привлечено 379,4 млрд тенге инвестиций, что на 37% больше уровня аналогичного периода прошлого года.

Было подписано соглашение об участии компании в развитии отечественной мясной индустрии. Так, компания планирует инвестировать \$1,5 млрд в создание в Казахстане полного цикла — от кормопроизводства до переработки и изготовления готовой мясной продукции.

«Tyson Foods – это всемирно известная марка. Они экспортируют мясо птицы, говядины, свинины в 68 стран мира. На сегодняшний день это одна из самых известных брендов в мире. Они сейчас планируют заходить в Казахстан со своими инвестициями. В общем плане компания Tyson Foods хочет построить три завода в Казахстане. Общие инвестиции составят \$1 млрд 250 млн. Планируется, что около 100 тыс. новых рабочих мест будет создаваться и соответственно будут открыты новые рынки по говядине. Компания Tyson Foods планирует завершить строительство заводов в течение двух лет. Заводы планируется построить в центральной, южной и северной частях Казахстана».

Планируется строительство в Казахстане в 2022 году завода по производству ирригационных установок «Valley» мощностью 1 тыс. машин фронтального и кругового орошения в год. Американские технологии ирригации

позволят увеличить продуктивность растениеводства и на 50% снизить водозатратность в сельском хозяйстве.

Расширить производство предприятия в Казахстане до выпуска оборудования для телекоммуникаций, возобновляемой энергетики и инфраструктурного строительства. Производимая в РК продукция будет не только обеспечивать потребности отечественного рынка, но и развивать экспортный потенциал на внешние рынки.

Несмотря на крайне сложные погодные условия текущего года, в первоначальном весе собрано 19,7 млн тонн зерна, средняя урожайность составила 12,9 ц/га.

Валовый сбор зерна в весе после доработки прогнозируется в объеме порядка 18 млн тонн, что позволяет полностью обеспечить потребность внутреннего рынка республики в зерне и отгрузить определенные его объемы на экспорт.

Пшеницы в первоначальном весе собрано 13,1 млн тонн, ячменя — 4,4 млн тонн, гречихи — 49,6 тыс. тонн, риса — 595,8 тыс. тонн. При этом валовые сборы ячменя к уровню прошлого года возросли на 185,3 тыс. тонн, риса — на 57,3 тыс. тонн, овощей — на 416,6 тыс. тонн, бахчевых — на 51,1 тыс. тонн, объем собранного картофеля на уровне прошлого года.

Вместе с тем маслосемян собрано 2,6 млн тонн, хлопка-сырца — 345,5 тыс. тонн, сахарной свеклы — 660,5 тыс. тонн, картофеля — 3,7 млн тонн, овощей — порядка 4,2 млн тонн и бахчевых культур — 2,5 млн тонн.

Поэтапное увеличение количество орошаемых земель до 3 млн гектар к 2030 году. На сегодняшний день в Казахстане имеется 1,4 млн орошаемых земель. Если к этому добавить запланированные 610 тыс. га, к 2021 г. достигнут 2 млн га.

С целью реализации поставленной задачи по поэтапному увеличению орошаемых земель акиматами областей совместно с Министерством экологии, геологии и природных ресурсов активизируется работа по определению потенциальных инвесторов для строительства ирригационных сетей и реализации проектов по развитию новых орошаемых земель с участием частного партнерства через механизм ГЧП.

Реализация вышеуказанных мероприятий позволит увеличить площадь орошаемых земель до 3 млн гектаров к 2030 году и обеспечить рост объема сельхозпродукции в 4,5 раза.

«Для этого со стороны государства предусмотрены все виды поддержки. Сейчас проводятся переговоры с американской компанией, пока предположительно в Павлодарской области, по выпуску ирригационных сооружений. Что производство ирригационного оборудования именно здесь в Казахстане даст возможность товаропроизводителям покупать данное оборудование по низкой цене».

Для поддержки фермеров со сбытом их продукции на внешние рынки реализуется комплекс мер по открытию рынков и увеличению объемов экспорта продукции АПК.

Одной из мер по открытию рынков и увеличению экспорта является согласование ветеринарных и фитосанитарных требований зарубежных стран.

В соответствии с Правилами возмещения части затрат субъектов индустриально-инновационной деятельности по продвижению отечественных обработанных товаров возмещаются затраты:

- 1) затраты, связанные с рекламой товаров за рубежом;
- 2) затраты на прямое участие в зарубежных выставках, ярмарках, фестивалях;
- 3) затраты, связанные с разработкой, переводом на иностранные языки и изданием специализированного каталога для распространения за рубежом;
- 4) затраты на содержание филиалов, представительств, торговых площадей и склада за рубежом;
- 5) затраты на проведение процедур, связанных с регистрацией: товарных знаков (бренда) за рубежом, на электронно-торговых площадках;
- 6) затраты на проведение мероприятий, связанных с процедурами соответствия товаров требованиям, установленным техническими регламентами, стандартами, включая стандарты организации, или условиям договоров или подтверждением права на осуществление деятельности по реализации товаров за рубежом (сертификаты, разрешения, регистрационные удостоверения и другие документы);
- 7) затраты, связанные с доставкой товаров железнодорожным, воздушным, автомобильным, морским транспортом и по организации перевозок.

Актуальной задачей является привлечение в сельское хозяйство иностранных инвесторов. Аграрный сектор становится привлекательным для бизнеса. По данным Министерства сельского хозяйства, только за последние 5 лет в отрасль привлечено \$3,3 млрд (1,3 трлн тенге) инвестиций, в том числе, частный сектор вложил около 80% инвестиций, в 2018 году — \$936 млн (365,1 млрд тенге).

И это не предел, отрасль располагает большим потенциалом для дальнейшего увеличения объемов производства.

Принимая во внимание географическое расположение, богатые земельные ресурсы, а также благоприятные климатические условия, агропромышленный комплекс Казахстана является одним из наиболее привлекательных секторов для вложения инвестиций.

В целях привлечения инвестиций в агропромышленный комплекс республики, как иностранных, так и отечественных, ведется работа по созданию соответствующих условий по поддержке предпринимательства: субсидирование приоритетных направлений, обеспечение льготными кредитами и лизингом, специальные режимы налогообложения для субъектов АПК.

Для реализации инвестиционных проектов в сфере АПК действует Программа инвестиционного субсидирования, предусматривающая возмещение части расходов, понесенных субъектом АПК, при инвестиционных вложениях по 39 приоритетному направлению.

Министерством проводится мониторинг реализации 49 инвестиционных проектов с участием иностранных инвесторов, в т. ч. порядка 25 крупных

инвестиционных проектов на общую сумму свыше \$1 437,2 млн, из них 9 проектов с участием ТНК на общую сумму около \$320 млн, 20 перспективных проектов на сумму \$2 391,0 млн и введенных 4 проекта на сумму \$207,1 млн.

Перед агропромышленным комплексом страны задачу по увеличению производительности труда и экспорта переработанной продукции в 2,5 раза, что отражено в действующей Госпрограмме развития агропромышленного комплекса на 2017-2021 годы. Однако, реализация Госпрограммы требует изменений действующего законодательства, которые предусмотрены в данном Законе.

В целом Законом предусматривается внесение изменений и дополнений — более 800 поправок в 13 кодексов и 29 законов.

Законом предусмотрено совершенствование действующих и внедрение новых финансовых инструментов, усиление ветеринарного и фитосанитарного контроля на приграничных территориях при ввозе и перемещении товаров, и сосредоточение всех контрольно-надзорных функций в области ветеринарии и фитосанитарии за Министерством сельского хозяйства, расширение государственной поддержки в части удешевления стоимости средств защиты растений для сельхозтоваропроизводителей.

В целях вовлечения инноваций в развитие сельского хозяйства страны Законом предусмотрено субсидирование затрат бизнеса на софинансирование научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ.

Ветеринарной службой на постоянной основе изучается эпизоотическая ситуация других стран. Так, в целях недопущения возникновения болезней животных и птиц, вводятся ветеринарные меры в отношении стран.

Комитетом усилен контроль на государственной границе вблизи с Российской Федерацией и Кыргызской Республики и установлены 32 ветеринарных контрольных пунктов.

Возвращены контрольно-надзорные функции от МИО в Комитет, ожидается передача 694 штатных единиц.

В Государственной программе развития агропромышленного комплекса РК на 2017-2021 годы предусмотрены следующие меры господдержки:

□ инвестиционное субсидирование (возмещение 25% вложенных инвестиций в приоритетные направления АПК. Также субсидируются затраты на приобретенную сельскохозяйственную технику и оборудования);

□ восстановление субсидирования процентной ставки (ставка вознаграждения по основным средствам снижается на 10%, а по оборотным на 5% годовых);

□ развитие институтов гарантирования (в случае отсутствия достаточного залогового обеспечения оказывается поддержка при частичном гарантировании и страховании займа);

□ внедрение механизма аграрных расписок (позволит инвесторам/кредиторам финансировать производство сельскохозяйственной продукции за счет продажи урожая до его фактического сбора (под залог будущего урожая));

□ совершенствование системы агрострахования (позволит покрыть до 80% затрат на весенне-полевые работы при наступлении страхового случая, а определение страхового случая будет осуществляться по объективным данным без «человеческого фактора», на основании официальной статистики, данных космического зондирования земли).

Помимо перечисленных мер финансовой поддержки Министерство сельского хозяйства осуществляет субсидирование таких направлений как семеноводство, повышение продуктивности и качество продукции животноводства, удешевляются стоимость удобрений, гербицидов, субсидируется доставка поливной воды и многие другие направления.

Действующим законодательством предусмотрены следующие специальные налоговые режимы для производителей сельскохозяйственной продукции:

□ специальный налоговый режим для производителей сельскохозяйственной продукции и сельскохозяйственных кооперативов;

□ специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств.

Для производителей сельскохозяйственной продукции и сельскохозяйственных кооперативов, применяющих специальный налоговый режим, предусмотрено уменьшение сумм налогов на 70%, за исключением налога на земли сельскохозяйственного назначения, платы за пользование земельными участками, налога на добавленную стоимость.

Для крестьянских или фермерских хозяйств (КФХ) установлен единый земельный налог по ставке от 0,15% до 0,6% от оценочной стоимости земли.

КФХ не являются плательщиками таких видов налогов, как индивидуальный подоходный налог, социальный налог, плата за эмиссии в окружающую среду, земельного налога и платы за пользование земельными участками, налогов на транспорт и имущество.

Не вправе применять специальные налоговые режимы для производителей сельскохозяйственной продукции иностранные юридические лица, иностранцы и лица без гражданства.

Вместе с тем, ДАО АО «НУХ «КазАгро» реализует государственную политику по обеспечению доступными кредитными средствами сельхозпроизводителей, в т.ч. для развития животноводства, растениеводства переработки сельхозсырья. Данные меры обеспечиваются за счет бюджетных и привлекаемых средств.

Вместе с тем, Министерство сельского хозяйства являясь оператором второго направления Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» проводит работу по вовлечению самозанятого населения и безработных в предпринимательство, путем предоставления кредитов/микрокредитов участникам Программы, реализующим или планирующим реализовать бизнес-проекты в сельских населенных пунктах и малых городах.

Механизм кредитования: средства по Программе для микрокредитования предоставляются акиматам областей в виде бюджетного кредита. Акимат

распределяет данные средства между АО «Аграрная кредитная организация» (для дальнейшего фондирования МФО и КТ) и АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» (для кредитования).

Условия Программы «Еңбек»: участниками Программы могут быть безработные, лица из числа отдельных категорий занятых лиц, определяемых Правительством РК, молодежь категории NEET, члены малообеспеченной многодетной семьи, малообеспеченный трудоспособный инвалид, начинающий/начинающий молодой и действующий предприниматель, сельскохозяйственные кооперативы и их члены, крестьянские и фермерские хозяйства, участники якорной кооперации независимо от срока их деятельности.

Максимальная сумма кредита/микrokредита составляет:

для развития якорной кооперации — до 8 тысяч МРП;

по другим направлениям — до 2,5 тысяч МРП;

Срок кредита — до 7 лет;

Ставка вознаграждения — не более 6% годовых.

На сегодняшний день в рамках действующих условий кредитования, существует ряд программ, направленных на развитие сельскохозяйственных и несельскохозяйственных видов бизнеса на селе, подробную информацию по всем действующим кредитным продуктам Фонда.

В настоящее время в растениеводстве государственной поддержкой охвачен практически весь цикл производства основных сельскохозяйственных культур. В растениеводстве осуществляются мероприятия по государственной поддержке: производства приоритетных сельскохозяйственных культур, развития семеноводства, приобретение удобрений, приобретение гербицидов и стоимости услуг по доставке воды сельхозтоваропроизводителям.

Целью субсидирования в сфере растениеводства является увеличение объемов производства, повышение урожайности и качества производимой продукции, загрузка производственных мощностей предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции и обеспечению их отечественным сырьем.

В целях стимулирования сельхозтоваропроизводителей по внедрению водосберегающих технологий МСХ с 2014 года реализуется программа субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом АПК, при инвестиционных вложениях, которая предусматривает возмещение затрат на приобретение систем и оборудования капельного и дождевального орошения.

Данные меры позволили ежегодно внедрять водосберегающие технологии орошения более чем на 20 тыс. га и на 1 января т. г. площадь, охваченная водосберегающими технологиями, составляет 215,5 тыс. га

На основании проведенного исследования было выявлено, что необходимо развитие инвестиционного финансирования в Казахстане при государственной поддержке, где необходимо сосредоточить на кредитовании различных коммерческих идей и проектов в перспективных отраслях, которые стратегически важны нашей стране.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. «Агробизнес - 2020» - мощная поддержка для крестьян <https://atameken.kz/ru/news/23148-agrobiznes>
2. Более 140 проектов намерены профинансировать в Павлодарской области по «Экономике простых вещей» 2017 «Официальный Интернет-ресурс акимата Павлодарской области»
3. Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства изменил условия кредитования [ИА VNews.kz](http://IA.VNews.kz)
4. Реализация Послания Президента РК в АПК: увеличение инвестиций и рост производства продукции животноводств 2019 - 2020 Пресс-служба Премьер-Министра Республики Казахстан

**ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

**НАУКА И ИННОВАЦИИ: РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ**

Сборник материалов международной
научно-практической конференции

Типография не несет ответственность за содержание

Подписано в печать 17.04.2020 г.

